POLITICA

Aristotel

editura iri

COGITO

Colecţia COGITO

ARISTOTEL

POLITICA

’ Αριστοτέλους

Πολιτικὰ

ARISTOTEL

POLITICA

Ediţie bilingvă
Traducere, comentarii şi index de
Alexander Baumgarten

cu un studiu introductiv
de **Vasile Muscă**

EDITURA IRI
Bucureşti, 2001

Redactor: MARIA STANCIU
Tehnoredactor: OFELIA COŞMAN, LILIANA KIPPER,
SILVIU IORDACHE
Concepţia copertei: VENIAMIN & VENIAMIN

ISBN: 973-9437-67-4

Cuprins

Notă introductivă

Versiunea de față reprezintă textul integral și traducerea în limba română a *Politicii* lui Aristotel. Sursa de referință a textului este ediția *Aristoteles graece ex recensione Immanuelis Bekkeri*, edidit Academia Regia Borussica, Berlin, 1831, vol. IV, pp. 1252–1342. Am modificat însă această ediție ori de câte ori au părut oportune sugestiile unor reeditări recente ale textului lui Aristotel, pe care le-am menționat în note. Spre deosebire de ediția lui F. Susemihl (Leipzig, 1879), care a reordonat într-o manieră proprie cele opt cărți ale tratatului[1], am revenit la ordinea clasică a ediției lui Immanuel Bekker, asemeni majorității editorilor contemporani. Mi-am îngăduit, în textul grec, marcarea cu litere italice a citatelor și o împărțire proprie a alineatelor[2].

În traducere, am preferat un limbaj mai apropiat terminologiei filosofice contemporane și mai îndepărtat de arhaisme, astfel încât modernitatea unor termeni prezenți în versiunea de față este explicabilă prin dorința de a pune în lumină claritatea și caracterul sistematic al conceptelor aristotelice. Am însoțit traducerea cu un index terminologic menit să simplifice înțelegerea opțiunilor mele pentru termenii echivalenți conceptelor-cheie ale *Politicii*, în cazul tipurilor de relații între oameni, a categoriilor sociale și a instituțiilor pe care le prezintă textul.

Realizarea acestei traduceri este rezultatul unei intense colaborări cu studenții programului de studii aprofundate de filosofie antică și medievală de la Departamentul de filosofie al Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj, în ultimii doi ani, program coordonat de prof. univ. dr. Vasile Muscă. Le mulțumesc studenților mei pentru observațiile și sugestiile primite. Îmi exprim gratitudinea față de sugestiile terminologice, criticile și observațiile pe care le-am primit din partea domnilor Vasile Muscă, Andrei Cornea, Andrei Bereschi, Bogdan Tătaru-Cazaban. Mulțumesc Editurii Iri pentru generozitatea cu care a primit ideea publicării prezentei versiuni.

Alexander Baumgarten

Note

[1] F. Susemihl (cf. *Bibliografia*) a așezat cartea a VII-a în locul cărții a IV-a, cartea a VIII-a în locul cărții a V-a, cartea a IV-a în locul cărții a VI-a, cartea a VI-a în locul cărții a VII-a și cartea a V-a în locul cărții a VIII-a. Acest efort a provenit din încercarea de a clarifica ordinea ideilor tratatului. În ceea ce mă privește, am revenit la ordinea textului lui I. Bekker deoarece optez pentru coerența logică a textului lui Aristotel, independentă de cea narativă. P. Pellegrin (în studiul „La Politique d'Aristote, unité et fractures", în *Aristote Politique – Études sur la Politique d'Aristote*, sous la coordination de Pierre Aubenque, coll. „Epimethée", PUF, Paris, 1993, pp. 3–34) a oferit argumente solide în favoarea acestei ultime opțiuni, deși el crede într-o relativă lipsă de coerență a tezelor *Politicii*, datorată probabil epocilor diferite de redactare a textului. În schimb, aș pleda pentru coerența celor câteva teme ale tratatului (anterioritatea comunității față de individ, înlocuirea utopiei platoniciene prin analiza disponibilităților constituționale optime, etica răgazului, raportul dintre funcție și individ, elogiul medietății) care se regăsesc complet sau incomplet în majoritatea pasajelor *Politicii*. Acest aspect permite o viziune simultană asupra întregului text, care pune în paranteză valoarea problemei ordinii cărților.

[2] În unele situații, aceste alineate se întâmplă să introducă o sciziune în fraza ediției lui I. Bekker. Cunoscând faptul că, cel mai adesea, punctuația textelor antice a fost opera primilor exegeți și copiști, mi-am îngăduit libertatea unei punctuații proprii, păstrată sub regimul plauzibilului, atunci când logica textului o cerea.

Aristotel – străinul din cetate

Platon şi Aristotel sunt, fără nici o îndoială, gânditorii cei mai importanţi pe care i-a dat antichitatea greacă. Prin ei filosofia greacă urcă pe treapta cea mai înaltă pe care dezvoltarea sa a putut-o atinge în lumea antică. În privinţa celui din urmă, în prelegerile sale de istoria filosofiei, Hegel, care prin concepţia sa idealistă stă mai aproape de Platon decât de Aristotel, se simte nevoit să admită că autorul *Organonului* şi al *Metafizicii,* dar şi al nu mai puţin cunoscutei *Politici,* este *„unul dintre cele mai bogate şi mai cuprinzătoare (profunde) genii ştiinţifice care au apărut vreodată; a fost un bărbat alături de care nici o epocă nu poate pune unul care să-l egaleze*"[1]. Cei doi sunt legaţi printr-o relaţie de la magistru la discipol şi aproximativ douăzeci de ani, din 367 î.Hr. până în 348 î.Hr., când moare Platon, Aristotel va sta în Academie ca discipol pe lângă cel care a scris profundele pagini de gândire social-politică din *Republica* şi *Legile.* Când drumurile lor de gândire se despart, Aristotel, cucerindu-şi independenţa filosofică, va simţi o adevărată plăcere să-l atace pe Platon, aproape fără a rata vreo ocazie în acest sens. Cum vom vedea, această opoziţie faţă de Platon marchează şi dimensiunea social-politică a gândirii lui Aristotel. Aristotel a lăsat şi aici, la fel ca pretutindeni pe unde a trecut cu geniala sa minte, idei importante prin care se raportează, ca mai totdeauna, în mod contradictoriu la Platon, fie continuându-l, fie opunându-i-se. Meritul ce nu le poate fi contestat este că s-au priceput, fiecare, să

facă din *stat* principalul obiect al științei politice. Dincolo de acest punct de plecare comun, își spun cuvântul diferențele lor de temperament intelectual. *Republica* platoniciană, în ciuda aspirațiilor către perfecțiune pe care se susține, este o construcție mai degrabă rigidă. Aceasta se motivează prin împrejurarea că modelul ei nu a fost atât lumea perfectă a ideilor, care se impunea autoritar fanteziei filosofice a lui Platon, cât mai degrabă niște alcătuiri statale blocate în imperfecțiunea lor, ca statul lacedemonian sau sistemul de castă egiptean, în care individul își topea total substanța în ființa statului. În dezacord cu aceste premise ale idealismului politic al lui Platon, pentru a putea stabili ce este statul, Aristotel pornește de la observarea și studiul concret al fenomenului tratat, realitatea socială concretă, dată. Max Pohlenz a prins în următorii termeni opoziția dintre Platon și Aristotel: „*Platon, adeptul unui idealism care își ținea privirea ațintită asupra generalului, a formelor originare eterne, singurele valoroase, un bărbat care punea alături de o minte limpede un profund sentiment religios și o inimă caldă, care îl împingeau mereu către crearea unei lumi mai bune, purtat de o fantezie artistică și o putere dătătoare de formă care îi permiteau să-și privească idealul în deplinătatea imaginii sale și să-l reprezinte cu indiferență față de relațiile reale; Aristotel, fiul unei familii de doctori, obișnuit de la început cu observația empirică, plin de interes față de multiplicitatea formelor vieții și față de fenomenele singulare, în a căror determinare formală a găsit adevărata existență, un logician rece la care fantezia nu are voie să facă nici un pas fără a fi controlată de rațiune prin confruntarea cu realitatea*“[2].

*

În comparație cu Socrate și Platon, născuți amândoi la Atena, Aristotel este singurul dintre marii filosofi ai epocii clasice care nu este atenian prin origine. El s-a născut în 385 î.Hr. la Stagira, în apropierea curții regale din Pella, capitala Macedoniei, unde tatăl său, Nicomah, era medic. Acest simplu fapt al locului său de naștere va determina în mod hotărâtor destinul lui Aristotel, care, deși nu este atenian, va fi legat decisiv de Atena, unde s-a format, dar a și activat ca filosof, deschizându-și propria sa școală filosofică. Apoi, același fapt al locului său de naștere l-a așezat pe Aristotel în relații în mod constant bune, chiar dacă nu lipsite de unele tensiuni,

cu curtea macedoneană, atât pe vremea lui Filip al II-lea cât şi a urmaşului său, Alexandru Macedon, căruia i-a fost, de altfel, şi dascăl. Dar, pe de altă parte, îl va arunca în relaţii încordate cu Atena, unde va fi privit întotdeauna cu suspiciune şi se va simţi, ca atare, drept un străin. Însă Aristotel nu va fi doar străinul, ci şi suspectul din cetate. În 323 î.Hr., Alexandru Macedon moare în Orient, în cursul campaniei sale de cuceriri care va duce la întemeierea prin sabie a unui imperiu uriaş, de dimensiuni aproape universale, iar ascensiunea partidei naţionaliste, condusă de celebrul orator Demostene, tensionează până la un nivel necunoscut înainte relaţiile Atenei cu Macedonia. Simţindu-se nu doar suspectat, ci chiar ameninţat din cauza simpatiilor sale macedonene, Aristotel va fi constrâns să părăsească pentru totdeauna Atena. Va şi muri, în anul următor morţii lui Alexandru Macedon, în 322 î.Hr., în insula Eubeea, pe o moşie lăsată moştenire de părinţii săi. Hegel va comenta sec acest fapt: după ce atenienii au greşit o dată împotriva filosofiei, condamnându-l pe nedrept la moarte pe Socrate, Aristotel nu-i putea lăsa acum să păcătuiască pentru a doua oară împotriva filosofiei[3].

„*O viaţă foarte diferită de cea a lui Platon* – notează celebrul istoric al filosofiei E. Bréhier – *acesta* (Aristotel – V. M.), *nu este atenianul de origine nobilă, politic până în fundul sufletului, care nu separă filosofia de guvernarea cetăţii; el este omul studios care se izolează de cetate în cercetări speculative, care face din politica însăşi mai degrabă un obiect de erudiţie şi istorie decât o ocazie de a acţiona.*“[4]

*

Cu toate acestea, Aristotel se simte sincer ataşat de Atena, iar acest paradox al relaţiei sale cu oraşul filosofilor şi al filosofiei îşi lasă amprenta şi asupra gândirii sale social-politice. Într-un anume sens, pe care îl vom lua în discuţie în continuare, încercând să-l clarificăm mai amănunţit, Aristotel este filosoful cetăţii, cel mai legat de destinul istoric al polisului din epoca de deplină maturitate a existenţei sale.

Gândirea politică a lui Aristotel şi-a putut lua avânt numai decolând de pe pista pe care i-a oferit-o ca bază socială polisul grec. Aceasta i-a asigurat gânditorului *Politicii* nu doar vastitatea orizontului său de privire, dar şi densitatea remarcabilă a ideilor sale.

Toate acestea se explică prin caracterul excepţional al situaţiei polisului în viaţa social-politică a lumii antice greceşti. Polisul, *„cetatea este cea mai cuprinzătoare şi mai înaltă formă de societate, deoarece ţelul său este binele suprem şi atotcuprinzător spre care ţinteşte orice tip de societate*“[5]. Studiile şcolii constituite în jurul lui J.P. Vernant au arătat că în secolul al VI-lea î.Hr., când în planul vieţii intelectuale apare filosofia prin detaşarea gândirii raţionale de stadiile mentalităţii mitice, într-un plan paralel, acela al vieţii social-politice, asistăm la constituirea cetăţii, a polisului[6]. În continuare, cele două, filosofia şi cetatea, vor evolua într-o strânsă legătură, în care anticipările de idei ale filosofiei vor influenţa dezvoltările în plan social-politic, iar cetatea şi destinul ei istoric vor oferi un bogat material de meditaţie pe seama gândirii filosofice. Dar, mai cu seamă în secolul al V-lea î.Hr., cetatea devine cu adevărat baza socială a filosofiei greceşti. Sofiştii, Socrate, Platon, Aristotel, nici unul dintre aceştia, nu pot fi înţeleşi temeinic fără trimitere la evenimentele care se petrec în domeniul vieţii social-politice a cetăţii. În acest context, trebuie luată şi afirmaţia făcută mai înainte că Aristotel este filosoful prin excelenţă al polisului. *„Deşi Aristotel se afla la sfârşitul epocii de aur a vieţii cetăţii greceşti, fiind în relaţii foarte apropiate cu Filip şi cu Alexandru, el a considerat că oraşul – şi nu imperiul – este forma superioară de care este capabilă în genere cetatea grecească şi nu doar forma superioară a vieţii politice de până atunci.*“[7] De aceea, macedoneanul se va arăta mai grec chiar decât grecii Socrate şi Platon şi, uneori, chiar mai atenian decât ei. L. Strauss semnalează un subtil paradox în ceea ce priveşte raportarea gândirii politice a lui Aristotel la baza sa socială, care este polisul. Ea constă într-o anume neconcordanţă, o inadecvare a ritmului de dezvoltare al fiecăreia, filosofie şi cetate; *„desăvârşirea filosofiei – a propriului sistem filosofic creat de Aristotel – aparţine mai degrabă perioadei de crepuscul a cetăţii. Apogeul dezvoltării cetăţii şi apogeul evoluţiei filosofiei se plasează în epoci cu totul diferite.*“[8]

În filosofia generală a lui Aristotel putem întâlni ideea că, pe orice treaptă a scării pe care o formează realitatea, fiecare exemplar al existenţei tinde să realizeze forma sa ideală, perfectă, matură. Cu alte cuvinte, doreşte să se împlinească, conform cu sugestia fundamental biologică a gândirii aristotelice, după modelul organismului. Astfel, un copil nu se naşte pentru a rămâne copil, ci pentru

a creşte, depăşindu-şi mereu forma, până ajunge să se realizeze în forma perfectă pentru el, cea a omului matur. În *Politica* întâlnim ideea că cetatea antică, polisul, a cărui apologie Aristotel, de altfel, o face, a ajuns în acel stadiu cel mai înalt al unei perfecţiuni absolute, supreme, care nu mai poate fi depăşit. Există şi în viaţa polisului, ca peste tot, un punct ultim, dincolo de care dezvoltarea nu mai poate continua. Ceea ce urmează după această culme o dată atinsă este doar decăderea, ciclul opus creşterii, acela al descreşterii. Într-adevăr, literalmente înghiţit de uriaşul imperiu întemeiat de geniul războinic al lui Alexandru Macedon, polisul grec dispare definitiv de pe scena vieţii istorice a lumii greceşti. Aşa se face că, în istoria gândirii social-politice greceşti, Aristotel rămâne nu numai filosoful afirmării depline a polisului, ci şi acela al crizei şi decăderii lui, al dispariţiei sale.

Ataşamentul acesta faţă de polis constituie şi împrejurarea care introduce o neînţelegere fundamentală în relaţiile dintre Aristotel şi imperialul său elev, Alexandru Macedon, în ciuda bunelor relaţii care au existat, în general, între ei. Ca filosof al polisului prin excelenţă, pe o anumită latură a gândirii sale social-politice, Aristotel rămâne un întârziat, care nu reuşeşte să prindă în întregime sensul acelor vremuri noi ale istoriei pe care, pe de altă parte, el însuşi pare a le fi anunţat prin filosofia sa. De pildă, Aristotel nu va pricepe la justa sa dimensiune semnificaţia istorică aducătoare de nou a prefacerilor înfăptuite în viaţa social-politică a timpului său prin cuceririle lui Alexandru Macedon. Acesta, cu geniul omului politic superior înzestrat, şi-a dat seama că o formulă de supravieţuire a uriaşului său imperiu impune un tratament pe picior de egalitate al grecilor şi al orientalilor barbari. Intuiţia aceasta îşi va dovedi forţa, devenind principiul de organizare politică al noii epoci elenistice, pe care Alexandru Macedon o deschide în istoria universală. Excesiv de grec în mentalitatea sa, deşi era un macedonean, considerat şi tratat de greci cu suspiciune, ca străinul din cetate, Aristotel nu va sesiza importanţa încercărilor lui Alexandru Macedon de a opera la dimensiunea imperiului său o întrepătrundere a elementelor grec şi barbar, o simbioză în care elementul grec învingător să se amestece, de data aceasta paşnic, cu elementul oriental barbar învins. Tânărul cuceritor al lumii, stăpân absolut peste destinul atâtor popoare, ignorând orgoliul grec, face dovada unui simţ al realităţilor social-politice mai fin şi mai pătrunzător decât filosoful său dascăl, al cărui

realism se arată destul de tocit cu această ocazie. Alexandru Macedon visează la idealul unui imperiu universal în care grecii şi barbarii să stea unii alături de alții, ca două elemente componente indispensabile ale aceleiaşi unități. Față de realitatea supremă a imperiului, atât grecii cât şi orientalii ar fi urmat să fie, în mod egal, nişte simpli supuşi. Aristotel însă îi recomandă lui Alexandru Macedon să introducă o distincție – să se poarte față de orientali ca un stăpân – *despotikós,* iar în raport cu grecii doar ca un conducător – *hegemonikós.*

În concluzie, cei doi titani ai lumii antice, Aristotel şi Alexandru Macedon, se prețuiesc unul pe altul, şi există numeroase mărturii în această privință, dar deosebirile lor de vederi, rezultat al pozițiilor istorice diferite pe care se situează, îi împiedică, în mod fundamental să se înțeleagă. Şi este firesc să fie aşa: cei doi vorbesc în numele a două realități şi epoci istorice diferite. Aristotel gândeşte încă din orizontul restrâns al cetății, reprezentând epoca clasică a istoriei greceşti; Alexandru Macedon acționează pe dimensiunea uriaşă a Imperiului, în numele epocii elenistice[9].

*

Într-un anumit moment, evoluția gândirii sale l-a aşezat pe Aristotel într-o opoziție directă cu principalele poziții ale doctrinei lui Platon, în special cu corpul central al acesteia, *teoria ideilor.* Fără îndoială că acest moment se situează undeva către începuturile acestei evoluții, poate deja chiar în ultimii ani petrecuți de Aristotel, ca discipol, în Academia platoniciană. Este, apoi, iarăşi, sigur că relațiile dintre Aristotel şi Platon, chiar şi după moartea acestuia din urmă, în ciuda unei critici tot mai virulente a teoriei ideilor, stau, totuşi, sub semnul unei onestități intelectuale prinse concentrat în maxima antică „*Amicus Plato sed magis amica veritas*“. De fapt, diferența dintre Platon şi Aristotel, care a evoluat în cele din urmă către o opoziție, este de temperament intelectual. Platon este un spirit profund idealist, care în mod speculativ întoarce spatele faptelor reale, pentru a se concentra în elaborarea imaginii ideale a unui stat utopic. Poate doar în ultima parte a vieții sale, la bătrânețe, el va fi asaltat de unele îndoieli cu privire la şansele înfăptuirii acestui stat, pe care i le-a adus, ca oricărui om, viața însăşi, înaintarea în vârstă. În schimb, Aristotel este mişcat de un spirit realist, procedând pe bază de fapte, într-o manieră ce poate

fi socotită mai degrabă empirică. Ca un adevărat empirist, în elaborarea concepţiei sale despre stat, Aristotel va pune în joc un material de date şi informaţii cules din cercetarea a 158 de constituţii ale diferitelor state greceşti. Urmărind de fapt acelaşi scop, o reformă a vieţii de stat, a statului ca atare, cei doi pleacă de la motivaţii care se deosebesc, dar, în continuare, procedează şi pe căi diferite. *„Platon încercase să lucreze pentru stat reformându-l. Aristotel, mai indiferent, se mărgini la rolul de observator şi făcu din stat un obiect de studiu ştiinţific.*"[10]

Spiritul speculativ care l-a îndepărtat de realitate l-a făcut pe Platon să eşueze într-o imagine filosofică abstractă a statului, în care sunt suspendate două din mobilurile cele mai importante pe care se sprijină viaţa unei comunităţi. Este vorba de proprietate şi de iubire. Comunizarea averilor şi a femeii degenerează, în această situaţie, în acte de imoralitate, acestea întorcându-se astfel împotriva intenţiei etice iniţiale de care Platon se lăsase acaparat. Fericirea proclamată drept scop suprem în cetatea ideală platoniciană, tangibilă prin intermediul educaţiei, ajunge să cadă sub semnul întrebării. Educaţia concepută în manieră platoniciană nu poate conta pentru Aristotel drept un instrument de edificare a unei societăţi optime. *„Însă fiinţa <cetăţii> trebuie să fie plurală, aşa cum s-a arătat mai înainte, din pricina educaţiei care realizează comunitatea şi unitatea. Este ciudat de ce acela care a propus o viitoare educaţie şi a considerat că cetatea va deveni virtuoasă datorită acesteia a luat în seamă, în vederea îndreptării, toate cele de mai sus, dar nu şi obiceiurile, filosofia şi legile* (1263 b 15)". Devotamentul lui Aristotel faţă de Atena, de care am pomenit chiar de la început, se conturează şi mai pregnant în opoziţie cu comunismul sau poate mai bine zis comunitarismul primitiv de sugestie arhaică al lui Platon. *„Însă modul în care se prezintă astăzi lucrurile, dacă ar fi îmbunătăţit şi de o acomodare cu legile şi o organizare corectă a lor, ar deveni cu totul deosebit, pentru că el ar lua ceea ce este bun din ambele. Prin «ambele», mă refer la existenţa comunitară şi la cea privată. Într-un fel, este necesar ca proprietăţile să fie comune, dar în general ele trebuie să aibă un caracter privat. Cei care îşi văd fiecare de ale lor nu se ceartă unul cu celălalt, ci ei vor fi mai degrabă darnici, dacă se va ocupa fiecare de ale lui*" (1263 a).

O trăsătură a gândirii lui Aristotel este aceea că, cultivând anumite prejudecăţi proprii mentalităţii antice, face o confuzie aproape permanentă între planul politic şi planul etic al dezbaterilor în care se angajează în *Politica*. Asemănările dintre Platon şi Aristotel se impun luate în seamă şi cu această ocazie. Pentru amândoi politica este o ştiinţă practică al cărei scop principal este de a arăta cum pot fi oamenii făcuţi virtuoşi şi, pornind de aici, şi fericiţi. În viziunea lor filosofică, politica este, în ultimă instanţă, ştiinţa educaţiei prin stat. În consecinţă, de aici, pentru amândoi, concepţia că individul se subordonează statului şi îi aparţine integral acestuia. Cei doi se vor deosebi, în primul rând, prin rigoarea diferită pe care o pun în susţinerea acestor idei. Aşezând binele suprem în actul contemplaţiei teoretice, ei găsesc că virtutea este incompatibilă cu activităţile mecanice sau prestaţiile productive şi ca atare din sfera consideraţiilor lor sunt excluşi de la început, ca neavând drept la calitatea de cetăţean, o întreagă categorie de oameni: agricultori, meseriaşi, negustori. Sunt idei specifice pentru nişte gânditori a căror concepţie îşi găseşte baza socială într-o societate în care libertatea unora merge alături cu sclavia altora. Aşa se face că Aristotel va apărea în calitate de apologet al sclavajului, susţinând nu doar caracterul natural al sclaviei ci şi necesitatea acesteia.

*

Deşi o lucrare independentă, ocupând un loc precis determinat în sistemul de gândire elaborat de Aristotel, *Politica* se află într-o strânsă legătură, prin numeroase canale de comunicare, cu principiile generale ale sistemului însuşi. Mai precis, ea constituie o extindere şi, totodată, o aplicare a principiilor generale ale gândirii lui Aristotel la domeniul politicii, aceasta din urmă fiind îndatorată viziunii filosofice generale a Stagiritului. „*Concepţiile sale politice* – observă W.D. Ross – *sunt o parte dintr-un sistem de gândire extins şi bine închegat.*“[11] Mai cu seamă un anume principiu al filosofiei generale a lui Aristotel se lasă valorificat în mod deosebit în corpul *Politicii*, determinând o strânsă corelaţie între politic şi etic, prin care amândouă se arată deopotrivă tributare finalismului binelui. Spre a fi înţeles, un lucru trebuie explicat nu prin cauzele care îl produc, ci prin scopul în vederea căruia este produs. Integrând fiecare lucru în marele proces de devenire ce străbate

realitatea, cunoaşterea trebuie să se aplece nu numai asupra originilor acestuia ci, în egală măsură, pentru a descifra natura acelui lucru şi asupra destinului acestuia, dat de scopul în vederea căruia există. Aceasta pentru că natura lucrului determină şi scopul acestuia. Dacă lucrul este neînsufleţit, atunci scopul este exterior, impus din afară. Însă, dacă este vorba de ceva însufleţit, fie aceasta plantă, animal sau om, scopul este interior, imanent, deductibil dinăuntru. În cazul omului, scopul în vederea căruia acesta există este binele, datorită influenţei socratico-platoniciene gândirea aristotelică păstrând aceeaşi coloratură finalist eticizantă. Realizarea binelui poate fi urmărită în cadrul a două formule bine determinate: fie cea a existenţei individuale, fie cea a existenţei colective. Prima este mai degrabă de resortul eticii, a doua de al politicii. Orice asociere a indivizilor într-o comunitate se face în vederea unui scop care este de natură etică: un spor în direcţia binelui. Statul fiind această comunitate supremă, scopul spre care el trebuie să tindă constituie, ca atare, un scop suprem, şi acesta este binele suprem. Dar un om îşi realizează în totalitate potenţele sale individuale numai prins în comunitatea socială a statului. Astfel, în raportul dintre etic şi politic, politicul constituie valoarea supremă, întrucât îndemnul etic spre săvârşirea binelui de către fiecare individ îşi găseşte deplina împlinire în sfera politicului, datorită colectivităţii. „*Politicul la Aristotel este, în consecinţă, întocmai ca la Platon*, prius“[12], notează Hegel.

Importanţa deosebită a lui Aristotel în dezvoltarea ideilor social-politice rezidă în împrejurarea că prin *Politica* s-a înfăptuit un uriaş pas înainte în întemeierea autonomiei politicului ca atare. „*La Aristotel* – observa Hegel – *statul este substanţialul, lucrul principal, şi tot ce este mai excelent este puterea politică realizată prin activitatea subiectivă, întrucât aceasta îşi are destinaţia, esenţa în puterea politică. Aşadar, politicul este valoarea supremă, deoarece scopul lui e cel mai înalt din punct de vedere practic.*“[13] În ciuda autonomiei pe care se străduieşte s-o asigure pe seama politicii, ideile susţinute de Aristotel se înrădăcinează în solul concepţiei sale metafizice sau, dincolo de aceasta, îşi primesc acreditarea în patrimoniul unor credinţe sau convingeri care ţin de specificul geniului grec, de mentalitatea greacă. Înşirăm doar câteva dintre acestea, care au lucrat asupra gândirii social-politice a lui Aristotel. Mai întâi, amintim idei care ţin de natura cea mai

profundă a mentalității grecești, cum este convingerea în superioritatea dar și în anterioritatea întregului în raport cu părțile care îl compun, dar și de sfera reprezentărilor etice cele mai generale ale omului grec în legătură cu superioritatea sufletului față de trup sau a rațiunii față de sentimente, pasiuni și dorințe, sau cum ar fi importanța moderației și a cumpătării. Este însă vorba și de idei care aparțin concepției filosofice generale a lui Aristotel, ca aceea provenind din teoria sa a cauzelor, cu privire la identitatea dintre natura unui lucru și scopul către care tinde acel lucru, după care scopul determină retrospectiv natura lucrului respectiv. Idee foarte importantă și de mare eficiență, de pildă pe tărâmul teoriei aristotelice a statului. Urmărind înfăptuirea binelui la dimensiunea întregii comunități, scopul în vederea căruia există statul este unul etic, iar acest scop, printr-o relație inversă, determină natura fundamentală a statului ca instituție politică, dar și etică în același timp. Cetatea oferă cadrul cel mai potrivit pentru săvârșirea acelui scop final al activităților omului care este binele. „*Scopul cetății este viața bună, iar acestea <de mai sus> există în vederea <aceluiași> scop, iar cetatea reprezintă comunitatea clanurilor și a satelor în vederea unei vieți desăvârșite și independente. Aceasta înseamnă, așa cum am spus-o, o viață bună și fericită. Trebuie așadar admis faptul că o comunitate politică există în vederea faptelor bune și nu <doar> în vederea vieții în comun*“ (1280 b–1281 a). Aristotel este întemeietorul științei politice, deoarece este descoperitorul virtuții, observă L. Strauss[14].

Pentru Aristotel, la fel ca pentru cei mai mulți dintre filosofii greci, virtutea coincide cu fericirea. În baza acestei identități, fericirea cea mai înaltă rezidă în virtutea cea mai înaltă, iar în ierarhia virtuților pe treapta cea mai înaltă se situează virtutea teoretică ce culminează în actul înțelepciunii. Inteligența constituie activitatea cea mai înaltă care se petrece în om, iar obiectul inteligenței este ceea ce e mai înalt în om, dar și în afară de om. În schimb, determinarea conținutului fericirii constituie o operație cu mult mai dificilă. În primul rând, pentru că o asemenea întrebare nu comportă un răspuns unic, universal valabil, ci unul diferențiat, întrucât conținutul fericirii atârnă în fiecare caz de ceea ce consideră un om ca fiind de datoria sa. Un om poate fi fericit numai în măsura în care îndeplinește bine scopul sau sarcina activității sale: cântărețul este, de exemplu, fericit atunci când cântă bine, după cum

constructorul atunci când construieşte bine. Într-o mişcare ce se petrece într-un fel de cerc, gândirea lui Aristotel este împinsă înapoi la problema virtuţii. Deci, omul va fi fericit întrucât trăieşte în conformitate cu raţiunea, iar această viaţă în conformitate cu raţiunea este tocmai ceea ce se cheamă *virtutea*. Viaţa în conformitate cu virtutea se leagă de plăcere, care reprezintă adevărata activitate a omului, întrucât orice activitate este acompaniată şi se împlineşte în actul plăcerii.

Procedând la redefinirea politicii, care se impune în conformitate cu rezultatele acestor noi demersuri, obiectul prim şi fundamental al ştiinţei politicii îl constituie căutarea şi definirea fericirii. Orice activitate omenească se desfăşoară în vederea realizării unui scop care, considerat din punctul de vedere al acţiunii, pare bun şi, în consecinţă, dezirabil. În felul acesta, scopul coincide cu binele. Scopurile acţiunilor omeneşti sunt multiple şi, ca atare, se aşază şi ele într-o organizare ierarhică: sunt scopuri dorite în vederea satisfacţiilor şi plăcerilor pe care ele însele le pot asigura, dar şi scopuri a căror realizare nu face decât să trimită, mai departe, la un scop mai înalt. Mişcându-se pe scara acestei ierarhii, trebuie să existe, în cele din urmă, şi un scop suprem, un scop care este dorit pentru el însuşi şi nu înţeles doar ca o condiţie sau mijloc pentru un scop ulterior. Este vorba de existenţa unui scop absolut în sine. Dacă celelalte scopuri exprimă un bine, scopul acesta va fi supremul bine – *summum bonum* –, acela care va determina, subordonându-le, toate celelalte scopuri. Pe baza textelor sale, se poate afirma că în cazul lui Aristotel, fără nici o îndoială, acest scop îl constituie fericirea. Întrucât numai în privinţa fericirii se pot stabili acele reguli care îi pot prescrie omului ce trebuie să facă sau să înveţe, atât ca existenţă individuală singulară cât şi ca una înscrisă în cadrul vieţii colective, asociate, a indivizilor, această împrejurare este cea care conferă o nouă dimensiune, cea normativă, în definirea politicii ca disciplină autonomă.

Aristotel susţine universalitatea binelui, dar într-o modalitate cu totul diferită de Platon. Binele, ca finalitate a oricărei acţiuni omeneşti, este universal, dar fiecare din aceste acţiuni determină o altă formă de bine. Ca atare, nu poate exista doar o singură ştiinţă care să privească întreg binele, în sensul Ideii platoniciene, unice, eterne şi neschimbătoare, ci o diversitate de ştiinţe, fiecare având ca obiect una din varietăţile binelui. Această varietate, în care

fiecare formă de bine constituie scopul unei ştiinţe anumite, este organizată ierarhic, astfel încât binele suprem, comun tuturor, fiind propriu politicii, aceasta este îndreptăţită să aspire la rangul de ştiinţă supremă. Este vorba de ceea ce Platon spunea despre politică ca „ştiinţă regală". În *Etica Nicomahică,* Aristotel va preciza mai clar statutul politicii în raport cu celelalte discipline practice. *„Întrucât politica se serveşte de celelalte ştiinţe practice şi, mai mult, ea stabileşte prin legi ce trebuie făcut şi ce trebuie interzis, se poate spune că scopul ei le îmbrăţişează atât de cuprinzător pe cele ale celorlalte ştiinţe încât acesta poate fi considerat binele uman prin excelenţă. Pentru că, deşi, acest bine este acelaşi şi pentru fiecare individ în parte şi pentru cetate în ansamblul ei, este evident mai important şi mai desăvârşit să iei asupra ta răspunderea şi salvarea binelui cetăţii; fără îndoială, este de dorit să faci binele şi unui singur om, dar mai frumos şi mai înălţător e să-l înfăptuieşti pentru un popor întreg sau pentru o cetate. Acest lucru îl vizează şi cercetarea de faţă, ca fiind una de natură oarecum politică*" (*Etica Nicomahică*, 1094 b 4–15).

În privinţa naturii şi scopului politicului, definirea politicii subordonează morala faţă de acesta, motivat de o dublă împrejurare. În primul rând, politica este superioară pentru că ea nu se preocupă de binele unui individ singular, ci de al comunităţii acestora, care este cetatea, iar binele colectiv este mai înalt decât cel individual. În al doilea rând, politica dispune de mijloace de a decide cu privire la celelalte ştiinţe şi acţiuni, stabilind prin legile ce le elaborează ce este, dar şi ce nu este permis. Lucrurile nu trebuie duse către interpretarea că etica s-ar dovedi de o calitate inferioară în raport cu politica. Primatul dar şi superioritatea politicii sunt funcţionale, scopul politicii fiind în ultimă instanţă de natură morală, cel mai mare bine omenesc cu putinţă.

Încercarea de a găsi o soluţie în problema relaţiei dintre cele două discipline, politica şi etica, astfel încât să nu fie afectat nici specificul dar nici autonomia vreuneia dintre ele, constituie unul din eforturile meritorii ale gândirii lui Aristotel. Soluţia aristotelică vine de pe poziţia superiorităţii politicii în raport cu celelalte discipline ale filosofiei practice. Acest statut de superioritate al politicii este consecinţa superiorităţii scopului în realizarea căruia se angajează politica şi care ar fi obţinerea binelui suprem pentru om. Având o asemenea intenţie, politica dispune de toate celelalte

științe practice, ea prescriind în numele legii ceea ce trebuie acestea să facă sau să nu facă, astfel încât se poate spune că scopul politicii îmbrățișează scopul celorlalte științe practice.

Pentru Aristotel binele este același, indiferent că e vorba de individ sau de stat, dar este de preferat a obține și a garanta mai întâi binele statului, pentru că așa cum arătaseră deja marii presocratici: pitagoreicii, Heraclit din Ephes sau Xenophon din Colophon, binele individului depinde de acela al statului în care acesta se integrează ca parte într-un întreg. Dacă binele este demn de a fi luat în seamă și atunci când se are în vedere o singură persoană, cu atât mai mult contează el când e vorba de o întreagă colectivitate, orașe sau națiuni. Ca și la Platon, pentru Aristotel politica deține o anume preponderență asupra moralei, interesul general, binele comun precumpănind asupra celui individual sau familial. Această concepție se întemeiază pe triplul unghi de vedere sub care poate fi considerat omul: omul privit în general ca individ, omul ca membru al societății domestice, adică al familiei și, în sfârșit, omul ca membru al societății politice, adică al statului. Ca atare, omul este individ, familie, stat. Din aceasta urmează imediat cele trei aspecte fundamentale ale moralei: individuală, privind binele omului în general, economică, relativ la binele familiei, și publică, referitor la binele cetății sau statului. Din punctul de vedere susținut de Aristotel, binele public va câștiga o oarecare întâietate, întrucât el privește un număr mai mare de indivizi.

După Aristotel, virtutea nu se poate înfăptui în afara unui cadru de viață colectivă organizată, adică în afara statului. Aceasta întrucât realizarea virtuții ca și scop de viață nu se poate realiza de unul singur, în regimul libertății depline pe care singurătatea o implică. Aristotel este unul din primii reprezentanți ai acelei tradiții a gândirii etice care se va impune mai cu seamă în idealismul clasic german, cu Kant sau Fichte, pentru care moralitatea înseamnă conformare cu legea și este dată prin înfrângerea unei opoziții, de trecerea unei rezistențe asupra căreia individul triumfă. În consecință, statul nu este necesar numai pentru că de unul singur individul nu poate să-și asigure viețuirea, ci și din motivul că însuși scopul acestei viețuiri, înfăptuirea virtuții, nu se poate obține în afara unei discipline impuse de legi și a educației. Statul reprezintă o comunitate care nu are în vedere pur și simplu existența omului, ci existența materială și spirituală fericită a omului. Pe acest

considerent atât sclavii cât şi animalele nu se pot constitui în comunităţi politice, ei neputând participa la fericire sau împărtăşi formula unei vieţi libere alese. *„Dar acest lucru nu se face doar în vederea vieţii, ci mai degrabă în vederea vieţii bune (căci altminteri ar fi existat o cetate a sclavilor şi a altor vieţuitoare, deci ea nici nu există de fapt, fiindcă ei nu iau parte nici la fericire, nici la o viaţă conformă alegerii deliberate), şi nici în vederea unei alianţe militare, pentru a nu suferi din partea nimănui vreun neajuns, nici din cauza schimburilor şi a utilităţii reciproce*“(1280 a).

*

În centrul consideraţiilor dezvoltate de Aristotel în paginile *Politicii* sale stă problema statului, ca fiind cea mai importantă şi mai complexă dintre formele de asociere a indivizilor. Motivul acestei asocieri constituie şi cauza caracterului natural al statului şi, desigur, a politicului ca atare, în măsura în care principala sa preocupare o constituie chiar statul. În ciuda atâtor deosebiri care opun concepţiile lor, Platon şi Aristotel par să cadă de acord în ceea ce priveşte ideea insuficienţei naturale a existenţei individuale a omului. Nici un om luat individual nu-şi este suficient sieşi. Pentru ca un individ să-şi fie autosuficient trebuie ca acesta să constituie o societate în mic. Aceasta în sensul că existenţa unui individ, asigurarea traiului său solicită toate tipurile de meserii care se practică într-o societate, din acest punct de vedere societatea netolerând nici o îndeletnicire umană inutilă pentru om. Dar, în mod curent, un om nu poate practica decât o singură meserie, şi numai într-un mod excepţional mai multe. De aceea, neputându-se autoîntreţine, fiecare individ este constrâns să apeleze la colaborarea cu ceilalţi indivizi, iar unica soluţie o constituie, în acest sens, asocierea lor într-o comunitate socială. Într-o asemenea asociaţie făcută din indivizi insuficienţi nu simt nici o nevoie de a intra aceia care îşi sunt autosuficienţi. Dar aceştia nu se încadrează în tiparul obişnuit al naturalului uman. Ei sunt fie subumani, animale a căror existenţă nu presupune decât asigurarea unei minime cerinţe de hrană, sau supraumani, nişte zei atotputernici care pot face totul de unul singur. *„Din acestea rezultă că cetatea este naturală şi că omul este în mod natural un vieţuitor politic, pe când cel lipsit de o cetate (natural şi nu prin accident) se află fie mai presus fie mai prejos de*

om..." (1253a 3). Omul însă se situează la jumătatea distanţei dintre animal şi zei. Obsesia, tipic aristotelică, a liniei de mijloc, a ceea ce constituie media a două exagerări, explică şi caracterul natural al politicului. Statul îşi vădeşte caracterul său natural nu doar prin cauzele care îi explică originea ci şi prin ţelurile pe care vrea să le satisfacă, date de scopul său. Apariţia statului în existenţa omului sau, mai bine zis, statul ca atare – omul şi statul, datorită caracterului lor natural, fiind de aceeaşi vârstă – trebuie sancţionată ca un progres pe linia naturalului din om şi nu ca o abatere de la acesta. Sau, şi mai rău, apreciată ca o cădere sau o decădere din starea iniţială a libertăţii originare. Dimpotrivă, pentru Aristotel, statul oferă cea mai sigură garanţie a libertăţii omeneşti. Caracterul natural al statului nu implică independenţa sa faţă de acţiunea voinţei omeneşti, statul fiind produsul unui act de voinţă şi menţinându-se tocmai datorită acestui act.

Caracterul natural al statului este întărit de cele două instincte naturale primare pe care le satisface apariţia sa. Este vorba de instinctul de reproducere şi de instinctul de conservare care îi împing pe oameni să se adune în comunităţi. Primul adună la un loc un bărbat şi o femeie, celălalt un stăpân şi un sclav. Caracterul natural al statului este confirmat şi de evoluţia sa. Instinctul comunitar acţionează în modul cel mai natural în fiecare om. Tot ceea ce a realizat în istoria sa omul datorează instinctului său comunitar. De pildă, perfecţiunea omului nu poate fi realizată în afara societăţii, iar ceea ce oferă societatea omului în această privinţă este suportul legilor pentru acţiunile sale. La fel ca şi Platon, dar desigur din alte motive, Aristotel este înclinat să recunoască deosebita importanţă a acţiunii legilor în societate. Într-un anume sens, legile sunt totul; de caracterul lor depinde buna sau reaua întocmire a unei societăţi, şi este clar că nu poate fi bună societatea care funcţionează pe baza unor legi rău întocmite. În orice caz, legea este cea care face din om o fiinţă bună; absenţa legilor este cel mai rău lucru care se poate închipui pentru o societate. Aceasta întrucât capacitatea de a face rău a omului depăşeşte cu mult pe cea a oricărui animal. În afara legilor, omul este mai rău chiar decât animalele, fiind dotat de la natură cu nişte „arme fireşti" ca, de exemplu, o „inteligenţă şi o voinţă fermă". Acestea pot servi binelui, dar pot acţiona şi în direcţie opusă. Statul este forma cea mai înaltă de asociere între oameni, a cărei apariţie se sprijină pe forme anterioare de asociere,

dintre care toate au acelaşi caracter natural. „*Statul* – după expresia lui W.D. Ross – *constituie o comunitate de comunităţi.*“[15] Prima dintre acestea este familia, constituită în vederea satisfacerii unor nevoi zilnice elementare, indispensabile asigurării existenţei umane. A doua o constituie satul, născut prin unirea mai multor familii având aceeaşi descendenţă, mai evoluat întrucât permite o diviziune mai largă a muncii. În contextul acestui şir evolutiv urmează statul. „*Comunitatea deplină, pentru a spune astfel, formată din mai multe sate, este cetatea, care realizează independenţa maximă a tuturor şi care se creează în vederea vieţii, deşi dăinuie în vederea vieţii bune*“ (1252 b). Definiţia aceasta dezvăluie natura statului ca instituţie morală. Statul există, desigur, datorită unor cauze care l-au produs. Dar el nu există pur şi simplu, ci în vederea unor scopuri, iar principalul dintre acestea este realizarea binelui. Motivarea superiorităţii statului este dată şi de împrejurarea că el oferă, garantează, cadrul cel mai favorabil desfăşurării activităţii morale, fiind superior în această privinţă satului. Dar tot statul poate asigura şi cea mai largă extindere a activităţilor intelectuale, adică tocmai ale acelora care constituie, după Aristotel, justificarea omului.

Teoria aristotelică a caracterului natural al statului are o orientare polemică, ea vizându-i în primul rând pe sofişti, mai ales pe sofiştii politici ai generaţiei mai noi, ca Lycophron, Thrasymachos. Pentru aceştia statul nu este un produs necesar izvorât din chiar natura politică a fiinţei omeneşti, ci rezultatul, mai mult sau mai puţin arbitrar, al unei convenţii ieşită dintr-o înţelegere între oameni. Din această perspectivă, statul apare fie ca un act de solidaritate al celor tari împotriva celor slabi, în scopul de a-i absolvi pe cei dintâi de orice obligaţie faţă de stat şi legi, oferindu-le astfel mână liberă împotriva celor slabi, fie, dimpotrivă, ca un zid de apărare constituit de cei slabi pentru a se opune voinţei capricioase, nimicitoare a celor tari. În ambele situaţii, caracterul statului de înţelegere artificială între oameni se conturează cu evidenţă. Dar Aristotel îi vizează în egală măsură şi pe cinici, cu idealul lor de viaţă cosmopolit, pe care vor reuşi să-l transmită epocii elenistice, când acesta va domina mentalitatea antichităţii târzii. Cel care contează ca ideal uman pentru cinici este înţeleptul, omul care îşi este suficient sieşi, expresie a retragerii individului în propria sa interioritate, unde, abandonând grijile, deziluzia şi îngrijorarea provocate de viitorul incert al cetăţii, acesta se simte mai apărat, în siguranţă,

în fața valurilor tot mai amenințătoare ale vieții. Înțeleptul cinic nu se mai simte cetățean al unui stat, singurul stat pe care îl admite fiind lumea (*kosmou polites*).

În orientarea ei generală, *Politica* aristotelică își deschide o cale de mijloc între niște concepții sau poziții de gândire care, raportate la a sa, constituie exagerări. Este vorba, în primul rând, de aceia care, la fel ca și Platon, se concentrează asupra imaginii ideale a unui stat utopic, dificil sau chiar imposibil de tradus în realitate. La un moment dat, Platon însuși pare să-și fi dat seama de dificultățile de neînvins care stăruie în calea realizării statului ideal, modificându-și poziția în această problemă. Ceea ce contează nu mai este dacă un asemenea stat ideal este cu putință sau nu, sau dacă chiar putem renunța definitiv la el. Important este cu totul altceva: fiecare cetățean real să se comporte ca și cum ar fi cetățeanul unui stat ideal, și atunci imaginea de neatins până atunci a cetății ideale va putea chiar deveni reală. Cealaltă tabără de care Aristotel se ferește, în egală măsură, este alcătuită din cei care, prea atașați realității, cred că schema practică a unei constituții perfecte s-a realizat deja într-una sau alta din constituțiile deja existente, care urmează doar a fi identificată. Aristotel schimbă radical termenii acestei discuții: problema nu este dacă constituția ideală este o temă a viitorului sau a prezentului. Importantă nu este elaborarea unei constituții perfecte, ci a uneia perfectibile care, pe baza unor intervenții repetate, să poată fi adoptată de cât mai multe cetăți. Aristotel nu se arată un obsedat al ideii de perfecțiune ce urmărește să identifice guvernarea ideală. Cu mult mai mult îl preocupă aflarea acelor condiții de existență datorită cărora un anumit tip de guvernământ poate să atingă forma sa cea mai bună.

Opoziția dintre Platon și Aristotel a fost reținută de Ath. Joja în următorii termeni: „*Meritul lui Aristotel este de a fi respins idealismul sociologic al lui Platon, care se complăcea să imagineze o cetate ideală, concepută abstract; prin* Republica *sa și chiar prin* Legile *sale făcea operă de polemist antidemocrat și de utopist aristocrat. Idealismului sociologic platonic, Aristotel îi substituie un empirism realist, care pleacă de la observarea faptelor sociale, de la observarea societății care îi apare ca un fapt fundamental și primordial, determinant al fenomenului etic. Aristotel e biolog și aplică în studierea societății metoda de observație și de comparație, care îi servea atât de bine în biologie*"[16]. Care este

deci constituţia cea mai potrivită pentru cele mai multe dintre cetăţile existente?

„În primul demers referitor la constituţie – scrie Aristotel – *am distins trei constituţii corecte, anume regalitatea, aristocraţia şi regimul constituţional, precum şi trei deviaţii ale acestora, tirania pentru regalitate, oligarhia pentru aristocraţie şi democraţia pentru regimul constituţional. S-a vorbit despre aristocraţie şi regalitate, căci a studia cea mai bună constituţie este acelaşi lucru cu discursul referitor la <sensul> acestor cuvinte, căci fiecare <dintre constituţii> doreşte să dispună de mijloace conform virtuţii*"(1288 b). Spiritul idealist de care se lasă călăuzit Aristotel în demersurile sale se vădeşte în dorinţa sa de a găsi o constituţie având-şi fundamentul în cele existente deja, dar lăsând deschisă posibilitatea unor corecţii care să aducă această constituţie reală cât mai aproape de starea sa ideală. Acesta este şi motivul pentru care punctul culminant al *Politicii* aristotelice rezidă în doctrina constituţiei perfecte, expusă în cărţile a VII-a şi a VIII-a. Aristotel ajunge însă la această doctrină numai după ce a trecut prin examenul său critic realitatea dată, oprindu-se la analiza a mai multe dintre constituţiile existente în diferite state greceşti.

Problema constituţiei perfecte este integrată unei discuţii ale cărei principii exprimă exigenţe elaborate în cel mai realist spirit. Pentru a fi bun, orice tip de guvernare trebuie să ţină seama de nişte condiţii reale, date. Ele izvorăsc deopotrivă din natura omului, dar şi din condiţiile istorice date. Condiţia primă şi fundamentală este aceea ca prin constituţia unui stat să se aibă în vedere atât prosperitatea materială cât şi viaţa în conformitate cu virtutea, adică fericită, a cetăţenilor. Încă o dată poziţiile de gândire afirmate în *Politica* trebuie aşezate într-o legătură directă cu principiile etice ale gândirii aristotelice: viaţa activă nu e nici singura şi nici cea mai înaltă dintre formele de viaţă care i se pot oferi unui om. Alături de aceasta, dar şi deasupra ei, stă forma teoretică de viaţă, adevăratul ideal de a fi al omului antic. Cu o scrupulozitate căreia nu-i scapă nici un amănunt semnificativ, Aristotel se opreşte asupra a numeroase alte condiţii. Considerăm util să trecem în revistă numai câteva dintre acestea. Statul nu trebuie să fie nici prea mare şi nici prea mic, în privinţa numărului cetăţenilor săi, şi la fel şi a suprafeţei sale, situându-se în această privinţă pe o linie mediană. Nu se neglijează apoi un alt amănunt, cum ar fi caracterul

cetăţenilor, care trebuie să fie inteligenţi şi curajoşi, aşa cum sunt grecii, lasă să se înţeleagă Aristotel, această superioritate nativă a înzestrărilor lor predestinându-i pe greci pentru libertate şi stăpânire a altor popoare. Statul trebuie condus de cei mai în vârstă, a căror experienţă de viaţă îi îndreptăţeşte la aceasta, motiv pentru care oamenii se supun mai degrabă celor vârstnici, ştiind că o dată cu vârsta vor putea şi ei dobândi acelaşi statut de superioritate. În ceea ce priveşte educaţia cetăţenilor, statul are o sarcină importantă de împlinit: educaţia trebuie să fie egală pentru toţi, iar prin conţinut ea nu trebuie să cultive doar calităţile războinice ci în egală măsură să-l pregătească pe om şi în vederea vieţii paşnice, pentru a putea îndeplini funcţiile necesare pentru ca o societate să se poată întreţine. Distribuirea funcţiilor utile pentru existenţa unui stat trebuie să conducă la constituirea celor trei clase fundamentale din societate.

De o deosebită profunzime este mai cu seamă distincţia aristotelică dintre democraţie şi oligarhie, întreprinsă pe criteriul esenţial al cantităţii averii deţinute şi nu al numărului celor care iau parte la guvernare, care contează în acest caz mai puţin „*<Criteriul> după care democraţia şi oligarhia se deosebesc reciproc este sărăcia şi bogăţia. În mod necesar, dacă unii guvernează datorită bogăţiei, fie că sunt puţini, fie că sunt mulţi, atunci aceasta este o oligarhie, iar dacă guvernează săracii este o democraţie. Dar, cum am spus, din întâmplare unii sunt puţini, pe când alţii sunt mulţi, pentru că puţinii sunt cei care se îmbogăţesc, în vreme ce toţi iau parte la libertate, iar din aceste motive şi unii şi alţii îşi dispută guvernarea*“ (1280a). În timp ce bogăţia este restrictivă, o posedă doar unii, libertatea aparţine tuturor celor care, după Aristotel, sunt cu adevărat oameni, adică cetăţeni, drept ce este asigurat deopotrivă celor săraci cât şi celor bogaţi. Existenţa politicului este detaşată aici de conexiunile sale cu economicul, care îl condiţionează fără să şi-l poată anexa în întregime.

Trăsătura comună a tuturor acestor forme degenerate rezidă în faptul că nici una dintre ele nu este pusă în slujba interesului comun, al tuturor. Spuneam că un principiu metodologic călăuzitor al lui Aristotel stă în luarea în considerare, în orice împrejurare, a realităţii, a diversităţii situaţiilor individuale care o alcătuiesc. În funcţie de realitatea concretă dată, aceste tipuri de forme ale constituţiei pot primi, în fiecare caz, o diversitate de caracteristici. Nu

există, de exemplu, o singură formă de monarhie sau oligarhie, acestea cunosc fiecare o întreagă varietate de tipuri, ele diversificându-se în funcţie de condiţiile concrete în care se realizează. Cel mai elocvent este cazul democraţiei, pe care îl invocă Aristotel. Se pot identifica diverse forme de democraţie după cum guvernarea are la bază o egalitate absolută a cetăţenilor care o compun sau este rezervată cetăţenilor înzestraţi cu o valoare deosebită. Această mobilitate excesivă de care dispune face posibil ca democraţia să alunece cu uşurinţă într-un fel de tiranie, când voinţa arbitrară a mulţimii prevalează în raport cu respectul datorat legilor. Pentru idealul nutrit de Aristotel, cea mai bună guvernare este aceea în care domină clasa mijlocie, adică acei cetăţeni a căror condiţie este caracterizată prin modestia poziţiei lor în societate dată de o avere aşezată în limite rezonabile. Aceasta este forma de guvernare care stă cel mai departe de excesele extremelor în care puterea se află fie în mâna celor care posedă totul fie a celor care nu posedă nimic.

*

Orice cultură naţională trebuie să dispună de un vast program de traduceri în limba sa proprie a principalelor opere ale filosofiei universale, ca unul din principiile pe care se sprijină dezvoltarea sa. Cultura română se poate mândri cu câteva excepţionale transpuneri din marii clasici ai filosofiei mondiale, în ediţii care fac faţă oricăror exigenţe în materie. Între aceştia se numără şi Aristotel. Interesant este însă să observăm următorul fapt: în timpul celor aproape cincizeci de ani de dictatură comunistă au apărut traducerile unora din operele cele mai însemnate ale Stagiritului, cum ar fi *Organonul*, *Metafizica*, *Fizica*, *Despre suflet*, *Poetica*. Lipseşte din această enumerare în mod semnificativ *Politica*. Într-o primă traducere integrală, ea a apărut în perioada interbelică, în 1924, în Biblioteca politică de la Cultura Naţională condusă de Dimitrie Gusti, datorită Elenei Bezdechi. De ce s-a ferit regimul dictaturii totalitariste să-l editeze pe Aristotel şi prin *Politica* sa? Răspunsul este simplu: era inutil dar şi periculos într-o vreme când nimănui nu-i era permis să aibă o gândire social-politică şi mai ales să gândească în manieră proprie problemele social-politice ale zilei. Or, punând în *Politica* sa bazele gândirii social-politice, ale disciplinei politicii, ca atare, lectura lui Aristotel invită, totodată, şi la o regândire a acestor

fundamente pe cont propriu, ceea ce era interzis în timpurile incriminate. Semnificativă este şi împrejurarea că, o dată cu căderea dictaturii s-a redeşteptat şi interesul pentru *Politica* aristotelică, care a cunoscut în aceşti ani mai multe reeditări, toate ale aceleiaşi traduceri, care au impus-o din nou unui public larg, interesat să se aplece asupra principalelor probleme ale gândirii politice prin intermediul uneia din cărţile clasice ale domeniului.

Dar programul de traduceri de care vorbeam mai sus nu este nici complet şi nici definitiv. El trebuie nu doar lărgit permanent, dar şi continuu actualizat. La fel ca în marile culturi ale lumii, trebuie ca fiecare generaţie să îmbogăţească patrimoniul culturii naţionale româneşti nu doar cu propria sa lectură, dar şi cu versiunea proprie a traducerii textelor fundamentale ale gândirii universale, şi între acestea intră, indiscutabil, şi *Politica* aristotelică. Să ne bucurăm că în privinţa celei din urmă avem această şansă datorită traducerii tânărului profesor Alexander Baumgarten. Prin fiecare traducere izbutită un text antic se naşte pentru a doua oară, în orice caz renaşte. Avem în varianta lui Alexander Baumgarten a *Politicii* un text nou, limpede şi elegant, unde idei care vin către noi cu o vechime multimilenară au îmbrăcat haina unei limbi române moderne, suple şi subtile. Prin această traducere a *Politicii* aristotelice, limba română şi-a dovedit, încă o dată, dacă mai era nevoie, capacitatea de a îngădui idei dintre cele mai profunde din cele gândite de mintea omenească până acum.

Vasile Muscă

Note

[1] Hegel, *Prelegeri de istoria filosofici*, vol. I, Editura Academiei, Bucureşti, 1963, p. 562.

[2] M. Pohlenz, *Staatsgedanke und Staatslehre der Griechen,* Verlag von Quelle & Meyer, Leipzig, 1923, pp. 106–107.

[3] Hegel, *op. cit.*, p. 569.

[4] É. Bréhier, *Histoire de la philosophie*, vol. I, Alcan, Paris, pp. 168–169.

[5] L. Strauss, *Cetatea şi omul*, Polirom, Iaşi, 2000, p. 39.

[6] J.P. Vernant, *Originile gândirii greceşti,* Bucureşti, Editura Symposion, 1995; *Mit şi gândire în Grecia antică*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1995; P. Vidal-Naquet, *Vânătorul negru. Forme de gândire şi forme de societate în lumea greacă*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1985.

[7] W. D. Ross, *Aristotel*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998, p. 229.

[8] L. Strauss, *op. cit.*, p. 46.

[9] V. Brochard, *Les sceptiques grecs*, ed. J. Vrin, Paris, 1938, pp. 41–43.

[10] Fustel de Coulanges, *Cetatea antică*, vol. II, Editura Meridiane, Bucureşti, 1984, p. 224.

[11] W. D. Ross, *op. cit.*, 228.

[12] Hegel, *op. cit.,* p. 641.

[13] Hegel, *op. cit.*, p. 641.

[14] L. Strauss, *op. cit.*, p. 35.

[15] W. D. Ross, *op. cit.*, p. 230.

[16] Ath. Joja, *Forme logice şi formaţiune socială la Aristotel,* în *Studii de logică*, vol. II, Editura Academiei, Bucureşti, 1966, p. 410.

POLITICA

Βίβλιον Α

α.

1252 a ᾿Επειδὴ πᾶσαν πόλιν ὁρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν (τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες), δῆλον ὡς πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται, μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἡ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας. αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἡ πολιτική. ὅσοι μὲν οὖν οἴονται πολιτικὸν καὶ βασιλικὸν καὶ οἰκονομικὸν καὶ δεσποτικὸν εἶναι τὸν αὐτὸν οὐ καλῶς λέγουσιν· πλήθει γὰρ καὶ ὀλιγότητι νομίζουσι διαφέρειν ἀλλ' οὐκ εἴδει τούτων ἕκαστον, οἷον ἂν μὲν ὀλίγων, δεσπότην, ἂν δὲ πλειόνων, οἰκονόμον, ἂν δ' ἔτι πλειόνων, πολιτικὸν ἢ βασιλικόν, ὡς οὐδὲν διαφέρουσαν μεγάλην οἰκίαν ἢ μικρὰν πόλιν· καὶ πολιτικὸν δὲ καὶ βασιλικόν, ὅταν μὲν αὐτὸς ἐφεστήκῃ, βασιλικόν, ὅταν δὲ κατὰ τοὺς λόγους τῆς ἐπιστήμης τῆς τοιαύτης κατὰ μέρος ἄρχων καὶ ἀρχόμενος, •πολιτικόν· ταῦτα δ' οὐκ ἔστιν ἀληθῆ· δῆλον δ' ἔσται τὸ λεγόμενον ἐπισκοποῦσι κατὰ τὴν ὑφηγημένην μέθοδον. ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς ἄλλοις τὸ σύνθετον μέχρι τῶν ἀσυνθέτων ἀνάγκη

Cartea I

I.

Constatăm că fiecare cetate este o comunitate determinată şi că 1252 a
fiecare comunitate a fost alcătuită în vederea unui bine determinat[1], căci toţi acţionează în numele a ceea ce li se pare a fi bine. De aceea, este clar că toate comunităţile tind spre un bine determinat, şi mai ales cea care le întrece şi le conţine pe toate celelalte tinde către binele cel mai ales dintre toate. Aceasta este aşa-numita cetate şi comunitate politică[2]. Dar cei care cred că viaţa[3] politică, regală, familială şi cea despotică sunt identice se înşeală: ei cred că fiecare dintre aceste <comunităţi> se deosebeşte prin numărul mare sau mic <al membrilor>, şi nu prin specie. De exemplu, dacă una <ar fi alcătuită> din puţini, ar duce la viaţa despotică[4], dacă <ar fi alcătuită> din mai mulţi, la cea de familie[5] şi, în fine, dacă <ar fi alcătuită> din şi mai mulţi, la cea politică sau regală. Este ca şi cum nu ar fi nici o deosebire între o familie mare şi o cetate mică. Viaţa regală şi politică <s-ar realiza astfel>: când cineva a fost aşezat în frunte, ea ar fi regală[6] şi, când, în mod alternativ, cineva a guvernat şi s-a lăsat guvernat, după regulile unei asemenea ştiinţe, ea ar fi politică. Dar aceste lucruri nu sunt adevărate[7], iar cele spuse vor deveni clare pentru cel care urmează metoda <noastră> obişnuită. Ca şi în alte situaţii, trebuie să desfacem compusul până la cele care

διαιρεῖν (ταῦτα γὰρ ἐλάχιστα μόρια τοῦ παντός), οὕτω καὶ πόλιν ἐξ ὧν σύγκειται σκοποῦντες ὀψόμεθα καὶ περὶ τούτων μᾶλλον, τί τε διαφέρουσιν ἀλλήλων καὶ εἴ τι τεχνικὸν ἐνδέχεται λαβεῖν περὶ ἕκαστον τῶν ῥηθέντων.

β.

Εἰ δή τις ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα φυόμενα βλέψειεν, ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐν τούτοις κάλλιστ' ἂν οὕτω θεωρήσειεν. ἀνάγκη δὴ πρῶτον συνδυάζεσθαι τοὺς ἄνευ ἀλλήλων μὴ δυναμένους εἶναι, οἷον θῆλυ μὲν καὶ ἄρρεν τῆς γεννήσεως ἕνεκεν (καὶ τοῦτο οὐκ ἐκ προαιρέσεως, ἀλλ' ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζῴοις καὶ φυτοῖς φυσικὸν τὸ ἐφίεσθαι, οἷον αὐτό, τοιοῦτον καταλιπεῖν ἕτερον), ἄρχον δὲ φύσει καὶ ἀρχόμενον διὰ τὴν σωτηρίαν. τὸ μὲν γὰρ δυνάμενον τῇ διανοίᾳ προορᾶν ἄρχον φύσει καὶ δεσπόζον φύσει, τὸ δὲ δυνάμενον τῷ σώματι πονεῖν ἀρχόμενον καὶ φύσει δοῦλον· διὸ δεσπότῃ καὶ δούλῳ ταὐτὸ συμφέρει. φύσει μὲν οὖν διώρισται τὸ θῆλυ καὶ τὸ δοῦλον. οὐθὲν γὰρ ἡ φύσις
1252 b ποιεῖ τοιοῦτον οἷον οἱ χαλκοτύποι τὴν Δελφικὴν μάχαιραν, πενιχρῶς, ἀλλ' ἓν πρὸς ἕν·

Οὕτω γὰρ ἂν ἀποτελοῖτο κάλλιστα τῶν ὀργάνων ἕκαστον, μὴ πολλοῖς ἔργοις ἀλλ' ἑνὶ δουλεῦον· ἐν δὲ τοῖς βαρβάροις τὸ θῆλυ καὶ τὸ δοῦλον τὴν αὐτὴν ἔχει τάξιν. αἴτιον δ' ὅτι τὸ φύσει ἄρχον οὐκ ἔχουσιν, ἀλλὰ γίνεται ἡ κοινωνία αὐτῶν δούλης καὶ δούλου. διό φασιν οἱ ποιηταὶ *βαρβάρων δ' Ἕλληνας ἄρχειν εἰκός,* ὡς ταὐτὸ φύσει βάρβαρον καὶ δοῦλον ὄν. ἐκ μὲν οὖν τούτων τῶν δύο κοινωνιῶν οἰκία πρώτη, καὶ ὀρθῶς Ἡσίοδος εἶπε ποιήσας *οἶκον μὲν πρώτιστα γυναῖκά τε βοῦν τ' ἀροτῆρα*· ὁ γὰρ βοῦς ἀντ' οἰκέτου τοῖς πένησίν ἐστιν. ἡ μὲν οὖν εἰς πᾶσαν ἡμέραν συνεστηκυῖα κοινωνία κατὰ φύσιν οἶκός ἐστιν, οὓς Χαρώνδας μὲν καλεῖ ὁμοσιπύους, Ἐπιμενίδης δὲ ὁ Κρὴς ὁμοκάπους·

Ἡ δ' ἐκ πλειόνων οἰκιῶν κοινωνία πρώτη χρήσεως ἕνεκεν μὴ ἐφημέρου κώμη. μάλιστα δὲ κατὰ φύσιν ἔοικεν ἡ κώμη ἀποικία οἰκίας εἶναι, οὓς καλοῦσί τινες ὁμογάλακτας,

nu mai sunt compuse, căci ele sunt cele mai mici părţi ale întregului. La fel, dacă examinăm părţile care compun cetatea, vom înţelege mai bine prin ce se deosebeşte una de cealaltă, şi dacă se poate concepe ceva în sens specializat[8] despre fiecare dintre cele care urmează a fi înşirate.

II.

Dacă ar lua în considerare cineva devenirea acestor lucruri de la originea lor, ca şi în alte situaţii, el ar formula teoria cel mai bine astfel: mai întâi, cei care nu pot trăi unul fără altul, de exemplu partea feminină şi partea masculină, trebuie să devină o pereche în vederea reproducerii. Aceasta nu provine din alegere deliberată ci, ca şi la alte animale şi plante, există o <pornire> naturală de a lăsa în urmă o fiinţă asemănătoare lor. Apoi <să se reunească> stăpânul natural şi cel supus, pentru supravieţuirea lor. Cine poate să prevadă cu ajutorul gândului, acela este în mod natural stăpân şi conducător, iar cine poate realiza cu ajutorul corpului cele prevăzute, este supus şi sclav în mod natural. De aceea, stăpânul şi sclavul au un interes comun. Pe urmă, femeia se deosebeşte de sclav în mod natural, căci natura 1252 b nu creează nimic atât de sărac, precum făuritorii în bronz ai cuţitului delfic[9], ci câte un singur <instrument> pentru fiecare <scop>.

Orice instrument ajunge să îşi realizeze foarte bine funcţia numai dacă slujeşte unui singur scop şi nu mai multora. La barbari, femeia şi sclavul au acelaşi regim, pentru că ei nu au calitatea naturală de stăpâni, ci comunitatea lor se naşte <ca> între un sclav şi o sclavă. De aceea, poeţii spun: *„pe drept supuşi sunt grecilor barbarii"*[10], în sensul că barbarul şi sclavul sunt identici după natură. Aşadar, din aceste două <tipuri de> comunitate, prima[11] apare familia, căci bine spunea poetul Hesiod: *„caută-ţi întâi o locuinţă, apoi o femeie şi-o vită"*[12], căci vita este sluga săracilor. Astfel, comunitatea naturală constituită în vederea <vieţii> cotidiene este familia. Pe membrii ei Charondas îi numeşte *„convivi"*, iar Epimenide cretanul *„comeseni"*.

Comunitatea primă[13] a mai multor familii, realizată dintr-o necesitate care nu este efemeră, este satul. În mod natural, el poate fi socotit ca o colonie de familii, pe ai cărei membri unii îi numesc

παῖδάς τε καὶ παίδων παῖδας. διὸ καὶ τὸ πρῶτον ἐβασιλεύοντο αἱ πόλεις, καὶ νῦν ἔτι τὰ ἔθνη· ἐκ βασιλευομένων γὰρ συνῆλθον· πᾶσα γὰρ οἰκία βασιλεύεται ὑπὸ τοῦ πρεσβυτάτου, ὥστε καὶ αἱ ἀποικίαι, διὰ τὴν συγγένειαν. καὶ τοῦτ' ἐστὶν ὃ λέγει Ὅμηρος *θεμιστεύει δὲ ἕκαστος παίδων ἠδ' ἀλόχων*. σποράδες γάρ· καὶ οὕτω τὸ ἀρχαῖον ᾤκουν. καὶ τοὺς θεοὺς δὲ διὰ τοῦτο πάντες φασὶ βασιλεύεσθαι, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ μὲν ἔτι καὶ νῦν οἱ δὲ τὸ ἀρχαῖον ἐβασιλεύοντο, ὥσπερ δὲ καὶ τὰ εἴδη ἑαυτοῖς ἀφομοιοῦσιν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ τοὺς βίους τῶν θεῶν.

Ἡ δ' ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ἤδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας ὡς ἔπος εἰπεῖν, γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν. διὸ πᾶσα πόλις φύσει ἔστιν, εἴπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωνίαι. τέλος γὰρ αὕτη ἐκείνων, ἡ δὲ φύσις τέλος ἐστίν· οἷον γὰρ ἕκαστόν ἐστι τῆς γενέσεως τελεσθείσης, ταύτην φαμὲν τὴν φύσιν εἶναι ἑκάστου, ὥσπερ ἀνθρώπου ἵππου οἰκίας. ἔτι τὸ οὗ ἕνεκα καὶ τὸ τέλος βέλτιστον· ἡ δ' αὐτάρκεια καὶ τέλος καὶ
1253 a βέλτιστον. ἐκ τούτων οὖν φανερὸν ὅτι τῶν φύσει ἡ πόλις ἐστί, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον, καὶ ὁ ἄπολις διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἤτοι φαῦλός ἐστιν, ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος· ὥσπερ καὶ ὁ ὑφ' Ὁμήρου λοιδορηθεὶς *ἀφρήτωρ ἀθέμιστος ἀνέστιος*· ἅμα γὰρ φύσει τοιοῦτος καὶ πολέμου ἐπιθυμητής, ἅτε περ ἄζυξ ὢν ὥσπερ ἐν πεττοῖς. διότι δὲ πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος ζῷον πάσης μελίττης καὶ παντὸς ἀγελαίου ζῴου μᾶλλον, δῆλον. οὐθὲν γάρ, ὡς φαμέν, μάτην ἡ φύσις ποιεῖ· λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζῴων· ἡ μὲν οὖν φωνὴ τοῦ λυπηροῦ καὶ ἡδέος ἐστὶ σημεῖον, διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ζῴοις, μέχρι γὰρ τούτου ἡ φύσις αὐτῶν ἐλήλυθε, τοῦ ἔχειν αἴσθησιν λυπηροῦ καὶ ἡδέος καὶ ταῦτα σημαίνειν ἀλλήλοις, ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἐστι τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερόν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον· τοῦτο γὰρ πρὸς τὰ ἄλλα ζῷα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἴσθησιν ἔχειν· ἡ δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ πόλιν.

Καὶ πρότερον δὲ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστιν. τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ

copii şi copii ai copiilor ce au băut acelaşi lapte. De aceea, la început, cetăţile au fost conduse de regi, iar neamurile sunt aşa şi astăzi, pentru că ele constau din supuşi ai unui rege. Apoi, fiecare familie este condusă de cel mai bătrân, ca şi coloniile, datorită rudeniei membrilor lor. Acelaşi lucru îl spune şi Homer <despre ciclopi>: *„astfel îi guvernează fiecare pe femei şi pe copii*“[14]. Căci ei trăiau singuratici, şi aşa se trăia de demult. De aceea, toţi susţin că şi zeii sunt guvernaţi de către un rege, pentru că şi oamenii erau conduşi astfel, atât astăzi, cât şi demult, iar ei îşi reprezintă chipurile zeilor asemenea lor înşile, tot aşa cum îşi reprezintă şi vieţile zeilor.

Comunitatea deplină, pentru a spune astfel, formată din mai multe sate, este cetatea, care atinge limita totalei autarhii şi care se creează în vederea vieţii, deşi dăinuie în vederea vieţii bune[15]. De aceea, întreaga cetate are un caracter natural, chiar dacă şi comunitatea primă este astfel. Căci cetatea este scopul acestor <comunităţi prime>, deoarece natura este scop. Noi spunem că natura fiecărui lucru este ceea ce s-a îndeplinit prin devenire[16], ca de pildă în cazul omului, al calului sau al familiei. De asemenea, 1253 a
cauza finală şi scopul sunt binele maxim, iar autarhia este atât un scop cât şi un bine maxim. Din acestea rezultă că cetatea este naturală şi că omul este în mod natural un vieţuitor politic, pe când cel lipsit de o cetate (natural şi nu prin accident) se află fie mai presus fie mai prejos de om, asemeni celui ponegrit de Homer: *„fără un neam, fără o lege şi fără un sălaş*“[17]. Totodată, o astfel de fiinţă este în mod natural dornică de război, fiind ca o piesă izolată în jocul de pietricele. Apoi, este evident de ce omul este un vieţuitor politic, mai degrabă decât orice albină şi orice fiinţă gregară. Căci natura nu creează nimic fără scop, precum am spus, însă, dintre toate vietăţile, numai omul are limbaj. Glasul este numai semnul plăcerii şi al durerii şi aparţine şi altor vieţuitoare, căci natura lor a ajuns numai până la sesizarea plăcerii şi a durerii şi la semnificarea lor reciprocă, pe când limbajul serveşte exprimării utilului şi dăunătorului, precum şi a dreptăţii şi a nedreptăţii. Această însuşire este proprie omului, spre deosebire de alte animale, aşa că numai el sesizează dreptul şi nedreptul, pe lângă alte senzaţii[18]. Comunitatea acestor fiinţe creează familia şi cetatea.

Iar cetatea este anterioară în mod natural[19] familiei şi fiecăruia dintre noi, căci întregul trebuie să existe înaintea părţii. Apoi, dacă

μέρους· ἀναιρουμένου γὰρ τοῦ ὅλου οὐκ ἔσται ποὺς οὐδὲ χείρ, εἰ μὴ ὁμωνύμως, ὥσπερ εἴ τις λέγοι τὴν λιθίνην (διαφθαρεῖσα γὰρ ἔσται τοιαύτη), πάντα δὲ τῷ ἔργῳ ὥρισται καὶ τῇ δυνάμει, ὥστε μηκέτι τοιαῦτα ὄντα οὐ λεκτέον τὰ αὐτὰ εἶναι ἀλλ' ὁμώνυμα. ὅτι μὲν οὖν ἡ πόλις καὶ φύσει καὶ πρότερον ἢ ἕκαστος, δῆλον· εἰ γὰρ μὴ αὐτάρκης ἕκαστος χωρισθείς, ὁμοίως τοῖς ἄλλοις μέρεσιν ἕξει πρὸς τὸ ὅλον, ὁ δὲ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν ἢ μηδὲν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν οὐθὲν μέρος πόλεως, ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεός. φύσει μὲν οὖν ἡ ὁρμὴ ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν· ὁ δὲ πρῶτος συστήσας μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος. ὥσπερ γὰρ καὶ τελεωθεὶς βέλτιστον τῶν ζῴων ἄνθρωπός ἐστιν, οὕτω καὶ χωρισθεὶς νόμου καὶ δίκης χείριστον πάντων. χαλεπωτάτη γὰρ ἀδικία ἔχουσα ὅπλα· ὁ δὲ ἄνθρωπος ὅπλα ἔχων φύεται φρονήσει καὶ ἀρετῇ, οἷς ἐπὶ τἀναντία ἔστι χρῆσθαι μάλιστα. διὸ ἀνοσιώτατον καὶ ἀγριώτατον ἄνευ ἀρετῆς, καὶ πρὸς ἀφροδίσια καὶ ἐδωδὴν χείριστον. ἡ δὲ δικαιοσύνη πολιτικόν· ἡ γὰρ δίκη πολιτικῆς κοινωνίας τάξις ἐστίν, ἡ δὲ δικαιοσύνη τοῦ δικαίου κρίσις.

γ.

1253 b ᾿Επεὶ δὲ φανερὸν ἐξ ὧν μορίων ἡ πόλις συνέστηκεν, ἀναγκαῖον πρῶτον περὶ οἰκονομίας εἰπεῖν· πᾶσα γὰρ σύγκειται πόλις ἐξ οἰκιῶν. οἰκονομίας δὲ μέρη ἐξ ὧν πάλιν οἰκία συνέστηκεν· οἰκία δὲ τέλειος ἐκ δούλων καὶ ἐλευθέρων. ἐπεὶ δ' ἐν τοῖς ἐλαχίστοις πρῶτον ἕκαστον ζητητέον, πρῶτα δὲ καὶ ἐλάχιστα μέρη οἰκίας δεσπότης καὶ δοῦλος, καὶ πόσις καὶ ἄλοχος, καὶ πατὴρ καὶ τέκνα, περὶ τριῶν ἂν τούτων σκεπτέον εἴη τί ἕκαστον καὶ ποῖον δεῖ εἶναι. ταῦτα δ' ἐστὶ δεσποτικὴ καὶ γαμική (ἀνώνυμον γὰρ ἡ γυναικὸς καὶ ἀνδρὸς σύζευξις) καὶ τρίτον τεκνοποιητική· καὶ γὰρ αὕτη οὐκ ὠνόμασται ἰδίῳ ὀνόματι. ἔστωσαν δὴ αὗται τρεῖς ἃς εἴπομεν. ἔστι δέ τι μέρος ὃ δοκεῖ τοῖς μὲν εἶναι οἰκονομία, τοῖς δὲ μέγιστον μέρος

se înlătură <corpul>, nu va mai exista nici piciorul, nici mâna, decât prin omonimie, precum se poate numi <„mână"> una din piatră, căci aşa este ea după moarte. Toate lucrurile se definesc prin rolul şi prin capacitatea lor, astfel încât despre cele care nu mai au acelaşi rol nu se mai poate spune că sunt aceleaşi, ci doar că sunt omonime. Este aşadar evident că cetatea este anterioară prin natură în raport cu fiecare. Deşi fiecare <ins> separat nu este autarhic, totuşi el este asemeni părţilor faţă de întreg; iar cel incapabil să existe într-o comunitate, sau care nu are nevoie s-o facă din cauza autarhiei sale, nu este o parte a cetăţii, ci este o fiară sau un zeu[20]. Aşadar, există în toţi pornirea naturală pentru o asemenea comunitate, iar întemeietorul ei a cauzat cele mai mari bunuri. Precum omul care îşi împlineşte menirea este cea mai bună dintre fiinţe, tot aşa cel lipsit de lege şi de dreptate este cea mai rea dintre toate, căci nedreptatea dotată cu arme este lucrul cel mai neprielnic. Însă omul se naşte înarmat cu posibilitatea de a realiza înţelepciunea practică[21] şi virtutea, care se pot foarte uşor folosi în scopuri opuse. De aceea, el este cel mai nelegiuit şi mai sălbatic în lipsa virtuţii şi este cel mai nesătul de dragoste şi hrană. Dar simţul dreptăţii are un caracter politic, căci dreptatea este ordinea comunităţii politice şi discernerea a ceea ce este drept.

III.

Iar după ce s-a clarificat din ce părţi este compusă cetatea, 1253 b
trebuie să vorbim mai întîi despre administrarea familiei; căci întreaga cetate se compune din familii, şi părţile administrării lor corespund părţilor familiei. Orice familie completă este alcătuită din sclavi şi oameni liberi. Totuşi, orice obiect trebuie cercetat în părţile sale cele mai mărunte, şi aceste părţi primare şi infime ale familiei sunt stăpânul şi sclavul, soţul şi soţia şi tatăl şi copiii. De aceea, trebuie cercetate aceste trei relaţii, adică ce este fiecare şi cum ar trebui să fie. Ele sunt: relaţia de stăpânire, de cuplu (căci convieţuirea femeii cu bărbatul nu are o denumire proprie), şi în sfârşit cea de-a treia, relaţia părintească. Nici ea nu are un nume propriu. Fie stabilite cele trei pe care le-am numit. Unii cred că mai există încă o parte a administrării familiei, iar în opinia altora,

αὐτῆς· ὅπως δ' ἔχει, θεωρητέον· λέγω δὲ περὶ τῆς καλουμένης χρηματιστικῆς.

Πρῶτον δὲ περὶ δεσπότου καὶ δούλου εἴπωμεν, ἵνα τά τε πρὸς τὴν ἀναγκαίαν χρείαν ἴδωμεν, κἂν εἴ τι πρὸς τὸ εἰδέναι περὶ αὐτῶν δυναίμεθα λαβεῖν βέλτιον τῶν νῦν ὑπολαμβανομένων. τοῖς μὲν γὰρ δοκεῖ ἐπιστήμη τέ τις εἶναι ἡ δεσποτεία, καὶ ἡ αὐτὴ οἰκονομία καὶ δεσποτεία καὶ πολιτικὴ καὶ βασιλική, καθάπερ εἴπομεν ἀρχόμενοι· τοῖς δὲ παρὰ φύσιν τὸ δεσπόζειν· νόμῳ γὰρ τὸν μὲν δοῦλον εἶναι τὸν δ' ἐλεύθερον, φύσει δ' οὐθὲν διαφέρειν· διόπερ οὐδὲ δίκαιον· βίαιον γάρ.

δ.

Ἐπεὶ οὖν ἡ κτῆσις μέρος τῆς οἰκίας ἐστὶ καὶ ἡ κτητικὴ μέρος τῆς οἰκονομίας (ἄνευ γὰρ τῶν ἀναγκαίων ἀδύνατον καὶ ζῆν καὶ εὖ ζῆν), ὥσπερ δὴ ταῖς ὡρισμέναις τέχναις ἀναγκαῖον ἂν εἴη ὑπάρχειν τὰ οἰκεῖα ὄργανα, εἰ μέλλει ἀποτελεσθήσεσθαι τὸ ἔργον, οὕτω καὶ τῷ οἰκονομικῷ. τῶν δ' ὀργάνων τὰ μὲν ἄψυχα τὰ δὲ ἔμψυχα, οἷον τῷ κυβερνήτῃ ὁ μὲν οἴαξ ἄψυχον ὁ δὲ πρῳρεὺς ἔμψυχον· ὁ γὰρ ὑπηρέτης ἐν ὀργάνου εἴδει ταῖς τέχναις ἐστίν· οὕτω καὶ τὸ κτῆμα ὄργανον πρὸς ζωήν ἐστι, καὶ ἡ κτῆσις πλῆθος ὀργάνων ἐστί, καὶ ὁ δοῦλος κτῆμά τι ἔμψυχον, καὶ ὥσπερ ὄργανον πρὸ ὀργάνων πᾶς ὑπηρέτης. εἰ γὰρ ἠδύνατο ἕκαστον τῶν ὀργάνων κελευσθὲν ἢ προαισθανόμενον ἀποτελεῖν τὸ αὑτοῦ ἔργον, καὶ ὥσπερ τὰ Δαιδάλου φασὶν ἢ τοὺς τοῦ Ἡφαίστου τρίποδας, οὕς φησιν ὁ ποιητὴς *αὐτομάτους θεῖον δύεσθαι ἀγῶνα,* οὕτως αἱ κερκίδες ἐκέρκιζον αὐταὶ καὶ τὰ πλῆκτρα ἐκιθάριζεν, οὐδὲν ἂν ἔδει οὔτε τοῖς ἀρχιτέκτοσιν ὑπηρετῶν
1254 a οὔτε τοῖς δεσπόταις δούλων.

Τὰ μὲν οὖν λεγόμενα ὄργανα ποιητικὰ ὄργανά ἐστι, τὸ δὲ κτῆμα πρακτικόν· ἀπὸ μὲν γὰρ τῆς κερκίδος ἕτερόν τι γίνεται παρὰ τὴν χρῆσιν αὐτῆς, ἀπὸ δὲ τῆς ἐσθῆτος καὶ τῆς κλίνης ἡ χρῆσις μόνον. ἔτι δ' ἐπεὶ διαφέρει ἡ ποίησις εἴδει καὶ ἡ πρᾶξις, καὶ δέονται ἀμφότεραι ὀργάνων, ἀνάγκη καὶ

aceasta este partea cea mai importantă. E de cercetat acest lucru: mă refer la aşa-numita achiziţie de bunuri.

Mai întâi, să tratăm despre stăpân şi sclav, ca să vedem avantajele <acestei relaţii> în vederea <realizării bunurilor> necesare, şi dacă o putem gândi mai bine decât este ea concepută astăzi. Căci unii cred că stăpânirea asupra sclavilor este o anumită ştiinţă, ca şi administrarea familiei, politica şi regalitatea, după cum am spus la început, iar alţii cred că stăpânirea <sclavilor> este contra naturii, căci numai prin lege devine cineva sclav ori este liber, dar prin natură <oamenii> nu se deosebesc cu nimic, pentru că această <diferenţă> nu este dreaptă, ci abuzivă.

IV.

Avuţia este o parte a familiei, iar ştiinţa dobândirii unei avuţii, o parte a administrării familiei, căci fără cele necesare nu este posibilă nici viaţa, nici viaţa cea bună[22]. Apoi, precum în tehnici determinate este nevoie de instrumente potrivite, tot aşa este dacă se urmăreşte reuşita în administrarea familiei. Dar, dintre instrumente, unele sunt însufleţite, altele neînsufleţite, de pildă cârma căpitanului este neînsufleţită, iar vâslaşul său, un instrument însufleţit. Or, un lucrător trebuie pus în specia instrumentului pentru <diferite> tehnici. Tot aşa, orice bun este un instrument în vederea vieţii, şi toată averea este o pluralitate de instrumente. Sclavul este un bun însufleţit, şi orice servitor este ca un singur instrument ce ţine locul altora. Dacă fiecare dintre instrumente şi-ar putea împlini funcţia, fie din poruncă, fie din presimţire, precum se spune despre <statuile> lui Dedal şi trepiedurile lui Hephaistos, despre care poetul zice că *„pătrundeau de la sine în cetatea zeilor*“[23], tot aşa cum suveicile ţeseau şi plectrele cântau singure, atunci arhitecţii nu ar mai avea nevoie de lucrători şi nici 1254 a
stăpânii de sclavi.

Astfel, instrumentele numite sunt productive, pe când bunurile posedate au valoare practică. Căci prin folosirea suveicii se obţine un produs diferit de ea, pe când haina şi patul nu au decât o valoare uzuală. Şi, pentru că producţia este diferită specific de practică şi pentru că amândouă au nevoie de instrumente, este necesar ca şi ele

ταῦτα τὴν αὐτὴν ἔχειν διαφοράν. ὁ δὲ βίος πρᾶξις, οὐ ποίησις, ἐστιν· διὸ καὶ ὁ δοῦλος ὑπηρέτης τῶν πρὸς τὴν πρᾶξιν. τὸ δὲ κτῆμα λέγεται ὥσπερ καὶ τὸ μόριον. τό τε γὰρ μόριον οὐ μόνον ἄλλου ἐστὶ μόριον, ἀλλὰ καὶ ὅλως ἄλλου· ὁμοίως δὲ καὶ τὸ κτῆμα. διὸ ὁ μὲν δεσπότης τοῦ δούλου δεσπότης μόνον, ἐκείνου δ' οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ δοῦλος οὐ μόνον δεσπότου δοῦλός ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ὅλως ἐκείνου. τίς μὲν οὖν ἡ φύσις τοῦ δούλου καὶ τίς ἡ δύναμις, ἐκ τούτων δῆλον· ὁ γὰρ μὴ αὑτοῦ φύσει ἀλλ' ἄλλου ἄνθρωπος ὤν, οὗτος φύσει δοῦλός ἐστιν, ἄλλου δ' ἐστὶν ἄνθρωπος ὃς ἂν κτῆμα ᾖ ἄνθρωπος ὤν, κτῆμα δὲ ὄργανον πρακτικὸν καὶ χωριστόν.

ε.

Πότερον δ' ἔστι τις φύσει τοιοῦτος ἢ οὔ, καὶ πότερον βέλτιον καὶ δίκαιόν τινι δουλεύειν ἢ οὔ, ἀλλὰ πᾶσα δουλεία παρὰ φύσιν ἐστί, μετὰ ταῦτα σκεπτέον. οὐ χαλεπὸν δὲ καὶ τῷ λόγῳ θεωρῆσαι καὶ ἐκ τῶν γινομένων καταμαθεῖν. τὸ γὰρ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι οὐ μόνον τῶν ἀναγκαίων ἀλλὰ καὶ τῶν συμφερόντων ἐστί, καὶ εὐθὺς ἐκ γενετῆς ἔνια διέστηκε τὰ μὲν ἐπὶ τὸ ἄρχεσθαι τὰ δ' ἐπὶ τὸ ἄρχειν καὶ εἴδη πολλὰ καὶ ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων ἔστιν, καὶ ἀεὶ βελτίων ἡ ἀρχὴ ἡ τῶν βελτιόνων ἀρχομένων, οἷον ἀνθρώπου ἢ θηρίου· τὸ γὰρ ἀποτελούμενον ὑπὸ τῶν βελτιόνων βέλτιον ἔργον· ὅπου δὲ τὸ μὲν ἄρχει τὸ δ' ἄρχεται, ἔστι τι τούτων ἔργον· ὅσα γὰρ ἐκ πλειόνων συνέστηκε καὶ γίνεται ἕν τι κοινόν, εἴτε ἐκ συνεχῶν εἴτε ἐκ διῃρημένων, ἐν ἅπασιν ἐμφαίνεται τὸ ἄρχον καὶ τὸ ἀρχόμενον, καὶ τοῦτο ἐκ τῆς ἁπάσης φύσεως ἐνυπάρχει τοῖς ἐμψύχοις· καὶ γὰρ ἐν τοῖς μὴ μετέχουσι ζωῆς ἔστι τις ἀρχή, οἷον ἁρμονίας. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως ἐξωτερικωτέρας ἐστὶ σκέψεως·

Τὸ δὲ ζῷον πρῶτον συνέστηκεν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, ὧν τὸ μὲν ἄρχον ἐστὶ φύσει τὸ δ' ἀρχόμενον. δεῖ δὲ σκοπεῖν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν ἔχουσι μᾶλλον τὸ φύσει, καὶ μὴ ἐν τοῖς διεφθαρμένοις· διὸ καὶ τὸν βέλτιστα διακείμενον καὶ κατὰ σῶμα καὶ κατὰ ψυχὴν ἄνθρωπον θεωρητέον, ἐν ᾧ τοῦτο δῆλον· τῶν γὰρ μοχθηρῶν ἢ

să se deosebească la fel. Viaţa este o practică, iar nu o producţie, şi de aceea sclavul este un ajutor pentru <această> practică. Despre avuţie se spune că este ca o parte, dar partea nu este numai a altcuiva, ci ea aparţine întregului, ca şi avuţia. De aceea, stăpânul este doar stăpânul sclavului, dar nu îi aparţine lui, pe când sclavul nu este doar sclavul stăpânului, ci îi aparţine total[24]. Reiese clar din acestea, aşadar, care este natura şi puterea sclavului, anume este sclav prin natura lui cel care în mod natural nu este al său, ci al altuia. Însă omul care este al altuia, deşi este un om, este ca un bun al aceluia. Iar un bun este un instrument distinct şi practic[25].

V.

În urma acestora, vom cerceta dacă cineva este astfel în mod natural ori nu, dacă este mai bine şi dacă este drept pentru cineva să fie sclav sau nu, ori dacă nu cumva orice sclavie este împotriva naturii. Acest lucru nu este greu nici de cercetat prin raţiune, nici de însuşit prin experienţa faptelor. Căci a stăpâni şi a fi stăpânit nu este doar necesar, dar şi folositor. Chiar de la naştere apare o diferenţiere în conducători şi în conduşi şi există multe specii de stăpânitori şi de stăpâniţi. Întotdeauna este mai bună stăpânirea exercitată asupra unor supuşi mai buni, spre exemplu asupra unui om, decât asupra unei fiare, iar <agenţi> mai buni realizează lucruri mai bune; şi oriunde unul porunceşte şi celălalt execută, se realizează o lucrare <comună> a lor. În toate cele alcătuite din mai multe părţi, dar care realizează ceva unic şi comun, fie din lucruri continue, fie din lucruri discontinue, apare cel care comandă şi cel care se supune. În toată natura, această <relaţie> apare la fiinţele vii, şi chiar la cele care nu sunt vii există o anumită stăpânire, de exemplu armonia. Dar acesta este mai degrabă obiectul unei alte cercetări.

Vieţuitorul este compus în primul rând din suflet şi corp, dintre care unul în mod natural este conducător, celălalt condus. Trebuie să cercetăm, între cele naturale, acele fiinţe care sunt mai conforme naturii, iar nu pe cele degenerate, iar aici trebuie luat în considerare omul cel mai bine alcătuit, atât la suflet cât şi la trup, care sunt evidente în cazul lui. La cei vicioşi şi la cei prost alcătuiţi,

1254 b μοχθηρῶς ἐχόντων δόξειεν ἂν ἄρχειν πολλάκις τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς διὰ τὸ φαύλως καὶ παρὰ φύσιν ἔχειν. ἔστι δ' οὖν, ὥσπερ λέγομεν, πρῶτον ἐν ζῴῳ θεωρῆσαι καὶ δεσποτικὴν ἀρχὴν καὶ πολιτικήν· ἡ μὲν γὰρ ψυχὴ τοῦ σώματος ἄρχει δεσποτικὴν ἀρχήν, ὁ δὲ νοῦς τῆς ὀρέξεως πολιτικὴν ἢ βασιλικήν· ἐν οἷς φανερόν ἐστιν ὅτι κατὰ φύσιν καὶ συμφέρον τὸ ἄρχεσθαι τῷ σώματι ὑπὸ τῆς ψυχῆς, καὶ τῷ παθητικῷ μορίῳ ὑπὸ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ μορίου τοῦ λόγον ἔχοντος, τὸ δ' ἐξ ἴσου ἢ ἀνάπαλιν βλαβερὸν πᾶσιν.

Πάλιν ἐν ἀνθρώπῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ζῴοις ὡσαύτως· τὰ μὲν γὰρ ἥμερα τῶν ἀγρίων βελτίω τὴν φύσιν, τούτοις δὲ πᾶσι βέλτιον ἄρχεσθαι ὑπ' ἀνθρώπου· τυγχάνει γὰρ σωτηρίας οὕτως. ἔτι δὲ τὸ ἄρρεν πρὸς τὸ θῆλυ φύσει τὸ μὲν κρεῖττον τὸ δὲ χεῖρον, καὶ τὸ μὲν ἄρχον τὸ δ' ἀρχόμενον. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἀναγκαῖον εἶναι καὶ ἐπὶ πάντων ἀνθρώπων. ὅσοι μὲν οὖν τοσοῦτον διεστᾶσιν ὅσον ψυχὴ σώματος καὶ ἄνθρωπος θηρίου (διάκεινται δὲ τοῦτον τὸν τρόπον ὅσων ἐστὶν ἔργον ἡ τοῦ σώματος χρῆσις, καὶ τοῦτ' ἐστ' ἀπ' αὐτῶν βέλτιστον), οὗτοι μέν εἰσι φύσει δοῦλοι, οἷς βέλτιόν ἐστιν ἄρχεσθαι ταύτην τὴν ἀρχήν, εἴπερ καὶ τοῖς εἰρημένοις. ἔστι γὰρ φύσει δοῦλος ὁ δυνάμενος ἄλλου εἶναι (διὸ καὶ ἄλλου ἐστίν), καὶ ὁ κοινωνῶν λόγου τοσοῦτον ὅσον αἰσθάνεσθαι ἀλλὰ μὴ ἔχειν. τὰ γὰρ ἄλλα ζῷα οὐ λόγῳ αἰσθανόμενα ἀλλὰ παθήμασιν ὑπηρετεῖ. καὶ ἡ χρεία δὲ παραλλάττει μικρόν· ἡ γὰρ πρὸς τἀναγκαῖα τῷ σώματι βοήθεια γίνεται παρ' ἀμφοῖν, παρά τε τῶν δούλων καὶ παρὰ τῶν ἡμέρων ζῴων.

Βούλεται μὲν οὖν ἡ φύσις καὶ τὰ σώματα διαφέροντα ποιεῖν τὰ τῶν ἐλευθέρων καὶ τῶν δούλων, τὰ μὲν ἰσχυρὰ πρὸς τὴν ἀναγκαίαν χρῆσιν, τὰ δ' ὀρθὰ καὶ ἄχρηστα πρὸς τὰς τοιαύτας ἐργασίας, ἀλλὰ χρήσιμα πρὸς πολιτικὸν βίον (οὗτος δὲ καὶ γίνεται διῃρημένος εἴς τε τὴν πολεμικὴν χρείαν καὶ τὴν εἰρηνικήν), συμβαίνει δὲ πολλάκις καὶ τοὐναντίον, τοὺς μὲν τὰ σώματα ἔχειν ἐλευθέρων τοὺς δὲ τὰς ψυχάς· ἐπεὶ τοῦτό γε φανερόν, ὡς εἰ τοσοῦτον γένοιντο διάφοροι τὸ σῶμα μόνον ὅσον αἱ τῶν θεῶν εἰκόνες, τοὺς ὑπολειπομένους πάντες φαῖεν ἂν ἀξίους εἶναι τούτοις δουλεύειν. εἰ δ' ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦτ' ἀληθές, πολὺ δικαιότερον ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦτο διωρίσθαι· ἀλλ' οὐχ ὁμοίως ῥᾴδιον ἰδεῖν τό τε τῆς ψυχῆς κάλλος καὶ τὸ τοῦ σώματος.

s-ar părea adesea că trupul poruncește sufletului, pentru că sunt 1254 b
greșit alcătuiți și contra naturii. În opinia noastră, într-un viețuitor se poate remarca mai întâi un principiu stăpânitor și unul politic: sufletul stăpânește corpul ca un stăpân de sclavi, iar intelectul <stăpânește> dorința ca un om politic sau un rege. În aceste situații se vede că este naturală și totodată folositoare pentru corp supunerea față de suflet, precum și pentru partea afectivă <supunerea> față de intelect și față de partea care are judecată. Dacă ele ar fi egale, sau <supunerea> ar fi inversă, acest lucru ar dăuna tuturor <părților>.

Tot așa este cu omul și cu celelalte viețuitoare, căci animalele domestice au o natură mai bună decât cele sălbatice și pentru toate acestea este mai bine să fie supuse de către om, pentru că acest lucru înseamnă menținerea lor. Apoi, masculul față de femelă este mai puternic în mod natural, iar cealaltă mai plăpândă; cel dintâi domină, cealaltă se supune. Toți oamenii ar trebui să se afle în acest raport, anume toți cei care se deosebesc ca sufletul față de trup și omul față de fiară. Într-adevăr, așa sunt toți cei care au drept sarcină o muncă fizică, și acesta este cel mai bun folos al lor. Aceștia sunt sclavii naturali, iar pentru ei este mai bine să fie stăpâniți după același principiu, asemeni celor pomenite anterior. Prin urmare, este în mod natural sclav cel ce poate fi al altcuiva (de aceea și este al altcuiva) și care ia parte la rațiune numai într-atât cât îi trebuie să o perceapă, dar să nu o aibă[26]. Alte viețuitoare nici nu pot să perceapă rațiunea, ci doar se supun afectărilor. Utilitatea sclavilor se deosebește puțin de cea a animalelor domestice, căci și unii și alții oferă cu trupul lor ajutorul pentru cele necesare.

Așadar, natura tinde să realizeze corpuri pentru sclavi și pentru oamenii liberi, pe unele robuste, pentru realizarea celor necesare, pe celelalte drepte și inutilizabile pentru asemenea eforturi, însă capabile de viață politică. Aceasta, la rândul ei, se divide în funcția ei războinică și în cea de pace. Adesea se întâmplă și contrariul, ca unii să aibă <doar> trupuri de oameni liberi, pe când alții suflete. Însă este clar că, dacă oamenii s-ar naște atât de diferiți unii de alții – numai în ce privește trupul – pe cât sunt de deosebite statuile zeilor, toți i-ar recunoaște pe cei ce ar fi demni de a fi sclavii celorlalți. Și dacă acest criteriu este adevărat în cazul trupului, cu atât mai îndreptățit este el în cazul sufletului, deși frumusețea sufletului nu este la fel de ușor de văzut cum este cea

1255 a ὅτι μὲν τοίνυν εἰσὶ φύσει τινὲς οἱ μὲν ἐλεύθεροι οἱ δὲ δοῦλοι, φανερόν, οἷς καὶ συμφέρει τὸ δουλεύειν καὶ δίκαιόν ἐστιν.

ζ.

Ὅτι δὲ καὶ οἱ τἀναντία φάσκοντες τρόπον τινὰ λέγουσιν ὀρθῶς, οὐ χαλεπὸν ἰδεῖν. διχῶς γὰρ λέγεται τὸ δουλεύειν καὶ ὁ δοῦλος. ἔστι γάρ τις καὶ κατὰ νόμον δοῦλος καὶ δουλεύων· ὁ γὰρ νόμος ὁμολογία τίς ἐστιν ἐν ᾗ τὰ κατὰ πόλεμον κρατούμενα τῶν κρατούντων εἶναί φασιν. τοῦτο δὴ τὸ δίκαιον πολλοὶ τῶν ἐν τοῖς νόμοις ὥσπερ ῥήτορα γράφονται παρανόμων, ὡς δεινὸν εἰ τοῦ βιάσασθαι δυναμένου καὶ κατὰ δύναμιν κρείττονος ἔσται δοῦλον καὶ ἀρχόμενον τὸ βιασθέν. καὶ τοῖς μὲν οὕτως δοκεῖ τοῖς δ' ἐκείνως, καὶ τῶν σοφῶν. αἴτιον δὲ ταύτης τῆς ἀμφισβητήσεως, καὶ ὃ ποιεῖ τοὺς λόγους ἐπαλλάττειν, ὅτι τρόπον τινὰ ἀρετὴ τυγχάνουσα χορηγίας καὶ βιάζεσθαι δύναται μάλιστα, καὶ ἔστιν ἀεὶ τὸ κρατοῦν ἐν ὑπεροχῇ ἀγαθοῦ τινος, ὥστε δοκεῖν μὴ ἄνευ ἀρετῆς εἶναι τὴν βίαν, ἀλλὰ περὶ τοῦ δικαίου μόνον εἶναι τὴν ἀμφισβήτησιν.

Διὰ γὰρ τοῦτο τοῖς μὲν εὔνοια δοκεῖ τὸ δίκαιον εἶναι, τοῖς δ' αὐτὸ τοῦτο δίκαιον, τὸ τὸν κρείττονα ἄρχειν· ἐπεὶ διαστάντων γε χωρὶς τούτων τῶν λόγων οὔτε ἰσχυρὸν οὐθὲν ἔχουσιν οὔτε πιθανὸν ἅτεροι λόγοι, ὡς οὐ δεῖ τὸ βέλτιον κατ' ἀρετὴν ἄρχειν καὶ δεσπόζειν. ὅλως δ' ἀντεχόμενοί τινες, ὡς οἴονται, δικαίου τινός (ὁ γὰρ νόμος δίκαιόν τι) τὴν κατὰ πόλεμον δουλείαν τιθέασι δικαίαν, ἅμα δ' οὔ φασιν· τήν τε γὰρ ἀρχὴν ἐνδέχεται μὴ δικαίαν εἶναι τῶν πολέμων, καὶ τὸν ἀνάξιον δουλεύειν οὐδαμῶς ἂν φαίη τις δοῦλον εἶναι· εἰ δὲ μή, συμβήσεται τοὺς εὐγενεστάτους εἶναι δοκοῦντας δούλους εἶναι καὶ ἐκ δούλων, ἐὰν συμβῇ πραθῆναι ληφθέντας. διόπερ αὐτοὺς οὐ βούλονται λέγειν δούλους, ἀλλὰ τοὺς βαρβάρους. καίτοι ὅταν τοῦτο λέγωσιν, οὐθὲν ἄλλο ζητοῦσιν ἢ τὸ φύσει δοῦλον ὅπερ ἐξ ἀρχῆς εἴπομεν·

Ἀνάγκη γὰρ εἶναί τινας φάναι τοὺς μὲν πανταχοῦ δούλους τοὺς δ' οὐδαμοῦ. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ περὶ

corporală. S-a arătat că unii sunt liberi şi alţii sclavi în mod natural, 1255 a
şi că sclavia este dreaptă şi folositoare pentru aceştia din urmă.

VI.

Totuşi, nu este greu de recunoscut că susţinătorii teoriei contrare au dreptate într-un anume sens. Termenii „sclav“ şi „sclavie“ au două sensuri: cineva slujeşte ca sclav <prin natură>, sau este sclav după lege. Căci legea reprezintă o convenţie în care se spune că prizonierii de război sunt proprietatea învingătorilor. Mulţi din cercurile juridice au prezentat acest drept tot aşa cum l-ar acuza pe un retor de o ilegalitate[27], <spunând> că se cuvine ca acela care ar putea să îl învingă pe altul numai prin forţă să facă din învins sclavul lui şi să-l supună forţei. Chiar şi între înţelepţi, unii sunt de acord cu aceştia, alţii nu. Cauza acestei divergenţe – care dă şi un punct comun argumentărilor – este aceea că într-o anumită măsură chiar virtutea înzestrată cu mijloacele necesare poate mai cu seamă să aservească, şi că biruinţa implică o anumită superioritate, aşa încât se pare că violenţa nu este lipsită de o oarecare virtute. Însă divergenţa se referă numai la starea de drept.

Din acest motiv, unii cred că dreptatea este bunăvoinţă, pe când altora ea li se pare a fi stăpânirea celui mai puternic; dată fiind deosebirea dintre aceste teorii, ele nu sunt nici solide, nici convingătoare, pentru că nu este necesar ca acela mai virtuos să conducă şi să stăpânească. Alţii, ataşându-se cu totul de un anumit tip de dreptate (căci <şi> legea este ceva drept), susţin că sclavia <provenită> în urma războiului este dreaptă, dar nu întru totul. Căci se întâmplă uneori ca originea unor războaie să fie nedreaptă, şi nu îl putem deloc socoti sclav pe cel căzut în sclavie pe nedrept. Căci de nu, s-ar putea întâmpla ca oameni de viţă nobilă să pară sclavi şi <proveniţi> din sclavi, dacă s-ar întâmpla ca, o dată prinşi, să fie vânduţi. De asemenea, aceşti <teoreticieni> nu vor să-i numească pe cei din urmă sclavi, ci numai pe barbari. Deşi spun aceste lucruri, ei nu cercetează altceva decât sclavul natural, cum am spus la început.

Este însă necesar ca ei să remarce faptul că unii sunt sclavi în orice situaţie, iar alţii în nici una. La fel este şi cu cei de viţă

εὐγενείας· αὐτοὺς μὲν γὰρ οὐ μόνον παρ' αὐτοῖς εὐγενεῖς ἀλλὰ πανταχοῦ νομίζουσιν, τοὺς δὲ βαρβάρους οἴκοι μόνον, ὡς ὄν τι τὸ μὲν ἁπλῶς εὐγενὲς καὶ ἐλεύθερον τὸ δ' οὐχ ἁπλῶς, ὥσπερ καὶ ἡ Θεοδέκτου Ἑλένη φησὶ *θείων δ' ἀπ' ἀμφοῖν ἔκγονον ῥιζωμάτων τίς ἂν προσειπεῖν ἀξιώσειεν λάτριν;* ὅταν δὲ τοῦτο λέγωσιν, οὐθενὶ ἀλλ' ἢ ἀρετῇ καὶ κακίᾳ διορίζουσι τὸ δοῦλον καὶ ἐλεύθερον, καὶ τοὺς εὐγενεῖς
1255 b καὶ τοὺς δυσγενεῖς. ἀξιοῦσι γάρ, ὥσπερ ἐξ ἀνθρώπου ἄνθρωπον καὶ ἐκ θηρίων γίνεσθαι θηρίον, οὕτω καὶ ἐξ ἀγαθῶν ἀγαθόν. ἡ δὲ φύσις βούλεται μὲν τοῦτο ποιεῖν πολλάκις, οὐ μέντοι δύναται.

Ὅτι μὲν οὖν ἔχει τινὰ λόγον ἡ ἀμφισβήτησις, καὶ οὐκ εἰσιν οἱ μὲν φύσει δοῦλοι οἱ δ' ἐλεύθεροι, δῆλον, καὶ ὅτι ἔν τισι διώρισται τὸ τοιοῦτον, ὧν συμφέρει τῷ μὲν τὸ δουλεύειν τῷ δὲ τὸ δεσπόζειν καὶ δίκαιον, καὶ δεῖ τὸ μὲν ἄρχεσθαι τὸ δ' ἄρχειν ἣν πεφύκασιν ἀρχὴν ἄρχειν, ὥστε καὶ δεσπόζειν, τὸ δὲ κακῶς ἀσυμφόρως ἐστὶν ἀμφοῖν τὸ γὰρ αὐτὸ συμφέρει τῷ μέρει καὶ τῷ ὅλῳ, καὶ σώματι καὶ ψυχῇ, ὁ δὲ δοῦλος μέρος τι τοῦ δεσπότου, οἷον ἔμψυχόν τι τοῦ σώματος κεχωρισμένον δὲ μέρος· διὸ καὶ συμφέρον ἐστί τι καὶ φιλία δούλῳ καὶ δεσπότῃ πρὸς ἀλλήλους τοῖς φύσει τούτων ἠξιωμένοις, τοῖς δὲ μὴ τοῦτον τὸν τρόπον, ἀλλὰ κατὰ νόμον καὶ βιασθεῖσι, τοὐναντίον.

η.

Φανερὸν δὲ καὶ ἐκ τούτων ὅτι οὐ ταὐτόν ἐστι δεσποτεία καὶ πολιτική, οὐδὲ πᾶσαι ἀλλήλαις αἱ ἀρχαί, ὥσπερ τινές φασιν. ἡ μὲν γὰρ ἐλευθέρων φύσει ἡ δὲ δούλων ἐστίν, καὶ ἡ μὲν οἰκονομικὴ μοναρχία (μοναρχεῖται γὰρ πᾶς οἶκος), ἡ δὲ πολιτικὴ ἐλευθέρων καὶ ἴσων ἀρχή. ὁ μὲν οὖν δεσπότης οὐ λέγεται κατ' ἐπιστήμην, ἀλλὰ τῷ τοιόσδ' εἶναι, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ δοῦλος καὶ ὁ ἐλεύθερος. ἐπιστήμη δ' ἂν εἴη καὶ δεσποτικὴ καὶ δουλική, δουλικὴ μὲν οἵαν περ ὁ ἐν Συρακούσαις ἐπαίδευεν· ἐκεῖ γὰρ λαμβάνων τις μισθὸν

nobilă. <Grecii> cred despre sine că sunt de viţă nobilă nu doar la ei acasă, ci pretutindeni, pe când barbarii <sunt de viţă nobilă> doar acasă la ei, ca şi cum ar exista o viţă nobilă şi o libertate în sine şi una în sens relativ, cum spune Elena lui Theodectis: *„Pe mine, vlăstar de zei după amândoi părinţii, cutează cineva să mă socotească o slugă?"*[28]. Când rostesc aceste <teze>, ei deosebesc între sclav şi omul liber şi între viţa nobilă şi originea umilă numai după criteriul virtuţii sau al slăbiciunii. Ei consideră că tot aşa cum 1255 b
dintr-un om se naşte un om şi dintr-o fiară o fiară, tot aşa dintr-un om destoinic se naşte un om destoinic. Dar, deşi natura tinde adesea să realizeze acest lucru, ea nu reuşeşte întotdeauna.

Este limpede, aşadar, că disputa are un anume sens şi că nu există de fapt în mod natural sclavi şi oameni liberi. De asemenea, <este clar că> o asemenea deosebire există în cazul celor pentru care faptul de a fi sclav şi cel de a fi stăpân este convenabil, şi este drept, şi unul trebuie să se supună şi altul să conducă în mod natural, astfel încât să fie stăpân. Însă proasta <stăpânire> este dezavantajoasă pentru amândoi. Căci unul şi acelaşi lucru foloseşte atât părţii cât şi întregului, atât trupului cât şi sufletului. Dar sclavul este o parte a stăpânului, ca o parte însufleţită a corpului acestuia. De aceea există un avantaj şi o înclinaţie reciprocă în amândoi, atunci când sunt demni <de acest statut> în mod natural. Însă pentru cei ce sunt în acest raport numai prin lege şi prin forţă, se petrece contrariul.

VII.

Din acestea reiese faptul că stăpânirea sclavilor nu este identică nici cu politica, nici cu celelalte tipuri de stăpânire, cum spun unii. Pentru că una aparţine oamenilor liberi prin natură, pe când cealaltă revine sclavilor. Administrarea familiei este monarhică, deoarece unul singur stăpâneşte întreaga familie, pe când politica înseamnă stăpânirea exercitată de oamenii liberi şi egali. Stăpânul nu este <stăpân> graţie unei ştiinţe, ci el este aşa prin esenţa lui. La fel este sclavul şi omul liber. Totuşi, ar putea exista, eventual, o ştiinţă a stăpânului şi a sclavului. Ştiinţa de a fi sclav se predă, de exemplu, între siracusani. Acolo cineva preda

ἐδίδασκε τὰ ἐγκύκλια διακονήματα τοὺς παῖδας· εἴη δ' ἂν καὶ ἐπὶ πλεῖον τῶν τοιούτων μάθησις, οἷον ὀψοποιικὴ καὶ τἆλλα τὰ τοιαῦτα γένη τῆς διακονίας. ἔστι γὰρ ἕτερα ἑτέρων τὰ μὲν ἐντιμότερα ἔργα τὰ δ' ἀναγκαιότερα, καὶ κατὰ τὴν παροιμίαν *δοῦλος πρὸ δούλου, δεσπότης πρὸ δεσπότου.*

Αἱ μὲν οὖν τοιαῦται πᾶσαι δουλικαὶ ἐπιστῆμαί εἰσι· δεσποτικὴ δ' ἐπιστήμη ἐστὶν ἡ χρηστικὴ δούλων. ὁ γὰρ δεσπότης οὐκ ἐν τῷ κτᾶσθαι τοὺς δούλους, ἀλλ' ἐν τῷ χρῆσθαι δούλοις. ἔστι δ' αὕτη ἡ ἐπιστήμη οὐδὲν μέγα ἔχουσα οὐδὲ σεμνόν· ἃ γὰρ τὸν δοῦλον ἐπίστασθαι δεῖ ποιεῖν, ἐκεῖνον δεῖ ταῦτα ἐπίστασθαι ἐπιτάττειν. διὸ ὅσοις ἐξουσία μὴ αὐτοὺς κακοπαθεῖν, ἐπίτροπός λαμβάνει ταύτην τὴν τιμήν, αὐτοὶ δὲ πολιτεύονται ἢ φιλοσοφοῦσιν. ἡ δὲ κτητικὴ ἑτέρα ἀμφοτέρων τούτων, οἷον ἡ δικαία, πολεμική τις οὖσα ἢ θηρευτική. περὶ μὲν οὖν δούλου καὶ δεσπότου τοῦτον διωρίσθω τὸν τρόπον.

θ.

1256 a Ὅλως δὲ περὶ πάσης κτήσεως καὶ χρηματιστικῆς θεωρήσωμεν κατὰ τὸν ὑφηγημένον τρόπον, ἐπείπερ καὶ ὁ δοῦλος τῆς κτήσεως μέρος τι ἦν. πρῶτον μὲν οὖν ἀπορήσειεν ἄν τις πότερον ἡ χρηματιστικὴ ἡ αὐτὴ τῇ οἰκονομικῇ ἐστιν ἢ μέρος τι, ἢ ὑπηρετική, καὶ εἰ ὑπηρετική, πότερον ὡς ἡ κερκιδοποιικὴ τῇ ὑφαντικῇ ἢ ὡς ἡ χαλκουργικὴ τῇ ἀνδριαντοποιίᾳ. οὐ γὰρ ὡσαύτως ὑπηρετοῦσιν, ἀλλ' ἡ μὲν ὄργανα παρέχει, ἡ δὲ τὴν ὕλην· λέγω δὲ ὕλην τὸ ὑποκείμενον ἐξ οὗ τι ἀποτελεῖται ἔργον, οἷον ὑφάντῃ μὲν ἔρια ἀνδριαντοποιῷ δὲ χαλκόν. ὅτι μὲν οὖν οὐχ ἡ αὐτὴ ἡ οἰκονομικὴ τῇ χρηματιστικῇ, δῆλον, τῆς μὲν γὰρ τὸ πορίσασθαι, τῆς δὲ τὸ χρήσασθαι· τίς γὰρ ἔσται ἡ χρησομένη τοῖς κατὰ τὴν οἰκίαν παρὰ τὴν οἰκονομικήν; πότερον δὲ μέρος αὐτῆς ἐστί τι ἢ ἕτερον εἶδος, ἔχει διαμφισβήτησιν·

Εἰ γάρ ἐστι τοῦ χρηματιστικοῦ θεωρῆσαι πόθεν χρήματα καὶ κτῆσις ἔσται, ἥ γε κτῆσις πολλὰ περιείληφε

copiilor, pe bani, un şir de cunoştinţe necesare slujirii. Învăţătura acestor lucruri s-ar putea extinde şi asupra altora, ca de pildă asupra bucătăriei şi asupra altor slujbe. Unele dintre acestea sunt mai valoroase, altele sunt mai necesare, cum spune proverbul: „*Există sclavi şi sclavi şi stăpâni şi stăpâni*".

Deci, toate aceste cunoştinţe ţin de ştiinţa sclavului, în vreme ce ştiinţa de a stăpâni revine la utilizarea sclavilor. A fi stăpân nu constă în a dobândi sclavi, ci în a-i folosi. Totodată, ştiinţa aceasta nu este ceva măreţ şi venerabil, ci cuprinde acele lucruri pe care sclavul trebuie să ştie să le facă, pe când <stăpânul> trebuie să ştie să i le comande. Din acest motiv, în cazul celor care îşi permit să nu se ocupe de acestea, un majordom primeşte această onoare, iar stăpânii discută politică şi filosofie. Însă arta achiziţiei de bunuri este deosebită de acestea două, ea fiind arta de a purta un război sau vânătoarea. În privinţa stăpânului şi a sclavului, lucrurile să rămână stabilite astfel.

VIII.

Să studiem acum toată arta posesiei şi a achiziţiei de bunuri, 1256 a
în felul < nostru> obişnuit, de vreme ce sclavul s-a dovedit o parte a artei achiziţiei. Mai întâi, ar fi de cercetat dacă ea este identică administrării familiei, sau este o parte a ei, sau este ceva ajutător. Dacă este ceva ajutător, oare este asemeni tehnicii de a produce suveici în raport cu ţesătoria, sau ca tehnica prelucrării bronzului în raport cu turnarea statuilor? Căci acestea nu sunt auxiliare în acelaşi sens, ci una pune la dispoziţie un instrument, iar cealaltă o materie. Eu înţeleg prin materie un subiect din care se realizează o lucrare, cum este lâna pentru ţesător şi bronzul pentru sculptor. Este aşadar evident că administrarea familiei şi arta dobândirii bunurilor sunt diferite. Căci rolul celei dintâi este utilizarea, iar rolul celeilalte este procurarea <bunurilor>. Cine altcineva va utiliza acestea în folosul familiei decât administrarea ei? Dar este de discutat dacă <arta achiziţiei de bunuri> este o parte a <administrării familiei> sau dacă ele sunt deosebite ca specie.

Dacă celui care achiziţionează <bunurile> îi revine cunoaşterea sursei bunurilor şi a posesiilor, şi dacă posesia cuprinde mai

μέρη καὶ ὁ πλοῦτος, ὥστε πρῶτον ἡ γεωργικὴ πότερον μέρος τι τῆς χρηματιστικῆς ἢ ἕτερόν τι γένος, καὶ καθόλου ἡ περὶ τὴν τροφὴν ἐπιμέλεια καὶ κτῆσις; ἀλλὰ μὴν εἴδη γε πολλὰ τροφῆς, διὸ καὶ βίοι πολλοὶ καὶ τῶν ζῴων καὶ τῶν ἀνθρώπων εἰσίν· οὐ γὰρ οἷόν τε ζῆν ἄνευ τροφῆς, ὥστε αἱ διαφοραὶ τῆς τροφῆς τοὺς βίους πεποιήκασι διαφέροντας τῶν ζῴων. τῶν τε γὰρ θηρίων τὰ μὲν ἀγελαῖα τὰ δὲ σποραδικά ἐστιν, ὁποτέρως συμφέρει πρὸς τὴν τροφὴν αὐτοῖς διὰ τὸ τὰ μὲν ζῳοφάγα τὰ δὲ καρποφάγα τὰ δὲ παμφάγα αὐτῶν εἶναι, ὥστε πρὸς τὰς ῥαστώνας καὶ τὴν αἵρεσιν τὴν τούτων ἡ φύσις τοὺς βίους αὐτῶν διώρισεν, ἐπεὶ δ' οὐ ταὐτὸ ἑκάστῳ ἡδὺ κατὰ φύσιν ἀλλὰ ἕτερα ἑτέροις, καὶ αὐτῶν τῶν ζῳοφάγων καὶ τῶν καρποφάγων οἱ βίοι πρὸς ἄλληλα διεστᾶσιν·

Ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων. πολὺ γὰρ διαφέρουσιν οἱ τούτων βίοι. οἱ μὲν οὖν ἀργότατοι νομάδες εἰσίν. ἡ γὰρ ἀπὸ τῶν ἡμέρων τροφὴ ζῴων ἄνευ πόνου γίνεται σχολάζουσιν· ἀναγκαίου δ' ὄντος μεταβάλλειν τοῖς κτήνεσι διὰ τὰς νομὰς καὶ αὐτοὶ ἀναγκάζονται συνακολουθεῖν, ὥσπερ γεωργίαν ζῶσαν γεωργοῦντες· οἱ δ' ἀπὸ θήρας ζῶσι, καὶ θήρας ἕτεροι ἑτέρας, οἷον οἱ μὲν ἀπὸ λῃστείας, οἱ δ' ἀφ' ἁλιείας, ὅσοι λίμνας καὶ ἕλη καὶ ποταμοὺς ἢ θάλατταν τοιαύτην προσοικοῦσιν, οἱ δ' ἀπ' ὀρνίθων ἢ θηρίων ἀγρίων· τὸ δὲ πλεῖστον γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ της γῆς ζῇ καὶ τῶν ἡμέρων καρπῶν. οἱ μὲν οὖν βίοι τοσοῦτοι σχεδόν εἰσιν, ὅσοι γε αὐτόφυτον ἔχουσι τὴν ἐργασίαν καὶ μὴ δι' ἀλλαγῆς καὶ
1256 b καπηλείας πορίζονται τὴν τροφήν, νομαδικὸς λῃστρικὸς ἁλιευτικὸς θηρευτικὸς γεωργικός. οἱ δὲ καὶ μιγνύντες ἐκ τούτων ἡδέως ζῶσι, προσαναπληροῦντες τὸν ἐνδεέστερον βίον, ᾗ τυγχάνει ἐλλείπων πρὸς τὸ αὐτάρκης εἶναι, οἷον οἱ μὲν νομαδικὸν ἅμα καὶ λῃστρικόν, οἱ δὲ γεωργικὸν καὶ θηρευτικόν· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τοὺς ἄλλους· ὡς ἂν ἡ χρεία συναναγκάζῃ, τοῦτον τὸν τρόπον διάγουσιν. ἡ μὲν οὖν τοιαύτη κτῆσις ὑπ' αὐτῆς φαίνεται τῆς φύσεως διδομένη πᾶσιν, ὥσπερ κατὰ τὴν πρώτην γένεσιν εὐθύς, οὕτω καὶ τελειωθεῖσιν.

Καὶ γὰρ κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς γένεσιν τὰ μὲν συνεκτίκτει τῶν ζῴων τοσαύτην τροφὴν ὥσθ' ἱκανὴν εἶναι μέχρις οὗ ἂν δύνηται αὐτὸ αὑτῷ πορίζειν τὸ γεννηθέν, οἷον ὅσα σκωληκοτοκεῖ ἢ ᾠοτοκεῖ· ὅσα δὲ ζῳοτοκεῖ, τοῖς γεννωμένοις ἔχει τροφὴν ἐν αὑτοῖς μέχρι τινός, τὴν τοῦ καλουμένου

multe părţi, ca şi bogăţia, atunci <e de cercetat> mai întâi dacă agricultura ţine de achiziţia bunurilor sau este ceva de un gen diferit, şi în general grija faţă de hrană şi faţă de posesia ei. Însă există mai multe specii de hrană şi deci mai multe tipuri de viaţă, atât între oameni cât şi între animale. Şi pentru că viaţa nu poate persista în lipsa hranei, diferenţele de hrană au produs diferitele tipuri de viaţă ale animalelor. Între animale, unele trăiesc în grup, pe când altele sunt singuratice, după cum le este convenabil pentru <a-şi procura> hrana, fiindcă între ele unele sunt carnivore, unele se hrănesc cu fructe, pe când altele sunt omnivore, aşa încât natura a împărţit tipurile de viaţă ale acestora pentru uşurinţa găsirii hranei. Deoarece nu acelaşi lucru este plăcut fiecăruia, ci tot altceva pentru fiecare, vieţile carnivorelor şi ale celor ce mănâncă fructe se deosebesc reciproc.

La fel se petrece şi în cazul oamenilor, căci vieţile lor sunt foarte deosebite. Nomazii sunt cei mai lipsiţi de ocupaţie: ei au parte de răgaz[29], pe când hrana lor provine fără efort din partea animalelor domesticite. Când turmele sunt silite să se deplaseze din cauza păşunilor, şi ei sunt obligaţi să le însoţească, ca şi cum ar cultiva un pământ viu. Alţii trăiesc din vânătoare, având moduri diferite de a vâna, de pildă unii prin hoţie, alţii prin pescuit (dacă trăiesc pe lângă lacuri, bălţi, râuri sau la mare), iar alţii <vânează> păsări sau fiare sălbatice. Dar cea mai mare parte a neamului oamenilor trăieşte de pe urma pământului şi a fructelor cultivate. Cam acestea sunt toate tipurile de viaţă care au o activitate productivă prin sine însăşi, spre deosebire de tipul de viaţă în care hrana este procurată prin schimb sau prin comerţ: <viaţa> nomadă, agricolă, de tâlhar, de pescar şi de vânător. Cei care le amestecă trăiesc agreabil, suplinind nevoile cele mai importante ale vieţii, atunci când se întâmplă ca ea să nu poată fi de la sine autarhică. De pildă, <ei combină> viaţa de nomad cu cea de tâlhar, cea agricolă cu cea de vânător. E la fel şi în cazul altora: ei îşi duc viaţa în felul în care nevoia îi constrânge. Aşadar, acest gen de posesie pare că le-a fost dat tuturor de către natură, atât la naştere cât şi la maturitate.

Încă din primele clipe ale naşterii, unele dintre animale produc hrană asfel încât ea este suficientă până când nou-născutul este capabil să şi-o procure singur. Aşa sunt animalele care nasc larve sau ouă. Cele care nasc pui vii au în ele pentru ei o vreme o hrană

γάλακτος φύσιν. ὥστε ὁμοίως δῆλον ὅτι καὶ γενομένοις οἰητέον τά τε φυτὰ τῶν ζῴων ἕνεκεν εἶναι καὶ τὰ ἄλλα ζῷα τῶν ἀνθρώπων χάριν, τὰ μὲν ἥμερα καὶ διὰ τὴν χρῆσιν καὶ διὰ τὴν τροφήν, τῶν δ' ἀγρίων, εἰ μὴ πάντα, ἀλλὰ τά γε πλεῖστα τῆς τροφῆς καὶ ἄλλης βοηθείας ἕνεκεν, ἵνα καὶ ἐσθὴς καὶ ἄλλα ὄργανα γίνηται ἐξ αὐτῶν. εἰ οὖν ἡ φύσις μηθὲν μήτε ἀτελὲς ποιεῖ μήτε μάτην, ἀναγκαῖον τῶν ἀνθρώπων ἕνεκεν αὐτὰ πάντα πεποιηκέναι τὴν φύσιν.

Διὸ καὶ ἡ πολεμικὴ φύσει κτητική πως ἔσται. ἡ γὰρ θηρευτικὴ μέρος αὐτῆς, ᾗ δεῖ χρῆσθαι πρός τε τὰ θηρία καὶ τῶν ἀνθρώπων ὅσοι πεφυκότες ἄρχεσθαι μὴ θέλουσιν, ὡς φύσει δίκαιον τοῦτον ὄντα τὸν πόλεμον. ἓν μὲν οὖν εἶδος κτητικῆς κατὰ φύσιν τῆς οἰκονομικῆς μέρος ἐστίν, ὅτι δεῖ ἤτοι ὑπάρχειν ἢ πορίζειν αὐτὴν ὅπως ὑπάρχῃ ὧν ἔστι θησαυρισμὸς χρημάτων πρὸς ζωὴν ἀναγκαίων, καὶ χρησίμων εἰς κοινωνίαν πόλεως ἢ οἰκίας. καὶ ἔοικεν ὅ γ' ἀληθινὸς πλοῦτος ἐκ τούτων εἶναι. ἡ γὰρ τῆς τοιαύτης κτήσεως αὐτάρκεια πρὸς ἀγαθὴν ζωὴν οὐκ ἄπειρός ἐστιν, ὥσπερ Σόλων φησὶ ποιήσας *πλούτου δ' οὐθὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται.* κεῖται γὰρ ὥσπερ καὶ ταῖς ἄλλαις τέχναις· οὐδὲν γὰρ ὄργανον ἄπειρον οὐδεμιᾶς ἐστι τέχνης οὔτε πλήθει οὔτε μεγέθει, ὁ δὲ πλοῦτος ὀργάνων πλῆθός ἐστιν οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν. ὅτι μὲν τοίνυν ἔστι τις κτητικὴ κατὰ φύσιν τοῖς οἰκονόμοις καὶ τοῖς πολιτικοῖς, καὶ δι' ἣν αἰτίαν, δῆλον.

ι.

Ἔστι δὲ γένος ἄλλο κτητικῆς, ἣν μάλιστα καλοῦσι, καὶ δίκαιον αὐτὸ καλεῖν, χρηματιστικήν, δι' ἣν οὐδὲν δοκεῖ
1257a πέρας εἶναι πλούτου καὶ κτήσεως· ἣν ὡς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῇ λεχθείσῃ πολλοὶ νομίζουσι διὰ τὴν γειτνίασιν· ἔστι δ' οὔτε ἡ αὐτὴ τῇ εἰρημένῃ οὔτε πόρρω ἐκείνης. ἔστι δ' ἡ μὲν φύσει ἡ δ' οὐ φύσει αὐτῶν, ἀλλὰ δι' ἐμπειρίας τινὸς καὶ τέχνης γίνεται μᾶλλον.

Λάβωμεν δὲ περὶ αὐτῆς τὴν ἀρχὴν ἐντεῦθεν. ἑκάστου γὰρ κτήματος διττὴ ἡ χρῆσίς ἐστιν, ἀμφότεραι δὲ καθ' αὑτὸ

naturală numită lapte. Este evident că trebuie să gândim la fel şi în privinţa fiinţelor mature: plantele există în vederea animalelor, animalele în vederea oamenilor: cele domestice pentru povară şi pentru hrană, iar cele sălbatice – deşi nu toate, totuşi cele mai multe – pentru hrană şi pentru alte necesităţi, deoarece din ele se fac haine şi alte unelte. Şi dacă natura nu produce nimic fără scop şi în zadar, este necesar să admitem că natura a produs toate acestea în folosul oamenilor.

De aceea, într-un fel, şi arta războiului este o formă naturală de achiziţie. Vânătoarea este o parte a ei care trebuie folosită împotriva fiarelor şi a oamenilor care, deşi erau meniţi natural să fie stăpâniţi, nu se supun, deoarece acest război este în mod natural drept. Există aşadar o specie unică a achiziţiei care este o parte naturală a administrării familiei. Ea trebuie să pună la dispoziţie sau să procure, pentru a fi disponibile, bunurile din care se face o rezervă necesară vieţii şi utilă în comunitatea cetăţii sau a familiei. S-ar părea chiar că de aici provine adevărata bogăţie, căci autarhia unei asemenea averi în vederea bunei vieţuiri nu este nelimitată (aşa cum o spune în chip poetic Solon: *„nu îi este dat omului cu adevărat nici un hotar al bogăţiei”*[30]), ci <hotarul> este dat ca şi în cazul altor tehnici. Căci nu există nici un instrument pentru vreo tehnică lipsit de limită după număr sau mărime, ci bogăţia reprezintă mulţimea instrumentelor folosite în familii sau în cetăţi. Aşadar, este limpede că există şi de ce există o tehnică a achiziţiei naturale pentru cei care administrează familiile sau cetăţile.

IX.

Există încă un gen de achiziţie, care pe bună dreptate se numeşte arta dobândirii de bunuri, motiv pentru care ea pare să nu deţină nici o limită a bogăţiei şi a achiziţiei. Mulţi cred că ea este una 1257 a
şi aceeaşi cu cea despre care am vorbit, din cauza apropierii lor. Însă ea nu este nici identică nici foarte diferită de cea numită <mai înainte>. Căci aceea era naturală, pe când aceasta nu este naturală, ci provine mai degrabă dintr-o tehnică şi dintr-o experienţă determinată.

Să începem <cercetarea> de la următorul principiu: orice lucru posedat are o dublă folosire, în ambele fiind vorba de o folosire în

μὲν ἀλλ' οὐχ ὁμοίως καθ' αὑτό, ἀλλ' ἡ μὲν οἰκεία ἡ δ' οὐκ οἰκεία τοῦ πράγματος, οἷον ὑποδήματος ἥ τε ὑπόδεσις καὶ ἡ μεταβλητική. ἀμφότεραι γὰρ ὑποδήματος χρήσεις· καὶ γὰρ ὁ ἀλλαττόμενος τῷ δεομένῳ ὑποδήματος ἀντὶ νομίσματος ἢ τροφῆς χρῆται τῷ ὑποδήματι ᾗ ὑπόδημα, ἀλλ' οὐ τὴν οἰκείαν χρῆσιν· οὐ γὰρ ἀλλαγῆς ἕνεκεν γέγονε. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἔχει καὶ περὶ τῶν ἄλλων κτημάτων. ἔστι γὰρ ἡ μεταβλητικὴ πάντων, ἀρξαμένη τὸ μὲν πρῶτον ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν, τῷ τὰ μὲν πλείω τὰ δὲ ἐλάττω τῶν ἱκανῶν ἔχειν τοὺς ἀνθρώπους. ᾗ καὶ δῆλον ὅτι οὐκ ἔστι φύσει τῆς χρηματιστικῆς ἡ καπηλική· ὅσον γὰρ ἱκανὸν αὐτοῖς, ἀναγκαῖον ἦν ποιεῖσθαι τὴν ἀλλαγήν.

Ἐν μὲν οὖν τῇ πρώτῃ κοινωνίᾳ (τοῦτο δ' ἐστὶν οἰκία) φανερὸν ὅτι οὐδὲν ἔστιν ἔργον αὐτῆς, ἀλλ' ἤδη πλειόνων τῆς κοινωνίας οὔσης. οἱ μὲν γὰρ τῶν αὐτῶν ἐκοινώνουν πάντων, οἱ δὲ κεχωρισμένοι πολλῶν πάλιν καὶ ἑτέρων· ὧν κατὰ τὰς δεήσεις ἀναγκαῖον ποιεῖσθαι τὰς μεταδόσεις, καθάπερ ἔτι πολλὰ ποιεῖ καὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐθνῶν, κατὰ τὴν ἀλλαγήν. αὐτὰ γὰρ τὰ χρήσιμα πρὸς αὐτὰ καταλλάττονται, ἐπὶ πλέον δ' οὐθέν, οἷον οἶνον πρὸς σῖτον διδόντες καὶ λαμβάνοντες, καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἕκαστον. ἡ μὲν οὖν τοιαύτη μεταβλητικὴ οὔτε παρὰ φύσιν οὔτε χρηματιστικῆς ἐστιν εἶδος οὐδέν. εἰς ἀναπλήρωσιν γὰρ τῆς κατὰ φύσιν αὐταρκείας ἦν· ἐκ μέντοι ταύτης ἐγένετ' ἐκείνη κατὰ λόγον.

Ξενικωτέρας γὰρ γενομένης τῆς βοηθείας τῷ εἰσάγεσθαι ὧν ἐνδεεῖς καὶ ἐκπέμπειν ὧν ἐπλεόναζον, ἐξ ἀνάγκης ἡ τοῦ νομίσματος ἐπορίσθη χρῆσις. οὐ γὰρ εὐβάστακτον ἕκαστον τῶν κατὰ φύσιν ἀναγκαίων· διὸ πρὸς τὰς ἀλλαγὰς τοιοῦτόν τι συνέθεντο πρὸς σφᾶς αὐτοὺς διδόναι καὶ λαμβάνειν, ὃ τῶν χρησίμων αὐτὸ ὂν εἶχε τὴν χρείαν εὐμεταχείριστον πρὸς τὸ ζῆν, οἷον σίδηρος καὶ ἄργυρος κἂν εἴ τι τοιοῦτον ἕτερον, τὸ μὲν πρῶτον ἁπλῶς ὁρισθὲν μεγέθει καὶ σταθμῷ, τὸ δὲ τελευταῖον καὶ χαρακτῆρα ἐπιβαλλόντων, ἵνα ἀπολύσῃ τῆς μετρήσεως αὐτούς· ὁ γὰρ χαρακτὴρ ἐτέθη τοῦ ποσοῦ σημεῖον.
1257 b πορισθέντος οὖν ἤδη νομίσματος ἐκ τῆς ἀναγκαίας ἀλλαγῆς θάτερον εἶδος τῆς χρηματιστικῆς ἐγένετο, τὸ καπηλικόν, τὸ μὲν πρῶτον ἁπλῶς ἴσως γινόμενον, εἶτα δι' ἐμπειρίας ἤδη τεχνικώτερον, πόθεν καὶ πῶς μεταβαλλόμενον πλεῖστον ποιήσει κέρδος.

sine, dar nu în acelaşi sens, ci una într-un sens propriu şi alta într-un sens impropriu. De exemplu, încălţămintea foloseşte la purtat şi pentru schimb, şi amândouă sunt utilizări ale ei, fiindcă cel care oferă încălţămintea celui care are nevoie de ea, pe bani sau pe hrană, nu o foloseşte în sens propriu, deoarece ea nu a fost făcută pentru schimb. La fel se petrece şi cu celelalte bunuri. Toate pot fi destinate schimbului, care a început în mod natural, pentru că oamenii au uneori mai mult, alteori mai puţin din ceea ce le trebuie. De aici rezultă că, <totuşi>, comerţul nu aparţine în mod natural achiziţiei de bunuri, deoarece schimbul nu era necesar să se realizeze decât pe măsura necesităţii oamenilor.

Aşadar, în comunitatea primă (adică în familie[31]), este limpede că ea nu are nici un rost, ci numai acolo unde există o comunitate mai largă. Căci <membrii familiei> se foloseau de toate în comun, pe când cei care trăiau separat aveau, dimpotrivă, multe lucruri deosebite. În mod necesar aceste lucruri au devenit obiecte de schimb, aşa cum se face şi la unele popoare barbare, într-un sens comercial. Ei schimbă între ei lucruri utile, dar nu mai mult; de exemplu, ei dau şi primesc vin pe grâu, şi tot aşa pentru fiecare dintre lucruri. Un asemenea schimb este natural şi nu reprezintă o specie a achiziţiei de bunuri. El există în vederea suplinirii autarhiei naturale, însă din el a luat naştere, în chip logic, <achiziţia de bunuri>.

Însă atunci când s-au ivit utilităţile oferite de străini, <oamenii> au fost nevoiţi să descopere folosirea banului, pentru a importa ceea ce aveau nevoie şi pentru a exporta ceea ce aveau în plus. Pentru că nu toate lucrurile se pot transfera în mod natural cu uşurinţă, s-a convenit ca, în numele schimbului a ceva, ei să şi primească un alt obiect folositor şi care putea fi mânuit cu uşurinţă în vederea vieţii, ca de exemplu fierul şi argintul şi altceva de felul acesta. La început, îi determinau valoarea pur şi simplu după mărime şi greutate, iar în cele din urmă i-au întipărit şi o efigie, pentru a fi scutiţi de sarcina de a da o măsură, deoarece efigia era un semn al calităţii. De îndată ce moneda a fost descoperită prin 1257 b nevoia de schimb, a apărut şi cealaltă formă de artă a achiziţiei, anume comerţul. El era la început ca şi arta achiziţiei, dar apoi, desăvârşindu-se prin experienţă, a căutat cum şi de unde să realizeze mai mult câştig prin schimb.

Διὸ δοκεῖ ἡ χρηματιστικὴ μάλιστα περὶ τὸ νόμισμα εἶναι, καὶ ἔργον αὐτῆς τὸ δύνασθαι θεωρῆσαι πόθεν ἔσται πλῆθος χρημάτων· ποιητικὴ γάρ ἐστι πλούτου καὶ χρημάτων. καὶ γὰρ τὸν πλοῦτον πολλάκις τιθέασι νομίσματος πλῆθος, διὰ τὸ περὶ τοῦτ' εἶναι τὴν χρηματιστικὴν καὶ τὴν καπηλικήν. ὁτὲ δὲ πάλιν λῆρος εἶναι δοκεῖ τὸ νόμισμα καὶ νόμος παντάπασι, φύσει δ' οὐθέν, ὅτι μεταθεμένων τε τῶν χρωμένων οὐθενὸς ἄξιον οὐδὲ χρήσιμον πρὸς οὐδὲν τῶν ἀναγκαίων ἐστί, καὶ νομίσματος πλουτῶν πολλάκις ἀπορήσει τῆς ἀναγκαίας τροφῆς· καίτοι ἄτοπον τοιοῦτον εἶναι πλοῦτον οὗ εὐπορῶν λιμῷ ἀπολεῖται, καθάπερ καὶ τὸν Μίδαν ἐκεῖνον μυθολογοῦσι διὰ τὴν ἀπληστίαν τῆς εὐχῆς πάντων αὐτῷ γιγνομένων τῶν παρατιθεμένων χρυσῶν. διὸ ζητοῦσιν ἕτερόν τι τὸν πλοῦτον καὶ τὴν χρηματιστικήν, ὀρθῶς ζητοῦντες. ἔστι γὰρ ἑτέρα ἡ χρηματιστικὴ καὶ ὁ πλοῦτος ὁ κατὰ φύσιν, καὶ αὕτη μὲν οἰκονομική, ἡ δὲ καπηλικὴ ποιητικὴ χρημάτων οὐ πάντως, ἀλλὰ διὰ χρημάτων μεταβολῆς. καὶ δοκεῖ περὶ τὸ νόμισμα αὕτη εἶναι· τὸ γὰρ νόμισμα στοιχεῖον καὶ πέρας τῆς ἀλλαγῆς ἐστιν. καὶ ἄπειρος δὴ οὗτος ὁ πλοῦτος, ὁ ἀπὸ ταύτης τῆς χρηματιστικῆς.

Ὥσπερ γὰρ ἡ ἰατρικὴ τοῦ ὑγιαίνειν εἰς ἄπειρόν ἐστι, καὶ ἑκάστη τῶν τεχνῶν τοῦ τέλους εἰς ἄπειρον (ὅτι μάλιστα γὰρ ἐκεῖνο βούλονται ποιεῖν), τῶν δὲ πρὸς τὸ τέλος οὐκ εἰς ἄπειρον (πέρας γὰρ τὸ τέλος πάσαις), οὕτω καὶ ταύτης τῆς χρηματιστικῆς οὐκ ἔστι τοῦ τέλους πέρας, τέλος δὲ ὁ τοιοῦτος πλοῦτος καὶ χρημάτων κτῆσις. τῆς δ' οἰκονομικῆς οὐ χρηματιστικῆς ἔστι πέρας· οὐ γὰρ τοῦτο τῆς οἰκονομικῆς ἔργον. διὸ τῇ μὲν φαίνεται ἀναγκαῖον εἶναι παντὸς πλούτου πέρας, ἐπὶ δὲ τῶν γινομένων ὁρῶμεν συμβαῖνον τοὐναντίον· πάντες γὰρ εἰς ἄπειρον αὔξουσιν οἱ χρηματιζόμενοι τὸ νόμισμα. αἴτιον δὲ τὸ σύνεγγυς αὐτῶν. ἐπαλλάττει γὰρ ἡ χρῆσις, τοῦ αὐτοῦ οὖσα, ἑκατέρας τῆς χρηματιστικῆς. τῆς γὰρ αὐτῆς ἐστι κτήσεως χρῆσις, ἀλλ' οὐ κατὰ ταὐτόν, ἀλλὰ τῆς μὲν ἕτερον τέλος, τῆς δ' ἡ αὔξησις. ὥστε δοκεῖ τισι τοῦτ' εἶναι τῆς οἰκονομικῆς ἔργον, καὶ διατελοῦσιν ἢ σῴζειν οἰόμενοι δεῖν ἢ αὔξειν τὴν τοῦ

Din acest motiv, se pare că achiziţia de bunuri se referă mai cu seamă la bani, iar funcţia ei este posibilitatea de a şti de unde să realizeze mai multe bogăţii, fiindcă ea este producerea de bogăţii şi de averi. Se crede adesea că bogăţia constă în mulţimea banilor, căci şi achiziţia de bunuri şi comerţul se raportează la ban. Căci el pare a fi lipsit de importanță şi întru totul convenţional şi nu este nimic în sine, deoarece nu are nici o valoare şi nu este nici un lucru util dintre cele necesare, dacă se schimbă valorile uzuale. Celor bogaţi în bani le lipseşte adesea hrana necesară, deşi este ciudat ca bogatul să moară de foame, cu toate că posedă <bani>. Aşa este povestea lui Midas, în faţa căruia toate lucrurile se prefăceau în aur, din cauza poftei sale nesătule de câştig. De aceea, sunt îndreptăţiţi în cercetarea lor cei care disting bogăţia de arta achiziţiei de bunuri, căci achiziţia de bunuri este diferită de bogăţie în mod natural; prima se referă la administrarea familiei, cealaltă la producerea de bunuri comerciale, şi nu întru totul, ci numai prin schimbul de bunuri. De aceea, <bogăţia> pare să se refere la bani, căci banul este elementul şi limita schimbului. Iar bogăţia care provine din arta achiziţiei de bunuri este lipsită de limită.

Aşa cum medicina urmăreşte însănătoşirea la infinit, tot aşa îşi urmăresc tehnicile la infinit scopurile lor, deoarece ele tind să îl realizeze în cel mai înalt grad. În schimb, <mijloacele care conduc> la realizarea scopului nu sunt lipsite de limite, căci limita este pentru toate acestea scopul lor. Astfel, în cazul achiziţiei de bunuri, nu există o limită a scopului ei, pentru că <scopul ei> este bogăţia şi posesia bunurilor. Administrarea familiei are în schimb o limită, spre deosebire de achiziţia de bunuri, fiindcă rolul acestei administrări este altul. De aceea, se pare că, în cazul ei, este necesar să existe o limită a întregii bogăţii, <deşi> noi vedem că în realitate se întâmplă contrariul: toţi cei care achiziționează bani şi-i sporesc la infinit. Cauza este apropierea dintre administrarea familiei şi achiziţia de bunuri, deoarece folosirea lor se suprapune, având acelaşi obiect, pentru că fiecare este o formă de achiziţie. Căci acestora le revine posesia unui bun, dar nu cu acelaşi scop, ci achiziţia are ca scop îmbogăţirea, pe când <administrarea familiei> are un alt scop[32]. Iată de ce unora li se poate părea că rolul ei este identic cu rolul administrării familiei, şi ei continuă să considere că este necesar să

νομίσματος οὐσίαν ἐις ἄπειρον. αἴτιον δὲ ταύτης τῆς διαθέσεως τὸ σπουδάζειν περὶ τὸ ζῆν, ἀλλὰ μὴ τὸ εὖ ζῆν· 1258 a ἐις ἄπειρον οὖν ἐκείνης τῆς ἐπιθυμίας οὔσης, καὶ τῶν ποιητικῶν ἀπείρων ἐπιθυμοῦσιν. ὅσοι δὲ καὶ τοῦ εὖ ζῆν ἐπιβάλλονται τὸ πρὸς τὰς ἀπολαύσεις τὰς σωματικὰς ζητοῦσιν, ὥστ' ἐπεὶ καὶ τοῦτ' ἐν τῇ κτήσει φαίνεται ὑπάρχειν, πᾶσα ἡ διατριβὴ περὶ τὸν χρηματισμόν ἐστι, καὶ τὸ ἕτερον εἶδος τῆς χρηματιστικῆς διὰ τοῦτ' ἐλήλυθεν.

Ἐν ὑπερβολῇ γὰρ οὔσης τῆς ἀπολαύσεως, τὴν τῆς ἀπολαυστικῆς ὑπερβολῆς ποιητικὴν ζητοῦσιν· κἂν μὴ διὰ τῆς χρηματιστικῆς δύνωνται πορίζειν, δι' ἄλλης αἰτίας τοῦτο πειρῶνται, ἑκάστῃ χρώμενοι τῶν δυνάμεων οὐ κατὰ φύσιν. ἀνδρείας γὰρ οὐ χρήματα ποιεῖν ἐστιν ἀλλὰ θάρσος, οὐδὲ στρατηγικῆς καὶ ἰατρικῆς, ἀλλὰ τῆς μὲν νίκην τῆς δ' ὑγίειαν. οἱ δὲ πάσας ποιοῦσι χρηματιστικάς, ὡς τοῦτο τέλος ὄν, πρὸς δὲ τὸ τέλος ἅπαντα δέον ἀπαντᾶν. περὶ μὲν οὖν τῆς τε μὴ ἀναγκαίας χρηματιστικῆς, καὶ τίς, καὶ δι' αἰτίαν τίνα ἐν χρείᾳ ἐσμὲν αὐτῆς, εἴρηται, καὶ περὶ τῆς ἀναγκαίας, ὅτι ἑτέρα μὲν αὐτῆς οἰκονομικὴ δὲ κατὰ φύσιν ἡ περὶ τὴν τροφήν, οὐχ ὥσπερ αὐτὴ ἄπειρος ἀλλὰ ἔχουσα ὅρον.

κ.

Δῆλον δὲ καὶ τὸ ἀπορούμενον ἐξ ἀρχῆς, πότερον τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἐστιν ἡ χρηματιστικὴ ἢ οὔ, ἀλλὰ δεῖ τοῦτο μὲν ὑπάρχειν. ὥσπερ γὰρ καὶ ἀνθρώπους οὐ ποιεῖ ἡ πολιτική, ἀλλὰ λαβοῦσα παρὰ τῆς φύσεως χρῆται αὐτοῖς, οὕτω καὶ τροφὴν τὴν φύσιν δεῖ παραδοῦναι γῆν ἢ θάλατταν ἢ ἄλλο τι, ἐκ δὲ τούτων, ὡς δεῖ ταῦτα διαθεῖναι προσήκει τὸν οἰκονόμον. οὐ γὰρ τῆς ὑφαντικῆς ἔρια ποιῆσαι, ἀλλὰ χρήσασθαι αὐτοῖς, καὶ γνῶναι δὲ τὸ ποῖον χρηστὸν καὶ ἐπιτήδειον, ἢ φαῦλον καὶ ἀνεπιτήδειον. καὶ γὰρ ἀπορήσειεν ἄν τις διὰ τί ἡ μὲν χρηματιστικὴ μόριον τῆς οἰκονομίας, ἡ δ' ἰατρικὴ οὐ μόριον· καίτοι δεῖ ὑγιαίνειν τοὺς κατὰ τὴν οἰκίαν, ὥσπερ ζῆν ἢ ἄλλο τι τῶν ἀναγκαίων. ἐπεὶ δὲ ἔστι μὲν ὡς τοῦ οἰκονόμου καὶ τοῦ ἄρχοντος καὶ περὶ ὑγιείας

îşi conserve sau să îşi menţină nelimitat averea în bani. Cauza acestei situaţii este năzuinţa spre viaţă a omului, dar nu şi spre viaţa cea bună. Pentru că această dorinţă este infinită, ei doresc şi 1258 a <mijloacele> de producere a ei la infinit. Şi chiar cei care se îndreaptă către viaţa cea bună caută plăcerile corporale, astfel încât ei îşi petrec tot timpul cu dobândirea banilor, deoarece s-ar părea că aceste <plăceri> depind de avere. Aşa s-a născut cealaltă specie a artei achiziţiei de bunuri.

Deoarece desfătarea constă în exces, ei caută ceea ce le produce excesul care dă desfătarea. Dacă nu-l pot realiza prin intermediul achiziţiei de bunuri, ei se străduiesc <să-l obţină> altfel, folosindu-se nenatural de fiecare dintre puterile lor. Curajului nu îi revine să producă bogăţii, ci fapte curajoase, şi nici strategului sau medicului, ci unuia <să obţină> victoria şi altuia <să realizeze> însănătoşirea. Dar ei fac din toate acestea moduri de achiziţie a bunurilor, ca şi cum acesta ar fi unicul lor scop şi toate ar trebui îndreptate spre el. S-a vorbit, aşadar, despre acea artă de achiziţie a bunurilor care nu este necesară, ce este ea şi din ce motiv ne folosim de ea. La fel şi despre cea necesară, anume că este deosebită <de prima>, că ţine de administrarea familiei în mod natural, în vederea procurării hranei. Ea nu este nelimitată – asemeni celeilalte – ci are o limită.

X.

Este evident şi ceea ce era problematic la început, anume dacă arta achiziţiei de bunuri revine atât capului familiei cât şi omului politic sau, dimpotrivă, această <artă> trebuie să le stea la dispoziţie, tot aşa cum nu arta politică îi creează pe oameni, ci ea îi preia din natură şi se foloseşte de ei tot aşa cum natura trebuie să dea hrană din pământ, din mare sau din altceva. Astfel, i-ar reveni capului familiei să împartă aceste bunuri, căci nici rolul ţesătorului nu este să producă lână, ci să se folosească de ea şi să o distingă pe cea utilizabilă şi potrivită de cea rea şi nepotrivită <ţesătoriei>. S-ar putea întreba cineva de ce arta achiziţiei de bunuri este o parte a administrării familiei, pe când medicina nu este, deşi toţi membrii familiei au nevoie de îngrijire medicală, ca şi de viaţă şi de celelalte lucruri necesare. Motivul este acela că, pe de o parte, capul familiei

ἰδεῖν, ἔστι δ' ὡς οὔ, ἀλλὰ τοῦ ἰατροῦ, οὕτω καὶ περὶ τῶν χρημάτων ἔστι μὲν ὡς τοῦ οἰκονόμου, ἔστι δ' ὡς οὔ, ἀλλὰ τῆς ὑπηρετικῆς·

Μάλιστα δέ, καθάπερ εἴρηται πρότερον, δεῖ φύσει τοῦτο ὑπάρχειν. φύσεως γάρ ἐστιν ἔργον τροφὴν τῷ γεννηθέντι παρέχειν· παντὶ γάρ, ἐξ οὗ γίνεται, τροφὴ τὸ λειπόμενόν ἐστι. διὸ κατὰ φύσιν ἐστὶν ἡ χρηματιστικὴ πᾶσιν ἀπὸ τῶν καρπῶν καὶ τῶν ζῴων. διπλῆς δ' οὔσης αὐτῆς, ὥσπερ εἴπομεν, καὶ τῆς μὲν καπηλικῆς τῆς δ' οἰκονομικῆς, καὶ ταύτης μὲν ἀναγκαίας καὶ ἐπαινου-
1258 b μένης, τῆς δὲ μεταβλητικῆς ψεγομένης δικαίως (οὐ γὰρ κατὰ φύσιν ἀλλ' ἀπ' ἀλλήλων ἐστίν), εὐλογώτατα μισεῖται ἡ ὀβολοστατικὴ διὰ τὸ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ νομίσματος εἶναι τὴν κτῆσιν καὶ οὐκ ἐφ' ὅπερ ἐπορίσθη. μεταβολῆς γὰρ ἐγένετο χάριν, ὁ δὲ τόκος αὐτὸ ποιεῖ πλέον. ὅθεν καὶ τοὔνομα τοῦτ' εἴληφεν· ὅμοια γὰρ τὰ τικτόμενα τοῖς γεννῶσιν αὐτά ἐστιν, ὁ δὲ τόκος γίνεται νόμισμα νομίσματος· ὥστε καὶ μάλιστα παρὰ φύσιν οὗτος τῶν χρηματισμῶν ἐστιν.

λ.

Ἐπεὶ δὲ τὰ πρὸς τὴν γνῶσιν διωρίκαμεν ἱκανῶς, τὰ πρὸς τὴν χρῆσιν δεῖ διελθεῖν. πάντα δὲ τὰ τοιαῦτα τὴν μὲν θεωρίαν ἐλευθέραν ἔχει, τὴν δ' ἐμπειρίαν ἀναγκαίαν. ἔστι δὲ χρηματιστικῆς μέρη χρήσιμα· τὸ περὶ τὰ κτήματα ἔμπειρον εἶναι, ποῖα λυσιτελέστατα καὶ ποῦ καὶ πῶς, οἷον ἵππων κτῆσις ποία τις ἢ βοῶν ἢ προβάτων, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν λοιπῶν ζῴων. δεῖ γὰρ ἔμπειρον εἶναι πρὸς ἄλληλά τε τούτων τίνα λυσιτελέστατα, καὶ ποῖα ἐν ποίοις τόποις· ἄλλα γὰρ ἐν ἄλλαις εὐθηνεῖ χώραις, εἶτα περὶ γεωργίας, καὶ ταύτης ἤδη ψιλῆς τε καὶ πεφυτευμένης, καὶ μελιττουργίας, καὶ τῶν ἄλλων ζῴων τῶν πλωτῶν ἢ πτηνῶν, ἀφ' ὅσων ἔστι τυγχάνειν βοηθείας. τῆς μὲν οὖν οἰκειοτάτης χρηματιστικῆς ταῦτα μόρια καὶ πρώτης,

τῆς δὲ μεταβλητικῆς μέγιστον μὲν ἐμπορία (καὶ ταύτης μέρη τρία, ναυκληρία φορτηγία παράστασις· διαφέρει δὲ

şi stăpânul au drept atribuţie cunoaşterea sănătăţii, dar pe de altă parte nu au <această atribuţie>, ci ea revine medicului. În acelaşi fel şi în cazul <cunoaşterii> averilor, ea revine într-un fel capului familiei, dar într-un alt fel nu, ci revine artei de a sluji.

Dar, aşa cum s-a arătat mai înainte, acest lucru trebuie să se realizeze natural. Rolul de a pune la dispoziţie hrana pentru cel care se naşte îi revine naturii, căci fiecăruia îi revine hrana de la cel din care s-a născut. De aceea, tuturor le este caracteristică achiziţia de bunuri, de la poame sau de la animale. Dar, pentru că aceasta este de două feluri, aşa cum am spus, şi anume una ţine de comerţ, cealaltă de administrarea familiei, ultima este necesară şi venerabilă, cealaltă, care priveşte schimbul, este demnă de blam, pentru că ea 1258 b
nu are un caracter natural, ci provine din <relaţiile> reciproce. Este foarte firească repulsia faţă de cămătărie, deoarece posesia ei constă în banul însuşi, care nu a fost descoperit în vederea <cămătarului>, ci pentru schimb, în vreme ce dobânda lui îl sporeşte. De aici şi-a luat numele <dobânda>, căci copiii seamănă celor care i-au dobândit[33], iar dobânda produce bani din bani, astfel încât aceasta este cea mai nenaturală dintre achiziţiile de bunuri.

XI.

Deoarece am analizat corect cele privind o cunoaştere <teoretică>, trebuie să ne referim acum la cele privind practica. Toate aceste <aspecte> deţin o libertate teoretică, pe când experimentarea <lor> ţine de necesitate. Părţile utile ale artei achiziţiei ţin de experimentarea a ceea ce ţine de posesii: care, unde şi cum sunt cele mai profitabile, de pildă un anume fel de posesie a cailor, a boilor sau a oilor şi la fel a celorlalte animale. Trebuie să existe o experienţă a <cunoaşterii> acelora dintre animale care sunt cele mai profitabile, şi aceasta în funcţie de anumite teritorii, căci unele câmpuri le sunt prielnice. Apoi, în ceea ce priveşte îngrijirea pământurilor, atât a păşunilor, cât şi a plantaţiilor. Mai este apoi creşterea albinelor, precum şi a altor animale care înoată sau care zboară, de pe urma cărora se poate obţine vreun profit. Acestea sunt primele şi cele mai proprii părţi ale artei achiziţiei de bunuri.

În privinţa comerţului, cea mai mare parte a lui este cel maritim, care se împarte în trei: armarea corăbiilor, transportul pe

τούτων ἕτερα ἑτέρων τῷ τὰ μὲν ἀσφαλέστερα εἶναι, τὰ δὲ πλείω πορίζειν τὴν ἐπικαρπίαν), δεύτερον δὲ τοκισμός, τρίτον δὲ μισθαρνία ταύτης δ' ἡ μὲν τῶν βαναύσων τεχνῶν, ἡ δὲ τῶν ἀτέχνων καὶ τῷ σώματι μόνῳ χρησίμων· τρίτον δὲ εἶδος χρηματιστικῆς μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς πρώτης. ἔχει γὰρ καὶ τῆς κατὰ φύσιν τι μέρος καὶ τῆς μεταβλητικῆς, ὅσα ἀπὸ γῆς καὶ τῶν ἀπὸ γῆς γιγνομένων, ἀκάρπων μὲν χρησίμων δέ, οἷον ἡ λατομία τε καὶ πᾶσα μεταλλευτική. αὕτη δὲ πολλὰ ἤδη περιείληφε γένη· πολλὰ γὰρ εἴδη τῶν ἐκ γῆς μεταλλευομένων ἔστιν. περὶ ἑκάστου δὲ τούτων καθόλου μὲν εἴρηται καὶ νῦν, τὸ δὲ κατὰ μέρος ἀκριβολογεῖσθαι χρήσιμον μὲν πρὸς τὰς ἐργασίας, φορτικὸν δὲ τὸ ἐνδιατρίβειν.

Εἰσὶ δὲ τεχνικώταται μὲν τῶν ἐργασιῶν ὅπου ἐλάχιστον τύχης, βαναυσόταται δ' ἐν αἷς τὰ σώματα λωβῶνται μάλιστα, δουλικώταται δὲ ὅπου τοῦ σώματος πλεῖσται χρήσεις, ἀγεννέσταται δὲ ὅπου ἐλάχιστον προσδεῖ ἀρετῆς. ἐπεὶ δ' ἔστιν ἐνίοις γεγραμμένα περὶ τούτων, οἷον Χαρητίδῃ
1259 a τῷ Παρίῳ καὶ ᾿Απολλοδώρῳ τῷ Λημνίῳ περὶ γεωργίας καὶ ψιλῆς καὶ πεφυτευμένης, ὁμοίως δὲ καὶ ἄλλοις περὶ ἄλλων, ταῦτα μὲν ἐκ τούτων θεωρείτω ὅτῳ ἐπιμελές· ἔτι δὲ καὶ τὰ λεγόμενα σποράδην, δι' ὧν ἐπιτετυχήκασιν ἔνιοι χρηματιζόμενοι, δεῖ συλλέγειν. πάντα γὰρ ὠφέλιμα ταῦτ' ἐστὶ τοῖς τιμῶσι τὴν χρηματιστικήν,

οἷον καὶ τὸ Θάλεω τοῦ Μιλησίου· τοῦτο γάρ ἐστι κατανόημά τι χρηματιστικόν, ἀλλ' ἐκείνῳ μὲν διὰ τὴν σοφίαν προσάπτουσι, τυγχάνει δὲ καθόλου τι ὄν. ὀνειδιζόντων γὰρ αὐτῷ διὰ τὴν πενίαν ὡς ἀνωφελοῦς τῆς φιλοσοφίας οὔσης, κατανοήσαντά φασιν αὐτὸν ἐλαιῶν φορὰν ἐσομένην ἐκ τῆς ἀστρολογίας, ἔτι χειμῶνος ὄντος εὐπορήσαντα χρημάτων ὀλίγων ἀρραβῶνας διαδοῦναι τῶν ἐλαιουργίων τῶν τ' ἐν Μιλήτῳ καὶ Χίῳ πάντων, ὀλίγου μισθωσάμενον ἅτ' οὐθενὸς ἐπιβάλλοντος· ἐπειδὴ δ' ὁ καιρὸς ἧκε, πολλῶν ζητουμένων ἅμα καὶ ἐξαίφνης, ἐκμισθοῦντα ὃν τρόπον ἠβούλετο, πολλὰ χρήματα συλλέξαντα ἐπιδεῖξαι ὅτι ῥᾴδιόν ἐστι πλουτεῖν τοῖς φιλοσόφοις, ἂν βούλωνται, ἀλλ' οὐ τοῦτ' ἐστὶ περὶ ὃ σπουδάζουσιν. Θαλῆς μὲν οὖν λέγεται

mare şi expunerea mărfii. Ele se deosebesc între ele prin faptul că unele sunt mai sigure, altele aduc un câştig mai mare. A doua parte <a comerţului> este cămătăria, iar a treia este munca plătită. Aceasta revine, pe de o parte, muncilor <calificate> tehnic, iar pe de altă parte, muncilor <necalificate> tehnic, ci care folosesc doar puterea corporală. A treia specie a achiziţiei bunurilor este intermediară între aceasta şi prima[34]. Căci ea are o parte naturală şi o parte care ţine de schimb şi priveşte cele ce <provin> din pământ sau din cele <deja> provenite din pământ, care sunt folositoare deşi nu au fructe, ca de pildă mineritul şi prelucrarea tuturor metalelor, căci aceasta cuprinde mai multe genuri. Există mai multe specii ale prelucrării metalelor ce provin din pământ. S-a vorbit despre fiecare dintre acestea în general; deşi o tratare în parte şi minuţioasă a lor ar fi utilă pentru aceste ocupaţii, totuşi ar fi inoportun să ne ocupăm cu ele acum.

Dintre ocupaţii, cele mai tehnice sunt cele mai puţin supuse hazardului, cele mai grosiere sunt cele care deformează cel mai mult corpul, cele mai servile sunt cele care folosesc mai mult forţa fizică, iar cele mai umile sunt ocupaţiile care pretind cea mai puţină virtute. Există şi anumite scrieri despre aceste lucruri, de pildă cea a lui Chares din Paros sau a lui Apollodor din Lemnos, despre cultura păşunilor şi a plantaţiilor, şi, în aceeaşi măsură, scrieri ale altora despre altele, <astfel încât> să le cerceteze pe acestea cel interesat de ele. Ar trebui adunate, de asemenea, sentinţele răspândite <oral>, fiindcă ele au fost aplicate cu succes de unii care au achiziţionat bunuri. Toate acestea sunt de folos celor care ţin la mare cinste arta achiziţiei de bunuri.

De exemplu, Thales din Milet: este vorba despre o achiziţie de bunuri ingenioasă care i se atribuie din cauza înţelepciunii sale, dar care se întâmplă să fie totuşi ceva generic. Pe când i se reproşa, din cauza sărăciei lui, că filosofia este inutilă, se spune că el a prevăzut în mod ingenios din studiul astrelor că va urma o recoltă bogată de măsline. Încă din iarnă, deoarece dispunea de puţină avere, şi-a dat-o în garanţie pe toate presele de ulei din Milet şi din Chios, la un preţ redus, fiindcă nimeni nu l-a concurat. Apoi a venit momentul oportun şi, deoarece mulţi căutau împreună <prese de ulei>, în acelaşi timp el le-a închiriat aşa cum a dorit. Aşa a adunat el multe averi şi a arătat că este uşor pentru filosofi să devină bogaţi, dacă ar dori, deşi nu acesta este lucrul spre care ei tind[35]. Despre Thales

τοῦτον τὸν τρόπον ἐπίδειξιν ποιήσασθαι τῆς σοφίας· ἔστι δ', ὥσπερ εἴπομεν, καθόλου τὸ τοιοῦτον χρηματιστικόν, ἐάν τις δύνηται μονοπωλίαν αὑτῷ κατασκευάζειν.

Διὸ καὶ τῶν πόλεων ἔνιαι τοῦτον ποιοῦνται τὸν πόρον, ὅταν ἀπορῶσι χρημάτων· μονοπωλίαν γὰρ τῶν ὠνίων ποιοῦσιν. ἐν Σικελίᾳ δέ τις τεθέντος παρ' αὐτῷ νομίσματος συνεπρίατο πάντα τὸν σίδηρον ἐκ τῶν σιδηρείων, μετὰ δὲ ταῦτα ὡς ἀφίκοντο ἐκ τῶν ἐμπορίων οἱ ἔμποροι, ἐπώλει μόνος, οὐ πολλὴν ποιήσας ὑπερβολὴν τῆς τιμῆς· ἀλλ' ὅμως ἐπὶ τοῖς πεντήκοντα ταλάντοις ἐπέλαβεν ἑκατόν. τοῦτο μὲν οὖν Διονύσιος αἰσθόμενος τὰ μὲν χρήματα ἐκέλευσεν ἐκκομίσασθαι, μὴ μέντοι γε ἔτι μένειν ἐν Συρακούσαις, ὡς πόρους εὑρίσκοντα τοῖς αὑτοῦ πράγμασιν ἀσυμφόρους· τὸ μέντοι ὅραμα Θάλεω καὶ τοῦτο ταὐτόν ἐστιν· ἀμφότεροι γὰρ ἑαυτοῖς ἐτέχνασαν γενέσθαι μονοπωλίαν. χρήσιμον δὲ γνωρίζειν ταῦτα καὶ τοῖς πολιτικοῖς. πολλαῖς γὰρ πόλεσι δεῖ χρηματισμοῦ καὶ τοιούτων πόρων, ὥσπερ οἰκίᾳ, μᾶλλον δέ· διόπερ τινὲς καὶ πολιτεύονται τῶν πολιτευομένων ταῦτα μόνον.

μ.

Ἐπεὶ δὲ τρία μέρη τῆς οἰκονομικῆς ἦν, ἓν μὲν δεσποτική, περὶ ἧς εἴρηται πρότερον, ἓν δὲ πατρική, τρίτον δὲ γαμική καὶ γὰρ γυναικὸς ἄρχει καὶ τέκνων, ὡς ἐλευθέρων μὲν ἀμφοῖν, οὐ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον τῆς ἀρχῆς,
1259 b ἀλλὰ γυναικὸς μὲν πολιτικῶς τέκνων δὲ βασιλικῶς· τό τε γὰρ ἄρρεν φύσει τοῦ θήλεος ἡγεμονικώτερον, εἰ μή που συνέστηκε παρὰ φύσιν, καὶ τὸ πρεσβύτερον καὶ τέλειον τοῦ νεωτέρου καὶ ἀτελοῦς. ἐν μὲν οὖν ταῖς πολιτικαῖς ἀρχαῖς ταῖς πλείσταις μεταβάλλει τὸ ἄρχον καὶ τὸ ἀρχόμενον. ἐξ ἴσου γὰρ εἶναι βούλεται τὴν φύσιν καὶ διαφέρειν μηδέν, ὅμως δέ, ὅταν τὸ μὲν ἄρχῃ τὸ δ' ἄρχηται, ζητεῖ διαφορὰν εἶναι καὶ σχήμασι καὶ λόγοις καὶ τιμαῖς, ὥσπερ καὶ Ἄμασις εἶπε τὸν περὶ τοῦ ποδανιπτῆρος λόγον· τὸ δ' ἄρρεν ἀεὶ πρὸς τὸ θῆλυ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. ἡ δὲ τῶν τέκνων

se spune că în acest fel şi-a arătat el înţelepciunea. Dar aşa cum am spus, acesta este un mod universal al achiziţiei de bunuri, atunci când cineva este capabil să dispună de un monopol asupra a ceva.

De aceea, chiar şi unele dintre cetăţi aplică acest procedeu, atunci când sunt lipsite de averi, adică pun un monopol asupra unor mărfuri. În Sicilia, cineva a cumpărat, cu bani puşi deoparte, tot fierul din fierării, iar atunci când au venit după el negustorii de pe piaţă, el era singurul care vindea <fier>. Deşi nu a practicat un preţ excesiv, totuşi, la cincizeci de talanţi el câştiga cinci. Dionysios, sesizând acest fapt, a dispus ca <acest> negustor să îşi păstreze bunurile, dar să părăsească Siracusa, deoarece a găsit un mod de îmbogăţire contrar intereselor lui. De fapt, Thales şi acest <negustor> au gândit la fel, căci amândoi au realizat în favoarea lor o tehnică a monopolului. Cunoaşterea lui este utilă şi oamenilor politici: pentru multe cetăţi este nevoie de achiziţii de bunuri şi de averi în acest fel, şi cu atât mai mult pentru o familie. De aceea, unii dintre oamenii politici işi desfăşoară activitatea numai astfel.

XII.

Există trei părţi ale administrării familiei, din care una este arta de a stăpâni, despre care s-a tratat mai înainte[36], apoi este aceea părintească, iar a treia este cea care ţine de cuplu. Atât asupra femeii, cât şi asupra copiilor se exercită o stăpânire ca şi asupra unor oameni liberi în ambele cazuri, deşi stăpânirea nu are loc în acelaşi fel, ci faţă de femeie ca <seamănă> cu puterea politică, pe 1259 b
când faţă de copii ca <seamănă> cu puterea regală[37]. Bărbatul este mai degrabă dominant decât femeia, dacă nu a fost alcătuit contra naturii; <la fel> este cel mai vârstnic şi mai desăvârşit faţă de cel mai tânăr şi mai necopt. Aşadar, în cazul celor mai multe guvernări politice, cel care stăpâneşte alternează cu cel stăpânit, deoarece se doreşte o egalitate naturală şi o lipsă totală de diferenţă. Cu toate acestea, atunci când cineva stăpâneşte şi altcineva este stăpânit, este urmărită existenţa unei diferenţe în maniere, cuvinte şi onoruri, aşa cum spune Amasis despre bazinul de spălat picioarele[38]. Partea masculină se află întotdeauna în acest raport cu partea feminină. Iar puterea exercitată asupra copiilor <seamănă>

ἀρχὴ βασιλική· τὸ γὰρ γεννῆσαν καὶ κατὰ φιλίαν ἄρχον καὶ κατὰ πρεσβείαν ἐστίν, ὅπερ ἐστὶ βασιλικῆς εἶδος ἀρχῆς. διὸ καλῶς Ὅμηρος τὸν Δία προσηγόρευσεν εἰπὼν *πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε* τὸν βασιλέα τούτων ἁπάντων. φύσει γὰρ τὸν βασιλέα διαφέρειν μὲν δεῖ, τῷ γένει δ' εἶναι τὸν αὐτόν· ὅπερ πέπονθε τὸ πρεσβύτερον πρὸς τὸ νεώτερον καὶ ὁ γεννήσας πρὸς τὸ τέκνον.

ν.

Φανερὸν τοίνυν ὅτι πλείων ἡ σπουδὴ τῆς οἰκονομίας περὶ τοὺς ἀνθρώπους ἢ περὶ τὴν τῶν ἀψύχων κτῆσιν, καὶ περὶ τὴν ἀρετὴν τούτων ἢ περὶ τὴν τῆς κτήσεως, ὃν καλοῦμεν πλοῦτον, καὶ τῶν ἐλευθέρων μᾶλλον ἢ δούλων. πρῶτον μὲν οὖν περὶ δούλων ἀπορήσειεν ἄν τις, πότερον ἔστιν ἀρετή τις δούλου παρὰ τὰς ὀργανικὰς καὶ διακονικὰς ἄλλη τιμιωτέρα τούτων, οἷον σωφροσύνη καὶ ἀνδρεία καὶ δικαιοσύνη καὶ ἑκάστη τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἕξεων, ἢ οὐκ ἔστιν οὐδεμία παρὰ τὰς σωματικὰς ὑπηρεσίας. ἔχει γὰρ ἀπορίαν ἀμφοτέρως· εἴτε γὰρ ἔστιν, τί διοίσουσι τῶν ἐλευθέρων; εἴτε μὴ ἔστιν, ὄντων ἀνθρώπων καὶ λόγου κοινωνούντων ἄτοπον.

Σχεδὸν δὲ ταὐτόν ἐστι τὸ ζητούμενον καὶ περὶ γυναικὸς καὶ παιδός, πότερα καὶ τούτων εἰσὶν ἀρεταί, καὶ δεῖ τὴν γυναῖκα εἶναι σώφρονα καὶ ἀνδρείαν καὶ δικαίαν, καὶ παῖς ἔστι καὶ ἀκόλαστος καὶ σώφρων, ἢ οὔ; καθόλου δὴ τοῦτ' ἐστὶν ἐπισκεπτέον περὶ ἀρχομένου φύσει καὶ ἄρχοντος, πότερον ἡ αὐτὴ ἀρετὴ ἢ ἑτέρα. εἰ μὲν γὰρ δεῖ ἀμφοτέρους μετέχειν καλοκαγαθίας, διὰ τί τὸν μὲν ἄρχειν δέοι ἂν τὸν δὲ ἄρχεσθαι καθάπαξ; οὐδὲ γὰρ τῷ μᾶλλον καὶ ἧττον οἷόν τε διαφέρειν· τὸ μὲν γὰρ ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν εἴδει διαφέρει, τὸ δὲ μᾶλλον καὶ ἧττον οὐδέν. εἰ δὲ τὸν μὲν δεῖ τὸν δὲ μή, θαυμαστόν. εἴτε γὰρ ὁ ἄρχων μὴ ἔσται σώφρων καὶ δίκαιος, πῶς ἄρξει καλῶς; εἴθ' ὁ ἀρχόμενος, πῶς
1260 a ἀρχθήσεται καλῶς; ἀκόλαστος γὰρ ὢν καὶ δειλὸς οὐδὲν ποιήσει τῶν προσηκόντων. φανερὸν τοίνυν ὅτι ἀνάγκη μὲν

cu cea regală, deoarece părintele are o stăpânire dată de vârstă și de dragoste, asemeni tipului de putere regală. De aceea îl numește foarte frumos Homer pe Zeus *„părintele zeilor și al oamenilor"*[39], căci domnia lui se întinde peste toți aceștia. Căci regele trebuie să se deosebească prin natură <de ceilalți>, deși trebuie să fie din același neam, tot așa cum cel mai în vârstă este față de cel mai tânăr și părintele față de copil.

XIII.

Este limpede că administrarea familiei vizează mai degrabă oamenii decât bunurile neînsuflețite, și mai degrabă virtutea <oamenilor> decât aceea a lucrurilor posedate, care se numesc bogăție, și privește mai degrabă pe oamenii liberi decât pe sclavi. S-ar putea întreba cineva cu privire la sclav dacă există, în afara <virtuților> lui de instrument și de servitor, o virtute a sclavului mai de seamă decât acestea, de pildă cumințenia, curajul, simțul dreptății, și fiecare dintre dispozițiile de felul acesta, sau nu mai are nimic în afara servituții sale corporale. Ambele situații sunt dificile: dacă el are <asemenea virtuți>, cu ce se mai deosebește de oamenii liberi? Dacă nu are, este ciudat de ce sunt ei oameni și au parte de rațiune.

Obiectul cercetării este asemănător în cazul femeii și al copilului: oare ei dețin acele virtuți și trebuie ca femeia să aibă cumințenie, curaj și simțul dreptății, iar copilul să fie atât zburdalnic cât și cuminte, sau nu? Acest lucru trebuie cercetat în general în raportul natural dintre cel care stăpânește și cel stăpânit, anume dacă virtutea lor este identică sau ele sunt diferite. Căci dacă amândoi trebuie să ia parte la bine-și-frumos[40], de ce ar trebui o dată pentru totdeauna unul să stăpânească și un altul să fie stăpânit? Ei nu se deosebesc aici după cum <au> mai mult sau mai puțin <din ceva comun>, căci a stăpâni și a fi stăpânit se deosebesc ca specie și nu după criteriul <a ceea ce este> mai mult sau mai puțin. Și apoi ar fi straniu ca unul să trebuiască < să dețină aceste virtuți>, iar celălalt nu. Dacă stăpânul nu este drept și cumpătat, cum ar stăpâni el cum se cuvine? Iar dacă cel stăpânit este astfel, cum să fie el stăpânit? Dacă este lipsit de cumpătare și indolent, el nu își va 1260 a
realiza nici una dintre îndatoriri. Este clar însă că e necesar ca

μετέχειν ἀμφοτέρους ἀρετῆς, ταύτης δ' εἶναι διαφοράς, ὥσπερ καὶ τῶν φύσει ἀρχόντων.

Καὶ τοῦτο εὐθὺς ὑφήγηται τὰ περὶ τὴν ψυχήν· ἐν ταύτῃ γάρ ἐστι φύσει τὸ μὲν ἄρχον τὸ δ' ἀρχόμενον, ὧν ἑτέραν φαμὲν εἶναι ἀρετήν, οἷον τοῦ λόγον ἔχοντος καὶ τοῦ ἀλόγου. δῆλον τοίνυν ὅτι τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχει καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, ὥστε φύσει τὰ πλείω ἄρχοντα καὶ ἀρχόμενα. ἄλλον γὰρ τρόπον τὸ ἐλεύθερον τοῦ δούλου ἄρχει καὶ τὸ ἄρρεν τοῦ θήλεος καὶ ἀνὴρ παιδός, καὶ πᾶσιν ἐνυπάρχει μὲν τὰ μόρια τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐνυπάρχει διαφερόντως. ὁ μὲν γὰρ δοῦλος ὅλως οὐκ ἔχει τὸ βουλευτικόν, τὸ δὲ θῆλυ ἔχει μέν, ἀλλ' ἄκυρον, ὁ δὲ παῖς ἔχει μέν, ἀλλ' ἀτελές. ὁμοίως τοίνυν ἀναγκαίως ἔχειν καὶ περὶ τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς ὑποληπτέον, δεῖν μὲν μετέχειν πάντας, ἀλλ' οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλ' ὅσον ἑκάστῳ πρὸς τὸ αὑτοῦ ἔργον· διὸ τὸν μὲν ἄρχοντα τελέαν ἔχειν δεῖ τὴν ἠθικὴν ἀρετήν (τὸ γὰρ ἔργον ἐστὶν ἁπλῶς τοῦ ἀρχιτέκτονος, ὁ δὲ λόγος ἀρχιτέκτων), τῶν δ' ἄλλων ἕκαστον ὅσον ἐπιβάλλει αὐτοῖς. ὥστε φανερὸν ὅτι ἔστιν ἠθικὴ ἀρετὴ τῶν εἰρημένων πάντων, καὶ οὐχ ἡ αὐτὴ σωφροσύνη γυναικὸς καὶ ἀνδρός, οὐδ' ἀνδρεία καὶ δικαιοσύνη, καθάπερ ᾤετο Σωκράτης, ἀλλ' ἡ μὲν ἀρχικὴ ἀνδρεία ἡ δ' ὑπηρετική, ὁμοίως δ' ἔχει καὶ περὶ τὰς ἄλλας.

Δῆλον δὲ τοῦτο καὶ κατὰ μέρος μᾶλλον ἐπισκοποῦσιν· καθόλου γὰρ οἱ λέγοντες ἐξαπατῶσιν ἑαυτοὺς ὅτι τὸ εὖ ἔχειν τὴν ψυχὴν ἀρετή, ἢ τὸ ὀρθοπραγεῖν, ἤ τι τῶν τοιούτων· πολὺ γὰρ ἄμεινον λέγουσιν οἱ ἐξαριθμοῦντες τὰς ἀρετάς, ὥσπερ Γοργίας, τῶν οὕτως ὁριζομένων. διὸ δεῖ, ὥσπερ ὁ ποιητὴς εἴρηκε περὶ γυναικός, οὕτω νομίζειν ἔχειν περὶ πάντων· *γυναικὶ κόσμον ἡ σιγὴ φέρει*, ἀλλ' ἀνδρὶ οὐκέτι τοῦτο. ἐπεὶ δ' ὁ παῖς ἀτελής, δῆλον ὅτι τούτου μὲν καὶ ἡ ἀρετὴ οὐκ αὐτοῦ πρὸς αὐτόν ἐστιν, ἀλλὰ πρὸς τὸ τέλος καὶ τὸν ἡγούμενον· ὁμοίως δὲ καὶ δούλου πρὸς δεσπότην. ἔθεμεν δὲ πρὸς τἀναγκαῖα χρήσιμον εἶναι τὸν δοῦλον, ὥστε δῆλον ὅτι καὶ ἀρετῆς δεῖται μικρᾶς, καὶ τοσαύτης ὅπως μήτε δι' ἀκολασίαν μήτε διὰ δειλίαν ἐλλείψῃ τῶν ἔργων.

Ἀπορήσειε δ' ἄν τις, τὸ νῦν εἰρημένον εἰ ἀληθές, ἆρα καὶ τοὺς τεχνίτας δεήσει ἔχειν ἀρετήν· πολλάκις γὰρ δι'

amândoi să participe la virtute, chiar dacă aceasta este diferită, ca de pildă în cazul celor care sunt stăpâniţi în mod natural.

Tot aceeaşi cale este urmată şi în cazul sufletului, căci şi în el există prin natură ceva care stăpâneşte şi ceva care este stăpânit. Noi spunem că fiecare dintre aceştia deţine o virtute diferită, de pildă unul este dotat şi celălalt nu este dotat cu raţiune. Este limpede că şi alte lucruri se găsesc în aceeaşi situaţie, astfel încât cele mai multe stăpânesc sau sunt stăpânite în mod natural. Totuşi, într-un fel îl stăpâneşte omul liber pe sclav, bărbatul pe femeie şi tatăl pe copilul său: deşi în fiecare există părţile sufletului, ele există în mod diferit. Sclavul nu are deloc facultatea voinţei, în vreme ce femeia are < voinţă >, deşi nu are autoritate, iar copilul are voinţă, deşi ea este imatură. În mod necesar, lucrurile stau la fel şi în privinţa virtuţilor etice. E de presupus că ei participă la toate < aceste virtuţi >, dar nu în acelaşi fel, ci fiecare în vederea propriei sale funcţii. Din acest motiv, cei care conduc trebuie să deţină virtutea etică desăvârşită (căci funcţia ei este conducătoare în sine, iar raţiunea are rol conducător), dar şi fiecare dintre ceilalţi < trebuie să o aibă > atât cât le revine, astfel încât este clar că toţi cei despre care am vorbit au nevoie de virtutea etică, deşi nu revine aceeaşi cuminţenie bărbatului şi femeii, nici curaj şi nici simţ al dreptăţii, aşa cum gândea Socrate[41], ci există un curaj propriu stăpânului şi un altul propriu slujitorului, şi la fel pentru toate celelalte.

Acest lucru este evident şi poate fi mai bine studiat în particular, întrucât se înşeală cei care spun că, în general, virtutea este starea bună a sufletului sau buna lui activitate, sau ceva de felul acesta. Cu mult mai bine se exprimă cei care enumeră virtuţile, de pildă Gorgias[42], decât cei care le clasifică în felul de mai sus. De aceea, în aceste privinţe trebuie admise spusele poetului despre femeie: *„tăcerea slujeşte femeii ca podoabă"*[43]. Dar pentru bărbat acest lucru nu este adevărat. Deoarece copilul este nedesăvârşit, este evident faptul că virtutea lui nu este a lui în vederea lui însuşi, ci este în vederea desăvârşirii sale, precum şi a celui care îl îndrumă. La fel în cazul sclavului, în raport cu stăpânul. Am susţinut deja faptul că sclavul este folositor în vederea unor nevoi, astfel încât este evident că el trebuie să aibă virtute puţină, atât cât să nu îşi lase deoparte datoriile din cauza nechibzuinţei sau a indolenţei sale.

Dacă ceea ce spunem aici este adevărat, cineva s-ar putea întreba dacă şi lucrătorii au nevoie de virtute, deoarece ei adesea îşi lasă

ἀκολασίαν ἐλλείπουσι τῶν ἔργων. ἢ διαφέρει τοῦτο πλεῖστον; ὁ μὲν γὰρ δοῦλος κοινωνὸς ζωῆς, ὁ δὲ πορρώτερον, καὶ τοσοῦτον ἐπιβάλλει ἀρετῆς ὅσον περ καὶ δουλείας· ὁ γὰρ 1260 b βάναυσος τεχνίτης ἀφωρισμένην τινὰ ἔχει δουλείαν, καὶ ὁ μὲν δοῦλος τῶν φύσει, σκυτοτόμος δ' οὐθείς, οὐδὲ τῶν ἄλλων τεχνιτῶν. φανερὸν τοίνυν ὅτι τῆς τοιαύτης ἀρετῆς αἴτιον εἶναι δεῖ τῷ δούλῳ τὸν δεσπότην, ἀλλ' οὐ τὴν διδασκαλικὴν ἔχοντα τῶν ἔργων δεσποτικήν. διὸ λέγουσιν οὐ καλῶς οἱ λόγου τοὺς δούλους ἀποστεροῦντες καὶ φάσκοντες ἐπιτάξει χρῆσθαι μόνον· νουθετητέον γὰρ μᾶλλον τοὺς δούλους ἢ τοὺς παῖδας. ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον·

Περὶ δ' ἀνδρὸς καὶ γυναικός, καὶ τέκνων καὶ πατρός, τῆς τε περὶ ἕκαστον αὐτῶν ἀρετῆς καὶ τῆς πρὸς σφᾶς αὐτοὺς ὁμιλίας, τί τὸ καλῶς καὶ μὴ καλῶς ἐστι, καὶ πῶς δεῖ τὸ μὲν εὖ διώκειν τὸ δὲ κακῶς φεύγειν, ἐν τοῖς περὶ τὰς πολιτείας ἀναγκαῖον ἐπελθεῖν. ἐπεὶ γὰρ οἰκία μὲν πᾶσα μέρος πόλεως, ταῦτα δ' οἰκίας, τὴν δὲ τοῦ μέρους πρὸς τὴν τοῦ ὅλου δεῖ βλέπειν ἀρετήν, ἀναγκαῖον πρὸς τὴν πολιτείαν βλέποντας παιδεύειν καὶ τοὺς παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας, εἴπερ τι διαφέρει πρὸς τὸ τὴν πόλιν εἶναι σπουδαίαν καὶ τὸ τοὺς παῖδας εἶναι σπουδαίους καὶ τὰς γυναῖκας σπουδαίας. ἀναγκαῖον δὲ διαφέρειν· αἱ μὲν γὰρ γυναῖκες ἥμισυ μέρος τῶν ἐλευθέρων, ἐκ δὲ τῶν παίδων οἱ κοινωνοὶ γίνονται τῆς πολιτείας. ὥστ', ἐπεὶ περὶ μὲν τούτων διώρισται, περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ἐν ἄλλοις λεκτέον, ἀφέντες ὡς τέλος ἔχοντας τοὺς νῦν λόγους, ἄλλην ἀρχὴν ποιησάμενοι λέγωμεν, καὶ πρῶτον ἐπισκεψώμεθα περὶ τῶν ἀποφηναμένων περὶ τῆς πολιτείας τῆς ἀρίστης.

deoparte munca din cauza nechibzuinței, sau dacă această situație este mult diferită. Căci sclavul se alătură vieții <stăpânului său>[44], pe când celălalt este mai depărtat <de aceasta>, și lui îi revine tot atâta virtute câtă are și sclavia. Cel ce îndeplinește o muncă umilă 1260 b
are o parte a existenței de sclav. Sclavul însă face parte dintre cele <ce sunt așa> în mod natural, pe când cizmarul nu este deloc astfel, și nici vreunul dintre ceilalți meșteșugari. Desigur, stăpânul este cauza virtuții sclavului, dar nu pentru că el ar deține o știință de stăpân care să îl învețe <pe sclav> îndatoririle sale. De aceea greșesc cei care susțin că sclavii sunt lipsiți de rațiune și că față de ei trebuie să se folosească doar porunca, de vreme ce sclavii trebuie admonestați mai degrabă decât copiii[45]. Să rămână împărțite astfel aceste lucruri.

În privința bărbatului și a femeii, a copiilor și a părintelui, vom discuta în <prezentarea a diferite> constituții neapărat despre virtutea fiecăruia în parte, despre legăturilor lor reciproce, ce anume se cuvine și ce nu se cuvine, cum anume trebuie urmat binele și respins răul. Deoarece întreaga familie este o parte a cetății, iar virtutea unei părți trebuie să vizeze întregul, este necesar să se ia în seamă constituția pentru a educa femeile și copiii, dacă aceasta aduce vreo diferență în destoinicia cetății, a copilului și a femeii. Aceasta este în mod necesar important, căci femeile reprezintă jumătate din oamenii liberi, iar din copii provin membrii comunității politice. După ce am analizat aceste lucruri, urmează să vorbim despre restul în altă parte. Să lăsăm încheiat subiectul prezent și, pomenindu-i pe cei care au întemeiat altfel <cercetarea>, să examinăm susținerile lor privind cea mai bună constituție.

Βίβλιον Β

α.

᾿Επεὶ δὲ προαιρούμεθα θεωρῆσαι περὶ τῆς κοινωνίας τῆς πολιτικῆς, τίς κρατίστη πασῶν τοῖς δυναμένοις ζῆν ὅτι μάλιστα κατ' εὐχήν, δεῖ καὶ τὰς ἄλλας ἐπισκέψασθαι πολιτείας, αἷς τε χρῶνταί τινες τῶν πόλεων τῶν εὐνομεῖσθαι λεγομένων, κἂν εἴ τινες ἕτεραι τυγχάνουσιν ὑπό τινων εἰρημέναι καὶ δοκοῦσαι καλῶς ἔχειν, ἵνα τό τ' ὀρθῶς ἔχον ὀφθῇ καὶ τὸ χρήσιμον, ἔτι δὲ τὸ ζητεῖν τι παρ' αὐτὰς ἕτερον μὴ δοκῇ πάντως εἶναι σοφίζεσθαι βουλομένων, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ καλῶς ἔχειν ταύτας τὰς νῦν ὑπαρχούσας, διὰ τοῦτο ταύτην δοκῶμεν ἐπιβαλέσθαι τὴν μέθοδον.

᾿Αρχὴν δὲ πρῶτον ποιητέον ἥπερ πέφυκεν ἀρχὴ ταύτης
τῆς σκέψεως. ἀνάγκη γὰρ ἤτοι πάντας πάντων κοινωνεῖν
τοὺς πολίτας, ἢ μηδενός, ἢ τινῶν μὲν τινῶν δὲ μή. τὸ μὲν
οὖν μηδενὸς κοινωνεῖν φανερὸν ὡς ἀδύνατον. ἡ γὰρ πολιτεία
κοινωνία τίς ἐστι, καὶ πρῶτον ἀνάγκη τοῦ τόπου κοινωνεῖν·
ὁ μὲν γὰρ τόπος εἷς ὁ τῆς μιᾶς πόλεως, οἱ δὲ πολῖται
1261 a κοινωνοὶ τῆς μιᾶς πόλεως· ἀλλὰ πότερον ὅσων ἐνδέχεται
κοινωνῆσαι, πάντων βέλτιον κοινωνεῖν τὴν μέλλουσαν
οἰκήσεσθαι πόλιν καλῶς, ἢ τινῶν μὲν τινῶν δ' οὒ βέλτιον;
ἐνδέχεται γὰρ καὶ τέκνων καὶ γυναικῶν καὶ κτημάτων

Cartea a II-a

I.

Deoarece am ales să cercetăm care este cea mai bună[46] dintre toate comunitățile politice pentru cei capabili să trăiască mai ales după bunul lor plac, atunci trebuie cercetate și alte constituții, de care se folosesc unele dintre cetățile despre care se spune că au legi bune și despre altele, eventual, despre care se spune și care par a fi bine alcătuite, pentru a vedea ce au ele bun și util. Și apoi, pentru ca cercetarea a ceva în afara acestor <constituții> să nu pară în întregime expresia unei dorințe sofistice, ni se pare cu sens să urmăm această cale de cercetare, pentru că acele <constituții> care există azi nu sunt bine alcătuite. Începutul ar trebui să fie și începutul natural al unei asemenea cercetări.

Căci este necesar ca, de bună seamă, toți cetățenii să își pună în comun fie toate, fie nici unul, fie numai unele dintre bunuri, și altele nu. Bineînțeles că nu se poate să nu aibă nimic în comun, pentru că o constituție reprezintă o comunitate care are în comun în primul rând locul, căci locul unei cetăți unice este unul singur, iar 1261 a
cetățenii au în comun o singură cetate. Dar oare faptul de a pune în comun poate fi dus până într-acolo încât este mai bine ca unele lucruri <să fie comune>, iar altele nu? Uneori se întâmplă ca cetățenii să își pună reciproc în comun copiii, femeile și bunurile.

κοινωνεῖν τοὺς πολίτας ἀλλήλοις, ὥσπερ ἐν τῇ Πολιτείᾳ τῇ Πλάτωνος· ἐκεῖ γὰρ ὁ Σωκράτης φησὶ δεῖν κοινὰ τὰ τέκνα καὶ τὰς γυναῖκας εἶναι καὶ τὰς κτήσεις. τοῦτο δὴ πότερον ὡς νῦν οὕτω βέλτιον ἔχειν, ἢ κατὰ τὸν ἐν τῇ Πολιτείᾳ γεγραμμένον νόμον;

β.

Ἔχει δὴ δυσχερείας ἄλλας τε πολλὰς τὸ πάντων εἶναι τὰς γυναῖκας κοινάς, καὶ δι' ἣν αἰτίαν φησὶ δεῖν νενομοθετῆσθαι τὸν τρόπον τοῦτον ὁ Σωκράτης, οὐ φαίνεται συμβαῖνον ἐκ τῶν λόγων. ἔτι δὲ πρός, τὸ τέλος ὅ φησι τῇ πόλει δεῖν ὑπάρχειν, ὡς μὲν εἴρηται νῦν, ἀδύνατον, πῶς δὲ δεῖ διελεῖν, οὐδὲν διώρισται. λέγω δὲ τὸ μίαν εἶναι τὴν πόλιν ὡς ἄριστον ὂν ὅτι μάλιστα πᾶσαν· λαμβάνει γὰρ ταύτην τὴν ὑπόθεσιν ὁ Σωκράτης. καίτοι φανερόν ἐστιν ὡς προιοῦσα καὶ γινομένη μία μᾶλλον οὐδὲ πόλις ἔσται· πλῆθος γάρ τι τὴν φύσιν ἐστὶν ἡ πόλις, γινομένη τε μία μᾶλλον οἰκία μὲν ἐκ πόλεως ἄνθρωπος δ' ἐξ οἰκίας ἔσται· μᾶλλον γὰρ μίαν τὴν οἰκίαν τῆς πόλεως φαίημεν ἄν, καὶ τὸν ἕνα τῆς οἰκίας· ὥστ' εἰ καὶ δυνατός τις εἴη τοῦτο δρᾶν, οὐ ποιητέον· ἀναιρήσει γὰρ τὴν πόλιν.

Οὐ μόνον δ' ἐκ πλειόνων ἀνθρώπων ἐστὶν ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶ ἐξ εἴδει διαφερόντων. οὐ γὰρ γίνεται πόλις ἐξ ὁμοίων. ἕτερον γὰρ συμμαχία καὶ πόλις· τὸ μὲν γὰρ τῷ ποσῷ χρήσιμον, κἂν ᾖ τὸ αὐτὸ τῷ εἴδει. βοηθείας γὰρ χάριν ἡ συμμαχία πέφυκεν, ὥσπερ ἂν εἰ σταθμὸς πλεῖον ἑλκύσειε. διοίσει δὲ τῷ τοιούτῳ καὶ πόλις ἔθνους, ὅταν μὴ κατὰ κώμας ὦσι κεχωρισμένοι τὸ πλῆθος, ἀλλ' οἷον Ἀρκάδες· ἐξ ὧν δὲ δεῖ ἓν γενέσθαι, εἴδει διαφέρει. διόπερ τὸ ἴσον τὸ ἀντιπεπονθὸς σῴζει τὰς πόλεις, ὥσπερ ἐν τοῖς Ἠθικοῖς εἴρηται πρότερον.

Ἐπεὶ καὶ ἐν τοῖς ἐλευθέροις καὶ ἴσοις ἀνάγκη τοῦτ' εἶναι· ἅμα γὰρ οὐχ οἷόν τε πάντας ἄρχειν, ἀλλ' ἢ κατ' ἐνιαυτὸν ἢ κατά τινα ἄλλην τάξιν χρόνου. καὶ συμβαίνει δὴ τὸν τρόπον τοῦτον ὥστε πάντας ἄρχειν, ὥσπερ ἂν εἰ

așa ca în *Republica* lui Platon. Acolo Socrate spune că femeile, copiii și bunurile trebuie să fie comune[47]. Oare este mai bine așa cum se întâmplă în prezent, sau conform legii scrise în *Republica*?

II.

Rezultă foarte multe lucruri neplăcute din faptul de a avea toate femeile în comun, iar motivul pentru care Socrate spune că este nevoie să se dea o lege de felul acesta nu reiese limpede din argumentele sale. Apoi, scopul pe care el spune că ar trebui să îl realizeze cetatea, așa cum îl prezintă el de fapt, este contradictoriu[48], și nici nu există o analiză a modului în care ar trebui el formulat. Eu spun însă că unitatea este pentru o cetate în cea mai mare măsură cel mai bun lucru; aceeași ipoteză o asumă, de fapt, și Socrate. Totuși, este evident faptul că o unitate dusă prea departe și realizată <complet> mai degrabă desființează cetatea, deoarece în natura sa cetatea este plurală, iar dacă devine una, ea va fi mai degrabă o familie decât o cetate sau <mai degrabă> un om decât o familie. Nouă ni se pare că ar fi una în mai mare măsură familia decât cetatea, și un <om> decât familia. În consecință, dacă cineva este în stare să facă acest lucru, ar fi bine să nu îl facă, pentru că el ar distruge cetatea.

O cetate nu reprezintă numai o mulțime de oameni, ci și diferențele lor specifice[49]. Ea nu se naște din oameni asemenea, deoarece o cetate este altceva decât alianța militară, în care este utilă cantitatea și în care toți sunt din aceeași specie. Avantajul unei alianțe militare stă în mod natural în sprijinul <reciproc>, tot așa cum o greutate mai mare atârnă <mai greu>. În același mod se va deosebi cetatea de niște etnii, când mulțimea nu este împărțită pe sate, ci <trăiește> asemeni arcadienilor. Dimpotrivă, trebuie să se deosebească specific cei din care se realizează această unitate. De aceea, egalitatea proporțională păstrează cetatea, așa cum s-a arătat mai înainte în *Etica*[50].

Acest lucru trebuie să se întâmple și în cazul celor egali și liberi, pentru că ei nu conduc toți ca atare, ci câte un an sau conform unui alt regim temporal. Așa se întâmplă să ajungă toți la putere, ca și cum cizmarii și tâmplarii s-ar schimba între ei, pentru ca să nu fi

μετέβαλλον οἱ σκυτεῖς καὶ οἱ τέκτονες καὶ μὴ ἀεὶ οἱ αὐτοὶ σκυτοτόμοι καὶ τέκτονες ἦσαν. ἐπεὶ δὲ βέλτιον οὕτως ἔχει καὶ τὰ περὶ τὴν κοινωνίαν τὴν πολιτικήν, δῆλον ὡς τοὺς αὐτοὺς ἀεὶ βέλτιον ἄρχειν, εἰ δυνατόν, ἐν οἷς δὲ μὴ δυνατὸν 1261 b διὰ τὸ τὴν φύσιν ἴσους εἶναι πάντας, ἅμα δὲ καὶ δίκαιον, εἴτ' ἀγαθὸν εἴτε φαῦλον τὸ ἄρχειν, πάντας αὐτοῦ μετέχειν, τοῦτό γε μιμεῖται τὸ ἐν μέρει τοὺς ἴσους εἴκειν τό θ' ὁμοίους εἶναι ἔξω ἀρχῆς· οἱ μὲν γὰρ ἄρχουσιν οἱ δ' ἄρχονται κατὰ μέρος ὥσπερ ἂν ἄλλοι γενόμενοι. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ἀρχόντων ἕτεροι ἑτέρας ἄρχουσιν ἀρχάς.

Φανερὸν τοίνυν ἐκ τούτων ὡς οὔτε πέφυκε μίαν οὕτως εἶναι τὴν πόλιν ὥσπερ λέγουσί τινες, καὶ τὸ λεχθὲν ὡς μέγιστον ἀγαθὸν ἐν ταῖς πόλεσιν ὅτι τὰς πόλεις ἀναιρεῖ· καίτοι τό γε ἑκάστου ἀγαθὸν σῴζει ἕκαστον. ἔστι δὲ καὶ κατ' ἄλλον τρόπον φανερὸν ὅτι τὸ λίαν ἑνοῦν ζητεῖν τὴν πόλιν οὐκ ἔστιν ἄμεινον. οἰκία μὲν γὰρ αὐταρκέστερον ἑνός, πόλις δ' οἰκίας, καὶ βούλεταί γ' ἤδη τότε εἶναι πόλις ὅταν αὐτάρκη συμβαίνῃ τὴν κοινωνίαν εἶναι τοῦ πλήθους· εἴπερ οὖν αἱρετώτερον τὸ αὐταρκέστερον, καὶ τὸ ἧττον ἓν τοῦ μᾶλλον αἱρετώτερον.

γ.

Ἀλλὰ μὴν οὐδ' εἰ τοῦτο ἄριστόν ἐστι, τὸ μίαν ὅτι μάλιστ' εἶναι τὴν κοινωνίαν, οὐδὲ τοῦτο ἀποδείκνυσθαι φαίνεται κατὰ τὸν λόγον, ἐὰν πάντες ἅμα λέγωσι τὸ ἐμὸν καὶ τὸ μὴ ἐμόν· τοῦτο γὰρ οἴεται ὁ Σωκράτης σημεῖον εἶναι τοῦ τὴν πόλιν τελέως εἶναι μίαν. τὸ γὰρ πάντες διττόν. εἰ μὲν οὖν ὡς ἕκαστος, τάχ' ἂν εἴη μᾶλλον ὃ βούλεται ποιεῖν ὁ Σωκράτης. ἕκαστος γὰρ υἱὸν ἑαυτοῦ φήσει τὸν αὐτὸν καὶ γυναῖκα δὴ τὴν αὐτήν, καὶ περὶ τῆς οὐσίας καὶ περὶ ἑκάστου δὴ τῶν συμβαινόντων ὡσαύτως· νῦν δ' οὐχ οὕτως φήσουσιν οἱ κοιναῖς χρώμενοι ταῖς γυναιξὶ καὶ τοῖς τέκνοις, ἀλλὰ πάντες μέν, οὐχ ὡς ἕκαστος δ' αὐτῶν, ὁμοίως δὲ καὶ τὴν οὐσίαν πάντες μέν, οὐχ ὡς ἕκαστος δ' αὐτῶν. ὅτι μὲν τοίνυν παραλογισμός τίς ἐστι τὸ λέγειν πάντας, φανερόν. τὸ γὰρ πάντες καὶ ἀμφότεροι, καὶ περιττὰ καὶ ἄρτια, διὰ τὸ διττὸν

fost aceiași <oameni> mereu cizmari și tâmplari. Deoarece este mai bine așa pentru cele ce privesc comunitatea politică, desigur că e preferabil să conducă aceiași <oameni> mereu, dacă se poate. Atunci când așa ceva este imposibil din cauza egalității naturale a tuturor, este la fel de drept să ia parte toți la conducere, fie că este 1261 b
un lucru bun sau nu acela de a conduce. În aceste situații se imită <cazul anterior>, iar cei egali iau locul la fel celor de la putere pe rând. Ei sunt stăpâniți și stăpânesc pe rând, ca și cum ar deveni diferiți. Și în acest mod de stăpânire fiecare are funcții diferite.

Reiese din acestea faptul că cetatea nu era unitară, precum spun unii[51], iar ceea ce ei au indicat drept binele suprem al cetăților le-ar duce pe acestea la pieire. De fapt, pe fiecare îl menține binele propriu lui. Mai există un mod prin care reiese faptul că nu este bine să se caute o unitate prea mare a cetății, căci o familie este mai autarhică decât un individ, și o cetate decât o familie, deoarece se spune că o cetate există atunci când comunitatea unei mulțimi devine autarhică. După cum este preferabilă o <comunitate> mai autarhică, tot așa este preferabilă și o unitate precară uneia mai stricte.

III.

Chiar dacă cel mai mare bine ar fi ca o comunitate să aibă unitate maximă, acest lucru tot nu pare să rezulte din argumentul prin care toți ar spune deodată *„acest lucru este al meu"* sau *„acesta nu e al meu"*: căci lui Socrate i se părea că acesta este semnul că o cetate are drept scop unitatea[52]. De fapt, <termenul> „toți" are două sensuri. Dacă el se referă la fiecare în parte, acesta este lucrul pe care Socrate dorea să îl realizeze mai ales. Căci fiecare îl numește „fiu" pe același om, iar „femeie" pe aceeași <femeie>, și la fel în privința averii și a tuturor celorlalte aspecte. Însă cei care se folosesc în comun de femei și copii nu pot spune același lucru, ci „toți" nu mai înseamnă „fiecare" dintre ei. La fel va fi și cu averile: „toate" nu mai înseamnă „fiecare" dintre ele. Este așadar evident că este un paralogism rostirea termenului „toți": termenii „toți", „ambii", „par și impar", din cauza dublului lor sens, produc în

καὶ ἐν τοῖς λόγοις ἐριστικοὺς ποιεῖ συλλογισμούς· διό ἐστι τὸ πάντας τὸ αὐτὸ λέγειν ὡδὶ μὲν καλὸν ἀλλ' οὐ δυνατόν, ὡδὶ δ' οὐδὲν ὁμονοητικόν.

Πρὸς δὲ τούτοις ἑτέραν ἔχει βλάβην τὸ λεγόμενον. ἥκιστα γὰρ ἐπιμελείας τυγχάνει τὸ πλείστων κοινόν· τῶν γὰρ ἰδίων μάλιστα φροντίζουσιν, τῶν δὲ κοινῶν ἧττον, ἢ ὅσον ἑκάστῳ ἐπιβάλλει· πρὸς γὰρ τοῖς ἄλλοις ὡς ἑτέρου φροντίζοντος ὀλιγωροῦσι μᾶλλον, ὥσπερ ἐν ταῖς οἰκετικαῖς διακονίαις οἱ πολλοὶ θεράποντες ἐνίοτε χεῖρον ὑπηρετοῦσι τῶν ἐλαττόνων. γίνονται δ' ἑκάστῳ χίλιοι τῶν πολιτῶν υἱοί, καὶ οὗτοι οὐχ ὡς ἑκάστου, ἀλλὰ τοῦ τυχόντος ὁ τυχὼν 1262a ὁμοίως ἐστὶν υἱός· ὥστε πάντες ὁμοίως ὀλιγωρήσουσιν. ἔτι οὕτως ἕκαστος *ἐμὸς* λέγει τὸν εὖ πράττοντα τῶν πολιτῶν ἢ κακῶς, ὁπόστος τυγχάνει τὸν ἀριθμὸν ὤν, οἷον ἐμὸς ἢ τοῦ δεῖνος, τοῦτον τὸν τρόπον λέγων καθ' ἕκαστον τῶν χιλίων, ἢ ὅσων ἡ πόλις ἐστί, καὶ τοῦτο διστάζων· ἄδηλον γὰρ ᾧ συνέβη γενέσθαι τέκνον καὶ σωθῆναι γενόμενον. καίτοι πότερον οὕτω κρεῖττον τὸ ἐμὸν λέγειν ἕκαστον, τὸ αὐτὸ προσαγορεύοντας δισχιλίων καὶ μυρίων, ἢ μᾶλλον ὡς νῦν ἐν ταῖς πόλεσι τὸ ἐμὸν λέγουσιν; ὁ μὲν γὰρ υἱὸν αὑτοῦ ὁ δὲ ἀδελφὸν αὑτοῦ προσαγορεύει τὸν αὐτόν, ὁ δ' ἀνεψιόν, ἢ κατ' ἄλλην τινὰ συγγένειαν ἢ πρὸς αἵματος ἢ κατ' οἰκειότητα καὶ κηδείαν αὑτοῦ πρῶτον ἢ τῶν αὑτοῦ, πρὸς δὲ τούτοις ἕτερος φράτορα φυλέτην. κρεῖττον γὰρ ἴδιον ἀνεψιὸν εἶναι ἢ τὸν τρόπον τοῦτον υἱόν. οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ διαφυγεῖν δυνατὸν τὸ μή τινας ὑπολαμβάνειν ἑαυτῶν ἀδελφούς τε καὶ παῖδας καὶ πατέρας καὶ μητέρας· κατὰ γὰρ τὰς ὁμοιότητας αἳ γίνονται τοῖς τέκνοις πρὸς τοὺς γεννήσαντας ἀναγκαῖον λαμβάνειν περὶ ἀλλήλων τὰς πίστεις.

Ὅπερ φασὶ καὶ συμβαίνειν τινὲς τῶν τὰς τῆς γῆς περιόδους πραγματευομένων· εἶναι γάρ τισι τῶν ἄνω Λιβύων κοινὰς τὰς γυναῖκας, τὰ μέντοι γινόμενα τέκνα διαιρεῖσθαι κατὰ τὰς ὁμοιότητας. εἰσὶ δέ τινες καὶ γυναῖκες καὶ τῶν ἄλλων ζῴων, οἷον ἵπποι καὶ βόες, αἳ σφόδρα πεφύκασιν ὅμοια ἀποδιδόναι τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν, ὥσπερ ἡ ἐν Φαρσάλῳ κληθεῖσα Δικαία ἵππος.

cadrul discursurilor raţionamente eristice. Din acest motiv, faptul că toţi numesc acelaşi lucru <ca fiind al lor> este pe de o parte frumos dar imposibil, iar pe de altă parte creează o confuzie în înţelegere[53].

Pe lângă acestea, teoria mai are şi un alt inconvenient: lucrul comun tuturora este foarte puţin îngrijit, deoarece <oamenii> se preocupă mai degrabă de lucrurile proprii şi mai puţin de cele comune, sau atât cât îi priveşte pe fiecare. Ei le neglijează crezând că se ocupă de ele altcineva. Tot aşa şi în treburile gospodăreşti, servitorii numeroşi slujesc mai prost decât cei mai puţini. S-ar întâmpla atunci ca fiecăruia dintre cetăţeni să îi revină mii de fii, fără ca ei să fie realmente ai lui, ci oricare fiu ar fi al oricărui <părinte>, pentru că toţi i-ar neglija în aceeaşi măsură. Şi apoi, 1262 a fiecare îl va numi „al lui“ şi pe cel reuşit şi pe cel nereuşit, în măsura în care se numără şi el <printre cetăţeni>, pentru că este straniu <să se spună> „al meu“ sau „al tău“ atunci când este indicat unul dintr-o mie sau din câţi se alcătuieşte cetatea. Apoi, este incert cine a ajuns să aibă un copil şi dacă acesta a supravieţuit. Este oare preferabil ca fiecare să spună „al meu“ indicând pe acelaşi din două sau din zece mii, sau mai degrabă <este preferabil> să spună cuvintele „al meu“ aşa cum se petrece în cetăţile de astăzi? Căci pe unul şi acelaşi cineva îl va numi fiu, un altul frate, un altul văr, sau potrivit altui criteriu de înrudire, fie prin sânge, fie prin afinitate sau alianţă cu el mai degrabă decât cu alţii. Sau, pe lângă acestea, un altul îl va numi ca fiind din aceeaşi fratrie sau trib. E mai bine să fii văr primar decât un fiu de felul acesta. Pe de o parte, este inevitabil ca unii să îi ia pe alţii drept fraţi, copii, taţi ori mame, pentru că este necesar ca, în numele asemănărilor produse între copii şi părinţi, ei să îşi formeze aceste impresii reciproce.

Unii dintre cei care au întreprins călătorii în largul lumii spun că acelaşi lucru se mai întâmplă la unii dintre locuitorii părţii superioare a Lybiei, unde femeile sunt comune, iar copiii sunt distribuiţi după asemănare. În schimb, unele dintre femelele altor vieţuitoare, ca de pildă caii şi vitele, dau naştere la pui foarte asemănători părinţilor, ca de pildă iapa din Pharsalia, numită „dreaptă“ din acest motiv[54].

δ.

Ἔτι δὲ καὶ τὰς τοιαύτας δυσχερείας οὐ ῥᾴδιον εὐλαβηθῆναι τοῖς ταύτην κατασκευάζουσι τὴν κοινωνίαν, οἷον αἰκίας καὶ φόνους ἀκουσίους τοὺς δὲ ἑκουσίους, καὶ μάχας καὶ λοιδορίας· ὧν οὐδὲν ὅσιόν ἐστι γίνεσθαι πρὸς πατέρας καὶ μητέρας καὶ τοὺς μὴ πόρρω τῆς συγγενείας ὄντας, ὥσπερ πρὸς τοὺς ἄπωθεν· ἃ καὶ πλεῖον συμβαίνειν ἀναγκαῖον ἀγνοούντων ἢ γνωριζόντων, καὶ γενομένων τῶν μὲν γνωριζομένων ἐνδέχεται τὰς νομιζομένας γίνεσθαι λύσεις, τῶν δὲ μή, οὐδεμίαν. ἄτοπον δὲ καὶ τὸ κοινοὺς ποιήσαντα τοὺς υἱοὺς τὸ συνεῖναι μόνον ἀφελεῖν τῶν ἐρώντων, τὸ δ' ἐρᾶν μὴ κωλῦσαι, μηδὲ τὰς χρήσεις τὰς ἄλλας ἃς πατρὶ πρὸς υἱὸν εἶναι πάντων ἐστὶν ἀπρεπέστατον καὶ ἀδελφῷ πρὸς ἀδελφόν, ἐπεὶ καὶ τὸ ἐρᾶν μόνον. ἄτοπον δὲ καὶ τὸ τὴν συνουσίαν ἀφελεῖν δι' ἄλλην μὲν αἰτίαν μηδεμίαν, ὡς λίαν δὲ ἰσχυρᾶς τῆς ἡδονῆς γινομένης, ὅτι δ' ὁ μὲν πατὴρ ἢ υἱός, οἱ δ' ἀδελφοὶ ἀλλήλων, μηδὲν οἴεσθαι διαφέρειν. ἔοικε δὲ μᾶλλον τοῖς γεωργοῖς εἶναι χρήσιμον τὸ κοινὰς εἶναι τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας ἢ τοῖς φύλαξιν· 1262 b ἧττον γὰρ ἔσται φιλία κοινῶν ὄντων τῶν τέκνων καὶ τῶν γυναικῶν, δεῖ δὲ τοιούτους εἶναι τοὺς ἀρχομένους πρὸς τὸ πειθαρχεῖν καὶ μὴ νεωτερίζειν. ὅλως δὲ συμβαίνειν ἀνάγκη τοὐναντίον διὰ τὸν τοιοῦτον νόμον ὧν προσήκει τοὺς ὀρθῶς κειμένους νόμους αἰτίους γίνεσθαι, καὶ δι' ἣν αἰτίαν ὁ Σωκράτης οὕτως οἴεται δεῖν τάττειν τὰ περὶ τὰ τέκνα καὶ τὰς γυναῖκας.

Φιλίαν τε γὰρ οἰόμεθα μέγιστον εἶναι τῶν ἀγαθῶν ταῖς πόλεσιν (οὕτως γὰρ ἂν ἥκιστα στασιάζοιεν), καὶ τὸ μίαν εἶναι τὴν πόλιν ἐπαινεῖ μάλισθ' ὁ Σωκράτης, ὃ καὶ δοκεῖ κἀκεῖνος εἶναί φησι τῆς φιλίας ἔργον, καθάπερ ἐν τοῖς ἐρωτικοῖς λόγοις ἴσμεν λέγοντα τὸν Ἀριστοφάνην ὡς τῶν ἐρώντων διὰ τὸ σφόδρα φιλεῖν ἐπιθυμούντων συμφῦναι καὶ γενέσθαι ἐκ δύο ὄντων ἀμφοτέρους ἕνα· ἐνταῦθα μὲν οὖν ἀνάγκη ἀμφοτέρους ἐφθάρθαι ἢ τὸν ἕνα, ἐν δὲ τῇ πόλει τὴν φιλίαν ἀναγκαῖον ὑδαρῆ γίνεσθαι διὰ τὴν κοινωνίαν τὴν τοιαύτην, καὶ ἥκιστα λέγειν τὸν ἐμὸν ἢ υἱὸν πατέρα ἢ πατέρα υἱόν. ὥσπερ γὰρ μικρὸν γλυκὺ εἰς πολὺ ὕδωρ μειχθὲν

IV.

Apoi, nu este uşor pentru cei care caută să realizeze o asemenea comunitate să evite dificultăţi ca insultele, crimele voluntare sau involuntare, încăierările şi injuriile, ceea ce este neîngăduit să se întâmple faţă de tată şi mamă şi faţă de rudele mai îndepărtate, ca şi faţă de nişte străini. Însă aceste lucruri se petrec mai frecvent dacă <părinţii> nu sunt cunoscuţi decât dacă ei sunt cunoscuţi. În primul caz, sunt cu putinţă purificările ritualice, pe când în celălalt deloc. Este totuşi neobişnuit, în condiţiile în care copiii sunt comuni, ca împreunarea să fie lipsită de plăcerile erotice[55], dar să fie permisă dragostea şi toate celelalte gesturi ale ei, total necuvenite între tată şi fiu sau între fraţi, deoarece între ei este doar dragoste. Interzicerea faptului de a fi împreună nu dintr-un alt motiv decât acela că el ar conduce la o plăcere prea puternică este ciudată şi ea, fiindcă nu ţine cont de diferenţa dintre tată şi fiu pe de o parte, dintre fraţi pe de altă parte. S-ar părea, apoi, că pentru agricultori este mai avantajos să aibă femeile şi copiii în comun decât pentru paznici, căci va exista mai puţină dragoste dacă femeile şi copiii ar fi comuni, şi 1262 b
aşa trebuie să se întâmple cu cei care sunt conduşi, pentru ca ei să fie supuşi şi să nu ceară reforme. În general, din cauza unei asemenea legi, se produce cu necesitate contrariul celor pe care legile bine întocmite le produc, şi aceasta datorită principiului în numele căruia Socrate consideră că femeile şi copiii trebuie puşi în comun.

Noi considerăm însă că dragostea[56] este cel mai mare dintre bunurile cetăţilor (căci aşa este foarte puţină disensiune), iar Socrate lăuda în foarte mare măsură unitatea cetăţii. Lui i se părea că aceasta este misiunea dragostei. Aşa vedem că spune Aristophan în discursurile erotice, că cei îndrăgostiţi, din cauza marii lor iubiri, doresc *„să devină de o singură natură“*[57], şi că amândoi doresc ca din doi să devină unul. În acelaşi fel, este necesar ca amândoi să se contopească, sau cel puţin unul[58]. Însă în cetatea <lui Platon> dragostea se va dilua din cauza existenţei comunitare, şi în foarte mică măsură fiul îl va numi pe tată şi tatăl pe fiu „al meu“. Tot aşa cum un pic de dulceaţă amestecată cu multă apă produce un amestec insesizabil, tot aşa se întâmplă şi cu

ἀναίσθητον ποιεῖ τὴν κρᾶσιν, οὕτω συμβαίνει καὶ τὴν οἰκειότητα τὴν πρὸς ἀλλήλους τὴν ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων, διαφροντίζειν ἥκιστα ἀναγκαῖον ὂν ἐν τῇ πολιτείᾳ τῇ τοιαύτῃ ἢ πατέρα ὡς υἱῶν ἢ υἱὸν ὡς πατρός, ἢ ὡς ἀδελφοὺς ἀλλήλων. δύο γάρ ἐστιν ἃ μάλιστα ποιεῖ κήδεσθαι τοὺς ἀνθρώπους καὶ φιλεῖν, τό τε ἴδιον καὶ τὸ ἀγαπητόν· ὧν οὐδέτερον οἷόν τε ὑπάρχειν τοῖς οὕτω πολιτευομένοις.

Ἀλλὰ μὴν καὶ περὶ τοῦ μεταφέρειν τὰ γινόμενα τέκνα, τὰ μὲν ἐκ τῶν γεωργῶν καὶ τεχνιτῶν εἰς τοὺς φύλακας, τὰ δ' ἐκ τούτων εἰς ἐκείνους, πολλὴν ἔχει ταραχὴν τίνα ἔσται τρόπον· καὶ γινώσκειν ἀναγκαῖον τοὺς διδόντας καὶ μεταφέροντας τίσι τίνας διδόασιν. ἔτι δὲ καὶ τὰ πάλαι λεχθέντα μᾶλλον ἐπὶ τούτων ἀναγκαῖον συμβαίνειν, οἷον αἰκίας ἔρωτας φόνους· οὐ γὰρ ἔτι προσαγορεύσουσιν ἀδελφοὺς καὶ τέκνα καὶ πατέρας καὶ μητέρας τοὺς φύλακας οἵ τε εἰς τοὺς ἄλλους πολίτας δοθέντες καὶ πάλιν οἱ παρὰ τοῖς φύλαξι τοὺς ἄλλους πολίτας, ὥστ' εὐλαβεῖσθαι τῶν τοιούτων τι πράττειν διὰ τὴν συγγένειαν. περὶ μὲν οὖν τῆς περὶ τὰ τέκνα καὶ τὰς γυναῖκας κοινωνίας διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

ε.

Ἐχόμενον δὲ τούτων ἐστὶν ἐπισκέψασθαι περὶ τῆς κτήσεως, τίνα τρόπον δεῖ κατασκευάζεσθαι τοῖς μέλλουσι πολιτεύεσθαι τὴν ἀρίστην πολιτείαν, πότερον κοινὴν ἢ μὴ κοινὴν εἶναι τὴν κτῆσιν. τοῦτο δ' ἄν τις καὶ χωρὶς σκέψαιτο ἀπὸ τῶν περὶ τὰ τέκνα καὶ τὰς γυναῖκας 1263 a νενομοθετημένων, λέγω δὲ τὰ περὶ τὴν κτῆσιν πότερον κἂν ᾖ ἐκεῖνα χωρίς, καθ' ὃν νῦν τρόπον ἔχει πᾶσι τάς γε κτήσεις κοινὰς εἶναι βέλτιον, ἢ τὰς χρήσεις, οἷον τὰ μὲν γήπεδα χωρίς, τοὺς δὲ καρποὺς εἰς τὸ κοινὸν φέροντας ἀναλίσκειν (ὅπερ ἔνια ποιεῖ τῶν ἐθνῶν), ἢ τοὐναντίον τὴν μὲν γῆν κοινὴν εἶναι καὶ γεωργεῖν κοινῇ, τοὺς δὲ καρποὺς διαιρεῖσθαι πρὸς τὰς ἰδίας χρήσεις (λέγονται δέ τινες καὶ τοῦτον τὸν τρόπον κοινωνεῖν τῶν βαρβάρων), ἢ καὶ τὰ γήπεδα καὶ τοὺς καρποὺς κοινούς.

Ἑτέρων μὲν οὖν ὄντων τῶν γεωργούντων ἄλλος ἂν εἴη τρόπος καὶ ῥᾴων, αὐτῶν δ' αὐτοῖς διαπονούντων τὰ περὶ τὰς κτήσεις πλείους ἂν παρέχοι δυσκολίας. καὶ γὰρ ἐν ταῖς

această cetate şi cu marea familiaritate provenită de la aceste denumiri, faţă de care ar fi necesară o preocupare deosebită, cum este tatăl faţă de fiu sau fiul faţă de tată, sau aşa cum sunt fraţii între ei. Căci există două lucruri care îi fac pe oameni să le îndrăgească şi să le caute: proprietatea şi obiectul iubit. Nici una dintre acestea nu le revine celor care convieţuiesc într-o asemenea cetate.

Dar, în privinţa transferului copiilor născuţi, anume a celor ce aparţin agricultorilor şi meşteşugarilor către paznici, precum şi a celor ce sunt ai paznicilor către ceilalţi, există multe dificultăţi, după cum urmează: cei care dau şi transferă copiii trebuie să ştie pe care cui i-au dat. Apoi, şi lucrurile care au fost numite mai sus s-ar realiza în mod necesar mai degrabă în aceste condiţii, ca de pildă insultele, incesturile şi crimele, pentru că <fiii paznicilor> care au fost daţi altor cetăţeni nu îi vor numi pe paznici fraţi, fii, taţi şi mame, în schimb cei care au fost daţi paznicilor <vor face la fel> cu ceilalţi cetăţeni, aşa cum s-ar fi folosit ei de aceste cuvinte prin legătura lor de rudenie. Deci, în acest fel trebuie să se trateze în privinţa comunităţii femeilor şi a copiilor.

V.

Având la îndemână aceste fapte, urmează să cercetăm, relativ la proprietate, cum trebuie să se organizeze cei care urmează să fie cetăţenii celei mai bune cetăţi, şi anume dacă proprietatea trebuie să fie comună sau nu. S-ar putea întreprinde o cercetare separată privind legile date pentru femei şi copii, dar eu mă întreb dacă este mai bine ca proprietăţile şi utilităţile să fie comune <sau nu>, dată 1263 a fiind existenţa privată a <femeilor şi a copiilor>, aşa cum se întâmplă azi în toate <cetăţile>. Atunci, fie că terenurile sunt separate, dar roadele sunt consumate în comun (aşa cum fac unele dintre neamuri), fie că, dimpotrivă, pământul este comun şi este muncit în comun, însă roadele sunt împărţite în vederea foloaselor proprii (se spune că unii dintre barbari trăiesc în acest fel), fie că atât terenurile cât şi roadele sunt comune.

Dacă agricultorii sunt deosebiţi <de ceilalţi[59]>, situaţia se schimbă şi este mai simplă, dar atunci când ei trudesc pentru sine în vederea proprietăţilor, se ivesc mai multe dificultăţi. Pentru că nu

ἀπολαύσεσι καὶ ἐν τοῖς ἔργοις μὴ γινομένων ἴσων ἀλλ' ἀνίσων ἀναγκαῖον ἐγκλήματα γίνεσθαι πρὸς τοὺς ἀπολαύοντας μὲν ἢ λαμβάνοντας πολλά, ὀλίγα δὲ πονοῦντας, τοῖς ἐλάττω μὲν λαμβάνουσι, πλείω δὲ πονοῦσιν. ὅλως δὲ τὸ συζῆν καὶ κοινωνεῖν τῶν ἀνθρωπικῶν πάντων χαλεπόν, καὶ μάλιστα τῶν τοιούτων. δηλοῦσι δ' αἱ τῶν συναποδήμων κοινωνίαι· σχεδὸν γὰρ οἱ πλεῖστοι διαφέρονται, ἐκ τῶν ἐν ποσὶ καὶ ἐκ μικρῶν προσκρούοντες ἀλλήλοις. ἔτι δὲ τῶν θεραπόντων τούτοις μάλιστα προσκρούομεν οἷς πλεῖστα προσχρώμεθα πρὸς τὰς διακονίας τὰς ἐγκυκλίους.

Τὸ μὲν οὖν κοινὰς εἶναι τὰς κτήσεις ταύτας τε καὶ ἄλλας τοιαύτας ἔχει δυσχερείας· ὃν δὲ νῦν τρόπον ἔχει, ἐπικοσμηθὲν ἔθεσι καὶ τάξει νόμων ὀρθῶν, οὐ μικρὸν ἂν διενέγκαι. ἕξει γὰρ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων ἀγαθόν· λέγω δὲ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων τὸ ἐκ τοῦ κοινὰς εἶναι τὰς κτήσεις καὶ τὸ ἐκ τοῦ ἰδίας. δεῖ γὰρ πὼς μὲν εἶναι κοινάς, ὅλως δ' ἰδίας. αἱ μὲν γὰρ ἐπιμέλειαι διῃρημέναι τὰ ἐγκλήματα πρὸς ἀλλήλους οὐ ποιήσουσιν, μᾶλλον δ' ἐπιδώσουσιν ὡς πρὸς ἴδιον ἑκάστου προσεδρεύοντος· δι' ἀρετὴν δ' ἔσται πρὸς τὸ χρῆσθαι, κατὰ τὴν παροιμίαν, *κοινὰ τὰ φίλων*. ἔστι δὲ καὶ νῦν τὸν τρόπον τοῦτον ἐν ἐνίαις πόλεσιν οὕτως ὑπογεγραμμένον, ὡς οὐκ ὂν ἀδύνατον, καὶ μάλιστα ἐν ταῖς καλῶς οἰκουμέναις τὰ μὲν ἔστι τὰ δὲ γένοιτ' ἄν· ἰδίαν γὰρ ἕκαστος τὴν κτῆσιν ἔχων τὰ μὲν χρήσιμα ποιεῖ τοῖς φίλοις, τοῖς δὲ χρῆται κοινοῖς, οἷον καὶ ἐν Λακεδαίμονι τοῖς τε δούλοις χρῶνται τοῖς ἀλλήλων ὡς εἰπεῖν ἰδίοις, ἔτι δ' ἵπποις καὶ κυσίν, κἂν δεηθῶσιν ἐφοδίων, ἐν τοῖς ἀγροῖς κατὰ τὴν χώραν. φανερὸν τοίνυν ὅτι βέλτιον εἶναι μὲν ἰδίας τὰς κτήσεις, τῇ δὲ χρήσει ποιεῖν κοινάς· ὅπως δὲ γίνωνται τοιοῦτοι, τοῦ νομοθέτου τοῦτ' ἔργον ἴδιόν ἐστιν.

Ἔτι δὲ καὶ πρὸς ἡδονὴν ἀμύθητον ὅσον διαφέρει τὸ νομίζειν ἴδιόν τι. μὴ γὰρ οὐ μάτην τὴν πρὸς αὑτὸν αὐτὸς
1263 b ἔχει φιλίαν ἕκαστος, ἀλλ' ἔστι τοῦτο φυσικόν. τὸ δὲ φίλαυτον εἶναι ψέγεται δικαίως· οὐκ ἔστι δὲ τοῦτο τὸ φιλεῖν ἑαυτόν, ἀλλὰ τὸ μᾶλλον ἢ δεῖ φιλεῖν, καθάπερ καὶ τὸ φιλοχρήματον, ἐπεὶ φιλοῦσί γε πάντες ὡς εἰπεῖν ἕκαστον τῶν τοιούτων. ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ χαρίσασθαι καὶ βοηθῆσαι

există o egalitate a celor care muncesc şi a celor care se bucură de <roade>, se vor aduce în mod necesar reproşuri celor din urmă pentru că au luat mult, dar au lucrat puţin, din partea celor care au luat puţin, dar au lucrat mult. În general, este dificilă convieţuirea şi punerea în comun a tot ceea ce ţine de condiţia umană, şi mai cu seamă în domeniul de faţă. Acest lucru îl demonstrează comunităţile de pelerini: aproape că majoritatea conflictelor provine din nimicuri şi ei se ceartă pentru lucruri mărunte. Şi noi îi certăm mai cu seamă pe servitorii de care ne folosim mai ales în vederea slujbelor curente.

Aşadar, comunitatea averilor presupune atât aceste inconveniente, cât şi altele. Însă modul în care se prezintă astăzi lucrurile, dacă ar fi îmbunătăţit şi de o acomodare cu legile şi de o organizare corectă a lor, ar deveni cu totul deosebit, pentru că el ar lua ceea ce este bun din ambele. Prin „*ambele*", mă refer la existenţa comunitară şi la cea privată. Într-un fel, este necesar ca proprietăţile să fie comune, dar în general ele trebuie să aibă caracter privat. Cei care îşi văd fiecare de ale lor nu se ceartă unul cu celălalt, ci ei vor fi mai degrabă darnici, dacă fiecare se va ocupa de ale lui. Apoi, din cauza virtuţii, <totul> va fi destinat folosirii conform proverbului „*cele ale prietenilor sunt comune*"[60]. Există şi astăzi în anumite cetăţi urme ale unei <convieţuiri> de acest fel, semn că ea nu este imposibilă şi, mai cu seamă în cele bine administrate, ea există sau este pe cale să apară. Având fiecare bunul său propriu, el poate fi de folos cu ceva prietenilor săi, care îl folosesc în comun, aşa cum se petrece în Lacedemonia, unde sclavii şi – precum se spune – alte bunuri sunt folosite în comun, asemeni cailor şi câinilor, iar atunci când duc lipsă de provizii, <ei le iau> de pe câmpiile din teritoriul lor. Este evident, aşadar, că este mai bine ca proprietăţile să fie private şi să ajungă comune prin utilizare. Şi apoi, este treaba proprie a legislatorului modul în care aceste lucruri urmează să se realizeze.

Pe urmă, nu există cuvinte pentru a spune cât de deosebită este plăcerea de a considera ceva ca fiind propriu. Dragostea pe care şi-o poartă fiecare nu este în van, ci este ceva natural. Egoismul însă 1263 b
este pe bună dreptate blamat, căci el nu înseamnă iubire de sine, ci este mai mult decât trebuie să <ne> iubim, tot aşa ca şi avarul, de vreme ce oricine iubeşte, precum se spune, fiecare dintre aceste lucruri. Este foarte plăcut, pe de altă parte, să fii amabil şi să porţi

φίλοις ἢ ξένοις ἢ ἑταίροις ἥδιστον· ὃ γίνεται τῆς κτήσεως ἰδίας οὔσης. ταῦτά τε δὴ οὐ συμβαίνει τοῖς λίαν ἓν ποιοῦσι τὴν πόλιν, καὶ πρὸς τούτοις ἀναιροῦσιν ἔργα δυοῖν ἀρεταῖν φανερῶς, σωφροσύνης μὲν τὸ περὶ τὰς γυναῖκας (ἔργον γὰρ καλὸν ἀλλοτρίας οὔσης ἀπέχεσθαι διὰ σωφροσύνην), ἐλευθεριότητος δὲ τὸ περὶ τὰς κτήσεις· οὔτε γὰρ ἔσται φανερὸς ἐλευθέριος ὤν, οὔτε πράξει πρᾶξιν ἐλευθέριον οὐδεμίαν· ἐν τῇ γὰρ χρήσει τῶν κτημάτων τὸ τῆς ἐλευθεριότητος ἔργον ἐστίν.

Εὐπρόσωπος μὲν οὖν ἡ τοιαύτη νομοθεσία καὶ φιλάνθρωπος ἂν εἶναι δόξειεν· ὁ γὰρ ἀκροώμενος ἄσμενος ἀποδέχεται, νομίζων ἔσεσθαι φιλίαν τινὰ θαυμαστὴν πᾶσι πρὸς ἅπαντας, ἄλλως τε καὶ ὅταν κατηγορῇ τις τῶν νῦν ὑπαρχόντων ἐν ταῖς πολιτείαις κακῶν ὡς γινομένων διὰ τὸ μὴ κοινὴν εἶναι τὴν οὐσίαν, λέγω δὲ δίκας τε πρὸς ἀλλήλους περὶ συμβολαίων καὶ ψευδομαρτυριῶν κρίσεις καὶ πλουσίων κολακείας· ὧν οὐδὲν γίνεται διὰ τὴν ἀκοινωνησίαν ἀλλὰ διὰ τὴν μοχθηρίαν, ἐπεὶ καὶ τοὺς κοινὰ κεκτημένους καὶ κοινωνοῦντας πολλῷ διαφερομένους μᾶλλον ὁρῶμεν ἢ τοὺς χωρὶς τὰς οὐσίας ἔχοντας· ἀλλὰ θεωροῦμεν ὀλίγους τοὺς ἐκ τῶν κοινωνιῶν διαφερομένους, πρὸς πολλοὺς συμβάλλοντες τοὺς κεκτημένους ἰδίᾳ τὰς κτήσεις.

Ἔτι δὲ δίκαιον μὴ μόνον λέγειν ὅσων στερήσονται κακῶν κοινωνήσαντες, ἀλλὰ καὶ ὅσων ἀγαθῶν· φαίνεται δ' εἶναι πάμπαν ἀδύνατος ὁ βίος. αἴτιον δὲ τῷ Σωκράτει τῆς παρακρούσεως χρὴ νομίζειν τὴν ὑπόθεσιν οὐκ οὖσαν ὀρθήν. δεῖ μὲν γὰρ εἶναί πως μίαν καὶ τὴν οἰκίαν καὶ τὴν πόλιν, ἀλλ' οὐ πάντως. ἔστι μὲν γὰρ ὡς οὐκ ἔσται προιοῦσα πόλις, ἔστι δ' ὡς ἔσται μέν, ἐγγὺς δ' οὖσα τοῦ μὴ πόλις εἶναι χείρων πόλις, ὥσπερ κἂν εἴ τις τὴν συμφωνίαν ποιήσειεν ὁμοφωνίαν ἢ τὸν ῥυθμὸν βάσιν μίαν. ἀλλὰ δεῖ πλῆθος ὄν, ὥσπερ εἴρηται πρότερον, διὰ τὴν παιδείαν κοινὴν καὶ μίαν ποιεῖν· καὶ τόν γε μέλλοντα παιδείαν εἰσάγειν καὶ νομίζοντα διὰ ταύτης ἔσεσθαι τὴν πόλιν σπουδαίαν ἄτοπον τοῖς τοιούτοις οἴεσθαι διορθοῦν, ἀλλὰ μὴ τοῖς ἔθεσι καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τοῖς νόμοις, ὥσπερ τὰ περὶ τὰς κτήσεις ἐν Λακεδαίμονι καὶ Κρήτῃ τοῖς συσσιτίοις ὁ νομοθέτης ἐκοίνωσε.

de grijă prietenilor, străinilor sau camarazilor, iar acest lucru se întâmplă dacă proprietatea este privată. Dimpotrivă, el nu are loc dacă se realizează o cetate prea unitară, iar pentru realizarea acestei <cetăţi unitare> sunt suprimate acţiunile a două virtuţi evidente: pe de o parte, cumpătarea în ceea ce priveşte femeile (căci, datorită cumpătării, este frumos să te abţii de la <femeia> celuilalt) şi, pe de altă parte, libertatea de a te folosi de bunuri. Aceasta pentru că nici nu poţi fi în mod vizibil liber, şi nici nu poţi realiza o faptă liberă <într-o asemenea cetate>, pentru că funcţia libertăţii constă în folosinţa bunurilor.

Desigur, o legislaţie <de tip platonician> are o înfăţişare plăcută şi ar părea să aibă un caracter filantropic. Cel care o ia în seamă o acceptă cu bucurie, gândind că ea va stabili printr-o minune o dragoste a tuturor faţă de toţi, mai ales atunci când cineva spune că relele existente în cetăţile de azi au loc deoarece averea nu este pusă în comun, adică mă refer la procesele intentate reciproc pentru acuzaţii privind contracte sau mărturii mincinoase şi linguşirea celor bogaţi. Dar aceste lucruri nu provin din lipsa de comunitate, ci dintr-o stare de mizerie, pentru că noi vedem că aceia care au stăpâniri în comun şi trăiesc în comunitate cunosc mai multe conflicte decât cei care au o proprietate privată. Totuşi, vedem că aceia care au conflicte datorită bunurilor puse în comun sunt puţini în comparaţie cu mulţimea celor care îşi adună proprietăţile în mod privat.

Apoi, este drept să se spună nu numai cât de multe rele aduc cu sine cei care susţin comunitatea tuturor, dar şi cât de multe lucruri bune suprimă aceştia. S-ar părea că viaţa este cu totul imposibilă <într-o asemenea comunitate>. Motivul erorii trebuie atribuit lui Socrate, datorită faptului că presupoziţia lui nu era corectă, pentru că atât cetatea cât şi familia trebuie să aibă o anumită unitate, însă nu una totală. Pe de o parte, ea va ajunge astfel încât să nu mai fie cetatea proiectată, sau, pe de altă parte, ea va avea fiinţă, dar va fi aproape de o cetate inexistentă, fiind una degradată, ca şi cum cineva ar realiza un acord melodic cu un singur sunet, sau un ritm cu un singur picior metric. Însă fiinţa <cetăţii> trebuie să fie plurală, aşa cum s-a arătat mai înainte, din pricina educaţiei care realizează comunitatea şi unitatea. Este ciudat de ce acela care a propus o viitoare educaţie şi a considerat că cetatea va deveni virtuoasă datorită acesteia a luat în seamă, în vederea îndreptării, toate cele <de mai sus>, dar nu şi obiceiurile, filosofia şi legile[61], aşa cum legislatorii Lacedemoniei şi Cretei au realizat o comunitate prin ospeţele publice[62].

1264 a Δεῖ δὲ μηδὲ τοῦτο αὐτὸ ἀγνοεῖν, ὅτι χρὴ προσέχειν τῷ πολλῷ χρόνῳ καὶ τοῖς πολλοῖς ἔτεσιν, ἐν οἷς οὐκ ἂν ἔλαθεν, εἰ ταῦτα καλῶς εἶχεν· πάντα γὰρ σχεδὸν εὕρηται μέν, ἀλλὰ τὰ μὲν οὐ συνῆκται, τοῖς δ' οὐ χρῶνται γινώσκοντες. μάλιστα δ' ἂν γένοιτο φανερὸν εἴ τις τοῖς ἔργοις ἴδοι τὴν τοιαύτην πολιτείαν κατασκευαζομένην· οὐ γὰρ δυνήσεται μὴ μερίζων αὐτὰ καὶ χωρίζων ποιῆσαι τὴν πόλιν, τὰ μὲν εἰς συσσίτια τὰ δὲ εἰς φρατρίας καὶ φυλάς. ὥστε οὐδὲν ἄλλο συμβήσεται νενομοθετημένον πλὴν μὴ γεωργεῖν τοὺς φύλακας· ὅπερ καὶ νῦν Λακεδαιμόνιοι ποιεῖν ἐπιχειροῦσιν.

Οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ ὁ τρόπος τῆς ὅλης πολιτείας τίς ἔσται τοῖς κοινωνοῦσιν, οὔτ' εἴρηκεν ὁ Σωκράτης οὔτε ῥᾴδιον εἰπεῖν. καίτοι σχεδὸν τό γε πλῆθος τῆς πόλεως τὸ τῶν ἄλλων πολιτῶν γίνεται πλῆθος, περὶ ὧν οὐδὲν διώρισται, πότερον καὶ τοῖς γεωργοῖς κοινὰς εἶναι δεῖ τὰς κτήσεις ἢ καθ' ἕκαστον ἰδίας, ἔτι δὲ καὶ γυναῖκας καὶ παῖδας ἰδίους ἢ κοινούς. εἰ μὲν γὰρ τὸν αὐτὸν τρόπον κοινὰ πάντα πάντων, τί διοίσουσιν οὗτοι ἐκείνων τῶν φυλάκων; ἢ τί πλεῖον τοῖς ὑπομένουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἢ τί μαθόντες ὑπομενοῦσι τὴν ἀρχήν, ἐὰν μή τι σοφίζωνται τοιοῦτον οἷον Κρῆτες; ἐκεῖνοι γὰρ τἆλλα ταὐτὰ τοῖς δούλοις ἐφέντες μόνον ἀπειρήκασι τὰ γυμνάσια καὶ τὴν τῶν ὅπλων κτῆσιν. εἰ δέ, καθάπερ ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσι, καὶ παρ' ἐκείνοις ἔσται τὰ τοιαῦτα, τίς ὁ τρόπος ἔσται τῆς κοινωνίας; ἐν μιᾷ γὰρ πόλει δύο πόλεις ἀναγκαῖον εἶναι, καὶ ταύτας ὑπεναντίας ἀλλήλαις.

Ποιεῖ γὰρ τοὺς μὲν φύλακας οἷον φρουρούς, τοὺς δὲ γεωργοὺς καὶ τοὺς τεχνίτας καὶ τοὺς ἄλλους πολίτας· ἐγκλήματα δὲ καὶ δίκαι, καὶ ὅσα ἄλλα ταῖς πόλεσιν ὑπάρχειν φησὶ κακά, πάνθ' ὑπάρξει καὶ τούτοις. καίτοι λέγει ὁ Σωκράτης ὡς οὐ πολλῶν δεήσονται νομίμων διὰ τὴν παιδείαν, οἷον ἀστυνομικῶν καὶ ἀγορανομικῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων, ἀποδιδοὺς μόνον τὴν παιδείαν τοῖς φύλαξιν. ἔτι δὲ κυρίους ποιεῖ τῶν κτημάτων τοὺς γεωργοὺς ἀποφορὰν φέροντας· ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον εἰκὸς εἶναι χαλεποὺς καὶ φρονημάτων πλήρεις, ἢ τὰς παρ' ἐνίοις εἱλωτείας τε καὶ πενεστείας καὶ δουλείας. ἀλλὰ γὰρ εἴτ' ἀναγκαῖα ταῦθ' ὁμοίως εἴτε μή, νῦν γε οὐδὲν διώρισται. καὶ περὶ τῶν ἐχομένων τίς ἥ τε τούτων πολιτεία καὶ παιδεία καὶ νόμοι

Nu trebuie să se ignore faptul că, dacă această <teorie> ar fi 1264 a fost un lucru bun, ea era luată în seamă în atât de mult timp şi în atâţia ani şi nu ar fi trecut neobservată[63]. Căci totul a fost deja aproape descoperit, deşi unele <descoperiri> nu au fost înregistrate, iar altele nu au fost aplicate de către cei care le-au cunoscut. Toate acestea ar ieşi în evidenţă în mare măsură dacă cineva ar vedea realizată practic o asemenea cetate. Căci nu s-ar putea realiza o cetate fără a distribui ospeţe publice şi fără o împărţire în fratrii şi triburi. O asemenea legislaţie nu face decât să îi împiedice pe paznici să lucreze pământul, ceea ce se şi străduiesc să facă azi lacedemonienii.

Dar nici Socrate nu a descoperit şi nici nu este uşor de spus cum anume urmează să fie constituţia pentru cei care trăiesc într-o comunitate. Deşi o mare parte a cetăţii este formată din altfel de cetăţeni <decât paznicii>, totuşi, în privinţa acestora (care sunt agricultorii) nu se analizează dacă trebuie să aibă bunurile în comun sau fiecare în mod privat, şi nici dacă femeile şi copiii trebuie să le fie comuni sau proprii. Dar dacă în felul acesta toate ar fi comune tuturor, ce anume îi va mai deosebi pe ei de paznici? Sau ce vor avea mai mult cei care se vor supune puterii celorlalţi? Şi de ce înţeleg ei să se supună, de nu folosesc cumva vreun mijloc sofistic, aşa cum procedează cretanii? Aceia permit orice sclavilor, cu excepţia practicării gimnasticii şi a posesiei armelor. Iar dacă lucrurile rămân ca atare, aşa cum se petrece în alte cetăţi, în cazul acestor <agricultori>, care va fi tipul acelei comunităţi? Vor fi atunci două cetăţi în una singură, şi ele vor fi potrivnice una celeilalte.

El stabileşte existenţa paznicilor ca supraveghetori, apoi a agricultorilor şi a meşteşugarilor, precum şi a celorlalţi cetăţeni. Dar acuzaţiile aduse, procesele intentate şi celelalte rele atribuite altor cetăţi revin în întregime şi acestor <cetăţeni>. Chiar dacă Socrate spune că ei nu au nevoie de prea multe prescripţii datorită educaţiei lor, ca de pildă legislaţia urbană şi comportamentul în piaţa publică şi altele asemenea, el nu conferă educaţie decât paznicilor[64]. Pe urmă, el îi face pe agricultori stăpâni ai bunurilor lor în schimbul unui impozit. Pare însă mult mai probabil că ei sunt mai dificili şi mai plini de şiretenii decât sunt în unele <cetăţi> hiloţii, penestii şi sclavii. Căci nu face obiectul nici unei cercetări prezente întrebarea dacă o asemenea <măsură> este sau nu necesară. În privinţa implicaţiilor, oare ce fel de constituţie, educaţie şi legi

τίνες. ἔστι δ' οὔθ' εὑρεῖν ῥᾴδιον, οὔτε τὸ διαφέρον μικρὸν τὸ ποιούς τινας εἶναι τούτους πρὸς τὸ σῴζεσθαι τὴν τῶν φυλάκων κοινωνίαν. ἀλλὰ μὴν εἴ γε τὰς μὲν γυναῖκας 1264 b ποιήσει κοινὰς τὰς δὲ κτήσεις ἰδίας, τίς οἰκονομήσει ὥσπερ τὰ ἐπὶ τῶν ἀγρῶν οἱ ἄνδρες αὐτῶν, κἂν εἰ κοιναὶ αἱ κτήσεις καὶ αἱ τῶν γεωργῶν γυναῖκες; ἄτοπον δὲ καὶ τὸ ἐκ τῶν θηρίων ποιεῖσθαι τὴν παραβολήν, ὅτι δεῖ τὰ αὐτὰ ἐπιτηδεύειν τὰς γυναῖκας τοῖς ἀνδράσιν, οἷς οἰκονομίας οὐδὲν μέτεστιν.

Ἐπισφαλὲς δὲ καὶ τοὺς ἄρχοντας ὡς καθίστησιν ὁ Σωκράτης. ἀεὶ γὰρ ποιεῖ τοὺς αὐτοὺς ἄρχοντας· τοῦτο δὲ στάσεως αἴτιον γίνεται καὶ παρὰ τοῖς μηδὲν ἀξίωμα κεκτημένοις, ἦ που δῆθεν παρά γε θυμοειδέσι καὶ πολεμικοῖς ἀνδράσιν. ὅτι δ' ἀναγκαῖον αὐτῷ ποιεῖν τοὺς αὐτοὺς ἄρχοντας, φανερόν· οὐ γὰρ ὁτὲ μὲν ἄλλοις ὁτὲ δὲ ἄλλοις μέμεικται ταῖς ψυχαῖς ὁ παρὰ τοῦ θεοῦ χρυσός, ἀλλ' ἀεὶ τοῖς αὐτοῖς. φησὶ δὲ τοῖς μὲν εὐθὺς γινομένοις μεῖξαι χρυσόν, τοῖς δ' ἄργυρον, χαλκὸν δὲ καὶ σίδηρον τοῖς τεχνίταις μέλλουσιν ἔσεσθαι καὶ γεωργοῖς. ἔτι δὲ καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἀφαιρούμενος τῶν φυλάκων, ὅλην φησὶ δεῖν εὐδαίμονα ποιεῖν τὴν πόλιν τὸν νομοθέτην. ἀδύνατον δὲ εὐδαιμονεῖν ὅλην, μὴ πάντων ἢ μὴ τῶν πλείστων μερῶν ἢ τινῶν ἐχόντων τὴν εὐδαιμονίαν. οὐ γὰρ τῶν αὐτῶν τὸ εὐδαιμονεῖν ὧνπερ τὸ ἄρτιον· τοῦτο μὲν γὰρ ἐνδέχεται τῷ ὅλῳ ὑπάρχειν, τῶν δὲ μερῶν μηδετέρῳ, τὸ δὲ εὐδαιμονεῖν ἀδύνατον. ἀλλὰ μὴν εἰ οἱ φύλακες μὴ εὐδαίμονες, τίνες ἕτεροι; οὐ γὰρ δὴ οἵ γε τεχνῖται καὶ τὸ πλῆθος τὸ τῶν βαναύσων. ἡ μὲν οὖν πολιτεία περὶ ἧς ὁ Σωκράτης εἴρηκεν ταύτας τε τὰς ἀπορίας ἔχει καὶ τούτων οὐκ ἐλάττους ἑτέρας.

ϛ.

Σχεδὸν δὲ παραπλησίως καὶ τὰ περὶ τοὺς Νόμους ἔχει τοὺς ὕστερον γραφέντας, διὸ καὶ περὶ τῆς ἐνταῦθα πολιτείας ἐπισκέψασθαι μικρὰ βέλτιον. καὶ γὰρ ἐν τῇ Πολιτείᾳ περὶ ὀλίγων πάμπαν διώρικεν ὁ Σωκράτης, περί τε γυναικῶν καὶ

revin acestora? Nu este uşor de aflat acest lucru, şi nu sunt deloc indiferente modurile de existenţă ale acestora în raport cu păstrarea comunităţii paznicilor. În schimb, dacă el ar face ca femeile să fie comune şi proprietăţile să fie private, cine se va ocupa de 1264 b
familie, de vreme ce bărbaţii lor <se vor ocupa> de agricultură? Dacă femeile şi proprietăţile agricultorilor sunt comune, este nepotrivită o asemănare a lor cu fiarele sălbatice, în sensul că şi femeile au aceleaşi îndatoriri ca şi bărbaţii, pentru că <fiarele> nu întreţin o familie.

Pe de altă parte, regimul magistraturilor stabilit de Socrate este periculos, pentru că el face ca magistraţii să fie mereu aceiaşi. Acest aspect static conduce la conflicte atât printre oamenii cărora nu le pasă de nimic, şi cu atât mai mult printre cei războinici şi curajoşi. Este însă evident că, la rândul lui, <Socrate> trebuia să confere magistraturile aceloraşi oameni, pentru că aurul provenit de la zeu nu se amestecă uneori cu unele suflete, alteori cu altele, ci întotdeauna cu aceleaşi. El spune însă că <zeul> le-a amestecat pe unele de la început cu aur, pe altele cu argint, iar sufletele care urmau să devină meşteşugari şi agricultori le-a amestecat cu aramă şi fier[65]. Lipsindu-i de fericire pe paznici, <Socrate> spune că legislatorul este dator să facă fericită întreaga cetate. Dar este imposibil să dai fericirea întregii cetăţi, dacă unele părţi, majoritatea, sau toate nu deţin fericirea. A fi fericit nu este asemănător cu faptul de a fi par: acest <din urmă> lucru se poate petrece unui întreg, fără ca părţile lui să fie <pare>, dar în ceea ce priveşte fericirea, acest lucru este imposibil. Dar dacă paznicii sunt nefericiţi, cine ar mai fi altfel? În nici un caz meşteşugarii şi mulţimea lucrătorilor. Aşadar, constituţia despre care a vorbit Socrate conţine atât aceste dificultăţi, cât şi altele nu mai puţin importante.

VI.[66]

Lucruri destul de asemănătoare se găsesc şi în *Legile*, scrise mai târziu. Din acest motiv, este bine să se cerceteze întrucâtva şi acea constituţie. În *Republica*, Socrate nu analizează complet decât puţine probleme, relativ la comunitatea femeilor şi a

τέκνων κοινωνίας, πῶς ἔχειν δεῖ, καὶ περὶ κτήσεως, καὶ τῆς πολιτείας τὴν τάξιν. διαιρεῖται γὰρ εἰς δύο μέρη τὸ πλῆθος τῶν οἰκούντων, τὸ μὲν εἰς τοὺς γεωργούς, τὸ δὲ εἰς τὸ προπολεμοῦν μέρος· τρίτον δ' ἐκ τούτων τὸ βουλευόμενον καὶ κύριον τῆς πόλεως. περὶ δὲ τῶν γεωργῶν καὶ τῶν τεχνιτῶν, πότερον οὐδεμιᾶς μεθέξουσιν ἤ τινος ἀρχῆς, καὶ πότερον ὅπλα δεῖ κεκτῆσθαι καὶ τούτους καὶ συμπολεμεῖν ἢ μή, περὶ τούτων οὐδὲν διώρικεν ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ τὰς μὲν γυναῖκας οἴεται δεῖν συμπολεμεῖν καὶ παιδείας μετέχειν τῆς αὐτῆς τοῖς φύλαξιν, τὰ δ' ἄλλα τοῖς ἔξωθεν πεπλήρωκε τὸν λόγον
1265 a καὶ περὶ τῆς παιδείας, ποίαν τινὰ δεῖ γίνεσθαι τῶν φυλάκων. τῶν δὲ Νόμων τὸ μὲν πλεῖστον μέρος νόμοι τυγχάνουσιν ὄντες, ὀλίγα δὲ περὶ τῆς πολιτείας εἴρηκεν, καὶ ταύτην βουλόμενος κοινοτέραν ποιεῖν ταῖς πόλεσι κατὰ μικρὸν περιάγει πάλιν πρὸς τὴν ἑτέραν πολιτείαν.

Ἔξω γὰρ τῆς τῶν γυναικῶν κοινωνίας καὶ τῆς κτήσεως, τὰ ἄλλα ταὐτὰ ἀποδίδωσιν ἀμφοτέραις ταῖς πολιτείαις· καὶ γὰρ παιδείαν τὴν αὐτήν, καὶ τὸ τῶν ἔργων τῶν ἀναγκαίων ἀπεχομένους ζῆν, καὶ περὶ συσσιτίων ὡσαύτως· πλὴν ἐν ταύτῃ φησὶ δεῖν εἶναι συσσίτια καὶ γυναικῶν, καὶ τὴν μὲν χιλίων τῶν ὅπλα κεκτημένων, ταύτην δὲ πεντακισχιλίων. τὸ μὲν οὖν περιττὸν ἔχουσι πάντες οἱ τοῦ Σωκράτους λόγοι καὶ τὸ κομψὸν καὶ τὸ καινοτόμον καὶ τὸ ζητητικόν, καλῶς δὲ πάντα ἴσως χαλεπόν, ἐπεὶ καὶ τὸ νῦν εἰρημένον πλῆθος δεῖ μὴ λανθάνειν ὅτι χώρας δεήσει τοῖς τοσούτοις Βαβυλωνίας ἤ τινος ἄλλης ἀπεράντου τὸ πλῆθος, ἐξ ἧς ἀργοὶ πεντακισχίλιοι θρέψονται, καὶ περὶ τούτους γυναικῶν καὶ θεραπόντων ἕτερος ὄχλος πολλαπλάσιος. δεῖ μὲν οὖν ὑποτίθεσθαι κατ' εὐχήν, μηδὲν μέντοι ἀδύνατον.

Λέγεται δ' ὡς δεῖ τὸν νομοθέτην πρὸς δύο βλέποντα τιθέναι τοὺς νόμους, πρός τε τὴν χώραν καὶ τοὺς ἀνθρώπους. ἔτι δὲ καλῶς ἔχει προσθεῖναι καὶ πρὸς τοὺς γειτνιῶντας τόπους, πρῶτον μὲν εἰ δεῖ τὴν πόλιν ζῆν βίον πολιτικόν. οὐ γὰρ μόνον ἀναγκαῖόν ἐστιν αὐτὴν τοιούτοις χρῆσθαι πρὸς τὸν πόλεμον ὅπλοις ἃ χρήσιμα κατὰ τὴν οἰκείαν χώραν ἐστίν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἔξω τόπους· εἰ δέ τις μὴ τοιοῦτον ἀποδέχεται βίον, μήτε τὸν ἴδιον μήτε τὸν κοινὸν τῆς πόλεως, ὅμως οὐδὲν ἧττον δεῖ φοβεροὺς εἶναι τοῖς πολεμίοις, μὴ μόνον ἐλθοῦσιν εἰς τὴν χώραν ἀλλὰ καὶ ἀπελθοῦσιν. καὶ τὸ πλῆθος δὲ τῆς κτήσεως ὁρᾶν δεῖ, μή ποτε βέλτιον ἑτέρως

copiilor, cum trebuie ea să fie, la proprietate şi la ordinea cetăţii. Mulţimea locuitorilor este împărţită în două: unii dintre ei sunt agricultori, iar alţii sunt destinaţi războiului. Dintre aceştia <din urmă>, a treia parte o formează cei care deliberează şi conduc cetatea. Dar în privinţa meşteşugarilor şi a agricultorilor, dacă iau parte în vreun fel la putere, dacă trebuie să poarte arme şi să meargă la război sau nu, despre acestea Socrate nu a spus nimic, ci el considera că femeile trebuie să ia parte la război şi să aibă parte de aceeaşi educaţie ca şi paznicii. Iar el a umplut restul lucrării cu digresiuni, mai cu seamă privind calitatea educaţiei care trebuie dată paznicilor. Pentru că cea mai mare parte a *Legilor* conţine efectiv legi, el a tratat puţin despre constituţie. Întrucât a dorit să o 1265 a
aplice în comun mai multor cetăţi, el revine puţin câte puţin la constituţia de mai înainte.

Cu excepţia comunităţii femeilor şi a proprietăţilor, în ambele constituţii se regăsesc toate celelalte: aceeaşi educaţie, aceeaşi viaţă a oamenilor eliberaţi de constrângerile funcţiilor, la fel în privinţa ospeţelor publice, în afară de faptul că aici el spune că trebuie să existe ospeţe publice şi pentru femei, iar cei o mie de purtători ai armelor devin <acum> cinci mii[67]. Pe de o parte, toate vorbele lui Socrate au în ele ceva nemaipomenit, elegant, înnoitor şi deschis spre cercetare, dar este greu să le acceptăm pe toate la fel, pentru că nu trebuie ascuns faptul că, pentru mulţimea despre care este vorba aici, ar fi nevoie de un teritoriu cât acela al Babilonului, sau un altul nesfârşit de mare, ale cărui câmpii să hrănească cinci mii de oameni, la care se adaugă o mulţime şi mai mare de femei şi de servitori. De fapt, ipoteze se pot produce în voie, dacă ele nu sunt contradictorii[68].

Se spune că legislatorul, când stabileşte legile, trebuie să ţină cont de două realităţi: de teritoriu şi de oameni[69]. La acestea ar fi de adăugat şi teritoriile vecine, dacă cetatea trebuie să cunoască o viaţă politică. Căci nu este necesar să se folosească doar armele utile administrării teritoriului, ci şi cele utile contra teritoriilor străine. Chiar dacă acest mod de viaţă nu este acceptat nici pentru individ nici pentru comunitatea cetăţii, el nu trebuie să inspire mai puţină teamă duşmanilor, nu doar atunci când invadează teritoriul, dar şi atunci când se retrag. Trebuie văzut apoi dacă mărimea proprietăţii nu se poate stabili mai bine, adică mai înţelept.

διορίσαι τῷ σαφῶς μᾶλλον. τοσαύτην γὰρ εἶναί φησι δεῖν ὥστε ζῆν σωφρόνως, ὥσπερ ἂν εἴ τις εἶπεν ὥστε ζῆν εὖ. τοῦτο γάρ ἐστι καθόλου μᾶλλον. ἔτι δ' ἔστι σωφρόνως μὲν ταλαιπώρως δὲ ζῆν, ἀλλὰ βελτίων ὅρος τὸ σωφρόνως καὶ ἐλευθερίως (χωρὶς γὰρ ἑκατέρῳ τῷ μὲν τὸ τρυφᾶν ἀκολουθήσει, τῷ δὲ τὸ ἐπιπόνως), ἐπεὶ μόναι γ' εἰσὶν ἕξεις αἱρεταὶ περὶ τὴν τῆς οὐσίας χρῆσιν αὗται, οἷον οὐσίᾳ πράως μὲν ἢ ἀνδρείως χρῆσθαι οὐκ ἔστιν, σωφρόνως δὲ καὶ ἐλευθερίως ἔστιν, ὥστε καὶ τὰς ἕξεις ἀναγκαῖον περὶ αὐτὴν εἶναι ταύτας.

Ἄτοπον δὲ καὶ τὸ τὰς κτήσεις ἰσάζοντα τὸ περὶ τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν μὴ κατασκευάζειν, ἀλλ' ἀφεῖναι τὴν τεκνοποιίαν ἀόριστον ὡς ἱκανῶς ἀνομαλισθησομένην εἰς τὸ αὐτὸ πλῆθος διὰ τὰς ἀτεκνίας ὁσωνοῦν γεννωμένων, ὅτι
1265 b δοκεῖ τοῦτο καὶ νῦν συμβαίνειν περὶ τὰς πόλεις. δεῖ δὲ τοῦτ' οὐχ ὁμοίως ἀκριβῶς ἔχειν περὶ τὰς πόλεις τότε καὶ νῦν· νῦν μὲν γὰρ οὐδεὶς ἀπορεῖ, διὰ τὸ μερίζεσθαι τὰς οὐσίας εἰς ὁποσονοῦν πλῆθος, τότε δὲ ἀδιαιρέτων οὐσῶν ἀνάγκη τοὺς παράζυγας μηδὲν ἔχειν, ἐάν τ' ἐλάττους ὦσι τὸ πλῆθος ἐάν τε πλείους. μᾶλλον δὲ δεῖν ὑπολάβοι τις ἂν ὡρίσθαι τῆς οὐσίας τὴν τεκνοποιίαν, ὥστε ἀριθμοῦ τινὸς μὴ πλείονα γεννᾶν, τοῦτο δὲ τιθέναι τὸ πλῆθος ἀποβλέποντα πρὸς τὰς τύχας, ἂν συμβαίνῃ τελευτᾶν τινας τῶν γεννηθέντων, καὶ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ἀτεκνίαν. τὸ δ' ἀφεῖσθαι, καθάπερ ἐν ταῖς πλείσταις πόλεσι, πενίας ἀναγκαῖον αἴτιον γίνεσθαι τοῖς πολίταις, ἡ δὲ πενία στάσιν ἐμποιεῖ καὶ κακουργίαν. Φείδων μὲν οὖν ὁ Κορίνθιος, ὢν νομοθέτης τῶν ἀρχαιοτάτων, τοὺς οἴκους ἴσους ᾠήθη δεῖν διαμένειν καὶ τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν, καὶ εἰ τὸ πρῶτον τοὺς κλήρους ἀνίσους εἶχον πάντες κατὰ μέγεθος· ἐν δὲ τοῖς νόμοις τούτοις τοὐναντίον ἐστίν. ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων πῶς οἰόμεθα βέλτιον ἂν ἔχειν, λεκτέον ὕστερον.

Ἐλλέλειπται δ' ἐν τοῖς νόμοις τούτοις καὶ τὰ περὶ τοὺς ἄρχοντας πῶς ἔσονται διαφέροντες τῶν ἀρχομένων. φησὶ γὰρ δεῖν, ὥσπερ ἐξ ἑτέρου τὸ στημόνιον ἐρίου γίνεται τῆς κρόκης, οὕτω καὶ τοὺς ἄρχοντας ἔχειν δεῖν πρὸς τοὺς ἀρχομένους. ἐπεὶ δὲ τὴν πᾶσαν οὐσίαν ἐφίησι γίνεσθαι μείζονα μέχρι πενταπλασίας, διὰ τί τοῦτ' οὐκ ἂν εἴη ἐπὶ τῆς γῆς μέχρι τινός; καὶ τὴν τῶν οἰκοπέδων δὲ διαίρεσιν δεῖ σκοπεῖν, μή ποτ' οὐ συμφέρει πρὸς οἰκονομίαν·

<Socrate> spune că aceasta trebuie să fie astfel încât viaţa să fie temperată[70], ca şi cum ar fi spus „*în vederea unei vieţi bune*"[71], căci aceasta este <formularea> mai generală. Totuşi, este cu putinţă o viaţă temperată, dar plină de nevoinţă. O definiţie mai bună a modului temperat ar cuprinde şi libertatea, pentru că, dacă cele două sunt separate, una duce la o <viaţă> delăsătoare, cealaltă la una plină de greutăţi, fiindcă acestea sunt singurele dispoziţii care au un caracter ales în privinţa folosirii averii. Nu există o utilizare a averii prin slăbiciune sau curaj, ci numai prin libertate şi temperanţă, astfel încât aceste două dispoziţii se referă în mod necesar la ea.

Este ciudată, pe de altă parte, egalizarea proprietăţilor fără a ţine cont de mulţimea cetăţenilor, dar păstrând o natalitate nelimitată[72], ca şi cum ea ar fi suficientă pentru a uniformiza mulţimea lor, graţie unui număr egal de părinţi fără copii, fiindcă aşa par să se petreacă şi azi lucrurile prin cetăţi. Totuşi, nu trebuie cercetate cu aceeaşi rigoare cetăţile actuale ca şi aceea a lui <Platon>, deoarece azi nimeni nu este sărac datorită împărţirii averii la un număr egal de cetăţeni, pe când în cealaltă <cetate>, averea nefiind divizată, este necesar ca aceia care sunt prea mulţi să nu aibă nimic, fie că numărul lor este mare sau mic. Mai degrabă, ar trebui luată o măsură de limitare a natalităţii decât a averii, pentru ca naşterea să nu depăşească un anumit număr. Acest număr trebuie stabilit luând în seamă ceea ce revine întâmplărilor, adică faptul că unii dintre copii se întâmplă să moară, precum şi faptul că alţii nu au copii. Dar lipsa de control, aşa cum se întâmplă în mai multe cetăţi, este o cauză necesară a sărăciei cetăţenilor, iar sărăcia produce stagnarea şi răul. Pheidon din Corint[73], unul dintre cei mai vechi legislatori, era de părere că numărul familiilor şi cel al cetăţenilor trebuie să rămână constant, chiar dacă moştenirile acestora sunt inegale cantitativ. În *Legile*, însă, este invers, iar privitor la opinia noastră, urmează să o formulăm mai încolo.

În *Legile* fuseseră lăsate deoparte şi cele referitoare la guvernanţi, cum anume urmează ei să se deosebească de cei guvernaţi. <Platon> spune că guvernanţii trebuie să se raporteze la ceilalţi tot aşa cum urzeala dintr-o anumită lână se deosebeşte de ţesătura realizată din alta[74]. Deoarece el admite creşterea întregii averi de cel mult cinci ori[75], de ce nu admite într-o anume măsură acest lucru şi în privinţa pământului? Apoi, trebuie examinat dacă diviziunea domeniilor nu dezavantajează, de fapt, administrarea familiei,

δύο γὰρ οἰκόπεδα ἑκάστῳ ἔνειμε διελὼν χωρίς, χαλεπὸν δὲ οἰκίας δύο οἰκεῖν. ἡ δὲ σύνταξις ὅλη βούλεται μὲν εἶναι μήτε δημοκρατία μήτε ὀλιγαρχία, μέση δὲ τούτων, ἣν καλοῦσι πολιτείαν· ἐκ γὰρ τῶν ὁπλιτευόντων ἐστίν. εἰ μὲν οὖν ὡς κοινοτάτην ταύτην κατασκευάζει ταῖς πόλεσι τῶν ἄλλων πολιτειῶν, καλῶς εἴρηκεν ἴσως· εἰ δ' ὡς ἀρίστην μετὰ τὴν πρώτην πολιτείαν, οὐ καλῶς. τάχα γὰρ τὴν τῶν Λακώνων ἄν τις ἐπαινέσειε μᾶλλον, ἢ κἂν ἄλλην τινὰ ἀριστοκρατικωτέραν.

Ἔνιοι μὲν οὖν λέγουσιν ὡς δεῖ τὴν ἀρίστην πολιτείαν ἐξ ἁπασῶν εἶναι τῶν πολιτειῶν μεμειγμένην, διὸ καὶ τὴν τῶν Λακεδαιμονίων ἐπαινοῦσιν. εἶναι γὰρ αὐτὴν οἱ μὲν ἐξ ὀλιγαρχίας καὶ μοναρχίας καὶ δημοκρατίας φασίν, λέγοντες τὴν μὲν βασιλείαν μοναρχίαν, τὴν δὲ τῶν γερόντων ἀρχὴν ὀλιγαρχίαν, δημοκρατεῖσθαι δὲ κατὰ τὴν τῶν ἐφόρων ἀρχὴν διὰ τὸ ἐκ τοῦ δήμου εἶναι τοὺς ἐφόρους· οἱ δὲ τὴν μὲν ἐφορείαν εἶναι τυραννίδα, δημοκρατεῖσθαι δὲ κατά τε τὰ συσσίτια καὶ τὸν ἄλλον βίον τὸν καθ' ἡμέραν· ἐν δὲ τοῖς νόμοις εἴρηται τούτοις ὡς δέον συγκεῖσθαι τὴν ἀρίστην πολιτείαν ἐκ δημοκρατίας καὶ τυραννίδος, ἃς ἢ τὸ παράπαν οὐκ ἄν τις θείη πολιτείας ἢ χειρίστας πασῶν. βέλτιον οὖν λέγουσιν οἱ πλείους μιγνύντες· ἡ γὰρ ἐκ πλειόνων συγκειμένη πολιτεία βελτίων.

Ἔπειτ' οὐδ' ἔχουσα φαίνεται μοναρχικὸν οὐδέν, ἀλλ' ὀλιγαρχικὰ καὶ δημοκρατικά· μᾶλλον δ' ἐγκλίνειν βούλεται πρὸς τὴν ὀλιγαρχίαν. δῆλον δὲ ἐκ τῆς τῶν ἀρχόντων καταστάσεως· τὸ μὲν γὰρ ἐξ αἱρετῶν κληρωτοὺς κοινὸν ἀμφοῖν, τὸ δὲ τοῖς μὲν εὐπορωτέροις ἐπάναγκες ἐκκλησιάζειν εἶναι καὶ φέρειν ἄρχοντας ἤ τι ποιεῖν ἄλλο τῶν πολιτικῶν, τοὺς δ' ἀφεῖσθαι, τοῦτο δ' ὀλιγαρχικόν, καὶ τὸ πειρᾶσθαι πλείους ἐκ τῶν εὐπόρων εἶναι τοὺς ἄρχοντας, καὶ τὰς μεγίστας ἐκ τῶν μεγίστων τιμημάτων. ὀλιγαρχικὴν δὲ ποιεῖ καὶ τὴν τῆς βουλῆς αἵρεσιν. αἱροῦνται μὲν γὰρ πάντες ἐπάναγκες ἀλλ' ἐκ τοῦ πρώτου τιμήματος, εἶτα πάλιν ἴσους ἐκ τοῦ δευτέρου· εἶτ' ἐκ τῶν τρίτων, πλὴν οὐ πᾶσιν ἐπάναγκες ἦν τοῖς ἐκ τῶν τρίτων ἢ τετάρτων, ἐκ δὲ τῶν τετάρτων μόνοις ἐπάναγκες τοῖς πρώτοις καὶ τοῖς δευτέροις· εἶτ' ἐκ τούτων ἴσον ἀφ' ἑκάστου τιμήματος

deoarece ea oferă fiecăruia câte două domenii separate una de cealaltă, iar două gospodării[76] sunt dificil de administrat. Întreaga organizare <platoniciană> respinge atât democrația, cât și oligarhia, dar pretinde o medie a lor, numită „constituțională“[77] și compusă din hopliți. Pe de o parte, dacă <Platon> ar fi schițat această constituție, ca fiind cea mai comună cetăților între celelalte <constituții>, el s-ar fi exprimat corect. Pe de altă parte, dacă a considerat că aceasta este mai bună decât a fost constituția <lui> de mai înainte, el nu s-a exprimat corect. S-ar fi putut lua în considerare mult mai degrabă constituția laconienilor, sau vreo alta, mult mai aristocratică.

Unii spun că cea mai bună constituție trebuie să rezulte dintr-un amestec al tuturor celorlalte constituții, iar din acest motiv ei aprobă constituția lacedemonienilor. Ei spun că aceasta este alcătuită din oligarhie, monarhie și democrație, numind regalitatea monarhie, puterea bătrânilor oligarhie iar puterea eforilor[78] democrație, datorită faptului că demosul este format din efori. Alții spun că eforia este o tiranie, iar aspectul democratic îl dau ospețele publice, precum și alte forme de viață cotidiană. În *Legile* se arată, în 1266 a
privința acestor aspecte, că cea mai bună constituție este compusă din democrație și tiranie, care ar putea fi considerate ca nefiind niște constituții, sau ca fiind cele mai rele[79]. Sunt mai buni cei care propun amestecul mai multora, căci este mai bună constituția alcătuită din mai multe <forme de guvernare>.

S-ar părea apoi că <*Legile*> nu au nimic monarhic, ci oligarhic și democratic, dar cu un interes accentuat spre oligarhie. Acest lucru reiese clar din distribuția magistraturilor. În ambele <forme de guvernare> este comună tragerea la sorți dintre cei <deja> aleși, pentru că este caracteristic oligarhiei să îi constrângă pe cei avuți să ia parte la adunarea publică și să ocupe magistraturi sau să împlinească alte funcții publice, pe când ceilalți sunt îndepărtați <de la ele>, ca și faptul de a obliga majoritatea celor avuți și a celor din prima <categorie> de venituri să preia magistraturi. Pe de altă parte, <Platon> concepe oligarhic și alegerea sfatului. Toți sunt aleși cu necesitate, dar mai întâi cei care sunt din prima <categorie> de venituri, apoi cei din a doua în număr egal, apoi cei din a treia. Excepție face faptul că cei din a treia sau a patra <categorie> nu erau cu toții obligați la acestea. Cea de-a patra <categorie nu este constrânsă>, ci numai cei din prima și a doua categorie. Și apoi, el spune că trebuie desemnat un număr

ἀποδεῖξαί φησι δεῖν ἀριθμόν. ἔσονται δὴ πλείους οἱ ἐκ τῶν μεγίστων τιμημάτων καὶ βελτίους διὰ τὸ ἐνίους μὴ αἱρεῖσθαι τῶν δημοτικῶν διὰ τὸ μὴ ἐπάναγκες.

Ὡς μὲν οὖν οὐκ ἐκ δημοκρατίας καὶ μοναρχίας δεῖ συνιστάναι τὴν τοιαύτην πολιτείαν, ἐκ τούτων φανερὸν καὶ τῶν ὕστερον ῥηθησομένων, ὅταν ἐπιβάλλῃ περὶ τῆς τοιαύτης πολιτείας ἡ σκέψις· ἔχει δὲ καὶ περὶ τὴν αἵρεσιν τῶν ἀρχόντων τὸ ἐξ αἱρετῶν αἱρετοὺς ἐπικίνδυνον. εἰ γάρ τινες συστῆναι θέλουσι καὶ μέτριοι τὸ πλῆθος, αἰεὶ κατὰ τὴν τούτων αἱρεθήσονται βούλησιν. τὰ μὲν οὖν περὶ τὴν πολιτείαν τὴν ἐν τοῖς Νόμοις τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον.

η.

Εἰσὶ δέ τινες πολιτεῖαι καὶ ἄλλαι, αἱ μὲν ἰδιωτῶν αἱ δὲ φιλοσόφων καὶ πολιτικῶν, πᾶσαι δὲ τῶν καθεστηκυιῶν καὶ καθ' ἃς πολιτεύονται νῦν ἐγγύτερόν εἰσι τούτων ἀμφοτέρων. οὐδεὶς γὰρ οὔτε τὴν περὶ τὰ τέκνα κοινότητα καὶ τὰς γυναῖκας ἄλλος κεκαινοτόμηκεν, οὔτε περὶ τὰ συσσίτια τῶν γυναικῶν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀναγκαίων ἄρχονται μᾶλλον. δοκεῖ γάρ τισι τὸ περὶ τὰς οὐσίας εἶναι μέγιστον τετάχθαι καλῶς· περὶ γὰρ τούτων ποιεῖσθαί φασι τὰς στάσεις πάντας. διὸ Φαλέας ὁ Χαλκηδόνιος τοῦτ' εἰσήνεγκε πρῶτος· φησὶ γὰρ δεῖν ἴσας εἶναι τὰς κτήσεις τῶν πολιτῶν. τοῦτο 1266 b δὲ κατοικιζομέναις μὲν εὐθὺς οὐ χαλεπὸν ᾤετο ποιεῖν, τὰς δ' ἤδη κατοικουμένας ἐργωδέστερον μέν, ὅμως δὲ τάχιστ' ἂν ὁμαλισθῆναι τῷ τὰς προῖκας τοὺς μὲν πλουσίους διδόναι μὲν λαμβάνειν δὲ μή, τοὺς δὲ πένητας μὴ διδόναι μὲν λαμβάνειν δέ. Πλάτων δὲ τοὺς Νόμους γράφων μέχρι μέν τινος ᾤετο δεῖν ἐᾶν, πλεῖον δὲ τοῦ πενταπλασίαν εἶναι τῆς ἐλαχίστης μηδενὶ τῶν πολιτῶν ἐξουσίαν εἶναι κτήσασθαι, καθάπερ εἴρηται καὶ πρότερον.

Δεῖ δὲ μηδὲ τοῦτο λανθάνειν τοὺς οὕτω νομοθετοῦντας, ὃ λανθάνει νῦν, ὅτι τὸ τῆς οὐσίας τάττοντας πλῆθος προσήκει καὶ τῶν τέκνων τὸ πλῆθος τάττειν· ἐὰν γὰρ ὑπεραίρῃ τῆς οὐσίας τὸ μέγεθος ὁ τῶν τέκνων ἀριθμός, ἀνάγκη τόν γε νόμον λύεσθαι, καὶ χωρὶς τῆς λύσεως φαῦλον τὸ πολλοὺς ἐκ πλουσίων γίνεσθαι πένητας· ἔργον γὰρ μὴ

egal <de cetăţeni> din fiecare <categorie> de venituri, deoarece unii membri ai demosului nu vor fi aleşi, pentru că acest lucru nu este obligatoriu.

Aşadar din acestea, precum şi din cercetarea următoare care se va ocupa cu această constituţie, reiese evident faptul că ea nu trebuie să fie alcătuită din democraţie şi monarhie. Apoi, există o primejdie în privinţa desemnării magistraţilor dintre cei aleşi deja, pentru că, dacă unii (chiar fiind o mulţime limitată) doresc să se alieze, atunci ei vor dori mereu să fie aleşi. Aşadar, aşa se prezintă constituţia din *Legile*.

VII.

Există şi unele constituţii concepute de oameni de rând, altele de către filosofi şi oameni politici, dar toate cele prezentate sunt mai apropiate de cele după care se guvernează azi decât cele două <de mai înainte>. Nimeni însă nu a născocit o comunitate a femeilor şi a copiilor, nici ospeţe publice pentru femei, ci au pornit mai degrabă de la cele necesare <cetăţii>. Unora li se pare că lucrul cel mai de seamă este buna reglementare a averilor, căci în funcţie de acestea se realizează toate stările <sociale>, zic ei. De aceea, Phaleas din Chalcedonia a introdus primul această <măsură>: el spune că averile cetăţenilor trebuie să fie egale. Acest lucru nu este greu de făcut într-o cetate care tocmai a fost întemeiată, însă într-una care 1266 b există deja acest lucru cere foarte mult efort. Totuşi, ele ar putea fi repede egalizate dacă cei bogaţi ar fi puşi să ofere daruri fără să primească, iar cei săraci să primească fără să ofere. Pe când scria *Legile*, Platon credea că trebuie stabilită o limită superioară <a averii>, astfel încât nici unul dintre cetăţeni să nu aibă o avere de cinci ori mai mare decât cea mai mică <avere>, aşa cum am spus şi mai înainte.

Nu trebuie însă ca legislatorii să lase deoparte un fapt pe care îl omit în cazul de faţă: cei care limitează mărimea averii trebuie să limiteze şi numărul copiilor. Căci, dacă numărul copiilor întrece mărimea averii, atunci legea va fi în mod necesar suprimată, şi chiar independent de această suprimare, din păcate, mulţi dintre cei

νεωτεροποιοὺς εἶναι τοὺς τοιούτους. διότι μὲν οὖν ἔχει τινὰ δύναμιν εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν ἡ τῆς οὐσίας ὁμαλότης, καὶ τῶν πάλαι τινὲς φαίνονται διεγνωκότες, οἷον καὶ Σόλων ἐνομοθέτησεν, καὶ παρ' ἄλλοις ἔστι νόμος ὃς κωλύει κτᾶσθαι γῆν ὁπόσην ἂν βούληταί τις, ὁμοίως δὲ καὶ τὴν οὐσίαν πωλεῖν οἱ νόμοι κωλύουσιν, ὥσπερ ἐν Λοκροῖς νόμος ἐστὶ μὴ πωλεῖν ἐὰν μὴ φανερὰν ἀτυχίαν δείξῃ συμβεβηκυῖαν, ἔτι δὲ τοὺς παλαιοὺς κλήρους διασῴζειν. τοῦτο δὲ λυθὲν καὶ περὶ Λευκάδα δημοτικὴν ἐποίησε λίαν τὴν πολιτείαν αὐτῶν· οὐ γὰρ ἔτι συνέβαινεν ἀπὸ τῶν ὡρισμένων τιμημάτων εἰς τὰς ἀρχὰς βαδίζειν· ἀλλ' ἔστι τὴν ἰσότητα μὲν ὑπάρχειν τῆς οὐσίας, ταύτην δ' ἢ λίαν εἶναι πολλήν, ὥστε τρυφᾶν, ἢ λίαν ὀλίγην, ὥστε ζῆν γλίσχρως.

Δῆλον οὖν ὡς οὐχ ἱκανὸν τὸ τὰς οὐσίας ἴσας ποιῆσαι τὸν νομοθέτην, ἀλλὰ τοῦ μέσου στοχαστέον. ἔτι δ' εἴ τις καὶ τὴν μετρίαν τάξειεν οὐσίαν πᾶσιν, οὐδὲν ὄφελος· μᾶλλον γὰρ δεῖ τὰς ἐπιθυμίας ὁμαλίζειν ἢ τὰς οὐσίας, τοῦτο δ' οὐκ ἔστι μὴ παιδευομένοις ἱκανῶς ὑπὸ τῶν νόμων. ἀλλ' ἴσως ἂν εἴπειεν ὁ Φαλέας ὅτι ταῦτα τυγχάνει λέγων αὐτός· οἴεται γὰρ δυοῖν τούτοιν ἰσότητα δεῖν ὑπάρχειν ταῖς πόλεσιν, κτήσεως καὶ παιδείας. ἀλλὰ τήν τε παιδείαν ἥτις ἔσται δεῖ λέγειν, καὶ τὸ μίαν εἶναι καὶ τὴν αὐτὴν οὐδὲν ὄφελος· ἔστι γὰρ τὴν αὐτὴν μὲν εἶναι καὶ μίαν, ἀλλὰ ταύτην εἶναι τοιαύτην ἐξ ἧς ἔσονται προαιρετικοὶ τοῦ πλεονεκτεῖν ἢ χρημάτων ἢ τιμῆς ἢ συναμφοτέρων. ἔτι στασιάζουσιν οὐ μόνον διὰ τὴν ἀνισότητα τῆς κτήσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τῶν τιμῶν, τοὐναντίον δὲ περὶ ἑκάτερον· 1267 a οἱ μὲν γὰρ πολλοὶ διὰ τὸ περὶ τὰς κτήσεις ἄνισον, οἱ δὲ χαρίεντες περὶ τῶν τιμῶν, ἐὰν ἴσαι· ὅθεν καὶ *ἐν δὲ ἰῇ τιμῇ ἠμὲν κακὸς ἠδὲ καὶ ἐσθλός*.

Οὐ μόνον δ' οἱ ἄνθρωποι διὰ τἀναγκαῖα ἀδικοῦσιν, ὧν ἄκος εἶναι νομίζει τὴν ἰσότητα τῆς οὐσίας, ὥστε μὴ λωποδυτεῖν διὰ τὸ ῥιγοῦν ἢ πεινῆν, ἀλλὰ καὶ ὅπως χαίρωσι καὶ μὴ ἐπιθυμῶσιν· ἐὰν γὰρ μείζω ἔχωσιν ἐπιθυμίαν τῶν ἀναγκαίων, διὰ τὴν ταύτης ἰατρείαν ἀδικήσουσιν· οὐ τοίνυν διὰ ταύτην μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄνευ ἐπιθυμιῶν, ἵνα χαίρωσι ταῖς ἄνευ λυπῶν ἡδοναῖς. τί οὖν ἄκος τῶν τριῶν τούτων; τοῖς μὲν οὐσία βραχεῖα καὶ ἐργασία, τοῖς δὲ σωφροσύνη·

bogați vor deveni săraci. De aceea, este important ca aceste inovații să nu se realizeze. S-ar părea că mulți dintre cei din vechime au recunoscut faptul că egalitatea averilor are o anumită putere asupra comunității politice, așa cum a legiferat și Solon, dar și alții, care au împiedicat posesia unui teren atât de mare pe cât voia fiecare. De asemenea, <unele> legi interzic vânzarea averii, așa cum se petrece în Locri, unde o lege interzice vânzarea ei, dacă nu este evidentă situația foarte grea <a proprietarului>, pentru ca bunurile înaintașilor să fie păstrate. Înlăturarea acestei <măsuri> în Leucade a făcut constituția să fie mai democratică, pentru că nu s-a mai întâmplat apoi ca magistraturile să fie cumpărate la prețuri stabilite. Uneori însă egalitatea se raportează la avere fie prea larg, ceea ce conduce la o <viață> dezordonată, fie prea strict, ceea ce conduce la o viață de mizerie.

Este așadar evident că nu este destul ca legislatorul să egalizeze averile, ci trebuie să le stabilizeze la un nivel mediu. Dar nici dacă cineva ar rândui pentru toți o avere medie, tot nu ar fi avantajos: mai degrabă ar trebui egalizate dorințele <fiecăruia>, decât averile, iar acest lucru nu se poate întâmpla cu cei care nu au fost educați suficient de legi. Phaleas, în aceeași măsură, ar spune că aceasta se întâmplă să fie <tocmai> ceea ce spunea el. El considera că egalitatea trebuie să existe în cetăți în două sensuri: în educație și în avere. Trebuie însă precizat ce anume va fi această educație, nefiind destul <să spui că> ea este una și aceeași. Ea poate să fie una și aceeași, însă din ea trebuie să provină cei care aleg acumularea averilor, a onorurilor, sau a amândorura. Apoi, aceștia ajung să se revolte, dar nu numai din cauza inegalității averilor, ci și a onorurilor, chiar dacă într-un sens contrar în fiecare caz: mulțimea <se revoltă> din cauza inegalității averii, iar elita din cauza onorurilor, dacă ele sunt egale. **1267 a** De aici și <versul>: *„Ori ești om bun, ori netrebnic, aceeași ți-e partea de cinste"*[80].

Dar oamenii nu fac nedreptăți numai în numele necesităților lor (al căror remediu era, în opinia lui Phaleas, egalitatea averilor, astfel încât <oamenii> să nu se jefuiască din cauza foamei sau a frigului), ci și după bunul loc plac și pentru a-și satisface dorințele. Dacă dorința lor le întrece necesitățile, ei vor realiza nedreptăți pentru a și-o astâmpăra, și nu numai din acest motiv, ci și pentru ca să își împlinească nestânjeniți plăcerile unor eventuale dorințe. Care este, așadar, remediul acestora trei? Pentru unele, ea este averea puțină și munca, pentru altele

τρίτον δ', εἴ τινες βούλοιντο δι' αὑτῶν χαίρειν, οὐκ ἂν ἐπιζητοῖεν εἰ μὴ παρὰ φιλοσοφίας ἄκος. αἱ γὰρ ἄλλαι ἀνθρώπων δέονται· ἐπεὶ ἀδικοῦσί γε τὰ μέγιστα διὰ τὰς ὑπερβολάς, ἀλλ' οὐ διὰ τὰ ἀναγκαῖα, οἷον τυραννοῦσιν οὐχ ἵνα μὴ ῥιγῶσιν· διὸ καὶ αἱ τιμαὶ μεγάλαι, ἂν ἀποκτείνῃ τις οὐ κλέπτην ἀλλὰ τύραννον· ὥστε πρὸς τὰς μικρὰς ἀδικίας βοηθητικὸς μόνον ὁ τρόπος τῆς Φαλέου πολιτείας.

Ἔτι τὰ πολλὰ βούλεται κατασκευάζειν ἐξ ὧν τὰ πρὸς αὑτοὺς πολιτεύσονται καλῶς, δεῖ δὲ καὶ πρὸς τοὺς γειτνιῶντας καὶ τοὺς ἔξωθεν πάντας. ἀναγκαῖον ἄρα τὴν πολιτείαν συντετάχθαι πρὸς τὴν πολεμικὴν ἰσχύν, περὶ ἧς ἐκεῖνος οὐδὲν εἴρηκεν. ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῆς κτήσεως. δεῖ γὰρ οὐ μόνον πρὸς τὰς πολιτικὰς χρήσεις ἱκανὴν ὑπάρχειν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἔξωθεν κινδύνους· διόπερ οὔτε τοσοῦτον δεῖ πλῆθος ὑπάρχειν ὅσου οἱ πλησίον καὶ κρείττους ἐπιθυμήσουσιν, οἱ δὲ ἔχοντες ἀμύνειν οὐ δυνήσονται τοὺς ἐπιόντας, οὔθ' οὕτως ὀλίγην ὥστε μὴ δύνασθαι πόλεμον ὑπενεγκεῖν μηδὲ τῶν ἴσων καὶ τῶν ὁμοίων. ἐκεῖνος μὲν οὖν οὐδὲν διώρικεν, δεῖ δὲ τοῦτο μὴ λανθάνειν, ὅ τι συμφέρει πλῆθος οὐσίας. ἴσως οὖν ἄριστος ὅρος τὸ μὴ λυσιτελεῖν τοῖς κρείττοσι διὰ τὴν ὑπερβολὴν πολεμεῖν, ἀλλ' οὕτως ὡς ἂν καὶ μὴ ἐχόντων τοσαύτην οὐσίαν. οἷον Εὔβουλος Αὐτοφραδάτου μέλλοντος Ἀταρνέα πολιορκεῖν ἐκέλευσεν αὐτόν, σκεψάμενον ἐν πόσῳ χρόνῳ λήψεται τὸ χωρίον, λογίσασθαι τοῦ χρόνου τούτου τὴν δαπάνην· ἐθέλειν γὰρ ἔλαττον τούτου λαβὼν ἐκλιπεῖν ἤδη τὸν Ἀταρνέα· ταῦτα δ' εἰπὼν ἐποίησε τὸν Αὐτοφραδάτην σύννουν γενόμενον παύσασθαι τῆς πολιορκίας.

Ἔστι μὲν οὖν τι τῶν συμφερόντων τὸ τὰς οὐσίας ἴσας εἶναι τοῖς πολίταις πρὸς τὸ μὴ στασιάζειν πρὸς ἀλλήλους, οὐ μὴν μέγα οὐδὲν ὡς εἰπεῖν. καὶ γὰρ ἂν οἱ χαρίεντες ἀγανακτοῖεν ἂν ὡς οὐκ ἴσων ὄντες ἄξιοι, διὸ καὶ φαίνονται πολλάκις ἐπιτιθέμενοι καὶ στασιάζοντες· ἔτι δ' ἡ πονηρία
1267 b τῶν ἀνθρώπων ἄπληστον, καὶ τὸ πρῶτον μὲν ἱκανὸν διωβελία μόνον, ὅταν δ' ἤδη τοῦτ' ᾖ πάτριον, ἀεὶ δέονται τοῦ πλείονος, ἕως εἰς ἄπειρον ἔλθωσιν. ἄπειρος γὰρ ἡ τῆς ἐπιθυμίας φύσις, ἧς πρὸς τὴν ἀναπλήρωσιν οἱ πολλοὶ ζῶσιν. τῶν οὖν τοιούτων ἀρχή, μᾶλλον τοῦ τὰς οὐσίας ὁμαλίζειν,

ea este temperanța. În al treilea rând, dacă unii ar dori să se bucure de acestea, ei nu ar trebui să își caute remediul în afara filosofiei, căci <celelalte> plăceri au nevoie de <alți> oameni. Însă uneori se realizează cele mai mari nedreptăți din cauza excesului, iar nu din cauza celor necesare, ca de pildă atunci când cineva ajunge tiran, ceea ce nu se întâmplă pentru a se apăra de frig. De aceea și marile onoruri îi revin celui care îl ucide pe un tiran, și nu pe un criminal <de rând>. Dar tipul de constituție al lui Phaleas nu oferă sprijin decât împotriva unor nedreptăți neînsemnate.

Apoi, el vrea să conceapă mai multe <măsuri> conform cărora guvernarea unora de către alții să aibă loc cu bine. Dar pentru aceasta trebuie <să aibă în vedere> și raporturile cu vecinii și cu toți străinii. Este așadar necesar ca alcătuirea constituției să aibă în vedere forța de război, asupra căreia Phaleas nu s-a exprimat deloc. La fel și în privința proprietății. Aceasta nu trebuie să fie potrivită numai folosințelor publice, ci și contra pericolelor externe. Prin urmare, ea nu trebuie să fie atât de mare încât să o dorească vecinii mai puternici, în vreme ce posesorii ei să fie incapabili să îi respingă pe agresorii lor. Dar <proprietatea> nici nu trebuie să fie atât de mică încât ei să nu poată susține un război, nici măcar contra celor egali și asemenea lor. <Phaleas> nu a tratat despre acestea, însă nu trebuie nici omis faptul că o proprietate mare este utilă. De asemenea, cea mai bună limită a ei constă în a nu-i face pe cei mai puternici să creadă că războiul este avantajos din pricina mărimii ei excesive, ci <în a-i face să creadă> că este ca și cum acea proprietate nici nu ar exista. În acest fel Eubulos, atunci când Autophradate urma să asedieze Atarneea, l-a sfătuit să afle cât timp i-ar lua împresurarea și să calculeze prețul acestui timp, spunând că el este dispus să îi lase Atarneea pe un preț mai mic. Spunând acestea, l-a făcut pe Autophradate să rămână pe gânduri și să înceteze asediul.

Există așadar ceva avantajos în faptul ca averile cetățenilor să fie egale, pentru ca ei să nu se revolte unii contra altora, însă mărimea ei nu este deloc <avantajoasă în sine>, precum am spus. Căci oamenii aleși ar fi iritați dacă nu ar fi considerați egali, ei fiind cei mai de seamă, și de aceea produc adesea ostilități și dușmănii. Și apoi, lăcomia oamenilor este nelimitată: la început erau de ajuns 1267 b doi oboli[81]; pe urmă, când acest lucru a intrat în obicei, a fost nevoie mereu de mai mult, și s-a ajuns așa la infinit. Natura dorinței este infinită, și mulți oameni trăiesc numai pentru împlinirea ei. Principiul <cel mai bun> dintre acestea, mai mult decât egalizarea

τὸ τοὺς μὲν ἐπιεικεῖς τῇ φύσει τοιούτους παρασκευάζειν ὥστε μὴ βούλεσθαι πλεονεκτεῖν, τοὺς δὲ φαύλους ὥστε μὴ δύνασθαι· τοῦτο δ' ἐστίν, ἂν ἥττους τε ὦσι καὶ μὴ ἀδικῶνται.

Οὐ καλῶς δὲ οὐδὲ τὴν ἰσότητα τῆς οὐσίας εἴρηκεν. περὶ γὰρ τὴν τῆς γῆς κτῆσιν ἰσάζει μόνον, ἔστι δὲ καὶ δούλων καὶ βοσκημάτων πλοῦτος καὶ νομίσματος, καὶ κατασκευὴ πολλὴ τῶν καλουμένων ἐπίπλων· ἢ πάντων οὖν τούτων ἰσότητα ζητητέον ἢ τάξιν τινὰ μετρίαν, ἢ πάντα ἐατέον. φαίνεται δ' ἐκ τῆς νομοθεσίας κατασκευάζων τὴν πόλιν μικράν, εἴ γ' οἱ τεχνῖται πάντες δημόσιοι ἔσονται καὶ μὴ πλήρωμά τι παρέξονται τῆς πόλεως. ἀλλ' εἴπερ δεῖ δημοσίους εἶναι τοὺς τὰ κοινὰ ἐργαζομένους, δεῖ (καθάπερ ἐν Ἐπιδάμνῳ τε, καὶ Διόφαντός ποτε κατεσκεύαζεν Ἀθήνησι) τοῦτον ἔχειν τὸν τρόπον. περὶ μὲν οὖν τῆς Φαλέου πολιτείας σχεδὸν ἐκ τούτων ἄν τις θεωρήσειεν, εἴ τι τυγχάνει καλῶς εἰρηκὼς ἢ μὴ καλῶς.

θ.

Ἱππόδαμος δὲ Εὐρυφῶντος Μιλήσιος, ὃς καὶ τὴν τῶν πόλεων διαίρεσιν εὗρε καὶ τὸν Πειραιᾶ κατέτεμεν, γενόμενος καὶ περὶ τὸν ἄλλον βίον περιττότερος διὰ φιλοτιμίαν οὕτως ὥστε δοκεῖν ἐνίοις ζῆν περιεργότερον τριχῶν τε πλήθει καὶ κόσμῳ πολυτελεῖ, ἔτι δὲ ἐσθῆτος εὐτελοῦς μὲν ἀλεεινῆς δέ, οὐκ ἐν τῷ χειμῶνι μόνον ἀλλὰ καὶ περὶ τοὺς θερινοὺς χρόνους, λόγιος δὲ καὶ περὶ τὴν ὅλην φύσιν εἶναι βουλόμενος, πρῶτος τῶν μὴ πολιτευομένων ἐνεχείρησέ τι περὶ πολιτείας εἰπεῖν τῆς ἀρίστης. κατεσκεύαζε δὲ τὴν πόλιν τῷ πλήθει μὲν μυρίανδρον, εἰς τρία δὲ μέρη διῃρημένην· ἐποίει γὰρ ἓν μὲν μέρος τεχνίτας, ἓν δὲ γεωργούς, τρίτον δὲ τὸ προπολεμοῦν καὶ τὰ ὅπλα ἔχον. διῄρει δ' εἰς τρία μέρη τὴν χώραν, τὴν μὲν ἱερὰν τὴν δὲ δημοσίαν τὴν δ' ἰδίαν· ὅθεν μὲν τὰ νομιζόμενα ποιήσουσι πρὸς τοὺς θεούς, ἱεράν, ἀφ' ὧν δ' οἱ προπολεμοῦντες βιώσονται, κοινήν, τὴν δὲ τῶν γεωργῶν ἰδίαν. ᾤετο δ' εἴδη καὶ τῶν νόμων εἶναι τρία μόνον· περὶ

averilor, revine la a concepe <nişte măsuri> pentru cei care sunt în mod natural cumpătaţi, astfel încât ei să dorească sporirea averii, iar pentru cei ticăloşi, să nu o poată face, dar fără ca ei să fie trataţi nedrept, chiar dacă sunt mai puţini.

Dar <Phaleas> nu s-a exprimat adecvat privitor la egalitatea averilor. El egalizează numai proprietatea pământului, deşi există şi o <avere> în sclavi, în turme, în bani, precum şi multe dintre cele numite mobile. Trebuie însă căutată fie egalitatea tuturor acestora, fie o anumită ierarhie moderată a lor, fie să se renunţe la toate <măsurile de control>. Din această legislaţie rezultă că cetatea concepută <de Phaleas> este mică, dacă toţi lucrătorii sunt un bun public, iar mulţimea lor nu se adaugă celei a cetăţii. Dar, dacă toţi lucrătorii comuni trebuie să fie un bun public, va fi la fel ca în Epidamnos şi aşa cum a intenţionat o dată şi Diophantos la Athena. Plecând oarecum de la acestea, ar putea cineva medita la constituţia lui Phaleas, în ce măsură se întâmplă ca el să fi spus lucruri bune sau rele.

VIII.

Hippodamos[82], fiul lui Euriphon milesianul, a inventat diviziunea cetăţilor şi a împărţit Pireul. El era fără pereche şi sub alte aspecte ale vieţii, din cauza mândriei sale, astfel încât unora li se părea că îşi îngrijea prea minuţios părul bogat şi elegant, apoi că purta haine simple şi comode nu numai iarna, dar şi în timpul verii, pretinzând apoi că el este cunoscător al întregii naturi. <Hippodamos> a fost primul dintre cei care nu au luat parte la viaţa politică dar şi-au expus opinia despre cea mai bună constituţie. El a conceput o cetate dintr-o mulţime de zece mii de bărbaţi, împărţiţi în trei: o parte deveneau meşteşugari, alta agricultori, a treia era destinată războiului şi celor care purtau arme. El a împărţit şi teritoriul în trei: unul era <pământul> sacru, altul era cel public, şi apoi era cel privat. El a făcut legi care au conferit zeilor pământul sacru, pe când din cel public trăiau războinicii, iar cel privat revenea agricultorilor. El considera că şi tipurile legilor sunt trei, deoarece, relativ la acestea, <el

ὧν γὰρ αἱ δίκαι γίνονται, τρία ταῦτ' εἶναι τὸν ἀριθμόν, ὕβριν βλάβην θάνατον.

Ἐνομοθέτει δὲ καὶ δικαστήριον ἓν τὸ κύριον, εἰς ὃ πάσας ἀνάγεσθαι δεῖν τὰς μὴ καλῶς κεκρίσθαι δοκούσας δίκας· τοῦτο δὲ κατεσκεύαζεν ἐκ τινῶν γερόντων αἱρετῶν. 1268 a τὰς δὲ κρίσεις ἐν τοῖς δικαστηρίοις οὐ διὰ ψηφοφορίας ᾤετο γίγνεσθαι δεῖν, ἀλλὰ φέρειν ἕκαστον πινάκιον, ἐν ᾧ γράφειν, εἰ καταδικάζοι ἁπλῶς, τὴν δίκην, εἰ δ' ἀπολύοι ἁπλῶς, κενόν, εἰ δὲ τὸ μὲν τὸ δὲ μή, τοῦτο διορίζειν. νῦν γὰρ οὐκ ᾤετο νενομοθετῆσθαι καλῶς· ἀναγκάζειν γὰρ ἐπιορκεῖν ἢ ταῦτα ἢ ταῦτα δικάζοντας. ἔτι δὲ νόμον ἐτίθει περὶ τῶν εὑρισκόντων τι τῇ πόλει συμφέρον, ὅπως τυγχάνωσι τιμῆς, καὶ τοῖς παισὶ τῶν ἐν τῷ πολέμῳ τελευτώντων ἐκ δημοσίου γίνεσθαι τὴν τροφήν, ὡς οὔπω τοῦτο παρ' ἄλλοις νενομοθετημένον. ἔστι δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις οὗτος ὁ νόμος νῦν καὶ ἐν ἑτέραις τῶν πόλεων τοὺς δ' ἄρχοντας αἱρετοὺς ὑπὸ τοῦ δήμου εἶναι πάντας. δῆμον δ' ἐποίει τὰ τρία μέρη τῆς πόλεως· τοὺς δ' αἱρεθέντας ἐπιμελεῖσθαι κοινῶν καὶ ξενικῶν καὶ ὀρφανικῶν.

Τὰ μὲν οὖν πλεῖστα καὶ τὰ μάλιστα ἀξιόλογα τῆς Ἱπποδάμου τάξεως ταῦτ' ἐστίν· ἀπορήσειε δ' ἄν τις πρῶτον μὲν τὴν διαίρεσιν τοῦ πλήθους τῶν πολιτῶν. οἵ τε γὰρ τεχνῖται καὶ οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ τὰ ὅπλα ἔχοντες κοινωνοῦσι τῆς πολιτείας πάντες, οἱ μὲν γεωργοὶ οὐκ ἔχοντες ὅπλα, οἱ δὲ τεχνῖται οὔτε γῆν οὔτε ὅπλα, ὥστε γίνονται σχεδὸν δοῦλοι τῶν τὰ ὅπλα κεκτημένων. μετέχειν μὲν οὖν πασῶν τῶν τιμῶν ἀδύνατον. ἀνάγκη γὰρ ἐκ τῶν τὰ ὅπλα ἐχόντων καθίστασθαι καὶ στρατηγοὺς καὶ πολιτοφύλακας καὶ τὰς κυριωτάτας ἀρχὰς ὡς εἰπεῖν· μὴ μετέχοντας δὲ τῆς πολιτείας πῶς οἷόν τε φιλικῶς ἔχειν πρὸς τὴν πολιτείαν; ἀλλὰ δεῖ καὶ κρείττους εἶναι τοὺς τὰ ὅπλα γε κεκτημένους ἀμφοτέρων τῶν μερῶν. τοῦτο δ' οὐ ῥᾴδιον μὴ πολλοὺς ὄντας· εἰ δὲ τοῦτ' ἔσται, τί δεῖ τοὺς ἄλλους μετέχειν τῆς πολιτείας καὶ κυρίους εἶναι τῆς τῶν ἀρχόντων καταστάσεως;

Ἔτι οἱ γεωργοὶ τί χρήσιμοι τῇ πόλει; τεχνίτας μὲν γὰρ ἀναγκαῖον εἶναι. πᾶσα γὰρ δεῖται πόλις τεχνιτῶν, καὶ δύνανται διαγίγνεσθαι καθάπερ ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ἀπὸ τῆς τέχνης· οἱ δὲ γεωργοὶ πορίζοντες μὲν τοῖς τὰ ὅπλα

considera> că şi procesele care se ivesc sunt tot trei la număr, adică lezarea, păgubirea şi crima.

<Hippodamos> a legiferat şi o instanţă de judecată unică – tribunalul – în care trebuie aduse toate procesele care nu par să fi fost judecate corect, şi l-a format din anumiţi vârstnici aleşi. Era de părere că deciziile în cadrul proceselor nu trebuie luate prin votul cu 1268 a
pietricele, ci fiecare să dispună de o tăbliţă pe care să scrie dacă se pronunţă efectiv pentru condamnare, sau <să nu scrie> nimic dacă este efectiv împotriva ei. Dar, dacă într-un sens <vrea să condamne> şi în altul nu, atunci să precizeze acest fapt. El considera că legislaţia actuală nu este bună, deoarece sileşte judecătorii să îşi calce jurământul într-un sens sau în altul. El a instituit o lege prin care li se conferea o distincţie celor care inventau ceva folositor cetăţii şi <una> prin care copiii celor care au pierit în război să fie hrăniţi de cetate, aşa cum au mai legiferat şi alţii. Această lege există şi astăzi şi la Athena şi în alte cetăţi. Apoi, toţi magistraţii erau aleşi de către demos, iar el a împărţit demosul după cele trei diviziuni ale cetăţii. Aceşti aleşi urmează să se ocupe de problemele publice, de cele relative la străini şi la orfani.

Acestea fiind cele mai multe şi mai de seamă dispoziţii ale regimului lui Hippodamos, s-ar putea formula mai întâi o obiecţie în privinţa diviziunii mulţimii cetăţenilor. Toţi meşteşugarii şi agricultorii şi cei care poartă arme iau parte în comun la puterea politică, deşi agricultorii nu poartă arme, iar meşteşugarii nu au nici pământ nici arme, ca şi cum ei s-ar fi născut sclavi ai celor ce poartă arme. În acest fel lor le este imposibil să ia parte la vreuna din demnităţi, căci este necesar ca, dintre cei care poartă arme, să fie învestiţi strategii şi gărzile cetăţii şi, pentru a o spune deschis, toate magistraturile alese. Dar cum să prezinte ataşament faţă de constituţie cei care nu iau parte la ea? Atunci este necesar ca deţinătorii armelor să fie mai puternici decât celelalte două părţi <ale cetăţenilor>. Dar acest lucru nu este simplu, dacă ei nu sunt numeroşi. Dacă însă ei sunt <numeroşi>, de ce trebuie ca alţii să participe la puterea politică şi să fie aleşi dintre cei instituiţi ca magistraţi?

Dar atunci, cu ce mai sunt folositori cetăţii agricultorii? Meşteşugarii sunt necesari, deoarece întreaga cetate are nevoie de meşteşugari, iar ei pot trăi de pe urma meseriei lor, ca şi în alte cetăţi. În schimb, agricultorii motivează faptul că sunt o parte a cetăţii

κεκτημένοις τὴν τροφὴν εὐλόγως ἂν ἦσάν τι τῆς πόλεως μέρος, νῦν δ' ἰδίαν ἔχουσιν καὶ ταύτην ἰδίᾳ γεωργήσουσιν. ἔτι δὲ τὴν κοινήν, ἀφ' ἧς οἱ προπολεμοῦντες ἕξουσι τὴν τροφήν, εἰ μὲν αὐτοὶ γεωργήσουσιν, οὐκ ἂν εἴη τὸ μάχιμον ἕτερον καὶ τὸ γεωργοῦν, βούλεται δ' ὁ νομοθέτης· εἰ δ' ἕτεροί τινες ἔσονται τῶν τε τὰ ἴδια γεωργούντων καὶ τῶν μαχίμων, τέταρτον αὖ μόριον ἔσται τοῦτο τῆς πόλεως, οὐδενὸς μετέχον, ἀλλὰ ἀλλότριον τῆς πολιτείας· ἀλλὰ μὴν εἴ τις τοὺς αὐτοὺς θήσει τούς τε τὴν ἰδίαν καὶ τοὺς τὴν κοινὴν γεωργοῦντας, τό τε πλῆθος ἄπορον ἔσται τῶν καρπῶν
1268 b ἐξ ὧν ἕκαστος γεωργήσει δύο οἰκίαις, καὶ τίνος ἕνεκεν οὐκ εὐθὺς ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τῶν αὐτῶν κλήρων αὐτοῖς τε τὴν τροφὴν λήψονται καὶ τοῖς μαχίμοις παρέξουσιν; ταῦτα δὴ πάντα πολλὴν ἔχει ταραχήν.

Οὐ καλῶς δ' οὐδ' ὁ περὶ τῆς κρίσεως ἔχει νόμος, τὸ κρίνειν ἀξιοῦν διαιροῦντα, τῆς δίκης ἁπλῶς γεγραμμένης, καὶ γίνεσθαι τὸν δικαστὴν διαιτητήν. τοῦτο δὲ ἐν μὲν τῇ διαίτῃ καὶ πλείοσιν ἐνδέχεται (κοινολογοῦνται γὰρ ἀλλήλοις περὶ τῆς κρίσεως), ἐν δὲ τοῖς δικαστηρίοις οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον τούτου τῶν νομοθετῶν οἱ πολλοὶ παρασκευάζουσιν ὅπως οἱ δικασταὶ μὴ κοινολογῶνται πρὸς ἀλλήλους. ἔπειτα πῶς οὐκ ἔσται ταραχώδης ἡ κρίσις, ὅταν ὀφείλειν μὲν ὁ δικαστὴς οἴηται, μὴ τοσοῦτον δ' ὅσον ὁ δικαζόμενος; ὁ μὲν γὰρ εἴκοσι μνᾶς, ὁ δὲ δικαστὴς κρινεῖ δέκα μνᾶς ἢ ὁ μὲν πλέον ὁ δ' ἔλασσον, ἄλλος δὲ πέντε, ὁ δὲ τέτταρας, καὶ τοῦτον δὴ τὸν τρόπον δῆλον ὅτι μεριοῦσιν· οἱ δὲ πάντα καταδικάσουσιν, οἱ δ' οὐδέν. τίς οὖν ὁ τρόπος ἔσται τῆς διαλογῆς τῶν ψήφων; ἔτι δ' οὐδὲν ἐπιορκεῖν ἀναγκάζει τὸν ἁπλῶς ἀποδικάσαντα ἢ καταδικάσαντα, εἴπερ ἁπλῶς τὸ ἔγκλημα γέγραπται, δικαίως· οὐ γὰρ μηδὲν ὀφείλειν ὁ ἀποδικάσας κρίνει, ἀλλὰ τὰς εἴκοσι μνᾶς· ἀλλ' ἐκεῖνος ἤδη ἐπιορκεῖ, ὁ καταδικάσας, μὴ νομίζων ὀφείλειν τὰς εἴκοσι μνᾶς.

Περὶ δὲ τοῦ τοῖς εὑρίσκουσί τι τῇ πόλει συμφέρον ὡς δεῖ γίνεσθαί τινα τιμήν, οὐκ ἔστιν ἀσφαλὲς τὸ νομοθετεῖν, ἀλλ' εὐόφθαλμον ἀκοῦσαι μόνον· ἔχει γὰρ συκοφαντίας καὶ κινήσεις, ἂν τύχῃ, πολιτείας. ἐμπίπτει δ' εἰς ἄλλο πρόβλημα καὶ σκέψιν ἑτέραν.

întrucât oferă hrană celor care dețin arme; în schimb, <în cazul cetății lui Hippodamos>, ei dețin o proprietate pe care și-o lucrează singuri. Cât privește <proprietatea> publică, de pe care își iau hrana războinicii, dacă o lucrează ei înșiși, nu mai există nici o deosebire între luptători și agricultori, așa cum dorea <acest> legislator. Dar, dacă cei care își lucrează singuri pământul vor fi diferiți de luptători, va exista o a patra parte în aceeași cetate care nu ia parte la nimic și care ar fi ceva străin de viața politică. Dar, dacă ar dispune cineva ca lucrătorii propriului pământ să îl lucreze și pe cel public, mulțimea roadelor va fi insuficientă pentru ca fiecare să întrețină din ele două gospodării. Atunci de ce să nu cultive același pământ 1268 b
dintre <loturile> trase la sorți pentru hrana lor proprie cât și pentru hrana dată luptătorilor? Toate aceste lucruri se prezintă confuz <la Hippodamos>.

Nu este bună nici acea lege privitoare la judecată, care consideră valabilă judecarea celor care urmează a fi decise pur și simplu după o judecată scrisă și care îl transformă pe judecător într-un arbitru. Aceasta înseamnă că este posibil ca într-un arbitraj să se afle mai mulți <arbitri> (iar aceștia să dezbată în comun decizia lor), chiar dacă în judecătorii acest lucru nu există, ci, dimpotrivă, acolo majoritatea legislatorilor se străduiesc ca judecătorii să nu dezbată în comun <decizia>. Și cum să nu aibă loc o judecată eronată atunci când s-ar părea că judecătorul este avantajat, dar nu în aceeași măsură ca și împricinatul? De pildă, acesta <pretinde> douăzeci de mine, iar judecătorul acordă zece, sau mai mult, sau mai puțin, unul va da cinci, un altul patru, iar în acest fel este evident faptul că ei își vor proporționa judecata, pe când ceilalți vor decide să îi acorde pe toți sau deloc. Dar în ce fel se vor departaja atunci voturile? El nu este constrâns să își calce jurământul dacă decide *pro* sau *contra* în sens absolut, de vreme ce acuzația este scrisă pe bună dreptate în același mod absolut. Despre cel achitat nu se susține că nu este dator cu nimic, ci că <nu e dator> cu douăzeci de mine. Dar acel <judecător> care condamnă la plata a douăzeci de mine fără a considera că datorează <atât de mult> își calcă jurământul.

Privitor la onoarea care trebuie acordată celor care au inventat ceva folositor pentru cetate, decizia prin lege nu este lipsită de primejdie, ci ea este făcută numai după ochi, ceea ce este un prilej de tulburări și de calomniere a cetății. Aici însă ne situăm într-o problemă și o cercetare diferite.

'Αποροῦσι γάρ τινες πότερον βλαβερὸν ἢ συμφέρον ταῖς πόλεσι τὸ κινεῖν τοὺς πατρίους νόμους, ἂν ᾖ τις ἄλλος βελτίων. διόπερ οὐ ῥᾴδιον τῷ λεχθέντι ταχὺ συγχωρεῖν, εἴπερ μὴ συμφέρει κινεῖν, ἐνδέχεται δ' εἰσηγεῖσθαί τινας νόμων λύσιν ἢ πολιτείας ὡς κοινὸν ἀγαθόν. ἐπεὶ δὲ πεποιήμεθα μνείαν, ἔτι μικρὰ περὶ αὐτοῦ διαστείλασθαι βέλτιον. ἔχει γάρ, ὥσπερ εἴπομεν, ἀπορίαν, καὶ δόξειεν ἂν βέλτιον εἶναι τὸ κινεῖν. ἐπὶ γοῦν τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν τοῦτο συνενήνοχεν, οἷον ἰατρικὴ κινηθεῖσα παρὰ τὰ πάτρια καὶ γυμναστικὴ καὶ ὅλως αἱ τέχναι πᾶσαι καὶ αἱ δυνάμεις, ὥστ' ἐπεὶ μίαν τούτων θετέον καὶ τὴν πολιτικήν, δῆλον ὅτι καὶ περὶ ταύτην ἀναγκαῖον ὁμοίως ἔχειν. σημεῖον δ' ἂν γεγονέναι φαίη τις ἐπ' αὐτῶν τῶν ἔργων· τοὺς γὰρ ἀρχαίους νόμους λίαν ἁπλοῦς εἶναι καὶ βαρβαρικούς. ἐσιδηροφοροῦντό τε γὰρ οἱ Ἕλληνες, καὶ τὰς γυναῖκας ἐωνοῦντο παρ' ἀλλήλων, ὅσα τε λοιπὰ τῶν ἀρχαίων ἐστί που νομίμων
1269 a εὐήθη πάμπαν ἐστίν, οἷον ἐν Κύμῃ περὶ τὰ φονικὰ νόμος ἔστιν, ἂν πλῆθός τι παράσχηται μαρτύρων ὁ διώκων τὸν φόνον τῶν αὐτοῦ συγγενῶν, ἔνοχον εἶναι τῷ φόνῳ τὸν φεύγοντα. ζητοῦσι δ' ὅλως οὐ τὸ πάτριον ἀλλὰ τἀγαθὸν πάντες· εἰκός τε τοὺς πρώτους, εἴτε γηγενεῖς ἦσαν εἴτ' ἐκ φθορᾶς τινος ἐσώθησαν, ὁμοίους εἶναι καὶ τοὺς τυχόντας καὶ τοὺς ἀνοήτους, ὥσπερ καὶ λέγεται κατὰ τῶν γηγενῶν, ὥστε ἄτοπον τὸ μένειν ἐν τοῖς τούτων δόγμασιν. πρὸς δὲ τούτοις οὐδὲ τοὺς γεγραμμένους ἐᾶν ἀκινήτους βέλτιον. ὥσπερ γὰρ καὶ περὶ τὰς ἄλλας τέχνας, καὶ τὴν πολιτικὴν τάξιν ἀδύνατον ἀκριβῶς πάντα γραφῆναι· καθόλου γὰρ ἀναγκαῖον γράφειν, αἱ δὲ πράξεις περὶ τῶν καθ' ἕκαστόν εἰσιν.

'Εκ μὲν οὖν τούτων φανερὸν ὅτι κινητέοι καὶ τινὲς καὶ ποτὲ τῶν νόμων εἰσίν· ἄλλον δὲ τρόπον ἐπισκοποῦσιν εὐλαβείας ἂν δόξειεν εἶναι πολλῆς. ὅταν γὰρ ᾖ τὸ μὲν βέλτιον μικρόν, τὸ δ' ἐθίζειν εὐχερῶς λύειν τοὺς νόμους φαῦλον, φανερὸν ὡς ἐατέον ἐνίας ἁμαρτίας καὶ τῶν νομοθετῶν καὶ τῶν ἀρχόντων· οὐ γὰρ τοσοῦτον ὠφελήσεται κινήσας ὅσον βλαβήσεται τοῖς ἄρχουσιν ἀπειθεῖν ἐθισθείς. ψεῦδος δὲ καὶ τὸ παράδειγμα τὸ περὶ τῶν τεχνῶν· οὐ γὰρ ὅμοιον τὸ κινεῖν τέχνην καὶ νόμον· ὁ γὰρ νόμος ἰσχὺν οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τὸ πείθεσθαι παρὰ τὸ ἔθος, τοῦτο δ' οὐ

S-ar putea însă unii întreba dacă este avantajos sau nociv pentru cetăţi să îşi schimbe legile tradiţionale, dacă s-ar ivi vreuna mai bună. Din acest motiv nu este uşor să ne alăturăm grabnic celui care spune că, deşi faptul schimbării nu este avantajos, totuşi este posibil ca unii să propună desfiinţarea unor legi sau a constituţiei în numele binelui public. Pentru că am pomenit aceasta, să zăbovim mai mult asupra ei. Se pune problema, aşa cum spuneam, şi s-ar putea opina că ar fi mai bună schimbarea. Acest lucru a fost profitabil în alte ştiinţe: de pildă, medicina, care şi-a schimbat <regulile> faţă de cele tradiţionale, ca şi gimnastica, şi în general toate tehnicile şi <practicile> posibile, astfel încât între acestea ar trebui considerată şi politica, deoarece este evident faptul că lucrurile stau în mod necesar la fel şi pentru aceasta. S-ar putea spune chiar că dovada acestui lucru reiese din fapte, pentru că legile arhaice erau foarte simple şi barbare. Căci grecii purtau mereu arme la ei şi îşi vindeau reciproc femeile şi tot ceea ce s-a păstrat din legile vechi în vreun fel este cu totul simplist. 1269 a De exemplu, la Cume există o lege privind crimele conform căreia, dacă cel care acuză de crimă aduce un număr determinat de martori dintre rudele acuzatului, acesta din urmă este recunoscut ca vinovat. Dar, în general toţi caută <legea> cea bună, şi nu cea tradiţională. S-ar putea ca primii <oameni>, fie că se născuseră din pământ[83], fie că au supravieţuit unui cataclism, să fi fost asemănători celor de rând şi prostimii, aşa cum se spune despre oamenii născuţi din pământ, aşa încât este nefiresc să rămânem la aşezămintele lor. Pe lângă ele, nu este prea bine să păstrăm neschimbate nici legile scrise. Căci, precum se petrece şi în cazul celorlalte tehnici, nici ordinea politică nu poate fi în totalitate aşternută în scris cu precizie, pentru că scrisul se referă la general, pe când faptele au un caracter particular[84].

Din acestea rezultă că unele legi trebuie schimbate uneori. Din altă perspectivă însă, s-ar părea că ar fi nevoie de mai multă luare aminte. Atunci când schimbarea în bine este măruntă, este rea obişnuinţa de a desfiinţa cu uşurinţă legile, iar atunci trebuie îngăduite unele inconsecvenţe, atât ale legislatorilor cât şi ale magistraţilor. Căci utilitatea schimbării <legilor> nu este atât de mare pe cât de mult ar dăuna cel care s-ar obişnui să nu se supună magistraţilor. Iar exemplul luat din <alte> tehnici este fals, pentru că schimbarea tehnicii şi a legii sunt <operaţii> diferite. Căci legea nu are o altă forţă de a supune în afara obiceiului, care se naşte

γίνεται εἰ μὴ διὰ χρόνου πλῆθος, ὥστε τὸ ῥᾳδίως μεταβάλλειν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων νόμων εἰς ἑτέρους νόμους καινοὺς ἀσθενῆ ποιεῖν ἐστι τὴν τοῦ νόμου δύναμιν. ἔτι δ' εἰ καὶ κινητέοι, πότερον πάντες καὶ ἐν πάσῃ πολιτείᾳ, ἢ οὔ; καὶ πότερον τῷ τυχόντι ἢ τισίν; ταῦτα γὰρ ἔχει μεγάλην διαφοράν. διὸ νῦν μὲν ἀφῶμεν ταύτην τὴν σκέψιν· ἄλλων γάρ ἐστι καιρῶν.

ι.

Περὶ δὲ τῆς Λακεδαιμονίων πολιτείας καὶ τῆς Κρητικῆς, σχεδὸν δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων πολιτειῶν, δύο εἰσὶν αἱ σκέψεις, μία μὲν εἴ τι καλῶς ἢ μὴ καλῶς πρὸς τὴν ἀρίστην νενομοθέτηται τάξιν, ἑτέρα δ' εἴ τι πρὸς τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὸν τρόπον ὑπεναντίως τῆς προκειμένης αὐτοῖς πολιτείας. ὅτι μὲν οὖν δεῖ τῇ μελλούσῃ καλῶς πολιτεύεσθαι τὴν τῶν ἀναγκαίων ὑπάρχειν σχολήν, ὁμολογούμενόν ἐστιν· τίνα δὲ τρόπον ὑπάρχειν, οὐ ῥᾴδιον λαβεῖν. ἥ τε γὰρ Θετταλῶν πενεστεία πολλάκις ἐπέθετο τοῖς Θετταλοῖς, ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς Λάκωσιν οἱ εἵλωτες. ὥσπερ γὰρ ἐφεδρεύοντες τοῖς ἀτυχήμασι διατελοῦσιν· περὶ δὲ τοὺς Κρῆτας οὐδέν πω τοιοῦτον συμβέβηκεν. αἴτιον δ' ἴσως τὸ τὰς
1269 b γειτνιώσας πόλεις, καίπερ πολεμούσας ἀλλήλαις, μηδεμίαν εἶναι σύμμαχον τοῖς ἀφισταμένοις διὰ τὸ μὴ συμφέρειν καὶ αὐταῖς κεκτημέναις περιοίκους, τοῖς δὲ Λάκωσιν οἱ γειτνιῶντες ἐχθροὶ πάντες ἦσαν, Ἀργεῖοι καὶ Μεσήνιοι καὶ Ἀρκάδες· ἐπεὶ καὶ τοῖς Θετταλοῖς κατ' ἀρχὰς ἀφίσταντο διὰ τὸ πολεμεῖν ἔτι τοῖς προσχώροις, Ἀχαιοῖς καὶ Περραιβοῖς καὶ Μάγνησιν. ἔοικε δὲ καὶ εἰ μηδὲν ἕτερον, ἀλλὰ τό γε τῆς ἐπιμελείας ἐργῶδες εἶναι, τίνα δεῖ πρὸς αὐτοὺς ὁμιλῆσαι τρόπον· ἀνιέμενοί τε γὰρ ὑβρίζουσι καὶ τῶν ἴσων ἀξιοῦσιν ἑαυτοὺς τοῖς κυρίοις, καὶ κακοπαθῶς ζῶντες ἐπιβουλεύουσι καὶ μισοῦσιν. δῆλον οὖν ὡς οὐκ ἐξευρίσκουσι τὸν βέλτιστον τρόπον οἷς τοῦτο συμβαίνει περὶ τὴν εἱλωτείαν.

Ἔτι δ' ἡ περὶ τὰς γυναῖκας ἄνεσις καὶ πρὸς τὴν προαίρεσιν τῆς πολιτείας βλαβερὰ καὶ πρὸς εὐδαιμονίαν πόλεως. ὥσπερ γὰρ οἰκίας μέρος ἀνὴρ καὶ γυνή, δῆλον ὅτι

numai într-un interval lung de timp, astfel încât trecerea cu uşurinţă de la legile existente la alte legi noi înseamnă a face ca legea să îşi piardă puterea. Pe urmă, dacă ele trebuie schimbate, oare <acest lucru este valabil> pentru toate <legile> şi toate constituţiile sau nu? Acest lucru îi revine oricui la întâmplare sau cuiva determinat? Căci acest lucru aduce cu sine o mare diferenţă. Să lăsăm acum deoparte această cercetare, căci <pentru ea> vor mai fi ocazii.

IX.

În privinţa constituţiilor Lacedemoniei şi a Cretei, dar şi a aproximativ tuturor celorlalte constituţii, există două lucruri de cercetat: în primul rând, dacă există sau nu ceva bun în vederea legiferării celei mai bune ordini, iar în al doilea rând, dacă există ceva opus propunerii şi modelului de constituţie oferit de aceşti <reformatori>. Este acceptabil faptul că, pentru <o cetate> care urmează să fie bine guvernată, este necesară existenţa unui răgaz în faţa nevoilor. Dar cum trebuie să se petreacă aceasta, nu este uşor de lămurit. De pildă, în Thessalia, penestii s-au ridicat adesea contra thessalienilor, şi în acelaşi fel hiloţii contra laconienilor, care îşi petrec timpul pândind eşecurile acestora. În cazul cretanilor, însă, nu s-a petrecut deloc aşa ceva. Motivul este acela că cetăţile vecine, chiar şi atunci când se luptă între ele, nu se aliază niciodată 1269 b
cu cele care le sunt îndepărtate, pentru că acest lucru le este avantajos, iar ele posedă şi perieci. Dar în privinţa laconienilor, ei nu au ca vecini decât duşmani, anume argienii, mesenienii şi arcadienii, iar cât despre thessalieni, ei s-au deosebit de la început prin războiul purtat cu vecinii ahei, perebi şi magnesieni. S-ar părea însă că, în lipsă de altceva, grija faţă de modul în care ar trebui să fie relaţiile cu aceştia este dificilă. Dacă li se dau privilegii, ei produc tulburări şi se cred egali cu stăpânii lor, iar dacă trăiesc în mizerie, atunci uneltesc şi poartă ură. Este deci limpede faptul că aceia cărora li se întâmplă acest lucru cu hiloţii nu au găsit modul optim <al guvernării>.

Pe urmă, privilegiul acordat femeilor este dăunător atât pentru idealul constituţiei cât şi pentru fericirea cetăţii. Tot aşa cum bărbatul şi femeia reprezintă părţi ale administrării familiei, este

καὶ πόλιν ἐγγὺς τοῦ δίχα διῃρῆσθαι δεῖ νομίζειν εἴς τε τὸ τῶν ἀνδρῶν πλῆθος καὶ τὸ τῶν γυναικῶν, ὥστ' ἐν ὅσαις πολιτείαις φαύλως ἔχει τὸ περὶ τὰς γυναῖκας, τὸ ἥμισυ τῆς πόλεως εἶναι δεῖ νομίζειν ἀνομοθέτητον. ὅπερ ἐκεῖ συμβέβηκεν· ὅλην γὰρ τὴν πόλιν ὁ νομοθέτης εἶναι βουλόμενος καρτερικήν, κατὰ μὲν τοὺς ἄνδρας φανερός ἐστι τοιοῦτος ὤν, ἐπὶ δὲ τῶν γυναικῶν ἐξημέληκεν· ζῶσι γὰρ ἀκολάστως πρὸς ἅπασαν ἀκολασίαν καὶ τρυφερῶς. ὥστ' ἀναγκαῖον ἐν τῇ τοιαύτῃ πολιτείᾳ τιμᾶσθαι τὸν πλοῦτον, ἄλλως τε κἂν τύχωσι γυναικοκρατούμενοι, καθάπερ τὰ πολλὰ τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολεμικῶν γενῶν, ἔξω Κελτῶν ἢ κἂν εἴ τινες ἕτεροι φανερῶς τετιμήκασι τὴν πρὸς τοὺς ἄρρενας συνουσίαν. ἔοικε γὰρ ὁ μυθολογήσας πρῶτος οὐκ ἀλόγως συζεῦξαι τὸν Ἄρην πρὸς τὴν Ἀφροδίτην· ἢ γὰρ πρὸς τὴν τῶν ἀρρένων ὁμιλίαν ἢ πρὸς τὴν τῶν γυναικῶν φαίνονται κατοκώχιμοι πάντες οἱ τοιοῦτοι.

Διὸ παρὰ τοῖς Λάκωσι τοῦθ' ὑπῆρχεν, καὶ πολλὰ διῳκεῖτο ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν. καίτοι τί διαφέρει γυναῖκας ἄρχειν ἢ τοὺς ἄρχοντας ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἄρχεσθαι; ταὐτὸ γὰρ συμβαίνει. χρησίμου δ' οὔσης τῆς θρασύτητος πρὸς οὐδὲν τῶν ἐγκυκλίων, ἀλλ' εἴπερ, πρὸς τὸν πόλεμον, βλαβερώταται καὶ πρὸς ταῦθ' αἱ τῶν Λακώνων ἦσαν. ἐδήλωσαν δ' ἐπὶ τῆς Θηβαίων ἐμβολῆς· χρήσιμοι μὲν γὰρ οὐδὲν ἦσαν, ὥσπερ ἐν ἑτέραις πόλεσιν, θόρυβον δὲ παρεῖχον πλείω τῶν πολεμίων. ἐξ ἀρχῆς μὲν οὖν ἔοικε συμβεβηκέναι τοῖς Λάκωσιν εὐλόγως ἡ τῶν γυναικῶν
1270 a ἄνεσις. ἔξω γὰρ τῆς οἰκείας διὰ τὰς στρατείας ἀπεξενοῦντο πολὺν χρόνον, πολεμοῦντες τόν τε πρὸς Ἀργείους πόλεμον καὶ πάλιν τὸν πρὸς Ἀρκάδας καὶ Μεσηνίους· σχολάσαντες δὲ αὑτοὺς μὲν παρεῖχον τῷ νομοθέτῃ προωδοπεποιημένους διὰ τὸν στρατιωτικὸν βίον (πολλὰ γὰρ ἔχει μέρη τῆς ἀρετῆς), τὰς δὲ γυναῖκάς φασι μὲν ἄγειν ἐπιχειρῆσαι τὸν Λυκοῦργον ὑπὸ τοὺς νόμους, ὡς δ' ἀντέκρουον, ἀποστῆναι πάλιν. αἰτίαι μὲν οὖν εἰσιν αὗται τῶν γενομένων, ὥστε δῆλον ὅτι καὶ ταύτης τῆς ἁμαρτίας· ἀλλ' ἡμεῖς οὐ τοῦτο σκοποῦμεν, τίνι δεῖ συγγνώμην ἔχειν ἢ μὴ ἔχειν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ὀρθῶς καὶ μὴ ὀρθῶς.

Τὰ δὲ περὶ τὰς γυναῖκας ἔχοντα μὴ καλῶς ἔοικεν, ὥσπερ ἐλέχθη καὶ πρότερον, οὐ μόνον ἀπρέπειάν τινα ποιεῖν

evident că ar trebui atunci să se considere că şi cetatea ar cunoaşte o diviziune în mulţimea bărbaţilor şi în aceea a femeilor, astfel încât, în cazul constituţiilor care adoptă <măsuri> inadecvate pentru femei, trebuie considerat că jumătate din cetate se găseşte în afara legii. Legislatorul care doreşte să se manifeste ferm faţă de întreaga cetate realizează acest lucru în privinţa bărbaţilor, dar el nu ia în seamă cazul femeilor, pentru că ele trăiesc în dezordine, într-o totală delăsare şi comoditate. În consecinţă, este necesar ca într-o asemenea constituţie să se acorde credit averii, mai ales dacă se întâmplă ca femeile să conducă, aşa cum se petrece la majoritatea neamurilor războinice şi militare, cu excepţia celţilor şi a altora, care ţineau la mare cinste legăturile dintre bărbaţi. S-ar părea că nu a fost lipsit de minte cel care i-a legat pentru prima oară la un loc prin rostirea mitului pe Aphrodita şi pe Ares, căci toate <neamurile războinice> de acest fel par să fie interesate atât de relaţia dintre bărbaţi[85] cât şi de aceea dintre femei.

De aceea, în cazul laconienilor se petrece acest lucru, iar la ei de la început unele lucruri sunt administrate de femei. Şi totuşi ce diferenţă există între o guvernare a femeilor şi faptul ca femeile să îşi conducă proprii lor conducători? Rezultatul este acelaşi. Deşi îndrăzneala nu foloseşte nici treburilor de fiecare zi, ci numai războiului, chiar în acest din urmă caz <femeile> au făcut mult rău laconienilor. Ele au dovedit acest lucru în vremea invaziei thebanilor, căci ele nu au fost de nici un folos, tot aşa ca şi în alte cetăţi, ci au provocat o dezordine mai mare decât duşmanii. Pare verosimil faptul că laconienii au acordat încă de la început un privilegiu femeilor. Din cauza campaniilor militare, ei au petrecut de altfel 1270 a
mult timp departe de cei de acasă, luptând contra argienilor şi apoi contra arcadienilor şi a mesenienilor. După ce erau lăsaţi la vatră, ei erau înclinaţi să dea curs ascultării faţă de legislator, datorită vieţii militare, care deţine multe aspecte virtuoase. În privinţa femeilor însă, se spune că Lycurg s-a străduit să le facă să asculte de legi dar, pentru că s-au ridicat împotriva lui, el a renunţat ulterior. Ele sunt, prin urmare, cauza a ceea ce s-a petrecut apoi, precum şi, evident, a eşecului acestei <constituţii>. Însă cercetarea noastră nu se referă la ceea ce este sau nu este scuzabil, ci la ceea ce este sau nu corect.

S-ar părea că <reglementările> necuvenite privind femeile produc, aşa cum am spus-o şi mai sus, nu numai o tulburare a

τῆς πολιτείας αὐτῆς καθ' αὐτήν, ἀλλὰ συμβάλλεσθαί τι πρὸς τὴν φιλοχρηματίαν. μετὰ γὰρ τὰ νῦν ῥηθέντα τοῖς περὶ τὴν ἀνωμαλίαν τῆς κτήσεως ἐπιτιμήσειεν ἄν τις. τοῖς μὲν γὰρ αὐτῶν συμβέβηκε κεκτῆσθαι πολλὴν λίαν οὐσίαν, τοῖς δὲ πάμπαν μικράν· διόπερ εἰς ὀλίγους ἧκεν ἡ χώρα. τοῦτο δὲ καὶ διὰ τῶν νόμων τέτακται φαύλως· ὠνεῖσθαι μὲν γάρ, ἢ πωλεῖν τὴν ὑπάρχουσαν, ἐποίησεν οὐ καλόν, ὀρθῶς ποιήσας, διδόναι δὲ καὶ καταλείπειν ἐξουσίαν ἔδωκε τοῖς βουλομένοις· καίτοι ταὐτὸ συμβαίνειν ἀναγκαῖον ἐκείνως τε καὶ οὕτως. ἔστι δὲ καὶ τῶν γυναικῶν σχεδὸν τῆς πάσης χώρας τῶν πέντε μερῶν τὰ δύο, τῶν τ' ἐπικλήρων πολλῶν γινομένων, καὶ διὰ τὸ προῖκας διδόναι μεγάλας. καίτοι βέλτιον ἦν μηδεμίαν ἢ ὀλίγην ἢ καὶ μετρίαν τετάχθαι. νῦν δ' ἔξεστι δοῦναί τε τὴν ἐπίκληρον ὅτῳ ἂν βούληται, κἂν ἀποθάνῃ μὴ διαθέμενος, ὃν ἂν καταλίπῃ κληρονόμον, οὗτος ᾧ ἂν θέλῃ δίδωσιν. τοιγαροῦν δυναμένης τῆς χώρας χιλίους ἱππεῖς τρέφειν καὶ πεντακοσίους, καὶ ὁπλίτας τρισμυρίους, οὐδὲ χίλιοι τὸ πλῆθος ἦσαν.

Γέγονε δὲ διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν δῆλον ὅτι φαύλως αὐτοῖς εἶχε τὰ περὶ τὴν τάξιν ταύτην· μίαν γὰρ πληγὴν οὐχ ὑπήνεγκεν ἡ πόλις, ἀλλ' ἀπώλετο διὰ τὴν ὀλιγανθρωπίαν. λέγουσι δ' ὡς ἐπὶ μὲν τῶν προτέρων βασιλέων μετεδίδοσαν τῆς πολιτείας, ὥστ' οὐ γίνεσθαι τότε ὀλιγανθρωπίαν, πολεμούντων πολὺν χρόνον, καί φασιν εἶναί ποτε τοῖς Σπαρτιάταις καὶ μυρίους· οὐ μὴν ἀλλ', εἴτ' ἐστὶν ἀληθῆ ταῦτα εἴτε μή, βέλτιον τὸ διὰ τῆς κτήσεως ὡμαλισμένης πληθύειν ἀνδρῶν τὴν πόλιν. ὑπεναντίος δὲ καὶ ὁ περὶ τὴν τεκνοποιίαν νόμος πρὸς ταύτην τὴν διόρθωσιν. βουλόμενος γὰρ ὁ νομοθέτης ὡς πλείστους εἶναι τοὺς Σπαρτιάτας,
1270 b προάγεται τοὺς πολίτας ὅτι πλείστους ποιεῖσθαι παῖδας· ἔστι γὰρ αὐτοῖς νόμος τὸν μὲν γεννήσαντα τρεῖς υἱοὺς ἄφρουρον εἶναι, τὸν δὲ τέτταρας ἀτελῆ πάντων. καίτοι φανερὸν ὅτι πολλῶν γινομένων, τῆς δὲ χώρας οὕτω διῃρημένης, ἀναγκαῖον πολλοὺς γίνεσθαι πένητας.

Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ περὶ τὴν ἐφορείαν ἔχει φαύλως. ἡ γὰρ ἀρχὴ κυρία μὲν αὐτὴ τῶν μεγίστων αὐτοῖς ἐστιν, γίνονται δ' ἐκ τοῦ δήμου παντός, ὥστε πολλάκις ἐμπίπτουσιν ἄνθρωποι σφόδρα πένητες εἰς τὸ ἀρχεῖον, οἳ διὰ τὴν ἀπορίαν ὤνιοι ἦσαν. ἐδήλωσαν δὲ πολλάκις μὲν καὶ

constituţiei ca atare, ci contribuie într-o anume măsură la atracţia faţă de avere. Pe lângă cele care sunt de menţionat, s-ar putea acorda atenţie şi <reglementărilor> privind inegalitatea averii, deoarece unii au ajuns să posede o avere foarte mare, pe când alţii una cu totul neînsemnată, iar din acest motiv pământul a revenit celor puţini. Aceasta s-a întâmplat deoarece legile erau întocmite prost. Pe de o parte, vânzarea sau cumpărarea lui nu erau privite cu ochi buni – şi bine s-a întâmplat aşa – iar pe de altă parte s-a dat frîu liber înstrăinării şi însuşirii acestuia pentru cei care au dorit-o. Şi într-un caz şi în celălalt s-a petrecut acelaşi lucru: aproximativ două cincimi din teren a revenit femeilor, din cauza numărului mare de fiice unice moştenitoare[86], apoi, din cauza zestrelor mari, deşi era mai bine ca acestea să fi fost desfiinţate, ori să fie mai mici, sau măcar modeste. Există <în Sparta> astăzi obiceiul de a lăsa fiica unică moştenitoare cui o vrea, iar dacă nu a fost lăsată o dispoziţie testamentară, moştenitorul o oferă pe ea celui care o doreşte. Iată că, deşi acest pământ poate hrăni o mie cinci sute de cavaleri şi treizeci de mii de hopliţi, mulţimea lor nu se ridică totuşi nici măcar la o mie.

Reiese în mod limpede şi din fapte că <reglementările> privind ordinea acestora sunt nechibzuite, deoarece această cetate nu a îndurat nici măcar un singur asediu, ci a căzut din cauza numărului mic al oamenilor. Se spune că în vremea regilor de odinioară se acorda uşor cetăţenie, astfel încât nu se producea o scădere a populaţiei, în ciuda perioadelor lungi de război, şi se spune că în vremea aceea existau până la zece mii de spartani. Fie că este sau nu este acesta adevărul, este mai bine ca numărul bărbaţilor să crească în cetate datorită proporţionării averilor, deşi chiar legea privind natalitatea este contrară unei îndreptări a situaţiei. Căci, dorind ca spartanii să devină foarte numeroşi, legiuitorul lor i-a 1270 b
îndemnat pe cetăţeni să facă mulţi copii. Există o lege a lor care spune că acela care a născut trei fii este scutit de serviciul militar, iar cel care a născut patru, este scutit de toate. Dar este evident că, dacă se nasc mulţi, iar împărţirea pământului rămâne aceeaşi, în mod necesar mulţi vor rămâne săraci.

Dar şi toate cele privind eforatul se prezintă într-o manieră nechibzuită. Această instituţie deţine puterea maximă pentru spartani, iar toţi <membrii> ei provin din demos, astfel încât mulţi oameni foarte săraci ajung adesea la putere şi devin corupţi din cauza sărăciei lor. Acest lucru a fost probat în mai multe rânduri în

πρότερον, καὶ νῦν δὲ ἐν τοῖς Ἀνδρίοις· διαφθαρέντες γὰρ ἀργυρίῳ τινές, ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, ὅλην τὴν πόλιν ἀπώλεσαν, καὶ διὰ τὸ τὴν ἀρχὴν εἶναι λίαν μεγάλην καὶ ἰσοτύραννον δημαγωγεῖν αὐτοὺς ἠναγκάζοντο καὶ οἱ βασιλεῖς, ὥστε καὶ ταύτῃ συνεπιβλάπτεσθαι τὴν πολιτείαν· δημοκρατία γὰρ ἐξ ἀριστοκρατίας συνέβαινεν. συνέχει μὲν οὖν τὴν πολιτείαν τὸ ἀρχεῖον τοῦτο. ἡσυχάζει γὰρ ὁ δῆμος διὰ τὸ μετέχειν τῆς μεγίστης ἀρχῆς, ὥστ' εἴτε διὰ τὸν νομοθέτην εἴτε διὰ τύχην τοῦτο συμπέπτωκεν, συμφερόντως ἔχει τοῖς πράγμασιν· δεῖ γὰρ τὴν πολιτείαν τὴν μέλλουσαν σῴζεσθαι πάντα βούλεσθαι τὰ μέρη τῆς πόλεως εἶναι καὶ διαμένειν ταὐτά· οἱ μὲν οὖν βασιλεῖς διὰ τὴν αὑτῶν τιμὴν οὕτως ἔχουσιν, οἱ δὲ καλοὶ κἀγαθοὶ διὰ τὴν γερουσίαν (ἆθλον γὰρ ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς ἀρετῆς ἐστιν), ὁ δὲ δῆμος διὰ τὴν ἐφορείαν καθίσταται γὰρ ἐξ ἁπάντων. ἀλλ' αἱρετὴν ἔδει τὴν ἀρχὴν εἶναι ταύτην ἐξ ἁπάντων μέν, μὴ τὸν τρόπον δὲ τοῦτον ὃν νῦν παιδαριώδης γάρ ἐστι λίαν. ἔτι δὲ καὶ κρίσεών εἰσι μεγάλων κύριοι, ὄντες οἱ τυχόντες, διόπερ οὐκ αὐτογνώμονας βέλτιον κρίνειν ἀλλὰ κατὰ γράμματα καὶ τοὺς νόμους. ἔστι δὲ καὶ ἡ δίαιτα τῶν ἐφόρων οὐχ ὁμολογουμένη τῷ βουλήματι τῆς πόλεως· αὐτὴ μὲν γὰρ ἀνειμένη λίαν ἐστίν, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις μᾶλλον ὑπερβάλλει ἐπὶ τὸ σκληρόν, ὥστε μὴ δύνασθαι καρτερεῖν ἀλλὰ λάθρα τὸν νόμον ἀποδιδράσκοντας ἀπολαύειν τῶν σωματικῶν ἡδονῶν.

Ἔχει δὲ καὶ τὰ περὶ τὴν τῶν γερόντων ἀρχὴν οὐ καλῶς αὐτοῖς. ἐπιεικῶν μὲν γὰρ ὄντων καὶ πεπαιδευμένων ἱκανῶς πρὸς ἀνδραγαθίαν τάχ' ἂν εἴπειέ τις συμφέρειν τῇ πόλει, καίτοι τό γε διὰ βίου κυρίους εἶναι κρίσεων μεγάλων ἀμφισβητήσιμον. ἔστι γάρ, ὥσπερ καὶ σώματος, καὶ
1271 a διανοίας γῆρας· τὸν τρόπον δὲ τοῦτον πεπαιδευμένων ὥστε καὶ τὸν νομοθέτην αὐτὸν ἀπιστεῖν ὡς οὐκ ἀγαθοῖς ἀνδράσιν, οὐκ ἀσφαλές. φαίνονται δὲ καὶ καταδωροδοκούμενοι καὶ καταχαριζόμενοι πολλὰ τῶν κοινῶν οἱ κεκοινωνηκότες τῆς ἀρχῆς ταύτης. διόπερ βέλτιον αὐτοὺς μὴ ἀνευθύνους εἶναι· νῦν δ' εἰσίν. δόξειε δ' ἂν ἡ τῶν ἐφόρων ἀρχὴ πάσας εὐθύνειν τὰς ἀρχάς· τοῦτο δὲ τῇ ἐφορείᾳ μέγα λίαν τὸ δῶρον, καὶ τὸν τρόπον οὐ τοῦτον λέγομεν διδόναι δεῖν τὰς εὐθύνας. ἔτι δὲ καὶ τὴν αἵρεσιν ἣν ποιοῦνται τῶν γερόντων κατά τε τὴν κρίσιν ἐστὶ παιδαριώδης, καὶ τὸ

trecut, iar acum în cazul andriilor[87], în care unii, fiind cumpăraţi cu argint, au dus la pieire întreaga cetate, pe cât le-a stat în putere. Iar pentru că această instituţie avea foarte multă putere şi era egală unui tiran, chiar şi regii s-au străduit să devină populari pentru aceştia, astfel încât întreaga constituţie a fost afectată din această cauză, devenind, din aristocraţie, o democraţie. Acest regim asigură o continuitate constituţională, căci demosul este mulţumit, deoarece ia parte la puterea cea mai înaltă, astfel încât el cunoaşte avantaje concrete, fie datorită legislatorului, fie graţie întâmplării. Dar pentru ca o cetate să se păstreze în continuare este necesar ca toate părţile ei să dorească existenţa şi persistenţa ei. Regii au avut în vedere acest lucru din cauza onoarei <aduse lor> de acestea, apoi membrii elitei[88] <sunt interesaţi de persistenţă> datorită *gerousiei*[89], pentru că învestirea în cadrul ei reprezintă o răsplată a virtuţii, iar demosul, datorită eforiei, în care îşi găsesc cu toţii locul. Trebuia ca această instituţie să fie alcătuită din toţi, dar nu în modul foarte pueril în care acest lucru se petrece acum <la Sparta>. <Eforii> conduc marile procese, ei fiind aleşi la întâmplare, şi de aceea ar fi bine ca ei să nu judece urmând propria lor părere, ci să urmeze prescripţiile şi legile. Apoi, modul de viaţă al eforilor nu corespunde voinţei cetăţii, pentru că el cultivă prea mult excesele, în vreme ce în cazul altora <modul de viaţă> este foarte rigid, aşa încât <eforii> nu îl pot suporta şi, nerespectând legea, ei se dedau pe ascuns plăcerilor corporale.

Nici cele privind instituţia *gerousiei* nu sunt bine organizate la ei. Dacă ea ar fi compusă din oameni cu justă măsură şi educaţi adecvat în vederea împlinirii lor umane, s-ar putea mai degrabă spune că acest lucru este folositor cetăţii. Dar este discutabilă acordarea pe viaţă a conducerii marilor procese deoarece, asemeni corpului, şi gândirea îmbătrâneşte. Pentru că ei sunt educaţi astfel 1271 a
încât legiuitorul nu poate conta pe ei ca pe nişte oameni serioşi, această <instituţie> este nesigură. Este evident faptul că cei care au fost mituiţi au fost tot aceia care, luând parte la această instituţie, au sacrificat multe dintre valorile publice. Din acest motiv, este mai bine ca ei să nu fie scutiţi de o dare de seamă, fapt care aici nu se petrece. S-ar putea opina că instituţia eforilor ar trebui să ceară socoteală de la toţi împuterniciţii ei, dar acesta ar fi un efort prea mare pentru eforat, şi nu acesta este modul în care credem că ar trebui să fie acordate responsabilităţile. Pe urmă, şi alegerea care

αὐτὸν αἰτεῖσθαι τὸν ἀξιωθησόμενον τῆς ἀρχῆς οὐκ ὀρθῶς ἔχει· δεῖ γὰρ καὶ βουλόμενον καὶ μὴ βουλόμενον ἄρχειν τὸν ἄξιον τῆς ἀρχῆς. νῦν δ' ὅπερ καὶ περὶ τὴν ἄλλην πολιτείαν ὁ νομοθέτης φαίνεται ποιῶν· φιλοτίμους γὰρ κατασκευάζων τοὺς πολίτας τούτῳ κέχρηται πρὸς τὴν αἵρεσιν τῶν γερόντων· οὐδεὶς γὰρ ἂν ἄρχειν αἰτήσαιτο μὴ φιλότιμος ὤν. καίτοι τῶν γ' ἀδικημάτων τῶν ἑκουσίων τὰ πλεῖστα συμβαίνει σχεδὸν διὰ φιλοτιμίαν καὶ διὰ φιλοχρηματίαν τοῖς ἀνθρώποις.

Περὶ δὲ βασιλείας, εἰ μὲν βέλτιόν ἐστιν ὑπάρχειν ταῖς πόλεσιν ἢ μὴ βέλτιον, ἄλλος ἔστω λόγος· ἀλλὰ μὴν βέλτιόν γε μὴ καθάπερ νῦν, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὑτοῦ βίον ἕκαστον κρίνεσθαι τῶν βασιλέων. ὅτι δ' ὁ νομοθέτης οὐδ' αὐτὸς οἴεται δύνασθαι ποιεῖν καλοὺς κἀγαθούς, δῆλον· ἀπιστεῖ γοῦν ὡς οὐκ οὖσιν ἱκανῶς ἀγαθοῖς ἀνδράσιν· διόπερ ἐξέπεμπον συμπρεσβευτὰς τοὺς ἐχθρούς, καὶ σωτηρίαν ἐνόμιζον τῇ πόλει εἶναι τὸ στασιάζειν τοὺς βασιλεῖς.

Οὐ καλῶς δ' οὐδὲ περὶ τὰ συσσίτια τὰ καλούμενα φιδίτια νενομοθέτηται τῷ καταστήσαντι πρῶτον. ἔδει γὰρ ἀπὸ κοινοῦ μᾶλλον εἶναι τὴν σύνοδον, καθάπερ ἐν Κρήτῃ· παρὰ δὲ τοῖς Λάκωσιν ἕκαστον δεῖ φέρειν, καὶ σφόδρα πενήτων ἐνίων ὄντων καὶ τοῦτο τὸ ἀνάλωμα οὐ δυναμένων δαπανᾶν, ὥστε συμβαίνει τοὐναντίον τῷ νομοθέτῃ τῆς προαιρέσεως. βούλεται μὲν γὰρ δημοκρατικὸν εἶναι τὸ κατασκεύασμα τῶν συσσιτίων, γίνεται δ' ἥκιστα δημοκρατικὸν οὕτω νενομοθετημένον. μετέχειν μὲν γὰρ οὐ ῥᾴδιον τοῖς λίαν πένησιν, ὅρος δὲ τῆς πολιτείας οὗτός ἐστιν αὐτοῖς ὁ πάτριος, τὸν μὴ δυνάμενον τοῦτο τὸ τέλος φέρειν μὴ μετέχειν αὐτῆς· τῷ δὲ περὶ τοὺς ναυάρχους νόμῳ καὶ ἕτεροί τινες ἐπιτετιμήκασιν, ὀρθῶς ἐπιτιμῶντες. στάσεως γὰρ γίνεται αἴτιος· ἐπὶ γὰρ τοῖς βασιλεῦσιν, οὖσι στρατηγοῖς ἀιδίοις, ἡ ναυαρχία σχεδὸν ἑτέρα βασιλεία καθέστηκεν.

Καὶ ὧδὶ δὲ τῇ ὑποθέσει τοῦ νομοθέτου ἐπιτιμήσειεν ἄν
1271 b τις, ὅπερ καὶ Πλάτων ἐν τοῖς Νόμοις ἐπιτετίμηκεν· πρὸς γὰρ μέρος ἀρετῆς ἡ πᾶσα σύνταξις τῶν νόμων ἐστί, τὴν πολεμικήν· αὕτη γὰρ χρησίμη πρὸς τὸ κρατεῖν. τοιγαροῦν ἐσῴζοντο μὲν πολεμοῦντες, ἀπώλλυντο δὲ ἄρξαντες διὰ τὸ

desemnează membrii *gerousiei* are un caracter pueril în privinţa modului de decizie, şi nu este corect ca acest lucru să fie solicitat efectiv de către cel care se crede demn de ea. Căci este necesar ca acela care este demn de această funcţie să o îndeplinească fie că vrea, fie că nu vrea. Este însă limpede că aici legislatorul acţionează la fel ca în alte <aspecte> ale constituţiei. Străduindu-se să confere cetăţenilor ambiţii, el s-a folosit de aceştia în alegerea membrilor *gerousiei*, pentru că nimeni nu ar cere să facă parte din ea dacă nu ar fi ambiţios, în ciuda faptului că aproape cele mai multe dintre nedreptăţile voite au loc din cauza ambiţiei şi a lăcomiei de bani.

Regalitatea va face obiectul unei alte discuţii[90], anume dacă este bine sau nu să i se supună ei cetăţile. Chiar dacă în raport cu starea de fapt <a Spartei> acest lucru nu este bun, totuşi fiecare dintre regi este ales potrivit propriului mod de viaţă. Este evident faptul că legiuitorul nu se consideră capabil să formeze singur <din ei> oameni desăvârşiţi, dar el îi tratează cu neîncredere, ca pe nişte oameni lipsiţi de suficientă virtute. Din acest motiv, el îi trimite pe <regii> detestaţi ca ambasadori, considerând faptul că neînţelegerea regilor înseamnă salvarea cetăţii.

Nici <reglementările> privind ospeţele comune, numite fiditii[91], nu sunt bune, aşa cum au fost ele legiferate de întemeietorul lor. Ar fi trebuit mai degrabă ca această întrunire să fie suportată de comunitate, aşa cum se petrece în Creta. Dimpotrivă, în Laconia, fiecare trebuie să îşi pună partea, iar pentru că unii sunt extrem de săraci şi nu pot suporta această cheltuială, se petrece contrariul a ceea ce doreşte legislatorul. Căci el doreşte pe de o parte ca realizarea ospeţelor comune să fie democratică, deşi felul în care ele sunt legiferate le face să fie prea puţin astfel. Nu este, aşadar, uşor pentru cei foarte săraci să ia parte la ele, iar definiţia cetăţeniei este formulată tradiţional, astfel încât cei care nu reuşesc să realizeze aceste <ospeţe comune> nici nu iau parte la cetăţenie. În privinţa legii conducătorilor de nave, mulţi alţii au criticat-o, şi încă pe bună dreptate, deoarece ea este un prilej de conflict, pentru că, alături de regii care sunt strategi pe viaţă, conducerea unei nave a fost organizată aproape ca o altă regalitate.

Apoi, chiar fundamentul folosit de legislator este criticabil, aşa cum l-a criticat Platon în *Legile*[92]: întreg sistemul legilor este orientat în raport 1271 b
cu un singur aspect al virtuţii, şi anume cel războinic. Acest aspect este util exercitării puterii, şi din acest motiv <spartanii> s-au menţinut cât timp au luptat, dar s-au prăbuşit când au fost puşi în situaţia de a

μὴ ἐπίστασθαι σχολάζειν μηδὲ ἠσκηκέναι μηδεμίαν ἄσκησιν ἑτέραν κυριωτέραν τῆς πολεμικῆς. τούτου δὲ ἁμάρτημα οὐκ ἔλαττον· νομίζουσι μὲν γὰρ γίνεσθαι τἀγαθὰ τὰ περιμάχητα δι' ἀρετῆς μᾶλλον ἢ κακίας, καὶ τοῦτο μὲν καλῶς, ὅτι μέντοι ταῦτα κρείττω τῆς ἀρετῆς ὑπολαμβάνουσιν, οὐ καλῶς.

Φαύλως δ' ἔχει καὶ περὶ τὰ κοινὰ χρήματα τοῖς Σπαρτιάταις. οὔτε γὰρ ἐν τῷ κοινῷ τῆς πόλεως ἔστιν οὐδὲν πολέμους μεγάλους ἀναγκαζομένοις πολεμεῖν, εἰσφέρουσί τε κακῶς· διὰ γὰρ τὸ τῶν Σπαρτιατῶν εἶναι τὴν πλείστην γῆν οὐκ ἐξετάζουσιν ἀλλήλων τὰς εἰσφοράς. ἀποβέβηκέ τε τοὐναντίον τῷ νομοθέτῃ τοῦ συμφέροντος· τὴν μὲν γὰρ πόλιν πεποίηκεν ἀχρήματον, τοὺς δ' ἰδιώτας φιλοχρηματους. περὶ μὲν οὖν τῆς Λακεδαιμονίων πολιτείας ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω· ταῦτα γάρ ἐστιν ἃ μάλιστ' ἄν τις ἐπιτιμήσειεν.

κ.

Ἡ δὲ Κρητικὴ πολιτεία πάρεγγυς μέν ἐστι ταύτης, ἔχει δὲ μικρὰ μὲν οὐ χεῖρον, τὸ δὲ πλεῖον ἧττον γλαφυρῶς. καὶ γὰρ ἔοικε καὶ λέγεταί γε τὰ πλεῖστα μεμιμῆσθαι τὴν Κρητικὴν πολιτείαν ἡ τῶν Λακώνων· τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἀρχαίων ἧττον διήρθρωται τῶν νεωτέρων. φασὶ γὰρ τὸν Λυκοῦργον, ὅτε τὴν ἐπιτροπείαν τὴν Χαρίλλου τοῦ βασιλέως καταλιπὼν ἀπεδήμησεν, τότε τὸν πλεῖστον διατρῖψαι χρόνον περὶ Κρήτην διὰ τὴν συγγένειαν· ἄποικοι γὰρ οἱ Λύκτιοι τῶν Λακώνων ἦσαν, κατέλαβον δ' οἱ πρὸς τὴν ἀποικίαν ἐλθόντες τὴν τάξιν τῶν νόμων ὑπάρχουσαν ἐν τοῖς τότε κατοικοῦσιν. διὸ καὶ νῦν οἱ περίοικοι τὸν αὐτὸν τρόπον χρῶνται αὐτοῖς, ὡς κατασκευάσαντος Μίνω πρώτου τὴν τάξιν τῶν νόμων.

Δοκεῖ δ' ἡ νῆσος καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν τὴν Ἑλληνικὴν πεφυκέναι καὶ κεῖσθαι καλῶς· πάσῃ γὰρ ἐπίκειται τῇ θαλάττῃ, σχεδὸν τῶν Ἑλλήνων ἱδρυμένων περὶ τὴν θάλατταν πάντων· ἀπέχει γὰρ τῇ μὲν τῆς Πελοποννήσου μικρόν, τῇ δὲ τῆς Ἀσίας τοῦ περὶ Τριόπιον τόπου καὶ Ῥόδου. διὸ καὶ τὴν τῆς θαλάττης ἀρχὴν κατέσχεν ὁ Μίνως, καὶ τὰς

guverna, deoarece ei nu ştiau să se bucure de răgaz, şi nici nu practicaseră un alt exerciţiu mai de seamă decât lupta. Aceasta este o eroare nu mai puţin gravă: ei sunt de părere că bunurile pentru care se luptă se obţin mai degrabă prin virtute decât prin viciu. Aici au dreptate, dar atunci când ei le pun pe acestea mai presus de virtute nu mai au dreptate.

Legile spartane sunt rele şi în privinţa bunurilor comune, deoarece resursele comune ale cetăţii sunt vide pentru cei care sunt constrânşi să lupte în marile războaie, iar ele sunt alimentate prost, din cauza faptului că cea mai mare parte a terenului revine spartanilor <particulari>, iar ei nu controlează contribuţiile lor reciproce. Astfel, legislatorul ajunge la ceea ce este contrar avantajului: el a realizat <astfel> o cetate lipsită de bunuri şi nişte cetăţeni de rând dornici de avere. Aşadar, în privinţa constituţiei lacedemonienilor să rămână spuse acestea, căci ele sunt cu precădere aspectele pe care le-ar putea cineva critica.

X.

Constituţia cretană este apropiată de cea <spartană>, iar sub un număr mic de aspecte nu este mai rea, deşi sub mai multe aspecte ea este mai puţin cizelată. Se spune şi se pare că, sub cele mai multe aspecte, constituţia cretană a imitat-o pe cea spartană, iar multe dintre <constituţiile> arhaice sunt mai bine articulate decât cele mai recente. Se spune că Lycurg, atunci când a pornit în călătorie, lăsând în urmă ospitalitatea regelui Charillos, a petrecut cea mai mare parte a timpului străbătând Creta, în numele înrudirii <spartanilor> cu aceasta. În fond, lictienii fuseseră colonişti ai laconilor, iar atunci când ei au sosit în vederea colonizării, au preluat legislaţia în vigoare pe atunci la locuitorii acelor ţinuturi. Din acest motiv, şi astăzi localnicii se folosesc de ele în acelaşi mod în care Minos schiţase pentru prima oară ordinea legilor.

Această insulă pare să aibă o natură şi o situare favorabile guvernării Greciei, deoarece este înconjurată de întreaga mare în apropierea căreia s-au stabilit toţi grecii. Puţin o desparte de Pelopones, pe de o parte, iar pe de alta, de Asia, la Triope şi la Rhodos. Din acest motiv, Minos s-a înstăpânit asupra mării şi a

νήσους τὰς μὲν ἐχειρώσατο τὰς δ' ᾤκισεν, τέλος δὲ ἐπιθέμενος τῇ Σικελίᾳ τὸν βίον ἐτελεύτησεν ἐκεῖ περὶ Καμικόν.

Ἔχει δ' ἀνάλογον ἡ Κρητικὴ τάξις πρὸς τὴν Λακωνικήν. 1272 a γεωργοῦσί τε γὰρ τοῖς μὲν εἵλωτες τοῖς δὲ Κρησὶν οἱ περίοικοι, καὶ συσσίτια παρ' ἀμφοτέροις ἔστιν, καὶ τό γε ἀρχαῖον ἐκάλουν οἱ Λάκωνες οὐ φιδίτια ἀλλὰ ἀνδρεῖα, καθάπερ οἱ Κρῆτες, ᾗ καὶ δῆλον ὅτι ἐκεῖθεν ἐλήλυθεν. ἔτι δὲ τῆς πολιτείας ἡ τάξις. οἱ μὲν γὰρ ἔφοροι τὴν αὐτὴν ἔχουσι δύναμιν τοῖς ἐν τῇ Κρήτῃ καλουμένοις κόσμοις, πλὴν οἱ μὲν ἔφοροι πέντε τὸν ἀριθμὸν οἱ δὲ κόσμοι δέκα εἰσίν· οἱ δὲ γέροντες τοῖς γέρουσιν, οὓς καλοῦσιν οἱ Κρῆτες βουλήν, ἴσοι· βασιλεία δὲ πρότερον μὲν ἦν, εἶτα κατέλυσαν οἱ Κρῆτες, καὶ τὴν ἡγεμονίαν οἱ κόσμοι τὴν κατὰ πόλεμον ἔχουσιν· ἐκκλησίας δὲ μετέχουσι πάντες, κυρία δ' οὐδενός ἐστιν ἀλλ' ἢ συνεπιψηφίσαι τὰ δόξαντα τοῖς γέρουσι καὶ τοῖς κόσμοις. τὰ μὲν οὖν τῶν συσσιτίων ἔχει βέλτιον τοῖς Κρησὶν ἢ τοῖς Λάκωσιν. ἐν μὲν γὰρ Λακεδαίμονι κατὰ κεφαλὴν ἕκαστος εἰσφέρει τὸ τεταγμένον, εἰ δὲ μή, μετέχειν νόμος κωλύει τῆς πολιτείας, καθάπερ εἴρηται καὶ πρότερον, ἐν δὲ Κρήτῃ κοινοτέρως· ἀπὸ πάντων γὰρ τῶν γινομένων καρπῶν τε καὶ βοσκημάτων δημοσίων, καὶ ἐκ τῶν φόρων οὓς φέρουσιν οἱ περίοικοι, τέτακται μέρος τὸ μὲν πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τὰς κοινὰς λειτουργίας, τὸ δὲ τοῖς συσσιτίοις, ὥστ' ἐκ κοινοῦ τρέφεσθαι πάντας, καὶ γυναῖκας καὶ παῖδας καὶ ἄνδρας.

Πρὸς δὲ τὴν ὀλιγοσιτίαν ὡς ὠφέλιμον πολλὰ πεφιλοσόφηκεν ὁ νομοθέτης, καὶ πρὸς τὴν διάζευξιν τῶν γυναικῶν, ἵνα μὴ πολυτεκνῶσι, τὴν πρὸς τοὺς ἄρρενας ποιήσας ὁμιλίαν, περὶ ἧς εἰ φαύλως ἢ μὴ φαύλως, ἕτερος ἔσται τοῦ διασκέψασθαι καιρός. ὅτι δὴ τὰ περὶ τὰ συσσίτια βέλτιον τέτακται τοῖς Κρησὶν ἢ τοῖς Λάκωσι, φανερόν· τὰ δὲ περὶ τοὺς κόσμους ἔτι χεῖρον τῶν ἐφόρων. ὃ μὲν γὰρ ἔχει κακὸν τὸ τῶν ἐφόρων ἀρχεῖον, ὑπάρχει καὶ τούτοις (γίνονται γὰρ οἱ τυχόντες), ὃ δ' ἐκεῖ συμφέρει πρὸς τὴν πολιτείαν, ἐνταῦθ' οὐκ ἔστιν. ἐκεῖ μὲν γάρ, διὰ τὸ τὴν αἵρεσιν ἐκ πάντων εἶναι, μετέχων ὁ δῆμος τῆς μεγίστης ἀρχῆς βούλεται μένειν τὴν πολιτείαν· ἐνταῦθα δ' οὐκ ἐξ ἁπάντων αἱροῦνται τοὺς κόσμους ἀλλ' ἐκ τινῶν γενῶν, καὶ

insulelor, pe care le-a cucerit sau le-a colonizat. În final, asediind Sicilia, el şi-a sfârşit viaţa acolo, aproape de Camicos.

Regimul din Creta cunoaşte o asemănare cu acela din Laconia. <Aici> hiloţii lucrează pământul, pe când la Creta periecii, iar 1272 a
ospeţele publice există şi într-o parte şi în cealaltă. Apoi, laconienii nici nu le numeau în mod originar fiditii, ci andrii[93], la fel ca în Creta, iar prin acest lucru se vede că acest <obicei> este desprins de acolo. Pe urmă, ordinea constituţională: eforii au aceeaşi putere cu aceia care sunt numiţi la Creta cosmi, cu excepţia faptului că eforii sunt cinci la număr, pe când cosmii sunt zece. Vârstnicii care compun *gerousia*, pe care cretanii o numesc consiliu, sunt în număr egal <celor din Sparta>. La început a fost <şi acolo> o regalitate, apoi cretanii au desfiinţat-o, iar conducerea militară o asumă cosmii. La adunarea generală participă, în schimb, cu toţii, dar ea nu are nici o putere, cu excepţia ratificării decretelor *gerousiei* şi ale cosmilor. Cele privind ospeţele publice se prezintă mai bine la cretani decât la laconieni, pentru că spartanii trebuie să îşi aducă partea fiecare; în caz contrar, legea împiedică participarea la cetăţenie, aşa cum s-a spus mai sus[94]. Dar în Creta ea are un caracter public, pentru că din toate roadele realizate şi din turmele crescute pe terenurile publice, precum şi din tributul plătit de perieci, se constituie o parte pentru zei şi pentru procesiunile publice, iar alta în vederea ospeţelor publice, pentru ca să se înfrupte fiecare din bunul public, atât copiii cât şi femeile şi bărbaţii.

Legiuitorul a lăsat multe măsuri cu un conţinut filosofic privitoare la sobrietate, văzând-o utilă, dar şi relativ la îndepărtarea de femei, pentru a nu face mulţi copii, instaurând relaţia între bărbaţi. Dacă acesta este sau nu un lucru bun, urmează să se examineze cu o altă ocazie. Este însă evident că ospeţele comune sunt mai bine alcătuite la cretani decât la laconieni. Dar în privinţa cosmilor este mai rău decât în privinţa eforilor, deoarece <cosmii> urmează aspectul cel rău al instituţiei eforilor, anume accesul în <această instituţie> revine oricui la întâmplare, dar ceea ce era avantajos în constituţia spartană din acest punct de vedere aici nu este. Căci acolo, din cauza faptului că alegerea avea loc dintre toţi, demosul care lua parte la magistratura supremă era interesat de menţinerea constituţiei. Însă dincoace, cosmii nu sunt aleşi dintre toţi, ci numai dintr-o parte a comunităţii, iar membrii *gerousiei* <sunt aleşi> dintre cei care au făcut parte dintre cosmi. Despre

τοὺς γέροντας ἐκ τῶν κεκοσμηκότων, περὶ ὧν τοὺς αὐτοὺς ἄν τις εἴπειε λόγους καὶ περὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι γινομένων. τὸ γὰρ ἀνυπεύθυνον καὶ τὸ διὰ βίου μεῖζόν ἐστι γέρας τῆς ἀξίας αὐτοῖς, καὶ τὸ μὴ κατὰ γράμματα ἄρχειν ἀλλ' αὐτογνώμονας ἐπισφαλές. τὸ δ' ἡσυχάζειν μὴ μετέχοντα τὸν δῆμον οὐδὲν σημεῖον τοῦ τετάχθαι καλῶς. οὐδὲν γὰρ λῆμμα ἔστι τοῖς κόσμοις ὥσπερ τοῖς ἐφόροις, πόρρω γ' ἀποικοῦσιν ἐν νήσῳ τῶν διαφθερούντων.

1272 b Ἣν δὲ ποιοῦνται τῆς ἁμαρτίας ταύτης ἰατρείαν, ἄτοπος καὶ οὐ πολιτικὴ ἀλλὰ δυναστευτική. πολλάκις γὰρ ἐκβάλλουσι συστάντες τινὲς τοὺς κόσμους ἢ τῶν συναρχόντων αὐτῶν ἢ τῶν ἰδιωτῶν· ἔξεστι δὲ καὶ μεταξὺ τοῖς κόσμοις ἀπειπεῖν τὴν ἀρχήν. ταῦτα δὴ πάντα βέλτιον γίνεσθαι κατὰ νόμον ἢ κατ' ἀνθρώπων βούλησιν· οὐ γὰρ ἀσφαλὴς ὁ κανών. πάντων δὲ φαυλότατον τὸ τῆς ἀκοσμίας τῶν δυνατῶν, ἣν καθιστᾶσι πολλάκις ὅταν μὴ δίκας βούλωνται δοῦναι· ᾗ καὶ δῆλον ὡς ἔχει τι πολιτείας ἡ τάξις, ἀλλ' οὐ πολιτεία ἐστὶν ἀλλὰ δυναστεία μᾶλλον. εἰώθασι δὲ διαλαμβάνοντες τὸν δῆμον καὶ τοὺς φίλους ἀναρχίαν ποιεῖν καὶ στασιάζειν καὶ μάχεσθαι πρὸς ἀλλήλους· καίτοι τί διαφέρει τὸ τοιοῦτον ἢ διά τινος χρόνου μηκέτι πόλιν εἶναι τὴν τοιαύτην, ἀλλὰ λύεσθαι τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν; ἔστι δ' ἐπικίνδυνος οὕτως ἔχουσα πόλις, τῶν βουλομένων ἐπιτίθεσθαι καὶ δυναμένων.

Ἀλλά, καθάπερ εἴρηται, σῴζεται διὰ τὸν τόπον· ξενηλασίας γὰρ τὸ πόρρω πεποίηκεν. διὸ καὶ τὸ τῶν περιοίκων μένει τοῖς Κρησίν, οἱ δ' εἵλωτες ἀφίστανται πολλάκις. οὔτε γὰρ ἐξωτερικῆς ἀρχῆς κοινωνοῦσιν οἱ Κρῆτες, νεωστί τε πόλεμος ξενικὸς διαβέβηκεν εἰς τὴν νῆσον, ὃς πεποίηκε φανερὰν τὴν ἀσθένειαν τῶν ἐκεῖ νόμων. περὶ μὲν οὖν ταύτης εἰρήσθω τοσαῦθ' ἡμῖν τῆς πολιτείας.

λ.

Πολιτεύεσθαι δὲ δοκοῦσι καὶ Καρχηδόνιοι καλῶς καὶ πολλὰ περιττῶς πρὸς τοὺς ἄλλους, μάλιστα δ' ἔνια παραπλησίως τοῖς Λάκωσιν. αὗται γὰρ αἱ τρεῖς πολιτεῖαι

aceştia s-ar putea spune aceleaşi lucruri ca şi despre cei care se găsesc în Lacedemonia. Faptul de a nu da seama nimănui, precum şi cel de a fi ales pe viaţă reprezintă pentru aceştia o onoare mai mare decât merită, iar faptul de a guverna după opinia proprie şi după legi scrise este periculos. Apoi, faptul că demosul se complace în a nu lua parte <la viaţa politică> nu este semnul unei ordini bune. Căci nu există pentru cosmi nimic care să îi avantajeze, aşa cum este la efori, pentru că ei se află, pe insula aceasta, departe de tot ce i-ar corupe.

Remediul pe care ei îl aduc la acest neajuns este bizar şi nu are un caracter politic, ci este mai degrabă unul abuziv. Căci adesea se adună câte unii şi îi alungă pe cosmi, fie că şi aceia iau parte la conducere, fie că sunt dintre cei de rând. Cosmilor le este permis să renunţe la puterea lor chiar în timpul exercitării puterii. Toate aceste lucruri însă se realizează mai bine urmând legea, decât urmând opinia umană, deoarece aceasta nu reprezintă o modalitate infailibilă. Dar cel mai nechibzuit lucru dintre toate cele posibile este desfiinţarea instituţiei cosmilor. Acest lucru se realiza adesea atunci când acordarea judecăţilor nu era dorită. Prin acest fapt este limpede că regimul acesta are ceva dintr-o constituţie, dar ea nu este totuşi o constituţie, ci mai degrabă un regim abuziv. Căci ei obişnuiesc să îşi dezbine demosul şi prietenii, să instaureze puterea unuia singur şi să aducă conflictul şi lupta unora împotriva altora. Cu ce se deosebeşte această situaţie de aceea în care cetatea este desfiinţată pentru o perioadă de timp, iar comunitatea politică este ruptă? Cetatea care are asemenea <dificultăţi> este pusă în primejdie de către cei care vor şi sunt capabili să o atace.

Dar, aşa cum s-a spus, <Creta> este salvată de situarea sa: faptul că era departe i-a oprit pe străini. Apoi, pericii se supun din acest motiv cretanilor, pe când hiloţii se revoltă frecvent. Cretanii nu deţin stăpânirea nici unui teritoriu exterior, şi doar recent s-a ivit pe insulă un război străin[95], care a pus în lumină slăbiciunea legilor de acolo. Aşadar, despre această constituţie să rămână rostite de către noi acestea.

XI.

Şi carthaginezii par să aibă un regim politic bun şi superior altora sub numeroase aspecte, deşi altele sunt asemănătoare mai ales laconienilor. Căci aceste trei constituţii sunt într-un fel

ἀλλήλαις τε σύνεγγύς πώς εἰσι καὶ τῶν ἄλλων πολὺ διαφέρουσιν, ἥ τε Κρητικὴ καὶ ἡ Λακωνικὴ καὶ τρίτη τούτων ἡ τῶν Καρχηδονίων. καὶ πολλὰ τῶν τεταγμένων ἔχει παρ' αὐτοῖς καλῶς· σημεῖον δὲ πολιτείας συντεταγμένης τὸ τὸν δῆμον διαμένειν ἐν τῇ τάξει τῆς πολιτείας, καὶ μήτε στάσιν, ὅ τι καὶ ἄξιον εἰπεῖν, γεγενῆσθαι μήτε τύραννον. ἔχει δὲ παραπλήσια τῇ Λακωνικῇ πολιτείᾳ τὰ μὲν συσσίτια τῶν ἑταιριῶν τοῖς φιδιτίοις, τὴν δὲ τῶν ἑκατὸν καὶ τεττάρων ἀρχὴν τοῖς ἐφόροις (πλὴν οὐ χεῖρον· οἱ μὲν γὰρ ἐκ τῶν τυχόντων εἰσί, ταύτην δ' αἱροῦνται τὴν ἀρχὴν ἀριστίνδην), τοὺς δὲ βασιλεῖς καὶ τὴν γερουσίαν ἀνάλογον τοῖς ἐκεῖ βασιλεῦσι καὶ γέρουσιν· καὶ βέλτιον δὲ τοὺς βασιλεῖς μήτε καθ' αὑτὸ εἶναι γένος μήτε τοῦτο τὸ τυχόν, εἰ δέ τι διαφέρει ἐκ τούτων αἱρετοὺς μᾶλλον ἢ καθ' ἡλικίαν. μεγάλων γὰρ κύριοι καθεστῶτες, ἂν εὐτελεῖς ὦσι μεγάλα βλάπτουσι, καὶ ἔβλαψαν ἤδη τὴν πόλιν τὴν τῶν Λακεδαιμονίων.

Τὰ μὲν οὖν πλεῖστα τῶν ἐπιτιμηθέντων ἂν διὰ τὰς παρεκβάσεις κοινὰ τυγχάνει πάσαις ὄντα ταῖς εἰρημέναις πολιτείαις· τῶν δὲ παρὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῆς πολιτείας τὰ μὲν εἰς δῆμον ἐκκλίνει μᾶλλον, τὰ δ' εἰς ὀλιγαρχίαν. τοῦ μὲν γὰρ τὰ μὲν προσάγειν τὰ δὲ μὴ προσάγειν πρὸς τὸν δῆμον οἱ βασιλεῖς κύριοι μετὰ τῶν γερόντων, ἂν ὁμογνωμονῶσι πάντες, εἰ δὲ μή, καὶ τούτων ὁ δῆμος. ἃ δ' ἂν εἰσφέρωσιν οὗτοι, οὐ διακοῦσαι μόνον ἀποδιδόασι τῷ δήμῳ τὰ δόξαντα τοῖς ἄρχουσιν, ἀλλὰ κύριοι κρίνειν εἰσὶ καὶ τῷ βουλομένῳ τοῖς εἰσφερομένοις ἀντειπεῖν ἔξεστιν, ὅπερ ἐν ταῖς ἑτέραις πολιτείαις οὐκ ἔστιν. τὸ δὲ τὰς πενταρχίας κυρίας οὔσας πολλῶν καὶ μεγάλων ὑφ' αὑτῶν αἱρετὰς εἶναι, καὶ τὴν τῶν ἑκατὸν ταύτας αἱρεῖσθαι, τὴν μεγίστην ἀρχήν, ἔτι δὲ ταύτας πλείονα ἄρχειν χρόνον τῶν ἄλλων (καὶ γὰρ ἐξεληλυθότες ἄρχουσι καὶ μέλλοντες) ὀλιγαρχικόν, τὸ δὲ ἀμίσθους καὶ μὴ κληρωτὰς ἀριστοκρατικὸν θετέον, καὶ εἴ τι τοιοῦτον ἕτερον, καὶ τὸ τὰς δίκας ὑπὸ τῶν ἀρχείων δικάζεσθαι πάσας καὶ μὴ ἄλλας ὑπ' ἄλλων, καθάπερ ἐν Λακεδαίμονι.

apropiate, deşi sub multe alte aspecte foarte deosebite, şi anume cea cretană, laconiană şi a treia dintre ele, cea carthagineză. Multe dintre instituţiile acesteia <din urmă> sunt bune. Un semn al bunei alcătuiri a constituţiei este faptul că demosul pe care <Carthagina> îl are este stabil în ordinea constituţională, şi nici nu se revoltă şi – ceea ce este demn de menţionat – nu s-a ivit nici un tiran. Există o asemănare cu constituţia laconiană: ospeţele publice ale membrilor unui grup <seamănă> cu fiditiile, iar puterea celor patru sute cu eforii, cu excepţia unui fapt care nu este rău: dacă <la Sparta> ei erau aleşi la întâmplare, în această instituţie ei sunt aleşi după merit. Regii şi *gerousia* sunt asemănători cu cei din Sparta. Dar ceea ce este mai bun <aici> este faptul că regii nu provin din aceeaşi descendenţă, şi nici din vreo alta eventuală; iar dacă există vreo deosebire între aceştia, ea urmează mai degrabă alegerile decât vârsta. De vreme ce ei se află în fruntea marilor <instituţii>, dacă au un caracter de rând, ei aduc mari neajunsuri, tot aşa cum au prejudiciat şi cetatea lacedemonienilor. 1273 a

Prin urmare, majoritatea aspectelor criticabile din cauza caracterului lor deviant se întâmplă să fie comune tuturor instituţiilor sus-numite. Dar, datorită acestor <aspecte>, în raport cu modelul aristocraţiei şi cu cel constituţional, unele înclină spre un regim mai degrabă democratic, pe când altele spre oligarhie. Regii, alături de *gerousia*, atunci când cad cu toţii de acord, au dreptul de a înfăţişa sau nu demosului <problemele cetăţii>. Dacă nu <cad de acord>, atunci demosului îi revine decizia. În ceea ce priveşte problemele pe care ei le prezintă demosului, nu numai că ei îi oferă acestuia posibilitatea de a asculta opiniile magistraţilor, ci chiar posibilitatea de a fi judecători suverani: există chiar posibilitatea ca, dacă cineva doreşte, să contrazică cele spuse, fapt care în alte cetăţi nu există. Pe de altă parte, sunt <aspecte> oligarhice faptul că aceia care se numără între cei cinci magistraţi, care deţin <decizii> numeroase şi importante, sunt aleşi chiar de ei înşişi, precum şi faptul că funcţia supremă a celor o sută este desemnată tot de aceştia, pe urmă faptul că ei deţin puterea mai mult timp decât alţii (deoarece ei deţin puterea atât înaintea învestiturii cât şi după ce şi-au părăsit funcţia). Pe de altă parte, faptul că ei nu sunt plătiţi şi nici nu sunt traşi la sorţi trebuie considerat drept ceva aristocratic, ca şi altele de acest fel, precum şi faptul că toate procesele sunt judecate de către magistraţi, iar nu unele <procese> de către unii <magistraţi>, aşa ca în Lacedemonia.

Παρεκβαίνει δὲ τῆς ἀριστοκρατίας ἡ τάξις τῶν Καρχηδονίων μάλιστα πρὸς τὴν ὀλιγαρχίαν κατά τινα διάνοιαν ἣ συνδοκεῖ τοῖς πολλοῖς· οὐ γὰρ μόνον ἀριστίνδην ἀλλὰ καὶ πλουτίνδην οἴονται δεῖν αἱρεῖσθαι τοὺς ἄρχοντας· ἀδύνατον γὰρ τὸν ἀποροῦντα καλῶς ἄρχειν καὶ σχολάζειν. εἴπερ οὖν τὸ μὲν αἱρεῖσθαι πλουτίνδην ὀλιγαρχικὸν τὸ δὲ κατ' ἀρετὴν ἀριστοκρατικόν, αὕτη τις ἂν εἴη τάξις τρίτη, καθ' ἥνπερ συντέτακται καὶ τοῖς Καρχηδονίοις τὰ περὶ τὴν πολιτείαν· αἱροῦνται γὰρ εἰς δύο ταῦτα βλέποντες, καὶ μάλιστα τὰς μεγίστας, τούς τε βασιλεῖς καὶ τοὺς στρατηγούς. δεῖ δὲ νομίζειν ἁμάρτημα νομοθέτου τὴν παρέκβασιν εἶναι τῆς ἀριστοκρατίας ταύτην. ἐξ ἀρχῆς γὰρ τοῦθ' ὁρᾶν ἔστι τῶν ἀναγκαιοτάτων, ὅπως οἱ βέλτιστοι δύνωνται σχολάζειν καὶ μηδὲν ἀσχημονεῖν, μὴ μόνον ἄρχοντες ἀλλὰ μηδ' ἰδιωτεύοντες. εἰ δὲ δεῖ βλέπειν καὶ πρὸς εὐπορίαν χάριν σχολῆς, φαῦλον τὸ τὰς μεγίστας ὠνητὰς εἶναι τῶν ἀρχῶν, τήν τε βασιλείαν καὶ τὴν στρατηγίαν. ἔντιμον γὰρ ὁ νόμος οὗτος ποιεῖ τὸν πλοῦτον μᾶλλον τῆς ἀρετῆς, καὶ τὴν πόλιν ὅλην φιλοχρήματον. ὅ τι δ' ἂν ὑπολάβῃ τίμιον εἶναι τὸ κύριον, ἀνάγκη καὶ τὴν τῶν ἄλλων πολιτῶν δόξαν ἀκολουθεῖν τούτοις. ὅπου δὲ μὴ μάλιστα ἀρετὴ τιμᾶται, ταύτην οὐχ οἷόν τε βεβαίως ἀριστοκρατεῖσθαι τὴν πολιτείαν. ἐθίζεσθαι δ' εὔλογον κερδαίνειν τοὺς ὠνουμένους, ὅταν δαπανήσαντες ἄρχωσιν· ἄτοπον γὰρ εἰ πένης μὲν ὢν ἐπιεικὴς δὲ βουλήσεται κερδαίνειν, φαυλότερος δ' ὢν οὐ βουλήσεται δαπανήσας. διὸ δεῖ τοὺς δυναμένους ἄριστ' ἀργεῖν, τούτους ἄρχειν. βέλτιον δ', εἰ καὶ προεῖτο τὴν εὐπορίαν τῶν ἐπιεικῶν ὁ νομοθέτης, ἀλλὰ ἀρχόντων γε ἐπιμελεῖσθαι τῆς σχολῆς.

Φαῦλον δ' ἂν δόξειεν εἶναι καὶ τὸ πλείους ἀρχὰς τὸν αὐτὸν ἄρχειν· ὅπερ εὐδοκιμεῖ παρὰ τοῖς Καρχηδονίοις· ἓν γὰρ ὑφ' ἑνὸς ἔργον ἄριστ' ἀποτελεῖται. δεῖ δ' ὅπως γίνηται τοῦθ' ὁρᾶν τὸν νομοθέτην, καὶ μὴ προστάττειν τὸν αὐτὸν αὐλεῖν καὶ σκυτοτομεῖν. ὥσθ' ὅπου μὴ μικρὰ πόλις, πολιτικώτερον πλείονας μετέχειν τῶν ἀρχῶν, καὶ δημοτικώτερον· κοινότερόν τε γὰρ καθάπερ εἴπομεν καὶ κάλλιον ἕκαστον ἀποτελεῖται τῶν αὐτῶν καὶ θᾶττον. δῆλον

Regimul carthaginezilor se îndepărtează foarte mult de aristocraţie în privinţa unei idei răspândite între cei mulţi: ei sunt de părere că magistraţii nu trebuie aleşi după merit, ci după criteriul averii, fiind imposibil ca nevoiaşul să aibă parte de răgaz şi să poată stăpâni. Dar dacă alegerea făcută după avere este oligarhică, iar alegerea făcută după virtute înseamnă aristocraţie, atunci aceasta ar reprezenta un al treilea tip de regim, potrivit căruia este alcătuită constituţia carthaginezilor. Ei îşi aleg <magistraţii> ţinând cont de aceste două <regimuri>, mai ales în cazul celor mai importante, adică a regilor şi a strategilor. Totuşi, trebuie să luăm drept o eroare a legislatorului această îndepărtare de aristocraţie, pentru că una dintre cele mai necesare măsuri, de la bun început, este asigurarea răgazului şi a bunăstării celor mai buni, nu numai atunci când sunt la putere, ci şi atunci când sunt oameni de rând. Dar, dacă trebuie avută în vedere bunăstarea care conduce la răgaz, este greşit ca magistraturile cele mai importante, regalitatea şi strategia, să fie de vânzare. Căci o asemenea lege valorifică mai degrabă bogăţia decât virtutea şi determină întreaga cetate să fie dornică de avere. Dar dacă există ceva care este considerat de putere ca fiind demn, este necesar ca şi opinia celorlalţi să se alăture acesteia. Acolo unde virtutea nu este cinstită în mare măsură, acolo nu există astfel o constituţie aristocratică certă. Este logic ca aceia care au cumpărat 1273 b
<o magistratură> să se obişnuiască să câştige, de vreme ce ei au ajuns la putere ruinându-se. Căci este bizar ca un om de seamă dar sărac să vrea să câştige, pe când un nemernic să nu aibă de gând <aceasta>, fiind păgubit. De aceea este necesar să guverneze cei care sunt în mai mare măsură să o facă. Dar, chiar dacă legislatorul lasă deoparte sărăcia celor de seamă, este mai bine ca să se îngrijească în perioada magistraturii de răgazul lor.

S-ar putea considera în mod greşit că mai multe funcţii ar putea sta în puterea aceluiaşi <magistrat>, deşi la carthaginezi acest lucru este la mare cinste. Căci un lucru unic este bine împlinit de către un singur <magistrat>. De aceea legislatorul trebuie să fie atent la modul în care aceasta se produce şi să nu îngăduie ca unul singur să cânte la flaut şi să fie pantofar. În acest fel, acolo unde o cetate nu este mică, este mai uşor de realizat din punct de vedere constituţional participarea la magistraturi a mai multora, ceea ce este mai democratic. Căci acest lucru ţine mai degrabă de comunitate, aşa cum am mai spus-o, şi fiecare dintre aceste

δὲ τοῦτο ἐπὶ τῶν πολεμικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν· ἐν τούτοις γὰρ ἀμφοτέροις διὰ πάντων ὡς εἰπεῖν διελήλυθε τὸ ἄρχειν καὶ τὸ ἄρχεσθαι.

Ὀλιγαρχικῆς δ' οὔσης τῆς πολιτείας ἄριστα ἐκφεύγουσι τῷ πλουτεῖν αἰεί τι τοῦ δήμου μέρος, ἐκπέμποντες ἐπὶ τὰς πόλεις. τούτῳ γὰρ ἰῶνται καὶ ποιοῦσι μόνιμον τὴν πολιτείαν. ἀλλὰ τουτί ἐστι τύχης ἔργον, δεῖ δὲ ἀστασιάστους εἶναι διὰ τὸν νομοθέτην. νῦν δέ, ἂν ἀτυχία γένηταί τις καὶ τὸ πλῆθος ἀποστῇ τῶν ἀρχομένων, οὐδὲν ἔστι φάρμακον διὰ τῶν νόμων τῆς ἡσυχίας. περὶ μὲν οὖν τῆς Λακεδαιμονίων πολιτείας καὶ Κρητικῆς καὶ τῆς Καρχηδονίων, αἵπερ δικαίως εὐδοκιμοῦσι, τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον.

μ.

Τῶν δὲ ἀποφηναμένων τι περὶ πολιτείας ἔνιοι μὲν οὐκ ἐκοινώνησαν πράξεων πολιτικῶν οὐδ' ὡντινωνοῦν, ἀλλὰ διετέλεσαν ἰδιωτεύοντες τὸν βίον, περὶ ὧν εἴ τι ἀξιόλογον, εἴρηται σχεδὸν περὶ πάντων, ἔνιοι δὲ νομοθέται γεγόνασιν, οἱ μὲν ταῖς οἰκείαις πόλεσιν οἱ δὲ καὶ τῶν ὀθνείων τισί, πολιτευθέντες αὐτοί· καὶ τούτων οἱ μὲν νόμων ἐγένοντο δημιουργοὶ μόνον, οἱ δὲ καὶ πολιτείας, οἷον καὶ Λυκοῦργος καὶ Σόλων· οὗτοι γὰρ καὶ νόμους καὶ πολιτείας κατέστησαν.

Περὶ μὲν οὖν τῆς Λακεδαιμονίων εἴρηται, Σόλωνα δ' ἔνιοι μὲν οἴονται νομοθέτην γενέσθαι σπουδαῖον· ὀλιγαρχίαν τε γὰρ καταλῦσαι λίαν ἄκρατον οὖσαν, καὶ δουλεύοντα τὸν δῆμον παῦσαι, καὶ δημοκρατίαν καταστῆσαι τὴν πάτριον, μείξαντα καλῶς τὴν πολιτείαν· εἶναι γὰρ τὴν μὲν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλὴν ὀλιγαρχικόν, τὸ δὲ τὰς ἀρχὰς αἱρετὰς ἀριστοκρατικόν, τὰ δὲ δικαστήρια δημοτικόν. ἔοικε
1274 a δὲ Σόλων ἐκεῖνα μὲν ὑπάρχοντα πρότερον οὐ καταλῦσαι, τήν τε βουλὴν καὶ τὴν τῶν ἀρχῶν αἵρεσιν, τὸν δὲ δῆμον καταστῆσαι, τὰ δικαστήρια ποιήσας ἐκ πάντων. διὸ καὶ μέμφονταί τινες αὐτῷ· λῦσαι γὰρ θάτερα, κύριον ποιήσαντα τὸ δικαστήριον πάντων, κληρωτὸν ὄν. ἐπεὶ γὰρ τοῦτ' ἴσχυσεν, ὥσπερ τυράννῳ τῷ δήμῳ χαριζόμενοι τὴν

<magistraturi> se realizează mai bine şi mai prompt. Acest lucru este limpede şi în ceea ce priveşte cele relative la război şi la activităţile navale, căci, în cazul acestora două, faptul de a conduce şi faptul de a fi condus sunt separate, pentru a spune aşa, în cazul tuturor.

De vreme ce constituţia lor este oligarhică, <carthaginezii> evită în foarte mare măsură îmbogăţirea, trimiţând mereu câte o parte a demosului în cetăţile <colonizate>. Prin aceasta, ei îndreaptă şi stabilizează constituţia. Însă acest lucru este rodul întâmplării, pentru că este rolul legislatorului să împiedice revoltele. În schimb, dacă s-ar ivi vreun neajuns al sorţii şi mulţimea celor guvernaţi s-ar revolta, nu ar mai exista atunci nici un remediu din partea legilor pentru a restabili liniştea. Aceasta este maniera în care se prezintă, aşadar, constituţia lacedemonienilor, a cretanilor şi a carthaginezilor, pe bună dreptate renumite.

XII.

Dintre cei care şi-au expus opinia relativă la constituţie, unii nu au luat parte la viaţa politică şi nici nu au criticat-o, ci şi-au petrecut viaţa ca particulari. Dacă este ceva demn de spus despre ei, acest lucru trebuie spus despre aproape toţi. Alţii însă au devenit legislatori, fie în cetăţile lor proprii, fie în altele străine, împlinind funcţii politice. Unii dintre ei au fost doar producători ai legilor, pe când alţii au produs constituţii, ca de pildă Lycurg şi Solon. Căci aceştia au instituit atât legi cât şi constituţii.

Despre cea a lacedemonienilor s-a tratat deja, iar despre Solon unii consideră că ar fi fost un legislator curajos. El a suprimat o oligarhie exagerată, a pus capăt înrobirii demosului şi a instaurat democraţia tradiţională[36], combinând cu succes <aspectele> constituţiei. Căci exista în areopag un consiliu oligarhic, magistraturile alese erau aristocratice, iar judecătoriile erau populare. S-ar părea însă că Solon, pe de o parte, nu a realizat separarea de 1274 a instituţiile anterioare, de pildă consiliul şi alegerea magistraţilor, iar pe de altă parte, a instituit regimul demosului, realizând judecătoriile din toţi <membrii demosului>. De aceea, unii îl acuză că el a desfiinţat celălalt aspect al constituţiei, aducând la mare cinste tribunalul din care fac parte toţi, deşi el însuşi fusese ales prin tragere la sorţi. Iar pentru că acest <tribunal> a prins

πολιτείαν εἰς τὴν νῦν δημοκρατίαν μετέστησαν· καὶ τὴν μὲν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλὴν Ἐφιάλτης ἐκόλουσε καὶ Περικλῆς, τὰ δὲ δικαστήρια μισθοφόρα κατέστησε Περικλῆς, καὶ τοῦτον δὴ τὸν τρόπον ἕκαστος τῶν δημαγωγῶν προήγαγεν αὔξων εἰς τὴν νῦν δημοκρατίαν. φαίνεται δ' οὐ κατὰ τὴν Σόλωνος γενέσθαι τοῦτο προαίρεσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ συμπτώματος. τῆς ναυαρχίας γὰρ ἐν τοῖς Μηδικοῖς ὁ δῆμος αἴτιος γενόμενος ἐφρονηματίσθη καὶ δημαγωγοὺς ἔλαβε φαύλους ἀντιπολιτευομένων τῶν ἐπιεικῶν.

ἐπεὶ Σόλων γε ἔοικε τὴν ἀναγκαιοτάτην ἀποδιδόναι τῷ δήμῳ δύναμιν, τὸ τὰς ἀρχὰς αἱρεῖσθαι καὶ εὐθύνειν. μηδὲ γὰρ τούτου κύριος ὢν ὁ δῆμος δοῦλος ἂν εἴη καὶ πολέμιος, τὰς δ' ἀρχὰς ἐκ τῶν γνωρίμων καὶ τῶν εὐπόρων κατέστησε πάσας, ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμνων καὶ ζευγιτῶν καὶ τρίτου τέλους τῆς καλουμένης ἱππάδος· τὸ δὲ τέταρτον τὸ θητικόν, οἷς οὐδεμιᾶς ἀρχῆς μετῆν.

Νομοθέται δ' ἐγένοντο Ζάλευκός τε Λοκροῖς τοῖς ἐπιζεφυρίοις, καὶ Χαρώνδας ὁ Καταναῖος τοῖς αὑτοῦ πολίταις καὶ ταῖς ἄλλαις ταῖς Χαλκιδικαῖς πόλεσι ταῖς περὶ Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν. πειρῶνται δέ τινες καὶ συνάγειν ὡς Ὀνομακρίτου μὲν γενομένου πρώτου δεινοῦ περὶ νομοθεσίαν, γυμνασθῆναι δ' αὐτὸν ἐν Κρήτῃ, Λοκρὸν ὄντα καὶ ἐπιδημοῦντα κατὰ τέχνην μαντικήν· τούτου δὲ γενέσθαι Θάλητα ἑταῖρον, Θάλητος δ' ἀκροατὴν Λυκοῦργον καὶ Ζάλευκον, Ζαλεύκου δὲ Χαρώνδαν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν λέγουσιν ἀσκεπτότερον τῶν χρόνων λέγοντες. ἐγένετο δὲ καὶ Φιλόλαος ὁ Κορίνθιος νομοθέτης Θηβαίοις. ἦν δ' ὁ Φιλόλαος τὸ μὲν γένος τῶν Βακχιαδῶν, ἐραστὴς δὲ γενόμενος Διοκλέους τοῦ νικήσαντος Ὀλυμπίασιν, ὡς ἐκεῖνος τὴν πόλιν ἔλιπε διαμισήσας τὸν ἔρωτα τὸν τῆς μητρὸς Ἀλκυόνης, ἀπῆλθεν εἰς Θήβας· κἀκεῖ τὸν βίον ἐτελεύτησαν ἀμφότεροι. καὶ νῦν ἔτι δεικνύουσι τοὺς τάφους αὐτῶν ἀλλήλοις μὲν εὐσυνόπτους ὄντας, πρὸς δὲ τὴν τῶν Κορινθίων χώραν τὸν μὲν σύνοπτον τὸν δ' οὐ σύνοπτον· μυθολογοῦσι γὰρ αὐτοὺς οὕτω τάξασθαι τὴν ταφήν, τὸν μὲν Διοκλέα διὰ τὴν ἀπέχθειαν τοῦ πάθους, ὅπως μὴ ἄποπτος ἔσται ἡ Κορινθία ἀπὸ τοῦ χώματος, τὸν δὲ Φιλόλαον ὅπως
1274 b ἄποπτος. ᾤκησαν μὲν οὖν διὰ τὴν τοιαύτην αἰτίαν παρὰ τοῖς Θηβαίοις, νομοθέτης δ' αὐτοῖς ἐγένετο Φιλόλαος περί τ' ἄλλων τινῶν καὶ περὶ τῆς παιδοποιίας, οὓς καλοῦσιν

putere, <alții> au început să flateze demosul ca pe un tiran, aducând constituția până la starea de astăzi a democrației. Ephialte și Pericle au îngrădit sfatul areopagului, iar Pericle a decis retribuirea <membrilor> judecătoriilor. În acest fel, fiecare dintre demagogi au condus treptat democrația la starea ei de astăzi. S-ar părea însă că acest lucru nu urmează opțiunea lui Solon, ci <provine> mai degrabă dintr-un context nefericit. Demosul, devenit trufaș prin supremația navală obținută în urma războaielor medice, a trecut de partea demagogilor răi, îndepărtând din viața politică pe oamenii de seamă.

S-ar părea însă că Solon a acordat demosului doar puterea cea mai necesară, anume alegerea magistraților și verificarea dărilor de seamă, de vreme ce demosul nu este sub acest aspect suveran, ci este sclav și ostil. În schimb, el a acordat toate magistraturile membrilor elitei și celor înstăriți: celor care au un venit de cinci sute de medimne, celor care dețin o pereche de boi, precum și o a treia parte, numită a cavalerilor. Cea de-a patra parte aparține celor care nu iau parte în nici un fel la putere.

Au mai fost legislatori ca Zaleukos pentru locrienii de pe lângă Zephyrion, apoi Charondas din Catana, pentru concetățenii săi și pentru celelalte cetăți <colonizate> ale Chalcidiei din Italia și din Sicilia. Unii încearcă să îl adauge și pe Onomacritos, ca fiind primul care s-a priceput la legislație: el era din Locri și locuia la Creta exersând practici divinatorii. Thales[97] l-a întovărășit pe acesta, iar lui Thales i-au fost discipoli Lycurg și Zaleukos, iar Charondas lui Zaleukos. Dar cei care spun aceste lucruri țin foarte puțin cont de ordinea timpului, pentru că a mai fost și Philolaos din Corint, legislator al thebanilor. Philolaos provenea din neamul bachiazilor și a fost amantul lui Diocles, învingător la jocurile olimpice. Acesta și-a părăsit cetatea pentru că era dezgustat de avansurile amoroase ale mamei sale, Alcyona, și a sosit la Theba, unde și-au încheiat amândoi viața. Chiar și astăzi se pot indica mormintele lor, care sunt ușor vizibile unul din poziția celuilalt, deși unul privește către ținutul Corintului, pe când celălalt nu privește <spre el>. Se povestește că aceștia și-au rânduit mormintele astfel încât Diocles să nu vadă Corintul de pe colina lui, din cauza celor pătimite, pe când Philolaos să îl vadă. Pentru aceste motive, ei au locuit la thebani, iar Philolaos le-a formulat legi în 1274 b
anumite privințe și mai ales referitor la procreație, pe care ei le-au

ἐκεῖνοι νόμους θετικούς· καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἰδίως ὑπ' ἐκείνου νενομοθετημένον, ὅπως ὁ ἀριθμὸς σῴζηται τῶν κλήρων.

Χαρώνδου δ' ἴδιον μὲν οὐδέν ἐστι πλὴν αἱ δίκαι τῶν ψευδομαρτυριῶν (πρῶτος γὰρ ἐποίησε τὴν ἐπίσκηψιν), τῇ δ' ἀκριβείᾳ τῶν νόμων ἐστὶ γλαφυρώτερος καὶ τῶν νῦν νομοθετῶν. Φαλέου δ' ἴδιον ἡ τῶν οὐσιῶν ἀνομάλωσις, Πλάτωνος δ' ἥ τε τῶν γυναικῶν καὶ παίδων καὶ τῆς οὐσίας κοινότης καὶ τὰ συσσίτια τῶν γυναικῶν, ἔτι δ' ὁ περὶ τὴν μέθην νόμος, τὸ τοὺς νήφοντας συμποσιαρχεῖν, καὶ τὴν ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἄσκησιν ὅπως ἀμφιδέξιοι γίνωνται κατὰ τὴν μελέτην, ὡς δέον μὴ τὴν μὲν χρήσιμον εἶναι τοῖν χεροῖν τὴν δὲ ἄχρηστον. Δράκοντος δὲ νόμοι μὲν εἰσί, πολιτείᾳ δ' ὑπαρχούσῃ τοὺς νόμους ἔθηκεν· ἴδιον δ' ἐν τοῖς νόμοις οὐδὲν ἔστιν ὅ τι καὶ μνείας ἄξιον, πλὴν ἡ χαλεπότης διὰ τὸ τῆς ζημίας μέγεθος. ἐγένετο δὲ καὶ Πιττακὸς νόμων δημιουργὸς ἀλλ' οὐ πολιτείας· νόμος δ' ἴδιος αὐτοῦ τὸ τοὺς μεθύοντας, ἄν τι πταίσωσι, πλείω ζημίαν ἀποτίνειν τῶν νηφόντων· διὰ γὰρ τὸ πλείους ὑβρίζειν μεθύοντας ἢ νήφοντας οὐ πρὸς τὴν συγγνώμην ἀπέβλεψεν, ὅτι δεῖ μεθύουσιν ἔχειν μᾶλλον, ἀλλὰ πρὸς τὸ συμφέρον. ἐγένετο δὲ καὶ Ἀνδροδάμας Ῥηγῖνος νομοθέτης Χαλκιδεῦσι τοῖς ἐπὶ Θρᾴκης, οὗ τὰ περί τε τὰ φονικὰ καὶ τὰς ἐπικλήρους ἐστίν· οὐ μὴν ἀλλὰ ἴδιόν γε οὐδὲν αὐτοῦ λέγειν ἔχοι τις ἄν. τὰ μὲν οὖν περὶ τὰς πολιτείας, τάς τε κυρίας καὶ τὰς ὑπὸ τινῶν εἰρημένας, ἔστω τεθεωρημένα τὸν τρόπον τοῦτον.

numit legile adopției. El a legiferat acest lucru în chip potrivit pentru a păstra numărul de loturi de pământ.

Lui Charondas nu îi este propriu nimic, cu excepția proceselor intentate martorilor mincinoși, deoarece el a fost primul care a creat această măsură. Prin precizia legilor sale, el este mai cizelat decât legislatorii de astăzi. Lui Phaleas îi este proprie inegalitatea averilor, pe când lui Platon – comunitatea femeilor, a copiilor și a averilor, ospețele comune ale femeilor, pe urmă <legea privind> exercițiul militar care îi făcea pe oameni să își utilizeze ambele mâini, din grija ca nu cumva una dintre ele să fie mai folositoare decât cealaltă. Mai sunt și legile lui Dracon, care a dat legi într-o constituție deja existentă. Nu există nimic propriu acestor legi care să fie demn de amintit, cu excepția asprimii lor, datorate pedepselor foarte grele. Și Pittacos a fost creator de legi, dar nu al unei constituții. Legea proprie lui se referea la bețivani: dacă ei comit un delict, atunci pedeapsa lor este mai mare decât pentru cei care nu beau. Dar pentru că sunt mai mulți cei care comit excese beți decât treji, el nu a avut în vedere scuza care trebuie acordată mai degrabă celor care au băut, ci interesul <public>. A mai fost și Androdamas din Rhegios, legislator al chalcidienilor din Thracia, care a dat legi privind crimele și fiicele unice moștenitoare, deși nu s-ar putea spune că îi este ceva propriu. Să rămână prezentate în acest fel cele referitoare la acele constituții care au fost în vigoare cât și la cele schițate în cuvinte de unii.

Βίβλιον Γ

α.

Τῷ περὶ πολιτείας ἐπισκοποῦντι, καὶ τίς ἑκάστη καὶ ποία τις, σχεδὸν πρώτη σκέψις περὶ πόλεως ἰδεῖν, τί ποτέ ἐστιν ἡ πόλις. νῦν γὰρ ἀμφισβητοῦσιν, οἱ μὲν φάσκοντες τὴν πόλιν πεπραχέναι τὴν πρᾶξιν, οἱ δ' οὐ τὴν πόλιν ἀλλὰ τὴν ὀλιγαρχίαν ἢ τὸν τύραννον· τοῦ δὲ πολιτικοῦ καὶ τοῦ νομοθέτου πᾶσαν ὁρῶμεν τὴν πραγματείαν οὖσαν περὶ πόλιν, ἡ δὲ πολιτεία τῶν τὴν πόλιν οἰκούντων ἐστὶ τάξις τις. ἐπεὶ δ' ἡ πόλις τῶν συγκειμένων, καθάπερ ἄλλο τι τῶν ὅλων μὲν συνεστώτων δ' ἐκ πολλῶν μορίων, δῆλον ὅτι πρότερον ὁ πολίτης ζητητέος· ἡ γὰρ πόλις πολιτῶν τι πλῆθός ἐστιν. ὥστε τίνα χρὴ καλεῖν πολίτην καὶ τίς ὁ πολίτης ἐστὶ σκεπτέον.

Καὶ γὰρ ὁ πολίτης ἀμφισβητεῖται πολλάκις· οὐ γὰρ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦσι πάντες εἶναι πολίτην· ἔστι γάρ τις ὃς ἐν δημοκρατίᾳ πολίτης ὢν ἐν ὀλιγαρχίᾳ πολλάκις οὐκ ἔστι πολίτης. τοὺς μὲν οὖν ἄλλως πως τυγχάνοντας ταύτης τῆς προσηγορίας, οἷον τοὺς ποιητοὺς πολίτας, ἀφετέον· ὁ δὲ πολίτης οὐ τῷ οἰκεῖν που πολίτης ἐστίν. καὶ γὰρ μέτοικοι καὶ δοῦλοι κοινωνοῦσι τῆς οἰκήσεως, οὐδ' οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες οὕτως ὥστε καὶ δίκην ὑπέχειν καὶ δικάζεσθαι.

Cartea a III-a

I.

Cine studiază constituţiile[98], precum şi esenţa şi calitatea fiecăreia, trebuie să aibă în vedere în primul rând o examinare a cetăţii, adică ce anume este ea. Pentru că există astăzi o polemică: unii spun că o anumită sarcină revine cetăţii, pe când alţii nu indică cetatea, ci oligarhia sau tiranul. Dar noi constatăm că întreaga activitate a omului politic şi a legislatorului se referă la cetate, iar constituţia reprezintă organizarea celor care locuiesc cetatea. Dar pentru că cetatea este a celor care o compun, tot aşa ca orice alt întreg compus din mai multe părţi, este evident faptul că mai întâi ar fi de studiat cetăţeanul[99]. Cetatea este mulţimea cetăţenilor, astfel încât ar fi de studiat pe cine trebuie să îl numim cetăţean şi ce anume este el. 1275 a

Dar şi asupra cetăţeanului s-au purtat adesea polemici, deoarece nu toţi sunt de acord să îl denumească cetăţean pe acelaşi <ins>. Adesea, cel care este cetăţean într-o democraţie nu este cetăţean şi într-o oligarhie. Trebuie lăsaţi deoparte cei care au avut acces la această denumire accidental, ca de pildă cei care au fost investiţi ca cetăţeni. Cetăţeanul nu este cetăţean deoarece locuieşte un anume loc, pentru că şi metecii şi sclavii iau parte în comun la această locuire. Nici măcar cei care iau parte la procese în calitate

τοῦτο γὰρ ὑπάρχει καὶ τοῖς ἀπὸ συμβόλων κοινωνοῦσιν. καὶ γὰρ ταῦτα τούτοις ὑπάρχει· πολλαχοῦ μὲν οὖν οὐδὲ τούτων τελέως οἱ μέτοικοι μετέχουσιν, ἀλλὰ νέμειν ἀνάγκη προστάτην, ὥστε ἀτελῶς πως μετέχουσι τῆς τοιαύτης κοινωνίας), ἀλλὰ καθάπερ καὶ παῖδας τοὺς μήπω δι' ἡλικίαν ἐγγεγραμμένους καὶ τοὺς γέροντας τοὺς ἀφειμένους φατέον εἶναι μέν πως πολίτας, οὐχ ἁπλῶς δὲ λίαν ἀλλὰ προστιθέντας τοὺς μὲν ἀτελεῖς τοὺς δὲ παρηκμακότας ἤ τι τοιοῦτον ἕτερον, οὐδὲν γὰρ διαφέρει· δῆλον γὰρ τὸ λεγόμενον. ζητοῦμεν γὰρ τὸν ἁπλῶς πολίτην καὶ μηδὲν ἔχοντα τοιοῦτον ἔγκλημα διορθώσεως δεόμενον, ἐπεὶ καὶ περὶ τῶν ἀτίμων καὶ φυγάδων ἔστι τὰ τοιαῦτα καὶ διαπορεῖν καὶ λύειν.

Πολίτης δ' ἁπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὁρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς. τῶν δ' ἀρχῶν αἱ μέν εἰσι διῃρημέναι κατὰ χρόνον, ὥστ' ἐνίας μὲν ὅλως δὶς τὸν αὐτὸν οὐκ ἔξεστιν ἄρχειν, ἢ διὰ τινῶν ὡρισμένων χρόνων· ὁ δ' ἀόριστος, οἷον ὁ δικαστὴς καὶ ἐκκλησιαστής. τάχα μὲν οὖν ἂν φαίη τις οὐδ' ἄρχοντας εἶναι τοὺς τοιούτους, οὐδὲ μετέχειν διὰ ταῦτ' ἀρχῆς· καίτοι γελοῖον τοὺς κυριωτάτους ἀποστερεῖν ἀρχῆς. ἀλλὰ διαφερέτω μηδέν· περὶ ὀνόματος γὰρ ὁ λόγος· ἀνώνυμον γὰρ τὸ κοινὸν ἐπὶ δικαστοῦ καὶ ἐκκλησιαστοῦ, τί δεῖ ταῦτ' ἄμφω καλεῖν. ἔστω δὴ διορισμοῦ χάριν ἀόριστος ἀρχή. τίθεμεν δὴ πολίτας τοὺς οὕτω μετέχοντας. ὁ μὲν οὖν μάλιστ' ἂν ἐφαρμόσας ὁρισμὸς ἐπὶ πάντας τοὺς λεγομένους πολίτας σχεδὸν τοιοῦτός ἐστιν

Δεῖ δὲ μὴ λανθάνειν ὅτι τῶν πραγμάτων ἐν οἷς τὰ ὑποκείμενα διαφέρει τῷ εἴδει, καὶ τὸ μὲν αὐτῶν ἐστι πρῶτον τὸ δὲ δεύτερον τὸ δ' ἐχόμενον, ἢ τὸ παράπαν οὐδὲν ἔστιν, ᾗ τοιαῦτα, τὸ κοινόν, ἢ γλίσχρως. τὰς δὲ πολιτείας ὁρῶμεν εἴδει διαφερούσας ἀλλήλων, καὶ τὰς μὲν ὑστέρας τὰς δὲ προτέρας οὔσας· τὰς γὰρ ἡμαρτημένας καὶ παρεκβεβηκυίας ἀναγκαῖον ὑστέρας εἶναι τῶν ἀναμαρτήτων. τὰς δὲ παρεκβεβηκυίας πῶς λέγομεν, ὕστερον ἔσται φανερόν. ὥστε καὶ τὸν πολίτην ἕτερον ἀναγκαῖον εἶναι τὸν καθ' ἑκάστην πολιτείαν. διόπερ ὁ λεχθεὶς ἐν μὲν δημοκρατίᾳ μάλιστ' ἐστὶ πολίτης, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις ἐνδέχεται

de judecați sau de judecători <nu sunt cetățeni>, pentru că acest drept le revine și celor care iau parte la comunitate în baza anumitor convenții și cărora le revin și aceste <drepturi>. Așadar, meteeii nu iau parte pe deplin la multe dintre acestea, ci ei trebuie să indice pe cineva drept protector. Din acest motiv, ei iau parte în mod incomplet la o asemenea comunitate, fiind asemeni copiilor care nu au fost înscriși încă din cauza vârstei, sau a bătrânilor deja eliberați din funcții. Căci aceștia ar trebui numiți într-un fel cetățeni, dar nu într-un sens absolut, ci în calitate de aspiranți, în cazul unora, sau în calitate de trecuți de <vârsta cetățeniei>, în cazul celorlalți, sau altceva de acest gen, pentru că nu există nici o diferență. E limpede ceea ce spunem: cercetăm cetățeanul într-un sens absolut[100], pe acela al cărui statut nu trebuie îndreptat cu nimic. Pe urmă, în privința celor care au fost lipsiți de drepturi sau au fost exilați, există aceleași dificultăți și soluții.

Cetățeanul în sens absolut nu se poate defini în nici un fel mai bine decât prin participarea la o funcție de judecată sau de magistratură. Dintre magistraturi, unele sunt desemnate pe o singură perioadă de timp, astfel încât nu este permis ca ele să fie împlinite de același individ de două ori, pe când altele sunt definite pe o perioadă de timp limitată. Există însă și unele nelimitate, ca de pildă aceea de judecător sau de membru al adunării. S-ar putea însă replica rapid faptul că aceștia nu sunt magistrați și nu iau parte, din acest motiv, la putere, chiar dacă este ridicol să nu recunoști magistratura în cazul celor care sunt cei mai puternici. Dar această distincție este inutilă, deoarece sensul ei se referă numai la cuvinte, pentru că nu există un termen comun pentru judecător și pentru membrul adunării, care să îi desemneze pe amândoi. Să propunem drept denumire, de pildă, „*magistratură nedeterminată*"[101], căci noi îi recunoaștem drept cetățeni pe cei care participă astfel <la putere>. Așadar, cam aceasta este cea mai potrivită definiție pentru toți cetățenii pe care i-am numit.

Nu trebuie omis faptul că lucrurile ale căror subiecte se deosebesc după specie, iar dintre ele unul este prim, celălalt secund, și așa mai departe, nu au absolut nimic în comun prin ele însele, sau au prea puțin[102]. Noi sesizăm faptul că cetățile se deosebesc reciproc după specie, unele fiind posterioare, altele anterioare: cele 1275 b greșit întocmite și deviante sunt posterioare celor întocmite fără greșeală. Va reieși mai târziu cum le numim noi pe cele deviante, astfel încât și cetățeanul va fi diferit, potrivit fiecărui tip de constituție. De aceea, cel numit e mai degrabă cetățean într-o democrație, pe când în celelalte acest lucru este posibil fără să fie

μέν, οὐ μὴν ἀναγκαῖον. ἐνίαις γὰρ οὐκ ἔστι δῆμος, οὐδ' ἐκκλησίαν νομίζουσιν ἀλλὰ συγκλήτους, καὶ τὰς δίκας δικάζουσι κατὰ μέρος, οἷον ἐν Λακεδαίμονι τὰς τῶν συμβολαίων δικάζει τῶν ἐφόρων ἄλλος ἄλλας, οἱ δὲ γέροντες τὰς φονικάς, ἑτέρα δ' ἴσως ἀρχή τις ἑτέρας. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ περὶ Καρχηδόνα· πάσας γὰρ ἀρχαί τινες κρίνουσι τὰς δίκας.

Ἀλλ' ἔχει διόρθωσιν ὁ τοῦ πολίτου διορισμός. ἐν γὰρ ταῖς ἄλλαις πολιτείαις οὐχ ὁ ἀόριστος ἄρχων ἐκκλησιαστής ἐστι καὶ δικαστής, ἀλλὰ ὁ κατὰ τὴν ἀρχὴν ὡρισμένος· τούτων γὰρ ἢ πᾶσιν ἢ τισὶν ἀποδέδοται τὸ βουλεύεσθαι καὶ δικάζειν ἢ περὶ πάντων ἢ περὶ τινῶν. τίς μὲν οὖν ἐστιν ὁ πολίτης, ἐκ τούτων φανερόν· ᾧ γὰρ ἐξουσία κοινωνεῖν ἀρχῆς βουλευτικῆς καὶ κριτικῆς, πολίτην ἤδη λέγομεν εἶναι ταύτης τῆς πόλεως, πόλιν δὲ τὸ τῶν τοιούτων πλῆθος ἱκανὸν πρὸς αὐτάρκειαν ζωῆς, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν.

β.

Ὁρίζονται δὲ πρὸς τὴν χρῆσιν πολίτην τὸν ἐξ ἀμφοτέρων πολιτῶν καὶ μὴ θατέρου μόνον, οἷον πατρὸς ἢ μητρός, οἱ δὲ καὶ τοῦτ' ἐπὶ πλέον ζητοῦσιν, οἷον ἐπὶ πάππους δύο ἢ τρεῖς ἢ πλείους. οὕτω δὲ ὁριζομένων πολιτικῶς καὶ παχέως, ἀποροῦσί τινες τὸν τρίτον ἐκεῖνον ἢ τέταρτον, πῶς ἔσται πολίτης. Γοργίας μὲν οὖν ὁ Λεοντῖνος, τὰ μὲν ἴσως ἀπορῶν τὰ δ' εἰρωνευόμενος, ἔφη, καθάπερ ὅλμους εἶναι τοὺς ὑπὸ τῶν ὁλμοποιῶν πεποιημένους, οὕτω καὶ Λαρισαίους τοὺς ὑπὸ τῶν δημιουργῶν πεποιημένους· εἶναι γάρ τινας λαρισοποιούς. ἔστι δ' ἁπλοῦν. εἰ γὰρ μετεῖχον κατὰ τὸν ῥηθέντα διορισμὸν τῆς πολιτείας, ἦσαν πολῖται· καὶ γὰρ οὐδὲ δυνατὸν ἐφαρμόττειν τὸ ἐκ πολίτου ἢ ἐκ πολίτιδος ἐπὶ τῶν πρώτων οἰκησάντων ἢ κτισάντων. ἀλλ' ἴσως ἐκεῖνο μᾶλλον ἔχει ἀπορίαν, ὅσοι μετέσχον μεταβολῆς γενομένης πολιτείας, οἷον Ἀθήνησιν ἐποίησε Κλεισθένης μετὰ τὴν τῶν τυράννων ἐκβολήν· πολλοὺς γὰρ ἐφυλέτευσε ξένους καὶ δούλους μετοίκους. τὸ δ' ἀμφισβήτημα πρὸς τούτους ἐστὶν οὐ τίς πολίτης, ἀλλὰ πότερον ἀδίκως ἢ δικαίως.

necesar. Căci unele nici nu au demos, nu consideră <necesară> adunarea generală sau adunarea consultativă, iar procesele sunt judecate în parte, ca în Lacedemonia, unde unele <procese> legate de convenții sunt judecate de către unii efori, altele de alții, *gerousiei* îi revin crimele, și în aceeași măsură o altă magistratură judecă alte <procese>. La fel este și la Carthagina, unde toate judecățile <se împart> anumitor magistraturi.

Așadar, definiția cetățeanului primește o corecție: în alte constituții <decât cea democratică>, *„magistratul nedeterminat"* nu ia parte la adunarea generală și la judecătorie, ci el ocupă o magistratură determinată. Dintre aceștia, unora sau tuturor le revine deliberarea și judecarea privind toate <procesele> sau numai unele. Este limpede din acestea cine este cetățeanul: spunem că este cetățean al unei cetăți despre cel care are posibilitatea de a lua parte la magistratura deliberativă sau judiciară și, pentru a spune într-un sens absolut, cetatea este ansamblul celor care, dintre aceștia, sunt capabili de o viață autarhică.

II.

În schimb, în sens uzual, cetățeanul este definit ca fiind cel născut din <părinți> care sunt amândoi cetățeni, și nu numai unul dintre ei, de pildă mama sau tatăl. Sunt însă unii care pretind mai mult în această privință, <mergând> până la doi sau trei sau chiar mai mulți strămoși. Dintre cei care au oferit în mod pripit o definiție politică, unii s-au întrebat dacă al treilea sau al patrulea <strămoș> decide cine va fi cetățean. Gorgias din Leontinoi, sesizând unele dintre dificultăți în aceeași măsură, glumind pe de altă parte, spunea că tot așa cum vasele sunt făcute de producătorii de vase, la fel sunt și larisienii produși de niște meșteșugari, căci există niște producători de larisieni. De fapt, este simplu: dacă <strămoșii> au participat după criteriul sus-numit la cetățenie, atunci ei erau cetățeni. Dar nu putem aplica <criteriul nașterii> dintr-un cetățean și o cetățeancă celor dintâi locuitori și întemeietori[103]. Tot așa, se află într-o situație mai degrabă neclară cei care iau parte la un proces de tranziție al unei constituții, cum a făcut Clisthene la Athena după alungarea tiranilor, acceptând <în cetate> mulți străini, sclavi și meteci. Nu este discutabil în privința acestora cine anume este cetățean, ci dacă acest lucru este sau nu este drept.

Καίτοι κἂν τοῦτό τις ἔτι προσαπορήσειεν, ἆρ' εἰ μὴ
1276 a δικαίως πολίτης, οὐ πολίτης, ὡς ταὐτὸ δυναμένου τοῦ τ' ἀδίκου καὶ τοῦ ψευδοῦς. ἐπεὶ δ' ὁρῶμεν καὶ ἄρχοντάς τινας ἀδίκως, οὓς ἄρχειν μὲν φήσομεν ἀλλ' οὐ δικαίως, ὁ δὲ πολίτης ἀρχῇ τινὶ διωρισμένος ἐστίν (ὁ γὰρ κοινωνῶν τῆς τοιᾶσδε ἀρχῆς πολίτης ἐστίν, ὡς ἔφαμεν), δῆλον ὅτι πολίτας μὲν εἶναι φατέον καὶ τούτους.

γ.

Περὶ δὲ τοῦ δικαίως ἢ μὴ δικαίως συνάπτει πρὸς τὴν εἰρημένην πρότερον ἀμφισβήτησιν. ἀποροῦσι γάρ τινες πόθ' ἡ πόλις ἔπραξε καὶ πότε οὐχ ἡ πόλις, οἷον ὅταν ἐξ ὀλιγαρχίας ἢ τυραννίδος γένηται δημοκρατία. τότε γὰρ οὔτε τὰ συμβόλαια ἔνιοι βούλονται διαλύειν, ὡς οὐ τῆς πόλεως ἀλλὰ τοῦ τυράννου λαβόντος, οὔτ' ἄλλα πολλὰ τῶν τοιούτων, ὡς ἐνίας τῶν πολιτειῶν τῷ κρατεῖν οὔσας, ἀλλὰ οὐ διὰ τὸ κοινῇ συμφέρον· εἴπερ οὖν καὶ δημοκρατοῦνταί τινες κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, ὁμοίως τῆς πόλεως φατέον εἶναι ταύτης τὰς τῆς πολιτείας ταύτης πράξεις καὶ τὰς ἐκ τῆς ὀλιγαρχίας καὶ τῆς τυραννίδος.

Ἔοικε δ' οἰκεῖος ὁ λόγος εἶναι τῆς ἀπορίας ταύτης πως, πότε χρὴ λέγειν τὴν πόλιν εἶναι τὴν αὐτὴν ἢ μὴ τὴν αὐτὴν ἀλλ' ἑτέραν. ἡ μὲν οὖν ἐπιπολαιοτάτη τῆς ἀπορίας ζήτησις περὶ τὸν τόπον καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐστίν· ἐνδέχεται γὰρ διαζευχθῆναι τὸν τόπον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τοὺς μὲν ἕτερον τοὺς δ' ἕτερον οἰκῆσαι τόπον. ταύτην μὲν οὖν πραοτέραν θετέον τὴν ἀπορίαν. πολλαχῶς γὰρ τῆς πόλεως λεγομένης, ἐστί πως εὐμάρεια τῆς τοιαύτης ζητήσεως· ὁμοίως δὲ καὶ τῶν τὸν αὐτὸν κατοικούντων ἀνθρώπων πότε δεῖ νομίζειν μίαν εἶναι τὴν πόλιν; οὐ γὰρ δὴ τοῖς τείχεσιν· εἴη γὰρ ἂν Πελοποννήσῳ περιβαλεῖν ἓν τεῖχος. τοιαύτη δ' ἴσως ἐστὶ καὶ Βαβυλὼν καὶ πᾶσα ἥτις ἔχει περιγραφὴν μᾶλλον ἔθνους ἢ πόλεως· ἧς γέ φασιν ἑαλωκυίας τρίτην ἡμέραν οὐκ αἰσθέσθαι τι μέρος τῆς πόλεως. ἀλλὰ περὶ μὲν ταύτης τῆς ἀπορίας εἰς ἄλλον καιρὸν χρήσιμος ἡ σκέψις.

De asemenea, este problematic și următorul fapt: oare nu este un cetățean cel care <a devenit> cetățean pe nedrept, pentru că 1276 a
nedreptatea și falsul au aceeași putere? Dar, pentru că vedem chiar și magistraturi <ocupate> în mod nedrept, despre care noi spunem că dețin puterea pe nedrept, și pentru că cetățeanul poate fi definit printr-o magistratură – de vreme ce, așa cum am spus, este cetățean cel care ia parte la o asemenea magistratură – este evident că și aceștia trebuie numiți cetățeni.

III.

Cele privind <criteriul de alegere> drept sau nedrept se leagă de disputa anterioară. S-au întrebat însă unii când o cetate este cea care înfăptuiește ceva și când nu cetatea este aceea, ca de pildă atunci când dintr-o oligarhie sau o tiranie se naște o democrație. Din acest motiv, unii nu sunt dispuși să onoreze convențiile <cetății>, întrucât ele nu ar fi fost încheiate de către cetate, ci de către tiran[104], și multe altele de acest fel, pentru că există unele constituții care sunt bazate pe constrângere și nu pe interesul comun. Așadar, dacă unele <cetăți> sunt democratice în acest sens, atunci trebuie spus că faptele unei asemenea cetăți caracterizează această constituție, așa cum se petrece și în cazul <faptelor> unei oligarhii sau ale unei tiranii.

Expresia potrivită a acestei dificultăți s-ar părea că este următoarea: în ce sens trebuie, așadar, să se spună că o cetate este ea însăși sau că nu este ea însăși, ci este o alta? Cel mai superficial <răspuns> este cercetarea teritoriului și a oamenilor, pentru că este posibil ca oamenii și teritoriul să se fi separat, adică unii să locuiască într-un loc, alții în altul. Această dificultate ar trebui reținută ca fiind una mai simplă, căci ușurința rezolvării ei ține de multiplicitatea sensurilor cetății. Tot așa, dacă unul și același loc revine celor care îl locuiesc, atunci trebuie considerat că cetatea este una singură, iar nu în virtutea zidurilor, căci așa am putea să înconjurăm cu un zid și Peloponesul. În aceeași situație se află și Babylonul și orice altă <așezare> care cuprinde o etnie mai degrabă decât o cetate. În legătură cu aceasta se spune că la trei zile de la căderea Babylonului încă nu se putea afla care anume sunt părțile cetății. Dar cercetarea acestei probleme va deveni utilă cu altă ocazie.

Περὶ γὰρ μεγέθους τῆς πόλεως, τό τε πόσον καὶ πότερον ἔθνος ἓν ἢ πλείω συμφέρει, δεῖ μὴ λανθάνειν τὸν πολιτικόν· ἀλλὰ τῶν αὐτῶν κατοικούντων τὸν αὐτὸν τόπον, πότερον ἕως ἂν ᾖ τὸ γένος ταὐτὸ τῶν κατοικούντων, τὴν αὐτὴν εἶναι φατέον πόλιν, καίπερ αἰεὶ τῶν μὲν φθειρομένων τῶν δὲ γινομένων, ὥσπερ καὶ ποταμοὺς εἰώθαμεν λέγειν τοὺς αὐτοὺς καὶ κρήνας τὰς αὐτάς, καίπερ αἰεὶ τοῦ μὲν ἐπιγινομένου νάματος τοῦ δ' ὑπεξιόντος, ἢ τοὺς
1276 b μὲν ἀνθρώπους φατέον εἶναι τοὺς αὐτοὺς διὰ τὴν τοιαύτην αἰτίαν, τὴν δὲ πόλιν ἑτέραν; εἴπερ γάρ ἐστι κοινωνία τις ἡ πόλις, ἔστι δὲ κοινωνία πολιτῶν πολιτείας, γινομένης ἑτέρας τῷ εἴδει καὶ διαφερούσης τῆς πολιτείας ἀναγκαῖον εἶναι δόξειεν ἂν καὶ τὴν πόλιν εἶναι μὴ τὴν αὐτήν, ὥσπερ γε καὶ χορὸν ὁτὲ μὲν κωμικὸν ὁτὲ δὲ τραγικὸν ἕτερον εἶναί φαμεν, τῶν αὐτῶν πολλάκις ἀνθρώπων ὄντων, ὁμοίως δὲ καὶ πᾶσαν ἄλλην κοινωνίαν καὶ σύνθεσιν ἑτέραν, ἂν εἶδος ἕτερον ᾖ τῆς συνθέσεως, οἷον ἁρμονίαν τῶν αὐτῶν φθόγγων ἑτέραν εἶναι λέγομεν, ἂν ὁτὲ μὲν ᾖ Δώριος ὁτὲ δὲ Φρύγιος.

Εἰ δὴ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, φανερὸν ὅτι μάλιστα λεκτέον τὴν αὐτὴν πόλιν εἰς τὴν πολιτείαν βλέποντας· ὄνομα δὲ καλεῖν ἕτερον ἢ ταὐτὸν ἔξεστι καὶ τῶν αὐτῶν κατοικούντων αὐτὴν καὶ πάμπαν ἑτέρων ἀνθρώπων. εἰ δὲ δίκαιον διαλύειν ἢ μὴ διαλύειν, ὅταν εἰς ἑτέραν μεταβάλῃ πολιτείαν ἡ πόλις, λόγος ἕτερος.

δ.

Τῶν δὲ νῦν εἰρημένων ἐχόμενόν ἐστιν ἐπισκέψασθαι πότερον τὴν αὐτὴν ἀρετὴν ἀνδρὸς ἀγαθοῦ καὶ πολίτου σπουδαίου θετέον, ἢ μὴ τὴν αὐτήν. ἀλλὰ μὴν εἴ γε τοῦτο τυχεῖν δεῖ ζητήσεως, τὴν τοῦ πολίτου τύπῳ τινὶ πρῶτον ληπτέον. ὥσπερ οὖν ὁ πλωτὴρ εἷς τις τῶν κοινωνῶν ἐστιν, οὕτω καὶ τὸν πολίτην φαμέν. τῶν δὲ πλωτήρων καίπερ ἀνομοίων ὄντων τὴν δύναμιν (ὁ μὲν γάρ ἐστιν ἐρέτης, ὁ δὲ κυβερνήτης, ὁ δὲ πρῳρεύς, ὁ δ' ἄλλην τιν' ἔχων τοιαύτην ἐπωνυμίαν) δῆλον ὡς ὁ μὲν ἀκριβέστατος ἑκάστου λόγος ἴδιος ἔσται τῆς ἀρετῆς, ὁμοίως δὲ καὶ κοινός τις ἐφαρμόσει

Însă omul politic nu trebuie să omită <întrebarea privind> mărimea cetăţii, a numărului <de cetăţeni> şi dacă este mai profitabil să existe o singură etnie sau mai multe. Dar, dacă acelaşi loc revine aceloraşi locuitori, oare trebuie spus că persistenţa aceluiaşi neam al locuitorilor păstrează şi identitatea cetăţii, chiar dacă ei se nasc şi pier neîntrerupt, aşa cum obişnuim să spunem că râurile şi izvoarele sunt aceleaşi, deşi undele lor vin şi se duc? Sau trebuie spus că oamenii rămân aceiaşi datorită originii comune, pe când cetatea este alta? Căci, dacă cetatea reprezintă o comunitate, şi aceasta este 1276 b comunitatea cetăţenilor, atunci s-ar părea că o constituţie diferită ca specie, adică una distinctă, impune cu necesitate ca nici cetatea să nu mai fie aceeaşi, tot aşa cum spunem despre un cor că este diferit, atunci când el este comic sau când este tragic, deşi el se compune cel mai adesea din aceiaşi oameni. În acelaşi fel, orice comunitate este deosebită şi orice compus este altul, atunci când forma compusului se schimbă, aşa cum spunem că armonia aceloraşi sunete este diferită atunci când ea este doriană sau frigiană.

Dacă este aşa, atunci este limpede că trebuie spus: identitatea cetăţii este relativă la constituţie[105]. Numele ei, în schimb, poate fi diferit, sau poate rămâne acelaşi, iar <cetatea> poate fi compusă din aceiaşi locuitori sau din oameni total diferiţi. Dar dacă respectarea sau nerespectarea <convenţiilor> este dreaptă, atunci când constituţia se modifică <acest lucru face obiectul> unei alte cercetări.

IV.

În urma celor spuse acum urmează să cercetăm dacă virtutea bărbatului ales şi aceea a cetăţeanului destoinic[106] trebuie considerate ca fiind acelaşi lucru sau sunt diferite. Dar dacă este întreprinsă o asemenea cercetare, trebuie luat mai întâi un exemplu de cetăţean pentru ce anume reprezintă <această valoare>. Tot aşa cum un corăbier face parte dintr-o comunitate, tot aşa spunem şi despre cetăţean. Chiar dacă funcţiile sunt diferite printre corăbieri, căci unul este vâslaş, altul este căpitan, altul este timonier, iar altul primeşte un alt titlu de acest fel, este evident că există o definiţie a virtuţii foarte riguroasă care este proprie

πᾶσιν. ἡ γὰρ σωτηρία τῆς ναυτιλίας ἔργον ἐστὶν αὐτῶν πάντων· τούτου γὰρ ἕκαστος ὀρέγεται τῶν πλωτήρων. ὁμοίως τοίνυν καὶ τῶν πολιτῶν, καίπερ ἀνομοίων ὄντων, ἡ σωτηρία τῆς κοινωνίας ἔργον ἐστί, κοινωνία δ' ἐστὶν ἡ πολιτεία· διὸ τὴν ἀρετὴν ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ πολίτου πρὸς τὴν πολιτείαν. εἴπερ οὖν ἔστι πλείω πολιτείας εἴδη, δῆλον ὡς οὐκ ἐνδέχεται τοῦ σπουδαίου πολίτου μίαν ἀρετὴν εἶναι, τὴν τελείαν· τὸν δ' ἀγαθὸν ἄνδρα φαμὲν κατὰ μίαν ἀρετὴν εἶναι, τὴν τελείαν. ὅτι μὲν οὖν ἐνδέχεται πολίτην ὄντα σπουδαῖον μὴ κεκτῆσθαι τὴν ἀρετὴν καθ' ἣν σπουδαῖος ἀνήρ, φανερόν.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατ' ἄλλον τρόπον ἔστι διαποροῦντας ἐπελθεῖν τὸν αὐτὸν λόγον περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας. εἰ γὰρ ἀδύνατον ἐξ ἁπάντων σπουδαίων ὄντων εἶναι πόλιν, δεῖ γ' ἕκαστον τὸ καθ' αὑτὸν ἔργον εὖ ποιεῖν, τοῦτο δὲ ἀπ' ἀρετῆς· ἐπεὶ δὲ ἀδύνατον ὁμοίους εἶναι πάντας τοὺς πολίτας, οὐκ ἂν εἴη μία ἀρετὴ πολίτου καὶ
1277 a
ἀνδρὸς ἀγαθοῦ. τὴν μὲν γὰρ τοῦ σπουδαίου πολίτου δεῖ πᾶσιν ὑπάρχειν (οὕτω γὰρ ἀρίστην ἀναγκαῖον εἶναι τὴν πόλιν), τὴν δὲ τοῦ ἀνδρὸς τοῦ ἀγαθοῦ ἀδύνατον, εἰ μὴ πάντας ἀναγκαῖον ἀγαθοὺς εἶναι τοὺς ἐν τῇ σπουδαίᾳ πόλει πολίτας. ἔτι ἐπεὶ ἐξ ἀνομοίων ἡ πόλις, ὥσπερ ζῷον εὐθὺς ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, καὶ ψυχὴ ἐκ λόγου καὶ ὀρέξεως, καὶ οἰκία ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, καὶ κτῆσις ἐκ δεσπότου καὶ δούλου, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ πόλις ἐξ ἁπάντων τε τούτων καὶ πρὸς τούτοις ἐξ ἄλλων ἀνομοίων συνέστηκεν εἰδῶν, ἀνάγκη μὴ μίαν εἶναι τὴν τῶν πολιτῶν πάντων ἀρετήν, ὥσπερ οὐδὲ τῶν χορευτῶν κορυφαίου καὶ παραστάτου. διότι μὲν τοίνυν ἁπλῶς οὐχ ἡ αὐτή, φανερὸν ἐκ τούτων.

Ἀλλ' ἆρα ἔσται τινὸς ἡ αὐτὴ ἀρετὴ πολίτου τε σπουδαίου καὶ ἀνδρὸς σπουδαίου; φαμὲν δὴ τὸν ἄρχοντα τὸν σπουδαῖον ἀγαθὸν εἶναι καὶ φρόνιμον, τὸν δὲ πολίτην οὐκ ἀναγκαῖον εἶναι φρόνιμον. καὶ τὴν παιδείαν δ' εὐθὺς ἑτέραν εἶναι λέγουσί τινες ἄρχοντος, ὥσπερ καὶ φαίνονται οἱ τῶν βασιλέων υἱεῖς ἱππικὴν καὶ πολεμικὴν παιδευόμενοι, καὶ Εὐριπίδης φησὶ *μή μοι τὰ κόμψ' ... ἀλλ' ὧν πόλει δεῖ*, ὡς οὖσάν τινα ἄρχοντος παιδείαν. εἰ δὲ ἡ

fiecăruia în parte. Dar, pe de altă parte, li se va potrivi tuturor și <un nume> comun. Căci siguranța navigației cade în sarcina tuturor, și fiecare dintre corăbieri dorește acest lucru. În fond, la fel este și cazul cetățenilor, chiar dacă ei sunt inegali, totuși siguranța <cetății> cade în sarcina comunității, iar comunitatea reprezintă constituția. Din acest motiv este necesar ca virtutea cetățeanului să fie raportată la constituție. Așadar, dacă există mai multe specii de constituție, este evident că nu poate exista o virtute unică și desăvârșită a cetățeanului destoinic, deși spunem că un bărbat este bun potrivit unei virtuți desăvârșite. Dar desigur că este posibil un cetățean destoinic fără ca virtutea lui să fie alcătuită după criteriul bărbatului ales[107].

În privința celei mai bune constituții, același raționament este abordabil printr-o altă manieră de cercetare. Căci, dacă este cu neputință ca o cetate să se compună în întregime din oameni aleși, și <dacă>, pe de altă parte, trebuie ca fiecare să își împlinească cu bine funcția, adică potrivit virtuții <sale>, deoarece este imposibil ca toți cetățenii să fie la fel, nu ar putea atunci să existe o virtute 1277 a
unică a cetățeanului și a bărbatului ales. Căci, pe de o parte, <virtutea> cetățeanului de valoare trebuie să îi caracterizeze pe toți (pentru că așa este necesar să fie cea mai bună cetate), iar pe de altă parte, este imposibil ca <această virtute> să îi revină bărbatului ales, în cazul în care nu este necesar ca toți cetățenii dintr-o cetate destoinică să fie <oameni> aleși. Apoi, pentru că o cetate se compune din <oameni> inegali, asemeni viețuitorului compus propriu-zis din suflet și trup, sufletul din rațiune și din dorință, familia din bărbat și femeie, proprietatea dintr-un stăpân și un sclav, în același fel și cetatea este alcătuită din toate acestea și, în afara lor, din alte specii deosebite <între ele>. Din acest motiv, este necesar să nu existe o singură virtute a tuturor cetățenilor, așa cum <nu există> între membrii unui cor <o funcție unică> pentru corifeu și pentru coristul însoțitor. Rezultă din acestea motivul pentru care <cele două tipuri de virtute> nu sunt identice.

Dar oare virtutea cetățeanului destoinic și <virtutea> unui bărbat destoinic nu pot fi aceleași în cazul unui om determinat? Noi spunem că un conducător de valoare este bun și deține înțelepciune practică, pe când cetățeanul nu are neapărat înțelepciune practică[108]. Unii sunt de părere că educația unui conducător trebuie să fie cu totul deosebită, așa cum se întâmplă în cazul odraslelor regale care sunt educate în arta călăriei și în aceea a războiului. Chiar și Euripide spune „*Afară de cele necesare cetății, departe de mine aceste fineţuri*"[109], ca și cum ar exista o anumită educație a conducătorului. Dar dacă această virtute

αὐτὴ ἀρετὴ ἄρχοντός τε ἀγαθοῦ καὶ ἀνδρὸς ἀγαθοῦ, πολίτης δ' ἐστὶ καὶ ὁ ἀρχόμενος, οὐχ ἡ αὐτὴ ἁπλῶς ἂν εἴη πολίτου καὶ ἀνδρός, τινὸς μέντοι πολίτου· οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ ἄρχοντος καὶ πολίτου, καὶ διὰ τοῦτ' ἴσως Ἰάσων ἔφη πεινῆν ὅτε μὴ τυραννοῖ, ὡς οὐκ ἐπιστάμενος ἰδιώτης εἶναι.

Ἀλλὰ μὴν ἐπαινεῖταί γε τὸ δύνασθαι ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι, καὶ πολίτου δοκίμου ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ δύνασθαι καὶ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι καλῶς. εἰ οὖν τὴν μὲν τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρὸς τίθεμεν ἀρχικήν, τὴν δὲ τοῦ πολίτου ἄμφω, οὐκ ἂν εἴη ἄμφω ἐπαινετὰ ὁμοίως. ἐπεὶ οὖν ποτε δοκεῖ ἕτερα, καὶ οὐ ταὐτὰ δεῖν τὸν ἄρχοντα μανθάνειν καὶ τὸν ἀρχόμενον, τὸν δὲ πολίτην ἀμφότερ' ἐπίστασθαι καὶ μετέχειν ἀμφοῖν, τοὐντεῦθεν ἂν κατίδοι τις. ἔστι γὰρ ἀρχὴ δεσποτική· ταύτην δὲ τὴν περὶ τὰ ἀναγκαῖα λέγομεν, ἃ ποιεῖν ἐπίστασθαι τὸν ἄρχοντα οὐκ ἀναγκαῖον, ἀλλὰ χρῆσθαι μᾶλλον· θάτερον δὲ καὶ ἀνδραποδῶδες. λέγω δὲ θάτερον τὸ δύνασθαι καὶ ὑπηρετεῖν τὰς διακονικὰς πράξεις. δούλου δ' εἴδη πλείω λέγομεν· αἱ γὰρ ἐργασίαι πλείους. ὧν ἓν μέρος κατέχουσιν οἱ χερνῆτες· οὗτοι δ' εἰσίν, ὥσπερ σημαίνει καὶ τοὔνομ' αὐτό, οἱ ζῶντες ἀπὸ τῶν χειρῶν, ἐν οἷς ὁ
1277 b βάναυσος τεχνίτης ἐστίν. διὸ παρ' ἐνίοις οὐ μετεῖχον οἱ δημιουργοὶ τὸ παλαιὸν ἀρχῶν, πρὶν δῆμον γενέσθαι τὸν ἔσχατον. τὰ μὲν οὖν ἔργα τῶν ἀρχομένων οὕτως οὐ δεῖ τὸν ἀγαθὸν οὐδὲ τὸν πολιτικὸν οὐδὲ τὸν πολίτην τὸν ἀγαθὸν μανθάνειν, εἰ μή ποτε χρείας χάριν αὐτῷ πρὸς αὑτόν· οὐ γὰρ ἔτι συμβαίνει γίνεσθαι τὸν μὲν δεσπότην τὸν δὲ δοῦλον.

Ἀλλ' ἔστι τις ἀρχὴ καθ' ἣν ἄρχει τῶν ὁμοίων τῷ γένει καὶ τῶν ἐλευθέρων. ταύτην γὰρ λέγομεν εἶναι τὴν πολιτικὴν ἀρχήν, ἣν δεῖ τὸν ἄρχοντα ἀρχόμενον μαθεῖν, οἷον ἱππαρχεῖν ἱππαρχηθέντα, στρατηγεῖν στρατηγηθέντα καὶ ταξιαρχήσαντα καὶ λοχαγήσαντα. διὸ λέγεται καὶ τοῦτο καλῶς, ὡς οὐκ ἔστιν εὖ ἄρξαι μὴ ἀρχθέντα. τούτων δὲ ἀρετὴ μὲν ἑτέρα, δεῖ δὲ τὸν πολίτην τὸν ἀγαθὸν ἐπίστασθαι καὶ δύνασθαι καὶ ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν, καὶ αὕτη ἀρετὴ πολίτου, τὸ τὴν τῶν ἐλευθέρων ἀρχὴν ἐπίστασθαι ἐπ' ἀμφότερα. καὶ ἀνδρὸς δὴ ἀγαθοῦ ἄμφω, καὶ εἰ ἕτερον εἶδος

aparține atât bunului conducător cât și bunului cetățean și, pe de altă parte, și conducătorul este un cetățean, atunci <virtutea> cetățeanului și aceea a conducătorului nu va fi aceeași în sens absolut, ci doar pentru cetățeni determinați. Prin urmare, <virtutea> cetățeanului și aceea a conducătorului sunt deosebite, și de aceea a spus Iason[110], în același sens, că a suferit de foame atunci când nu a mai fost tiran, deoarece nu știa să fie un om de rând.

Dar, pe de altă parte, faptul de a conduce și cel de a fi condus sunt lăudabile și s-ar părea că virtutea unui cetățean constă în capacitatea de a conduce și aceea de a fi condus bine. Așadar, dacă presupunem faptul că <virtutea> bărbatului ales este aceea de conducător, pe când aceea a cetățeanului revine la amândouă, aceasta nu înseamnă că amândouă sunt demne de laudă în același sens. S-ar părea că, în fond, conducătorul și cel condus nu trebuie să deprindă aceleași două <virtuți>, pe când cetățeanul trebuie să ia parte și să le cunoască pe amândouă, așa cum se va vedea de aici înainte. Căci există o putere a stăpânului și o numim astfel pe cea referitoare la cele necesare, pe care stăpânul nu este nevoie să știe să le producă, ci doar să le folosească. Pe de altă parte, mai există și o <virtute> a servituții, adică mă refer la capacitatea de a sluji la treburile casnice. Avem în vedere mai multe specii de sclav, deoarece funcțiile sunt multiple, dintre care o parte sunt realizate de lucrători manuali. Aceștia sunt, așa cum arată și numele lor, cei care trăiesc de pe urma mâinilor lor, iar între aceștia 1277 b
se află și lucrătorul de rând și artizanul. Din acest motiv, în unele <cetăți>, lucrătorii nici nu aveau acces mai demult la magistraturi, înainte ca demosul să ajungă la limita <puterii sale>. Așadar, funcțiile supușilor de acest fel nu trebuie deprinse de <bărbatul> ales, nici de omul politic și nici de cetățean, decât atunci când este vorba despre un uz individual, pentru că în acest caz nu se mai produce distincția dintre stăpân și sclav.

Există însă o anumită putere potrivit căreia sunt stăpâniți cei care sunt egali ca neam, precum și cei care sunt liberi. Aceasta este puterea politică, iar pe aceasta o învață un conducător atunci când este condus, așa cum <învață> să conducă o cavalerie făcând parte din ea, să comande o armată fiind militar și făcând parte dintr-o trupă și un corp de armată. De aceea se și spune pe bună dreptate că nu există buni conducători dacă nu au fost <și ei> conduși. Deși virtutea acestora este deosebită, este necesar totuși ca bunul cetățean să învețe să fie capabil atât să conducă cât și să fie condus, și aceasta este virtutea cetățeanului, ca el să cunoască puterea oamenilor liberi în ambele

σωφροσύνης καὶ δικαιοσύνης ἀρχικῆς. καὶ γὰρ ἀρχομένου μὲν ἐλευθέρου δὲ δῆλον ὅτι οὐ μία ἂν εἴη τοῦ ἀγαθοῦ ἀρετή, οἷον δικαιοσύνη, ἀλλ' εἴδη ἔχουσα καθ' ἃ ἄρξει καὶ ἄρξεται, ὥσπερ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἑτέρα σωφροσύνη καὶ ἀνδρεία. δόξαι γὰρ ἂν εἶναι δειλὸς ἀνήρ, εἰ οὕτως ἀνδρεῖος εἴη ὥσπερ γυνὴ ἀνδρεία, καὶ γυνὴ λάλος, εἰ οὕτω κοσμία εἴη ὥσπερ ὁ ἀνὴρ ὁ ἀγαθός· ἐπεὶ καὶ οἰκονομία ἑτέρα ἀνδρὸς καὶ γυναικός· τοῦ μὲν γὰρ κτᾶσθαι τῆς δὲ φυλάττειν ἔργον ἐστίν.

Ἡ δὲ φρόνησις ἄρχοντος ἴδιος ἀρετὴ μόνη. τὰς γὰρ ἄλλας ἔοικεν ἀναγκαῖον εἶναι κοινὰς καὶ τῶν ἀρχομένων καὶ τῶν ἀρχόντων, ἀρχομένου δέ γε οὐκ ἔστιν ἀρετὴ φρόνησις, ἀλλὰ δόξα ἀληθής· ὥσπερ αὐλοποιὸς γὰρ ὁ ἀρχόμενος, ὁ δ' ἄρχων αὐλητὴς ὁ χρώμενος. πότερον μὲν οὖν ἡ αὐτὴ ἀρετὴ ἀνδρὸς ἀγαθοῦ καὶ πολίτου σπουδαίου ἢ ἑτέρα, καὶ πῶς ἡ αὐτὴ καὶ πῶς ἑτέρα, φανερὸν ἐκ τούτων.

ε.

Περὶ δὲ τὸν πολίτην ἔτι λείπεταί τις τῶν ἀποριῶν. ὡς ἀληθῶς γὰρ πότερον πολίτης ἐστὶν ᾧ κοινωνεῖν ἔξεστιν ἀρχῆς, ἢ καὶ τοὺς βαναύσους πολίτας θετέον; εἰ μὲν οὖν καὶ τούτους θετέον οἷς μὴ μέτεστιν ἀρχῶν, οὐχ οἷόν τε παντὸς εἶναι πολίτου τὴν τοιαύτην ἀρετήν. οὗτος γὰρ πολίτης· εἰ δὲ μηδεὶς τῶν τοιούτων πολίτης, ἐν τίνι μέρει θετέος ἕκαστος; οὐδὲ γὰρ μέτοικος οὐδὲ ξένος. ἢ διά γε
1278 a τοῦτον τὸν λόγον οὐδὲν φήσομεν συμβαίνειν ἄτοπον; οὐδὲ γὰρ οἱ δοῦλοι τῶν εἰρημένων οὐδέν, οὐδ' οἱ ἀπελεύθεροι. τοῦτο γὰρ ἀληθές, ὡς οὐ πάντας θετέον πολίτας ὧν ἄνευ οὐκ ἂν εἴη πόλις, ἐπεὶ οὐδ' οἱ παῖδες ὡσαύτως πολῖται καὶ οἱ ἄνδρες, ἀλλ' οἱ μὲν ἁπλῶς οἱ δ' ἐξ ὑποθέσεως· πολῖται μὲν γάρ εἰσιν, ἀλλ' ἀτελεῖς.

Ἐν μὲν οὖν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις παρ' ἐνίοις ἦν δοῦλον τὸ βάναυσον ἢ ξενικόν, διόπερ οἱ πολλοὶ τοιοῦτοι καὶ νῦν· ἡ δὲ βελτίστη πόλις οὐ ποιήσει βάναυσον πολίτην. εἰ δὲ καὶ οὗτος πολίτης, ἀλλὰ πολίτου ἀρετὴν ἣν εἴπομεν λεκτέον οὐ

situații. Bărbatului ales îi revin, de asemenea, amândouă. Iar dacă atât în cazul celui care conduce, cât și în cazul celui condus și liber, cumpătarea și dreptatea sunt de specii diferite, atunci este evident că virtutea <bărbatului> ales nu va fi una singură, ca de pildă simțul dreptății, ci ca va avea specii <diferite>, după cum el ar conduce sau ar fi condus, tot așa cum curajul și înțelepciunea bărbatului și a femeii sunt deosebite. Căci un bărbat ar părea laș dacă ar avea curajul unei femei, iar o femeie ar părea guralivă dacă ar avea prestanța unui bărbat ales, deoarece, chiar și în cazul administrării familiei, bărbatul și femeia se deosebesc, căci unuia îi revine rolul de a achiziționa, iar celuilalt rolul de a păstra[111].

În schimb, înțelepciunea practică este singura virtute proprie conducătorului[112], pe când celelalte <virtuți> par a fi comune atât conducătorilor cât și celor conduși. Înțelepciunea practică nu este o virtute a celui condus, ci <lui îi revine> opinia adevărată. Cel condus seamănă celui care fabrică flaute[113], pe când conducătorul seamănă cu cel care se folosește de ele. Așadar, rezultă din acestea dacă virtutea bărbatului ales și a cetățeanului de valoare este aceeași sau este diferită, precum și în ce sens este aceeași sau este diferită.

V.

A mai rămas una dintre dificultățile privind cetățeanul. Oare este într-adevăr cetățean <doar> cel care are dreptul de a participa la o magistratură, sau trebuie să îi considerăm cetățeni și pe meșteșugari? Căci, dacă trebuie să îi numărăm <printre cetățeni> și pe cei care nu iau parte la magistraturi, atunci nu va mai aparține aceeași virtute fiecărui cetățean. Or, așa <era definit> cetățeanul. Dar dacă nici unul dintre aceștia nu este cetățean, în ce clasă trebuie așezat fiecare? Căci ei nu sunt nici meteci și nici străini. Sau vom spune că nu se produce 1278 a
nimic nefiresc în urma acestui argument? Nici sclavii, în cele spuse <anterior>, nu erau în nici o <clasă>, și nici liberții. Este adevărat faptul că nu trebuie considerați cetățeni toți cei fără de care nu ar exista cetatea, deoarece nici copiii nu sunt cetățeni în același sens în care sunt bărbații, pentru că aceștia sunt <cetățeni> în sens deplin, pe când ceilalți sunt numai în sens virtual, nefiind cetățeni în sens deplin.

În unele <cetăți>, în vremurile de demult, meșteșugarul era sclav sau străin, și din acest motiv mulți sunt astfel și acum. Cetatea cea mai bună nu face din meșteșugar un cetățean, iar dacă acesta este totuși un cetățean, atunci virtutea cetățeanului, descrisă de noi,

παντός, οὐδ' ἐλευθέρου μόνον, ἀλλ' ὅσοι τῶν ἔργων εἰσὶν ἀφειμένοι τῶν ἀναγκαίων. τῶν δ' ἀναγκαίων οἱ μὲν ἑνὶ λειτουργοῦντες τὰ τοιαῦτα δοῦλοι, οἱ δὲ κοινοὶ βάναυσοι καὶ θῆτες. φανερὸν δ' ἐντεῦθεν μικρὸν ἐπισκεψαμένοις πῶς ἔχει περὶ αὐτῶν· αὐτὸ γὰρ φανὲν τὸ λεχθὲν ποιεῖ δῆλον. ἐπεὶ γὰρ πλείους εἰσὶν αἱ πολιτεῖαι, καὶ εἴδη πολίτου ἀναγκαῖον εἶναι πλείω, καὶ μάλιστα τοῦ ἀρχομένου πολίτου, ὥστ' ἐν μὲν τινὶ πολιτείᾳ τὸν βάναυσον ἀναγκαῖον εἶναι καὶ τὸν θῆτα πολίτας, ἐν τισὶ δ' ἀδύνατον, οἷον εἴ τίς ἐστιν ἣν καλοῦσιν ἀριστοκρατικὴν καὶ ἐν ᾗ κατ' ἀρετὴν αἱ τιμαὶ δίδονται καὶ κατ' ἀξίαν· οὐ γὰρ οἷόν τ' ἐπιτηδεῦσαι τὰ τῆς ἀρετῆς ζῶντα βίον βάναυσον ἢ θητικόν. ἐν δὲ ταῖς ὀλιγαρχίαις θῆτα μὲν οὐκ ἐνδέχεται εἶναι πολίτην ἀπὸ τιμημάτων γὰρ μακρῶν αἱ μεθέξεις τῶν ἀρχῶν, βάναυσον δὲ ἐνδέχεται· πλουτοῦσι γὰρ καὶ οἱ πολλοὶ τῶν τεχνιτῶν. ἐν Θήβαις δὲ νόμος ἦν τὸν δέκα ἐτῶν μὴ ἀπεσχημένον τῆς ἀγορᾶς μὴ μετέχειν ἀρχῆς.

Ἐν πολλαῖς δὲ πολιτείαις προσεφέλκει τινὰς καὶ τῶν ξένων ὁ νόμος· ὁ γὰρ ἐκ πολίτιδος ἔν τισι δημοκρατίαις πολίτης ἐστίν, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἔχει καὶ τὰ περὶ τοὺς νόθους παρὰ πολλοῖς. οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ δι' ἔνδειαν τῶν γνησίων πολιτῶν ποιοῦνται πολίτας τοὺς τοιούτους (διὰ γὰρ ὀλιγανθρωπίαν οὕτω χρῶνται τοῖς νόμοις), εὐποροῦντες δὴ ὄχλου κατὰ μικρὸν παραιροῦνται τοὺς ἐκ δούλου πρῶτον ἢ δούλης, εἶτα τοὺς ἀπὸ γυναικῶν, τέλος δὲ μόνον τοὺς ἐξ ἀμφοῖν ἀστῶν πολίτας ποιοῦσιν.

Ὅτι μὲν οὖν εἴδη πλείω πολίτου, φανερὸν ἐκ τούτων, καὶ ὅτι λέγεται μάλιστα πολίτης ὁ μετέχων τῶν τιμῶν, ὥσπερ καὶ Ὅμηρος ἐποίησεν *ὡς εἴ τιν' ἀτίμητον μετανάστην*· ὥσπερ μέτοικος γάρ ἐστιν ὁ τῶν τιμῶν μὴ μετέχων. ἀλλ' ὅπου τὸ τοιοῦτον ἐπικεκρυμμένον ἐστίν, ἀπάτης χάριν τῶν συνοικούντων ἐστίν. πότερον μὲν οὖν ἑτέραν ἢ τὴν αὐτὴν 1278 b θετέον, καθ' ἣν ἀνὴρ ἀγαθός ἐστι καὶ πολίτης σπουδαῖος, δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι τινὸς μὲν πόλεως ὁ αὐτὸς τινὸς δ' ἕτερος, κἀκεῖνος οὐ πᾶς ἀλλ' ὁ πολιτικὸς καὶ κύριος ἢ δυνάμενος εἶναι κύριος, ἢ καθ' αὑτὸν ἢ μετ' ἄλλων, τῆς τῶν κοινῶν ἐπιμελείας.

nu trebuie rostită despre toți <cetățenii>, nici doar despre cei eliberați, ci numai despre cei care au fost despovărați de sarcinile indispensabile. Dintre aceste sarcini, sclavii le îndeplinesc pe cele referitoare la un singur <om>, iar pe cele cu funcție publică - meșteșugarii și plebeii. Este evident de aici, pentru cei care cercetează puțin, care este situația acestora, pentru că ceea ce s-a spus face ca lucrurile să fie mai limpezi. Deoarece există mai multe constituții, atunci există mai multe specii de cetățean, și mai cu seamă de cetățean care este condus, astfel încât într-o constituție meșteșugarul și plebeul sunt în mod necesar cetățeni, pe când în alta acest lucru este imposibil: ca de exemplu în cetatea aristocratică, adică aceea în care onorurile se distribuie după demnitate și virtute, deoarece o viață de meșteșugar sau de plebeu nu conduce la practicarea unei existențe virtuoase. În cazul oligarhiilor, plebeul nu poate deveni cetățean, deoarece participările la magistraturi depind de marile averi, în vreme ce meșteșugarul poate, pentru că mulți dintre aceștia s-au îmbogățit. Era o lege la Theba conform căreia cel care nu s-a retras de pe piața comercială de <cel puțin> zece ani să nu ia parte la magistraturi.

În schimb, în multe constituții legea face excepție chiar și în privința străinilor. În anumite constituții, este cetățean cel născut dintr-o <mamă> cetățeancă, și în multe cazuri același lucru este valabil și în cazul bastarzilor. Fără îndoială că aceștia ajung cetățeni din cauza natalității scăzute a cetățenilor (deoarece numărul mic al oamenilor determină folosirea acestor legi) și, dimpotrivă, atunci când mulțimea este în creștere, <calitatea de cetățean> este retrasă puțin câte puțin, mai întâi pentru cei proveniți dintr-un sclav sau dintr-o sclavă, pe urmă cei care provin din femei <care au calitatea de cetățean>, astfel încât scopul este cel de a face cetățeni numai dacă amândoi <părinții> sunt locuitori ai cetății[114].

Este evident din acestea faptul că există mai multe genuri de cetățean, precum și faptul că se numește cetățean mai ales cel care ia parte la funcții. Asemeni spusei lui Homer, *„ca un rătăcitor lipsit de onoruri"*[115], tot așa cel care nu participă la demnități este un metec. Acolo unde acest aspect este ascuns, se recurge la așa ceva pentru a-i minți pe localnici. Din cele spuse reiese dacă trebuie să considerăm că <virtutea> bărbatului ales și aceea a cetățeanului sunt 1278 b identice sau diferite: în unele cetăți, ele sunt identice, în altele sunt diferite; în primul caz <această virtute> nu se referă la toți, ci la omul politic și la cel care este stăpân sau care poate fi stăpân, prin el însuși sau împreună cu alții, peste administrarea treburilor comune.

ζ.

Ἐπεὶ δὲ ταῦτα διώρισται, τὸ μετὰ ταῦτα σκεπτέον, πότερον μίαν θετέον πολιτείαν ἢ πλείους, κἂν εἰ πλείους, τίνες καὶ πόσαι, καὶ διαφοραὶ τίνες αὐτῶν εἰσιν. ἔστι δὲ πολιτεία πόλεως τάξις τῶν τε ἄλλων ἀρχῶν καὶ μάλιστα τῆς κυρίας πάντων. κύριον μὲν γὰρ πανταχοῦ τὸ πολίτευμα τῆς πόλεως, πολίτευμα δ' ἐστὶν ἡ πολιτεία. λέγω δ' οἷον ἐν μὲν ταῖς δημοκρατίαις κύριος ὁ δῆμος, οἱ δ' ὀλίγοι τοὐναντίον ἐν ταῖς ὀλιγαρχίαις, φαμὲν δὲ καὶ πολιτείαν ἑτέραν εἶναι τούτων. τὸν αὐτὸν δὲ τοῦτον ἐροῦμεν λόγον καὶ περὶ τῶν ἄλλων. ὑποθετέον δὴ πρῶτον τίνος χάριν συνέστηκε πόλις, καὶ τῆς ἀρχῆς εἴδη πόσα τῆς περὶ ἄνθρωπον καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς ζωῆς.

Εἴρηται δὴ κατὰ τοὺς πρώτους λόγους, ἐν οἷς περὶ οἰκονομίας διωρίσθη καὶ δεσποτείας, καὶ ὅτι φύσει μέν ἐστιν ἄνθρωπος ζῷον πολιτικόν. διὸ καὶ μηδὲν δεόμενοι τῆς παρὰ ἀλλήλων βοηθείας οὐκ ἔλαττον ὀρέγονται τοῦ συζῆν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ κοινῇ συμφέρον συνάγει, καθ' ὅσον ἐπιβάλλει μέρος ἑκάστῳ τοῦ ζῆν καλῶς. μάλιστα μὲν οὖν τοῦτ' ἐστὶ τέλος, καὶ, κοινῇ πᾶσι καὶ χωρίς· συνέρχονται δὲ καὶ τοῦ ζῆν ἕνεκεν, αὐτοῦ ἴσως γὰρ ἔνεστί τι τοῦ καλοῦ μόριον καὶ συνέχουσι τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, καὶ κατὰ τὸ ζῆν αὐτὸ μόνον, ἂν μὴ τοῖς χαλεποῖς κατὰ τὸν βίον ὑπερβάλῃ λίαν. δῆλον δ' ὡς καρτεροῦσι πολλὴν κακοπάθειαν οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων γλιχόμενοι τοῦ ζῆν, ὡς ἐνούσης τινὸς εὐημερίας ἐν αὐτῷ καὶ γλυκύτητος φυσικῆς.

Ἀλλὰ μὴν καὶ τῆς ἀρχῆς γε τοὺς λεγομένους τρόπους ῥᾴδιον διελεῖν· καὶ γὰρ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις διοριζόμεθα περὶ αὐτῶν πολλάκις. ἡ μὲν γὰρ δεσποτεία, καίπερ ὄντος κατ' ἀλήθειαν τῷ τε φύσει δούλῳ καὶ τῷ φύσει δεσπότῃ ταὐτοῦ συμφέροντος, ὅμως ἄρχει πρὸς τὸ τοῦ δεσπότου συμφέρον οὐδὲν ἧττον, πρὸς δὲ τὸ τοῦ δούλου κατὰ συμβεβηκός. οὐ γὰρ ἐνδέχεται φθειρομένου τοῦ δούλου σῴζεσθαι τὴν δεσποτείαν· ἡ δὲ τέκνων ἀρχὴ καὶ γυναικὸς καὶ τῆς οἰκίας πάσης, ἣν δὴ καλοῦμεν οἰκονομικήν, ἤτοι τῶν ἀρχομένων χάριν ἐστὶν ἢ κοινοῦ τινὸς ἀμφοῖν, καθ' αὑτὸ μὲν τῶν ἀρχομένων, ὥσπερ ὁρῶμεν καὶ τὰς ἄλλας

VI.

Pentru că au fost definite aceste aspecte, în urma lor este de cercetat dacă trebuie să admitem o singură constituţie sau mai multe, iar dacă admitem mai multe, care şi câte sunt ele şi care sunt diferenţele dintre ele. Constituţia unei cetăţi reprezintă organizarea diferitelor magistraturi şi mai cu seamă a celei supreme. Această funcţie supremă este reprezentată pretutindeni de conducerea cetăţii, iar această conducere reprezintă constituţia. În cazul democraţiilor, am în vedere pentru această conducere demosul şi, dimpotrivă, pe cei puţini la număr în cazul oligarhiilor. Noi spunem că în cazul acestora constituţia este diferită şi susţinem aceeaşi idee şi în privinţa celorlalte. Trebuie mai întâi cercetat care este scopul pentru care a fost alcătuită o cetate şi câte specii de putere există relativ la om şi la comunitatea în care el trăieşte.

S-a spus deja, în expunerile anterioare dedicate stăpânirii şi gospodăririi, că omul este un vieţuitor politic[116]. Din acest motiv, chiar şi atunci când <oamenii> nu au nevoie de sprijinul celorlalţi, ei tind la fel de mult să trăiască împreună. Fără îndoială că avantajul îi aduce în comun atât cât fiecare are parte de o viaţă bună. Acesta este mai ales scopul <lor>, atât în comun cât şi în particular. Dar ei se adună la un loc chiar şi în vederea vieţii propriu-zise (căci şi în acest fapt există totodată o parte nobilă) şi alcătuiesc comunitatea politică chiar şi numai în vederea vieţii, dacă ea nu este împovărată de prea multe greutăţi. Este evident faptul că cei mai mulţi dintre oameni sunt ataşaţi vieţii, deşi suferă numeroase neajunsuri, ca şi cum viaţa ar avea în ea o bucurie şi o savoare naturală.

Dar <tipurile> de putere sunt uşor de distins în modul în care le-am prezentat, iar în tratatele noastre exoterice am făcut numeroase <referinţe> la ele. Deşi faptul de a stăpâni este avantajos în mod natural pentru stăpân şi nu în mod natural pentru sclav, totuşi o asemenea putere se exercită efectiv în favoarea stăpânului, în vreme ce ea <se exercită> accidental în raport cu sclavul, căci nu este posibil ca faptul de a stăpâni să se menţină dacă piere sclavul. Dar, pe de altă parte, puterea avută asupra copiilor şi a femeii, precum şi asupra întregii familii, <putere> numită de noi administrarea familială, se exercită în favoarea celor care sunt stăpâniţi sau în vederea a ceva comun amândorura, dar în sine în favoarea celor stăpâniţi. Acelaşi lucru îl constatăm şi în cazul altor

1279 a τέχνας, οἷον ἰατρικὴν καὶ γυμναστικήν, κατὰ συμβεβηκὸς δὲ κἂν αὐτῶν εἶεν. οὐδὲν γὰρ κωλύει τὸν παιδοτρίβην ἕνα τῶν γυμναζομένων ἐνίοτ' εἶναι καὶ αὐτόν, ὥσπερ ὁ κυβερνήτης εἷς ἐστιν ἀεὶ τῶν πλωτήρων· ὁ μὲν οὖν παιδοτρίβης ἢ κυβερνήτης σκοπεῖ τὸ τῶν ἀρχομένων ἀγαθόν, ὅταν δὲ τούτων εἷς γένηται καὶ αὐτός, κατὰ συμβεβηκὸς μετέχει τῆς ὠφελείας. ὁ μὲν γὰρ πλωτήρ, ὁ δὲ τῶν γυμναζομένων εἷς γίνεται, παιδοτρίβης ὤν.

Διὸ καὶ τὰς πολιτικὰς ἀρχάς, ὅταν ᾖ κατ' ἰσότητα τῶν πολιτῶν συνεστηκυῖα καὶ καθ' ὁμοιότητα, κατὰ μέρος ἀξιοῦσιν ἄρχειν, πρότερον μέν, ᾗ πέφυκεν, ἀξιοῦντες ἐν μέρει λειτουργεῖν, καὶ σκοπεῖν τινα πάλιν τὸ αὐτοῦ ἀγαθόν, ὥσπερ πρότερον αὐτὸς ἄρχων ἐσκόπει τὸ ἐκείνου συμφέρον· νῦν δὲ διὰ τὰς ὠφελείας τὰς ἀπὸ τῶν κοινῶν καὶ τὰς ἐκ τῆς ἀρχῆς βούλονται συνεχῶς ἄρχειν, οἷον εἰ συνέβαινεν ὑγιαίνειν ἀεὶ τοῖς ἄρχουσι νοσακεροῖς οὖσιν. καὶ γὰρ ἂν οὕτως ἴσως ἐδίωκον τὰς ἀρχάς. φανερὸν τοίνυν ὡς ὅσαι μὲν πολιτεῖαι τὸ κοινῇ συμφέρον σκοποῦσιν, αὗται μὲν ὀρθαὶ τυγχάνουσιν οὖσαι κατὰ τὸ ἁπλῶς δίκαιον, ὅσαι δὲ τὸ σφέτερον μόνον τῶν ἀρχόντων, ἡμαρτημέναι πᾶσαι καὶ παρεκβάσεις τῶν ὀρθῶν πολιτειῶν· δεσποτικαὶ γάρ, ἡ δὲ πόλις κοινωνία τῶν ἐλευθέρων ἐστίν.

η.

Διωρισμένων δὲ τούτων ἐχόμενόν ἐστι τὰς πολιτείας ἐπισκέψασθαι, πόσαι τὸν ἀριθμὸν καὶ τίνες εἰσί, καὶ πρῶτον τὰς ὀρθὰς αὐτῶν· καὶ γὰρ αἱ παρεκβάσεις ἔσονται φανεραὶ τούτων διορισθεισῶν. ἐπεὶ δὲ πολιτεία μὲν καὶ πολίτευμα σημαίνει ταὐτόν, πολίτευμα δ' ἐστὶ τὸ κύριον τῶν πόλεων, ἀνάγκη δ' εἶναι κύριον ἢ ἕνα ἢ ὀλίγους ἢ τοὺς πολλούς, ὅταν μὲν ὁ εἷς ἢ οἱ ὀλίγοι ἢ οἱ πολλοὶ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἄρχωσι, ταύτας μὲν ὀρθὰς ἀναγκαῖον εἶναι τὰς πολιτείας, τὰς δὲ πρὸς τὸ ἴδιον ἢ τοῦ ἑνὸς ἢ τῶν ὀλίγων ἢ τοῦ πλήθους

practici, de pildă medicina şi gimnastica: <avantajul> celor care le practică se realizează prin accident. Pentru că nimic nu îl împiedică pe pedotrib să fie unul dintre gimnaşti la rândul lui, tot aşa cum căpitanul este întotdeauna unul dintre marinari. Căci pedotribul sau căpitanul au în vedere binele celor conduşi, dar atunci când şi el devine unul dintre aceştia, are parte în mod accidental de acest avantaj. Căci, pe de o parte, unul este căpitan, pe de altă parte, celălalt, deşi este pedotrib, este şi el unul dintre gimnaşti. 1279 a

De aceea se consideră că este important ca magistraturile politice să fie îndeplinite pe rând, atunci când <puterea> este întemeiată pe egalitatea şi asemănarea cetăţenilor. La început, cum este şi firesc, s-a considerat că este important să se conducă pe rând iar unul să vegheze la binele altuia tot aşa cum acela a vegheat, pe când era magistrat, la avantajul celuilalt. În schimb, astăzi, din cauza avantajelor care provin de pe urma magistraturilor publice şi din exerciţiul puterii, unii au dorit să conducă neîntrerupt, ca şi cum acesta ar fi fost un semn de sănătate eternă pentru nişte conducători care erau de fapt bolnavi, căci ei au ocupat în aceeaşi măsură <mereu> magistraturile. Rezultă din acestea că unele constituţii care au în vedere în acest fel avantajul public se întâmplă să fie drepte, potrivit dreptăţii luate în sens absolut, pe când acelea care <au în vedere> doar interesul conducătorilor sunt corupte şi deviante de la constituţiile drepte, căci ele sunt despotice, pe când cetatea este comunitatea oamenilor liberi.

VII.

După ce au fost analizate acestea, urmează să se cerceteze constituţiile, câte sunt ele la număr şi care anume[117]. Mai întâi cele care sunt drepte, pentru că deviaţiile vor deveni evidente de îndată ce acestea vor fi definite. Pentru că guvernarea şi constituţia semnifică acelaşi lucru, deoarece guvernarea reprezintă conducerea cetăţilor, este necesar ca această conducere să fie realizată fie de un singur <individ>, fie de către cei puţini, fie de către mai mulţi. Pe de o parte, când acest <individ> unic, sau cei puţini, sau cei mulţi exercită puterea în vederea interesului comun, atunci aceste constituţii sunt în mod necesar drepte. În schimb, dacă <acţiunea are loc în vederea interesului> particular al acelui <individ> unic, sau a celor puţini, sau a celor mulţi,

παρεκβάσεις. ἢ γὰρ οὐ πολίτας φατέον εἶναι τοὺς μὴ μετέχοντας, ἢ δεῖ κοινωνεῖν τοῦ συμφέροντος.

Καλεῖν δ' εἰώθαμεν τῶν μὲν μοναρχιῶν τὴν πρὸς τὸ κοινὸν ἀποβλέπουσαν συμφέρον βασιλείαν, τὴν δὲ τῶν ὀλίγων μὲν πλειόνων δ' ἑνὸς ἀριστοκρατίαν, ἢ διὰ τὸ τοὺς ἀρίστους ἄρχειν, ἢ διὰ τὸ πρὸς τὸ ἄριστον τῇ πόλει καὶ τοῖς κοινωνοῦσιν αὐτῆς, ὅταν δὲ τὸ πλῆθος πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύηται συμφέρον, καλεῖται τὸ κοινὸν ὄνομα πασῶν τῶν πολιτειῶν, πολιτεία. συμβαίνει δ' εὐλόγως· ἕνα μὲν γὰρ διαφέρειν κατ' ἀρετὴν ἢ ὀλίγους ἐνδέχεται, πλείους δ' ἤδη χαλεπὸν ἠκριβῶσθαι πρὸς πᾶσαν ἀρετήν, ἀλλὰ μάλιστα τὴν πολεμικήν· αὕτη γὰρ ἐν πλήθει γίγνεται· διόπερ κατὰ ταύτην τὴν πολιτείαν κυριώτατον τὸ προπολεμοῦν καὶ μετέχουσιν αὐτῆς οἱ κεκτημένοι τὰ ὅπλα.

Παρεκβάσεις δὲ τῶν εἰρημένων τυραννὶς μὲν βασιλείας, ὀλιγαρχία δὲ ἀριστοκρατίας, δημοκρατία δὲ πολιτείας. ἡ μὲν γὰρ τυραννίς ἐστι μοναρχία πρὸς τὸ συμφέρον τὸ τοῦ μοναρχοῦντος, ἡ δ' ὀλιγαρχία πρὸς τὸ τῶν εὐπόρων, ἡ δὲ δημοκρατία πρὸς τὸ συμφέρον τὸ τῶν ἀπόρων· πρὸς δὲ τὸ τῷ κοινῷ λυσιτελοῦν οὐδεμία αὐτῶν.

ϑ.

Δεῖ δὲ μικρῷ διὰ μακροτέρων εἰπεῖν τίς ἑκάστη τούτων τῶν πολιτειῶν ἐστιν· καὶ γὰρ ἔχει τινὰς ἀπορίας, τῷ δὲ περί ἑκάστην μέθοδον φιλοσοφοῦντι καὶ μὴ μόνον ἀποβλέποντι πρὸς τὸ πράττειν οἰκεῖόν ἐστι τὸ μὴ παρορᾶν μηδέ τι καταλείπειν, ἀλλὰ δηλοῦν τὴν περὶ ἕκαστον ἀλήθειαν. ἔστι δὲ τυραννὶς μὲν μοναρχία, καθάπερ εἴρηται, δεσποτικὴ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ὀλιγαρχία δ' ὅταν ὦσι κύριοι τῆς πολιτείας οἱ τὰς οὐσίας ἔχοντες, δημοκρατία δὲ τοὐναντίον ὅταν οἱ μὴ κεκτημένοι πλῆθος οὐσίας ἀλλ' ἄποροι. πρώτη δ' ἀπορία πρὸς τὸν διορισμόν ἐστιν. εἰ γὰρ εἶεν οἱ πλείους, ὄντες εὔποροι, κύριοι τῆς πόλεως, δημοκρατία δ' ἐστὶν ὅταν ᾖ κύριον τὸ πλῆθος. ὁμοίως δὲ πάλιν κἂν εἴ που συμβαίνει τοὺς ἀπόρους ἐλάττους μὲν

<constituţia> este deviantă, deoarece în acest caz fie că trebuie spus că cetăţenii nu participă <la viaţa publică>, fie că ei trebuie să ia parte <la ea> în vederea vreunui folos.

Dintre monarhii, noi obişnuim să o numim „regalitate" pe cea care are în vedere avantajul public. Dintre <constituţiile în care conduc> cei puţini, dar mai mulţi decât unul, <noi o numim> „aristocraţie" fie pe aceea în care conduc cei care sunt mai buni, fie pe aceea în care se urmăreşte binele maxim pentru cetate şi pentru cei care formează comunitatea ei. Când sunt mai mulţi cei care guvernează în vederea avantajului comun, atunci ea poartă numele comun al tuturor constituţiilor, <anume> „regim constituţional"[118]. Este corect aşa, pentru că se întâmplă ca un <individ> sau un număr restrâns să se distingă prin virtute, dar pentru mai mulţi este dificil să 1279 b corespundă perfect întregii virtuţi, cu excepţia mai ales a virtuţii războinice, pentru că aceasta este prezentă în cazul multora. Din acest motiv, într-o asemenea constituţie, războinicii sunt conducători iar cei care deţin arme participă la <conducere>.

Din cele spuse, constituţiile deviante sunt: tirania în cazul regalităţii, oligarhia în cazul aristocraţiei, iar democraţia în cazul regimului constituţional. Tirania reprezintă o monarhie îndreptată în avantajul monarhului, oligarhia – în avantajul celor înstăriţi, iar democraţia – în avantajul celor săraci; dar nici una dintre acestea nu are în vedere deloc avantajul comun.

VIII.

Dar cine urmează calea filosofiei în fiecare situaţie şi nu numai că nu se rezumă doar la aspectul practic, ci pune în lumină adevărul în fiecare caz, trebuie să spună ceva mai mult ce este fiecare dintre aceste constituţii, pentru că ele deţin anumite neclarităţi. Aşa cum s-a spus, tirania reprezintă monarhia despotică a unei comunităţi politice, în vreme ce oligarhia are loc atunci când conducătorii cetăţii sunt cei care deţin averi. În schimb, democraţia are loc atunci când <conduc> cei care nu deţin mult, ci sunt săraci. O primă dificultate se referă la definiţie, pentru că, dacă cei care conduc cetatea sunt mulţi şi bogaţi, aceasta ar fi <definită ca> o democraţie, pentru că mulţimea este stăpână. Tot aşa, în schimb, dacă s-ar întâmpla undeva ca săracii să fie mai puţini la număr

εἶναι τῶν εὐπόρων, κρείττους δ' ὄντας κυρίους εἶναι τῆς πολιτείας, ὅπου δ' ὀλίγον κύριον πλῆθος, ὀλιγαρχίαν εἶναί φασιν. οὐκ ἂν καλῶς δόξειεν διωρίσθαι περὶ τῶν πολιτειῶν ἀλλὰ μὴν κἄν τις συνθεὶς τῇ μὲν εὐπορίᾳ τὴν ὀλιγότητα τῇ δ' ἀπορίᾳ τὸ πλῆθος οὕτω προσαγορεύῃ τὰς πολιτείας, ὀλιγαρχίαν μὲν ἐν ᾗ τὰς ἀρχὰς ἔχουσιν οἱ εὔποροι, ὀλίγοι τὸ πλῆθος ὄντες, δημοκρατίαν δὲ ἐν ᾗ οἱ ἄποροι, πολλοὶ τὸ πλῆθος ὄντες, ἄλλην ἀπορίαν ἔχει.

Τίνας γὰρ ἐροῦμεν τὰς ἄρτι λεχθείσας πολιτείας, τὴν ἐν ᾗ πλείους οἱ εὔποροι καὶ ἐν ᾗ ἐλάττους οἱ ἄποροι, κύριοι δ' ἑκάτεροι τῶν πολιτειῶν, εἴπερ μηδεμία ἄλλη πολιτεία παρὰ τὰς εἰρημένας ἔστιν; ἔοικε τοίνυν ὁ λόγος ποιεῖν δῆλον ὅτι τὸ μὲν ὀλίγους ἢ πολλοὺς εἶναι κυρίους συμβεβηκός ἐστιν, τὸ μὲν ταῖς ὀλιγαρχίαις τὸ δὲ ταῖς δημοκρατίαις, διὰ τὸ τοὺς μὲν εὐπόρους ὀλίγους, πολλοὺς δ' εἶναι τοὺς ἀπόρους πανταχοῦ· διὸ καὶ οὐ συμβαίνει τὰς ῥηθείσας αἰτίας γίνεσθαι διαφορᾶς, ᾧ δὲ διαφέρουσιν ἥ τε δημοκρατία καὶ ἡ ὀλιγαρχία ἀλλήλων πενία καὶ πλοῦτός ἐστιν, καὶ ἀναγκαῖον μέν, ὅπου ἂν ἄρχωσι διὰ πλοῦτον, ἄν τ' ἐλάττους ἄν τε πλείους, εἶναι ταύτην ὀλιγαρχίαν, ὅπου δ' οἱ ἄποροι, δημοκρατίαν, ἀλλὰ συμβαίνει, καθάπερ εἴπομεν, τοὺς μὲν ὀλίγους εἶναι τοὺς δὲ πολλούς. εὐποροῦσι μὲν γὰρ ὀλίγοι, τῆς δὲ ἐλευθερίας μετέχουσι πάντες· δι' ἃς αἰτίας ἀμφισβητοῦσιν ἀμφότεροι τῆς πολιτείας.

ι.

Ληπτέον δὲ πρῶτον τίνας ὅρους λέγουσι τῆς ὀλιγαρχίας καὶ δημοκρατίας, καὶ τί τὸ δίκαιον τό τε ὀλιγαρχικὸν καὶ δημοκρατικόν. πάντες γὰρ ἅπτονται δικαίου τινός, ἀλλὰ μέχρι τινὸς προέρχονται, καὶ λέγουσιν οὐ πᾶν τὸ κυρίως δίκαιον. οἷον δοκεῖ ἴσον τὸ δίκαιον εἶναι, καὶ ἔστιν, ἀλλ' οὐ πᾶσιν ἀλλὰ τοῖς ἴσοις· καὶ τὸ ἄνισον δοκεῖ δίκαιον εἶναι, καὶ γὰρ ἔστιν, ἀλλ' οὐ πᾶσιν ἀλλὰ τοῖς ἀνίσοις· οἱ δὲ τοῦτ' ἀφαιροῦσι, τὸ οἷς, καὶ κρίνουσι κακῶς.

decât bogaţii, dar să fie mai puternici şi să fie stăpâni într-o constituţie, acolo cei puţini guvernează mulţimea, iar atunci se spune că este o oligarhie. S-ar părea că în acest caz nu a fost dată o definiţie bună a constituţiilor. Dar dacă cineva ar pune la un loc numărul mic <de oameni> cu bogăţia, iar mulţimea cu sărăcia şi ar denumi în acest fel constituţiile, adică oligarhie pe aceea în care cei bogaţi şi puţini deţin magistraturile formând majoritatea, iar democraţie pe aceea în care cei săraci şi mulţi <deţin magistraturile> formând majoritatea, atunci s-ar ivi o altă problemă.

Căci ce vom mai spune noi în mod riguros relativ la constituţiile descrise, anume cele în care atât cei bogaţi şi mulţi, cât şi cei puţini şi săraci sunt fiecare stăpâni ai constituţiilor, dacă nu există nici o altă constituţie în afara celor enumerate? S-ar părea însă că raţionamentul se clarifică prin faptul că a fi puţini sau mulţi conducători este un accident în cazul oligarhiilor şi, respectiv, a democraţiilor, deoarece pretutindeni cei bogaţi sunt puţini, pe când cei săraci sunt mulţi. De aceea, nu se întâmplă ca diferenţele să se nască din cauzele amintite. <Criteriul> după care democraţia şi oligarhia se deosebesc reciproc este sărăcia şi bogăţia. În mod ne- 1280 a
cesar, dacă unii guvernează datorită bogăţiei, fie că sunt puţini, fie că sunt mulţi, atunci aceasta este o oligarhie, iar dacă guvernează săracii, este o democraţie. Dar, aşa cum am spus, din întâmplare unii sunt puţini, pe când alţii sunt mulţi, pentru că puţini sunt cei care se îmbogăţesc, în vreme ce toţi iau parte la libertate, iar din aceste motive şi unii şi alţii îşi dispută guvernarea.

IX.

Trebuie luate în considerare mai întâi care sunt definiţiile ce se dau oligarhiei şi democraţiei şi ce anume este dreptatea oligarhică, precum şi cea democratică. Căci toţi concep o dreptate determinată, dar merg până la o anumită limită, şi nu vorbesc despre dreptate în general. De pildă, unora li se pare că dreptatea înseamnă egalitate. Ea chiar este aşa ceva, dar nu pentru toţi, ci numai pentru cei care sunt egali. Alţii cred că ea este inegalitate, şi ea chiar este aşa ceva, dar nu pentru toţi, ci numai pentru cei care sunt inegali. De fapt, ei înlătură expresia „*pentru cei care <sunt astfel>*“, şi judecă prost.

τὸ δ' αἴτιον ὅτι περὶ αὑτῶν ἡ κρίσις· σχεδὸν δ' οἱ πλεῖστοι φαῦλοι κριταὶ περὶ τῶν οἰκείων.

῞Ωστ' ἐπεὶ τὸ δίκαιον τισίν, καὶ διῄρηται τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπί τε τῶν πραγμάτων καὶ οἷς, καθάπερ εἴρηται πρότερον ἐν τοῖς ᾿Ηθικοῖς, τὴν μὲν τοῦ πράγματος ἰσότητα ὁμολογοῦσι, τὴν δὲ οἷς ἀμφισβητοῦσι, μάλιστα μὲν διὰ τὸ λεχθὲν ἄρτι, διότι κρίνουσι τὰ περὶ αὑτοὺς κακῶς, ἔπειτα δὲ καὶ διὰ τὸ λέγειν μέχρι τινὸς ἑκατέρους δίκαιόν τι νομίζουσι δίκαιον λέγειν ἁπλῶς. οἱ μὲν γὰρ ἂν κατά τι ἄνισοι ὦσιν, οἷον χρήμασιν, ὅλως οἴονται ἄνισοι εἶναι, οἱ δ' ἂν κατά τι ἴσοι, οἷον ἐλευθερίᾳ, ὅλως ἴσοι. τὸ δὲ κυριώτατον οὐ λέγουσιν. εἰ μὲν γὰρ τῶν κτημάτων χάριν ἐκοινώνησαν καὶ συνῆλθον, τοσοῦτον μετέχουσι τῆς πόλεως ὅσον περ καὶ τῆς κτήσεως, ὥσθ' ὁ τῶν ὀλιγαρχικῶν λόγος δόξειεν ἂν ἰσχύειν, οὐ γὰρ εἶναι δίκαιον ἴσον μετέχειν τῶν ἑκατὸν μνῶν τὸν εἰσενέγκαντα μίαν μνᾶν τῷ δόντι τὸ λοιπὸν πᾶν, οὔτε τῶν ἐξ ἀρχῆς οὔτε τῶν ἐπιγινομένων.

Εἰ δὲ μήτε τοῦ ζῆν μόνον ἕνεκεν ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ εὖ ζῆν (καὶ γὰρ ἂν δούλων καὶ τῶν ἄλλων ζῴων ἦν πόλις· νῦν δ' οὐκ ἔστι, διὰ τὸ μὴ μετέχειν εὐδαιμονίας μηδὲ τοῦ ζῆν κατὰ προαίρεσιν), μήτε συμμαχίας ἕνεκεν, ὅπως ὑπὸ μηδενὸς ἀδικῶνται, μήτε διὰ τὰς ἀλλαγὰς καὶ τὴν χρῆσιν τὴν πρὸς ἀλλήλους. καὶ γὰρ ἂν Τυρρηνοὶ καὶ Καρχηδόνιοι, καὶ πάντες οἷς ἔστι σύμβολα πρὸς ἀλλήλους, ὡς μιᾶς ἂν πολῖται πόλεως ἦσαν· εἰσὶ γοῦν αὐτοῖς συνθῆκαι περὶ τῶν εἰσαγωγίμων καὶ σύμβολα περὶ τοῦ μὴ ἀδικεῖν καὶ γραφαὶ περὶ συμμαχίας. ἀλλ' οὔτ' ἀρχαὶ πᾶσιν ἐπὶ τούτοις κοιναὶ
1280 b καθεστᾶσιν, ἀλλ' ἕτεραι παρ' ἑκατέροις, οὔτε τοῦ ποίους τινὰς εἶναι δεῖ φροντίζουσιν ἅτεροι τοὺς ἑτέρους, οὐδ' ὅπως μηδεὶς ἄδικος ἔσται τῶν ὑπὸ τὰς συνθήκας μηδὲ μοχθηρίαν ἕξει μηδεμίαν, ἀλλὰ μόνον ὅπως μηδὲν ἀδικήσουσιν ἀλλήλους.

Περὶ δ' ἀρετῆς καὶ κακίας πολιτικῆς διασκοποῦσιν ὅσοι φροντίζουσιν εὐνομίας. ᾗ καὶ φανερὸν ὅτι δεῖ περὶ ἀρετῆς ἐπιμελὲς εἶναι τῇ γ' ὡς ἀληθῶς ὀνομαζομένῃ πόλει, μὴ λόγου χάριν. γίγνεται γὰρ ἡ κοινωνία συμμαχία τῶν ἄλλων τόπῳ διαφέρουσα μόνον, τῶν ἄπωθεν συμμαχιῶν, καὶ ὁ

Cauza este aceea că judecata îi priveşte pe ei înşişi, iar cei mai mulţi sunt slabi judecători atunci când este vorba de propriile lor situaţii.

Deoarece dreptatea se referă la <persoane> determinate, şi pentru că deosebim între lucruri şi <persoanele> cărora <li se acordă acestea>, în acelaşi fel în care s-a spus mai înainte în *Etica*[119], <toţi> cad de acord asupra egalităţii lucrului, dar sunt în dezacord asupra <stabilirii> celor care li se acordă aceste lucruri, mai ales datorită a ceea ce s-a spus în mod riguros că ei judecă rău în privinţa acestora, şi pe urmă datorită faptului că fiecare dintre ei rosteşte dreptatea până la o anumită limită, considerând că numeşte dreptatea în mod universal. Cei care sunt relativ inegali, de pildă în raport cu averea, consideră că sunt inegali în general, pe când cei care sunt relativ egali, de pildă în raport cu libertatea, <se cred> egali în general. De fapt, ei nu au în vedere ceea ce este mai important. Căci, dacă se pun toate în comun şi la un loc în vederea <realizării> bogăţiilor, fiecare ia parte la viaţa cetăţii proporţional cu averea, astfel încât discursul celor care susţin oligarhia ar părea valid; căci nu este dreaptă participarea egală la <o avere> de o sută de mine a celui care a contribuit cu una singură şi a celui care a dat tot restul, nici la <suma> de la început, nici la cea realizată <în final>.

Dar[120] acest lucru nu se face doar în vederea vieţii, ci mai degrabă în vederea vieţii bune (căci altminteri ar fi existat o cetate a sclavilor şi a altor vieţuitoare, deşi ea nici nu există de fapt, fiindcă ei nu iau parte nici la fericire, nici la o viaţă conformă alegerii deliberate), şi nici în vederea unei alianţe militare pentru a nu suferi din partea nimănui vreun neajuns, nici din cauza schimburilor şi a utilităţii reciproce. Altminteri, thyrenienii şi carthaginezii şi toţi cei care au încheiat acorduri reciproce ar fi ca nişte cetăţeni ai unei cetăţi unice, pentru că ei au convenţii privind importurile, pacte de neagresiune şi înţelegeri scrise privind alianţele militare, dar nu există magistraturi care să se exercite în comun pentru toţi în privinţa acestor lucruri, ci există altele pentru fiecare, şi nu se preocupă unii de calităţile pe care trebuie 1280 b să le aibă ceilalţi şi nici nu <se îngrijesc> de faptul că ar fi nedrepţi cei cu care întreţin alianţe, sau de faptul că aceia ar duce-o în mizerie, ci <au grijă> numai să nu îşi aducă reciproc vreo nedreptate.

Însă cei care se preocupă de buna legislaţie trebuie să fie atenţi la virtutea şi la viciul politic. Din acest motiv este evident că cetatea numită astfel pe bună dreptate, şi nu doar de dragul numelui, trebuie să poarte de grijă virtuţii, căci altminteri comunitatea devine o alianţă militară care se deosebeşte de celelalte alianţe militare din altă parte numai după teritoriu. Legea reprezintă şi ea o convenţie,

νόμος συνθήκη καί, καθάπερ ἔφη Λυκόφρων ὁ σοφιστής, ἐγγυητὴς ἀλλήλοις τῶν δικαίων, ἀλλ' οὐχ οἷος ποιεῖν ἀγαθοὺς καὶ δικαίους τοὺς πολίτας. ὅτι δὲ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, φανερόν. εἰ γάρ τις καὶ συναγάγοι τοὺς τόπους εἰς ἕν, ὥστε ἅπτεσθαι τὴν Μεγαρέων πόλιν καὶ Κορινθίων τοῖς τείχεσιν, ὅμως οὐ μία πόλις· οὐδ' εἰ πρὸς ἀλλήλους ἐπιγαμίας ποιήσαιντο· καίτοι τοῦτο τῶν ἰδίων ταῖς πόλεσι κοινωνημάτων ἐστίν. ὁμοίως δ' οὐδ' εἴ τινες οἰκοῖεν χωρὶς μέν, μὴ μέντοι τοσοῦτον ἄπωθεν ὥστε μὴ κοινωνεῖν, ἀλλ' εἴησαν αὐτοῖς νόμοι τοῦ μὴ σφᾶς αὐτοὺς ἀδικεῖν περὶ τὰς μεταδόσεις, οἷον εἰ ὁ μὲν εἴη τέκτων ὁ δὲ γεωργὸς ὁ δὲ σκυτοτόμος ὁ δ' ἄλλο τι τοιοῦτον, καὶ τὸ πλῆθος εἶεν μύριοι, μὴ μέντοι κοινωνοῖεν ἄλλου μηδενὸς ἢ τῶν τοιούτων, οἷον ἀλλαγῆς καὶ συμμαχίας, οὐδ' οὕτω πω πόλις. διὰ τίνα δή ποτ' αἰτίαν; οὐ γὰρ δὴ διὰ τὸ μὴ σύνεγγυς τῆς κοινωνίας. εἰ γὰρ καὶ συνέλθοιεν οὕτω κοινωνοῦντες, ἕκαστος μέντοι χρῷτο τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ ὥσπερ πόλει καὶ σφίσιν αὐτοῖς ὡς ἐπιμαχίας οὔσης βοηθοῦντες ἐπὶ τοὺς ἀδικοῦντας μόνον, οὐδ' οὕτως ἂν εἶναι δόξειεν πόλις τοῖς ἀκριβῶς θεωροῦσιν, εἴπερ ὁμοίως ὁμιλοῖεν συνελθόντες καὶ χωρίς. φανερὸν τοίνυν ὅτι ἡ πόλις οὐκ ἔστι κοινωνία τόπου, καὶ τοῦ μὴ ἀδικεῖν σφᾶς αὐτοὺς καὶ τῆς μεταδόσεως χάριν.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀναγκαῖον ὑπάρχειν, εἴπερ ἔσται πόλις, οὐ μὴν οὐδ' ὑπαρχόντων τούτων ἁπάντων ἤδη πόλις, ἀλλ' ἡ τοῦ εὖ ζῆν κοινωνία καὶ ταῖς οἰκίαις καὶ τοῖς γένεσι, ζωῆς τελείας χάριν καὶ αὐτάρκους. οὐκ ἔσται μέντοι τοῦτο μὴ τὸν αὐτὸν καὶ ἕνα κατοικούντων τόπον καὶ χρωμένων ἐπιγαμίαις. διὸ κηδεῖαί τ' ἐγένοντο κατὰ τὰς πόλεις καὶ φρατρίαι καὶ θυσίαι καὶ διαγωγαὶ τοῦ συζῆν. τὸ δὲ τοιοῦτον φιλίας ἔργον· ἡ γὰρ τοῦ συζῆν προαίρεσις φιλία. τέλος μὲν οὖν πόλεως τὸ εὖ ζῆν, ταῦτα δὲ τοῦ τέλους χάριν. πόλις δὲ
1281 a ἡ γενῶν καὶ κωμῶν κοινωνία ζωῆς τελείας καὶ αὐτάρκους. τοῦτο δ' ἐστίν, ὡς φαμέν, τὸ ζῆν εὐδαιμόνως καὶ καλῶς. τῶν καλῶν ἄρα πράξεων χάριν θετέον εἶναι τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν ἀλλ' οὐ τοῦ συζῆν. διόπερ ὅσοι συμβάλλονται πλεῖστον εἰς τὴν τοιαύτην κοινωνίαν, τούτοις τῆς πόλεως μέτεστι πλεῖον ἢ τοῖς κατὰ μὲν ἐλευθερίαν καὶ γένος ἴσοις

cum spune sofistul Lycophron[121], şi asigură distribuţia reciprocă a dreptăţilor, dar nu în sensul că i-ar face pe cetăţeni buni şi drepţi. Este evident că aşa stau lucrurile. Căci, dacă cineva ar aduna teritoriile într-unul singur, aşa cum se atinge cetatea megaricilor cu cea a corinthenilor prin zidurile lor, acestea tot nu ar constitui astfel o singură cetate, doar pentru că încheie căsătorii reciproce, deşi acest lucru reprezintă unul dintre aspectele comunitare proprii cetăţenilor. În acelaşi fel, dacă unii locuiesc separat, dar nu atât de departe cât să nu mai aibă relaţii în comun, ba chiar ar exista la ei legi care să împiedice nedreptăţile reciproce relativ la schimburi (de pildă, dacă unul este zidar, altul agricultor, unul dulgher, iar altul este altceva de felul acesta), iar mulţimea lor ar fi de zece mii, dar ei nu ar exista comunitar decât în virtutea unor relaţii cum sunt schimbul şi alianţa militară, totuşi, aceasta încă nu ar fi o cetate. Care ar fi de fapt cauza? Căci ea nu este lipsa de coeziune a comunităţii. Chiar dacă cei care trăiesc în comun se adună în acest fel şi se folosesc de propria lor familie ca de o cetate, iar atunci ei s-ar ajuta reciproc în numele alianţei militare numai împotriva nedreptăţilor, totuşi, în acest fel, pentru cei care ar privi cu atenţie, nici aceasta nu pare a fi o cetate, pentru că ei au aceleaşi relaţii <acum> când sunt reuniţi ca şi <atunci când trăiau> separat. Este evident că cetatea nu este o comunitate a locului, a evitării reciproce a nedreptăţii şi nici una <existentă> în vederea schimbului.

Deşi toate acestea sunt condiţii necesare pentru existenţa cetăţii, ele nu sunt totuşi condiţii suficiente pentru aceasta, ci <o cetate> este o comunitate care are drept scop viaţa bună, urmărind viaţa autarhică şi desăvârşită, atât a familiei cât şi a clanului. Desigur, ea nu este una şi aceeaşi fără cei care locuiesc pe acelaşi teritoriu şi încheie reciproc căsătorii. Aşa se nasc în cetăţi alianţele, fratriile, riturile sacre şi aspectele vieţii în comun. Acestea sunt rezultatul prieteniei[122], iar prietenia este alegerea vieţii în comun. Scopul cetăţii este viaţa bună, iar acestea <de mai sus> există în vederea <aceluiaşi> scop, iar cetatea reprezintă comunitatea cla- 1281 a
nurilor şi a satelor în vederea unei vieţi desăvârşite şi autarhice. Aceasta înseamnă, aşa cum am spus-o, o viaţă bună şi fericită. Trebuie aşadar admis faptul că o comunitate politică există în vederea faptelor bune şi nu <doar> în vederea vieţii în comun. Din acest motiv, celor care contribuie cel mai mult la o asemenea comunitate le revine mai mult din partea cetăţii decât <le revine> acelora care le sunt egali <celor dintâi> sau superiori după criteriul

ἢ μείζοσι κατὰ δὲ τὴν πολιτικὴν ἀρετὴν ἀνίσοις, ἢ τοῖς κατὰ πλοῦτον ὑπερέχουσι κατ' ἀρετὴν δ' ὑπερεχομένοις. ὅτι μὲν οὖν πάντες οἱ περὶ τῶν πολιτειῶν ἀμφισβητοῦντες μέρος τι τοῦ δικαίου λέγουσι, φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων.

κ.

Ἔχει δ' ἀπορίαν τί δεῖ τὸ κύριον εἶναι τῆς πόλεως. ἢ γάρ τοι τὸ πλῆθος, ἢ τοὺς πλουσίους, ἢ τοὺς ἐπιεικεῖς, ἢ τὸν βέλτιστον ἕνα πάντων, ἢ τύραννον. ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἔχειν φαίνεται δυσκολίαν. τί γάρ; ἂν οἱ πένητες διὰ τὸ πλείους εἶναι διανέμωνται τὰ τῶν πλουσίων, τοῦτ' οὐκ ἄδικόν ἐστιν; ἔδοξε γὰρ νὴ Δία τῷ κυρίῳ δικαίως. τὴν οὖν ἀδικίαν τί χρὴ λέγειν τὴν ἐσχάτην; πάλιν τε πάντων ληφθέντων, οἱ πλείους τὰ τῶν ἐλαττόνων ἂν διανέμωνται, φανερὸν ὅτι φθείρουσι τὴν πόλιν. ἀλλὰ μὴν οὐχ ἥ γ' ἀρετὴ φθείρει τὸ ἔχον αὐτήν, οὐδὲ τὸ δίκαιον πόλεως φθαρτικόν· ὥστε δῆλον ὅτι καὶ τὸν νόμον τοῦτον οὐχ οἷόν τ' εἶναι δίκαιον. ἔτι καὶ τὰς πράξεις ὅσας ὁ τύραννος ἔπραξεν ἀναγκαῖον εἶναι πάσας δικαίας· βιάζεται γὰρ ὢν κρείττων, ὥσπερ καὶ τὸ πλῆθος τοὺς πλουσίους. ἀλλ' ἆρα τοὺς ἐλάττους δίκαιον ἄρχειν καὶ τοὺς πλουσίους; ἂν οὖν κἀκεῖνοι ταῦτα ποιῶσι καὶ διαρπάζωσι καὶ τὰ κτήματα ἀφαιρῶνται τοῦ πλήθους, τοῦτ' ἐστὶ δίκαιον· καὶ θάτερον ἄρα. ταῦτα μὲν τοίνυν ὅτι πάντα φαῦλα καὶ οὐ δίκαια, φανερόν· ἀλλὰ τοὺς ἐπιεικεῖς ἄρχειν δεῖ καὶ κυρίους εἶναι πάντων; οὐκοῦν ἀνάγκη τοὺς ἄλλους ἀτίμους εἶναι πάντας, μὴ τιμωμένους ταῖς πολιτικαῖς ἀρχαῖς· τιμὰς γὰρ λέγομεν εἶναι τὰς ἀρχάς, ἀρχόντων δ' αἰεὶ τῶν αὐτῶν ἀναγκαῖον εἶναι τοὺς ἄλλους ἀτίμους. ἀλλ' ἕνα τὸν σπουδαιότατον ἄρχειν βέλτιον; ἀλλ' ἔτι τοῦτο ὀλιγαρχικώτερον· οἱ γὰρ ἄτιμοι πλείους. ἀλλ' ἴσως φαίη τις ἂν τὸ κύριον ὅλως ἄνθρωπον εἶναι ἀλλὰ μὴ νόμον φαῦλον, ἔχοντά γε τὰ συμβαίνοντα πάθη περὶ τὴν ψυχήν. ἂν οὖν ᾖ νόμος μὲν ὀλιγαρχικὸς δὲ ἢ δημοκρατικός, τί διοίσει περὶ τῶν ἠπορημένων; συμβήσεται γὰρ ὁμοίως τὰ λεχθέντα πρότερον.

libertății și cel al neamului, și le sunt egali după criteriul virtuții politice, sau decât <le revine> celor care îi întrec în bogăție, dar rămân mai prejos în privința virtuții. Rezultă așadar din cele spuse că toți cei care au disputat cu privire la constituții și-au avut partea lor de dreptate.

X.

Se pune întrebarea: cine trebuie să fie conducătorul cetății? Desigur, <el este> fie mulțimea, fie cei bogați, fie oamenii aleși, fie unul singur, care este acela mai ales dintre toți, fie tiranul. S-ar părea însă că toate acestea conțin o dificultate. Dar care este ea? Oare nu este nedrept ca săracii să își împartă averile celor bogați, numai pentru că ei sunt mai mulți? Pe Zeus, acest lucru ar părea drept în ochii celui care este suveran! Dar care mai este în acest caz delimitarea dreptății? Și apoi, dacă se iau în considerare toți cetățenii, și dacă cei mulți își împart bunurile celor care sunt mai puțini, este evident că va pieri și cetatea. Dar nici virtutea nu distruge ceea ce deține ea, și nici dreptatea nu este distrugătoarea cetății, astfel încât reiese de aici că o asemenea lege nu este dreaptă. Pe de altă parte, faptele unui tiran sunt în mod necesar drepte, pentru că el uzează de forță, fiind mai puternic, asemeni mulțimii în raport cu bogații. Dar este drept ca o minoritate bogată să conducă? Oare este drept ceea ce fac aceștia, anume să îi lipsească de averi și să îi sărăcească pe cei mulți? Și în celălalt caz <ar fi> la fel[123]. Este evident faptul că toate acestea sunt greșite și nedrepte. Dar oare ar trebui atunci ca oamenii de seamă să fie și conducătorii tuturor? În acest caz, toți ceilalți ar ajunge să fie lipsiți de onoruri, nefiind onorați cu magistraturile politice. Ne referim la onoruri în sens de magistraturi: dacă magistrații sunt mereu aceiași, atunci în mod necesar ceilalți vor fi lipsiți de onoruri. Să fie oare mai bine să conducă unul singur, acela care este cel mai de seamă dintre toți? Dar acest lucru este încă și mai oligarhic, pentru că atunci vor fi și mai mulți cei lipsiți de onoruri. În același sens, s-ar putea spune că acordarea puterii în întregime omului, iar nu legii, reprezintă o eroare, deoarece sufletul acestuia poate cunoaște slăbiciuni. Dar dacă legea ar fi oligarhică sau democratică, ce diferență ar aduce acest fapt în privința cercetărilor <noastre>? Se va petrece același lucru ca și în cazul celor spuse mai înainte.

λ.

Περὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων ἔστω τις ἕτερος λόγος· ὅτι δὲ δεῖ κύριον εἶναι μᾶλλον τὸ πλῆθος ἢ τοὺς ἀρίστους μὲν ὀλίγους δέ, δόξειεν ἂν λέγεσθαι καί τιν' ἔχειν ἀπορίαν τάχα δὲ κἂν ἀλήθειαν. τοὺς γὰρ πολλούς, ὧν ἕκαστός ἐστιν οὐ σπουδαῖος ἀνήρ, ὅμως ἐνδέχεται συνελθόντας εἶναι βελτίους ἐκείνων, οὐχ ὡς ἕκαστον ἀλλ' ὡς σύμπαντας, οἷον τὰ συμφορητὰ δεῖπνα τῶν ἐκ μιᾶς δαπάνης χορηγηθέντων· πολλῶν γὰρ ὄντων ἕκαστον μόριον ἔχειν ἀρετῆς καὶ φρονήσεως, καὶ γίνεσθαι συνελθόντων, ὥσπερ ἕνα ἄνθρωπον τὸ πλῆθος, πολύποδα καὶ πολύχειρα καὶ πολλὰς ἔχοντ' αἰσθήσεις, οὕτω καὶ περὶ τὰ ἤθη καὶ τὴν διάνοιαν.

Διὸ καὶ κρίνουσιν ἄμεινον οἱ πολλοὶ καὶ τὰ τῆς μουσικῆς ἔργα καὶ τὰ τῶν ποιητῶν· ἄλλοι γὰρ ἄλλο τι μόριον, πάντα δὲ πάντες. ἀλλὰ τούτῳ διαφέρουσιν οἱ σπουδαῖοι τῶν ἀνδρῶν ἑκάστου τῶν πολλῶν, ὥσπερ καὶ τῶν μὴ καλῶν τοὺς καλούς φασι, καὶ τὰ γεγραμμένα διὰ τέχνης τῶν ἀληθινῶν, τῷ συνῆχθαι τὰ διεσπαρμένα χωρὶς εἰς ἕν, ἐπεὶ κεχωρισμένων γε κάλλιον ἔχειν τοῦ γεγραμμένου τουδὶ μὲν τὸν ὀφθαλμὸν ἑτέρου δέ τινος ἕτερον μόριον. εἰ μὲν οὖν περὶ πάντα δῆμον καὶ περὶ πᾶν πλῆθος ἐνδέχεται ταύτην εἶναι τὴν διαφορὰν τῶν πολλῶν πρὸς τοὺς ὀλίγους σπουδαίους, ἄδηλον, ἴσως δὲ νὴ Δία δῆλον ὅτι περὶ ἐνίων ἀδύνατον. ὁ γὰρ αὐτὸς κἂν ἐπὶ τῶν θηρίων ἁρμόσειε λόγος· καίτοι τί διαφέρουσιν ἔνιοι τῶν θηρίων ὡς ἔπος εἰπεῖν; ἀλλὰ περὶ τὶ πλῆθος οὐδὲν εἶναι κωλύει τὸ λεχθὲν ἀληθές.

Διὸ καὶ τὴν πρότερον εἰρημένην ἀπορίαν λύσειεν ἄν τις διὰ τούτων καὶ τὴν ἐχομένην αὐτῆς, τίνων δεῖ κυρίους εἶναι τοὺς ἐλευθέρους καὶ τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν. τοιοῦτοι δ' εἰσὶν ὅσοι μήτε πλούσιοι μήτε ἀξίωμα ἔχουσιν ἀρετῆς μηδὲ ἕν. τὸ μὲν γὰρ μετέχειν αὐτοὺς τῶν ἀρχῶν τῶν μεγίστων οὐκ ἀσφαλές (διά τε γὰρ ἀδικίαν καὶ δι' ἀφροσύνην τὰ μὲν ἀδικεῖν ἀνάγκη τὰ δ' ἁμαρτάνειν αὐτούς)· τὸ δὲ μὴ μεταδιδόναι μηδὲ μετέχειν φοβερόν. ὅταν γὰρ ἄτιμοι πολλοὶ καὶ πένητες ὑπάρχωσι, πολεμίων

XI.

În privința celorlalte cazuri <de posibili conducători>, se va desfășura un alt raționament. Faptul că ar trebui mai degrabă să conducă mulțimea decât cei care sunt cei mai buni, deși sunt puțini, ar părea să ofere o dezlegare. Deși există o anumită dificultate, această <soluție> ar putea conține și un anume adevăr. Căci este posibil ca aceștia care sunt mulți, chiar dacă nici unul nu este în particular un bărbat destoinic, o 1281 b
dată ce se adună la un loc, să fie mai buni decât ceilalți, dar nu fiecare în parte, ci toți laolaltă, tot așa cum ospețele colective <sunt mai reușite> decât cele organizate pe socoteala unuia singur[124]. Pentru că ei sunt mai mulți, fiecare deține o parte de virtute și de înțelepciune practică, iar atunci când ei se strâng laolaltă, mulțimea lor devine asemeni unui singur om cu multe picioare și cu multe mâini și cu multe simțuri[125]. Și tot așa și în privința <virtuților> etice și a gândirii.

De aceea mulțimea judecă mai bine în cazul operelor de artă și a celor poetice: căci fiecare <judecă> o parte, dar împreună <le judecă> pe toate. Dar oamenii de seamă se deosebesc de mulțimea bărbaților considerată discret, așa cum se spune că <se deosebesc> cei care nu sunt buni de cei buni și cele desenate prin tehnică de cele existente în realitate, prin faptul că cele existente separat <se reunesc> în ceva unic, pentru că cele existente separat <în realitate> apar mai frumoase decât desenul, în cazul unuia un ochi, în cazul altuia o altă parte. Este însă ciudată posibilitatea existenței unei asemenea diferențe în cazul întregului demos și a întregii mulțimi, între cei mulți și cei puțini și aleși. Pe Zeus, este evident că în cazul unora acest lucru este imposibil, iar același lucru s-ar potrivi mai degrabă fiarelor. Și, la drept vorbind, cu ce se deosebesc unii de fiare? Căci în cazul unui anume tip de mulțime nimic nu împiedică pomenitul adevăr.

Din acest motiv, chiar și dificultatea amintită mai înainte s-ar putea rezolva, în virtutea celor <spuse>, precum și dificultatea care îi urmează, anume de ce este necesar ca oamenii liberi și mulțimea cetățenilor să fie conducători. Aceștia sunt cei care nu sunt nici bogați și nici nu au vreo distincție a virtuții. Pe de o parte, este imprudent ca aceștia să acceadă la cele mai mari magistraturi, deoarece nedreptatea și inabilitatea i-ar face să comită nedreptăți și greșeli. Pe de altă parte, este de temut să nu li se dea <magistraturi> și să nu ia parte <la ele>, deoarece existența unei mulțimi lipsite de funcții și sărace determină

ἀναγκαῖον εἶναι πλήρη τὴν πόλιν ταύτην. λείπεται δὴ τοῦ βουλεύεσθαι καὶ κρίνειν μετέχειν αὐτούς. διόπερ καὶ Σόλων καὶ τῶν ἄλλων τινὲς νομοθετῶν τάττουσιν ἐπί τε τὰς ἀρχαιρεσίας καὶ τὰς εὐθύνας τῶν ἀρχόντων, ἄρχειν δὲ κατὰ μόνας οὐκ ἐῶσιν. πάντες μὲν γὰρ ἔχουσι συνελθόντες ἱκανὴν αἴσθησιν, καὶ μιγνύμενοι τοῖς βελτίοσι τὰς πόλεις ὠφελοῦσιν, καθάπερ ἡ μὴ καθαρὰ τροφὴ μετὰ τῆς καθαρᾶς τὴν πᾶσαν ποιεῖ χρησιμωτέραν τῆς ὀλίγης· χωρὶς δ' ἕκαστος ἀτελὴς περὶ τὸ κρίνειν ἐστίν.

Ἔχει δ' ἡ τάξις αὕτη τῆς πολιτείας ἀπορίαν πρώτην μὲν ὅτι δόξειεν ἂν τοῦ αὐτοῦ εἶναι τὸ κρῖναι τίς ὀρθῶς ἰάτρευκεν, οὗπερ καὶ τὸ ἰατρεῦσαι καὶ ποιῆσαι ὑγιᾶ τὸν κάμνοντα τῆς νόσου τῆς παρούσης· οὗτος δ' ἐστὶν ὁ ἰατρός. ὁμοίως δὲ τοῦτο καὶ περὶ τὰς ἄλλας ἐμπειρίας καὶ τέχνας. ὥσπερ οὖν ἰατρὸν δεῖ διδόναι τὰς εὐθύνας ἐν ἰατροῖς, οὕτω καὶ τοὺς ἄλλους ἐν τοῖς ὁμοίοις. ἰατρὸς δ' ὅ τε δημιουργὰς καὶ ὁ ἀρχιτεκτονικὸς καὶ τρίτος ὁ πεπαιδευμένος περὶ τὴν τέχνην. εἰσὶ γάρ τινες τοιοῦτοι καὶ περὶ πάσας ὡς εἰπεῖν τὰς τέχνας· ἀποδίδομεν δὲ τὸ κρίνειν οὐδὲν ἧττον τοῖς πεπαιδευμένοις ἢ τοῖς εἰδόσιν. ἔπειτα καὶ περὶ τὴν αἵρεσιν τὸν αὐτὸν ἂν δόξειεν ἔχειν τρόπον. καὶ γὰρ τὸ ἑλέσθαι ὀρθῶς τῶν εἰδότων ἔργον ἐστίν, οἷον γεωμέτρην τε τῶν γεωμετρικῶν καὶ κυβερνήτην τῶν κυβερνητικῶν. εἰ γὰρ καὶ περὶ ἐνίων ἔργων καὶ τεχνῶν μετέχουσι καὶ τῶν ἰδιωτῶν τινες, ἀλλ' οὔ τι τῶν εἰδότων γε μᾶλλον. ὥστε κατὰ μὲν τοῦτον τὸν λόγον οὐκ ἂν εἴη τὸ πλῆθος ποιητέον κύριον οὔτε τῶν ἀρχαιρεσιῶν οὔτε τῶν εὐθυνῶν.

Ἀλλ' ἴσως οὐ πάντα ταῦτα λέγεται καλῶς διά τε τὸν πάλαι λόγον, ἂν ᾖ τὸ πλῆθος μὴ λίαν ἀνδραποδῶδες (ἔσται γὰρ ἕκαστος μὲν χείρων κριτὴς τῶν εἰδότων, ἅπαντες δὲ συνελθόντες ἢ βελτίους ἢ οὐ χείρους), καὶ ὅτι περὶ ἐνίων οὔτε μόνον ὁ ποιήσας οὔτ' ἄριστ' ἂν κρίνειεν, ὅσων τἄργα γινώσκουσι καὶ οἱ μὴ ἔχοντες τὴν τέχνην, οἷον οἰκίαν οὐ μόνον ἐστὶ γνῶναι τοῦ ποιήσαντος, ἀλλὰ καὶ βέλτιον ὁ χρώμενος αὐτῇ κρινεῖ (χρῆται δ' ὁ οἰκονόμος), καὶ πηδάλιον κυβερνήτης τέκτονος, καὶ θοίνην ὁ δαιτυμὼν ἀλλ' οὐχ ὁ μάγειρος. ταύτην μὲν οὖν τὴν ἀπορίαν τάχα δόξειέ τις ἂν οὕτω λύειν ἱκανῶς.

în mod necesar umplerea acestei cetăţi cu duşmani. Rămâne aşadar ca ei să participe la deliberare şi la judecată. De aceea, Solon şi unii dintre ceilalţi legiuitori le-au încredinţat să desemneze pe magistraţi şi să le ceară o dare de seamă, dar ei nu au fost de părere ca <mulţimea> să conducă în sens individual. Atunci când se adună laolaltă, ei percep destul de bine lucrurile, iar atunci când se amestecă cu aceia mai buni, ei aduc un folos cetăţii, asemeni alimentului impur care, fiind amestecat cu cel pur, face ca întregul să fie mai folositor decât puţinul <aliment pur>, pentru că fiecare dintre ei luat în parte este inapt pentru a judeca.

Această ordine a constituţiei conţine o primă dificultate, anume că aceluiaşi <om> i-ar reveni să judece cine anume prescrie un tratament corect, precum şi să trateze şi să producă sănătatea vindecând o boală prezentă. Or, acesta este medicul. În aceeaşi situaţie se află şi celelalte arte şi meserii. Căci tot aşa cum medicul nu trebuie să dea socoteală decât faţă de medici, tot aşa nici ceilalţi <nu trebuie să o facă> decât faţă de cei asemenea lor. Dar medicul poate fi ori un practician, ori un conducător <al şcolii sale>, ori unul care se iniţiază în această tehnică, pentru că asemenea situaţii există, la drept vorbind, şi în cazul celorlalte tehnici, iar noi acordăm faptul de a judeca la fel de mult celor care se iniţiază ca şi specialiştilor. Pe urmă, s-ar părea că şi alegerea <magistraţilor> ar trebui făcută la fel, iar alegerea corectă ar cădea în sarcina specialiştilor; de pildă, <alegerea> unui geometru revine geometrilor, a navigatorului revine navigatorilor. Deşi în cazul anumitor sarcini şi arte iau parte <la alegere> şi unii dintre oamenii de rând, totuşi ei nu au o <o pondere> mai mare decât aceea a specialiştilor, astfel încât, potrivit acestui raţionament, nu este necesar ca mulţimea să fie făcută conducătoare şi nici să facă parte dintre alegători şi nici dintre cei care cer dările de seamă.

Dar, totodată, n-au fost spuse toate în mod corect, datorită argumentului de mai înainte: dacă mulţimea nu este prea tare aservită, atunci fiecare <membru al ei în parte> este un judecător mai rău decât specialiştii, dar dacă se adună toţi la un loc, ei sunt fie chiar mai buni, fie doar mai puţin răi <decât specialiştii>. Apoi, în anumite situaţii, producătorul nu este nici singurul, nici cel mai bun judecător <al produsului său>, întrucât şi cei care nu posedă acea artă îi cunosc produsele. De exemplu, o casă nu urmează să fie cunoscută numai de către constructorul ei, ci ea este mai degrabă apreciată de cel care se foloseşte de ea, iar acesta este gospodarul[126], apoi o cârmă <este mai degrabă apreciată> de navigator decât de tâmplar, apoi un ospăţ – mai degrabă de oaspete decât de bucătar. S-ar părea aşadar că această dificultate se dezleagă cu uşurinţă în acest fel.

Ἄλλη δ' ἐστὶν ἐχομένη ταύτης. δοκεῖ γὰρ ἄτοπον εἶναι τὸ μειζόνων εἶναι κυρίους τοὺς φαύλους τῶν ἐπιεικῶν, αἱ δ' εὔθυναι καὶ αἱ τῶν ἀρχῶν αἱρέσεις εἰσὶ μέγιστον· ἃς ἐν ἐνίαις πολιτείαις, ὥσπερ εἴρηται, τοῖς δήμοις ἀποδιδόασιν· ἡ γὰρ ἐκκλησία κυρία πάντων τῶν τοιούτων ἐστίν. καίτοι τῆς μὲν ἐκκλησίας μετέχουσι καὶ βουλεύουσι καὶ δικάζουσιν ἀπὸ μικρῶν τιμημάτων καὶ τῆς τυχούσης ἡλικίας, ταμιεύουσι δὲ καὶ στρατηγοῦσι καὶ τὰς μεγίστας ἀρχὰς ἄρχουσιν ἀπὸ μεγάλων. ὁμοίως δή τις ἂν λύσειε καὶ ταύτην τὴν ἀπορίαν. ἴσως γὰρ ἔχει καὶ ταῦτ' ὀρθῶς. οὐ γὰρ ὁ δικαστὴς οὐδ' ὁ βουλευτὴς οὐδ' ὁ ἐκκλησιαστὴς ἄρχων ἐστίν, ἀλλὰ τὸ δικαστήριον καὶ ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος· τῶν δὲ ῥηθέντων ἕκαστος μόριόν ἐστι τούτων. λέγω δὲ μόριον τὸν βουλευτὴν καὶ τὸν ἐκκλησιαστὴν καὶ τὸν δικαστήν· ὥστε δικαίως κύριον μειζόνων τὸ πλῆθος· ἐκ γὰρ πολλῶν ὁ δῆμος καὶ ἡ βουλὴ καὶ τὸ δικαστήριον. καὶ τὸ τίμημα δὲ πλεῖον τὸ πάντων τούτων ἢ τὸ τῶν καθ' ἕνα καὶ κατ' ὀλίγους μεγάλας ἀρχὰς ἀρχόντων. ταῦτα μὲν οὖν διωρίσθω τοῦτον τὸν τρόπον.

1282 b Ἡ δὲ πρώτη λεχθεῖσα ἀπορία ποιεῖ φανερὸν οὐδὲν οὕτως ἕτερον ὡς ὅτι δεῖ τοὺς νόμους εἶναι κυρίους κειμένους ὀρθῶς, τὸν ἄρχοντα δέ, ἄν τε εἷς ἄν τε πλείους ὦσι, περὶ τούτων εἶναι κυρίους περὶ ὅσων ἐξαδυνατοῦσιν οἱ νόμοι λέγειν ἀκριβῶς διὰ τὸ μὴ ῥᾴδιον εἶναι καθόλου διορίσαι περὶ πάντων. ὁποίους μέντοι τινὰς εἶναι δεῖ τοὺς ὀρθῶς κειμένους νόμους, οὐδέν πω δῆλον, ἀλλ' ἔτι μένει τὸ πάλαι διαπορηθέν. ἅμα γὰρ καὶ ὁμοίως ταῖς πολιτείαις ἀνάγκη καὶ τοὺς νόμους φαύλους ἢ σπουδαίους εἶναι, καὶ δικαίους ἢ ἀδίκους. πλὴν τοῦτό γε φανερόν, ὅτι δεῖ πρὸς τὴν πολιτείαν κεῖσθαι τοὺς νόμους. ἀλλὰ μὴν εἰ τοῦτο, δῆλον ὅτι τοὺς μὲν κατὰ τὰς ὀρθὰς πολιτείας ἀναγκαῖον εἶναι δικαίους τοὺς δὲ κατὰ τὰς παρεκβεβηκυίας οὐ δικαίους.

μ.

Ἐπεὶ δ' ἐν πάσαις μὲν ταῖς ἐπιστήμαις καὶ τέχναις ἀγαθὸν τὸ τέλος, μέγιστον δὲ καὶ μάλιστα ἐν τῇ κυριωτάτῃ πασῶν, αὕτη δ' ἐστὶν ἡ πολιτικὴ δύναμις, ἔστι δὲ πολιτικὸν

Există însă o alta care o urmează. Căci pare anormal ca, în domenii importante, cei de condiţie umilă să îi conducă pe cei de seamă, iar faptul de a cere o dare de seamă, precum şi alegerile magistraţilor sunt foarte importante. Precum s-a spus, în unele constituţii, acestea sunt încredinţate membrilor demosului, căci adunarea generală are în grijă toate cele de felul acesta. Deşi la această adunare, la deliberare şi la judecată iau parte <cetăţeni> cu venituri mărunte şi indiferent de vârstă, totuşi cei cu <venituri> mari se ocupă de trezorerie, de puterea armată şi de cele mai înalte magistraturi. Această dificultate s-ar putea dezlega în acelaşi fel, căci <remarcile> de mai sus sunt corecte şi <în acest caz>, pentru că judecătorul şi cel care deliberează precum şi membrul adunării generale nu sunt nişte magistraţi, ci judecătoria, consiliul şi demosul, iar fiecare dintre ei este o parte a celor indicate. Numesc „parte" pe membrul consiliului, al adunării şi pe judecător. În acest sens, este drept ca mulţimea să aibă funcţii de conducere mai importante, pentru că demosul, consiliul şi judecătoria sunt formate din mai mulţi membri şi această onoare le revine mai degrabă tuturor acestora decât celor care deţin magistraturi importante câte unul singur sau în număr restrâns. Acestea să fie aşadar definite astfel.

1282 b Dar dificultatea pomenită în primul rând[127] nu evidenţiază nimic altceva decât faptul că legile trebuie să guverneze dacă sunt bine întocmite, iar magistratul, fie că este unu fie că sunt mai mulţi, trebuie să aibă autoritate în privinţa acestora în cazurile în care legile nu sunt în stare să se pronunţe precis, deoarece nu este uşor să se clarifice universalul în toate <situaţiile particulare>[128]. Nu prea este clar cum anume trebuie să fie acele legi bine alcătuite, iar vechea dificultate persistă. Dar totodată, în raport cu nişte constituţii, este necesar ca legile să fie bune sau rele, drepte sau nedrepte. Este clar că legile trebuie alcătuite în vederea constituţiei. Dacă acest lucru este <adevărat>, este evident că <legile> vor fi drepte în mod necesar prin raportarea la constituţiile drepte, şi vor fi nedrepte prin raportare la constituţiile deviante.

XII.

În toate ştiinţele şi artele scopul este binele, iar <binele> cel mai mare se află în cel mai înalt grad în <ştiinţa> suverană asupra tuturor, iar aceasta este ştiinţa[129] politică[130], iar binele politic este dreptatea,

ἀγαθὸν τὸ δίκαιον, τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ κοινῇ συμφέρον, δοκεῖ δὲ πᾶσιν ἴσον τι τὸ δίκαιον εἶναι, καὶ μέχρι γέ τινος ὁμολογοῦσι τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν λόγοις, ἐν οἷς διώρισται περὶ τῶν ἠθικῶν. τὶ γὰρ καὶ τισὶ τὸ δίκαιον, καὶ δεῖν τοῖς ἴσοις ἴσον εἶναι φασιν, ποίων δὴ ἰσότης ἐστὶ καὶ ποίων ἀνισότης, δεῖ μὴ λανθάνειν. ἔχει γὰρ τοῦτ' ἀπορίαν καὶ φιλοσοφίαν πολιτικήν.

Ἴσως γὰρ ἂν φαίη τις κατὰ παντὸς ὑπεροχὴν ἀγαθοῦ δεῖν ἀνίσως νενεμῆσθαι τὰς ἀρχάς, εἰ πάντα τὰ λοιπὰ μηδὲν διαφέροιεν ἀλλ' ὅμοιοι τυγχάνοιεν ὄντες· τοῖς γὰρ διαφέρουσιν ἕτερον εἶναι τὸ δίκαιον καὶ τὸ κατ' ἀξίαν. ἀλλὰ μὴν εἰ τοῦτ' ἀληθές, ἔσται καὶ κατὰ χρῶμα καὶ κατὰ μέγεθος καὶ καθ' ὁτιοῦν τῶν ἀγαθῶν πλεονεξία τις τῶν πολιτικῶν δικαίων τοῖς ὑπερέχουσιν. ἢ τοῦτο ἐπιπόλαιον τὸ ψεῦδος; φανερὸν δ' ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ δυνάμεων· τῶν γὰρ ὁμοίων αὐλητῶν τὴν τέχνην οὐ δοτέον πλεονεξίαν τῶν αὐλῶν τοῖς εὐγενεστέροις. οὐδὲν γὰρ αὐλήσουσι βέλτιον, δεῖ δὲ τῷ κατὰ τὸ ἔργον ὑπερέχοντι διδόναι καὶ τῶν ὀργάνων τὴν ὑπεροχήν. εἰ δὲ μήπω δῆλον τὸ λεγόμενον, ἔτι μᾶλλον αὐτὸ προαγαγοῦσιν ἔσται φανερόν. εἰ γὰρ εἴη τις ὑπερέχων μὲν κατὰ τὴν αὐλητικήν, πολὺ δ' ἐλλείπων κατ' εὐγένειαν ἢ κάλλος, εἰ καὶ μεῖζον ἕκαστον ἐκείνων ἀγαθόν ἐστι τῆς αὐλητικῆς (λέγω δὲ τήν τ' εὐγένειαν καὶ τὸ κάλλος), καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν ὑπερέχουσι πλέον τῆς αὐλητικῆς ἢ ἐκεῖνος κατὰ τὴν αὐλητικήν, ὅμως τούτῳ
1283 a δοτέον τοὺς διαφέροντας τῶν αὐλῶν. δεῖ γὰρ εἰς τὸ ἔργον συμβάλλεσθαι τὴν ὑπεροχὴν καὶ τοῦ πλούτου καὶ τῆς εὐγενείας, συμβάλλονται δ' οὐδέν.

Ἔτι κατά γε τοῦτον τὸν λόγον πᾶν ἀγαθὸν πρὸς πᾶν ἂν εἴη συμβλητόν. εἰ γὰρ ἐνάμιλλον τὸ τὶ μέγεθος, καὶ ὅλως ἂν τὸ μέγεθος ἐνάμιλλον εἴη καὶ πρὸς πλοῦτον καὶ πρὸς ἐλευθερίαν· ὥστ' εἰ πλεῖον ὁδὶ διαφέρει κατὰ μέγεθος ἢ ὁδὶ κατ' ἀρετήν, εἰ καὶ πλεῖον ὑπερέχει ὅλως ἀρετὴ μεγέθους, εἴη ἂν συμβλητὰ πάντα. τοσόνδε γὰρ μέγεθος εἰ κρεῖττον τοσοῦδε, τοσόνδε δῆλον ὡς ἴσον.

Ἐπεὶ δὲ τοῦτ' ἀδύνατον, δῆλον ὡς καὶ ἐπὶ τῶν πολιτικῶν εὐλόγως οὐ κατὰ πᾶσαν ἀνισότητ' ἀμφισβητοῦσι τῶν ἀρχῶν, εἰ γὰρ οἱ μὲν βραδεῖς οἱ δὲ ταχεῖς, οὐδὲν διὰ

adică avantajul comun. De aceea, tuturor li se pare că dreptatea este un fel de egalitate, iar aceştia sunt de acord până la un anume grad cu cele spuse în tratatele filosofice în care se discută probleme de etică, anume ce este şi la cine se referă dreptatea, iar acolo se spune că ea trebuie să fie egalitatea celor egali[131]. Dar nu trebuie lăsat deoparte modul în care există egalitatea şi modul în care există inegalitatea, pentru că aici există o dificultate a filosofiei politice.

S-ar părea totodată că ar trebui ca magistraturile să se distribuie inegal tuturor în funcţie de posesia superioară a unui anume bine, dacă ei nu se deosebesc deloc în celelalte domenii lăsate de o parte, ci sunt din întâmplare egali, fiindcă cei care se deosebesc au parte diferită de dreptate şi de criteriul meritului. Dar dacă acest lucru este adevărat, atunci preponderenţa drepturilor politice ar reveni celor care deţin în plus ceva după criteriul culorii, al mărimii sau a altor bunuri de acest fel. Dar oare nu este vădită eroarea? Căci ea reiese în cazul altor ştiinţe şi aptitudini: de exemplu, în cazul flautiştilor egali în arta lor, cele mai bune dintre flaute nu trebuie acordate celor de neam ales, pentru că ei nu vor cânta mai bine la flaut, ci instrumentul cel mai bun trebuie acordat celui care este cel mai bun interpret. Dacă această formulare nu este limpede, situaţia care urmează va fi clarificatoare. Căci, dacă cineva este superior după neam sau după frumuseţe[132], şi dacă fiecare reprezintă un bun mai mare decât interpretarea la flaut (mă refer la neam şi la frumuseţe), şi ele întrec interpretarea la flaut analogic felului în care, în această artă, flautele urmau să se distribuie <diferit> celor care se deosebesc, atunci în- 1283 a
seamnă că superioritatea trebuie raportată la scopul lucrării, iar <superioritatea> averii şi a neamului nu are nici un raport <cu interpretarea la flaut>.

Căci după acest criteriu orice bun s-ar putea raporta la oricare altul. Căci dacă înălţimea ar fi un avantaj atunci în general înălţimea ar fi comparabilă cu bogăţia şi cu libertatea. Astfel, dacă cineva se deosebeşte mai degrabă prin înălţime decât <se deosebeşte> un altul prin virtute, şi dacă în general înălţimea înseamnă mai mult decât virtutea, atunci înseamnă că toate sunt reciproc convertibile. Căci dacă o anumită mărime este mai puternică decât o alta determinată, este evident că ea este <considerată> egală <ca specie cu cealaltă>.

Dar pentru că acest lucru este imposibil, este evident că şi în privinţa <virtuţilor> politice este raţional ca magistraturile să nu fie disputate în numele oricărei inegalităţi. Dacă unii sunt iuţi şi alţii

τοῦτο δεῖ τοὺς μὲν πλεῖον τοὺς δ' ἔλαττον ἔχειν, ἀλλ' ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσιν ἡ τούτων διαφορὰ λαμβάνει τὴν τιμήν· ἀλλ' ἐξ ὧν πόλις συνέστηκεν, ἐν τούτοις ἀναγκαῖον ποιεῖσθαι τὴν ἀμφισβήτησιν. διόπερ εὐλόγως ἀντιποιοῦνται τῆς τιμῆς οἱ εὐγενεῖς καὶ ἐλεύθεροι καὶ πλούσιοι. δεῖ γὰρ ἐλευθέρους τ' εἶναι καὶ τίμημα φέροντας. οὐ γὰρ ἂν εἴη πόλις ἐξ ἀπόρων πάντων, ὥσπερ οὐδ' ἐκ δούλων· ἀλλὰ μὴν εἰ δεῖ τούτων, δῆλον ὅτι καὶ δικαιοσύνης καὶ τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς. οὐδὲ γὰρ ἄνευ τούτων οἰκεῖσθαι πόλιν δυνατόν· πλὴν ἄνευ μὲν τῶν προτέρων ἀδύνατον εἶναι πόλιν, ἄνευ δὲ τούτων οἰκεῖσθαι καλῶς.

ν.

Πρὸς μὲν οὖν τὸ πόλιν εἶναι δόξειεν ἂν ἢ πάντα ἢ ἔνιά γε τούτων ὀρθῶς ἀμφισβητεῖν, πρὸς μέντοι ζωὴν ἀγαθὴν ἡ παιδεία καὶ ἡ ἀρετὴ μάλιστα δικαίως ἂν ἀμφισβητοίησαν, καθάπερ εἴρηται καὶ πρότερον. ἐπεὶ δ' οὔτε πάντων ἴσον ἔχειν δεῖ τοὺς ἴσους ἕν τι μόνον ὄντας, οὔτε ἄνισον τοὺς ἀνίσους καθ' ἕν, ἀνάγκη πάσας εἶναι τὰς τοιαύτας πολιτείας παρεκβάσεις. εἴρηται μὲν οὖν καὶ πρότερον ὅτι διαμφισβητοῦσι τρόπον τινὰ δικαίως πάντες, ἁπλῶς δ' οὐ πάντες δικαίως· οἱ πλούσιοι μὲν ὅτι πλεῖον μέτεστι τῆς χώρας αὐτοῖς, ἡ δὲ χώρα κοινόν, ἔτι πρὸς τὰ συμβόλαια πιστοὶ μᾶλλον ὡς ἐπὶ τὸ πλέον· οἱ δὲ ἐλεύθεροι καὶ εὐγενεῖς ὡς ἐγγὺς ἀλλήλων. πολῖται γὰρ μᾶλλον οἱ γενναιότεροι τῶν ἀγεννῶν, ἡ δ' εὐγένεια παρ' ἑκάστοις οἴκοι τίμιος· ἔτι διότι βελτίους εἰκὸς τοὺς ἐκ βελτιόνων, εὐγένεια γάρ ἐστιν ἀρετὴ γένους· ὁμοίως δὴ φήσομεν δικαίως καὶ τὴν ἀρετὴν ἀμφισβητεῖν, κοινωνικὴν γὰρ ἀρετὴν εἶναί φαμεν τὴν δικαιοσύνην, ᾗ πάσας ἀναγκαῖον ἀκολουθεῖν τὰς ἄλλας· ἀλλὰ μὴν καὶ οἱ πλείους πρὸς τοὺς ἐλάττους, καὶ γὰρ κρείττους καὶ πλουσιώτεροι καὶ βελτίους εἰσίν, ὡς λαμβανομένων τῶν πλειόνων πρὸς τοὺς ἐλάττους.

sunt lenți, acesta nu este un motiv pentru care unii să aibă mai mult și alții mai puțin, ci diferența dintre ei poate aduce cu sine onoarea prin întrecerile gimnastice. Dar disputarea <magistraturilor> trebuie să aibă ca reper componentele cetății. De aceea, este rațional ca onoarea <politică> să fie pretinsă de cei care sunt de neam ales și de cei liberi, precum și de cei bogați. Căci este necesar să existe atât oameni liberi cât și aducători de impozite, pentru că nu este posibilă o cetate <compusă> din sclavi. Dar dacă acestea sunt necesare, atunci este evident că <ele implică> și simțul dreptății și virtutea războinică, pentru că nu se poate administra o cetate în lipsa acestora, fiindcă fără cele dintâi cetatea nici nu poate exista, iar fără cele din urmă ea nu poate fi bine administrată.

XIII.

Așadar, pentru ca o cetate să existe, s-ar părea că este îndreptățită existența disputei fie în numele tuturor acestora, fie doar a unora, deși disputa în vederea unei vieți bune s-ar putea realiza pe bună dreptate mai ales în numele educației și a virtuții, așa cum s-a spus mai înainte. Deoarece nu este necesară egalitatea sub toate aspectele pentru cei care sunt egali doar sub un singur aspect, nici inegalitatea <sub toate aspectele> pentru cei care sunt inegali sub un aspect, toate constituțiile de felul acesta sunt în mod necesar deviante. S-a arătat așadar și mai înainte că, într-un anume sens, fiecare își dispută <puterea> în mod drept, dar nu drept în sens absolut pentru toți. Pe de o parte, cei bogați <cer puterea> pentru că dețin mai mult teren, iar terenul este cel comun, și ei sunt mai de încredere în privința convențiilor, deoarece au un <interes> mai mare. Pe de altă parte, oamenii liberi și cei de neam ales <dispută aceeași putere>, ei fiind apropiați unii altora, pentru că există mai degrabă cetățeni de neam mai ales decât de origine umilă, pentru că neamul ales este la mare cinste în casa fiecăruia. Pe urmă, s-ar părea că din oameni mai buni descind oameni mai buni, iar neamul ales reprezintă virtutea unei stirpe. În același sens vom spune noi că este drept să se dispute în numele virtuții <puterea politică>. Noi spunem că virtutea comunitară este dreptatea, cu care se înlănțuie în mod necesar celelalte virtuți. Dar și majoritatea <poate disputa acestă putere> în raport cu minoritatea, pentru că ea este mai puternică, mai bogată și mai bună, în măsura în care o majoritate este raportată la o minoritate

1283 b Ἆρ' οὖν εἰ πάντες εἶεν ἐν μιᾷ πόλει, λέγω δ' οἷον οἵ τ' ἀγαθοὶ καὶ οἱ πλούσιοι καὶ οἱ εὐγενεῖς, ἔτι δὲ πλῆθος ἄλλο τι πολιτικόν, πότερον ἀμφισβήτησις ἔσται τίνας ἄρχειν δεῖ, ἢ οὐκ ἔσται; καθ' ἑκάστην μὲν οὖν πολιτείαν τῶν εἰρημένων ἀναμφισβήτητος ἡ κρίσις τίνας ἄρχειν δεῖ. τοῖς γὰρ κυρίοις διαφέρουσιν ἀλλήλων, οἷον ἡ μὲν τῷ διὰ πλουσίων ἡ δὲ τῷ διὰ τῶν σπουδαίων ἀνδρῶν εἶναι, καὶ τῶν ἄλλων ἑκάστη τὸν αὐτὸν τρόπον· ἀλλ' ὅμως σκοπῶμεν, ὅταν περὶ τὸν αὐτὸν ταῦθ' ὑπάρχῃ χρόνον, πῶς διοριστέον. εἰ δὴ τὸν ἀριθμὸν εἶεν ὀλίγοι πάμπαν οἱ τὴν ἀρετὴν ἔχοντες, τίνα δεῖ διελεῖν τρόπον; ἢ τὸ ὀλίγοι πρὸς τὸ ἔργον δεῖ σκοπεῖν, εἰ δυνατοὶ διοικεῖν τὴν πόλιν ἢ τοσοῦτοι τὸ πλῆθος ὥστ' εἶναι πόλιν ἐξ αὐτῶν;

Ἔστι δὲ ἀπορία τις πρὸς ἅπαντας τοὺς διαμφισβητοῦντας περὶ τῶν πολιτικῶν τιμῶν. δόξαιεν γὰρ ἂν οὐδὲν λέγειν δίκαιον οἱ διὰ τὸν πλοῦτον ἀξιοῦντες ἄρχειν, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ κατὰ γένος· δῆλον γὰρ ὡς εἴ τις πάλιν εἷς πλουσιώτερος ἁπάντων ἐστί, δηλονότι κατὰ τὸ αὐτὸ δίκαιον τοῦτον ἄρχειν τὸν ἕνα ἁπάντων δεήσει, ὁμοίως δὲ καὶ τὸν εὐγενείᾳ διαφέροντα τῶν ἀμφισβητούντων δι' ἐλευθερίαν. ταὐτὸ δὲ τοῦτο ἴσως συμβήσεται καὶ περὶ τὰς ἀριστοκρατίας ἐπὶ τῆς ἀρετῆς· εἰ γάρ τις εἷς ἀμείνων ἀνὴρ εἴη τῶν ἄλλων τῶν ἐν τῷ πολιτεύματι σπουδαίων ὄντων, τοῦτον εἶναι δεῖ κύριον κατὰ ταὐτὸ δίκαιον. οὐκοῦν εἰ καὶ τὸ πλῆθος εἶναί γε δεῖ κύριον διότι κρείττους εἰσὶ τῶν ὀλίγων, κἂν εἷς ἢ πλείους μὲν τοῦ ἑνὸς ἐλάττους δὲ τῶν πολλῶν κρείττους ὦσι τῶν ἄλλων, τούτους ἂν δέοι κυρίους εἶναι μᾶλλον ἢ τὸ πλῆθος.

Πάντα δὴ ταῦτ' ἔοικε φανερὸν ποιεῖν ὅτι τούτων τῶν ὅρων οὐδεὶς ὀρθός ἐστι, καθ' ὃν ἀξιοῦσιν αὐτοὶ μὲν ἄρχειν τοὺς δ' ἄλλους ὑπὸ σφῶν ἄρχεσθαι πάντας. καὶ γὰρ δὴ καὶ πρὸς τοὺς κατ' ἀρετὴν ἀξιοῦντας κυρίους εἶναι τοῦ πολιτεύματος, ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς κατὰ πλοῦτον, ἔχοιεν ἂν λέγειν τὰ πλήθη λόγον τινὰ δίκαιον· οὐδὲν γὰρ κωλύει ποτὲ τὸ πλῆθος εἶναι βέλτιον· τῶν ὀλίγων καὶ πλουσιώτερον, οὐχ ὡς καθ' ἕκαστον ἀλλ' ὡς ἀθρόους. διὸ καὶ πρὸς τὴν ἀπορίαν ἣν ζητοῦσι καὶ προβάλλουσί τινες ἐνδέχεται τοῦτον τὸν τρόπον ἀπαντᾶν. ἀποροῦσι γάρ τινες πότερον τῷ νομοθέτῃ

Dar dacă toţi aceştia ar exista într-o singură cetate, mă refer, de 1283 b
pildă, la cei care care sunt buni, sau la cei bogaţi, sau la cei de neam ales şi, pe de altă parte, la mulţimea de cetăţeni, oare va mai exista o dispută asupra celor care trebuie să conducă sau nu va mai exista? De fapt, în nici una dintre constituţiile pomenite nu există o dispută în privinţa alegerii celui care trebuie să conducă, căci ele se deosebesc reciproc prin conducătorii lor; de pildă, în una <conducerea> se realizează de către cei bogaţi, iar în alta – de către bărbaţii vrednici, şi fiecare dintre celelalte în acelaşi fel. Dar noi cercetăm totodată cum anume trebuie judecat atunci când toţi aceştia se regăsesc simultan. Astfel, dacă cei care deţin virtutea sunt extrem de puţini la număr, cum trebuie dată soluţia? Oare nu trebuie cumva să cercetăm numărul lor mic în raport cu sarcina de realizat, dacă sunt capabili să administreze o cetate, sau dacă mulţimea lor este suficient de mare încât să alcătuiască din ei o cetate?

Căci există o nelămurire în raport cu toţi cei care îşi dispută onorurile politice. S-ar putea opina că nu sunt justificate nici spusele celor care pretind să conducă în numele averii, şi la fel cei care <pretind aceasta> în numele descendenţei. Dar este evident că, dacă ar exista vreunul care să fie cel mai bogat, atunci, potrivit aceleiaşi dreptăţi, ar fi nevoie ca acest <individ> unic să îi conducă pe toţi, şi în acelaşi fel cel care se deosebeşte prin neamul ales faţă de cei care dispută <aceeaşi putere> în numele libertăţii. Acelaşi lucru se va petrece şi în cazul aristocraţiilor întemeiate pe virtute: dacă va exista un singur bărbat superior celorlalţi aleşi în privinţa guvernării, acesta trebuie să fie conducătorul, potrivit aceluiaşi <criteriu> al dreptăţii. În schimb, dacă mulţimea trebuie să fie conducătoare întrucât este mai puternică decât cei care sunt puţini, şi dacă există unul sau mai mulţi decât unul, dar mai puţini decât majoritatea, care să fie mai puternici decât ceilalţi, aceştia ar trebui să fie stăpâni mai degrabă decât mulţimea.

S-ar părea că toate acestea scot în evidenţă faptul că nu este corectă nici una dintre definiţiile conform cărora aceştia pretind să conducă, iar toţi ceilalţi să fie conduşi de ei. Dar şi contra celor care pretind să guverneze în numele virtuţii, şi la fel contra celor care <pretind acesta> în numele bogăţiei, mulţimile ar putea formula un argument drept: nimic nu împiedică faptul ca mulţimea să fie la un moment dat mai bună decât cei puţini la număr şi decât cei mai bogaţi, dar nu fiecare în parte, ci toţi laolaltă. Din acest motiv, la dificultatea cercetată şi propusă de unii s-ar putea răspunde exact în acelaşi fel: ei se întreabă dacă legiuitorului îi revine să formuleze

νομοθετητέον, βουλομένῳ τίθεσθαι τοὺς ὀρθοτάτους νόμους, πρὸς τὸ τῶν βελτιόνων συμφέρον ἢ πρὸς τὸ τῶν πλειόνων, ὅταν συμβαίνῃ τὸ λεχθέν· τὸ δ' ὀρθὸν ληπτέον ἴσως· τὸ δ' ἴσως ὀρθὸν πρὸς τὸ τῆς πόλεως ὅλης συμφέρον καὶ πρὸς τὸ κοινὸν τὸ τῶν πολιτῶν· πολίτης δὲ κοινῇ μὲν ὁ μετέχων τοῦ 1284a ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαί ἐστι, καθ' ἑκάστην δὲ πολιτείαν ἕτερος, πρὸς δὲ τὴν ἀρίστην ὁ δυνάμενος καὶ προαιρούμενος ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν πρὸς τὸν βίον τὸν κατ' ἀρετήν.

Εἰ δέ τις ἔστιν εἷς τοσοῦτον διαφέρων κατ' ἀρετῆς ὑπερβολήν, ἢ πλείους μὲν ἑνὸς μὴ μέντοι δυνατοὶ πλήρωμα παρασχέσθαι πόλεως, ὥστε μὴ συμβλητὴν εἶναι τὴν τῶν ἄλλων ἀρετὴν πάντων μηδὲ τὴν δύναμιν αὐτῶν τὴν πολιτικὴν πρὸς τὴν ἐκείνων, εἰ πλείους, εἰ δ' εἷς, τὴν ἐκείνου μόνον, οὐκέτι θετέον τούτους μέρος πόλεως· ἀδικήσονται γὰρ ἀξιούμενοι τῶν ἴσων, ἄνισοι τοσοῦτον κατ' ἀρετὴν ὄντες καὶ τὴν πολιτικὴν δύναμιν· ὥσπερ γὰρ θεὸν ἐν ἀνθρώποις εἰκὸς εἶναι τὸν τοιοῦτον. ὅθεν δῆλον ὅτι καὶ τὴν νομοθεσίαν ἀναγκαῖον εἶναι περὶ τοὺς ἴσους καὶ τῷ γένει καὶ τῇ δυνάμει, κατὰ δὲ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος· αὐτοὶ γάρ εἰσι νόμος. καὶ γὰρ γελοῖος ἂν εἴη νομοθετεῖν τις πειρώμενος κατ' αὐτῶν. λέγοιεν γὰρ ἂν ἴσως ἅπερ Ἀντισθένης ἔφη τοὺς λέοντας δημηγορούντων τῶν δασυπόδων καὶ τὸ ἴσον ἀξιούντων πάντας ἔχειν.

Διὸ καὶ τίθενται τὸν ὀστρακισμὸν αἱ δημοκρατούμεναι πόλεις, διὰ τὴν τοιαύτην αἰτίαν· αὗται γὰρ δὴ δοκοῦσι διώκειν τὴν ἰσότητα μάλιστα πάντων, ὥστε τοὺς δοκοῦντας ὑπερέχειν δυνάμει διὰ πλοῦτον ἢ πολυφιλίαν ἤ τινα ἄλλην πολιτικὴν ἰσχὺν ὠστράκιζον καὶ μεθίστασαν ἐκ τῆς πόλεως χρόνους ὡρισμένους. μυθολογεῖται δὲ καὶ τοὺς Ἀργοναύτας τὸν Ἡρακλέα καταλιπεῖν διὰ τοιαύτην αἰτίαν· οὐ γὰρ ἐθέλειν αὐτὸν ἄγειν τὴν Ἀργὼ μετὰ τῶν ἄλλων, ὡς ὑπερβάλλοντα πολὺ τῶν πλωτήρων. διὸ καὶ τοὺς ψέγοντας τὴν τυραννίδα καὶ τὴν Περιάνδρου Θρασυβούλῳ συμβουλίαν οὐχ ἁπλῶς οἰητέον ὀρθῶς ἐπιτιμᾶν, φασὶ γὰρ τὸν Περίανδρον εἰπεῖν μὲν οὐδὲν πρὸς τὸν πεμφθέντα κήρυκα περὶ τῆς συμβουλίας, ἀφαιροῦντα δὲ τοὺς ὑπερέχοντας τῶν σταχύων ὁμαλῦναι τὴν ἄρουραν· ὅθεν ἀγνοοῦντος μὲν τοῦ κήρυκος τοῦ γιγνομένου τὴν αἰτίαν, ἀπαγγείλαντος δὲ τὸ συμπεσόν, συννοῆσαι τὸν Θρασύβουλον ὅτι δεῖ τοὺς ὑπερέχοντας ἄνδρας

legi în vederea avantajului celor care sunt mai buni sau a celor care sunt mai mulți, atunci când se petrece ceea ce spuneam. Dar în aceeași măsură ar trebui luat în considerare ceea ce este corect, iar corect în raport cu întreaga cetate este avantajul, iar în sens comun, avantajul tuturor cetățenilor. Un cetățean, în general, este cel care ia parte la 1284 a
conducere și este condus, dar el este altul în fiecare constituție, iar în cea mai bună <constituție> el este cel capabil și care consimte deliberat să fie condus și să conducă în vederea unei vieți conforme virtuții.

Dar dacă există vreunul sau mai mulți decât unul care să nu fie totuși capabili să umple întreaga cetate, care să se distingă printr-un exces al virtuții astfel încât ca să nu fie comparabilă cu virtutea tuturor celorlalți, și nici aptitudinea politică a acestora să nu <fie comparabilă> cu a celorlalți, fie că ei sunt mai mulți, fie că este unul singur, în nici un caz aceștia nu trebuie să fie considerați o parte a cetății. Ei ar fi nedreptățiți de către cei care i-ar considera egali, deoarece ei sunt egali potrivit aptitudinii politice și a virtuții, căci un asemenea <om> ales ar fi ca un zeu între oameni. De aici reiese limpede că instituirea legilor îi privește în mod necesar pe cei egali atât ca neam cât și ca aptitudine, iar privitor la ceilalți nu există lege, deoarece ei sunt legea. Ar fi chiar amuzant să se formuleze legi care să îi constrângă pe aceștia, deoarece ei ar răspunde la fel cu cele pe care zice Antisthene că le-ar fi spus leii atunci când iepurii au vorbit în public și au susținut egalitatea tuturor[133].

Cetățile democratice au instituit ostracismul din același motiv, căci ele au considerat că păstrarea egalității este cel mai important lucru dintre toate, astfel încât toți cei care păreau să fie superiori în putere datorită unor prietenii prea numeroase sau a vreunei alte <puteri> politice erau ostracizați și așezați în afara cetății pe o perioadă determinată. Circulă mitul potrivit căruia argonauții l-au părăsit pe Heracles din același motiv, căci <vasul> Argo nu a mai dorit să îl ducă alături de ceilalți, deoarece el îi întrecea cu mult pe navigatori. Din același motiv, nu trebuie luați absolut în serios cei care blamează tirania, precum și sfatul oferit de Periandros lui Thrasybulos: se spune că Periandros nu ar fi dat nici un răspuns solului venit să îi ceară un sfat, dar a rupt cele mai înalte dintre spice, aducând astfel la același nivel câmpul. Atunci când solul, fără a pricepe sensul întâmplării, a povestit ceea ce s-a petrecut, Thrasybulos a înțeles că trebuie să îi îndepărteze pe bărbații care îi

ἀναιρεῖν. τοῦτο γὰρ οὐ μόνον συμφέρει τοῖς τυράννοις, οὐδὲ μόνον οἱ τύραννοι ποιοῦσιν, ἀλλ' ὁμοίως ἔχει καὶ περὶ τὰς ὀλιγαρχίας καὶ τὰς δημοκρατίας· ὁ γὰρ ὀστρακισμὸς τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν τρόπον τινὰ τῷ κολούειν τοὺς ὑπερέχοντας καὶ φυγαδεύειν. τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τὰς πόλεις καὶ τὰ ἔθνη ποιοῦσιν οἱ κύριοι τῆς δυνάμεως, οἷον Ἀθηναῖοι μὲν περὶ Σαμίους καὶ Χίους καὶ Λεσβίους (ἐπεὶ γὰρ θᾶττον ἐγκρατῶς ἔσχον τὴν ἀρχήν, ἐταπείνωσαν 1284 b αὐτοὺς παρὰ τὰς συνθήκας), ὁ δὲ Περσῶν βασιλεὺς Μήδους καὶ Βαβυλωνίους καὶ τῶν ἄλλων τοὺς πεφρονηματισμένους διὰ τὸ γενέσθαι ποτ' ἐπ' ἀρχῆς ἐπέκοπτε πολλάκις.

Τὸ δὲ πρόβλημα καθόλου περὶ πάσας ἐστὶ τὰς πολιτείας, καὶ τὰς ὀρθάς· αἱ μὲν γὰρ παρεκβεβηκυῖαι πρὸς τὸ ἴδιον ἀποσκοποῦσαι τοῦτο δρῶσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ περὶ τὰς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν ἐπισκοπούσας τὸν αὐτὸν ἔχει τρόπον. δῆλον δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν· οὔτε γὰρ γραφεὺς ἐάσειεν ἂν τὸν ὑπερβάλλοντα πόδα τῆς συμμετρίας ἔχειν τὸ ζῷον, οὐδ' εἰ διαφέροι τὸ κάλλος, οὔτε ναυπηγὸς πρύμναν ἢ τῶν ἄλλων τι μορίων τῶν τῆς νεώς, οὐδὲ δὴ χοροδιδάσκαλος τὸν μεῖζον καὶ κάλλιον τοῦ παντὸς χοροῦ φθεγγόμενον ἐάσει συγχορεύειν. ὥστε διὰ τοῦτο μὲν οὐδὲν κωλύει τοὺς μονάρχους συμφωνεῖν ταῖς πόλεσιν, εἰ τῆς οἰκείας ἀρχῆς ὠφελίμου ταῖς πόλεσιν οὔσης τοῦτο δρῶσιν. διὸ κατὰ τὰς ὁμολογουμένας ὑπεροχὰς ἔχει τι δίκαιον πολιτικὸν ὁ λόγος ὁ περὶ τὸν ὀστρακισμόν. βέλτιον μὲν οὖν τὸν νομοθέτην ἐξ ἀρχῆς οὕτω συστῆσαι τὴν πολιτείαν ὥστε μὴ δεῖσθαι τοιαύτης ἰατρείας· δεύτερος δὲ πλοῦς, ἂν συμβῇ, πειρᾶσθαι τοιούτῳ τινὶ διορθώματι διορθοῦν.

Ὅπερ οὐκ ἐγίγνετο περὶ τὰς πόλεις· οὐ γὰρ ἔβλεπον πρὸς τὸ τῆς πολιτείας τῆς οἰκείας συμφέρον, ἀλλὰ στασιαστικῶς ἐχρῶντο τοῖς ὀστρακισμοῖς. ἐν μὲν οὖν ταῖς παρεκβεβηκυίαις πολιτείαις ὅτι μὲν ἰδίᾳ συμφέρει καὶ δίκαιόν ἐστι, φανερόν, ἴσως δὲ καὶ ὅτι οὐχ ἁπλῶς δίκαιον, καὶ τοῦτο φανερόν· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας ἔχει πολλὴν ἀπορίαν, οὐ κατὰ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν τὴν ὑπεροχήν, οἷον ἰσχύος καὶ πλούτου καὶ πολυφιλίας, ἀλλὰ ἄν τις γένηται διαφέρων κατ' ἀρετήν, τί χρὴ ποιεῖν; οὐ γὰρ δὴ φαῖεν ἂν δεῖν ἐκβάλλειν καὶ μεθιστάναι τὸν τοιοῦτον· ἀλλὰ

întrec <pe restul>[134]. Acest lucru nu este numai în folosul tiranilor, şi nici tiranii nu sunt singurii care fac aceasta, ci se întâmplă la fel şi în cazul oligarhiilor şi al democraţiilor, pentru că ostracizarea are într-un anumit mod aceeaşi putere în a-i împiedica şi a-i dispreţui pe cei care îi întrec <pe restul>. Acelaşi lucru îl aplică cei care sunt stăpâni datorită puterii lor asupra cetăţilor şi asupra neamurilor, de pildă athenienii asupra celor din Samos, Chios şi Lesbos, pentru că de îndată ce ei au pus stăpânire pe putere în mod ferm i-au umilit pe aceştia în ciuda alianţelor. Pe de altă parte, regele perşilor îi 1284 b ataca adesea pe mezi şi pe babylonieni şi pe alţii care îşi afişau mândria în numele puterii lor de odinioară.

În general, această problemă se referă la toate constituţiile, chiar şi la cele drepte. Pe de o parte, cele deviante înfăptuiesc aceasta având în vedere un <scop> particular, pe de altă parte, cele care au în vedere binele comun <înfăptuiesc aceasta> în acelaşi fel. Este evident că acest lucru se petrece şi în cazul altor tehnici şi ştiinţe. Nici pictorul nu ar accepta un animal <pictat> cu un picior asimetric, chiar dacă el s-ar deosebi prin frumuseţe, şi nici un constructor de nave <nu ar accepta> o proră <asimetrică> sau vreuna dintre celelalte părţi ale navei. Nici maestrul unui cor nu ar accepta o voce mai bună şi mai frumoasă decât a întregului cor. De aceea, nimic nu îi împiedică pe monarhi să fie în armonie cu cetăţile lor, dacă exercită această putere proprie în folosul cetăţii. Din acest motiv, atunci când este vorba de o superioritate asupra căreia cad cu toţii de acord, discursul privind ostracismul are în el ceva drept din punct de vedere politic. Este aşadar mai bine ca legislatorul să alcătuiască o constituţie de la început, astfel încât să nu fie necesar un asemenea tratament. În schimb, o soluţie alternativă[135], eventual, se va strădui să corecteze <constituţia> printr-o asemenea măsură.

Dar nu acest lucru s-a petrecut prin cetăţi, căci ele nu s-au folosit de ostracism în folosul propriu cetăţii, ci în vederea unor interese partinice, căci este evident că în constituţiile deviante <acest lucru> slujeşte interesului propriu şi pare drept, dar tot aşa de clar este faptul că acest lucru nu este drept în sens absolut. În schimb, în cazul celei mai bune constituţii există o mare problemă, dar nu în privinţa excedenţei anumitor bunuri, ca de pildă puterea, bogăţia, relaţiile numeroase de prietenie, ci în privinţa posibilităţii de apariţie a unui <om> care se deosebeşte prin virtute. Oare ce trebuie făcut <cu el>? Căci nu s-ar părea că el ar trebui exilat sau

μὴν οὐδ' ἄρχειν γε τοῦ τοιούτου· παραπλήσιον γὰρ κἂν εἰ τοῦ Διὸς ἄρχειν ἀξιοῖεν, μερίζοντες τὰς ἀρχάς. λείπεται τοίνυν, ὅπερ ἔοικε πεφυκέναι, πείθεσθαι τῷ τοιούτῳ πάντας ἀσμένως, ὥστε βασιλέας εἶναι τοὺς τοιούτους ἀιδίους ἐν ταῖς πόλεσιν.

ξ.

Ἴσως δὲ καλῶς ἔχει μετὰ τοὺς εἰρημένους λόγους μεταβῆναι καὶ σκέψασθαι περὶ βασιλείας· φαμὲν γὰρ τῶν ὀρθῶν πολιτειῶν μίαν εἶναι ταύτην. σκεπτέον δὲ πότερον συμφέρει τῇ μελλούσῃ καλῶς οἰκήσεσθαι καὶ πόλει καὶ χώρᾳ βασιλεύεσθαι, ἢ οὔ, ἀλλ' ἄλλη τις πολιτεία μᾶλλον, ἢ τισὶ μὲν συμφέρει τισὶ δ' οὐ συμφέρει. δεῖ δὴ πρῶτον διελέσθαι πότερον ἕν τι γένος
1285 a ἔστιν αὐτῆς ἢ πλείους ἔχει διαφοράς. ῥᾴδιον δὴ τοῦτό γε καταμαθεῖν, ὅτι πλείω τε γένη περιέχει καὶ τῆς ἀρχῆς ὁ τρόπος ἐστὶν οὐχ εἷς πασῶν.

Ἡ γὰρ ἐν τῇ Λακωνικῇ πολιτείᾳ δοκεῖ μὲν εἶναι βασιλεία μάλιστα τῶν κατὰ νόμον, οὐκ ἔστι δὲ κυρία πάντων, ἀλλ' ὅταν ἐξέλθῃ τὴν χώραν ἡγεμών ἐστι τῶν πρὸς τὸν πόλεμον· ἔτι δὲ τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς ἀποδέδοται τοῖς βασιλεῦσιν. αὕτη μὲν οὖν ἡ βασιλεία οἷον στρατηγία τις αὐτοκρατόρων καὶ ἀίδιός ἐστιν· κτεῖναι γὰρ οὐ κύριος, εἰ μὴ ἕνεκα δειλίας, καθάπερ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἐν ταῖς πολεμικαῖς ἐξόδοις, ἐν χειρὸς νόμῳ. δηλοῖ δ' Ὅμηρος· ὁ γὰρ Ἀγαμέμνων κακῶς μὲν ἀκούων ἠνείχετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἐξελθόντων δὲ καὶ κτεῖναι κύριος ἦν· λέγει γοῦν *ὃν δέ κ' ἐγὼν ἀπάνευθε μάχης .., οὔ οἱ ἄρκιον ἐσσεῖται φυγέειν κύνας ἠδ' οἰωνούς· πὰρ γὰρ ἐμοὶ θάνατος.* ἓν μὲν οὖν τοῦτ' εἶδος βασιλείας, στρατηγία διὰ βίου, τούτων δ' αἱ μὲν κατὰ γένος εἰσὶν αἱ δ' αἱρεταί·

Παρὰ ταύτην δ' ἄλλο μοναρχίας εἶδος, οἷαι παρ' ἐνίοις εἰσὶ βασιλεῖαι τῶν βαρβάρων. ἔχουσι δ' αὗται τὴν δύναμιν πᾶσαι παραπλησίαν τυραννίσιν, εἰσὶ δὲ κατὰ νόμον καὶ

îndepărtat, dar nici să îi revină conducerea, pentru că aceasta ar fi ca și cum i s-ar încredința lui Zeus conducerea de către cei care ar împărți <cu el> magistraturile. Rămâne așadar ceea ce pare natural: să asculte toți de bună voie de un asemenea <om>, astfel încât cei care sunt astfel să fie mereu regi prin cetăți.

XIV.

În urma argumentelor rostite mai sus, este la fel de important să trecem și la examinarea regalității. Noi spunem că aceasta este una dintre constituțiile corecte. Trebuie însă cercetat dacă este folositor sau nu pentru o cetate și un teritoriu care urmează să fie bine administrate să fie conduse de un rege, sau dacă <este mai bună> mai degrabă o altă constituție, ori dacă unora le este avantajoasă iar altora nu. Ar trebui inițial distins dacă există un singur gen al acesteia, ori dacă ea prezintă mai multe diferențe. Este însă ușor de înțeles că <regalitatea> cuprinde mai multe genuri, iar forma lor de putere nu este aceeași pentru toate.

În constituția laconienilor s-ar părea că există o regalitate care aparține mai ales celor care se supun legii, deoarece nu există o stăpânire sub toate aspectele ei, atunci când <regele> părăsește teritoriul, el este conducător militar. Pe urmă, regilor le sunt încredințate funcțiile sacerdotale. O asemenea regalitate este ca o conducere a puterii armate ce aparține unor autocrați și ea este perpetuă, căci <regele> nu are dreptul de a trimite la moarte, cu excepția unei anumite regalități, așa cum în vechime <regele> împlinea legea cu mâna lui în timpul expedițiilor militare. Acest lucru este vizibil la Homer, căci Agamemnon îngăduia să îi ajungă la urechi acuzații în adunarea publică, dar avea dreptul de a trimite la moarte pe cei care erau plecați <cu el în expediție>. Căci el spune: „*Dacă pe vreunul vedea-voi rămânând de pe câmpul de luptă* (...) *Are să scape cu greu mai pe urmă de câini și de vulturi.* [*Căci moartea lui e în puterea mea*]"[136]. Acesta este așadar un tip de regalitate, anume puterea militară <dată> pe viață, iar dintre acestea, unele sunt ereditare, altele sunt elective.

În afara acesteia, mai există un tip de putere a unuia singur[137], iar așa sunt regalitățile la unii dintre barbari. Toate acestea dețin puterea asemeni unei tiranii, dar urmează o lege și o descendență.

πάτριαι· διὰ γὰρ τὸ δουλικώτεροι εἶναι τὰ ἤθη φύσει οἱ μὲν βάρβαροι τῶν Ἑλλήνων, οἱ δὲ περὶ τὴν Ἀσίαν τῶν περὶ τὴν Εὐρώπην, ὑπομένουσι τὴν δεσποτικὴν ἀρχὴν οὐδὲν δυσχεραίνοντες. τυραννικαὶ μὲν οὖν διὰ τὸ τοιοῦτόν εἰσιν, ἀσφαλεῖς δὲ διὰ τὸ πάτριαι καὶ κατὰ νόμον εἶναι. καὶ ἡ φυλακὴ δὲ βασιλικὴ καὶ οὐ τυραννικὴ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. οἱ γὰρ πολῖται φυλάττουσιν ὅπλοις τοὺς βασιλεῖς, τοὺς δὲ τυράννους ξενικόν· οἱ μὲν γὰρ κατὰ νόμον καὶ ἑκόντων οἱ δ' ἀκόντων ἄρχουσιν, ὥσθ' οἱ μὲν παρὰ τῶν πολιτῶν οἱ δ' ἐπὶ τοὺς πολίτας ἔχουσι τὴν φυλακήν. δύο μὲν οὖν εἴδη ταῦτα μοναρχίας,

ἕτερον δ' ὅπερ ἦν ἐν τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν, οὓς καλοῦσιν αἰσυμνήτας. ἔστι δὲ τοῦθ' ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν αἱρετὴ τυραννίς, διαφέρουσα δὲ τῆς βαρβαρικῆς οὐ τῷ μὴ κατὰ νόμον ἀλλὰ τῷ μὴ πάτριος εἶναι μόνον. ἦρχον δ' οἱ μὲν διὰ βίου τὴν ἀρχὴν ταύτην, οἱ δὲ μέχρι τινῶν ὡρισμένων χρόνων ἢ πράξεων, οἷον εἵλοντό ποτε Μυτιληναῖοι Πιττακὸν πρὸς τοὺς φυγάδας ὧν προειστήκεσαν Ἀντιμενίδης καὶ Ἀλκαῖος ὁ ποιητής. δηλοῖ δ' Ἀλκαῖος ὅτι τύραννον εἵλοντο τὸν Πιττακὸν ἔν τινι τῶν σκολιῶν μελῶν· ἐπιτιμᾷ γὰρ ὅτι *τὸν κακοπάτριδα*
1285 b *Πίττακον πόλιος τᾶς ἀχόλω καὶ βαρυδαίμονος ἐστάσαντο τύραννον μέγ' ἐπαινέοντες ἀόλλεες*. αὗται μὲν οὖν εἰσί τε καὶ ἦσαν διὰ μὲν τὸ δεσποτικαὶ εἶναι τυραννικαί, διὰ δὲ τὸ αἱρεταὶ καὶ ἑκόντων βασιλικαί.

Τέταρτον δ' εἶδος μοναρχίας βασιλικῆς αἱ κατὰ τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους ἑκούσιαί τε καὶ πάτριαι γιγνόμεναι κατὰ νόμον. διὰ γὰρ τὸ τοὺς πρώτους γενέσθαι τοῦ πλήθους εὐεργέτας κατὰ τέχνας ἢ πόλεμον, ἢ διὰ τὸ συναγαγεῖν ἢ πορίσαι χώραν, ἐγίγνοντο βασιλεῖς ἑκόντων καὶ τοῖς παραλαμβάνουσι πάτριοι. κύριοι δ' ἦσαν τῆς τε κατὰ πόλεμον ἡγεμονίας καὶ τῶν θυσιῶν, ὅσαι μὴ ἱερατικαί, καὶ πρὸς τούτοις τὰς δίκας ἔκρινον. τοῦτο δ' ἐποίουν οἱ μὲν οὐκ ὀμνύοντες οἱ δ' ὀμνύοντες· ὁ δ' ὅρκος ἦν τοῦ σκήπτρου ἐπανάτασις. οἱ μὲν οὖν ἐπὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων καὶ τὰ κατὰ πόλιν καὶ τὰ ἔνδημα καὶ τὰ ὑπερόρια συνεχῶς ἦρχον· ὕστερον δὲ τὰ μὲν αὐτῶν παριέντων τῶν βασιλέων, τὰ δὲ τῶν ὄχλων παραιρουμένων, ἐν μὲν ταῖς ἄλλαις πόλεσιν αἱ θυσίαι

Deoarece barbarii au caractere mult mai servile decât grecii, iar asiaticii decât europenii[138], ei se supun unei puteri despotice fără dificultăți. Din acest motiv, <regalitățile> de felul acesta sunt tiranice. Dar ele sunt stabile, deoarece urmează descendența și legea. Corpul de gardă ține în acest caz de un rege și nu de un tiran, din același motiv, căci pe regi îi apără cetățenii cu armele, în vreme ce pe tirani <îi apără o gardă> străină. Unii conduc în numele legii și prin voința <supușilor>, pe când ceilalți conduc împotriva voinței acestora, astfel încât unii dețin un corp de gardă <format> din cetățeni, pe când ceilalți <îl dețin> contra cetățenilor. Prin urmare, acestea reprezintă două tipuri de monarhie.

Dar mai există încă una la grecii de odinioară, iar aceștia se numeau dictatori[139]. Acest lucru înseamnă în general o tiranie aleasă, care nu se deosebește de cea barbară prin faptul că nu ar urma legea, ci numai prin faptul că ea nu este ereditară. Unii dețin această putere pe viață, pe când ceilalți <o dețin> pentru un timp sau pentru niște acțiuni determinate, așa cum l-au ales o dată mytilenienii pe Pittacos împotriva exilaților în fruntea cărora se găseau Antimenide și poetul Alcaios. Acesta din urmă clarifică faptul că îl aleseseră pe Pittacos drept tiran în unul din cântecele sale ce făcea înconjurul meselor. Căci el reproșează: „*Ca tiran îl ridicară pe Pittacos în cetatea rău sortită cei lipsiți de orice ură,* 1285 b *adunați să-l preaslăvească*". Aceste <forme de guvernământ> sunt despotice[140], din cauză că sunt tiranice, iar celelalte sunt regale, pentru că sunt alese și sunt liber acceptate.

Al patrulea tip de monarhie regală <conține regalitățile> din vremurile eroice, care sunt liber acceptate și urmează totodată o descendență după lege. Datorită faptului că strămoșii au adus foloase mulțimii în arte sau în război, sau pentru că i-au condus sau i-au așezat într-un teritoriu, ei au devenit regi liber acceptați și strămoși ai celor care le-au urmat. Ei erau conducători militari, aveau în grijă sacrificiile care nu îi priveau pe preoți și, pe lângă acestea, judecau procesele. Unii făceau aceasta fără jurământ, alții – prin jurământul care consta din ridicarea sceptrului. <Regii> din vremurile străvechi vegheau permanent asupra treburilor interne și externe care priveau cetatea. Ulterior, după ce unele dintre acestea au fost părăsite chiar de regi, altele le-au fost interzise chiar de mulțimi, regilor le-au rămas în unele cetăți doar sacrificiile, iar

κατελείφθησαν τοῖς βασιλεῦσι μόνον, ὅπου δ' ἄξιον εἰπεῖν εἶναι βασιλείαν, ἐν τοῖς ὑπερορίοις τῶν πολεμικῶν τὴν ἡγεμονίαν μόνον εἶχον.

Βασιλείας μὲν οὖν εἴδη ταῦτα, τέτταρα τὸν ἀριθμόν, μία μὲν ἡ περὶ τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους (αὕτη δ' ἦν ἑκόντων μέν, ἐπὶ τισὶ δ' ὡρισμένοις· στρατηγός τε γὰρ ἦν καὶ δικαστὴς ὁ βασιλεύς, καὶ τῶν πρὸς τοὺς θεοὺς κύριος), δευτέρα δ' ἡ βαρβαρική (αὕτη δ' ἐστὶν ἐκ γένους ἀρχὴ δεσποτικὴ κατὰ νόμον), τρίτη δὲ ἣν αἰσυμνητείαν προσαγορεύουσιν (αὕτη δ' ἐστὶν αἱρετὴ τυραννίς), τετάρτη δ' ἡ Λακωνικὴ τούτων (αὕτη δ' ἐστὶν ὡς εἰπεῖν ἁπλῶς στρατηγία κατὰ γένος ἀίδιος). αὗται μὲν οὖν τοῦτον τὸν τρόπον διαφέρουσιν ἀλλήλων.

Πέμπτον δ' εἶδος βασιλείας, ὅταν ᾖ πάντων κύριος εἷς ὤν, ὥσπερ ἕκαστον ἔθνος καὶ πόλις ἑκάστη τῶν κοινῶν, τεταγμένη κατὰ τὴν οἰκονομικήν. ὥσπερ γὰρ ἡ οἰκονομικὴ βασιλεία τις οἰκίας ἐστίν, οὕτως ἡ βασιλεία πόλεως καὶ ἔθνους ἑνὸς ἢ πλειόνων οἰκονομία.

ο.

Σχεδὸν δὴ δύο ἐστὶν ὡς εἰπεῖν εἴδη βασιλείας περὶ ὧν σκεπτέον, αὕτη τε καὶ ἡ Λακωνική· τῶν γὰρ ἄλλων αἱ πολλαὶ μεταξὺ τούτων εἰσίν· ἐλαττόνων μὲν γὰρ κύριοι τῆς παμβασιλείας, πλειόνων δ' εἰσὶ τῆς Λακωνικῆς. ὥστε τὸ σκέμμα σχεδὸν περὶ δυοῖν ἐστιν, ἓν μὲν πότερον συμφέρει ταῖς πόλεσι στρατηγὸν ἀίδιον εἶναι, καὶ τοῦτον ἢ κατὰ γένος ἢ κατὰ μέρος, ἢ οὐ συμφέρει, ἓν δὲ πότερον ἕνα
1286a συμφέρει κύριον εἶναι πάντων, ἢ οὐ συμφέρει. τὸ μὲν οὖν περὶ τῆς τοιαύτης στρατηγίας ἐπισκοπεῖν νόμων ἔχει μᾶλλον εἶδος ἢ πολιτείας. ἐν ἁπάσαις γὰρ ἐνδέχεται γίγνεσθαι τοῦτο ταῖς πολιτείαις, ὥστ' ἀφείσθω τὴν πρώτην· ὁ δὲ λοιπὸς τρόπος τῆς βασιλείας πολιτείας εἶδός ἐστιν, ὥστε περὶ τούτου δεῖ θεωρῆσαι καὶ τὰς ἀπορίας ἐπιδραμεῖν τὰς ἐνούσας.

Ἀρχὴ δ' ἐστὶ τῆς ζητήσεως αὕτη, πότερον συμφέρει μᾶλλον ὑπὸ τοῦ ἀρίστου ἀνδρὸς ἄρχεσθαι ἢ ὑπὸ τῶν ἀρίστων νόμων. δοκοῦσι δὴ τοῖς νομίζουσι συμφέρειν

acolo unde aceasta se mai poate numi regalitate, ci mai au comanda războaielor pe teritorii străine.

Acestea sunt, aşadar, tipurile de regalitate, patru la număr. Unul se referă la vremurile eroice şi este liber acceptat, sub aspecte definite: regele este judecător, strateg şi sacerdot suprem. Al doilea este cel barbar şi este despotic, ereditar şi urmează o lege. Al treilea se numeşte dictatură şi este o tiranie aleasă. Al patrulea este cel laconian, care este o comandă militară, pentru a spune astfel, cu caracter absolut, perpetuu şi urmând o lege. Ele se diferenţiază reciproc astfel.

În schimb, al cincilea tip de regalitate <are loc> atunci când un singur <om> este stăpân peste toate, aşa cum este fiecare neam şi fiecare cetate peste toate cele comune, ele fiind alcătuite asemeni unei familii. Căci tot aşa cum administrarea familiei reprezintă o regalitate a familiei, în acelaşi fel regalitatea este administrarea unei cetăţi şi a unui neam unic sau a mai multora[14].

XV.

Aproape că nu există decât două tipuri de regalitate care merită cercetate, pentru a spune astfel, adică aceasta <din urmă> şi cea laconiană. Numărul mare al celorlalte reprezintă un intermediar între acestea, pentru că <regii> sunt stăpâni peste mai puţine aspecte decât în regalitatea absolută, dar peste mai multe decât în Laconia. Astfel, cercetarea se referă la două probleme, dintre care una este aceea dacă este sau nu este folositor pentru cetăţi ca strategul să fie perpetuu, iar acest lucru să urmeze fie ereditatea, fie să aibă loc pe rând; a doua este aceea dacă este folositoare sau nu 1286 a
existenţa unui conducător unic în toate privinţele. Dar cercetarea privind o asemenea conducere militară ţine mai degrabă de <studiul> legilor decât al constituţiei, căci ea poate să se ivească în cadrul tuturor constituţiilor. Să o lăsăm aşadar de o parte. Tipul de regalitate rămas este un tip de constituţie, astfel încât el trebuie studiat şi trebuie parcurse dificultăţile care se ivesc.

Punctul de plecare al cercetării este <întrebarea> dacă este mai bună conducerea realizată de cel mai bun bărbat sau de către cele mai bune legi. Cei care consideră că este mai folositoare

βασιλεύεσθαι τὸ καθόλου μόνον οἱ νόμοι λέγειν, ἀλλ' οὐ πρὸς τὰ προσπίπτοντα ἐπιτάττειν, ὥστ' ἐν ὁποιᾳοῦν τέχνῃ τὸ κατὰ γράμματ' ἄρχειν ἠλίθιον· καὶ εὖ πως ἐν Αἰγύπτῳ μετὰ τὴν τετρήμερον κινεῖν ἔξεστι τοῖς ἰατροῖς, ἐὰν δὲ πρότερον, ἐπὶ τῷ αὑτοῦ κινδύνῳ. φανερὸν τοίνυν ὡς οὐκ ἔστιν ἡ κατὰ γράμματα καὶ νόμους ἀρίστη πολιτεία, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. ἀλλὰ μὴν κἀκεῖνον δεῖ ὑπάρχειν τὸν λόγον, τὸν καθόλου, τοῖς ἄρχουσιν. κρεῖττον δ' ᾧ μὴ πρόσεστι τὸ παθητικὸν ὅλως ἢ ᾧ συμφυές· τῷ μὲν οὖν νόμῳ τοῦτο οὐχ ὑπάρχει, ψυχὴν δ' ἀνθρωπίνην ἀνάγκη τοῦτ' ἔχειν πᾶσαν.

Ἀλλ' ἴσως ἂν φαίη τις ὡς ἀντὶ τούτου βουλεύσεται περὶ τῶν καθ' ἕκαστα κάλλιον. ὅτι μὲν τοίνυν ἀνάγκη νομοθέτην αὐτὸν εἶναι, δῆλον, καὶ κεῖσθαι νόμους, ἀλλὰ μὴ κυρίους ᾗ παρεκβαίνουσιν, ἐπεὶ περὶ τῶν γ' ἄλλων εἶναι δεῖ κυρίους· ὅσα δὲ μὴ δυνατὸν τὸν νόμον κρίνειν ἢ ὅλως ἢ εὖ, πότερον ἕνα τὸν ἄριστον δεῖ ἄρχειν ἢ πάντας; καὶ γὰρ νῦν συνιόντες δικάζουσι καὶ βουλεύονται καὶ κρίνουσιν, αὗται δ' αἱ κρίσεις εἰσὶ πᾶσαι περὶ τῶν καθ' ἕκαστον. καθ' ἕνα μὲν οὖν συμβαλλόμενος ὁστισοῦν ἴσως χείρων· ἀλλ' ἐστὶν ἡ πόλις ἐκ πολλῶν, ὥσπερ ἑστίασις συμφορητὸς καλλίων μιᾶς καὶ ἁπλῆς· διὰ τοῦτο καὶ κρίνει ἄμεινον ὄχλος πολλὰ ἢ εἷς ὁστισοῦν. ἔτι μᾶλλον ἀδιάφθορον τὸ πολύ. καθάπερ ὕδωρ τὸ πλεῖον, οὕτω καὶ τὸ πλῆθος τῶν ὀλίγων ἀδιαφθορώτερον· τοῦ δ' ἑνὸς ὑπ' ὀργῆς κρατηθέντος ἤ τινος ἑτέρου πάθους τοιούτου ἀναγκαῖον διεφθάρθαι τὴν κρίσιν, ἐκεῖ δ' ἔργον ἅμα πάντας ὀργισθῆναι καὶ ἁμαρτεῖν.

Ἔστω δὲ τὸ πλῆθος οἱ ἐλεύθεροι, μηδὲν παρὰ τὸν νόμον πράττοντες ἀλλ' ἢ περὶ ὧν ἐκλείπειν ἀναγκαῖον αὐτόν. εἰ δὲ δὴ τοῦτο μὴ ῥᾴδιον ἐν πολλοῖς, ἀλλ' εἰ πλείους εἶεν ἀγαθοὶ καὶ ἄνδρες καὶ πολῖται, πότερον ὁ εἷς ἀδιαφθορώτερος ἄρχων, ἢ μᾶλλον οἱ πλείους μὲν τὸν ἀριθμὸν ἀγαθοὶ δὲ
1286 b πάντες; ἢ δῆλον ὡς οἱ πλείους; ἀλλ' οἱ μὲν στασιάσουσιν ὁ δὲ εἷς ἀστασίαστος. ἀλλὰ πρὸς τοῦτ' ἀντιθετέον ἴσως ὅτι σπουδαῖοι τὴν ψυχήν, ὥσπερ κἀκεῖνος ὁ εἷς. εἰ δὴ τὴν μὲν τῶν πλειόνων ἀρχὴν ἀγαθῶν δ' ἀνδρῶν πάντων ἀριστοκρατίαν θετέον, τὴν δὲ τοῦ ἑνὸς βασιλείαν, αἱρετώτερον ἂν εἴη ταῖς πόλεσιν ἀριστοκρατία βασιλείας,

regalitatea sunt de părere că legile nu rostesc decât universalul, dar nu au incidență asupra cazului particular, astfel că, într-o anume artă, este permisă îndepărtarea de la puterea exercitată de regulile scrise[142]. Chiar și în Egipt le este permis medicilor să se abată timp de patru zile <de la prescripții>, dar dacă o fac mai repede, aceasta este pe socoteala lor. Rezultă din acest motiv că nu există o cetate desăvârșită urmând reguli scrise și legi, ci este necesar ca guvernanții să se supună regulii universale, iar cel care nu este supus unei pasiuni este în general mai bun decât cel care o deține natural. Or, în lege nu există așa ceva, și de aceea este necesar ca întreg sufletul omenesc să o rețină.

Dar în aceeași măsură s-ar părea că un om va putea delibera mai bine în privința lucrurilor particulare. Este evident că acesta este în mod necesar legiuitorul și că el alcătuiește legi, dar ele nu trebuie să domnească în <constituțiile> deviante, ci în celelalte. Dar în măsura în care legea este incapabilă să decidă în totalitate sau cu succes, este oare necesar să conducă toți sau unul singur? Căci și cei care se adună la un moment dat judecă și deliberează și decid, iar toate aceste decizii se referă la cazuri particulare. Câte unul considerat în parte este totodată mai rău decât un asemenea <om unic>, dar cetatea este compusă din mai mulți, tot așa cum un ospăț la care contribuie mai mulți este mai reușit decât cel <organizat> de unul singur[143]. Din acest motiv o mulțime numeroasă judecă mai bine decât un singur <om> de felul acesta. Apoi, o mulțime este mai dificil de corupt: asemeni unui volum mare de apă, tot așa și mulțimea este mai greu de corupt decât un număr restrâns. Când un <om> este stăpânit de furie sau de vreo altă pasiune de felul acesta, în mod necesar decizia lui este coruptă, pe când în celălalt caz este mare lucru ca toți să se înfurie și să se înșele.

Să presupunem că mulțimea <oamenilor> liberi nu ar face nimic împotriva legii, în afara situațiilor în care aceasta trebuie în mod necesar lăsată deoparte. Dar dacă acest lucru nu este ușor de realizat în cazul unei mulțimi decât dacă această mulțime ar fi formată din bărbați vrednici și din cetățeni, oare stăpânitorul unic va fi mai incoruptibil, sau mai degrabă mulțimea numeroasă a tuturor celor aleși? Sau este evident că mulțimea este astfel? Însă 1286 b
aceștia se pot împărți în facțiuni rivale, pe când <conducătorul> unic nu o va face. Dar la aceasta se poate contraargumenta cu faptul că <mulțimea> reprezintă oameni aleși la suflet, tot așa ca și <conducătorul> unic. Dar dacă trebuie să considerăm drept o aristocrație puterea deținută de mai mulți <oameni> de seamă dintre toți bărbații, pe când <puterea deținută> de unul singur drept

καὶ μετὰ δυνάμεως καὶ χωρὶς δυνάμεως οὔσης τῆς ἀρχῆς, ἂν ᾖ λαβεῖν πλείους ὁμοίους.

Καὶ διὰ τοῦτ' ἴσως ἐβασιλεύοντο πρότερον, ὅτι σπάνιον ἦν εὑρεῖν ἄνδρας πολὺ διαφέροντας κατ' ἀρετήν, ἄλλως τε καὶ τότε μικρὰς οἰκοῦντας πόλεις. ἔτι δ' ἀπ' εὐεργεσίας καθίστασαν τοὺς βασιλεῖς, ὅπερ ἐστὶν ἔργον τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν. ἐπεὶ δὲ συνέβαινε γίγνεσθαι πολλοὺς ὁμοίους πρὸς ἀρετήν, οὐκέτι ὑπέμενον ἀλλ' ἐζήτουν κοινόν τι καὶ πολιτείαν καθίστασαν. ἐπεὶ δὲ χείρους γιγνόμενοι ἐχρηματίζοντο ἀπὸ τῶν κοινῶν, ἐντεῦθέν ποθεν εὔλογον γενέσθαι τὰς ὀλιγαρχίας· ἔντιμον γὰρ ἐποίησαν τὸν πλοῦτον. ἐκ δὲ τούτων πρῶτον εἰς τυραννίδας μετέβαλλον, ἐκ δὲ τῶν τυραννίδων εἰς δημοκρατίαν· αἰεὶ γὰρ εἰς ἐλάττους ἄγοντες δι' αἰσχροκέρδειαν ἰσχυρότερον τὸ πλῆθος κατέστησαν, ὥστ' ἐπιθέσθαι καὶ γενέσθαι δημοκρατίας. ἐπεὶ δὲ καὶ μείζους εἶναι συμβέβηκε τὰς πόλεις, ἴσως οὐδὲ ῥᾴδιον ἔτι γίγνεσθαι πολιτείαν ἑτέραν παρὰ δημοκρατίαν.

Εἰ δὲ δή τις ἄριστον θείη τὸ βασιλεύεσθαι ταῖς πόλεσιν, πῶς ἕξει τὰ περὶ τῶν τέκνων; πότερον καὶ τὸ γένος δεῖ βασιλεύειν; ἀλλὰ γιγνομένων ὁποῖοί τινες ἔτυχον, βλαβερόν. ἀλλ' οὐ παραδώσει κύριος ὢν τοῖς τέκνοις. ἀλλ' οὐκ ἔτι τοῦτο ῥᾴδιον πιστεῦσαι· χαλεπὸν γάρ, καὶ μείζονος ἀρετῆς ἢ κατ' ἀνθρωπίνην φύσιν. ἔχει δ' ἀπορίαν καὶ περὶ τῆς δυνάμεως, πότερον ἔχειν δεῖ τὸν μέλλοντα βασιλεύειν ἰσχύν τινα περὶ αὑτόν, ᾗ δυνήσεται βιάζεσθαι τοὺς μὴ βουλομένους πειθαρχεῖν, ἢ πῶς ἐνδέχεται τὴν ἀρχὴν διοικεῖν; εἰ γὰρ καὶ κατὰ νόμον εἴη κύριος, μηδὲν πράττων κατὰ τὴν αὑτοῦ βούλησιν παρὰ τὸν νόμον, ὅμως ἀναγκαῖον ὑπάρχειν αὐτῷ δύναμιν ᾗ φυλάξει τοὺς νόμους. τάχα μὲν οὖν τὰ περὶ τὸν βασιλέα τὸν τοιοῦτον οὐ χαλεπὸν διορίσαι· δεῖ γὰρ αὐτὸν μὲν ἔχειν ἰσχύν, εἶναι δὲ τοσαύτην τὴν ἰσχὺν ὥστε ἑκάστου μὲν καί ἑνὸς καὶ συμπλειόνων κρείττω τοῦ δὲ πλήθους ἥττω, καθάπερ οἵ τ' ἀρχαῖοι τὰς φυλακὰς ἐδίδοσαν, ὅτε καθισταῖέν τινα τῆς πόλεως ὃν ἐκάλουν αἰσυμνήτην ἢ τύραννον, καὶ Διονυσίῳ τις, ὅτ' ᾔτει τοὺς φύλακας, συνεβούλευε τοῖς Συρακουσίοις διδόναι τοσούτους τοὺς φύλακας.

o regalitate, atunci aristocraţia este mai de dorit pentru cetăţi decât o regalitate, fie că puterea este întemeiată, fie că nu este întemeiată pe forţă, dacă se găseşte un număr mai mare de oameni egali.

Iar mai demult a fost regalitate tocmai pentru că se găseau rar mai mulţi bărbaţi deosebiţi în virtute, iar pe de altă parte pe atunci se locuia în cetăţi mici. Pe urmă, regii erau învestiţi în urma unor înfăptuiri mărețe[144]. Dar când s-a întâmplat să apară mai mulţi egali în virtute, ei nu au mai îndurat <regalitatea>, ci au căutat ceva comun şi au instituit o constituţie[145]. Dar apoi ei s-au pervertit şi s-au îmbogăţit din bunurile publice, iar de aici au provenit apoi oligarhiile, căci înnobilarea a produs îmbogăţirea. De la acestea s-a trecut mai întâi la tiranie, iar de la tiranii la democraţie, pentru că <membrii oligarhiei> au ajuns neîncetat tot mai puţini, datorită avariţiei, ceea ce a întărit mulţimea într-atât încât ea s-a revoltat şi a fost instaurată democraţia. Şi pentru că, din întâmplare, cetăţile sunt mai mari, nu este uşor să se realizeze o altă constituţie în afara democraţiei.

Chiar dacă ar susţine cineva că regalitatea este cea mai bună pentru cetăţi, ce ar judeca el în privinţa odraslelor regale? Ar trebui oare ca regalitatea să fie ereditară? Dar dacă acestora li s-ar întâmpla ceea ce li s-a mai întâmplat şi altora în acelaşi caz, ar fi grav. Deşi un stăpân nu îşi transmite <puterea> copiilor săi, acest lucru este greu de crezut. Este deci dificil, iar <acest aspect> este mai presus de virtutea şi de natura umană. Există pe urmă şi o dificultate în privinţa puterii: este oare necesar ca viitorul rege să deţină pentru sine o anumită forţă de care să se folosească pentru a-i sili pe cei care nu s-au lăsat convinşi, sau cum poate să îşi exercite puterea? Căci dacă el ar fi un conducător care ar urma legea, fără să facă nimic pe cont propriu şi împotriva legii, este totuşi necesar să îi revină o anumită putere prin care să apere legile. Aşadar, nu este deloc dificilă definirea celor care revin unui asemenea rege. Căci el trebuie să fie puternic, adică să aibă o asemenea putere încât să fie mai puternic decât unul singur, decât fiecare în parte şi decât mai mulţi la un loc, dar să fie mai slab decât mulţimea. Când îl instituiau pe aşa-numitul dictator sau tiran al cetăţii, cei vechi îi acordau gărzi după acest criteriu, iar cineva i-a sfătuit pe siracuzani să îi confere lui Dionysios tot atât de multe gărzi, atunci când el le-a pretins.

π.

1287 a Περὶ δὲ τοῦ βασιλέως τοῦ κατὰ τὴν αὑτοῦ βούλησιν πάντα πράττοντος ὅ τε λόγος ἐφέστηκε νῦν καὶ ποιητέον τὴν σκέψιν. ὁ μὲν γὰρ κατὰ νόμον λεγόμενος βασιλεὺς οὐκ ἔστιν εἶδος, καθάπερ εἴπομεν, πολιτείας. ἐν πάσαις γὰρ ὑπάρχειν ἐνδέχεται στρατηγίαν ἀίδιον, οἷον ἐν δημοκρατίᾳ καὶ ἀριστοκρατίᾳ, καὶ πολλοὶ ποιοῦσιν ἕνα κύριον τῆς διοικήσεως· τοιαύτη γὰρ ἀρχή τις ἔστι καὶ περὶ Ἐπίδαμνον, καὶ περὶ Ὀποῦντα δὲ κατά τι μέρος ἔλαττον· περὶ δὲ τῆς παμβασιλείας καλουμένης αὕτη δ' ἐστὶ καθ' ἣν ἄρχει πάντα κατὰ τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν ὁ βασιλεύς δοκεῖ δέ τισιν οὐδὲ κατὰ φύσιν εἶναι τὸ κύριον ἕνα πάντων εἶναι τῶν πολιτῶν, ὅπου συνέστηκεν ἐξ ὁμοίων ἡ πόλις· τοῖς γὰρ ὁμοίοις φύσει τὸ αὐτὸ δίκαιον ἀναγκαῖον καὶ τὴν αὐτὴν ἀξίαν κατὰ φύσιν εἶναι, ὥστ' εἴπερ καὶ τὸ ἴσην ἔχειν τοὺς ἀνίσους τροφὴν ἢ ἐσθῆτα βλαβερὸν τοῖς σώμασιν, οὕτως ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς τιμάς· ὁμοίως τοίνυν καὶ τὸ ἄνισον τοὺς ἴσους· διόπερ οὐδὲν μᾶλλον ἄρχειν ἢ ἄρχεσθαι δίκαιον, καὶ τὸ ἀνὰ μέρος τοίνυν ὡσαύτως. τοῦτο δ' ἤδη νόμος· ἡ γὰρ τάξις νόμος. τὸν ἄρα νόμον ἄρχειν αἱρετώτερον μᾶλλον ἢ τῶν πολιτῶν ἕνα τινά, κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον τοῦτον, κἂν εἴ τινας ἄρχειν βέλτιον, τούτους καταστατέον νομοφύλακας καὶ ὑπηρέτας τοῖς νόμοις· ἀναγκαῖον γὰρ εἶναί τινας ἀρχάς, ἀλλ' οὐχ ἕνα τοῦτον εἶναί φασι δίκαιον, ὁμοίων γε ὄντων πάντων.

Ἀλλὰ μὴν ὅσα γε μὴ δοκεῖ δύνασθαι διορίζειν ὁ νόμος, οὐδ' ἄνθρωπος ἂν δύναιτο γνωρίζειν. ἀλλ' ἐπίτηδες παιδεύσας ὁ νόμος ἐφίστησι τὰ λοιπὰ τῇ δικαιοτάτῃ γνώμῃ κρίνειν καὶ διοικεῖν τοὺς ἄρχοντας. ἔτι δ' ἐπανορθοῦσθαι δίδωσιν ὅ τι ἂν δόξῃ πειρωμένοις ἄμεινον εἶναι τῶν κειμένων. ὁ μὲν οὖν τὸν νόμον κελεύων ἄρχειν δοκεῖ κελεύειν ἄρχειν τὸν θεὸν καὶ τὸν νοῦν μόνους, ὁ δ' ἄνθρωπον κελεύων προστίθησι καὶ θηρίον· ἥ τε γὰρ ἐπιθυμία τοιοῦτον, καὶ ὁ θυμὸς ἄρχοντας διαστρέφει καὶ τοὺς ἀρίστους ἄνδρας. διόπερ ἄνευ ὀρέξεως νοῦς ὁ νόμος ἐστίν.

XVI.

Discursul care urmează şi cercetarea care trebuie împlinită se 1287 a
referă la regele care le face pe toate după propria lui voinţă. Regele despre care am spus că urmează legea, aşa cum am afirmat, nu corespunde unui tip de constituţie, deoarece în toate se poate găsi o putere militară perpetuă, ca în democraţie şi în aristocraţie, precum şi faptul că mulţimea îi încredinţează unuia singur administraţia. Un asemenea tip de putere există la Epidamnos şi la Opuntos, dar într-o măsură mai restrânsă. Dar în privinţa aşa-numitei regalităţi absolute, adică a aceleia în care regele le conduce pe toate potrivit voinţei sale, unora li se pare că nu este natural să existe un singur conducător pentru toţi cetăţenii acolo unde cetatea este alcătuită din oameni asemenea. Celor care sunt asemenea prin natură li se cuvine acelaşi drept şi ei au în mod natural aceeaşi valoare. După cum este dăunătoare corporal acordarea unei hrane sau a unei îmbrăcăminţi egale unor oameni inegali, tot aşa şi în cazul onorurilor <este nepotrivită> acordarea a ceea ce este inegal unor egali. De aceea, nu ar fi just ca ei să conducă sau să fie conduşi, <decât dacă> acest lucru se petrece astfel alternativ. Dar aceasta este deja o lege, pentru că legea reprezintă o ordine. Prin urmare, ar fi mai de dorit domnia legii decât a unuia dintre cetăţeni. Potrivit aceluiaşi argument, chiar dacă este mai bine ca unii <cetăţeni> să guverneze, ei ar trebui totuşi învestiţi ca apărători şi slujitori ai legii. Ei spun că anumite magistraturi sunt necesare, dar că existenţa unui singur <conducător>, cât timp toţi sunt asemenea, nu este dreaptă.

Dar, pe de altă parte, nici un om nu ar putea cunoaşte lucrurile pe care legea pare incapabilă să le clarifice. Dar legea îi face pe magistraţii care au fost suficient educaţi să judece şi să dispună printr-o foarte dreaptă judecată de cele rămase <neclare>, şi ea le încredinţează acestora corectarea a ceea ce li s-ar părea că este mai bine în experienţă decât cele deja întocmite <de lege>. Cel care pretinde ca raţiunea să fie conducătoare pare că doreşte ca zeul să conducă împreună cu legile, dar cel care doreşte o guvernare a omului, adaugă la aceasta şi <o guvernare> a fiarei. Căci dorinţa de felul acesta şi pasiunea îi conduc la divergenţe pe magistraţi, chiar dacă ei sunt cei mai buni bărbaţi. Prin urmare, legea reprezintă raţiunea lipsită de dorinţă[146].

Τὸ δὲ τῶν τεχνῶν εἶναι δοκεῖ παράδειγμα ψεῦδος, ὅτι τὸ κατὰ γράμματα ἰατρεύεσθαι φαῦλον, ἀλλὰ αἱρετώτερον χρῆσθαι τοῖς ἔχουσι τὰς τέχνας. οἱ μὲν γὰρ οὐδὲν διὰ φιλίαν παρὰ τὸν λόγον ποιοῦσιν, ἀλλ' ἄρνυνται τὸν μισθὸν τοὺς κάμνοντας ὑγιάσαντες· οἱ δ' ἐν ταῖς πολιτικαῖς ἀρχαῖς πολλὰ πρὸς ἐπήρειαν καὶ χάριν εἰώθασι πράττειν, ἐπεὶ καὶ τοὺς ἰατροὺς ὅταν ὑποπτεύωσι πεισθέντας τοῖς ἐχθροῖς διαφθείρειν διὰ κέρδος, τότε τὴν ἐκ τῶν γραμμάτων θεραπείαν ζητήσαιεν ἂν μᾶλλον. ἀλλὰ μὴν εἰσάγονταί γ' ἐφ' ἑαυτοὺς 1287 b οἱ ἰατροὶ κάμνοντες ἄλλους ἰατροὺς καὶ οἱ παιδοτρίβαι γυμναζόμενοι παιδοτρίβας, ὡς οὐ δυνάμενοι κρίνειν τὸ ἀληθὲς διὰ τὸ κρίνειν περί τε οἰκείων καὶ ἐν πάθει ὄντες.

Ὥστε δῆλον ὅτι τὸ δίκαιον ζητοῦντες τὸ μέσον ζητοῦσιν· ὁ γὰρ νόμος τὸ μέσον. ἔτι κυριώτεροι καὶ περὶ κυριωτέρων τῶν κατὰ γράμματα νόμων οἱ κατὰ τὰ ἔθη εἰσίν, ὥστ' εἰ τῶν κατὰ γράμματα ἄνθρωπος ἄρχων ἀσφαλέστερος, ἀλλ' οὐ τῶν κατὰ τὸ ἔθος. ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ῥᾴδιον ἐφορᾶν πολλὰ τὸν ἕνα· δεήσει ἄρα πλείονας εἶναι τοὺς ὑπ' αὐτοῦ καθισταμένους ἄρχοντας, ὥστε τί διαφέρει τοῦτο ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς ὑπάρχειν ἢ τὸν ἕνα καταστῆσαι τοῦτον τὸν τρόπον; ἔτι, ὃ καὶ πρότερον εἰρημένον ἐστίν, εἴπερ ὁ ἀνὴρ ὁ σπουδαῖος, διότι βελτίων, ἄρχειν δίκαιος, τοῦ γε ἑνὸς οἱ δύο ἀγαθοὶ βελτίους· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ *σύν τε δύ' ἐρχομένω* καὶ ἡ εὐχὴ τοῦ Ἀγαμέμνονος *τοιοῦτοι δέκα μοι συμφράδμονες*. εἰσὶ δὲ καὶ νῦν περὶ ἐνίων αἱ ἀρχαὶ κύριαι κρίνειν, ὥσπερ ὁ δικαστής, περὶ ὧν ὁ νόμος ἀδυνατεῖ διορίζειν, ἐπεὶ περὶ ὧν γε δυνατός, οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ περὶ τούτων ὡς οὐκ ἂν ἄριστα ὁ νόμος ἄρξειε καὶ κρίνειεν.

Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ μὲν ἐνδέχεται περιληφθῆναι τοῖς νόμοις τὰ δὲ ἀδύνατα, ταῦτ' ἐστὶν ἃ ποιεῖ διαπορεῖν καὶ ζητεῖν πότερον τὸν ἄριστον νόμον ἄρχειν αἱρετώτερον ἢ τὸν ἄνδρα τὸν ἄριστον· περὶ ὧν γὰρ βουλεύονται νομοθετῆσαι τῶν ἀδυνάτων ἐστίν. οὐ τοίνυν τοῦτό γ' ἀντιλέγουσιν, ὡς οὐκ ἀναγκαῖον ἄνθρωπον εἶναι τὸν κρινοῦντα περὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' ὅτι οὐχ ἕνα μόνον ἀλλὰ πολλούς. κρίνει γὰρ ἕκαστος ἄρχων πεπαιδευμένος ὑπὸ τοῦ νόμου καλῶς, ἄτοπον τ' ἴσως ἂν εἶναι δόξειεν εἰ βέλτιον ἴδοι τις δυοῖν ὄμμασι καὶ δυσὶν ἀκοαῖς κρίνων, καὶ πράττων

Modelul artelor pare să fie <în acest caz> înşelător, pentru că este greşit tratamentul medical care urmează o regulă scrisă[147], ci este întru totul de dorit să fie utilizaţi cei care stăpânesc aceste arte. Pentru că ei nu fac nimic contra regulii şi în numele prieteniei, ci îşi câştigă venitul vindecându-i pe cei care suferă. În schimb, cei care ocupă magistraturi politice obişnuiesc să facă multe lucruri prin favoare şi în vederea uneltirii, dar în cazul în care medicii sunt bănuiţi că s-au înţeles cu duşmanii pentru a face rău în numele unui câştig, atunci ar trebui mai degrabă să se cerceteze o terapie luată din reguli scrise. Însă atunci când ei înşişi suferă, medicii se îndreaptă 1287 b
către alţi medici, iar pedotribii către alţi pedotribi, pentru a se exersa, pentru că ei nu sunt capabili să judece adevărul, deoarece judecata se referă la aspecte proprii lor şi pentru că ei înşişi sunt afectaţi.

Este deci evident că cei care caută dreptatea caută un termen mediu, pentru că legea este termenul mediu. Pe urmă, legile care urmează obiceiurile sunt mai puternice şi se referă la lucruri mult mai importante decât legile scrise, astfel încât, dacă este un om cel care guvernează, el este mai sigur decât legile scrise, dar nu şi decât <legile> care urmează obiceiurile. Dar nu este uşor pentru un om să supravegheze <atât de> multe lucruri. El are nevoie de existenţa mai multor magistraţi instituiţi de el. Dar ce diferenţă mai este atunci între existenţa lor de la început şi instituirea lor de către un singur <om> în felul acesta? Pe urmă, aşa cum s-a spus şi mai înainte, dacă este drept ca bărbatul vrednic să conducă pentru că el este mai bun, atunci doi bărbaţi vrednici sunt mai buni decât unul. Aceasta revine la *„atunci când împreună se îndreaptă doi"*[148] şi la expresia lui Agamemnon *„să-mi vină astfel zece sfetnici"*[149]. Magistraturile, ca de pildă judecătorul, sunt şi astăzi relative la judecarea anumitor aspecte cu privire la care legea este incapabilă de clarificare, iar în privinţa celor în care ea este capabilă <de aceasta>, nimeni nu dispută în contradictoriu, pentru că aceasta înseamnă că nu domneşte şi judecă cea mai bună lege.

Dar pentru că legile pot circumscrie anumite <domenii> iar pe altele nu, acest aspect determină căderea în dificultate şi chestiunea dacă este mai de dorit domnia celei mai bune legi sau a celui mai bun bărbat. Dar a legifera cu privire la lucrurile despre care trebuie să se delibereze ţine de lucrurile imposibile[150]. Ei nu neagă faptul că este necesar ca omul să judece în privinţa acestor lucruri, ci faptul că acesta <ar trebui> să fie unul şi nu mai mulţi. Orice magistrat educat de lege judecă bine, dar este ciudat să ni se pară că cineva ar vedea mai bine cu doi ochi şi ar auzi mai bine cu două urechi şi ar acţiona mai bine cu două picioare şi cu două mâini decât mai mulţi

δυσὶ ποσὶ καὶ χερσίν, ἢ πολλοὶ πολλοῖς· ἐπεὶ καὶ νῦν ὀφθαλμοὺς πολλοὺς οἱ μόναρχοι ποιοῦσιν αὑτῶν καὶ ὦτα καὶ χεῖρας καὶ πόδας· τοὺς γὰρ τῇ ἀρχῇ καὶ αὑτοῖς φίλους ποιοῦνται συνάρχους. μὴ φίλοι μὲν οὖν ὄντες οὐ ποιήσουσι κατὰ τὴν τοῦ μονάρχου προαίρεσιν· εἰ δὲ φίλοι κἀκείνου καὶ τῆς ἀρχῆς, ὅ γε φίλος ἴσος καὶ ὅμοιος, ὥστ' εἰ τούτους οἴεται δεῖν ἄρχειν, τοὺς ἴσους καὶ ὁμοίους ἄρχειν οἴεται δεῖν ὁμοίως. ἃ μὲν οὖν οἱ διαμφισβητοῦντες πρὸς τὴν βασιλείαν λέγουσι, σχεδὸν ταῦτ' ἐστίν.

ρ.

Ἀλλ' ἴσως ταῦτ' ἐπὶ μὲν τινῶν ἔχει τὸν τρόπον τοῦτον, ἐπὶ δὲ τινῶν οὐχ οὕτως. ἔστι γάρ τι φύσει δεσποτικὸν καὶ ἄλλο βασιλευτικὸν καὶ ἄλλο πολιτικὸν καὶ δίκαιον καὶ συμφέρον· τυραννικὸν δ' οὐκ ἔστι κατὰ φύσιν, οὐδὲ τῶν ἄλλων πολιτειῶν ὅσαι παρεκβάσεις εἰσί· ταῦτα γὰρ γίνεται παρὰ φύσιν. ἀλλ' ἐκ τῶν εἰρημένων γε φανερὸν ὡς ἐν μὲν τοῖς ὁμοίοις καὶ ἴσοις οὔτε συμφέρον ἐστὶν οὔτε δίκαιον ἕνα κύριον εἶναι πάντων, οὔτε μὴ νόμων ὄντων, ἀλλ' ὡς αὐτὸν ὄντα νόμον, οὔτε νόμων ὄντων, οὔτε ἀγαθὸν ἀγαθῶν οὔτε μὴ ἀγαθῶν μὴ ἀγαθόν, οὐδ' ἂν κατ' ἀρετὴν ἀμείνων ᾖ, εἰ μὴ τρόπον τινά. τίς δ' ὁ τρόπος, λεκτέον· εἴρηται δέ πως ἤδη καὶ πρότερον.

Πρῶτον δὲ διοριστέον τί τὸ βασιλευτὸν καὶ τί τὸ ἀριστοκρατικὸν καὶ τί τὸ πολιτικόν. βασιλευτὸν μὲν οὖν τὸ τοιοῦτόν ἐστι πλῆθος ὃ πέφυκε φέρειν γένος ὑπερέχον κατ' ἀρετὴν πρὸς ἡγεμονίαν πολιτικήν, ἀριστοκρατικὸν δὲ πλῆθος ὃ πέφυκε φέρειν γένος ἄρχεσθαι δυνάμενον τὴν τῶν ἐλευθέρων ἀρχὴν ὑπὸ τῶν κατ' ἀρετὴν ἡγεμονικῶν πρὸς πολιτικὴν ἀρχήν, πολιτικὸν δὲ πλῆθος ἐν ᾧ πέφυκε ἐγγίνεσθαι γένος πολιτικὸν δυνάμενον ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν κατὰ νόμον τὸν κατ' ἀξίαν διανέμοντα τοῖς εὐπόροις τὰς ἀρχάς. ὅταν οὖν ἢ γένος ὅλον ἢ καὶ τῶν ἄλλων ἕνα τινὰ συμβῇ διαφέροντα γενέσθαι κατ' ἀρετὴν τοσοῦτον ὥσθ' ὑπερέχειν τὴν ἐκείνου τῆς τῶν ἄλλων πάντων, τότε δίκαιον τὸ γένος

<oameni> cu mai multe <organe>. Pentru că de fapt monarhii fac toate acestea cu mulți ochi, urechi, mâini și picioare, asociindu-i la putere pe cei care sunt prieteni puterii și ai lui însuși. Dacă nu ar fi prieteni, ei nu ar acționa potrivit voinței monarhului; dar dacă sunt prieteni acestuia și ai puterii, de vreme ce un prieten este un egal și un asemenea, atunci, considerând că acesta trebuie să conducă, ar trebui să considere totodată că toți ceilalți care sunt egali și asemenea au dreptul să conducă. Cam acestea sunt cele pe care le susțin cei care dispută pe tema regalității.

XVII.

Dar lucrurile stau în acest fel în anumite cazuri, pe când în altele nu. Există câte unul menit natural să fie stăpânit despotic[151], un altul să fie condus de un rege, iar un altul să fie condus în chip politic[152], drept și avantajos. O conducere tiranică nu este naturală și nici dintre celelalte constituții cele deviante nu sunt <naturale>, pentru că acestea par contra naturii. Însă din cele spuse reiese că 1288 a este nefolositoare și nedreaptă pentru cei asemenea și egali existența unui singur conducător pentru toți, nici atunci când legile nu există, ci el este așa ca o lege, nici atunci când legile există, nici dacă un <om> ales <îi conduce> pe cei aleși, nici unul rău pe cei răi, nici dacă el ar fi mai virtuos. De nu cumva în vreun alt mod <să fie aceasta folositoare>. Este de clarificat însă care ar fi acest mod, chiar dacă el a fost rostit mai înainte.

Ar trebui mai întâi să lămurim cine anume poate fi supus unei puteri regale, uneia aristocratice și uneia politice. O mulțime[153] ce poartă în mod natural o descendență care întrece în virtute conducerea politică poate fi supusă unei puteri regale. Mulțimea care poartă în mod natural posibilitatea de a fi condusă de o putere <exercitată> asupra unor oameni liberi de către cei care întrec în virtute puterea politică se poate supune unei aristocrații. Mulțimea care este războinică[154] în mod natural, care este capabilă să fie condusă și să conducă potrivit legii și care împarte după merit magistraturile între oameni înstăriți poate avea un caracter politic. Atunci când se ivește o întreagă stirpe sau chiar un singur <om> care este întâmplător deosebit în virtute de ceilalți astfel încât el să întreacă prin virtutea sa pe a tuturor celorlalți, atunci este drept ca

εἶναι τοῦτο βασιλικὸν καὶ κύριον πάντων, καὶ βασιλέα τὸν ἕνα τοῦτον.

Καθάπερ γὰρ εἴρηται πρότερον, οὐ μόνον οὕτως ἔχει κατὰ τὸ δίκαιον ὃ προφέρειν εἰώθασιν οἱ τὰς πολιτείας καθιστάντες, οἵ τε τὰς ἀριστοκρατικὰς καὶ οἱ τὰς ὀλιγαρχικὰς καὶ πάλιν οἱ τὰς δημοκρατικάς. πάντες γὰρ καθ' ὑπεροχὴν ἀξιοῦσι ν, ἀλλὰ ὑπεροχὴν οὐ τὴν αὐτήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ πρότερον λεχθέν. οὔτε γὰρ κτείνειν ἢ φυγαδεύειν οὐδ' ὀστρακίζειν δή που τὸν τοιοῦτον πρέπον ἐστίν; οὔτ' ἀξιοῦν ἄρχεσθαι κατὰ μέρος· οὐ γὰρ πέφυκε τὸ μέρος ὑπερέχειν τοῦ παντός, τῷ δὲ τὴν τηλικαύτην ὑπερβολὴν ἔχοντι τοῦτο συμβέβηκεν. ὥστε λείπεται μόνον τὸ πείθεσθαι τῷ τοιούτῳ καὶ κύριον εἶναι μὴ κατὰ μέρος τοῦτον ἀλλ' ἁπλῶς. περὶ μὲν οὖν βασιλείας, τίνας ἔχει διαφοράς, καὶ πότερον οὐ συμφέρει ταῖς πόλεσιν ἢ συμφέρει, καὶ τίσι, καὶ πῶς, διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

σ.

Ἐπεὶ δὲ τρεῖς φαμεν εἶναι τὰς ὀρθὰς πολιτείας, τούτων δ' ἀναγκαῖον ἀρίστην εἶναι τὴν ὑπὸ τῶν ἀρίστων οἰκονομουμένην, τοιαύτη δ' ἐστὶν ἐν ᾗ συμβέβηκεν ἢ ἕνα τινὰ συμπάντων ἢ γένος ὅλον ἢ πλῆθος ὑπερέχον εἶναι κατ' ἀρετήν, τῶν μὲν ἄρχεσθαι δυναμένων τῶν δ' ἄρχειν πρὸς τὴν αἱρετωτάτην ζωήν, ἐν δὲ τοῖς πρώτοις ἐδείχθη λόγοις ὅτι τὴν αὐτὴν ἀναγκαῖον ἀνδρὸς ἀρετὴν εἶναι καὶ πολίτου τῆς πόλεως τῆς ἀρίστης, φανερὸν ὅτι τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ διὰ τῶν αὐτῶν ἀνήρ τε γίνεται σπουδαῖος καὶ πόλιν συστήσειεν ἄν τις ἀριστοκρατουμένην ἢ βασιλευομένην, 1288 b ὥστ' ἔσται καὶ παιδεία καὶ ἔθη ταὐτὰ σχεδὸν τὰ ποιοῦντα σπουδαῖον ἄνδρα καὶ τὰ ποιοῦντα πολιτικὸν καὶ βασιλικόν. διωρισμένων δὲ τούτων περὶ τῆς πολιτείας ἤδη πειρατέον λέγειν τῆς ἀρίστης, τίνα πέφυκε γίγνεσθαι τρόπον καὶ καθίστασθαι πῶς. ἀνάγκη δὴ τὸν μέλλοντα περὶ αὐτῆς ποιήσασθαι τὴν προσήκουσαν σκέψιν.

această stirpe să fie regală și stăpână peste toți, iar acel <om> unic să fie rege.

Așa cum s-a spus mai înainte, nu este drept numai ceea ce obișnuiau să propună întemeietorii constituțiilor, atât a celor aristocratice cât și a celor oligarhice și chiar a celor democratice. Căci toți se consideră demni potrivit unei anume superiorități, deși aceasta nu este întotdeauna aceeași, în sensul spuselor anterioare[155]. Dar cel care se distinge pe undeva în acest fel nu ar trebui oare ucis, sau exilat, sau ostracizat[156]? Căci el nu este demn să fie condus atunci când îi vine rândul. Este nenatural ca întregul să fie întrecut de parte, deși aceasta s-a întâmplat cu cel care are o asemenea superioritate. Astfel, rămâne doar supunerea față de un asemenea <om> și faptul ca el să fie conducător și nu atunci când îi vine rândul, ci în sens absolut. Să fie așadar precizate astfel cele privind regalitatea, diferențele sale, dacă este sau nu este avantajoasă pentru cetăți, pentru care anume și în ce fel.

XVIII.

Deoarece susținem că există trei constituții corecte, în mod necesar cea mai bună dintre acestea este aceea în care administrația[157] revine celor mai buni, iar aceasta este cea în care se întâmplă ca un anume <om> singular, sau o întreagă stirpe sau o mulțime să fie superiori în virtute față de toți cei capabili să fie conduși ori să conducă în vederea celei mai dezirabile vieți. Necesitatea identității dintre virtutea unui bărbat și a unui cetățean al celei mai bune cetăți a fost arătată în expunerile de la început[158]. Evident că în același fel și din aceleași motive bărbatul devine destoinic și se poate întemeia o cetate aristocratică sau regală, astfel încât aproape aceeași educație și aceleași obiceiuri dau un bărbat destoinic pre- 1288 b
cum și un om politic și un rege. Fiind definite acestea în privința constituției, ar fi necesar un efort pentru a vorbi despre cea mai bună[159], cum se ivește ca în mod natural și cum se întemeiază, <fapt> necesar pentru cel care urmează să desfășoare o cercetare convenabilă privitor la aceasta.

Βίβλιον Δ

α.

Ἐν ἁπάσαις ταῖς τέχναις καὶ ταῖς ἐπιστήμαις ταῖς μὴ κατὰ μόριον γινομέναις, ἀλλὰ περὶ γένος ἕν τι τελείαις οὔσαις, μιᾶς ἐστι θεωρῆσαι τὸ περὶ ἕκαστον γένος ἁρμόττον, οἷον ἄσκησις σώματι ποία τε ποίῳ συμφέρει, καὶ τίς ἀρίστη, τῷ γὰρ κάλλιστα πεφυκότι καὶ κεχορηγημένῳ τὴν ἀρίστην ἀναγκαῖον ἁρμόττειν, καὶ τίς τοῖς πλείστοις μία πᾶσιν καὶ γὰρ τοῦτο τῆς γυμναστικῆς ἔργον ἐστίν, ἔτι δ' ἐάν τις μὴ τῆς ἱκνουμένης ἐπιθυμῇ μήθ' ἕξεως μήτ' ἐπιστήμης τῶν περὶ τὴν ἀγωνίαν, οὐθὲν ἧττον τοῦ παιδοτρίβου καὶ τοῦ γυμναστικοῦ παρασκευάσαι γε καὶ ταύτην ἐστὶ τὴν δύναμιν. ὁμοίως δὲ τοῦτο καὶ περὶ ἰατρικὴν καὶ περὶ ναυπηγίαν καὶ ἐσθῆτα καὶ περὶ πᾶσαν ἄλλην τέχνην ὁρῶμεν συμβαῖνον.

Ὥστε δῆλον ὅτι καὶ πολιτείαν τῆς αὐτῆς ἐστιν ἐπιστήμης τὴν ἀρίστην θεωρῆσαι τίς ἐστι καὶ ποία τις ἂν οὖσα μάλιστ' εἴη κατ' εὐχὴν μηδενὸς ἐμποδίζοντος τῶν ἐκτός, καὶ τίς τίσιν ἁρμόττουσα, πολλοῖς γὰρ τῆς ἀρίστης τυχεῖν ἴσως ἀδύνατον, ὥστε τὴν κρατίστην τε ἁπλῶς καὶ τὴν ἐκ τῶν ὑποκειμένων ἀρίστην οὐ δεῖ λεληθέναι τὸν ἀγαθὸν νομοθέτην καὶ τὸν ὡς ἀληθῶς πολιτικόν, ἔτι δὲ τρίτην τὴν

Cartea a IV-a

I.

În toate artele şi ştiinţele care nu au diviziuni, ci privesc un gen unic şi determinat, revine unei singure <arte sau ştiinţe> să cunoască genul potrivit pentru fiecare <situaţie>. De exemplu, ce fel de exerciţiu este folositor şi pentru care corp anume, şi care este cel mai bun <exerciţiu> (pentru că este necesar ca <exerciţiul> optim să fie aplicat <corpului> care este cel mai bun şi mai dotat în mod natural) şi care este <exerciţiul> care, <adaptat> mai multora, este acelaşi pentru toţi. Căci şi acest lucru ţine de gimnastică. Dar dacă cineva ar dori <un exerciţiu> care să nu fie adecvat nici deprinderii nici ştiinţei celor privind competiţia, atunci nu mai puţin îi revine pedotribului şi gimnastului străduinţa de a realiza o asemenea posibilitate. Noi constatăm că acest lucru se petrece în medicină, în construcţia navală, în arta îmbrăcăminţii şi în toate celelalte arte.

Astfel reiese că, şi în cazul constituţiei, există una şi aceeaşi ştiinţă care studiază care este cea mai bună <constituţie> şi cum ar fi ea dacă s-ar alcătui mai ales după voinţa noastră, fără ca nimic exterior să o zădărnicească, şi care ar fi cea potrivită anumitor cetăţeni. Fiindcă pentru mulţi este cu neputinţă realizarea celei mai bune constituţii, legislatorul şi omul politic adevărat nu trebuie să lase deoparte nici constituţia cea mai valabilă într-un sens absolut, dar nici pe cea mai bună dintre cele disponibile. Iar în al treilea rând,

ἐξ ὑποθέσεως, δεῖ γὰρ καὶ τὴν δοθεῖσαν δύνασθαι θεωρεῖν, ἐξ ἀρχῆς τε πῶς ἂν γένοιτο, καὶ γενομένη τίνα τρόπον ἂν σῴζοιτο πλεῖστον χρόνον· λέγω δὲ οἷον εἴ τινι πόλει συμβέβηκε μήτε τὴν ἀρίστην πολιτεύεσθαι πολιτείαν, ἀχορήγητον δὲ εἶναι καὶ τῶν ἀναγκαίων, μήτε τὴν ἐνδεχομένην ἐκ τῶν ὑπαρχόντων, ἀλλά τινα φαυλοτέραν, παρὰ πάντα δὲ ταῦτα τὴν μάλιστα πάσαις ταῖς πόλεσιν ἁρμόττουσαν δεῖ γνωρίζειν, ὥσθ' οἱ πλεῖστοι τῶν ἀποφαινομένων περὶ πολιτείας, καὶ εἰ τἆλλα λέγουσι καλῶς, τῶν γε χρησίμων διαμαρτάνουσιν. οὐ γὰρ μόνον τὴν ἀρίστην δεῖ θεωρεῖν, ἀλλὰ καὶ τὴν δυνατήν, ὁμοίως δὲ καὶ τὴν ῥᾴω καὶ κοινοτέραν ἁπάσαις· νῦν δ' οἱ μὲν τὴν ἀκροτάτην καὶ δεομένην πολλῆς χορηγίας ζητοῦσι μόνον, οἱ δὲ μᾶλλον κοινήν τινα λέγοντες, τὰς ὑπαρχούσας ἀναιροῦντες πολιτείας, τὴν Λακωνικὴν ἤ τινα ἄλλην 1289 a ἐπαινοῦσι.

Χρὴ δὲ τοιαύτην εἰσηγεῖσθαι τάξιν ἣν ῥᾳδίως ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν καὶ πεισθήσονται καὶ δυνήσονται καινίζειν, ὥστ' ἔστιν οὐκ ἔλαττον ἔργον τὸ ἐπανορθῶσαι πολιτείαν ἢ κατασκευάζειν ἐξ ἀρχῆς, ὥσπερ καὶ τὸ μεταμανθάνειν ἢ μανθάνειν ἐξ ἀρχῆς· διὸ πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ ταῖς ὑπαρχούσαις πολιτείαις δεῖ δύνασθαι βοηθεῖν τὸν πολιτικόν, καθάπερ ἐλέχθη καὶ πρότερον. τοῦτο δὲ ἀδύνατον ἀγνοοῦντα πόσα πολιτείας ἔστιν εἴδη. νῦν δὲ μίαν δημοκρατίαν οἴονταί τινες εἶναι καὶ μίαν ὀλιγαρχίαν· οὐκ ἔστι δὲ τοῦτ' ἀληθές. ὥστε δεῖ τὰς διαφορὰς μὴ λανθάνειν τὰς τῶν πολιτειῶν, πόσαι, καὶ συντίθενται ποσαχῶς, ἔστι δὲ τῆς αὐτῆς φρονήσεως ταύτης καὶ νόμους τοὺς ἀρίστους ἰδεῖν καὶ τοὺς ἑκάστῃ τῶν πολιτειῶν ἁρμόττοντας. πρὸς γὰρ τὰς πολιτείας τοὺς νόμους δεῖ τίθεσθαι καὶ τίθενται πάντες, ἀλλ' οὐ τὰς πολιτείας πρὸς τοὺς νόμους. πολιτεία μὲν γάρ ἐστι τάξις ταῖς πόλεσιν ἡ περὶ τὰς ἀρχάς, τίνα τρόπον νενέμηνται, καὶ τί τὸ κύριον τῆς πολιτείας καὶ τί τὸ τέλος ἑκάστης τῆς κοινωνίας ἐστίν· νόμοι δ' οἱ κεχωρισμένοι τῶν δηλούντων τὴν πολιτείαν, καθ' οὓς δεῖ τοὺς ἄρχοντας ἄρχειν καὶ φυλάττειν τοὺς παραβαίνοντας αὐτούς.

<să nu o lase deoparte nici> pe cea deja existentă[160], deoarece este necesară examinarea acestei <constituţii> date, a modului său originar de naştere şi a modului în care ea se menţine vreme îndelungată, de îndată ce a fost realizată. Mă refer la situaţia în care se întâmplă ca o cetate nici să nu fie condusă prin cea mai bună constituţie, nici să nu aibă mijloacele de existenţă necesare, şi nici <o constituţie> posibilă dintre cele disponibile, ci să aibă mai degrabă una eronată. Pe lângă acestea, <această ştiinţă> trebuie să cunoască care este <constituţia> aplicabilă în cea mai mare măsură în toate cetăţile, pentru că cei mai mulţi dintre cei care s-au ocupat de constituţie, deşi s-au exprimat bine în alte privinţe, au neglijat aspectul util. Fiindcă nu trebuie studiată doar cea mai bună, ci şi aceea posibilă şi mai accesibilă şi mai comună tuturor <cetăţilor>[161]. În schimb, unii o cercetează numai pe aceea care este mai presus şi necesită mai multe mijloace <de realizare>, iar alţii se referă la constituţia care este în mai mare măsură comună şi, respingându-le pe cele existente, elogiază constituţia laconiană sau pe vreo alta. 1289 a

Dimpotrivă, trebuie introdusă o asemenea organizare încât să fie uşor ca, pornind de la cele prezente, <oamenii> să fie convinşi de capacitatea lor de a trăi într-o asemenea comunitate, deoarece nu este mai puţin lucru să îndrepţi o constituţie decât să o alcătuieşti de la început, tot aşa cum este deprinderea unei noi învăţări în raport cu învăţarea originară. Din acest motiv, alături de cele spuse, omul politic trebuie să mai fie capabil să îşi acorde ajutorul şi <altor> constituţii existente, aşa cum s-a spus mai înainte. Or, acest lucru este imposibil pentru cel care nu cunoaşte câte specii de constituţie există. De fapt, unii chiar cred că există o singură <specie> de democraţie şi una singură de oligarhie, deşi acest lucru este fals. De aceea, nu trebuie lăsate deoparte diferenţele dintre constituţii, câte sunt şi în câte feluri s-au constituit. Graţie acestei înţelepciuni practice vor fi cunoscute cele mai bune legi şi cele mai potrivite pentru fiecare dintre constituţii. Căci legile trebuie stabilite în funcţie de constituţie[162], şi toate sunt stabilite astfel, iar nu constituţia în funcţie de legi. Constituţia reprezintă pentru cetăţi organizarea magistraturilor, modul lor de distribuţie, <stabilirea celei> suverane în constituţie şi scopul fiecărei comunităţi. Însă legile sunt deosebite de decretele constituţionale prin care trebuie să conducă guvernanţii, iar <legile> trebuie să se păstreze nemodificate de cei care le încalcă.

Ὥστε δῆλον ὅτι τὰς διαφορὰς ἀναγκαῖον καὶ τὸν ὁρισμὸν ἔχειν τῆς πολιτείας ἑκάστης καὶ πρὸς τὰς τῶν νόμων θέσεις· οὐ γὰρ οἷόν τε τοὺς αὐτοὺς νόμους συμφέρειν ταῖς ὀλιγαρχίαις οὐδὲ ταῖς δημοκρατίαις πάσαις, εἴπερ δὴ πλείους καὶ μὴ μία δημοκρατία μηδὲ ὀλιγαρχία μόνον ἔστιν.

β.

Ἐπεὶ δ' ἐν τῇ πρώτῃ μεθόδῳ περὶ τῶν πολιτειῶν διειλόμεθα τρεῖς μὲν τὰς ὀρθὰς πολιτείας, βασιλείαν ἀριστοκρατίαν πολιτείαν, τρεῖς δὲ τὰς τούτων παρεκβάσεις, τυραννίδα μὲν βασιλείας ὀλιγαρχίαν δὲ ἀριστοκρατίας δημοκρατίαν δὲ πολιτείας, καὶ περὶ μὲν ἀριστοκρατίας καὶ βασιλείας εἴρηται. τὸ γὰρ περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας θεωρῆσαι ταὐτὸ καὶ περὶ τούτων ἐστὶν εἰπεῖν τῶν ὀνομάτων· βούλεται γὰρ ἑκατέρα κατ' ἀρετὴν συνεστάναι κεχορηγημένην, ἔτι δὲ τί διαφέρουσιν ἀλλήλων ἀριστοκρατία καὶ βασιλεία, καὶ πότε δεῖ βασιλείαν νομίζειν, διώρισται πρότερον, λοιπὸν περὶ πολιτείας διελθεῖν τῆς τῷ κοινῷ προσαγορευομένης ὀνόματι, καὶ περὶ τῶν ἄλλων πολιτειῶν, ὀλιγαρχίας τε καὶ δημοκρατίας καὶ τυραννίδος.

Φανερὸν μὲν οὖν καὶ τούτων τῶν παρεκβάσεων τίς χειρίστη καὶ δευτέρα τίς. ἀνάγκη γὰρ τὴν μὲν τῆς πρώτης καὶ θειοτάτης παρέκβασιν εἶναι χειρίστην, τὴν δὲ βασιλείαν ἀναγκαῖον ἢ τοὔνομα μόνον ἔχειν οὐκ οὖσαν, ἢ
1289 b διὰ πολλὴν ὑπεροχὴν εἶναι τὴν τοῦ βασιλεύοντος· ὥστε τὴν τυραννίδα χειρίστην οὖσαν πλεῖστον ἀπέχειν πολιτείας, δεύτερον δὲ τὴν ὀλιγαρχίαν (ἡ γὰρ ἀριστοκρατία διέστηκεν ἀπὸ ταύτης πολὺ τῆς πολιτείας), μετριωτάτην δὲ τὴν δημοκρατίαν. ἤδη μὲν οὖν τις ἀπεφήνατο καὶ τῶν πρότερον οὕτως, οὐ μὴν εἰς ταὐτὸ βλέψας ἡμῖν. ἐκεῖνος μὲν γὰρ ἔκρινε πασῶν μὲν οὐσῶν ἐπιεικῶν, οἷον ὀλιγαρχίας τε χρηστῆς καὶ τῶν ἄλλων, χειρίστην δημοκρατίαν, φαύλων δὲ ἀρίστην· ἡμεῖς δὲ ὅλως ταύτας ἐξημαρτημένας εἶναί φαμεν, καὶ βελτίω μὲν ὀλιγαρχίαν ἄλλην ἄλλης οὐ καλῶς ἔχειν λέγειν, ἧττον δὲ φαύλην. ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς τοιαύτης κρίσεως ἀφείσθω τὰ νῦν.

Astfel, este necesar să se cunoască diferențele precum și definiția tuturor constituțiilor, chiar și pentru formularea legilor, pentru că nu folosesc aceleași legi în alcătuirea tuturor oligarhiilor și nici a tuturor democrațiilor, de vreme ce nici nu există o singură democrație și o singură oligarhie.

II.

În primul demers referitor la constituție[163] am distins trei constituții corecte, anume regalitatea, aristocrația și regimul constituțional, precum și trei deviații ale acestora, tirania pentru regalitate, oligarhia pentru aristocrație și democrația pentru regimul constituțional. S-a vorbit despre aristocrație și regalitate, căci a studia cea mai bună constituție este același lucru cu discursul referitor la ‹sensul› acestor cuvinte, căci fiecare ‹dintre constituții› dorește să dispună de mijloace conform virtuții. S-a arătat mai înainte prin ce se deosebesc una de cealaltă aristocrația și regalitatea și a rămas de examinat constituția care poartă numele comun ‹tuturor›, precum și celelalte constituții, anume oligarhia, democrația și tirania.

Este clar care dintre cele deviante este cea mai rea și care ocupă locul al doilea[164]. Căci este necesar ca deviația celei dintâi și a celei mai divine constituții să o prefacă ‹pe aceasta› în cea mai rea. Însă este necesar ca regalitatea să existe fie doar cu numele, dar fără a fi și în fapt[165], fie să existe datorită unei anumite superiorități 1289 b
a regelui. În acest fel, tirania, fiind cea mai rea, se îndepărtează mult de constituție; în al doilea rând vine oligarhia (căci aristocrația este foarte îndepărtată de această constituție), pe când cea mai bine chibzuită este democrația. Desigur, a mai spus unul dintre predecesori acest lucru, dar nu din aceleași perspective ca ale noastre[166]. Căci el a gândit că, dacă toate ‹constituțiile› sunt corecte, de pildă oligarhia este funcțională ca și celelalte, atunci democrația este cea mai rea; dacă ele sunt greșite, atunci ‹democrația› este cea mai bună. Noi afirmăm că toate acestea sunt viciate și nu este bine să se spună că o oligarhie este mai bună decât alta, ci doar că ea este mai puțin rea. Să lăsăm însă deoparte acum judecarea unei asemenea situații.

Ἡμῖν δὲ πρῶτον μὲν διαιρετέον πόσαι διαφοραὶ τῶν πολιτειῶν, εἴπερ ἔστιν εἴδη πλείονα τῆς τε δημοκρατίας καὶ τῆς ὀλιγαρχίας, ἔπειτα τίς κοινοτάτη καὶ τίς αἱρετωτάτη μετὰ τὴν ἀρίστην πολιτείαν, κἂν εἴ τις ἄλλη τετύχηκεν ἀριστοκρατικὴ καὶ συνεστῶσα καλῶς, ἅμα δὲ ταῖς πλείσταις ἁρμόττουσα πόλεσι, τίς ἐστιν, ἔπειτα καὶ τῶν ἄλλων τίς τίσιν αἱρετή. τάχα γὰρ τοῖς μὲν ἀναγκαία δημοκρατία μᾶλλον ὀλιγαρχίας, τοῖς δ' αὕτη μᾶλλον ἐκείνης, μετὰ δὲ ταῦτα τίνα τρόπον δεῖ καθιστάναι τὸν βουλόμενον ταύτας τὰς πολιτείας, λέγω δὲ δημοκρατίας τε καθ' ἕκαστον εἶδος καὶ πάλιν ὀλιγαρχίας· τέλος δέ, πάντων τούτων ὅταν ποιησώμεθα συντόμως τὴν ἐνδεχομένην μνείαν, πειρατέον ἐπελθεῖν τίνες φθοραὶ καὶ τίνες σωτηρίαι τῶν πολιτειῶν καὶ κοινῇ καὶ χωρὶς ἑκάστης, καὶ διὰ τίνας αἰτίας ταῦτα μάλιστα γίνεσθαι πέφυκεν.

γ.

Τοῦ μὲν οὖν εἶναι πλείους πολιτείας αἴτιον ὅτι πάσης ἔστι μέρη πλείω πόλεως τὸν ἀριθμόν. πρῶτον μὲν γὰρ ἐξ οἰκιῶν συγκειμένας πάσας ὁρῶμεν τὰς πόλεις, ἔπειτα πάλιν τούτου τοῦ πλήθους τοὺς μὲν εὐπόρους ἀναγκαῖον εἶναι τοὺς δ' ἀπόρους τοὺς δὲ μέσους, καὶ τῶν εὐπόρων δὲ καὶ τῶν ἀπόρων τὸ μὲν ὁπλιτικὸν τὸ δὲ ἄνοπλον. καὶ τὸν μὲν γεωργικὸν δῆμον ὁρῶμεν ὄντα, τὸν δ' ἀγοραῖον, τὸν δὲ βάναυσον. καὶ τῶν γνωρίμων εἰσὶ διαφοραὶ καὶ κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὰ μεγέθη τῆς οὐσίας, οἷον ἱπποτροφίας. τοῦτο γὰρ οὐ ῥᾴδιον μὴ πλουτοῦντας ποιεῖν· διόπερ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων ὅσαις πόλεσιν ἐν τοῖς ἵπποις ἡ δύναμις ἦν, ὀλιγαρχίαι παρὰ τούτοις ἦσαν· ἐχρῶντο δὲ πρὸς τοὺς πολέμους ἵπποις πρὸς τοὺς ἀστυγείτονας, οἷον Ἐρετριεῖς καὶ Χαλκιδεῖς καὶ Μάγνητες οἱ ἐπὶ Μαιάνδρῳ καὶ τῶν ἄλλων πολλοὶ περὶ τὴν Ἀσίαν· ἔτι πρὸς ταῖς κατὰ πλοῦτον διαφοραῖς ἐστιν ἡ μὲν κατὰ γένος ἡ δὲ κατ' ἀρετήν, κἂν εἴ τι δὴ τοιοῦτον ἕτερον εἴρηται πόλεως εἶναι μέρος ἐν τοῖς 1290 a περὶ τὴν ἀριστοκρατίαν· ἐκεῖ γὰρ διείλομεν ἐκ πόσων μερῶν ἀναγκαίων ἐστὶ πᾶσα πόλις.

Acum însă noi trebuie să analizăm, la început, câte diferențe există între constituții, dacă există mai multe specii de democrație decât de oligarhie, apoi care este cea mai bună și mai de dorit <constituție> mai prejos de cea mai bună, dacă s-a întâlnit vreo altă constituție foarte bună[167] care să fie și bine alcătuită și aplicabilă mai multor cetăți și care anume este ea. Pe urmă, care dintre ele este dezirabilă și pentru cine: căci este posibil ca mai degrabă democrația să fie mai necesară pentru unii decât oligarhia, iar pentru alții aceasta să fie <mai necesară> decât cealaltă. După aceasta, <este de cercetat> cum trebuie să alcătuiască aceste constituții cel care dorește <să le întemeieze>; mă refer la fiecare tip de democrație în parte și, la rândul ei, la oligarhie. La sfârșitul tuturor acestor <cercetări>, atunci când vom menționa pe scurt tot ceea ce este posibil, va trebui să încercăm să prezentăm modurile de corupere și de menținere a constituțiilor[168], atât în general cât și separat pentru fiecare, și care sunt motivele pentru care aceste lucruri se întâmplă mai cu seamă în mod natural.

III.

Există mai multe constituții pentru că există mai multe părți ale întregii cetăți[169]. Mai întâi, constatăm că toate cetățile sunt alcătuite din familii, iar în această mulțime este necesar să existe bogați, săraci, și alții de condiție medie. Cei care sunt bogați dețin arme grele, iar cei săraci dețin arme ușoare. Constatăm și faptul că demosul este compus din agricultori, negustori și artizani. Și între membrii elitei există diferențe, atât după bogăție cât și după mărimea averii, de pildă în creșterea cailor, căci acest lucru este dificil de practicat pentru cei care nu sunt bogați. Din acest motiv, încă din vremurile străvechi, în cetățile în care puterea se întemeia pe cavalerie exista o oligarhie. Căci ei se foloseau de cavalerie pentru războaiele cu orașele învecinate, de pildă cei din Eretria, din Chalcis și din Magnesia de pe <râul> Meandros, și mulți alții din Asia. Pe lângă aceste diferențe de avere există și unele după neam, după virtute și după orice altceva am mai spus în <scrierile> dedicate celei mai bune forme de guvernare[170] că reprezintă o parte 1290 a a cetății. Căci acolo am arătat din câte părți este necesar să fie alcătuită o cetate.

Τούτων γὰρ τῶν μερῶν ὁτὲ μὲν πάντα μετέχει τῆς πολιτείας ὁτὲ δ' ἐλάττω ὁτὲ δὲ πλείω. φανερὸν τοίνυν ὅτι πλείους ἀναγκαῖον εἶναι πολιτείας, εἴδει διαφερούσας ἀλλήλων· καὶ γὰρ ταῦτ' εἴδει διαφέρει τὰ μέρη σφῶν αὐτῶν. πολιτεία μὲν γὰρ ἡ τῶν ἀρχῶν τάξις ἐστί, ταύτας δὲ διανέμονται πάντες ἢ κατὰ τὴν δύναμιν τῶν μετεχόντων ἢ κατά τιν' αὐτῶν ἰσότητα κοινήν, λέγω δ' οἷον τῶν ἀπόρων ἢ τῶν εὐπόρων ἢ κοινήν τιν' ἀμφοῖν. ἀναγκαῖον ἄρα πολιτείας εἶναι τοσαύτας ὅσαι περ τάξεις κατὰ τὰς ὑπεροχάς εἰσι καὶ κατὰ τὰς διαφορὰς τῶν μορίων.

Μάλιστα δὲ δοκοῦσιν εἶναι δύο, καθάπερ ἐπὶ τῶν πνευμάτων λέγεται τὰ μὲν βόρεια τὰ δὲ νότια, τὰ δ' ἄλλα τούτων παρεκβάσεις, οὕτω καὶ τῶν πολιτειῶν δύο, δῆμος καὶ ὀλιγαρχία. τὴν γὰρ ἀριστοκρατίαν τῆς ὀλιγαρχίας εἶδος τιθέασιν ὡς οὖσαν ὀλιγαρχίαν τινά, καὶ τὴν καλουμένην πολιτείαν δημοκρατίας, ὥσπερ ἐν τοῖς πνεύμασι τὸν μὲν ζέφυρον τοῦ βορέου, τοῦ δὲ νότου τὸν εὖρον. ὁμοίως δ' ἔχει καὶ περὶ τὰς ἁρμονίας, ὥς φασί τινες· καὶ γὰρ ἐκεῖ τίθενται εἴδη δύο, τὴν δωριστὶ καὶ τὴν φρυγιστί, τὰ δ' ἄλλα συντάγματα τὰ μὲν Δώρια τὰ δὲ Φρύγια καλοῦσιν. μάλιστα μὲν οὖν εἰώθασιν οὕτως ὑπολαμβάνειν περὶ τῶν πολιτειῶν.

Ἀληθέστερον δὲ καὶ βέλτιον ὡς ἡμεῖς διείλομεν, δυοῖν ἢ μιᾶς οὔσης τῆς καλῶς συνεστηκυίας τὰς ἄλλας εἶναι παρεκβάσεις, τὰς μὲν τῆς εὖ κεκραμένης ἁρμονίας τὰς δὲ τῆς ἀρίστης πολιτείας, ὀλιγαρχικὰς μὲν τὰς συντονωτέρας καὶ δεσποτικωτέρας, τὰς δ' ἀνειμένας καὶ μαλακὰς δημοτικάς.

δ.

Οὐ δεῖ δὲ τιθέναι δημοκρατίαν, καθάπερ εἰώθασί τινες νῦν, ἁπλῶς οὕτως, ὅπου κύριον τὸ πλῆθος. καὶ γὰρ ἐν ταῖς ὀλιγαρχίαις καὶ πανταχοῦ τὸ πλέον μέρος κύριον, οὐδ' ὀλιγαρχίαν, ὅπου κύριοι ὀλίγοι τῆς πολιτείας. εἰ γὰρ εἴησαν οἱ πάντες χίλιοι καὶ τριακόσιοι, καὶ τούτων οἱ χίλιοι πλούσιοι, καὶ μὴ μεταδιδοῖεν ἀρχῆς τοῖς τριακοσίοις καὶ

Dintre <membrii> acestor părți, uneori iau parte la constituție toți, alteori mai puțini și alteori mai mulți. Este însă evident că este necesară existența mai multor constituții care să se deosebească una de cealaltă ca specie, pentru că și părțile lor se deosebesc specific. Căci constituția reprezintă organizarea magistraturilor care se distribuie toate fie după capacitatea participanților, fie după o anumită egalitate comună acestora, mă refer fie la cei bogați, fie la cei săraci, fie la ceva comun acestora. Este așadar necesară existența a tot atât de multe constituții pe cât de multe organizări <ale magistraturilor> există, atât după criteriul superiorităților cât și după cel al diferențelor dintre părțile <cetății>.

S-ar părea că ar exista mai cu seamă două <constituții>, tot așa cum se spune despre vânturi, că unele sunt din nord iar altele sunt din sud[17], pe când celelalte sunt deviații ale acestora. Tot așa există două <tipuri> de constituție, democrația și oligarhia. Căci aristocrația este considerată o specie a oligarhiei, ca și cum ea ar fi o oligarhie anumită, pe când regimul constituțional <este considerat> drept o democrație, tot așa cum între vânturi zefirul este din nord, iar eurosul este din sud. În același fel stau lucrurile în privința armoniilor, așa cum spun unii. Căci și acolo se spune că există două <moduri>, unul dorian și altul frigian, iar unele acorduri se numesc doriene, iar celelalte frigiene. Există deci obișnuința de a considera astfel constituțiile.

Este însă foarte adevărat și foarte bine să se facă această distincție, așa cum am făcut-o noi, <admițând> existența a două sau a unei singure alcătuiri drept bune și a tuturor celorlalte drept deviante, într-un caz în privința armoniilor bine combinate, în celălalt caz în privința celei mai bune constituții, întrucât oligarhiile cunosc tonalități mai aspre și mai despotice, iar democrațiile sunt mai permisive și mai lejere.

IV.

Democrația nu trebuie considerată, așa cum obișnuiesc astăzi unii, ca fiind în sens absolut o putere a mulțimii, căci și în cazul oligarhiilor partea mai numeroasă se află la conducere, pentru că nu se realizează o oligarhie acolo unde conducătorii constituției sunt puțini. Căci dacă ar fi toți o mie trei sute, iar o mie dintre aceștia ar fi bogați și nu ar împărți puterea cu ceilalți trei sute care

πένησιν ἐλευθέροις οὖσι καὶ τἆλλα ὁμοίοις, οὐθεὶς ἂν φαίη δημοκρατεῖσθαι τούτους· ὁμοίως δὲ καὶ εἰ πένητες ὀλίγοι μὲν εἶεν, κρείττους δὲ τῶν εὐπόρων πλειόνων ὄντων, οὐδεὶς ἂν ὀλιγαρχίαν προσαγορεύσειεν οὐδὲ τὴν τοιαύτην, εἰ τοῖς ἄλλοις οὖσι πλουσίοις μὴ μετείη τῶν τιμῶν.

1290 b Μᾶλλον τοίνυν λεκτέον ὅτι δῆμος μέν ἐστιν ὅταν οἱ ἐλεύθεροι κύριοι ὦσιν, ὀλιγαρχία δ' ὅταν οἱ πλούσιοι, ἀλλὰ συμβαίνει τοὺς μὲν πολλοὺς εἶναι τοὺς δ' ὀλίγους· ἐλεύθεροι μὲν γὰρ πολλοί, πλούσιοι δ' ὀλίγοι. καὶ γὰρ ἂν εἰ κατὰ μέγεθος διενέμοντο τὰς ἀρχάς, ὥσπερ ἐν Αἰθιοπίᾳ φασί τινες, ἢ κατὰ κάλλος, ὀλιγαρχία ἦν ἄν· ὀλίγον γὰρ τὸ πλῆθος καὶ τὸ τῶν καλῶν καὶ τὸ τῶν μεγάλων. οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ τούτοις μόνον ἱκανῶς ἔχει διωρίσθαι τὰς πολιτείας ταύτας· ἀλλ' ἐπεὶ πλείονα μόρια καὶ τοῦ δήμου καὶ τῆς ὀλιγαρχίας εἰσίν, ἔτι διαληπτέον ὡς οὔτ' ἂν οἱ ἐλεύθεροι ὀλίγοι ὄντες πλειόνων καὶ μὴ ἐλευθέρων ἄρχωσι, δῆμος, οἷον ἐν Ἀπολλωνίᾳ τῇ ἐν τῷ Ἰονίῳ καὶ ἐν Θήρᾳ, ἐν τούτων γὰρ ἑκατέρᾳ τῶν πόλεων ἐν ταῖς τιμαῖς ἦσαν οἱ διαφέροντες κατ' εὐγένειαν καὶ πρῶτοι κατασχόντες τὰς ἀποικίας, ὀλίγοι ὄντες, πολλῶν, οὔτε ἂν οἱ πλούσιοι διὰ τὸ κατὰ πλῆθος ὑπερέχειν, ὀλιγαρχία, οἷον ἐν Κολοφῶνι τὸ παλαιόν, ἐκεῖ γὰρ ἐκέκτηντο μακρὰν οὐσίαν οἱ πλείους πρὶν γενέσθαι τὸν πόλεμον τὸν πρὸς Λυδούς, ἀλλ' ἔστι δημοκρατία μὲν ὅταν οἱ ἐλεύθεροι καὶ ἄποροι πλείους ὄντες κύριοι τῆς ἀρχῆς ὦσιν, ὀλιγαρχία δ' ὅταν οἱ πλούσιοι καὶ εὐγενέστεροι ὀλίγοι ὄντες.

Ὅτι μὲν οὖν πολιτεῖαι πλείους, καὶ δι' ἣν αἰτίαν, εἴρηται· διότι δὲ πλείους τῶν εἰρημένων, καὶ τίνες καὶ διὰ τί, λέγωμεν ἀρχὴν λαβόντες τὴν εἰρημένην πρότερον. ὁμολογοῦμεν γὰρ οὐχ ἓν μέρος ἀλλὰ πλείω πᾶσαν ἔχειν πόλιν. ὥσπερ οὖν εἰ ζῴου προῃρούμεθα λαβεῖν εἴδη, πρῶτον ἂν ἀποδιωρίζομεν ἅπερ ἀναγκαῖον πᾶν ἔχειν ζῷον, οἷον ἔνιά τε τῶν αἰσθητηρίων καὶ τὸ τῆς τροφῆς ἐργαστικὸν καὶ δεκτικόν, οἷον στόμα καὶ κοιλίαν, πρὸς δὲ τούτοις, οἷς κινεῖται μορίοις ἕκαστον αὐτῶν· εἰ δὴ τοσαῦτα εἴη μόνον, τούτων δ' εἶεν διαφοραί, λέγω δ' οἷον στόματός τινα πλείω γένη καὶ κοιλίας καὶ τῶν αἰσθητηρίων, ἔτι δὲ καὶ τῶν κινητικῶν μορίων, ὁ τῆς συζεύξεως τῆς τούτων ἀριθμὸς ἐξ ἀνάγκης ποιήσει πλείω γένη ζῴων (οὐ γὰρ οἷόν τε ταὐτὸν

sunt liberi și săraci, cu care ei se aseamănă în alte privințe, nimănui nu i s-ar părea că aceștia se află în democrație. Tot așa, dacă săracii ar fi puțini la număr și ar fi mai puternici decât cei bogați, în ciuda numărului lor mare, nimeni nu ar declara aceasta drept o oligarhie, dacă bogații nu ar lua parte la magistraturi.

Ar trebui să se spună mai degrabă că este vorba despre un regim 1290 b al demosului atunci când oamenii liberi guvernează, și despre oligarhie atunci când o fac cei bogați, deoarece unii sunt mulți iar ceilalți sunt puțini în mod accidental. Căci oamenii liberi sunt mulți, iar cei bogați sunt puțini. Căci dacă magistraturile s-ar distribui după criteriul staturii, așa cum spun unii că se întâmplă în Ethiopia[172], sau după frumusețe, aceasta ar fi tot o oligarhie pentru că mulțimea celor înalți și a celor frumoși este restrânsă. Dar nu este suficientă definirea acestor constituții prin aceste <criterii> ci, pentru că există mai multe părți ale demosului și ale oligarhiei, este remarcabil faptul că nu este vorba de un regim al demosului nici atunci când cei liberi și puțini îi conduc pe cei mulți și lipsiți de libertate, așa cum este la Apollonia, în golful ionian, precum și la Thera (în fiecare dintre aceste cetăți aveau acces la funcții cei care se deosebeau prin neam, adică descendenții celor care au întemeiat coloniile, care erau puțini în raport cu mulțimea), dar nici atunci când cei bogați sunt superiori numeric, așa cum se petrecea odinioară la Colophon. Căci acolo cei mai mulți localnici dețineau o avere considerabilă înaintea războiului cu lydienii. Dimpotrivă, o democrație are loc atunci când cei liberi și săraci, fiind mai mulți, dețin puterea, și o oligarhie are loc atunci când o dețin cei bogați și de neam ales, care sunt puțini la număr.

S-a arătat așadar că există și de ce există mai multe constituții. Să spunem însă de ce sunt mai multe decât cele înșirate și care anume sunt ele, preluând principiul enunțat anterior. Suntem de acord cu faptul că nici o cetate nu conține o singură parte, ci mai multe. Așadar, este ca și cum ne-am decide să luăm în considerare speciile viețuitorului: noi am defini mai întâi ceea ce îi este necesar fiecărui viețuitor, de pildă unele dintre organele de simț, apoi <organul> digestiei și al receptării hranei, adică gura și stomacul și, pe lângă acestea, părțile prin care fiecare se mișcă. Dacă ar exista numai aceste specii și ar exista niște diferențe ale lor (mă refer la faptul că există genuri variate de gură, de stomac, de organe de simț și de organe de mișcare), numărul combinațiilor acestora va da cu siguranță mai multe genuri de viețuitoare, pentru că un singur

ζῷον ἔχειν πλείους στόματος διαφοράς, ὁμοίως δὲ οὐδ' ὤτων), ὥσθ' ὅταν ληφθῶσι τούτων πάντες οἱ ἐνδεχόμενοι συνδυασμοί, ποιήσουσιν εἴδη ζῴου, καὶ τοσαῦτ' εἴδη τοῦ ζῴου ὅσαι περ αἱ συζεύξεις τῶν ἀναγκαίων μορίων εἰσίν.

Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ τῶν εἰρημένων πολιτειῶν. καὶ γὰρ αἱ πόλεις οὐκ ἐξ ἑνὸς ἀλλ' ἐκ πολλῶν σύγκεινται μερῶν, ὥσπερ εἴρηται πολλάκις. ἓν μὲν οὖν ἐστι τὸ περὶ τὴν τροφὴν 1291a πλῆθος, οἱ καλούμενοι γεωργοί, δεύτερον δὲ τὸ καλούμενον βάναυσον. ἔστι δὲ τοῦτο τὸ περὶ τὰς τέχνας ὧν ἄνευ πόλιν ἀδύνατον οἰκεῖσθαι· τούτων δὲ τῶν τεχνῶν τὰς μὲν ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχειν δεῖ, τὰς δὲ εἰς τρυφὴν ἢ τὸ καλῶς ζῆν, τρίτον δὲ τὸ ἀγοραῖον. λέγω δ' ἀγοραῖον τὸ περὶ τὰς πράσεις καὶ τὰς ὠνὰς καὶ τὰς ἐμπορίας καὶ καπηλείας διατρῖβον, τέταρτον δὲ τὸ θητικόν, πέμπτον δὲ γένος τὸ προπολεμῆσον, ὃ τούτων οὐθὲν ἧττόν ἐστιν ἀναγκαῖον ὑπάρχειν, εἰ μέλλουσι μὴ δουλεύσειν τοῖς ἐπιοῦσιν. μὴ γὰρ ἓν τῶν ἀδυνάτων ᾖ πόλιν ἄξιον εἶναι καλεῖν τὴν φύσει δούλην· αὐτάρκης γὰρ ἡ πόλις, τὸ δὲ δοῦλον οὐκ αὔταρκες.

Διόπερ ἐν τῇ Πολιτείᾳ κομψῶς τοῦτο, οὐχ ἱκανῶς δὲ εἴρηται. φησὶ γὰρ ὁ Σωκράτης ἐκ τεττάρων τῶν ἀναγκαιοτάτων πόλιν συγκεῖσθαι, λέγει δὲ τούτους ὑφάντην καὶ γεωργὸν καὶ σκυτοτόμον καὶ οἰκοδόμον· πάλιν δὲ προστίθησιν, ὡς οὐκ αὐτάρκων τούτων, χαλκέα καὶ τοὺς ἐπὶ τοῖς ἀναγκαίοις βοσκήμασιν, ἔτι δ' ἔμπορόν τε καὶ κάπηλον· καὶ ταῦτα πάντα γίνεται πλήρωμα τῆς πρώτης πόλεως, ὡς τῶν ἀναγκαίων τε χάριν πᾶσαν πόλιν συνεστηκυῖαν, ἀλλ' οὐ τοῦ καλοῦ μᾶλλον, ἴσον τε δεομένην σκυτέων τε καὶ γεωργῶν. τὸ δὲ προπολεμοῦν οὐ πρότερον ἀποδίδωσι μέρος πρὶν ἢ τῆς χώρας αὐξομένης καὶ τῆς τῶν πλησίον ἁπτομένης εἰς πόλεμον καταστῶσιν. ἀλλὰ μὴν καὶ ἐν τοῖς τέτταρσι καὶ τοῖς ὁποσοισοῦν κοινωνοῖς ἀναγκαῖον εἶναί τινα τὸν ἀποδώσοντα καὶ κρινοῦντα τὸ δίκαιον. εἴπερ οὖν καὶ ψυχὴν ἄν τις θείη ζῴου μόριον μᾶλλον ἢ σῶμα, καὶ πόλεων τὰ τοιαῦτα μᾶλλον θετέον τῶν εἰς τὴν ἀναγκαίαν χρῆσιν συντεινόντων, τὸ πολεμικὸν καὶ τὸ μετέχον δικαιοσύνης δικαστικῆς, πρὸς δὲ τούτοις τὸ βουλευόμενον, ὅπερ ἐστὶ συνέσεως πολιτικῆς ἔργον.

Καὶ ταῦτ' εἴτε κεχωρισμένως ὑπάρχει τισὶν εἴτε τοῖς αὐτοῖς, οὐθὲν διαφέρει πρὸς τὸν λόγον· καὶ γὰρ ὁπλιτεύειν

animal nu are mai multe guri și nici mai multe urechi diferite. În acest fel, atunci când se iau în considerare toate alăturările posibile, rezultă speciile viețuitorului, și sunt atâtea specii câte combinații ale organelor există[173].

În același fel se întâmplă și cu constituțiile pomenite, căci și cetățile sunt alcătuite din mai multe părți și nu din una singură, așa cum s-a spus adesea. Una <dintre ele> este mulțimea care se ocupă cu hrana, iar aceștia sunt numiți agricultori. În al doilea rând vine 1291 a
lucrătorul, care se ocupă cu tehnicile fără care o cetate nu poate fi administrată. Dintre aceste tehnici, unele trebuie să existe în mod necesar, pe când altele vizează comoditatea și viața cea bună. Al treilea este comerciantul. Îl numesc comerciant pe cel care se ocupă cu vânzări și cumpărări, atât cu negustorii cât și cu precupeții[174]. Al patrulea este plebeul, iar în al cincilea rând vine grupul războinicilor. Existența acestora nu este mai puțin necesară pentru cei care doresc o cetate nesupusă dușmanilor, căci este imposibil ca o cetate aservită în mod natural să își merite numele. O cetate este autarhică, pe când sclavul nu este autarhic.

Acest lucru a fost tratat cu abilitate în *Republica*[175], dar inadecvat. Căci Socrate spune că în alcătuirea unei cetăți intră în mod absolut necesar patru <oameni>, anume țesătorul, agricultorul, cizmarul și zidarul; pe urmă, ca și cum aceștia nu ar avea autarhie, îi adaugă pe lucrătorul în aramă, pe crescătorii animalelor necesare, pe negustor și pe precupeț. Și toți aceștia reprezintă conținutul celei dintâi cetăți, ca și cum fiecare cetate ar fi alcătuită în vederea necesităților și nu mai degrabă a binelui, având în egală măsură nevoie de cizmari și de agricultori. Pe urmă, el nu instituie clasa militară înainte de iscarea unui război în vederea creșterii teritoriului și cucerirea celor din vecini. Dar chiar și în aceste comunități de patru sau de oricât de mulți membri este necesară existența cuiva care să împartă și să judece dreptatea. Tot așa cum sufletul ar putea fi considerat ca o parte a viețuitorului mai degrabă decât corpul, tot așa ar trebui considerate părți ale cetății, mai degrabă decât cele care vizează utilitatea necesară, grupul războinic și cel care participă la dreptate în judecătorie și, pe lângă aceștia, la funcția deliberativă, întrucât aceasta reprezintă o înfăptuire a priceperii politice.

Raționamentul nu se modifică deloc dacă aceste <funcții> revin unor <oameni> care sunt diferiți sau sunt aceiași, căci se

καὶ γεωργεῖν συμβαίνει τοῖς αὐτοῖς πολλάκις. ὥστε εἴπερ καὶ ταῦτα καὶ ἐκεῖνα θετέα μόρια τῆς πόλεως, φανερὸν ὅτι τό γε ὁπλιτικὸν ἀναγκαῖόν ἐστι μόριον τῆς πόλεως. ἕβδομον δὲ τὸ ταῖς οὐσίαις λειτουργοῦν, ὃ καλοῦμεν εὐπόρους. ὄγδοον δὲ τὸ δημιουργικὸν καὶ τὸ περὶ τὰς ἀρχὰς λειτουργοῦν, εἴπερ ἄνευ ἀρχόντων ἀδύνατον εἶναι πόλιν. ἀναγκαῖον οὖν εἶναί τινας τοὺς δυναμένους ἄρχειν καὶ λειτουργοῦντας ἢ συνεχῶς ἢ κατὰ μέρος τῇ πόλει ταύτην τὴν λειτουργίαν.

Λοιπὰ δὲ περὶ ὧν τυγχάνομεν διωρικότες ἀρτίως, τὸ βουλευόμενον καὶ κρῖνον περὶ τῶν δικαίων τοῖς ἀμφισβητοῦσιν. εἴπερ οὖν ταῦτα δεῖ γενέσθαι ταῖς πόλεσι, 1291 b καὶ καλῶς γενέσθαι καὶ δικαίως, ἀναγκαῖον καὶ μετέχοντας εἶναί τινας ἀρετῆς τῶν πολιτῶν. τὰς μὲν οὖν ἄλλας δυνάμεις τοῖς αὐτοῖς ὑπάρχειν ἐνδέχεσθαι δοκεῖ πολλοῖς, οἷον τοὺς αὐτοὺς εἶναι τοὺς προπολεμοῦντας καὶ γεωργοῦντας καὶ τεχνίτας, ἔτι δὲ τοὺς βουλευομένους τε καὶ κρίνοντας· ἀντιποιοῦνται δὲ καὶ τῆς ἀρετῆς πάντες, καὶ τὰς πλείστας ἀρχὰς ἄρχειν οἴονται δύνασθαι· ἀλλὰ πένεσθαι καὶ πλουτεῖν τοὺς αὐτοὺς ἀδύνατον. διὸ ταῦτα μέρη μάλιστα εἶναι δοκεῖ πόλεως, οἱ εὔποροι καὶ οἱ ἄποροι. ἔτι δὲ διὰ τὸ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοὺς μὲν ὀλίγους εἶναι τοὺς δὲ πολλοὺς ταῦτα ἐναντία μέρη φαίνεται τῶν τῆς πόλεως μορίων. ὥστε καὶ τὰς πολιτείας κατὰ τὰς ὑπεροχὰς τούτων καθιστᾶσι, καὶ δύο πολιτεῖαι δοκοῦσιν εἶναι, δημοκρατία καὶ ὀλιγαρχία.

Ὅτι μὲν οὖν εἰσι πολιτεῖαι πλείους, καὶ διὰ τίνας αἰτίας, εἴρηται πρότερον· ὅτι δὲ ἔστι καὶ δημοκρατίας εἴδη πλείω καὶ ὀλιγαρχίας, λέγωμεν. φανερὸν δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων. εἴδη γὰρ πλείω τοῦ τε δήμου καὶ τῶν λεγομένων γνωρίμων ἔστιν, οἷον δήμου μὲν εἴδη ἓν μὲν οἱ γεωργοί, ἕτερον δὲ τὸ περὶ τὰς τέχνας, ἄλλο δὲ τὸ ἀγοραῖον τὸ περὶ ὠνὴν καὶ πρᾶσιν διατρῖβον, ἄλλο δὲ τὸ περὶ τὴν θάλατταν, καὶ τούτου τὸ μὲν πολεμικὸν τὸ δὲ χρηματιστικὸν τὸ δὲ πορθμευτικὸν τὸ δ' ἁλιευτικόν, πολλαχοῦ γὰρ ἕκαστα τούτων πολύοχλα, οἷον ἁλιεῖς μὲν ἐν Τάραντι καὶ Βυζαντίῳ, τριηρικὸν δὲ Ἀθήνησιν, ἐμπορικὸν δὲ ἐν Αἰγίνῃ καὶ Χίῳ, πορθμικὸν δ' ἐν Τενέδῳ, πρὸς δὲ τούτοις τὸ χερνητικὸν καὶ τὸ μικρὰν ἔχον οὐσίαν ὥστε μὴ δύνασθαι σχολάζειν, ἔτι τὸ μὴ ἐξ ἀμφοτέρων πολιτῶν ἐλεύθερον, κἂν εἴ τι τοιοῦτον ἕτερον πλήθους εἶδος· τῶν δὲ

întâmplă adesea ca aceiaşi <oameni> să poarte armele şi să lucreze pământul. Fiind presupuse astfel ca părţi ale cetăţii atât acestea cât şi celelalte, este evident că funcţia militară este parte a cetăţii în mod necesar. A şaptea parte o reprezintă cei care slujesc prin averile lor, pe care noi îi numim bogaţi. A opta parte este cea lucrătoare, a celor care slujesc în magistraturi, căci în lipsa magistraţilor nu este posibilă o cetate. Este aşadar necesară existenţa unora care să fie capabili să conducă şi să slujească <astfel>, fie că această slujbă este neîntreruptă sau este ocupată alternativ în cetate.

Rămân cei pe care urmează să îi cercetăm, anume cei care deliberează şi judecă în procesele împricinaţilor. Aşadar, dacă este necesară fiinţarea lor în cetăţi, în mod bun şi drept, atunci este 1291 b
necesară participarea oamenilor politici la o anumită virtute. Multora li se pare că celelalte aptitudini pot aparţine aceloraşi <oameni>, ca de pildă războinicii, agricultorii şi meşteşugarii să fie aceiaşi, pe urmă cei care deliberează şi cei care judecă. Toţi pretind această virtute şi cred în puterea lor de a împlini mai multe magistraturi. Dar nu este posibil ca ei să fie simultan bogaţi şi săraci. De aceea s-ar părea mai cu seamă că săracii şi bogaţii reprezintă părţi ale cetăţii. Pe urmă, pentru că cel mai adesea, dintre părţile cetăţii, unii sunt puţini iar ceilalţi sunt mulţi, aceste părţi par reciproc contrare. De aceea şi sunt împărţite constituţiile potrivit acestor excedenţe şi s-ar părea că există două constituţii, adică democraţia şi oligarhia[176].

S-a arătat mai înainte că există şi de ce există mai multe constituţii. Să spunem acum că există mai multe tipuri atât în cazul democraţiei, cât şi în cazul oligarhiei. Acest lucru este evident din cele spuse, căci există mai multe tipuri ale demosului, ca şi ale celor care poartă numele de elite. De exemplu, un tip de demos sunt agricultorii, alt tip sunt meşteşugarii, alt tip sunt comercianţii care se ocupă cu vânzarea şi cumpărarea. Alţii sunt oamenii mării, iar între aceştia există războinici, comercianţi, transportatori sau pescari. Adesea, fiecare dintre aceştia sunt numeroşi, aşa cum sunt pescarii la Tarent şi la Byzantion, posesorii de trireme la Athena, negustorii la Egina şi la Chios, transportatorii la Tenedos. Pe lângă aceştia, mai sunt şi lucrătorii manuali şi cei care au avere puţină, astfel încât nu se pot bucura de răgaz. Pe urmă, sunt oamenii liberi care nu provin din amândoi <părinţii> cetăţeni, precum şi vreun alt tip de mulţime, dacă ea este <posibilă>. În privinţa membrilor elitei,

γνωρίμων πλοῦτος εὐγένεια ἀρετὴ παιδεία καὶ τὰ τούτοις λεγόμενα κατὰ τὴν αὐτὴν διαφοράν.

Δημοκρατία μὲν οὖν ἐστι πρώτη μὲν ἡ λεγομένη μάλιστα κατὰ τὸ ἴσον. ἴσον γάρ φησιν ὁ νόμος ὁ τῆς τοιαύτης δημοκρατίας τὸ μηδὲν μᾶλλον ὑπερέχειν τοὺς ἀπόρους ἢ τοὺς εὐπόρους, μηδὲ κυρίους εἶναι ὁποτερουσοῦν, ἀλλ' ὁμοίους ἀμφοτέρους. εἴπερ γὰρ ἐλευθερία μάλιστ' ἔστιν ἐν δημοκρατίᾳ, καθάπερ ὑπολαμβάνουσί τινες, καὶ ἰσότης, οὕτως ἂν εἴη μάλιστα, κοινωνούτων ἁπάντων μάλιστα τῆς πολιτείας ὁμοίως. ἐπεὶ δὲ πλείων ὁ δῆμος, κύριον δὲ τὸ δόξαν τοῖς πλείοσιν, ἀνάγκη δημοκρατίαν εἶναι ταύτην. ἓν μὲν οὖν εἶδος δημοκρατίας τοῦτο· ἄλλο δὲ τὸ τὰς ἀρχὰς ἀπὸ τιμημάτων εἶναι, βραχέων δὲ τούτων ὄντων· δεῖ δὲ τῷ κτωμένῳ ἐξουσίαν εἶναι μετέχειν καὶ τὸν ἀποβάλλοντα μὴ
1292a μετέχειν· ἕτερον εἶδος δημοκρατίας τὸ μετέχειν ἅπαντας τοὺς πολίτας ὅσοι ἀνυπεύθυνοι, ἄρχειν δὲ τὸν νόμον· ἕτερον δὲ εἶδος δημοκρατίας τὸ παντὶ μετεῖναι τῶν ἀρχῶν, ἐὰν μόνον ᾖ πολίτης, ἄρχειν δὲ τὸν νόμον· ἕτερον δὲ εἶδος δημοκρατίας τἆλλα μὲν εἶναι ταὐτά, κύριον δ' εἶναι τὸ πλῆθος καὶ μὴ τὸν νόμον. τοῦτο δὲ γίνεται ὅταν τὰ ψηφίσματα κύρια ᾖ ἀλλὰ μὴ ὁ νόμος· συμβαίνει δὲ τοῦτο διὰ τοὺς δημαγωγούς.

Ἐν μὲν γὰρ ταῖς κατὰ νόμον δημοκρατουμέναις οὐ γίνεται δημαγωγός, ἀλλ' οἱ βέλτιστοι τῶν πολιτῶν εἰσιν ἐν προεδρίᾳ· ὅπου δ' οἱ νόμοι μή εἰσι κύριοι, ἐνταῦθα γίνονται δημαγωγοί. μόναρχος γὰρ ὁ δῆμος γίνεται, σύνθετος εἷς ἐκ πολλῶν· οἱ γὰρ πολλοὶ κύριοί εἰσιν οὐχ ὡς ἕκαστος ἀλλὰ πάντες. Ὅμηρος δὲ ποίαν λέγει οὐκ ἀγαθὸν εἶναι πολυκοιρανίην, πότερον ταύτην ἢ ὅταν πλείους ὦσιν οἱ ἄρχοντες ὡς ἕκαστος, ἄδηλον. ὁ δ' οὖν τοιοῦτος δῆμος, ἅτε μόναρχος ὤν, ζητεῖ μοναρχεῖν διὰ τὸ μὴ ἄρχεσθαι ὑπὸ νόμου, καὶ γίνεται δεσποτικός, ὥστε οἱ κόλακες ἔντιμοι, καὶ ἔστιν ὁ τοιοῦτος δῆμος ἀνάλογον τῶν μοναρχιῶν τῇ τυραννίδι. διὸ καὶ τὸ ἦθος τὸ αὐτό, καὶ ἄμφω δεσποτικὰ τῶν βελτιόνων, καὶ τὰ ψηφίσματα ὥσπερ ἐκεῖ τὰ ἐπιτάγματα, καὶ ὁ δημαγωγὸς καὶ ὁ κόλαξ οἱ αὐτοὶ καὶ ἀνάλογον. καὶ μάλιστα δ' ἑκάτεροι παρ' ἑκατέροις ἰσχύουσιν, οἱ μὲν κόλακες παρὰ τοῖς τυράννοις, οἱ δὲ δημαγωγοὶ παρὰ τοῖς δήμοις τοῖς τοιούτοις. αἴτιοι δέ εἰσι τοῦ εἶναι τὰ

<ei se deosebesc> prin bogăție, neam ales, virtute, educație și prin toate cele enumerate potrivit acestei distincții.

Așadar, democrația își poartă în primul rând numele mai cu seamă datorită egalității. Legea unei asemenea democrații vede egalitatea drept faptul de a nu îi pune pe săraci sau pe bogați mai prejos <decât pe ceilalți> și nici să nu fie vreunii dintre ei stăpânii <celorlalți>, ci ambii să fie egali. Dacă libertatea și egalitatea se regăsesc prin excelență în democrație, așa cum susțin unii, acest lucru s-ar petrece astfel dacă toți ar deține în comun puterea prin excelență în mod egal. Și pentru că demosul este majoritar, iar opinia celor mulți este suverană, este necesar ca această <constituție> să fie o democrație. Acesta este așadar unul dintre tipurile democrației. Altul este cel în care magistraturile se acordă în funcție de niște venituri, însă acestea sunt de scurtă durată, căci în acest caz este necesar să participe <la putere> cel care are resurse, dar nu și cel lipsit de ele. Un alt tip 1292 a
de democrație este cel în care iau parte la putere toți cei care sunt în mod incontestabil cetățeni, sub guvernarea legii. Alt tip de democrație este cel în care iau parte la magistraturi cu toții, numai cu condiția de a fi cetățeni, sub guvernarea legii[177]. Alt tip de democrație este cel în care toate celelalte <trăsături> sunt aceleași, dar nu este suverană legea, ci mulțimea: acest lucru apare atunci când guvernarea are loc prin decrete și nu prin legi, și ea este produsul demagogilor.

Acolo unde guvernarea are loc democratic și conform legilor, nu apare demagogul, ci în frunte se află cei mai buni dintre cetățeni. Însă unde legile nu sunt suverane, acolo se nasc demagogii, căci demosul devine monarh, <adică> unul alcătuit din multiplu. Pentru că cei mulți sunt suverani, dar nu fiecare în parte, ci toți <la un loc>. Atunci când Homer spune că guvernarea celor mulți nu este bună[178], nu este clar dacă <se referă> la acest <din urmă tip> sau la cel în care conduc cei mulți în particular. Un asemenea demos, când este monarh, încearcă să conducă monarhic. Dar pentru că nu conduce după lege, el devine despotic, iar lingușitorii ajung la mare cinste. Un asemenea demos este <între democrații> analogic tiraniei între monarhii. Caracterul lor este același, iar ele sunt despotice față de cei mai buni <cetățeni>. Decretele devin asemeni poruncilor din celălalt caz, iar demagogul este analogic lingușitorului. Căci fiecare dintre ei exercită o mare putere asupra tuturora: lingușitorii față de tirani, iar demagogii față de acest fel de demos. Ei sunt cauze ale faptului că decretele sunt suverane și nu

ψηφίσματα κύρια ἀλλὰ μὴ τοὺς νόμους οὗτοι, πάντα ἀνάγοντες εἰς τὸν δῆμον· συμβαίνει γὰρ αὐτοῖς γίνεσθαι μεγάλοις διὰ τὸ τὸν μὲν δῆμον πάντων εἶναι κύριον, τῆς δὲ τοῦ δήμου δόξης τούτους· πείθεται γὰρ τὸ πλῆθος τούτοις. ἔτι δ' οἱ ταῖς ἀρχαῖς ἐγκαλοῦντες τὸν δῆμόν φασι δεῖν κρίνειν, ὁ δὲ ἀσμένως δέχεται τὴν πρόκλησιν· ὥστε καταλύονται πᾶσαι αἱ ἀρχαί.

Εὐλόγως δὲ ἂν δόξειεν ἐπιτιμᾶν ὁ φάσκων τὴν τοιαύτην εἶναι δημοκρατίαν οὐ πολιτείαν. ὅπου γὰρ μὴ νόμοι ἄρχουσιν, οὐκ ἔστι πολιτεία. δεῖ γὰρ τὸν μὲν νόμον ἄρχειν πάντων, τῶν δὲ καθ' ἕκαστα τὰς ἀρχάς, καὶ ταύτην πολιτείαν κρίνειν. ὥστ' εἴπερ ἐστὶ δημοκρατία μία τῶν πολιτειῶν, φανερὸν ὡς ἡ τοιαύτη κατάστασις, ἐν ᾗ ψηφίσμασι πάντα διοικεῖται, οὐδὲ δημοκρατία κυρίως· οὐθὲν γὰρ ἐνδέχεται ψήφισμα εἶναι καθόλου. τὰ μὲν οὖν τῆς δημοκρατίας εἴδη διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

ε.

Ὀλιγαρχίας δὲ εἴδη ἓν μὲν τὸ ἀπὸ τιμημάτων εἶναι τὰς ἀρχὰς τηλικούτων ὥστε τοὺς ἀπόρους μὴ μετέχειν, πλείους ὄντας, ἐξεῖναι δὲ τῷ κτωμένῳ μετέχειν τῆς πολιτείας, ἄλλο
1292 b δέ, ὅταν ἀπὸ τιμημάτων μακρῶν ὦσιν αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱρῶνται αὐτοὶ τοὺς ἐλλείποντας. ἂν μὲν οὖν ἐκ πάντων τούτων τοῦτο ποιῶσι, δοκεῖ τοῦτ' εἶναι μᾶλλον ἀριστοκρατικόν, ἐὰν δὲ ἐκ τινῶν ἀφωρισμένων, ὀλιγαρχικόν· ἕτερον εἶδος ὀλιγαρχίας, ὅταν παῖς ἀντὶ πατρὸς εἰσίῃ, τέταρτον δ', ὅταν ὑπάρχῃ τε τὸ νῦν λεχθὲν καὶ ἄρχῃ μὴ ὁ νόμος ἀλλ' οἱ ἄρχοντες. καὶ ἔστιν ἀντίστροφος αὕτη ἐν ταῖς ὀλιγαρχίαις ὥσπερ ἡ τυραννὶς ἐν ταῖς μοναρχίαις, καὶ περὶ ἧς τελευταίας εἴπαμεν δημοκρατίας ἐν ταῖς δημοκρατίαις· καὶ καλοῦσι δὴ τὴν τοιαύτην ὀλιγαρχίαν δυναστείαν. ὀλιγαρχίας μὲν οὖν εἴδη τοσαῦτα καὶ δημοκρατίας.

Οὐ δεῖ δὲ λανθάνειν ὅτι πολλαχοῦ συμβέβηκεν ὥστε τὴν μὲν πολιτείαν τὴν κατὰ τοὺς νόμους μὴ δημοτικὴν εἶναι, διὰ δὲ τὸ ἔθος καὶ τὴν ἀγωγὴν πολιτεύεσθαι δημοτικῶς,

legile, înfăţişându-le pe toate demosului, deoarece se întâmplă ca ei să crească în putere datorită faptului că demosul este stăpân peste toate, iar ei sunt <stăpâni> peste opinia demosului, căci mulţimea li se supune. Pe urmă, cei care îi acuză pe magistraţi susţin că demosul trebuie să judece, iar <demagogul> acceptă cu bucurie acest îndemn, pentru că astfel sunt distruse toate magistraturile.

Cel care ar spune că o asemenea democraţie nu este o constituţie s-ar gândi pe bună dreptate să îi acuze. Căci acolo unde nu domnesc legile nu există constituţie. Este aşadar necesară domnia legilor sub toate aspectele, iar cazurile particulare să fie judecate de magistraturi şi de constituţie. Astfel, dacă democraţia este una dintre constituţii, este evident că un asemenea sistem în care toate sunt administrate prin decrete nu este o democraţie în sens riguros, deoarece un decret nu poate avea valoare universală. Să fie definite deci astfel tipurile democraţiei.

V.

Dintre tipurile de oligarhie, una acordă magistraturile în funcţie de venituri, care sunt atât de mari încât săracii, chiar dacă sunt mai mulţi, nu iau parte <la putere>, pe când cel suficient de avut poate lua parte la guvernare. Un alt tip este cel în care magistraturile depind de un venit mare, iar magistraţii fac numirile pentru locurile libere. Dar dacă ei fac această <alegere> din toţi <cetăţenii>, aceasta pare mai curând o aristocraţie, iar dacă o fac dintr-un grup restrâns, atunci este o oligarhie. Un alt tip de oligarhie se realizează atunci când copilul ia locul părintelui. Al patrulea – când se petrece ceea ce tocmai am enunţat, însă nu legea conduce, ci magistraţii. Acesta este corespondent între aristocraţii[179] cu tirania între monarhii şi cu ultima dintre democraţiile pe care le-am enumerat. O asemenea oligarhie se numeşte regim abuziv. Aşadar, tipurile de oligarhie sunt la fel de numeroase ca şi cele ale democraţiei.

Nu trebuie însă omis faptul că se întâmplă adesea ca o constituţie care urmează legile, <deşi> nu este democratică, datorită moravurilor şi a educaţiei, totuşi se exercită democratic.

ὁμοίως δὲ πάλιν παρ' ἄλλοις τὴν μὲν κατὰ τοὺς νόμους εἶναι πολιτείαν δημοτικωτέραν, τῇ δ' ἀγωγῇ καὶ τοῖς ἔθεσιν ὀλιγαρχεῖσθαι μᾶλλον. συμβαίνει δὲ τοῦτο μάλιστα μετὰ τὰς μεταβολὰς τῶν πολιτειῶν· οὐ γὰρ εὐθὺς μεταβαίνουσιν, ἀλλὰ ἀγαπῶσι τὰ πρῶτα μικρὰ πλεονεκτοῦντες παρ' ἀλλήλων, ὥσθ' οἱ μὲν νόμοι διαμένουσιν οἱ προυπάρχοντες, κρατοῦσι δ' οἱ μεταβαλόντες τὴν πολιτείαν.

ζ.

Ὅτι δ' ἔστι τοσαῦτα εἴδη δημοκρατίας καὶ ὀλιγαρχίας, ἐξ αὐτῶν τῶν εἰρημένων φανερόν ἐστιν. ἀνάγκη γὰρ ἢ πάντα τὰ εἰρημένα μέρη του δήμου κοινωνεῖν τῆς πολιτείας, ἢ τὰ μὲν τὰ δὲ μή. ὅταν μὲν οὖν τὸ γεωργικὸν καὶ τὸ κεκτημένον μετρίαν οὐσίαν κύριον ᾖ τῆς πολιτείας, πολιτεύονται κατὰ νόμους. ἔχουσι γὰρ ἐργαζόμενοι ζῆν, οὐ δύνανται δὲ σχολάζειν, ὥστε τὸν νόμον ἐπιστήσαντες ἐκκλησιάζουσι τὰς ἀναγκαίας ἐκκλησίας, τοῖς δὲ ἄλλοις μετέχειν ἔξεστιν ὅταν κτήσωνται τὸ τίμημα τὸ διωρισμένον ὑπὸ τῶν νόμων· διὸ πᾶσι τοῖς κτησαμένοις ἔξεστι μετέχειν· ὅλως μὲν γὰρ τὸ μὲν μὴ ἐξεῖναι πᾶσιν ὀλιγαρχικόν, τὸ δὲ δὴ ἐξεῖναι σχολάζειν ἀδύνατον μὴ προσόδων οὐσῶν. τοῦτο μὲν οὖν εἶδος ἓν δημοκρατίας διὰ ταύτας τὰς αἰτίας.

Ἕτερον δὲ εἶδος διὰ τὴν ἐχομένην διαίρεσιν· ἔστι γὰρ καὶ πᾶσιν ἐξεῖναι τοῖς ἀνυπευθύνοις κατὰ τὸ γένος, μετέχειν μέντοι τοὺς δυναμένους σχολάζειν· διόπερ ἐν τῇ τοιαύτῃ δημοκρατίᾳ οἱ νόμοι ἄρχουσι, διὰ τὸ μὴ εἶναι πρόσοδον.

Τρίτον δ' εἶδος τὸ πᾶσιν ἐξεῖναι, ὅσοι ἂν ἐλεύθεροι ὦσι, μετέχειν τῆς πολιτείας, μὴ μέντοι μετέχειν διὰ τὴν προειρημένην αἰτίαν, ὥστ' ἀναγκαῖον καὶ ἐν ταύτῃ ἄρχειν τὸν νόμον.

1293 a Τέταρτον δὲ εἶδος δημοκρατίας ἡ τελευταία τοῖς χρόνοις ἐν ταῖς πόλεσι γεγενημένη. διὰ γὰρ τὸ μείζους γεγονέναι πολὺ τὰς πόλεις τῶν ἐξ ὑπαρχῆς καὶ προσόδων ὑπάρχειν εὐπορίας, μετέχουσι μὲν πάντες της πολιτείας διὰ τὴν ὑπεροχὴν του πλήθους, κοινωνοῦσι δὲ καὶ πολιτεύονται διὰ τὸ δύνασθαι

În schimb, alteori, constituţia care urmează legile este mai democratică, dar datorită educaţiei şi moravurilor se ajunge mai degrabă la o oligarhie. Acest lucru se petrece mai cu seamă în urma schimbării constituţiilor. Căci ele nu se schimbă dintr-o dată, ci forţele majoritare preferă <să modifice> la început aspectele mărunte unele cu altele, astfel încât legile rămân ceea ce erau mai înainte, însă deţin puterea cei care schimbă constituţia.

VI.

Reiese din cele spuse câte tipuri de democraţie şi de oligarhie există. Căci este necesar fie ca toate părţile numite ale demosului să ia parte în comun la guvernare, fie unele da şi altele nu. Căci atunci când agricultorul şi posesorul unei averi medii s-ar afla la conducere, atunci guvernarea urmează legile. Ei au din ce să îşi ducă viaţa, dar nu au totuşi parte de răgaz, deoarece, având deasupra lor legea, ei iau parte numai la adunările care sunt necesare, iar celorlalţi le este permis să participe la putere dacă au venitul stabilit de legi. De aceea, tuturor celor care au acest venit le este îngăduită participarea la putere. În general, faptul de a nu permite tuturor participarea este oligarhic, iar faptul de a-şi permite răgazul este imposibil în lipsa resurselor cuvenite. Acesta este aşadar un tip de democraţie, iar el se realizează din aceste motive.

Un alt tip se realizează prin următoarea deosebire[180]: este permisă participarea la putere tuturor celor care au o descendenţă neîndoielnică, deşi participă de fapt numai cei care sunt capabili de răgaz. Din acest motiv, într-o asemenea democraţie domnesc legile, din cauza absenţei <criteriului> veniturilor[181].

Al treilea tip este cel în care li se permite tuturor participarea la putere în măsura în care ei sunt liberi, chiar dacă nu iau parte din cauza pomenită adineauri, astfel încât şi în acest caz este necesară domnia legii.

Al patrulea tip de democraţie este cel care a apărut ultimul în 1293 a
cetăţi. Pentru că cetăţile au devenit mult mai mari decât la început şi mai bogate în resurse, toţi participă la putere datorită superiorităţii mulţimii, dar ei iau parte în comun şi îşi exercită funcţiile politice în numele posibilităţii de a se bucura de răgaz, iar

σχολάζειν καὶ τοὺς ἀπόρους, λαμβάνοντας μισθόν. καὶ μάλιστα δὲ σχολάζει τὸ τοιοῦτον πλῆθος· οὐ γὰρ ἐμποδίζει αὐτοὺς οὐθὲν ἡ τῶν ἰδίων ἐπιμέλεια, τοὺς δὲ πλουσίους ἐμποδίζει, ὥστε πολλάκις οὐ κοινωνοῦσι τῆς ἐκκλησίας οὐδὲ τοῦ δικάζειν. διὸ γίνεται τὸ τῶν ἀπόρων πλῆθος κύριον τῆς πολιτείας, ἀλλ' οὐχ οἱ νόμοι. τὰ μὲν οὖν τῆς δημοκρατίας εἴδη τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα διὰ ταύτας τὰς ἀνάγκας ἐστίν, τάδε δὲ τῆς ὀλιγαρχίας.

Ὅταν μὲν πλείους ἔχωσιν οὐσίαν, ἐλάττω δὲ καὶ μὴ πολλὴν λίαν, τὸ τῆς πρώτης ὀλιγαρχίας εἶδός ἐστιν· ποιοῦσι γὰρ ἐξουσίαν μετέχειν τῷ κτωμένῳ, καὶ διὰ τὸ πλῆθος εἶναι τῶν μετεχόντων τοῦ πολιτεύματος ἀνάγκη μὴ τοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ τὸν νόμον εἶναι κύριον, ὅσῳ γὰρ ἂν πλεῖον ἀπέχωσι τῆς μοναρχίας, καὶ μήτε τοσαύτην ἔχωσιν οὐσίαν ὥστε σχολάζειν ἀμελοῦντες, μήθ' οὕτως ὀλίγην ὥστε τρέφεσθαι ἀπὸ τῆς πόλεως, ἀνάγκη τὸν νόμον ἀξιοῦν αὐτοῖς ἄρχειν, ἀλλὰ μὴ αὐτούς.

Ἐὰν δὲ δὴ ἐλάττους ὦσιν οἱ τὰς οὐσίας ἔχοντες ἢ οἱ τὸ πρότερον, πλείω δέ, τὸ τῆς δευτέρας ὀλιγαρχίας γίνεται εἶδος· μᾶλλον γὰρ ἰσχύοντες πλεονεκτεῖν ἀξιοῦσιν, διὸ αὐτοὶ μὲν αἱροῦνται ἐκ τῶν ἄλλων τοὺς εἰς τὸ πολίτευμα βαδίζοντας, διὰ δὲ τὸ μήπω οὕτως ἰσχυροὶ εἶναι ὥστ' ἄνευ νόμου ἄρχειν τὸν νόμον τίθενται τοιοῦτον.

Ἐὰν δ' ἐπιτείνωσι τῷ ἐλάττονες ὄντες μείζονας οὐσίας ἔχειν, ἡ τρίτη ἐπίδοσις γίνεται τῆς ὀλιγαρχίας, τὸ δι' αὐτῶν μὲν τὰς ἀρχὰς ἔχειν, κατὰ νόμον δὲ τὸν κελεύοντα τῶν τελευτώντων διαδέχεσθαι τοὺς υἱεῖς. ὅταν δὲ ἤδη πολὺ ὑπερτείνωσι ταῖς οὐσίαις καὶ ταῖς πολυφιλίαις, ἐγγὺς ἡ τοιαύτη δυναστεία μοναρχίας ἐστίν, καὶ κύριοι γίνονται οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' οὐχ ὁ νόμος· καὶ τὸ τέταρτον εἶδος τῆς ὀλιγαρχίας τοῦτ' ἐστίν, ἀντίστροφον τῷ τελευταίῳ τῆς δημοκρατίας.

η.

Ἔτι δ' εἰσὶ δύο πολιτεῖαι παρὰ δημοκρατίαν τε καὶ ὀλιγαρχίαν, ὧν τὴν μὲν ἑτέραν λέγουσί τε πάντες καὶ εἴρηται τῶν τεττάρων πολιτειῶν εἶδος ἕν. λέγουσι δὲ τέτταρας μοναρχίαν ὀλιγαρχίαν δημοκρατίαν, τέταρτον δὲ

cei săraci, deoarece sunt plătiţi. O asemenea mulţime are în mare măsură parte de răgaz, pentru că nimic nu stă în calea intereselor ei particulare, astfel încât ei nici nu iau adesea parte la adunări sau la judecăţi. Din acest motiv, mulţimea celor săraci devine stăpână peste constituţie, iar nu legile. Aşadar, există atâtea tipuri de democraţie şi tot atâtea sunt şi necesare, din aceste motive. Iată-le însă şi pe cele ale oligarhiei.

Când există mai mulţi care deţin avere, însă mai mică şi fără a fi în exces, se realizează cel dintâi tip de oligarhie. În acest caz, se oferă posibilitatea de a participa la putere celui care deţine <o asemenea avere>. Datorită numărului mare al celor care iau parte la putere, este necesar ca nu oamenii, ci legea să fie suverană. Căci în măsura în care ei se îndepărtează mai mult de democraţie şi nu au o avere destul de mare încât să aibă parte de răgaz fără nici o grijă, dar nici una atât de mică încât să fie întreţinuţi de cetate, este necesar ca ei să preţuiască domnia legii, iar nu pe a lor proprie.

Dar dacă cei care deţin averi sunt mai puţini decât în cazul anterior, dar posedă mai mult, atunci se realizează al doilea tip de oligarhie, pentru că ei, fiind mai înstăriţi, se cred demni de mai multă putere. Din acest motiv, ei înşişi îi aleg dintre ceilalţi pe cei care urmează să vină la putere. Dar pentru că nu sunt atât de puternici încât să guverneze fără lege, ei instituie astfel legea.

Dar dacă există tendinţa scăderii numărului celor care au o avere mai mare, se manifestă a treia formă a oligarhiei, în care aceştia deţin magistraturile, şi este lăsat prin lege ca după moarte fiii lor să le ia locul. În fine, când aceştia ating excesul în averi şi în relaţii, un asemenea regim arbitrar este aproape de monarhie, iar stăpânii sunt oamenii şi nu legea. Iar al patrulea tip de oligarhie este corespondent ultimului <tip> de democraţie[182].

VII.

Pe de altă parte, în afara democraţiei şi a oligarhiei, există încă două constituţii, dintre care una este recunoscută de toţi drept unul dintre cele patru tipuri de constituţii, care se spune că sunt monarhia, oligarhia, democraţia, iar al patrulea este cel numit

τὴν καλουμένην ἀριστοκρατίαν· πέμπτη δ' ἐστὶν ἣ προσαγορεύεται τὸ κοινὸν ὄνομα πασῶν (πολιτείαν γὰρ καλοῦσιν), ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ πολλάκις γίνεσθαι λανθάνει τοὺς πειρωμένους ἀριθμεῖν τὰ τῶν πολιτειῶν εἴδη, καὶ χρῶνται
1293 b ταῖς τέτταρσι μόνον. ὥσπερ Πλάτων ἐν ταῖς πολιτείαις.

Ἀριστοκρατίαν μὲν οὖν καλῶς ἔχει καλεῖν περὶ ἧς διήλθομεν ἐν τοῖς πρώτοις λόγοις (τὴν γὰρ ἐκ τῶν ἀρίστων ἁπλῶς κατ' ἀρετὴν πολιτείαν καὶ μὴ πρὸς ὑπόθεσίν τινα ἀγαθῶν ἀνδρῶν μόνην δίκαιον προσαγορεύειν ἀριστοκρατίαν· ἐν μόνῃ γὰρ ἁπλῶς ὁ αὐτὸς ἀνὴρ καὶ πολίτης ἀγαθός ἐστιν, οἱ δ' ἐν ταῖς ἄλλαις ἀγαθοὶ πρὸς τὴν πολιτείαν εἰσὶ τὴν αὑτῶν· οὐ μὴν ἀλλ' εἰσί τινες αἳ πρός τε τὰς ὀλιγαρχουμένας ἔχουσι διαφορὰς καὶ καλοῦνται ἀριστοκρατίαι καὶ πρὸς τὴν καλουμένην πολιτείαν. ὅπου γὰρ μὴ μόνον πλουτίνδην ἀλλὰ καὶ ἀριστίνδην αἱροῦνται τὰς ἀρχάς, αὕτη ἡ πολιτεία διαφέρει τε ἀμφοῖν καὶ ἀριστοκρατικὴ καλεῖται. καὶ γὰρ ἐν ταῖς μὴ ποιουμέναις κοινὴν ἐπιμέλειαν ἀρετῆς εἰσὶν ὅμως τινὲς οἱ εὐδοκιμοῦντες καὶ δοκοῦντες εἶναι ἐπιεικεῖς. ὅπου οὖν ἡ πολιτεία βλέπει εἴς τε πλοῦτον καὶ ἀρετὴν καὶ δῆμον, οἷον ἐν Καρχηδόνι, αὕτη ἀριστοκρατική ἐστιν, καὶ ἐν αἷς εἰς τὰ δύο μόνον, οἷον ἡ Λακεδαιμονίων, εἴς τε ἀρετὴν καὶ δῆμον, καὶ ἔστι μίξις τῶν δύο τούτων, δημοκρατίας τε καὶ ἀρετῆς. ἀριστοκρατίας μὲν οὖν παρὰ τὴν πρώτην τὴν ἀρίστην πολιτείαν ταῦτα δύο εἴδη, καὶ τρίτον ὅσαι τῆς καλουμένης πολιτείας ῥέπουσι πρὸς τὴν ὀλιγαρχίαν μᾶλλον.

ϑ.

Λοιπὸν δ' ἐστὶν ἡμῖν περί τε τῆς ὀνομαζομένης πολιτείας εἰπεῖν καὶ περὶ τυραννίδος. ἐτάξαμεν δ' οὕτως οὐκ οὖσαν οὔτε ταύτην παρέκβασιν οὔτε τὰς ἄρτι ῥηθείσας ἀριστοκρατίας, ὅτι τὸ μὲν ἀληθὲς πᾶσαι διημαρτήκασι τῆς ὀρθοτάτης πολιτείας, ἔπειτα καταριθμοῦνται μετὰ τούτων εἰσί τ' αὐτῶν αὗται παρεκβάσεις ὥσπερ ἐν τοῖς κατ' ἀρχὴν εἴπομεν. τελευταῖον δὲ περὶ τυραννίδος εὔλογόν ἐστι ποιήσασθαι μνείαν διὰ τὸ πασῶν ἥκιστα ταύτην εἶναι πολιτείαν, ἡμῖν δὲ τὴν μέθοδον εἶναι περὶ πολιτείας. δι' ἣν

aristocraţie. Al cincilea poartă numele comun al tuturora, căci el se numeşte regim constituţional[183]. Dar pentru că el nu se realizează frecvent, este omis de cei care se străduiesc să enumere tipurile de constituţii, astfel încât ei se folosesc numai de patru în scrierile pe care le dedică constituţiei, asemeni lui Platon[184]. 1293 b

Aşadar, aristocraţia despre care noi am tratat în cele spuse la început poartă un nume corect, căci pe bună dreptate poate fi numită aristocraţie constituţia care este compusă din cei mai buni în sens absolut după virtute, iar nu din oameni valoroşi sub un singur aspect. Căci numai în aceasta bărbatul şi bunul cetăţean sunt identici în sens absolut[185], pe când în celelalte <constituţii>, ei sunt buni numai în raport cu constituţia în vigoare la ei. Există însă unele care se numesc aristocraţii şi care prezintă deosebiri atât faţă de oligarhii cât şi faţă de aşa-numitul regim constituţional, unde desemnarea magistraturilor nu se face numai după avere, ci şi după merit. Această constituţie se deosebeşte de amândouă şi se numeşte aristocratică. Căci şi în <cetăţile> în care se acordă o grijă comună virtuţii există totuşi unii care par şi despre care se crede pe bună dreptate că sunt oameni de seamă. Aristocraţia există acolo unde constituţia ia în considerare bogăţia, virtutea şi demosul, ca de pildă la Carthagina. Însă acolo unde sunt luate în seamă numai două, ca de pildă virtutea şi demosul în Lacedemonia, acolo există un amestec al lor, adică a democraţiei şi a virtuţii. Aşadar, în afara celei dintâi, care era cea mai bună constituţie, există aceste două specii ale aristocraţiei, iar în al treilea rând, există acele forme ale aşa-numitului regim constituţional care tind mai degrabă către oligarhie.

VIII.

Ne-a mai rămas să vorbim despre aşa-numitul regim constituţional şi despre tiranie. Am stabilit această ordine fără a considera că această <constituţie> sau aristocraţiile pe care tocmai le-am numit ar fi deviante, deşi este adevărat că toate se îndepărtează de constituţia cea mai corectă, iar din acest motiv ele sunt enumerate printre cele care sunt deviaţiile acesteia, aşa cum am spus în rândurile de la început[186]. Este bine ca tirania să fie amintită în ultimul rând, pentru că, dintre toate, ea este în cea mai mică măsură o constituţie, pe când cercetarea noastră are în vedere

μὲν οὖν αἰτίαν τέτακται τὸν τρόπον τοῦτον, εἴρηται· νῦν δὲ δεικτέον ἡμῖν περὶ πολιτείας. φανερωτέρα γὰρ ἡ δύναμις αὐτῆς διωρισμένων τῶν περὶ ὀλιγαρχίας καὶ δημοκρατίας. ἔστι γὰρ ἡ πολιτεία ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν μίξις ὀλιγαρχίας καὶ δημοκρατίας.

Εἰώθασι δὲ καλεῖν τὰς μὲν ἀποκλινούσας ὡς πρὸς τὴν δημοκρατίαν πολιτείας, τὰς δὲ πρὸς τὴν ὀλιγαρχίαν μᾶλλον ἀριστοκρατίας διὰ τὸ μᾶλλον ἀκολουθεῖν παιδείαν καὶ εὐγένειαν τοῖς εὐπορωτέροις. ἔτι δὲ δοκοῦσιν ἔχειν οἱ εὔποροι ὧν ἕνεκεν οἱ ἀδικοῦντες ἀδικοῦσιν· ὅθεν καὶ καλοὺς κἀγαθοὺς καὶ γνωρίμους τούτους προσαγορεύουσιν. ἐπεὶ οὖν ἡ ἀριστοκρατία βούλεται τὴν ὑπεροχὴν ἀπονέμειν τοῖς ἀρίστοις τῶν πολιτῶν, καὶ τὰς ὀλιγαρχίας εἶναί φασιν ἐκ τῶν καλῶν κἀγαθῶν μᾶλλον.

1294a Δοκεῖ δ' εἶναι τῶν ἀδυνάτων τὸ εὐνομεῖσθαι τὴν μὴ ἀριστοκρατουμένην πόλιν ἀλλὰ πονηροκρατουμένην, ὁμοίως δὲ καὶ ἀριστοκρατεῖσθαι τὴν μὴ εὐνομουμένην. οὐκ ἔστι δὲ εὐνομία τὸ εὖ κεῖσθαι τοὺς νόμους, μὴ πείθεσθαι δέ. διὸ μίαν μὲν εὐνομίαν ὑποληπτέον εἶναι τὸ πείθεσθαι τοῖς κειμένοις νόμοις, ἑτέραν δὲ τὸ καλῶς κεῖσθαι τοὺς νόμους οἷς ἐμμένουσιν. ἔστι γὰρ πείθεσθαι καὶ κακῶς κειμένοις. τοῦτο δὲ ἐνδέχεται διχῶς· ἢ γὰρ τοῖς ἀρίστοις τῶν ἐνδεχομένων αὐτοῖς, ἢ τοῖς ἁπλῶς ἀρίστοις.

Δοκεῖ δὲ ἀριστοκρατία μὲν εἶναι μάλιστα τὸ τὰς τιμὰς νενεμῆσθαι κατ' ἀρετήν. ἀριστοκρατίας μὲν γὰρ ὅρος ἀρετή, ὀλιγαρχίας δὲ πλοῦτος, δήμου δ' ἐλευθερία· τὸ δ' ὅ τι ἂν δόξῃ τοῖς πλείοσιν, ἐν πάσαις ὑπάρχει· καὶ γὰρ ἐν ὀλιγαρχίᾳ καὶ ἐν ἀριστοκρατίᾳ καὶ ἐν δήμοις, ὅ τι ἂν δόξῃ τῷ πλείονι μέρει τῶν μετεχόντων τῆς πολιτείας, τοῦτ' ἐστὶ κύριον. ἐν μὲν οὖν ταῖς πλείσταις πόλεσι τὸ τῆς πολιτείας εἶδος καλεῖται· μόνον γὰρ ἡ μίξις στοχάζεται τῶν εὐπόρων καὶ τῶν ἀπόρων, πλούτου καὶ ἐλευθερίας· σχεδὸν γὰρ παρὰ τοῖς πλείστοις οἱ εὔποροι τῶν καλῶν κἀγαθῶν δοκοῦσι κατέχειν χώραν.

Ἐπεὶ δὲ τρία ἐστὶ τὰ ἀμφισβητοῦντα τῆς ἰσότητος τῆς πολιτείας, ἐλευθερία πλοῦτος ἀρετή (τὸ γὰρ τέταρτον, ὃ καλοῦσιν εὐγένειαν, ἀκολουθεῖ τοῖς δυσίν· ἡ γὰρ εὐγένειά ἐστιν ἀρχαῖος πλοῦτος καὶ ἀρετή), φανερὸν ὅτι τὴν μὲν

constituţia. S-a arătat aşadar din ce motiv am procedat în felul acesta, pentru că noi trebuie, de fapt, să oferim indicaţii referitoare la regimul constituţional. Natura acestuia este mai evidentă decât cele definite relativ la oligarhie şi la democraţie, căci regimul constituţional este un amestec de oligarhie şi de democraţie.

Totuşi, există obiceiul de a fi numite regimuri constituţionale cele care înclină spre democraţie şi mai degrabă aristocraţii cele care <înclină> spre oligarhie, pentru că educaţia şi naşterea aleasă îi însoţesc mai degrabă pe cei care sunt mai bogaţi. Pe de altă parte, se crede că bogaţii deţin acel lucru în vederea căruia nelegiuiţii îşi înfăptuiesc nelegiuirile, iar din acest motiv li se spune <bogaţilor> „buni şi frumoşi“ şi membri ai elitei. Prin urmare, deoarece aristocraţia urmăreşte acordarea unei poziţii superioare celor mai buni dintre cetăţeni, se spune că şi oligarhia este alcătuită mai degrabă din oameni „buni şi frumoşi“[187].

S-ar părea însă că nu este posibil ca o cetate să nu aibă legi bune 1294 a
dacă ea este guvernată de cei mai buni, ci numai dacă este guvernată de cei răi şi reciproc, nici să fie guvernată de cei mai buni dacă nu are legi bune. Dar o bună legislaţie nu înseamnă o bună dispunere a unor legi de care nu ascultă nimeni. De aceea trebuie să presupunem că o bună legiuire înseamnă pe de o parte supunerea faţă de legile stabilite, iar pe de altă parte înseamnă buna stabilire a legilor faţă de care există supunere. Căci există şi cazul supunerii faţă de nişte legi rele. Acest lucru se poate realiza în două feluri: fie că este vorba de cele mai bune legi dintre cele posibile, fie de cele mai bune în sens absolut.

S-ar părea că aristocraţia constă mai cu seamă în acordarea demnităţilor în funcţie de virtute, a oligarhiei în funcţie de bogăţie, iar a democraţiei în funcţie de libertate. Însă opinia celor mulţi se impune în toate situaţiile, căci şi în oligarhie şi în aristocraţie şi în democraţie este conducătoare opinia părţii majoritare a celor care participă la <exercitarea> constituţiei. Despre cele mai multe cetăţi se spune că ele aparţin tipului de regim constituţional, căci numai el are în vedere amestecarea săracilor şi a bogaţilor, a averii şi a libertăţii, pentru că în aproape cele mai multe situaţii cei bogaţi par să ţină locul oamenilor de seamă.

Deoarece există trei moduri pentru a disputa egalitatea constituţională, anume libertatea, averea şi virtutea (căci a patra, care se numeşte origine nobilă, le însoţeşte pe <ultimele> două, fiindcă ea reprezintă străvechea virtute şi avere), este evident că

τοῖν δυοῖν μίξιν, τῶν εὐπόρων καὶ τῶν ἀπόρων, πολιτείαν λεκτέον, τὴν δὲ τῶν τριῶν ἀριστοκρατίαν μάλιστα τῶν ἄλλων παρὰ τὴν ἀληθινὴν καὶ πρώτην. ὅτι μὲν οὖν ἔστι καὶ ἕτερα πολιτείας εἴδη παρὰ μοναρχίαν τε καὶ δημοκρατίαν καὶ ὀλιγαρχίαν, εἴρηται, καὶ ποῖα ταῦτα, καὶ τί διαφέρουσιν ἀλλήλων αἵ τ' ἀριστοκρατίαι καὶ αἱ πολιτεῖαι τῆς ἀριστοκρατίας, καὶ ὅτι οὐ πόρρω αὗται ἀλλήλων, φανερόν.

ι.

Τίνα δὲ τρόπον γίνεται παρὰ δημοκρατίαν καὶ ὀλιγαρχίαν ἡ καλουμένη πολιτεία, καὶ πῶς αὐτὴν δεῖ καθιστάναι, λέγωμεν ἐφεξῆς τοῖς εἰρημένοις. ἅμα δὲ δῆλον ἔσται καὶ οἷς ὁρίζονται τὴν δημοκρατίαν καὶ τὴν ὀλιγαρχίαν· ληπτέον γὰρ τὴν τούτων διαίρεσιν, εἶτα ἐκ τούτων ἀφ' ἑκατέρας ὥσπερ σύμβολον λαμβάνοντας συνθετέον. εἰσὶ δὲ ὅροι τρεῖς τῆς συνθέσεως καὶ μίξεως.

Ἢ γὰρ ἀμφότερα ληπτέον ἃ ἑκάτεροι νομοθετοῦσιν, οἷον περὶ τοῦ δικάζειν. ἐν μὲν γὰρ ταῖς ὀλιγαρχίαις τοῖς εὐπόροις ζημίαν τάττουσιν ἂν μὴ δικάζωσι, τοῖς δ' ἀπόροις οὐδένα μισθόν, ἐν δὲ ταῖς δημοκρατίαις τοῖς μὲν ἀπόροις μισθόν, τοῖς δ' εὐπόροις οὐδεμίαν ζημίαν· κοινὸν δὲ καὶ μέσον τούτων ἀμφότερα ταῦτα, διὸ καὶ πολιτικόν, μέμεικται γὰρ ἐξ ἀμφοῖν.

Εἷς μὲν οὖν οὗτος τοῦ συνδυασμοῦ τρόπος, ἕτερος δὲ τὸ μέσον λαμβάνειν ὧν ἑκάτεροι τάττουσιν, οἷον ἐκκλησιάζειν οἱ μὲν ἀπὸ τιμήματος οὐθενὸς ἢ μικροῦ πάμπαν, οἱ δ' ἀπὸ μακροῦ τιμήματος, κοινὸν δέ γε οὐδέτερον, ἀλλὰ τὸ μέσον ἑκατέρου τίμημα τούτων.

Τρίτον δ' ἐκ δυοῖν ταγμάτοιν, τὰ μὲν ἐκ τοῦ ὀλιγαρχικοῦ νόμου τὰ δ' ἐκ τοῦ δημοκρατικοῦ. λέγω δ' οἷον δοκεῖ δημοκρατικὸν μὲν εἶναι τὸ κληρωτὰς εἶναι τὰς ἀρχάς, τὸ δ' αἱρετὰς ὀλιγαρχικόν, καὶ δημοκρατικὸν μὲν τὸ μὴ ἀπὸ τιμήματος, ὀλιγαρχικὸν δὲ τὸ ἀπὸ τιμήματος· ἀριστοκρατικὸν τοίνυν καὶ πολιτικὸν τὸ ἐξ ἑκατέρας ἑκάτερον λαβεῖν, ἐκ μὲν τῆς ὀλιγαρχίας τὸ αἱρετὰς ποιεῖν τὰς ἀρχάς, ἐκ δὲ τῆς δημοκρατίας τὸ μὴ ἀπὸ τιμήματος. ὁ

amestecul celor două, adică a bogaţilor cu săracii, trebuie numită regim constituţional, iar <amestecul> celor trei – aristocraţie, mai degrabă decât celelalte, cu excepţia celei dintâi şi adevăratei <forme de constituţie>. S-a arătat aşadar că mai există şi o altă formă de constituţie în afara monarhiei, a democraţiei şi a oligarhiei, care este calitatea ei, cu ce se deosebesc aristocraţiile între ele şi regimurile constituţionale de aristocraţie, şi este evident că ele nu sunt departe unele de altele.

IX.

În urma celor spuse, să lămurim cum se realizează aşa-numitul regim constituţional, independent de democraţie şi de oligarhie, şi cum trebuie el instituit. Se va clarifica şi prin ce anume se definesc democraţia şi oligarhia, căci trebuie asumată şi analiza acestora, pentru a le alătura pe fiecare ulterior, considerându-le drept un semn de recunoaştere <reciprocă>[188]. Există trei moduri de combinare şi de amestec ale acestora.

<Mai întâi>, s-ar putea lua în considerare legile existente în fiecare dintre cele două, de exemplu cele relative la judecată. Pe de o parte, în oligarhii, celor bogaţi li se acordă o amendă dacă nu se prezintă la judecătorii, însă celor săraci nu li se acordă nici o plată <pentru prezenţa lor>; pe de altă parte, în democraţii săracii primesc o plată, dar bogaţii nu sunt în nici un fel amendaţi. Este comună calea de mijloc între aceste <măsuri> din cele două 1294 b
<regimuri>, iar aceasta ţine de regimul constituţional, fiindcă el este un amestec al ambelor.

Acesta este un mod de combinare, iar un altul revine la a considera media dintre reglementările fiecăreia, de pildă participarea la adunări, într-un caz fără nici un venit sau cu unul foarte mic, în alt caz cu un venit mare. Comună <acestora> nu este nici una dintre ele, ci media celor două venituri.

Al treilea <mod de combinare> rezultă din reglementările celor două, anume cele ale legii oligarhice şi ale celei democratice. Mă refer la faptul că, de exemplu, s-ar părea că în democraţie magistraturile se împart prin tragere la sorţi, pe când în oligarhie prin alegeri, pe urmă, ele nu se împart în democraţie după venit, pe când în oligarhie – după criteriul venitului. Aristocraţia, ca şi regimul constituţional, preiau câte un aspect de la fiecare regim: de

μὲν οὖν τρόπος τῆς μίξεως οὗτος· τοῦ δ' εὖ μεμεῖχθαι δημοκρατίαν καὶ ὀλιγαρχίαν ὅρος, ὅταν ἐνδέχηται λέγειν τὴν αὐτὴν πολιτείαν δημοκρατίαν καὶ ὀλιγαρχίαν. δῆλον γὰρ ὅτι τοῦτο πάσχουσιν οἱ λέγοντες διὰ τὸ μεμεῖχθαι καλῶς· πέπονθε δὲ τοῦτο καὶ τὸ μέσον, ἐμφαίνεται γὰρ ἑκάτερον ἐν αὐτῷ τῶν ἄκρων.

Ὅπερ συμβαίνει περὶ τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν. πολλοὶ γὰρ ἐγχειροῦσι λέγειν ὡς δημοκρατίας οὔσης διὰ τὸ δημοκρατικὰ πολλὰ τὴν τάξιν ἔχειν, οἷον πρῶτον τὸ περὶ τὴν τροφὴν τῶν παίδων. ὁμοίως γὰρ οἱ τῶν πλουσίων τρέφονται τοῖς τῶν πενήτων, καὶ παιδεύονται τὸν τρόπον τοῦτον ὃν ἂν δύναιντο καὶ τῶν πενήτων οἱ παῖδες, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἐχομένης ἡλικίας, καὶ ὅταν ἄνδρες γένωνται, τὸν αὐτὸν τρόπον. οὐθὲν γὰρ διάδηλος ὁ πλούσιος καὶ ὁ πένης. οὕτω τὰ περὶ τὴν τροφὴν ταὐτὰ πᾶσιν ἐν τοῖς συσσιτίοις, καὶ τὴν ἐσθῆτα οἱ πλούσιοι τοιαύτην οἵαν ἄν τις παρασκευάσαι δύναιτο καὶ τῶν πενήτων ὁστισοῦν· ἔτι τὸ δύο τὰς μεγίστας ἀρχὰς τὴν μὲν αἱρεῖσθαι τὸν δῆμον, τῆς δὲ μετέχειν. τοὺς μὲν γὰρ γέροντας αἱροῦνται, τῆς δ' ἐφορείας μετέχουσιν· οἱ δ' ὀλιχαρχίαν διὰ τὸ πολλὰ ἔχειν ὀλιγαρχικά, οἷον τὸ πάσας αἱρετὰς εἶναι καὶ μηδεμίαν κληρωτήν, καὶ ὀλίγους εἶναι κυρίους θανάτου καὶ φυγῆς, καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλά.

Δεῖ δ' ἐν τῇ πολιτείᾳ τῇ μεμειγμένῃ καλῶς ἀμφότερα δοκεῖν εἶναι καὶ μηδέτερον, καὶ σῴζεσθαι δι' αὑτῆς καὶ μὴ ἔξωθεν, καὶ δι' αὑτῆς μὴ τῷ πλείους ἔξωθεν εἶναι τοὺς βουλομένους (εἴη γὰρ ἂν καὶ πονηρᾷ πολιτείᾳ τοῦθ' ὑπάρχον) ἀλλὰ τῷ μηδ' ἂν βούλεσθαι πολιτείαν ἑτέραν μηθὲν τῶν τῆς πόλεως μορίων ὅλως. τίνα μὲν οὖν τρόπον δεῖ καθιστάναι πολιτείαν, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ὀνομαζομένας ἀριστοκρατίας, νῦν εἴρηται.

ι.

1295 a Περὶ δὲ τυραννίδος ἦν ἡμῖν λοιπὸν εἰπεῖν, οὐχ ὡς ἐνούσης πολυλογίας περὶ αὐτήν, ἀλλ' ὅπως λάβῃ τῆς μεθόδου τὸ μέρος, ἐπειδὴ καὶ ταύτην τίθεμεν τῶν πολιτειῶν τι

la oligarhie preiau magistraturile acordate pe bază de alegeri, iar de la democraţie faptul că ele nu presupun venitul. Acesta este, aşadar, <al treilea> mod de combinare, iar bunul amestec între democraţie şi oligarhie se defineşte prin faptul că se poate spune că aceeaşi constituţie este atât o oligarhie cât şi o democraţie. Căci este evident că aşa simt cei care spun acestea, deoarece amestecul este bun. El a fost resimţit drept o medietate, deoarece în el apare fiecare dintre extreme.

Acest lucru se petrece cu constituţia lacedemonienilor. Mulţi s-au străduit să spună că ea este o democraţie, deoarece cuprinde numeroase reglementări democratice. De exemplu, în primul rând cele privind creşterea copiilor, pentru că sunt crescuţi la fel atât copiii celor bogaţi cât şi cei ai săracilor, iar educaţia lor este una de felul celei pe care ar putea-o primi şi copiii săracilor. La fel este şi în ceea ce priveşte vârsta următoare, atunci când ei devin bărbaţi: bogatul şi săracul nu se deosebesc prin nimic. La fel stau lucrurile şi în privinţa hranei, ea este aceeaşi pentru toţi la ospeţele publice, iar în privinţa veşmintelor, cei bogaţi poartă lucruri pe care şi le-ar putea procura oricare dintre săraci. Pe urmă, dintre cele două mari magistraturi, în una demosul este ales, pe când în cealaltă el ia parte, în sensul că membrii *gerousiei* sunt aleşi, pe când ceilalţi iau parte la eforat. Alţii însă <s-au străduit să spună că> ea este o oligarhie, deoarece conţine numeroase <aspecte> oligarhice. De exemplu, toate <magistraturile> sunt alese şi nici una nu are loc prin sorţi, iar moartea şi exilul sunt decise de un număr restrâns, şi multe altele de felul acesta.

Dar în regimul constituţional care reprezintă o combinaţie fericită s-ar părea că este necesar să apară ambele şi nici una, iar ea să persiste prin sine şi nu graţie unui motiv extrinsec, adică prin sine şi nu prin voinţa unei mulţimi exterioare[189] (căci aceasta ar fi o constituţie greşită) dar nici dacă vreuna dintre părţile cetăţii ar dori o altă constituţie în general. Am arătat tocmai în ce fel trebuie instituit un regim constituţional şi totodată cele care sunt numite aristocraţii.

X.

Ne-a rămas să vorbim despre tiranie, dar nu pentru că ar fi 1295 a
multe de spus despre aceasta[190], ci în măsura în care face şi ea parte din cercetare, deoarece am stabilit că şi aceasta este una dintre

μέρος. περὶ μὲν οὖν βασιλείας διωρίσαμεν ἐν τοῖς πρώτοις λόγοις, ἐν οἷς περὶ τῆς μάλιστα λεγομένης βασιλείας ἐποιούμεθα τὴν σκέψιν, πότερον ἀσύμφορος ἢ συμφέρει ταῖς πόλεσιν, καὶ τίνα καὶ πόθεν δεῖ καθιστάναι, καὶ πῶς· τυραννίδος δ' εἴδη δύο μὲν διείλομεν ἐν οἷς περὶ βασιλείας ἐπεσκοποῦμεν, διὰ τὸ τὴν δύναμιν ἐπαλλάττειν πως αὐτῶν καὶ πρὸς τὴν βασιλείαν, διὰ τὸ κατὰ νόμον εἶναι ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ἀρχάς. ἔν τε γὰρ τῶν βαρβάρων τισὶν αἱροῦνται αὐτοκράτορας μονάρχους, καὶ τὸ παλαιὸν ἐν τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἐγίγνοντό τινες μόναρχοι τὸν τρόπον τοῦτον, οὓς ἐκάλουν αἰσυμνήτας,

ἔχουσι δέ τινας πρὸς ἀλλήλας αὗται διαφοράς, ἦσαν δὲ διὰ μὲν τὸ κατὰ νόμον βασιλικαὶ καὶ διὰ τὸ μοναρχεῖν ἑκόντων, τυραννικαὶ δὲ διὰ τὸ δεσποτικῶς ἄρχειν κατὰ τὴν αὑτῶν γνώμην· τρίτον δὲ εἶδος τυραννίδος, ἥπερ μάλιστ' εἶναι δοκεῖ τυραννίς, ἀντίστροφος οὖσα τῇ παμβασιλείᾳ. τοιαύτην δ' ἀναγκαῖον εἶναι τυραννίδα τὴν μοναρχίαν ἥτις ἀνυπεύθυνος ἄρχει τῶν ὁμοίων καὶ βελτιόνων πάντων πρὸς τὸ σφέτερον αὐτῆς συμφέρον, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὸ τῶν ἀρχομένων. διόπερ ἀκούσιος· οὐθεὶς γὰρ ἑκὼν ὑπομένει τῶν ἐλευθέρων τὴν τοιαύτην ἀρχήν. τυραννίδος μὲν οὖν εἴδη ταῦτα καὶ τοσαῦτα διὰ τὰς εἰρημένας αἰτίας.

λ.

Τίς δ' ἀρίστη πολιτεία καὶ τίς ἄριστος βίος ταῖς πλείσταις πόλεσι καὶ τοῖς πλείστοις τῶν ἀνθρώπων, μήτε πρὸς ἀρετὴν συγκρίνουσι τὴν ὑπὲρ τοὺς ἰδιώτας, μήτε πρὸς παιδείαν ἣ φύσεως δεῖται καὶ χορηγίας τυχηρᾶς, μήτε πρὸς πολιτείαν τὴν κατ' εὐχὴν γινομένην, ἀλλὰ βίον τε τὸν τοῖς πλείστοις κοινωνῆσαι δυνατὸν καὶ πολιτείαν ἧς τὰς πλείστας πόλεις ἐνδέχεται μετασχεῖν; καὶ γὰρ ἃς καλοῦσιν ἀριστοκρατίας, περὶ ὧν νῦν εἴπομεν, τὰ μὲν ἐξωτέρω πίπτουσι ταῖς πλείσταις τῶν πόλεων, τὰ δὲ γειτνιῶσι τῇ καλουμένῃ πολιτείᾳ. διὸ περὶ ἀμφοῖν ὡς μιᾶς λεκτέον. ἡ δὲ δὴ κρίσις περὶ ἁπάντων τούτων ἐκ τῶν αὐτῶν στοιχείων ἐστίν.

constituţii. Am analizat regalitatea în spusele noastre iniţiale[191], în care am întreprins o cercetare privind semnificaţia propriu-zisă a regalităţii, <întrebându-ne> dacă ea este sau nu folositoare cetăţilor, cine trebuie <să fie rege> şi când trebuie ea instituită şi cum anume. În cercetările noastre privitoare la regalitate am afirmat că există două tipuri de tiranie, pentru că natura acestora se apropie oarecum şi de regalitate, deoarece ambele regimuri urmează legea. La unii barbari, este ales un monarh autocrat, iar în vremurile vechi, la grecii de odinioară, unii deveneau monarhi în acelaşi fel, iar ei se numeau dictatori[192].

Însă acestea conţin şi anumite diferenţe reciproce. Or, ele constau în faptul că, în privinţa regalităţii, conducerea monarhică avea loc în numele legii şi cu asentimentul celorlalţi, pe când în privinţa tiraniei, conducerea despotică avea loc după bunul plac la <tiranilor>. Al treilea tip de tiranie, cel care pare în cea mai mare măsură o tiranie, corespunde regalităţii absolute. Această tiranie este în mod necesar acea monarhie în care cineva guvernează fără a da socoteală tuturor celor egali sau mai buni <ca el>, în vederea avantajului său propriu şi nu al celor guvernaţi. Din acest motiv, el este contra voinţei <celorlalţi>, pentru că nici unul dintre oamenii liberi nu se supune de bună voie unui asemenea regim. Acestea sunt aşadar tipurile de tiranie, iar numărul lor este decis de motivele menţionate.

XI.

Dar care este oare constituţia cea mai bună şi cea mai de seamă pentru cele mai multe cetăţi şi cei mai mulţi dintre oameni? Dar nu în sensul în care ele sunt raportate la virtutea oamenilor de rând, nici la o educaţie de o anume natură sau cu o înzestrare norocoasă, şi nici la o constituţie care există după voinţa noastră, ci o viaţă la care sunt capabili să participe toţi şi o constituţie pe care o pot adopta cele mai multe cetăţi. Şi cele despre care vorbim acum se numesc aristocraţii, însă unele sunt exterioare celor mai multe dintre cetăţi, pe când altele sunt apropiate regimului constituţional. Prin urmare, noi trebuie să vorbim despre ambele ca despre una singură, deşi judecata privitoare la toate acestea provine din aceleaşi elemente.

Εἰ γὰρ καλῶς ἐν τοῖς Ἠθικοῖς εἴρηται τὸ τὸν εὐδαίμονα βίον εἶναι τὸν κατ' ἀρετὴν ἀνεμπόδιστον, μεσότητα δὲ τὴν ἀρετήν, τὸν μέσον ἀναγκαῖον εἶναι βίον βέλτιστον, τὸ τῆς ἑκάστοις ἐνδεχομένης τυχεῖν μεσότητος· τοὺς δὲ αὐτοὺς τούτους ὅρους ἀναγκαῖον εἶναι καὶ πόλεως ἀρετῆς καὶ 1295 b κακίας καὶ πολιτείας· ἡ γὰρ πολιτεία βίος τίς ἐστι πόλεως. ἐν ἁπάσαις δὴ ταῖς πόλεσιν ἔστι τρία μέρη τῆς πόλεως, οἱ μὲν εὔποροι σφόδρα, οἱ δὲ ἄποροι σφόδρα, οἱ δὲ τρίτοι οἱ μέσοι τούτων. ἐπεὶ τοίνυν ὁμολογεῖται τὸ μέτριον ἄριστον καὶ τὸ μέσον, φανερὸν ὅτι καὶ τῶν εὐτυχημάτων ἡ κτῆσις ἡ μέση βελτίστη πάντων.

Ῥᾴστη γὰρ τῷ λόγῳ πειθαρχεῖν, ὑπέρκαλον δὲ ἢ ὑπερίσχυρον ἢ ὑπερευγενῆ ἢ ὑπερπλούσιον ὄντα, ἢ τἀναντία τούτοις, ὑπέρπτωχον ἢ ὑπερασθενῆ ἢ σφόδρα ἄτιμον, χαλεπὸν τῷ λόγῳ ἀκολουθεῖν· γίγνονται γὰρ οἱ μὲν ὑβρισταὶ καὶ μεγαλοπόνηροι μᾶλλον, οἱ δὲ κακοῦργοι καὶ μικροπόνηροι λίαν, τῶν δ' ἀδικημάτων τὰ μὲν γίγνεται δι' ὕβριν τὰ δὲ διὰ κακουργίαν. ἔτι δὲ ἥκισθ' οὗτοι φυγαρχοῦσι καὶ σπουδαρχιῶσι· ταῦτα δ' ἀμφότερα βλαβερὰ ταῖς πόλεσιν. πρὸς δὲ τούτοις οἱ μὲν ἐν ὑπεροχαῖς εὐτυχημάτων ὄντες, ἰσχύος καὶ πλούτου καὶ φίλων καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων, ἄρχεσθαι οὔτε βούλονται οὔτε ἐπίστανται (καὶ τοῦτ' εὐθὺς οἴκοθεν ὑπάρχει παισὶν οὖσιν· διὰ γὰρ τὴν τρυφὴν οὐδ' ἐν τοῖς διδασκαλείοις ἄρχεσθαι σύνηθες αὐτοῖς), οἱ δὲ καθ' ὑπερβολὴν ἐν ἐνδείᾳ τούτων ταπεινοὶ λίαν. ὥσθ' οἱ μὲν ἄρχειν οὐκ ἐπίστανται, ἀλλ' ἄρχεσθαι δουλικὴν ἀρχήν, οἱ δ' ἄρχεσθαι μὲν οὐδεμίαν ἀρχήν, ἄρχειν δὲ δεσποτικὴν ἀρχήν. γίνεται οὖν δούλων καὶ δεσποτῶν πόλις, ἀλλ' οὐκ ἐλευθέρων, καὶ τῶν μὲν φθονούντων τῶν δὲ καταφρονούντων.

Ἃ πλεῖστον ἀπέχει φιλίας καὶ κοινωνίας πολιτικῆς· ἡ γὰρ κοινωνία φιλικόν· οὐδὲ γὰρ ὁδοῦ βούλονται κοινωνεῖν τοῖς ἐχθροῖς. βούλεται δέ γε ἡ πόλις ἐξ ἴσων εἶναι καὶ ὁμοίων ὅτι μάλιστα, τοῦτο δ' ὑπάρχει μάλιστα τοῖς μέσοις. ὥστ' ἀναγκαῖον ἄριστα πολιτεύεσθαι ταύτην τὴν πόλιν ἐστὶν ἐξ ὧν φαμεν φύσει τὴν σύστασιν εἶναι τῆς πόλεως. καὶ σῴζονται δ' ἐν ταῖς πόλεσιν οὗτοι μάλιστα τῶν πολιτῶν. οὔτε γὰρ αὐτοὶ τῶν ἀλλοτρίων, ὥσπερ οἱ πένητες, ἐπιθυμοῦσιν, οὔτε τῆς τούτων ἕτεροι, καθάπερ τῆς τῶν πλουσίων οἱ πένητες ἐπιθυμοῦσιν· καὶ διὰ τὸ μήτ' ἐπιβουλεύεσθαι

Dacă este adevărat ceea ce s-a spus în *Etica*, anume că viața fericită este cea conformă unei virtuți lipsite de constrângere[193] și dacă virtutea reprezintă o medietate, atunci înseamnă că viața măsurată este cea mai bună, în măsura în care ea poate fi realizată de fiecare. Este însă necesară aplicarea acelorași definiții în cazul virtuții și a viciului cetății și a constituției, pentru că o constituție înseamnă 1295 b
o anumită viață a cetății. Însă în fiecare cetate există trei părți: unii sunt cei foarte bogați, alții sunt cei foarte săraci, iar în al treilea rând sunt cei de condiție medie. Deoarece am căzut de acord asupra faptului că măsura și medietatea sunt cele mai bune, este evident că și dintre toate agoniselile cea mai bună este o avere medie[194].

Este ușor să ascultăm acest raționament. Totuși, un exces de frumusețe, de forță, de neam ales sau de avere, sau a contrarelor acestora, <adică> un exces de mizerie, de condiție umilă sau de lipsă totală a vreunei demnități se alătură cu dificultate <aceluiași> raționament. Căci unii se lasă mai degrabă pradă exceselor și devin mari ticăloși, pe când ceilalți ajung răufăcători și hoți de mărunțișuri. Dintre nedreptăți, unele se nasc din exces, altele din condiția mizerabilă. Din acest motiv, acei <oameni de condiție medie> nu au nici dorință nici simpatie față de putere, pentru că ambele sunt dăunătoare cetății. Pe lângă acestea, cei care au un exces de prosperitate, de forță, de bogăție, de prieteni și de altele de felul acesta nici nu doresc și nici nu se pricep să se supună, iar acest lucru le vine de acasă, din copilărie, căci din cauza aroganței lor ei nu sunt obișnuiți să se supună nici măcar prin școli. În schimb, cei care sunt excesiv de lipsiți de acestea sunt chiar mizeri. Astfel, unii nu se pricep să conducă, ci doar să fie conduși ca niște sclavi, pe când alții nu știu să se supună nici unei conduceri, ci doar să conducă despotic. Așa nu se naște o cetate de oameni liberi, ci una de sclavi și de stăpâni, dintre care unii sunt invidioși, iar ceilalți sunt disprețuitori.

Or, aceasta se îndepărtează mult de prietenia și comunitatea politică, deoarece o comunitate are un caracter prietenesc, pentru că nimeni nu dorește să urmeze o cale comună cu dușmanii. Cetatea urmărește să fie compusă mai cu seamă din cei egali și cei asemenea, iar acest lucru li se întâmplă mai ales celor de condiție medie, astfel încât este necesar să fie cel mai bine condusă cetatea despre care spunem că are componente naturale politice. Iar dintre cetățeni, aceștia sunt cei aflați în cea mai mare siguranță, pentru că nici ei nu doresc bunul semenilor, precum săracii, nici alții pe al lor, așa cum doresc săracii bunul celor înstăriți. Iar pentru că nici nu

μήτ' ἐπιβουλεύειν ἀκινδύνως διάγουσιν. διὰ τοῦτο καλῶς ηὔξατο Φωκυλίδης *πολλὰ μέσοισιν ἄριστα· μέσος θέλω ἐν πόλει εἶναι*. δῆλον ἄρα ὅτι καὶ ἡ κοινωνία ἡ πολιτικὴ ἀρίστη ἡ διὰ τῶν μέσων, καὶ τὰς τοιαύτας ἐνδέχεται εὖ πολιτεύεσθαι πόλεις ἐν αἷς δὴ πολὺ τὸ μέσον καὶ κρεῖττον, μάλιστα μὲν ἀμφοῖν, εἰ δὲ μή, θατέρου μέρους· προστιθέμενον γὰρ ποιεῖ ῥοπὴν καὶ κωλύει γίνεσθαι τὰς ἐναντίας ὑπερβολάς.

Διόπερ εὐτυχία μεγίστη τοὺς πολιτευομένους οὐσίαν 1296 a ἔχειν μέσην καὶ ἱκανήν, ὡς ὅπου οἱ μὲν πολλὰ σφόδρα κέκτηνται οἱ δὲ μηθέν, ἢ δῆμος ἔσχατος γίγνεται ἢ ὀλιγαρχία ἄκρατος, ἢ τυραννὶς δι' ἀμφοτέρας τὰς ὑπερβολάς· καὶ γὰρ ἐκ δημοκρατίας τῆς νεανικωτάτης καὶ ἐξ ὀλιγαρχίας γίγνεται τυραννίς, ἐκ δὲ τῶν μέσων καὶ τῶν σύνεγγυς πολὺ ἧττον. τὴν δ' αἰτίαν ὕστερον ἐν τοῖς περὶ τὰς μεταβολὰς τῶν πολιτειῶν ἐροῦμεν. ὅτι δ' ἡ μέση βελτίστη, φανερόν· μόνη γὰρ ἀστασίαστος· ὅπου γὰρ πολὺ τὸ διὰ μέσου, ἥκιστα στάσεις καὶ διαστάσεις γίγνονται τῶν πολιτῶν. καὶ αἱ μεγάλαι πόλεις ἀστασιαστότεραι διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, ὅτι πολὺ τὸ μέσον· ἐν δὲ ταῖς μικραῖς ῥᾴδιόν τε διαλαβεῖν εἰς δύο πάντας, ὥστε μηθὲν καταλιπεῖν μέσον, καὶ πάντες σχεδὸν ἄποροι ἢ εὔποροί εἰσι.

Καὶ αἱ δημοκρατίαι δὲ ἀσφαλέστεραι τῶν ὀλιγαρχιῶν εἰσι καὶ πολυχρονιώτεραι διὰ τοὺς μέσους πλείους τε γάρ εἰσι καὶ μᾶλλον μετέχουσι τῶν τιμῶν ἐν ταῖς δημοκρατίαις ἢ ταῖς ὀλιγαρχίαις, ἐπεὶ ὅταν ἄνευ τούτων τῷ πλήθει ὑπερτείνωσιν οἱ ἄποροι, κακοπραγία γίνεται καὶ ἀπόλλυνται ταχέως. σημεῖον δὲ δεῖ νομίζειν καὶ τὸ τοὺς βελτίστους νομοθέτας εἶναι τῶν μέσων πολιτῶν· Σόλων τε γὰρ ἦν τούτων δηλοῖ δ' ἐκ τῆς ποιήσεως καὶ Λυκοῦργος οὐ γὰρ ἦν βασιλεύς καὶ Χαρώνδας καὶ σχεδὸν οἱ πλεῖστοι τῶν ἄλλων. φανερὸν δ' ἐκ τούτων καὶ διότι αἱ πλεῖσται πολιτεῖαι αἱ μὲν δημοκρατικαί εἰσιν αἱ δ' ὀλιγαρχικαί. διὰ γὰρ τὸ ἐν ταύταις πολλάκις ὀλίγον εἶναι τὸ μέσον, αἰεὶ ὁπότεροι ἂν ὑπερέχωσιν, εἴθ' οἱ τὰς οὐσίας ἔχοντες εἴθ' ὁ δῆμος, οἱ τὸ μέσον ἐκβαίνοντες καθ' αὑτοὺς ἄγουσι τὴν πολιτείαν, ὥστε ἢ δῆμος γίγνεται ἢ ὀλιγαρχία.

Πρὸς δὲ τούτοις διὰ τὸ στάσεις γίγνεσθαι καὶ μάχας πρὸς ἀλλήλους τῷ δήμῳ καὶ τοῖς εὐπόροις, ὁποτέροις ἂν

îndură nici nu provoacă uneltiri, ei duc o viață lipsită de primejdie. De aceea prea bine declama Phocylide: „*multe sunt cele mai bune în mijloc, iar la mijloc voiesc a fi în cetate*". Este deci evident că cea mai bună comunitate politică are loc datorită celor de condiție medie, iar cetățile în care cei de condiție medie sunt numeroși pot fi bine conduse, căci ei sunt mai puternici decât celelalte două <extreme>, ori de nu, <cel puțin> decât una dintre ele. Instituirea celor de condiție medie are o influență și împiedică apariția exceselor contrare.

Din acest motiv, este un mare noroc ca guvernanții să aibă o avere medie și potrivită, pentru că acolo unde unii au foarte mult iar 1296 a
alții nimic fie se ajunge la o democrație extremă, fie la o oligarhie totală, fie la o tiranie provenită din ambele excese. Căci atât dintr-o democrație absolut juvenilă cât și dintr-o oligarhie se naște tirania, dar cu mult mai puțin din <constituțiile care valorizează> condiția medie și pe cele apropiate acestora. Vom expune mai târziu motivul, în cele dedicate reformelor constituționale. Este însă evident că medietatea este cea mai bună, căci numai în ea nu există disensiune. Căci acolo unde clasa de mijloc este numeroasă nu există nici o disensiune și nici o revoltă în cadrul constituțiilor. Chiar și cetățile mari sunt total lipsite de disensiuni, datorită aceleiași clase de mijloc numeroase, pe când în cele mărunte este ușor să îi împarți pe toți în două, astfel încât să nu rămână nimic la mijloc, iar aproape toți sunt fie săraci fie bogați.

Iar datorită celor de condiție medie, democrațiile sunt mai sigure și mai durabile decât oligarhiile. Căci există mai multe magistraturi și se participă mai mult la ele în democrații decât în oligarhii, pentru că în lipsa acestor <oameni>, dacă săracii covârșesc prin număr, se realizează dezordinea, iar <cetatea> este grabnic distrusă. O dovadă este și aceea că cei mai buni legislatori proveneau dintre cetățeni medii. Solon era dintre aceștia, așa cum reiese din poemul său, ca și Lycurg, care nu a fost rege, și Charondas și aproape majoritatea celorlalți. Rezultă din acestea motivul pentru care cele mai multe constituții sunt fie democratice, fie oligarhice. Pentru că în acestea clasa de mijloc este adesea măruntă, cei care se îndepărtează de medietate, oricine ar fi ei, fie că sunt posesori de averi fie că reprezintă demosul, vor conduce întotdeauna constituția după propriul interes, astfel încât se naște fie o democrație, fie o oligarhie.

Pe lângă acestea, din cauza disensiunilor, se nasc și conflicte reciproce între demos și cei înstăriți. Oricare ar fi cei care s-ar

μᾶλλον συμβῇ κρατῆσαι τῶν ἐναντίων, οὐ καθιστᾶσι κοινὴν πολιτείαν οὐδ' ἴσην, ἀλλὰ τῆς νίκης ἆθλον τὴν ὑπεροχὴν τῆς πολιτείας λαμβάνουσιν, καὶ οἱ μὲν δημοκρατίαν οἱ δ' ὀλιγαρχίαν ποιοῦσιν. ἔτι δὲ καὶ τῶν ἐν ἡγεμονίᾳ γενομένων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν παρ' αὑτοῖς ἑκάτεροι πολιτείαν ἀποβλέποντες οἱ μὲν δημοκρατίας ἐν ταῖς πόλεσι καθίστασαν οἱ δ' ὀλιγαρχίας, οὐ πρὸς τὸ τῶν πόλεων συμφέρον σκοποῦντες ἀλλὰ πρὸς τὸ σφέτερον αὐτῶν, ὥστε διὰ ταύτας τὰς αἰτίας ἢ μηδέποτε τὴν μέσην γίνεσθαι πολιτείαν ἢ ὀλιγάκις καὶ παρ' ὀλίγοις· εἷς γὰρ ἀνὴρ συνεπείσθη μόνος τῶν πρότερον ἐφ' ἡγεμονίᾳ γενομένων ταύτην ἀποδοῦναι τὴν τάξιν, ἤδη δὲ καὶ τοῖς ἐν ταῖς πόλεσιν ἔθος καθέστηκε μηδὲ βούλεσθαι τὸ ἴσον,
1296 b ἀλλ' ἢ ἄρχειν ζητεῖν ἢ κρατουμένους ὑπομένειν.

Τίς μὲν οὖν ἀρίστη πολιτεία, καὶ διὰ τίν' αἰτίαν, ἐκ τούτων φανερόν· τῶν δ' ἄλλων πολιτειῶν, ἐπειδὴ πλείους δημοκρατίας καὶ πλείους ὀλιγαρχίας φαμὲν εἶναι, ποίαν πρώτην θετέον καὶ δευτέραν καὶ τοῦτον δὴ τὸν τρόπον ἐχομένην τῷ τὴν μὲν εἶναι βελτίω τὴν δὲ χείρω, διωρισμένης τῆς ἀρίστης οὐ χαλεπὸν ἰδεῖν. ἀεὶ γὰρ ἀναγκαῖον εἶναι βελτίω τὴν ἐγγύτατα ταύτης, χείρω δὲ τὴν ἀφεστηκυῖαν τοῦ μέσου πλεῖον, ἂν μὴ πρὸς ὑπόθεσιν κρίνῃ τις. λέγω δὲ τὸ πρὸς ὑπόθεσιν, ὅτι πολλάκις, οὔσης ἄλλης πολιτείας αἱρετωτέρας, ἐνίοις οὐδὲν κωλύει συμφέρειν ἑτέραν μᾶλλον εἶναι πολιτείαν.

μ.

Τίς δὲ πολιτεία τίσι καὶ ποία συμφέρει ποίοις, ἐχόμενόν ἐστι τῶν εἰρημένων διελθεῖν. ληπτέον δὴ πρῶτον περὶ πασῶν καθόλου ταὐτόν· δεῖ γὰρ κρεῖττον εἶναι τὸ βουλόμενον μέρος τῆς πόλεως τοῦ μὴ βουλομένου μένειν τὴν πολιτείαν. ἔστι δὲ πᾶσα πόλις ἔκ τε τοῦ ποιοῦ καὶ ποσοῦ. λέγω δὲ ποιὸν μὲν ἐλευθερίαν πλοῦτον παιδείαν εὐγένειαν, ποσὸν δὲ τὴν τοῦ πλήθους ὑπεροχήν. ἐνδέχεται δὲ τὸ μὲν ποιὸν ὑπάρχειν ἑτέρῳ μέρει τῆς πόλεως, ἐξ ὧν συνέστηκε μερῶν ἡ πόλις, ἄλλῳ δὲ μέρει τὸ ποσόν, οἷον πλείους τὸν ἀριθμὸν εἶναι τῶν γενναίων τοὺς ἀγεννεῖς ἢ τῶν πλουσίων

întâmpla să îi stăpânească pe oponenții lor, nu vor instaura nici o constituție comună și nici una egală, ci ei vor lua drept premiu al victoriei preeminența lor în constituție și instituie, în felul acesta, fie o democrație fie o oligarhie. Pe urmă, fiecare dintre cei care au fost suverani peste Hellada au înclinat spre constituția de la ei, astfel încât unii au instituit în cetăți democrația, iar alții oligarhia, fără a urmări avantajul cetăților, ci pe al lor propriu. Astfel, din aceste motive, fie că nu se realizează deloc constituția care urmează medietatea, fie că ea se realizează rar și în puține cazuri. Un singur bărbat dintre cei care au avut suveranitatea odinioară a avut inițiativa de a conferi un asemenea regim[195], dar acum și în cetăți s-a instaurat obiceiul de a nu dori egalitatea, ci să se urmărească fie guvernarea, fie dominarea supușilor.

Este evident din acestea care este, așadar, constituția optimă și care este cauza ei. 1296 b
În privința celorlalte constituții, deoarece susținem existența mai multor democrații și a mai multor oligarhii, nu este greu de știut care anume trebuie să fie considerată prima și care a doua, și în același fel după criteriul celei care este mai bună și care mai rea, după ce a fost definită cea optimă. Căci este necesar, dacă nu judecăm relativ la condițiile date, ca aceea mai bună să fie foarte apropiată de aceasta, pe când cea care este mai rea să fie mult mai îndepărtată de medietate. Spun „*relativ la condițiile date*“, deoarece adesea, chiar dacă există o constituție preferabilă pentru unii, totuși nimic nu împiedică existența alteia care să fie mai folositoare.

XII.

În urma celor spuse, urmează să lămurim care este și ce fel de constituție este potrivită și cui anume și cărui fel <de oameni>. Ar trebui să considerăm la început un <principiu> universal și identic pentru toate: este necesar ca partea din cetate care dorește menținerea constituției să fie mai puternică decât partea care nu dorește aceasta[196]. Căci oricare cetate are un aspect calitativ și unul cantitativ. Mă refer la calitate în sens de libertate, avere, educație, neam ales, iar la cantitate în sens de mulțime preponderentă. Este posibilă apartenența calității la una dintre părțile constitutive ale cetății, pe când a cantității la o altă parte: de pildă să fie mai

τοὺς ἀπόρους, μὴ μέντοι τοσοῦτον ὑπερέχειν τῷ ποσῷ ὅσον λείπεται τῷ ποιῷ. διὸ ταῦτα πρὸς ἄλληλα συγκριτέον. ὅπου μὲν οὖν ὑπερέχει τὸ τῶν ἀπόρων πλῆθος τὴν εἰρημένην ἀναλογίαν, ἐνταῦθα πέφυκεν εἶναι δημοκρατίαν, καὶ ἕκαστον εἶδος δημοκρατίας κατὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ δήμου ἑκάστου,

οἷον ἐὰν μὲν τὸ τῶν γεωργῶν ὑπερτείνῃ πλῆθος, τὴν πρώτην δημοκρατίαν, ἐὰν δὲ τὸ τῶν βαναύσων καὶ μισθαρνούντων, τὴν τελευταίαν, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ἄλλας τὰς μεταξὺ τούτων· ὅπου δὲ τὸ τῶν εὐπόρων καὶ γνωρίμων μᾶλλον ὑπερτείνει τῷ ποιῷ ἢ λείπεται τῷ ποσῷ, ἐνταῦθα ὀλιγαρχίαν, καὶ τῆς ὀλιγαρχίας τὸν αὐτὸν τρόπον ἕκαστον εἶδος κατὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πλήθους. δεῖ δ' ἀεὶ τὸν νομοθέτην ἐν τῇ πολιτείᾳ προσλαμβάνειν τοὺς μέσους· ἄν τε γὰρ ὀλιγαρχικοὺς τοὺς νόμους τιθῇ, στοχάζεσθαι χρὴ τῶν μέσων, ἐάν τε δημοκρατικούς, προσάγεσθαι τοῖς νόμοις τούτους.

Ὅπου δὲ τὸ τῶν μέσων ὑπερτείνει πλῆθος ἢ συναμφοτέρων τῶν ἄκρων ἢ καὶ θατέρου μόνον, ἐνταῦθ' ἐνδέχεται πολιτείαν εἶναι μόνιμον. οὐθὲν γὰρ φοβερὸν μή 1297 a ποτε συμφωνήσωσιν οἱ πλούσιοι τοῖς πένησιν ἐπὶ τούτους· οὐδέποτε γὰρ ἅτεροι βουλήσονται δουλεύειν τοῖς ἑτέροις, κοινοτέραν δ', ἂν ζητῶσιν, οὐδεμίαν εὑρήσουσιν ἄλλην ταύτης. ἐν μέρει γὰρ ἄρχειν οὐκ ἂν ὑπομείνειαν διὰ τὴν ἀπιστίαν τὴν πρὸς ἀλλήλους· πανταχοῦ δὲ πιστότατος ὁ διαιτητής, διαιτητὴς δ' ὁ μέσος. ὅσῳ δ' ἂν ἄμεινον ἡ πολιτεία μειχθῇ, τοσούτῳ μονιμωτέρα. διαμαρτάνουσι δὲ πολλοὶ καὶ τῶν τὰς ἀριστοκρατικὰς βουλομένων ποιεῖν πολιτείας, οὐ μόνον ἐν τῷ πλεῖον νέμειν τοῖς εὐπόροις, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ παρακρούεσθαι τὸν δῆμον. ἀνάγκη γὰρ χρόνῳ ποτὲ ἐκ τῶν ψευδῶν ἀγαθῶν ἀληθὲς συμβῆναι κακόν· αἱ γὰρ πλεονεξίαι τῶν πλουσίων ἀπολλύασι μᾶλλον τὴν πολιτείαν ἢ αἱ τοῦ δήμου.

ν.

Ἔστι δ' ὅσα προφάσεως χάριν ἐν ταῖς πολιτείαις σοφίζονται πρὸς τὸν δῆμον πέντε τὸν ἀριθμόν, περὶ ἐκκλησίαν, περὶ τὰς ἀρχάς, περὶ δικαστήρια, περὶ ὅπλισιν, περὶ γυμνασίαν·

numeroşi cei de condiţie modestă decât cei de neam ales, sau săracii decât bogaţii, dar cantitatea să nu fie totuşi atât de mare încât să lase în urmă calitatea. Din acest motiv, ele sunt comparabile reciproc. Căci acolo unde mulţimea săracilor întrece proporţia enunţată, se realizează în mod natural o democraţie, iar toate tipurile de democraţie revin la o preponderenţă a demosului.

De exemplu, dacă mulţimea agricultorilor este preponderentă, se realizează primul tip de democraţie, dar dacă <este preponderentă> mulţimea lucrătorilor şi a salariaţilor, se realizează cea din urmă. Situaţia este aceeaşi şi în privinţa <formelor> intermediare ale acestora. Căci acolo unde cei bogaţi şi de elită întrec prin calitate mai mult decât sunt întrecuţi prin cantitate, se realizează oligarhia, şi în acelaşi fel fiecare specie de oligarhie se realizează prin excedenţa mulţimii oligarhice. Este însă întotdeauna necesar ca legislatorul să se sprijine într-o constituţie pe cei de condiţie medie. Căci dacă ar institui legi oligarhice, el trebuie să îi aibă în vedere pe cei de condiţie medie, iar dacă ele sunt democratice, el trebuie să îi concilieze pe cei de condiţie medie cu legile.

Dar unde sunt preponderenţi cei de condiţie medie, fie în raport cu ambele extreme, fie cu una singură, acolo este posibilă o constituţie stabilă. Căci nu există nici un pericol ca bogaţii să se alieze cu săracii împotriva acestora vreodată, pentru că niciodată cei din urmă nu vor dori să fie sclavii celor dintâi. Iar dacă ei ar dori să caute o formă mai comună de <viaţă>, nu vor găsi alta decât aceasta, pentru că o guvernare alternativă nu ar rezista din cauza neîncrederii lor reciproce. Pretutindeni, cel mai de încredere este arbitrul, iar arbitrul reprezintă o medietate. Cu cât o constituţie este mai bine combinată, cu atât este mai stabilă. Însă mulţi au greşit şi dintre cei care au dorit să întemeieze constituţii aristocratice, nu doar pentru că au acordat prea mult celor bogaţi ci şi întrucât au înşelat demosul. Căci este necesar ca o dată cu timpul să reiasă cu adevărat răul din falsele bunuri, pentru că privilegiile celor bogaţi distrug mai degrabă cetatea decât cele ale demosului.

XIII.

Există în cadrul constituţiilor[197] cinci moduri de a prezenta sofisme demosului. Ele se referă la adunare, la magistraturi, la judecătorii, la folosirea armelor şi la exerciţiile gimnastice. În

περὶ ἐκκλησίαν μὲν τὸ ἐξεῖναι ἐκκλησιάζειν πᾶσι, ζημίαν δὲ ἐπικεῖσθαι τοῖς εὐπόροις ἐὰν μὴ ἐκκλησιάζωσιν, ἢ μόνοις ἢ μείζω πολλῷ, περὶ δὲ τὰς ἀρχὰς τὸ τοῖς μὲν ἔχουσι τίμημα μὴ ἐξεῖναι ἐξόμνυσθαι, τοῖς δ' ἀπόροις ἐξεῖναι, καὶ περὶ τὰ δικαστήρια τοῖς μὲν εὐπόροις εἶναι ζημίαν ἂν μὴ δικάζωσι, τοῖς δ' ἀπόροις ἄδειαν, ἢ τοῖς μὲν μεγάλην τοῖς δὲ μικράν, ὥσπερ ἐν τοῖς Χαρώνδου νόμοις. ἐνιαχοῦ δ' ἔξεστι μὲν πᾶσιν ἀπογραψαμένοις ἐκκλησιάζειν καὶ δικάζειν, ἐὰν δὲ ἀπογραψάμενοι μήτ' ἐκκλησιάζωσι μήτε δικάζωσιν, ἐπίκεινται μεγάλαι ζημίαι τούτοις, ἵνα διὰ μὲν τὴν ζημίαν φεύγωσι τὸ ἀπογράφεσθαι, διὰ δὲ τὸ μὴ ἀπογράφεσθαι μὴ δικάζωσι μηδ' ἐκκλησιάζωσιν. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ περὶ τοῦ ὅπλα κεκτῆσθαι καὶ τοῦ γυμνάζεσθαι νομοθετοῦσιν. τοῖς μὲν γὰρ ἀπόροις ἔξεστι μὴ κεκτῆσθαι, τοῖς δ' εὐπόροις ἐπιζήμιον μὴ κεκτημένοις, κἂν μὴ γυμνάζωνται, τοῖς μὲν οὐδεμία ζημία, τοῖς δ' εὐπόροις ἐπιζήμιον, ὅπως οἱ μὲν διὰ τὴν ζημίαν μετέχωσιν, οἱ δὲ διὰ τὸ μὴ φοβεῖσθαι μὴ μετέχωσιν. ταῦτα μὲν οὖν ὀλιγαρχικὰ σοφίσματα τῆς νομοθεσίας.

Ἐν δὲ ταῖς δημοκρατίαις πρὸς ταῦτ' ἀντισοφίζονται. τοῖς μὲν γὰρ ἀπόροις μισθὸν πορίζουσιν ἐκκλησιάζουσι καὶ δικάζουσιν, τοῖς δ' εὐπόροις οὐδεμίαν τάττουσι ζημίαν. ὥστε φανερὸν ὅτι εἴ τις βούλεται μιγνύναι δικαίως, δεῖ τὰ παρ' ἑκατέροις συνάγειν καὶ τοῖς μὲν μισθὸν πορίζειν τοῖς δὲ ζημίαν· οὕτω γὰρ ἂν κοινωνοῖεν ἅπαντες, ἐκείνως δ' ἡ
1297 b πολιτεία γίγνεται τῶν ἑτέρων μόνον. δεῖ δὲ τὴν πολιτείαν εἶναι μὲν ἐκ τῶν τὰ ὅπλα ἐχόντων μόνον· τοῦ δὲ τιμήματος τὸ πλῆθος ἁπλῶς μὲν ὁρισαμένους οὐκ ἔστιν εἰπεῖν τοσοῦτον δεῖν ὑπάρχειν, ἀλλὰ σκεψαμένους τὸ πόσον ἐπιβάλλει μακρότατον ὥστε τοὺς μετέχοντας τῆς πολιτείας εἶναι πλείους τῶν μὴ μετεχόντων, τοῦτο τάττειν. ἐθέλουσι γὰρ οἱ πένητες καὶ μὴ μετέχοντες τῶν τιμῶν ἡσυχίαν ἔχειν, ἐὰν μήτε ὑβρίζῃ τις αὐτοὺς μήτε ἀφαιρῆται μηθὲν τῆς οὐσίας. ἀλλὰ τοῦτο οὐ ῥᾴδιον· οὐ γὰρ ἀεὶ συμβαίνει χαρίεντας εἶναι τοὺς μετέχοντας τοῦ πολιτεύματος.

Καὶ εἰώθασι δέ, ὅταν πόλεμος ᾖ, ὀκνεῖν, ἂν μὴ λαμβάνωσι τροφήν, ἄποροι δὲ ὦσιν· ἐὰν δὲ πορίζῃ τις τροφήν, βούλονται πολεμεῖν. ἔστι δὲ ἡ πολιτεία παρ' ἐνίοις

privința adunării, el constă în a permite tuturor participarea la adunări, dar a pretinde o amendă de la bogații care nu iau parte la ea, fie numai de la ei, fie de la ei mai mult decât de la ceilalți. În privința magistraturilor, el înseamnă a nu permite refuzul sub jurământ celor care dețin un venit, dar a permite acest lucru săracilor. Iar în privința judecătoriilor, el înseamnă a-i amenda pe cei bogați dacă nu participă la judecăți, dar a-i scuti pe cei săraci, sau <a-i amenda> pe unii cu mult, pe alții cu puțin, așa ca în legislația lui Charondas. În unele locuri este permisă participarea la adunări și la judecăți tuturor celor înregistrați în scripte, dar dacă aceștia nu iau parte nici la adunări nici la judecăți, ei sunt supuși unor amenzi considerabile. Drept urmare, datorită amenzii, ei evită înregistrarea în scripte, iar din acest motiv nu au nici dreptul de a participa la adunări și la judecăți. Legislația este asemănătoare și în privința posesiei armelor și în privința exercițiilor gimnastice: celor săraci li se îngăduie să nu le posede, dar cei bogați sunt amendați dacă nu dețin arme. Iar dacă nu iau parte la exercițiile gimnastice, unii nu primesc nici o amendă, pe când ceilalți o primesc, astfel încât unii iau parte la ele din cauza amenzii, pe când ceilalți nu iau parte fiindcă nu se tem de ea. Acestea sunt, așadar, sofismele legislației oligarhice.

În schimb, în democrație sunt proferate sofismele contrare acestora, căci se acordă un salariu celor săraci pentru a lua parte la adunări și la judecăți, pe când celor bogați nu li se aplică nici o amendă <dacă nu vin>. În acest fel este evident că, dacă cineva dorește un amestec judicios, ar trebui conciliate cele două aspecte, iar unora să li se acorde un salariu, pe când ceilalți să fie amendați, căci în acest fel toți ar lua parte <la adunări și judecăți>. În celălalt caz, constituția ar 1297 b reveni doar unora, deși o constituție trebuie să fie compusă numai din cei ce poartă armele. Dar nu se poate spune în sens absolut care este mărimei venitului care trebuie stabilit, ci trebuie cercetată mărimea[198] lui maximă, astfel încât cei care iau parte la constituție să fie mai mulți decât cei care nu iau parte, și ea să fie <astfel> adoptată. Căci săracii și cei care nu iau parte la magistraturi cer să fie lăsați în pace, cu condiția să nu îi deranjeze nimeni, și să nu se atingă nimeni de bunurile lor. Dar acest lucru nu este simplu, pentru că nu se întâmplă întotdeauna ca participanții la guvernare să fie <oameni> capabili.

Apoi, în vreme de război, <oamenii> obișnuiesc să fie temători să nu li se ia hrana și să rămână săraci. Dar dacă, dimpotrivă, li se acordă hrană, ei sunt de acord să meargă la război. În unele cazuri

οὐ μόνον ἐκ τῶν ὁπλιτευόντων ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὡπλιτευκότων· ἐν Μαλιεῦσι δὲ ἡ μὲν πολιτεία ἦν ἐκ τούτων, τὰς δὲ ἀρχὰς ᾑροῦντο ἐκ τῶν στρατευομένων. καὶ ἡ πρώτη δὲ πολιτεία ἐν τοῖς Ἕλλησιν ἐγένετο μετὰ τὰς βασιλείας ἐκ τῶν πολεμούντων, ἡ μὲν ἐξ ἀρχῆς ἐκ τῶν ἱππέων (τὴν γὰρ ἰσχὺν καὶ τὴν ὑπεροχὴν ἐν τοῖς ἱππεῦσιν ὁ πόλεμος εἶχεν· ἄνευ μὲν γὰρ συντάξεως ἄχρηστον τὸ ὁπλιτικόν, αἱ δὲ περὶ τῶν τοιούτων ἐμπειρίαι καὶ τάξεις ἐν τοῖς ἀρχαίοις οὐχ ὑπῆρχον, ὥστ' ἐν τοῖς ἱππεῦσιν εἶναι τὴν ἰσχύν), αὐξανομένων δὲ τῶν πόλεων καὶ τῶν ἐν τοῖς ὅπλοις ἰσχυσάντων μᾶλλον πλείους μετεῖχον τῆς πολιτείας· διόπερ ἃς νῦν καλοῦμεν πολιτείας, οἱ πρότερον ἐκάλουν δημοκρατίας· ἦσαν δὲ αἱ ἀρχαῖαι πολιτεῖαι εὐλόγως ὀλιγαρχικαὶ καὶ βασιλικαί. δι' ὀλιγανθρωπίαν γὰρ οὐκ εἶχον πολὺ τὸ μέσον, ὥστ' ὀλίγοι τε ὄντες τὸ πλῆθος καὶ κατὰ τὴν σύνταξιν φαῦλοι ὑπέμενον τὸ ἄρχεσθαι.

Διὰ τίνα μὲν οὖν εἰσιν αἰτίαν αἱ πολιτεῖαι πλείους, καὶ διὰ τί παρὰ τὰς λεγομένας ἕτεραι (δημοκρατία τε γὰρ οὐ μία τὸν ἀριθμόν ἐστι, καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως), ἔτι δὲ τίνες αἱ διαφοραὶ καὶ διὰ τίνα αἰτίαν συμβαίνει, πρὸς δὲ τούτοις τίς ἀρίστη τῶν πολιτειῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰπεῖν, καὶ τῶν ἄλλων ποία ποίοις ἁρμόττει τῶν πολιτειῶν, εἴρηται.

ξ.

Πάλιν δὲ καὶ κοινῇ καὶ χωρὶς περὶ ἑκάστης λέγωμεν περὶ τῶν ἐφεξῆς, λαβόντες ἀρχὴν τὴν προσήκουσαν αὐτῶν. ἔστι δὴ τρία μόρια τῶν πολιτειῶν πασῶν, περὶ ὧν δεῖ θεωρεῖν τὸν σπουδαῖον νομοθέτην ἑκάστῃ τὸ συμφέρον· ὧν ἐχόντων καλῶς ἀνάγκη τὴν πολιτείαν ἔχειν καλῶς, καὶ τὰς πολιτείας ἀλλήλων διαφέρειν ἐν τῷ διαφέρειν ἕκαστον τούτων. ἔστι δὲ τῶν τριῶν τούτων ἓν μὲν τί τὸ
1298 a βουλευόμενον περὶ τῶν κοινῶν, δεύτερον δὲ τὸ περὶ τὰς ἀρχάς (τοῦτο δ' ἐστὶ τίνας δεῖ καὶ τίνων εἶναι κυρίας, καὶ ποίαν τινὰ δεῖ γίνεσθαι τὴν αἵρεσιν αὐτῶν), τρίτον δέ τί τὸ δικάζον.

constituţia nu este compusă doar din cei care poartă armele, ci şi din cei care deja le-au purtat. La Malios, constituţia era compusă din aceştia, însă magistraţii erau aleşi dintre militari. Şi cea dintâi constituţie a grecilor, în urma regalităţii, s-a născut din războinici, iar la început din cavaleri, deoarece războiul îşi avea tăria şi superioritatea în cavaleri. Pe de o parte, hopliţii sunt inutili fără o ordine comună de luptă, iar la cei vechi nu exista o experienţă şi o ordine în aceste privinţe, astfel încât puterea lor consta în cavalerie. Dar după ce au crescut cetăţile şi forţa hopliţilor, tot mai mulţi au luat parte la constituţie. Din acest motiv, ceea ce noi numim astăzi regim constituţional cei de odinioară numeau democraţie, iar pe bună dreptate constituţiile străvechi erau oligarhice şi regale. Însă din cauza numărului mic al oamenilor, nu existau mulţi de condiţie medie, astfel încât o mulţime inferioară în număr şi în organizare suporta mai degrabă să fie condusă.

S-a arătat, aşadar, motivul pentru care există mai multe constituţii şi de ce există şi altele decât se spune <că ar fi> (pentru că nu există o singură democraţie, şi în cazul celorlalte la fel), pe urmă cu ce se deosebesc ele şi din ce cauză se petrece aceasta, iar pe lângă aceasta, care este cea mai bună dintre constituţii, pentru a spune astfel în cele mai multe cazuri, iar dintre celelalte constituţii cui i se potriveşte fiecare.

XIV.

Să vorbim acum despre cele care urmează relativ la fiecare <constituţie>, atât în general cât şi în particular, luând ca punct de plecare pe cel adecvat acestora. Toate constituţiile au trei părţi pentru care bunul legislator trebuie să gândească, în fiecare caz, ce anume este avantajos. Dacă acestea merg bine, în mod necesar merge bine şi constituţia, iar între constituţii există deosebiri în măsura în care aceste <părţi> se deosebesc. Una dintre acestea este deliberarea celor comune, a doua se referă la magistraturi (ea 1298 a
stabileşte cine trebuie să fie suveran şi peste ce anume şi cum trebuie să se realizeze alegerea acestora), iar a treia este funcţia judecătorească.

Κύριον δ' ἐστὶ τὸ βουλευόμενον περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, καὶ συμμαχίας καὶ διαλύσεως, καὶ περὶ νόμων, καὶ περὶ θανάτου καὶ φυγῆς καὶ δημεύσεως, καὶ περὶ ἀρχῶν αἱρέσεως καὶ τῶν εὐθυνῶν. ἀναγκαῖον δ' ἤτοι πᾶσι τοῖς πολίταις ἀποδίδοσθαι πάσας ταύτας τὰς κρίσεις ἢ τισὶ πάσας, οἷον ἀρχῇ τινὶ μιᾷ ἢ πλείοσιν, ἢ ἑτέραις ἑτέρας, ἢ τινὰς μὲν αὐτῶν πᾶσι τινὰς δὲ τισίν. τὸ μὲν οὖν πάντας καὶ περὶ ἁπάντων δημοτικόν· τὴν τοιαύτην γὰρ ἰσότητα ζητεῖ ὁ δῆμος. εἰσὶ δὲ οἱ τρόποι τοῦ πάντας πλείους, εἷς μὲν τὸ κατὰ μέρος ἀλλὰ μὴ πάντας ἀθρόους, ὥσπερ ἐν τῇ πολιτείᾳ τῇ Τηλεκλέους ἐστὶ τοῦ Μιλησίου· καὶ ἐν ἄλλαις δὲ πολιτείαις βουλεύονται αἱ συναρχίαι συνιοῦσαι, εἰς δὲ τὰς ἀρχὰς βαδίζουσι πάντες κατὰ μέρος ἐκ τῶν φυλῶν καὶ τῶν μορίων τῶν ἐλαχίστων παντελῶς, ἕως ἂν διεξέλθῃ διὰ πάντων, συνιέναι δὲ μόνον περί τε νόμων θέσεως καὶ τῶν περὶ τῆς πολιτείας, καὶ τὰ παραγγελλόμενα ἀκουσομένους ὑπὸ τῶν ἀρχόντων.

Ἄλλος δὲ τρόπος τὸ πάντας ἀθρόους, συνιέναι δὲ μόνον πρός τε τὰς ἀρχαιρεσίας αἱρησομένους καὶ πρὸς τὰς νομοθεσίας καὶ περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης καὶ πρὸς εὐθύνας, τὰ δ' ἄλλα τὰς ἀρχὰς βουλεύεσθαι τὰς ἐφ' ἑκάστοις τεταγμένας, αἱρετὰς οὔσας ἐξ ἁπάντων ἢ κληρωτάς.

Ἄλλος δὲ τρόπος τὸ περὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς εὐθύνας ἀπαντᾶν τοὺς πολίτας, καὶ περὶ πολέμου βουλευσομένους καὶ συμμαχίας, τὰ δ' ἄλλα τὰς ἀρχὰς διοικεῖν αἱρετὰς οὔσας, ὅσας ἐνδέχεται, τοιαῦται δ' εἰσὶν ὅσας ἄρχειν ἀναγκαῖον τοὺς ἐπισταμένους.

Τέταρτος δὲ τρόπος τὸ πάντας περὶ πάντων βουλεύεσθαι συνιόντας, τὰς δ' ἀρχὰς περὶ μηθενὸς κρίνειν ἀλλὰ μόνον προανακρίνειν, ὅνπερ ἡ τελευταία δημοκρατία νῦν διοικεῖται τρόπον, ἣν ἀνάλογόν φαμεν εἶναι ὀλιγαρχίᾳ τε δυναστευτικῇ καὶ μοναρχίᾳ τυραννικῇ. οὗτοι μὲν οὖν οἱ τρόποι δημοκρατικοὶ πάντες, τὸ δὲ τινὰς περὶ πάντων ὀλιγαρχικόν.

Ἔχει δὲ καὶ τοῦτο διαφορὰς πλείους. ὅταν μὲν γὰρ ἀπὸ τιμημάτων μετριωτέρων αἱρετοί τε ὦσι καὶ πλείους διὰ τὴν μετριότητα τοῦ τιμήματος, καὶ περὶ ὧν ὁ νόμος ἀπαγορεύει

Funcţia deliberativă este suverană peste război şi pace, peste alianţe şi peste încetarea lor, peste legi, peste pedeapsa cu moartea, exilul, confiscarea bunurilor şi poate cere o dare de seamă. Este necesar ca toate aceste decizii să fie lăsate în seama tuturor, sau numai a unora, de pildă în seama unei singure magistraturi sau a mai multora, fie unele în seama unora <iar altele altora>, fie unele dintre acestea în seama tuturor iar altele în seama unora. Ţine de un regim democratic ca toţi să decidă pentru toate, pentru că demosul urmăreşte o asemenea egalitate. Există însă mai multe modalităţi în care <ei pot face> toate acestea, iar una este aceea în care ei <exercită acest lucru> pe rând şi nu toţi la un loc, cum este în constituţia lui Telecles din Milet. Căci şi în alte constituţii consiliile de magistraţi se reunesc şi deliberează, şi ajung cu toţii în magistraturi din fiecare trib şi din cele mai mărunte părţi <ale cetăţii> alternativ, astfel încât fiecare ajunge prin toate <magistraturile>. Ei se adună numai pentru a da legi şi în vederea celor legate de constituţie şi pentru a asculta declaraţiile magistraţilor.

O altă modalitate este aceea de a <participa> toţi la un loc, deşi se adună numai pentru desemnarea magistraturilor, pentru elaborarea legilor, pentru război şi pace şi pentru dările de seamă, pe când în privinţa celorlalte aspecte se alcătuiesc magistraturi care deliberează pentru fiecare în parte şi în care toţi sunt aleşi sau traşi la sorţi.

O altă modalitate este aceea în care toţi cetăţenii ocupă magistraturile şi se ocupă cu tragerea la răspundere, cu deliberarea în vederea războiului şi a alianţei militare, pe când celelalte <probleme> revin unor magistraturi alese, atâtea câte este cazul să fie. De fapt, acestea sunt magistraturi în care este nevoie de specialişti.

A patra modalitate este aceea în care toţi deliberează în toate privinţele când se adună la un loc, însă magistraţii nu judecă în nici o privinţă, ci doar fac demersurile preliminare. În acest fel este astăzi administrată o democraţie extremă, despre care noi spunem că este analogică unei oligarhii arbitrare şi unei monarhii tiranice. Toate aceste modalităţi sunt democratice, pe când cele în care unii se ocupă de toate sunt oligarhice.

Dar şi aici există mai multe modalităţi diferite. Căci atunci când <cetăţenii> pot fi aleşi în funcţie de un anumit venit mai modest, iar din cauza acestui venit modest şi ei sunt mai mulţi, dar nu produc schimbări acolo unde legea o interzice, ci o urmează pe

μὴ κινῶσιν ἀλλ' ἀκολουθῶσι, καὶ ἐξῇ κτωμένῳ τὸ τίμημα μετέχειν, ὀλιγαρχία μὲν πολιτικὴ δέ ἐστιν ἡ τοιαύτη διὰ τὸ μετριάζειν· ὅταν δὲ μὴ πάντες τοῦ βουλεύεσθαι μετέχωσιν
1298 b ἀλλ' αἱρετοί, κατὰ νόμον δ' ἄρχωσιν ὥσπερ καὶ πρότερον, ὀλιγαρχικόν· ὅταν δὲ καὶ αἱρῶνται αὐτοὶ αὑτοὺς οἱ κύριοι τοῦ βουλεύεσθαι, καὶ ὅταν παῖς ἀντὶ πατρὸς εἰσίῃ καὶ κύριοι τῶν νόμων ὦσιν, ὀλιγαρχικωτάτην ἀναγκαῖον εἶναι τὴν τάξιν ταύτην. ὅταν δὲ τινῶν τινές, οἷον πολέμου μὲν καὶ εἰρήνης καὶ εὐθυνῶν πάντες, τῶν δὲ ἄλλων ἄρχοντες, καὶ οὗτοι αἱρετοί, μὴ κληρωτοί, ἀριστοκρατία ἡ πολιτεία. ἐὰν δ' ἐνίων μὲν αἱρετοὶ ἐνίων δὲ κληρωτοί, καὶ κληρωτοὶ ἢ ἁπλῶς ἢ ἐκ προκρίτων, ἢ κοινῇ αἱρετοὶ καὶ κληρωτοί, τὰ μὲν πολιτείας ἀριστοκρατικῆς ἐστι τούτων, τὰ δὲ πολιτείας αὐτῆς. διῄρηται μὲν οὖν τὸ βουλευόμενον πρὸς τὰς πολιτείας τοῦτον τὸν τρόπον, καὶ διοικεῖ ἑκάστη πολιτεία κατὰ τὸν εἰρημένον διορισμόν.

Συμφέρει δὲ δημοκρατίᾳ τε τῇ μάλιστ' εἶναι δοκούσῃ δημοκρατίᾳ νῦν (λέγω δὲ τοιαύτην ἐν ᾗ κύριος ὁ δῆμος καὶ τῶν νόμων ἐστίν) πρὸς τὸ βουλεύεσθαι βέλτιον τὸ αὐτὸ ποιεῖν ὅπερ ἐπὶ τῶν δικαστηρίων ἐν ταῖς ὀλιγαρχίαις (τάττουσι γὰρ ζημίαν τούτοις οὓς βούλονται δικάζειν, ἵνα δικάζωσιν, οἱ δὲ δημοτικοὶ μισθὸν τοῖς ἀπόροις), τοῦτο δὴ καὶ περὶ τὰς ἐκκλησίας ποιεῖν. βουλεύσονται γὰρ βέλτιον κοινῇ βουλευόμενοι πάντες, ὁ μὲν δῆμος μετὰ τῶν γνωρίμων, οὗτοι δὲ μετὰ τοῦ πλήθους, συμφέρει δὲ καὶ τὸ αἱρετοὺς εἶναι τοὺς βουλευομένους, ἢ κληρωτοὺς ἴσους ἐκ τῶν μορίων, συμφέρει δέ, κἂν ὑπερβάλλωσι πολὺ κατὰ τὸ πλῆθος οἱ δημοτικοὶ τῶν πολιτῶν, ἢ μὴ πᾶσι διδόναι μισθόν, ἀλλ' ὅσοι σύμμετροι πρὸς τὸ τῶν γνωρίμων πλῆθος, ἢ ἀποκληροῦν τοὺς πλείους.

Ἐν δὲ ταῖς ὀλιγαρχίαις ἢ προσαιρεῖσθαί τινας ἐκ τοῦ πλήθους, ἢ κατασκευάσαντας ἀρχεῖον οἷον ἐν ἐνίαις πολιτείαις ἐστὶν οὓς καλοῦσι προβούλους καὶ νομοφύλακας, καὶ περὶ τούτων χρηματίζειν περὶ ὧν ἂν οὗτοι προβουλεύσωσιν. οὕτω γὰρ μεθέξει ὁ δῆμος τοῦ βουλεύεσθαι, καὶ λύειν οὐθὲν δυνήσεται τῶν περὶ τὴν πολιτείαν, ἔτι ἢ ταὐτὰ ψηφίζεσθαι τὸν δῆμον ἢ μηθὲν ἐναντίον τοῖς εἰσφερομένοις, ἢ τῆς συμβουλῆς μὲν μεταδιδόναι πᾶσι,

aceasta, şi este permisă participarea la putere pentru cel care deţine venitul <necesar>, acolo se realizează o oligarhie. Totuşi, ea are un caracter constituţional, datorită faptului că este moderată. Dar dacă nu participă toţi la deliberare, ci doar dacă sunt aleşi, însă 1298 b guvernează potrivit legii ca şi mai înainte, aceasta este o oligarhie. Dar dacă cei aleşi sunt totodată şi suverani peste deliberare şi dacă fiul ia locul părintelui şi ei sunt stăpâni peste lege, în mod necesar acest sistem reprezintă o oligarhie. Atunci când unii au anumite <funcţii>, de pildă toţi <deliberează> asupra războiului, a păcii şi a dărilor de seamă, pe când unii deţin magistraturi şi sunt aleşi sau traşi la sorţi, aceasta este o constituţie aristocratică. Dar dacă unii sunt aleşi iar alţii sunt traşi la sorţi, iar cei traşi la sorţi provin fie absolut <din toţi>, fie din unii dinainte selectaţi, pe când cei aleşi şi cei traşi la sorţi <au competenţe> comune, unele dintre aceste aspecte sunt aristocratice, pe când altele sunt constituţionale. În acest fel se divide, aşadar, funcţia deliberativă în constituţii diverse, şi fiecare constituţie se administrează după modul amintit.

În sensul pe care s-ar părea că îl are mai ales astăzi democraţia, adică acela în care demosul este suveran chiar şi asupra legilor, pentru o democraţie este profitabil să instituie şi în adunări, în vederea mai bunei deliberări, acelaşi lucru pe care l-au făcut oligarhiile în judecătorii. Căci ele au pretins posesia unui venit pentru cei care doresc să ia parte la judecăţi cu scopul de a judeca, pe când democraţiile oferă o plată săracilor <pentru aceasta>. Deliberarea ar fi mai bună dacă ar fi realizată de toţi în comun, demosul alături de membrii elitei, iar aceştia alături de mulţime. Există totodată un avantaj şi în faptul că cei aleşi şi cei traşi la sorţi pentru a lua parte la deliberare <provin> în mod egal din fiecare parte <a cetăţii>. Dar dacă mulţimea de cetăţeni[199] ai demosului este mult mai numeroasă, există un avantaj fie în a nu îi retribui pe toţi, ci numai în număr simetric mulţimii membrilor elitei, fie în a-i îndepărta prin tragere la sorţi pe cei care sunt prea mulţi.

Dar în oligarhii <se realizează un avantaj> fie dacă sunt aleşi unii din mulţime, fie dacă este instituită o magistratură asemănătoare celei existente în anumite cetăţi şi care se numeşte „consiliu preliminar“[200] şi „apărător al legilor“, şi să nu fie luate în considerare decât măsuri care au fost mai întâi cercetate <de acesta>. Căci în acest fel demosul ar lua parte la deliberare, dar nu ar fi capabil să distrugă nimic din constituţie. Apoi, <este avantajos> fie ca demosul să voteze cele care i se propun, fie să nu aibă nimic împotriva acestora, fie ca toţi să îşi dea acordul, dar să

βουλεύεσθαι δὲ τοὺς ἄρχοντας. καὶ τὸ ἀντικείμενον δὲ τοῦ ἐν ταῖς πολιτείαις γιγνομένου δεῖ ποιεῖν. ἀποψηφιζόμενον μὲν γὰρ κύριον δεῖ ποιεῖν τὸ πλῆθος, καταψηφιζόμενον δὲ μὴ κύριον, ἀλλ' ἐπαναγέσθω πάλιν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας. ἐν γὰρ ταῖς πολιτείαις ἀνεστραμμένως ποιοῦσιν· οἱ γὰρ ὀλίγοι ἀποψηφισάμενοι μὲν κύριοι, καταψηφισάμενοι δὲ οὐ κύριοι, 1299 a ἀλλ' ἐπανάγεται εἰς τοὺς πλείους αἰεί. περὶ μὲν οὖν τοῦ βουλευομένου καὶ τοῦ κυρίου δεῖ τῆς πολιτείας τοῦτον διωρίσθω τὸν τρόπον.

O.

Ἐχομένη δὲ τούτων ἐστὶν ἡ περὶ τὰς ἀρχὰς διαίρεσις. ἔχει γὰρ καὶ τοῦτο τὸ μόριον τῆς πολιτείας πολλὰς διαφοράς, πόσαι τε ἀρχαί, καὶ κύριαι τίνων, καὶ περὶ χρόνου, πόσος ἑκάστης ἀρχῆς (οἱ μὲν γὰρ ἑξαμήνους, οἱ δὲ δι' ἐλάττονος, οἱ δ' ἐνιαυσίας, οἱ δὲ πολυχρονιωτέρας ποιοῦσι τὰς ἀρχάς), καὶ πότερον εἶναι δεῖ τὰς ἀρχὰς ἀιδίους ἢ πολυχρονίους ἢ μηδέτερον ἀλλὰ πλεονάκις τοὺς αὐτούς, ἢ μὴ τὸν αὐτὸν δὶς ἀλλ' ἅπαξ μόνον, ἔτι δὲ περὶ τὴν κατάστασιν τῶν ἀρχῶν, ἐκ τίνων δεῖ γίνεσθαι καὶ ὑπὸ τίνων καὶ πῶς. περὶ πάντων γὰρ τούτων δεῖ δύνασθαι διελεῖν κατὰ πόσους ἐνδέχεται γενέσθαι τρόπους, κἄπειτα προσαρμόσαι ὁποίαις αἱ ποιαὶ πολιτείαις συμφέρουσιν.

Ἔστι δὲ οὐδὲ τοῦτο διορίσαι ῥᾴδιον, ποίας δεῖ καλεῖν ἀρχάς· πολλῶν γὰρ ἐπιστατῶν ἡ πολιτικὴ κοινωνία δεῖται, διόπερ οὐ πάντας οὔτε τοὺς αἱρετοὺς οὔτε τοὺς κληρωτοὺς ἄρχοντας θετέον, οἷον τοὺς ἱερεῖς πρῶτον. τοῦτο γὰρ ἕτερόν τι παρὰ τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς θετέον· ἔτι δὲ καὶ χορηγοὶ καὶ κήρυκες δ' αἱροῦνται καὶ πρεσβευταί. εἰσὶ δὲ αἱ μὲν πολιτικαὶ τῶν ἐπιμελειῶν, ἢ πάντων τῶν πολιτῶν πρός τινα πρᾶξιν, οἷον στρατηγὸς στρατευομένων, ἢ κατὰ μέρος, οἷον ὁ γυναικονόμος ἢ παιδονόμος· αἱ δ' οἰκονομικαί, πολλάκις γὰρ αἱροῦνται σιτομέτρας· αἱ δ' ὑπηρετικαὶ καὶ πρὸς ἅς, ἂν εὐπορῶσι, τάττουσι δούλους. μάλιστα δ' ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν ἀρχὰς λεκτέον ταύτας ὅσαις ἀποδέδοται βουλεύσασθαί τε

delibereze magistraţii. <În oligarhii> trebuie să se realizeze contrarul a ceea ce se întâmplă în regimurile constituţionale: trebuie să i se acorde mulţimii dreptul de a se împotrivi prin vot, dar nu şi pe acela de a decide prin vot, ci acest lucru să revină în schimb magistraţilor. Pe de altă parte, în constituţiile <propriu-zise> se realizează contrariul, în sensul că cei puţini au dreptul de a se împotrivi prin vot, dar nu îl au şi pe cel al deciziei prin vot, ci acest lucru revine întotdeauna mulţimii. Să fie deci acesta modul în care definim funcţia deliberativă, anume cea supremă în constituţie. 1299 a

XV.

Dintre aceste părţi ale constituţiei, urmează să discutăm despre magistraturi, pentru că şi ele prezintă mai multe diferenţe. Oare câte magistraturi există şi care sunt stăpâne peste care? Şi pe cât timp se stabileşte fiecare magistratură? Unii spun că pe şase luni, alţii pe mai puţin, alţii pe un an, pe când alţii propun magistraturile pentru mai mult timp. Oare trebuie să fie perpetue magistraturile sau trebuie să dureze vreme îndelungată? Sau nici una nici alta, ci <trebuie acordate> de mai multe ori aceloraşi, ori să nu fie <acordate> de două ori aceluiaşi om, ci numai o singură dată? Pe urmă, în privinţa desemnării magistraţilor, de unde trebuie să provină şi de către cine şi cum <trebuie desemnaţi>? În privinţa tuturor acestora, trebuie să avem puterea de a distinge cât de multe modalităţi de a realiza acestea sunt posibile, pe urmă să le potrivim pe fiecare acelor constituţii cărora le sunt profitabile.

Nu este însă uşor de lămurit ce anume trebuie să poarte numele de magistratură. O comunitate politică necesită numeroşi slujbaşi, şi de aceea ei nu trebuie puşi în rândul magistraţilor votaţi sau traşi la sorţi. Un prim exemplu îl reprezintă preoţii, căci aceştia trebuie consideraţi aparte faţă de magistraturile politice. Apoi vin furnizorii[201] şi crainicii. De asemenea şi soliile sunt alese. Între demnităţi, unele sunt politice şi îi au în vedere pe toţi cetăţenii sub un anume aspect, aşa cum este strategul pentru militari, fie pe o parte <a lor>, cum este cel care are în grijă femeile sau copiii. Unele sunt gospodăreşti, pentru că adesea sunt aleşi cei care împart grâul, pe când altele sunt servile, în vederea cărora sunt investiţi sclavi, atunci când este vorba despre cei bogaţi. Pentru a spune astfel, trebuie numite magistraturi mai ales cele în care este încredinţată puterea de a

περὶ τινῶν καὶ κρῖναι καὶ ἐπιτάξαι, καὶ μάλιστα τοῦτο· τὸ γὰρ ἐπιτάττειν ἀρχικώτερόν ἐστιν. ἀλλὰ ταῦτα διαφέρει πρὸς μὲν τὰς χρήσεις οὐδὲν ὡς εἰπεῖν, οὐ γάρ πω κρίσις γέγονεν ἀμφισβητούντων περὶ τοῦ ὀνόματος, ἔχει δέ τιν' ἄλλην διανοητικὴν πραγματείαν.

Ποῖαι δ' ἀρχαὶ καὶ πόσαι ἀναγκαῖαι εἰ ἔσται πόλις, καὶ ποῖαι ἀναγκαῖαι μὲν οὔ, χρήσιμοι δὲ πρὸς σπουδαίαν πολιτείαν, μᾶλλον ἄν τις ἀπορήσειε πρὸς ἅπασάν τε δὴ πολιτείαν καὶ δὴ καὶ τὰς μικρὰς πόλεις. ἐν μὲν γὰρ δὴ ταῖς μεγάλαις ἐνδέχεταί τε καὶ δεῖ μίαν τετάχθαι πρὸς ἓν ἔργον. πολλούς τε γὰρ εἰς τὰ ἀρχεῖα ἐνδέχεται βαδίζειν διὰ τὸ πολλοὺς εἶναι τοὺς πολίτας, ὥστε τὰς μὲν διαλείπειν πολὺν χρόνον τὰς δ' ἅπαξ ἄρχειν, καὶ βέλτιον ἕκαστον ἔργον τυγχάνει τῆς ἐπιμελείας μονοπραγ-
1299 b ματούσης ἢ πολυπραγματούσης· ἐν δὲ ταῖς μικραῖς ἀνάγκη συνάγειν εἰς ὀλίγους πολλὰς ἀρχάς. διὰ γὰρ ὀλιγανθρωπίαν οὐ ῥᾴδιόν ἐστι πολλοὺς ἐν ταῖς ἀρχαῖς εἶναι· τίνες γὰρ οἱ τούτοις ἔσονται διαδεξόμενοι πάλιν; δέονται δ' ἐνίοτε τῶν αὐτῶν ἀρχῶν καὶ νόμων αἱ μικραὶ ταῖς μεγάλαις· πλὴν αἱ μὲν δέονται πολλάκις τῶν αὐτῶν, ταῖς δ' ἐν πολλῷ χρόνῳ τοῦτο συμβαίνει, διόπερ οὐθὲν κωλύει πολλὰς ἐπιμελείας ἅμα προστάττειν. οὐ γὰρ ἐμποδιοῦσιν ἀλλήλαις, καὶ πρὸς τὴν ὀλιγανθρωπίαν ἀναγκαῖον τὰ ἀρχεῖα οἷον ὀβελισκολύχνια ποιεῖν. ἐὰν οὖν ἔχωμεν λέγειν πόσας ἀναγκαῖον ὑπάρχειν πάσῃ πόλει, καὶ πόσας οὐκ ἀναγκαῖον μὲν δεῖ δ' ὑπάρχειν, ῥᾷον ἄν τις εἰδὼς ταῦτα συνάγοι ποίας ἁρμόττει συνάγειν ἀρχὰς εἰς μίαν ἀρχήν.

Ἁρμόττει δὲ καὶ τοῦτο μὴ λεληθέναι, ποίων δεῖ κατὰ τόπον ἀρχεῖα πολλὰ ἐπιμελεῖσθαι καὶ ποίων πανταχοῦ μίαν ἀρχὴν εἶναι κυρίαν, οἷον εὐκοσμίας πότερον ἐν ἀγορᾷ μὲν ἀγορανόμον, ἄλλον δὲ κατ' ἄλλον τόπον, ἢ πανταχοῦ τὸν αὐτόν· καὶ πότερον κατὰ τὸ πρᾶγμα δεῖ διαιρεῖν ἢ κατὰ τοὺς ἀνθρώπους, λέγω δ' οἷον ἕνα τῆς εὐκοσμίας, ἢ παίδων ἄλλον καὶ γυναικῶν· καὶ κατὰ τὰς πολιτείας δέ, πότερον διαφέρει καθ' ἑκάστην καὶ τὸ τῶν ἀρχῶν γένος ἢ οὐθέν, οἷον ἐν δημοκρατίᾳ καὶ ὀλιγαρχίᾳ καὶ ἀριστοκρατίᾳ καὶ μοναρχίᾳ πότερον αἱ αὐταὶ μέν εἰσιν ἀρχαὶ κύριαι, οὐκ ἐξ

delibera în anumite privinţe, de a judeca şi de a ordona, şi mai cu seamă acest din urmă aspect. Căci faptul de a da ordine este în cea mai mare măsură caracteristic magistratului. În practică, această diferenţă este inexistentă, pentru a spune astfel, pentru că acest lucru nu a prea fost judecat de către cei care au purtat o dispută în privinţa numelui, deşi acest lucru ar ţine de o anume reflecţie intelectuală.

În vederea oricărei constituţii, şi mai ales în vederea cetăţilor mărunte, s-ar putea formula întrebările: ce fel de magistraturi şi câte ar fi necesare pentru o viitoare cetate, şi care ar fi utile, dar nu sunt necesare unei constituţii bune? Căci în <cetăţile> mari este şi posibilă şi necesară existenţa unui singur <om> pentru o singură funcţie, deoarece numărul mare al cetăţenilor permite accesul multora la magistraturi, astfel încât unele sunt ocupate pe un interval lung de timp, pe când altele o singură dată, iar fiecare funcţie este mai bine îndeplinită dacă are în vedere un singur lucru şi nu mai multe. În cetăţile mărunte apare nevoia de a încredinţa unui număr restrâns <de oameni> mai multe magistraturi, pentru că, datorită numărului scăzut de oameni, nu este uşor să ocupe mulţi magistraturi. Căci cine le-ar putea ocupa succesiv? Or, cetăţile mărunte au nevoie uneori de aceiaşi magistraţi şi de aceleaşi legi ca şi cele mari. Chiar dacă ele nu au nevoie frecvent de aceleaşi, totuşi lor li se întâmplă aceasta la un interval mare de timp. De aceea, nimic nu stă în calea acordării mai multor sarcini simultan <unuia singur>, deoarece ele nu se vor încurca reciproc. Iar din cauza numărului mic de oameni, magistraturile devin în mod necesar asemeni braţelor unei lămpi. Dacă avem deci posibilitatea de a spune câte sunt necesare pentru întreaga cetate şi câte nu sunt necesare, ar fi uşor, cunoscând acestea, să ştim ce magistraturi se potrivesc pentru a fi cumulate în una singură.

Este de asemenea potrivit să nu lăsăm deoparte ce fel de magistraturi trebuie să aibă mai multe sarcini teritoriale şi care ar fi cele care ar putea cădea în grija unei singure magistraturi pretutindeni. De exemplu, buna rânduială din piaţă[202] cade oare în grija unui agoranom, pe când într-un alt spaţiu ea cade în grija altcuiva, sau pretutindeni el este acelaşi? Şi oare diviziunea se face după oameni sau după sarcini: de pildă, buna rânduială revine unuia singur, sau unul se ocupă de femei şi altul de copii? Oare va fi diferit genul fiecărei magistraturi în funcţie de constituţii sau nu? De exemplu, în democraţie, în oligarhie, în aristocraţie şi în monarhie vor fi suverane oare aceleaşi magistraturi, deşi ele nu sunt ocupate nici de cei egali şi nici de cei asemenea, ci <oamenii>

ἴσων δ' οὐδ' ἐξ ὁμοίων, ἀλλ' ἑτέρων ἐν ἑτέραις, οἷον ἐν μὲν ταῖς ἀριστοκρατίαις ἐκ πεπαιδευμένων, ἐν δὲ ταῖς ὀλιγαρχίαις ἐκ τῶν πλουσίων, ἐν δὲ ταῖς δημοκρατίαις ἐκ τῶν ἐλευθέρων, ἣ τυγχάνουσι μέν τινες οὖσαι καὶ κατ' αὐτὰς τὰς διαφορὰς τῶν ἀρχῶν, ἔστι δ' ὅπου συμφέρουσιν αἱ αὐταὶ καὶ ὅπου διαφέρουσαι. ἔνθα μὲν γὰρ ἁρμόττει μεγάλας ἔνθα δ' εἶναι μικρὰς τὰς αὐτάς.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἴδιαί τινες εἰσίν, οἷον ἡ τῶν προβούλων· αὕτη γὰρ οὐ δημοκρατική. βουλὴ δὲ δημοτικόν· δεῖ μὲν γὰρ εἶναί τι τοιοῦτον ᾧ ἐπιμελὲς ἔσται τοῦ δήμου προβουλεύειν, ὅπως ἀσχολῶν ἔσται, τοῦτο δ', ἐὰν ὀλίγοι τὸν ἀριθμὸν ὦσιν, ὀλιγαρχικόν· τοὺς δὲ προβούλους ὀλίγους ἀναγκαῖον εἶναι τὸ πλῆθος, ὥστ' ὀλιγαρχικόν. ἀλλ' ὅπου ἄμφω αὗται αἱ ἀρχαί, οἱ πρόβουλοι καθεστᾶσιν ἐπὶ τοῖς βουλευταῖς· ὁ μὲν γὰρ βουλευτὴς δημοτικόν, ὁ δὲ πρόβουλος ὀλιγαρχικόν. καταλύεται δὲ καὶ τῆς βουλῆς ἡ δύναμις ἐν ταῖς τοιαύταις δημοκρατίαις ἐν αἷς αὐτὸς συνιὼν ὁ δῆμος χρηματίζει περὶ πάντων. τοῦτο δὲ συμβαίνειν εἴωθεν ὅταν εὐπορία τις ᾖ ἡ μισθοῦ τοῖς ἐκκλησιάζουσιν· σχολάζοντες γὰρ συλλέγονταί τε πολλάκις καὶ ἅπαντα αὐτοὶ κρίνουσιν. παιδονόμος δὲ καὶ γυναικονόμος, καὶ εἴ τις ἄλλος ἄρχων κύριός ἐστι τοιαύτης ἐπιμελείας, ἀριστοκρατικόν, δημοκρατικὸν δ' οὔ. πῶς γὰρ οἷόν τε κωλύειν ἐξιέναι τὰς τῶν ἀπόρων; οὐδ' ὀλιγαρχικόν, τρυφῶσι γὰρ αἱ τῶν ὀλιγαρχούντων.

᾿Αλλὰ περὶ μὲν τούτων ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω νῦν, περὶ δὲ τὰς τῶν ἀρχῶν καταστάσεις πειρατέον ἐξ ἀρχῆς διελθεῖν. εἰσὶ δ' αἱ διαφοραὶ ἐν τρισὶν ὅροις, ὧν συντιθεμένων ἀναγκαῖον πάντας εἰλῆφθαι τοὺς τρόπους. ἔστι δὲ τῶν τριῶν τούτων ἓν μὲν τίνες οἱ καθιστάντες τὰς ἀρχάς, δεύτερον δὲ ἐκ τίνων, λοιπὸν δὲ τίνα τρόπον. ἑκάστου δὲ τῶν τριῶν τούτων διαφοραὶ τρεῖς εἰσιν. ἢ γὰρ πάντες οἱ πολῖται καθιστᾶσιν ἢ τινές, καὶ ἢ ἐκ πάντων ἢ ἐκ τινῶν ἀφωρισμένων, οἷον ἢ τιμήματι ἢ γένει ἢ ἀρετῇ ἤ τινι τοιούτῳ ἄλλῳ, ὥσπερ ἐν Μεγάροις ἐκ τῶν συγκατελθόντων καὶ συμμαχεσαμένων πρὸς τὸν δῆμον· καὶ ταῦτα ἢ αἱρέσει ἢ κλήρῳ. πάλιν ταῦτα συνδυαζόμενα, λέγω δὲ τὰς μὲν τινὲς τὰς δὲ πάντες, καὶ τὰς μὲν ἐκ πάντων τὰς δ' ἐκ τινῶν, καὶ τὰς μὲν αἱρέσει τὰς δὲ κλήρῳ.

diferiți vor fi în <funcții> diferite? De pildă, în aristocrații, <magistrații> sunt oamenii educați, în oligarhii ei sunt cei bogați, în democrații ei sunt cei liberi. Se vor diferenția, poate, unii dintre magistrați după aceste criterii, sau diferențierea lor este profitabilă în unele locuri și în altele nu? Căci în unele locuri sunt potrivite marile <magistraturi>, pe când în altele, cele mărunte.

Însă unele au chiar un caracter propriu, așa cum este consiliul preliminar[203], pentru că acesta nu este democratic, deși consiliul este democratic. Căci este necesară existența a ceva de felul acesta care să aibă în grijă o deliberare prealabilă demosului, pentru ca el să nu fie ocupat <cu acestea>. Dar dacă acest <consiliu preliminar> are puțini membri, el devine oligarhic. Or, mulțimea acestora este în mod necesar restrânsă, astfel încât el <chiar> este oligarhic. Dar acolo unde ambele <magistraturi coexistă>, membrii consiliului preliminar se opun celor ai consiliului, deoarece consiliul este democratic, pe când cel preliminar este oligarhic. Însă puterea consiliului este distrusă în democrațiile în care demosul acesta strâns la un loc se ocupă de toate. Acest lucru se petrece de obicei 1300 a
atunci când bunăstarea îngăduie retribuirea celor care iau parte la adunare, căci prosperitatea îi determină să se reunească adesea și să decidă în toate privințele. Oare cel care are în grijă femeile și care vede de copii, precum și orice magistratură care are în grijă o asemenea sarcină deține funcții aristocratice? Căci în ce fel ar putea fi împiedicate <femeile> celor săraci să iasă la vedere? Ea nu este nici oligarhică, deoarece <femeile> oligarhilor trăiesc într-o delăsare voluptuoasă.

Să rămânem la cele tocmai spuse în aceste privințe, fiindcă trebuie să ne străduim să tratăm de la început problema investirii magistraților. Diferențele apar după trei <criterii>, iar prin combinarea lor se obțin toate modurile <posibile>. Unul din cele trei se referă la cei care fac investiturile, al doilea la cei din care <sunt aleși magistrații>, iar ultimul este modul <de selecție>. Fiecare dintre cele trei se diferențiază: fie că toți cetățenii realizează investitura, fie <doar> unii; fie că <selecția> se face din toți, fie din unii puși de o parte, conform unui anumit venit, sau conform originii, sau virtuții, sau conform cu altceva de felul acesta, ca la Megara, unde <desemnarea se face> din cei care s-au întors din exil și din cei care au luptat contra demosului, iar acest lucru se realizează fie prin vot, fie prin sorți. La rândul lor, aceste <posibilități> se iau două câte două, în sensul că unele <magistraturi> revin unora pe când altele tuturor, iar la unele acced toți, pe când la altele <doar> unii, pe urmă unii sunt aleși prin vot, alții prin sorți.

Τούτων δ' ἑκάστης ἔσονται τῆς διαφορᾶς τρόποι τέσσαρες. ἢ γὰρ πάντες ἐκ πάντων αἱρέσει, ἢ πάντες ἐκ πάντων κλήρῳ ἢ πάντες ἐκ τινῶν αἱρέσει ἢ πάντες ἐκ τινῶν κλήρῳ καί, εἰ ἐξ ἁπάντων, ἢ ὡς ἀνὰ μέρος, οἷον κατὰ φυλὰς καὶ δήμους καὶ φρατρίας, ἕως ἂν διέλθῃ διὰ πάντων τῶν πολιτῶν, ἢ ἀεὶ ἐξ ἁπάντων, ἢ καὶ τὰ μὲν οὕτως τὰ δὲ ἐκείνως· πάλιν εἰ τινὲς οἱ καθιστάντες, ἢ ἐκ πάντων αἱρέσει ἢ ἐκ πάντων κλήρῳ, ἢ ἐκ τινῶν αἱρέσει ἢ ἐκ τινῶν κλήρῳ, ἢ τὰ μὲν οὕτως τὰ δὲ ἐκείνως, λέγω δὲ τὰ μὲν ἐκ πάντων αἱρέσει τὰ δὲ κληρῷ καὶ τὰ μὲν ἐκ τινῶν αἱρέσει τὰ δὲ κληρῷ· ὥστε δώδεκα οἱ τρόποι γίνονται χωρὶς τῶν δύο συνδυασμῶν.

Τούτων δ' αἱ μὲν δύο καταστάσεις δημοτικαί, τὸ πάντας ἐκ πάντων αἱρέσει ἢ κλήρῳ γίνεσθαι ἢ ἀμφοῖν, τὰς μὲν κλήρῳ τὰς δ' αἱρέσει τῶν ἀρχῶν· τὸ δὲ μὴ πάντας ἅμα μὲν καθιστάναι, ἐξ ἁπάντων δ' ἢ ἐκ τινῶν ἢ κλήρῳ ἢ αἱρέσει ἢ ἀμφοῖν, ἢ τὰς μὲν ἐκ πάντων τὰς δ' ἐκ τινῶν, ἢ κληρῷ ἢ αἱρέσει ἢ ἀμφοῖν τὸ δὲ ἀμφοῖν, λέγω τὰς μὲν κλήρῳ τὰς δ' αἱρέσει πολιτικόν, καὶ τὸ τινὰς ἐκ πάντων ἢ αἱρέσει καθιστάναι ἢ κλήρῳ ἢ ἀμφοῖν τὰς μὲν κλήρῳ τὰς δ' αἱρέσει ὀλιγαρχικόν ὀλιγαρχικώτερον δὲ καὶ τὸ ἐξ ἀμφοῖν.

Τὸ δὲ τὰς μὲν ἐκ πάντων τὰς δ' ἐκ τινῶν πολιτικὸν 1300 b ἀριστοκρατικῶς, ἢ τὰς μὲν αἱρέσει τὰς δὲ κληρῷ, τὸ δὲ τινὰς ἐκ τινῶν αἱρέσει ὀλιγαρχικὸν καὶ τὸ τινὰς ἐκ τινῶν κλήρῳ μὴ γινομένου δ' ὁμοίως, καὶ τὸ τινὰς ἐκ τινῶν ἀμφοῖν. τὸ δὲ τινὰς ἐξ ἁπάντων τό τε ἐκ τινῶν αἱρέσει πάντας ἀριστοκρατικόν.

Οἱ μὲν οὖν τρόποι τῶν περὶ τὰς ἀρχὰς τοσοῦτοι τὸν ἀριθμόν εἰσι, καὶ διῄρηνται κατὰ τὰς πολιτείας οὕτως· τίνα δὲ τίσι συμφέρει καὶ πῶς δεῖ γίνεσθαι τὰς καταστάσεις, ἅμα ταῖς δυνάμεσι τῶν ἀρχῶν καὶ τίνες εἰσὶν ἔσται φανερόν. λέγω δὲ δύναμιν ἀρχῆς οἷον τὴν κυρίαν τῶν προσόδων καὶ τὴν κυρίαν τῆς φυλακῆς· ἄλλο γὰρ εἶδος δυνάμεως οἷον στρατηγίας καὶ τῆς τῶν περὶ τὴν ἀγορὰν συμβολαίων κυρίας.

Vor exista astfel patru[204] moduri ale fiecărui caz diferit al acestora, fie vor fi aleşi toţi din toţi, fie vor fi traşi la sorţi toţi din toţi. Iar acest „*din toţi*" poate însemna fie alternativ, pe triburi, deme sau fratrii, până ce toţi cetăţenii au trecut prin <magistraturi>, fie întotdeauna din toţi, sau pe unii astfel iar pe alţii altfel. În schimb, dacă există unii care fac învestiturile, ei vor alege prin vot din toţi, fie vor trage la sorţi din toţi, fie vor alege pe unii prin vot, iar pe ceilalţi prin sorţi, fie pe unii astfel iar pe ceilalţi altfel, în sensul că pe unii îi vor vota iar pe ceilalţi îi vor trage la sorţi. Lăsând două combinaţii deoparte, rezultă douăsprezece modalităţi[205].

Dintre acestea, două învestituri sunt democratice, pentru că ele se realizează prin faptul că toţi iau în considerare toate <magistraturile> pentru vot, pentru sorţi, sau pentru ambele, iar dintre magistraturi unele se acordă prin vot, altele prin sorţi. Dar dacă nu realizează învestitura toţi la un loc, şi dacă îi iau în considerare pe toţi sau numai pe unii, prin sorţi, prin vot sau prin ambele (înţeleg prin ambele faptul că în unele situaţii are loc o tragere la sorţi, iar în altele un vot), acest lucru ţine de un regim constituţional. Apoi, dacă unii desemnează <magistraţi> din toţi, pe unii prin sorţi, pe alţii prin vot, aceasta este oligarhic. Şi este şi mai oligarhic <recursul> la ambele <procedee>.

Dar dacă în unele cazuri selecţia este din toţi, iar în altele din unii, acesta este un regim constituţional cu o notă aristocratică, fie 1300 b
că e vorba de vot sau de sorţi. Dar dacă unii <desemnează numai> din unii, atunci aceasta este oligarhic, chiar dacă aceasta are loc prin sorţi (deşi acest lucru nu se prea întâmplă astfel), sau dacă unii <numesc> din unii după ambele <metode>, pe când alţii <numesc> din toţi. Dacă toţi <numesc> din unii prin vot, este aristocratic.

Acesta este aşadar numărul modurilor <de învestire> a magistraturilor şi ele se împart astfel în funcţie de constituţie. Deîndată ce <vom expune> puterea fiecărei magistraturi, şi care sunt acestea, va fi evident cui sunt de folos unele dintre ele şi cum trebuie să se realizeze învestiturile. Numesc putere a magistraturii, de pildă, suveranitatea asupra veniturilor sau asupra apărării, iar o altă specie a puterii este, de pildă, forţa militară sau stăpânirea asupra convenţiilor din piaţă.

π.

Λοιπὸν δὲ τῶν τριῶν τὸ δικαστικὸν εἰπεῖν. ληπτέον δὲ καὶ τούτων τοὺς τρόπους κατὰ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. ἔστι δὲ διαφορὰ τῶν δικαστηρίων ἐν τρισὶν ὅροις, ἐξ ὧν τε καὶ περὶ ὧν καὶ πῶς. λέγω δὲ ἐξ ὧν μέν, πότερον ἐκ πάντων ἢ ἐκ τινῶν· περὶ ὧν δέ, πόσα εἴδη δικαστηρίων· τὸ δὲ πῶς, πότερον κλήρῳ ἢ αἱρέσει. πρῶτον οὖν διαιρείσθω πόσα εἴδη δικαστηρίων.

Ἔστι δὲ τὸν ἀριθμὸν ὀκτώ, ἓν μὲν εὐθυντικόν, ἄλλο δὲ εἴ τίς τι τῶν κοινῶν ἀδικεῖ, ἕτερον ὅσα εἰς τὴν πολιτείαν φέρει, τέταρτον καὶ ἄρχουσι καὶ ἰδιώταις ὅσα περὶ ζημιώσεων ἀμφισβητοῦσιν, πέμπτον τὸ περὶ τῶν ἰδίων συναλλαγμάτων καὶ ἐχόντων μέγεθος, καὶ παρὰ ταῦτα τό τε φονικὸν καὶ τὸ ξενικόν φονικοῦ μὲν οὖν εἴδη, ἄν τ' ἐν τοῖς αὐτοῖς δικασταῖς ἄν τ' ἐν ἄλλοις, περί τε τῶν ἐκ προνοίας καὶ περὶ τῶν ἀκουσίων, καὶ ὅσα ὁμολογεῖται μέν, ἀμφισβητεῖται δὲ περὶ τοῦ δικαίου, τέταρτον δὲ ὅσα τοῖς φεύγουσι φόνου ἐπὶ καθόδῳ ἐπιφέρεται, οἷον Ἀθήνησι λέγεται καὶ τὸ ἐν Φρεαττοῖ δικαστήριον· συμβαίνει δὲ τὰ τοιαῦτα ἐν τῷ παντὶ χρόνῳ ὀλίγα καὶ ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσιν· τοῦ δὲ ξενικοῦ ἓν μὲν ξένοις πρὸς ξένους, ἄλλο δὲ ξένοις πρὸς ἀστούς, ἔτι δὲ παρὰ πάντα ταῦτα περὶ τῶν μικρῶν συναλλαγμάτων, ὅσα δραχμιαῖα καὶ πεντάδραχμα καὶ μικρῷ πλείονος. δεῖ μὲν γὰρ καὶ περὶ τούτων γίνεσθαι κρίσιν, οὐκ ἐμπίπτει δὲ εἰς δικαστῶν πλῆθος.

Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἀφείσθω καὶ τῶν φονικῶν καὶ τῶν ξενικῶν, περὶ δὲ τῶν πολιτικῶν λέγωμεν, περὶ ὧν μὴ γινομένων καλῶς διαστάσεις γίνονται καὶ τῶν πολιτειῶν αἱ κινήσεις. ἀνάγκη δ' ἤτοι πάντας περὶ πάντων κρίνειν τῶν διῃρημένων αἱρέσει ἢ κλήρῳ, ἢ πάντας περὶ πάντων τὰ μὲν κλήρῳ τὰ δ' αἱρέσει, ἢ περὶ ἐνίων τῶν αὐτῶν τοὺς μὲν
1301 a κλήρῳ τοὺς δ' αἱρετούς. οὗτοι μὲν οὖν οἱ τρόποι τέτταρες τὸν ἀριθμόν· τοσοῦτοι δ' ἕτεροι καὶ οἱ κατὰ μέρος. πάλιν γὰρ ἐκ τινῶν καὶ οἱ δικάζοντες περὶ πάντων αἱρέσει, ἢ ἐκ τινῶν περὶ πάντων κλήρῳ, ἢ τὰ μὲν κλήρῳ τὰ δὲ αἱρέσει, ἢ

XVI.

Dintre cele trei, a mai rămas să vorbim despre puterea judecătorească. Ar trebui să considerăm modurile acesteia conform aceleiaşi ipoteze de lucru. Judecătoriile se deosebesc după trei criterii: din cine, cu privire la ce şi cum. Spun „*din cine*“ în sensul că ele <sunt compuse> fie din toţi, fie din unii. „*Cu privire la ce*“, anume câte tipuri de judecătorii există. „*Cum*“, anume dacă <se judecă> prin sorţi sau prin vot. Să analizăm mai întâi câte tipuri de judecătorii există.

Ele sunt în număr de opt: una are în vedere dările de seamă, alta îl are în vedere pe cel care aduce un neajuns bunurilor comune, alta se ocupă cu lezarea constituţiei, a patra priveşte litigiile dintre magistraţi şi oamenii de rând relative la amenzi, a cincea se ocupă cu contractele de rând, dar de o oarecare importanţă şi, pe lângă acestea, cu ucigaşii şi cu străinii. Pentru crime există mai multe tipuri <de tribunale>, fie că în ele judecătorii sunt sau nu sunt aceiaşi, unele referitoare la cele premeditate, altele la cele involuntare, şi la acelea în care se cade de acord <asupra crimei>, dar se dispută vinovăţia, pe când al patrulea este pentru cei exilaţi care sunt acuzaţi de o crimă la întoarcere, aşa cum se spune că există la athenieni judecătoria de la Phreatos[206]. Dar asemenea lucruri au fost puţine de-a lungul tuturor timpurilor în cetăţile mari. În privinţa străinilor <un tribunal> se ocupă cu <litigiile> dintre străini, un altul de cele dintre străini şi localnici. Pe urmă, pe lângă toate acestea, <mai există o judecătorie> care se ocupă cu convenţiile mărunte, de la o drahmă la cinci sau puţin mai mult, pentru că şi în privinţa acestora trebuie să existe o judecată, fără ca ele să cadă în atenţia unor judecători numeroşi.

Să lăsăm însă deoparte <judecătoriile> care se ocupă cu acestea, cu crimele şi cu străinii şi să vorbim despre cele politice, a căror alcătuire greşită conduce la disensiuni şi la tulburări ale constituţiilor. În mod necesar, fie judecă toţi despre toate cele care au fost distinse, prin vot sau prin sorţi, fie toţi le judecă pe toate, însă pe unele prin vot iar pe altele prin sorţi, sau <le judecă numai> pe unele dintre acestea, fie prin sorţi, fie prin vot. Acestea sunt 1301 a
aşadar patru moduri <de judecare>. Tot atât de multe vor fi ele şi atunci când <judecătorii decid> alternativ. Pe urmă, există <judecătoria> compusă din anumiţi judecători care se ocupă de toate prin vot, sau din anumiţi judecători <care se ocupă de toate> prin sorţi, sau de unele prin vot şi de altele prin sorţi. Sau unele

ἔνια δικαστήρια περὶ τῶν αὐτῶν ἐκ κληρωτῶν καὶ αἱρετῶν. οὗτοι μὲν οὖν, ὥσπερ ἐλέχθησαν, οἱ τρόποι τοῖς εἰρημένοις· ἔτι δὲ τὰ αὐτὰ συνδυαζόμενα, λέγω δ' οἷον τὰ μὲν ἐκ πάντων τὰ δ' ἐκ τινῶν τὰ δ' ἐξ ἀμφοῖν, οἷον εἰ τοῦ αὐτοῦ δικαστηρίου εἶεν οἱ μὲν ἐκ πάντων οἱ δ' ἐκ τινῶν, καὶ ἢ κλήρῳ ἢ αἱρέσει ἢ ἀμφοῖν.

Ὅσους μὲν οὖν ἐνδέχεται τρόπους εἶναι τὰ δικαστήρια, εἴρηται· τούτων δὲ τὰ μὲν πρῶτα δημοτικά, ὅσα ἐκ πάντων περὶ πάντων, τὰ δὲ δεύτερα ὀλιγαρχικά, ὅσα ἐκ τινῶν περὶ πάντων, τὰ δὲ τρίτα ἀριστοκρατικὰ καὶ πολιτικά, ὅσα τὰ μὲν ἐκ πάντων τὰ δ' ἐκ τινῶν.

judecătorii care se ocupă de aceleaşi <probleme> să aibă membri desemnaţi prin vot sau prin sorţi. Acestea sunt, precum s-a spus, modurile celor prezentate. Pe urmă, ele pot fi considerate câte două. Mă refer, de pildă, la <judecătoriile> alcătuite din toţi, din unii şi după ambele <criterii>, în sensul că ar fi aceeaşi judecătorie în care unii ar proveni din toţi, alţii numai din unii, iar aceasta ar fi prin sorţi, prin vot, sau prin ambele.

S-a arătat aşadar care sunt modurile posibile ale judecătoriilor. Dintre acestea, primele sunt democratice, fiind compuse din toţi şi ocupându-se de toate, cele din al doilea rând sunt oligarhice, fiind compuse numai din unii dar ocupându-se cu toate, pe când cele din al treilea rând sunt aristocratice şi constituţionale, pentru că unele se compun din toţi iar altele numai din unii.

Βίβλιον Ε

α.

Περὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων ὧν προειλόμεθα σχεδὸν εἴρηται περὶ πάντων· ἐκ τίνων δὲ μεταβάλλουσιν αἱ πολιτεῖαι καὶ πόσων καὶ ποίων, καὶ τίνες ἑκάστης πολιτείας φθοραί, καὶ ἐκ ποίων εἰς ποίας μάλιστα μεθίστανται, ἔτι δὲ σωτηρίαι τίνες καὶ κοινῇ καὶ χωρὶς ἑκάστης εἰσίν, ἔτι δὲ διὰ τίνων ἂν μάλιστα σῴζοιτο τῶν πολιτειῶν ἑκάστη, σκεπτέον ἐφεξῆς τοῖς εἰρημένοις.

Δεῖ δὲ πρῶτον ὑπολαβεῖν τὴν ἀρχήν, ὅτι πολλαὶ γεγένηνται πολιτεῖαι πάντων μὲν ὁμολογούντων τὸ δίκαιον καὶ τὸ κατ' ἀναλογίαν ἴσον, τούτου δ' ἁμαρτανόντων, ὥσπερ εἴρηται καὶ πρότερον. δῆμος μὲν γὰρ ἐγένετο ἐκ τοῦ ἴσους ὁτιοῦν ὄντας οἴεσθαι ἁπλῶς ἴσους εἶναι, ὅτι γὰρ ἐλεύθεροι πάντες ὁμοίως, ἁπλῶς ἴσοι εἶναι νομίζουσιν, ὀλιγαρχία δὲ ἐκ τοῦ ἀνίσους ἕν τι ὄντας ὅλως εἶναι ἀνίσους ὑπολαμβάνειν, κατ' οὐσίαν γὰρ ἄνισοι ὄντες ἁπλῶς ἄνισοι ὑπολαμβάνουσιν εἶναι. εἶτα οἱ μὲν ὡς ἴσοι ὄντες πάντων τῶν ἴσων ἀξιοῦσι μετέχειν· οἱ δ' ὡς ἄνισοι ὄντες πλεονεκτεῖν ζητοῦσιν, τὸ γὰρ πλεῖον ἄνισον. ἔχουσι μὲν οὖν τι πᾶσαι δίκαιον, ἡμαρτημέναι δ' ἁπλῶς εἰσιν. καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν, ὅταν μὴ κατὰ τὴν

Cartea a V-a

I.

Am vorbit aşadar despre aproape toate cele pe care ni le-am propus. În urma celor spuse, urmează să cercetăm motivele schimbării constituţiilor, câte sunt şi ce calitate au ele, care sunt modurile de prăbuşire ale fiecărei constituţii, de la ce şi către ce se schimbă ele mai ales, apoi care sunt modalităţile de menţinere[207] în general şi în particular, iar apoi prin ce mijloace mai ales s-ar putea menţine fiecare dintre constituţii.

Trebuie să luăm mai întâi drept punct de plecare faptul că multe constituţii au luat naştere atunci când toţi au căzut de acord asupra dreptăţii şi a egalităţii analogice, deşi s-au înşelat asupra acesteia <din urmă>, precum s-a spus mai înainte[208]. Căci democraţia s-a născut din cei care erau egali sub un anumit aspect, atunci când ei au crezut că sunt egali în sens absolut, pentru că toţi cei liberi sunt asemenea şi ei se consideră egali în sens absolut. Oligarhia, în schimb, <s-a născut> din cei care erau inegali sub un singur aspect, atunci când ei au considerat că sunt în general inegali, pentru că cei inegali după avere se consideră inegali în general. Pe urmă, cei dintâi, întrucât sunt egali, ţin să pratice în mod egal toate, pe când ceilalţi, fiind inegali, urmăresc să aibă cât mai mult, pentru că „mai mult" înseamnă inegalitate. Aşadar, cu toţii au o anumită dreptate, dar în sens absolut ei se înşeală, iar din acest

ὑπόληψιν ἣν ἑκάτεροι τυγχάνουσιν ἔχοντες μετέχωσι τῆς πολιτείας, στασιάζουσιν.

Πάντων δὲ δικαιότατα μὲν ἂν στασιάζοιεν, ἥκιστα δὲ τοῦτο πράττουσιν, οἱ κατ' ἀρετὴν διαφέροντες· μάλιστα γὰρ
1301 b εὔλογον ἀνίσους ἁπλῶς εἶναι τούτους μόνον. εἰσὶ δέ τινες οἳ κατὰ γένος ὑπερέχοντες οὐκ ἀξιοῦσι τῶν ἴσων αὑτοὺς διὰ τὴν ἀνισότητα ταύτην· εὐγενεῖς γὰρ εἶναι δοκοῦσιν οἷς ὑπάρχει προγόνων ἀρετὴ καὶ πλοῦτος. ἀρχαὶ μὲν οὖν ὡς εἰπεῖν αὗται καὶ πηγαὶ τῶν στάσεών εἰσιν, ὅθεν στασιάζουσιν.

Διὸ καὶ αἱ μεταβολαὶ γίνονται διχῶς· ὁτὲ μὲν γὰρ πρὸς τὴν πολιτείαν, ὅπως ἐκ τῆς καθεστηκυίας ἄλλην μεταστήσωσιν, οἷον ἐκ δημοκρατίας ὀλιγαρχίαν ἢ δημοκρατίαν ἐξ ὀλιγαρχίας, ἢ πολιτείαν καὶ ἀριστοκρατίαν ἐκ τούτων, ἢ ταύτας ἐξ ἐκείνων, ὁτὲ δ' οὐ πρὸς τὴν καθεστηκυῖαν πολιτείαν, ἀλλὰ τὴν μὲν κατάστασιν προαιροῦνται τὴν αὐτήν, δι' αὑτῶν δ' εἶναι βούλονται ταύτην, οἷον τὴν ὀλιγαρχίαν ἢ τὴν μοναρχίαν· ἔτι περὶ τοῦ μᾶλλον καὶ ἧττον, οἷον ἢ ὀλιγαρχίαν οὖσαν εἰς τὸ μᾶλλον ὀλιγαρχεῖσθαι ἢ εἰς τὸ ἧττον, ἢ δημοκρατίαν οὖσαν εἰς τὸ μᾶλλον δημοκρατεῖσθαι ἢ εἰς τὸ ἧττον, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν πολιτειῶν, ἢ ἵνα ἐπιταθῶσιν ἢ ἀνεθῶσιν· ἔτι πρὸς τὸ μέρος τι κινῆσαι τῆς πολιτείας, οἷον ἀρχήν τινα καταστῆσαι ἢ ἀνελεῖν, ὥσπερ ἐν Λακεδαίμονί φασι Λύσανδρόν τινες ἐπιχειρῆσαι καταλῦσαι τὴν βασιλείαν καὶ Παυσανίαν τὸν βασιλέα τὴν ἐφορείαν, καὶ ἐν Ἐπιδάμνῳ δὲ μετέβαλεν ἡ πολιτεία κατὰ μόριον. ἀντὶ γὰρ τῶν φυλάρχων βουλὴν ἐποίησαν, εἰς δὲ τὴν ἡλιαίαν ἐπάναγκές ἐστιν ἔτι τῶν ἐν τῷ πολιτεύματι βαδίζειν τὰς ἀρχάς, ὅταν ἐπιψηφίζηται ἀρχή τις, ὀλιγαρχικὸν δὲ καὶ ὁ ἄρχων ὁ εἷς ἦν ἐν τῇ πολιτείᾳ ταύτῃ. πανταχοῦ γὰρ διὰ τὸ ἄνισον ἡ στάσις, οὐ μὴν εἰ τοῖς ἀνίσοις ὑπάρχει ἀνάλογον, ἀίδιος γὰρ βασιλεία ἄνισος, ἐὰν ᾖ ἐν ἴσοις· ὅλως γὰρ τὸ ἴσον ζητοῦντες στασιάζουσιν.

Ἔστι δὲ διττὸν τὸ ἴσον· τὸ μὲν γὰρ ἀριθμῷ τὸ δὲ κατ' ἀξίαν ἐστίν. λέγω δὲ ἀριθμῷ μὲν τὸ πλήθει ἢ μεγέθει ταὐτὸ καὶ ἴσον, κατ' ἀξίαν δὲ τὸ τῷ λόγῳ, οἷον ὑπερέχει κατ' ἀριθμὸν μὲν ἴσῳ τὰ τρία τοῖν δυοῖν καὶ ταῦτα τοῦ ἑνός, λόγῳ δὲ τὰ τέτταρα τοῖν δυοῖν καὶ ταῦτα τοῦ ἑνός· ἴσον γὰρ

motiv ei ajung la disensiuni atunci când se se întâmplă să nu ia parte la constituţie, fiecare conform propriei presupoziţii.

Dintre toţi, cei mai îndreptăţiţi să provoace disensiuni, deşi ei nu fac deloc aceasta, sunt cei care se deosebesc prin virtute, pentru că este mai cu seamă normal ca ei să fie inegali în sens absolut. Mai sunt şi unii care, deosebindu-se prin neam, nu se consideră în rândul celor egali, datorită acestei inegalităţi. Se pare că sunt de neam ales cei cărora le-a revenit din partea strămoşilor virtutea şi averea. Acestea sunt, pentru a spune astfel, principiile şi sursele disensiunilor din care se nasc revoltele.

Din acest motiv, schimbările se realizează în două feluri: uneori, unii se îndreaptă contra constituţiei, în sensul că aşază alta în locul celei în vigoare, de exemplu trec de la democraţie la oligarhie sau de la oligarhie la democraţie, sau la un regim constituţional sau la o aristocraţie pornind de la acestea <două>, sau invers[209]. Alteori, ei nu se îndreaptă contra constituţiei în vigoare, de pildă o oligarhie sau o monarhie, ci, păstrând sistemul existent, doresc să îl treacă în mâinile lor. Pe urmă, <schimbarea se poate face> spre mai puţin sau spre mai mult, aşa cum o oligarhie existentă se poate îndrepta spre ceva mai mult sau mai puţin oligarhic, sau o democraţie existentă spre una mai mult sau mai puţin democratică. La fel stau lucrurile şi în privinţa celorlalte constituţii, fie în a le tensiona, fie în a le destinde. Apoi, schimbarea poate privi o anumită parte a constituţiei, de exemplu, instituirea sau desfiinţarea unei magistraturi, aşa cum se spune că Lysandros a încercat să suprime la lacedemonieni regalitatea, iar regele Pausanias eforatul. Şi la Epidamnos constituţia a fost schimbată treptat, pentru că, în locul philarhilor[210] a fost instituit consiliul. Pe urmă, cei care introduc magistraturi în guvernământ sunt obligaţi să vină în *Heliaia*[211] când supun la vot o anumită magistratură. În schimb, este ceva oligarhic existenţa unui magistrat unic într-o constituţie, căci pretutindeni un conflict are loc datorită inegalităţii, dacă cei inegali nu admit o proporţionalitate. Astfel, o regalitate perpetuă este o inegalitate, dacă ea se exercită asupra unor egali. Pentru că aceia care urmăresc egalitatea produc disensiuni.

Există însă două sensuri ale egalităţii, unul numeric şi altul după merit. Prin sensul numeric înţeleg identitatea şi egalitatea în mulţime şi în mărime, pe când prin cel după merit <o egalitate> proporţională. De exemplu, în sens numeric, trei îi depăşeşte pe doi, cu tot atât de mult cu cât doi îl depăşeşte pe unu, dar în sens

μέρος τὰ δύο τῶν τεττάρων καὶ τὸ ἓν τοῖν δυοῖν· ἄμφω γὰρ ἡμίση. ὁμολογοῦντες δὲ τὸ ἁπλῶς εἶναι δίκαιον τὸ κατ' ἀξίαν, διαφέρονται, καθάπερ ἐλέχθη πρότερον, οἱ μὲν ὅτι, ἐὰν κατά τι ἴσοι ὦσιν, ὅλως ἴσοι νομίζουσιν εἶναι, οἱ δ' ὅτι, ἐὰν κατά τι ἄνισοι, πάντων ἀνίσων ἀξιοῦσιν ἑαυτούς. διὸ καὶ μάλιστα δύο γίνονται πολιτεῖαι, δῆμος καὶ ὀλιγαρχία· εὐγένεια γὰρ καὶ ἀρετὴ ἐν ὀλίγοις, ταῦτα δ' ἐν πλείοσιν· εὐγενεῖς γὰρ καὶ ἀγαθοὶ οὐδαμοῦ ἑκατόν,
1302 a εὔποροι δὲ πολλοὶ πολλαχοῦ.

Τὸ δὲ ἁπλῶς πάντῃ καθ' ἑκατέραν τετάχθαι τὴν ἰσότητα φαῦλον. φανερὸν δ' ἐκ τοῦ συμβαίνοντος· οὐδεμία γὰρ μόνιμος ἐκ τῶν τοιούτων πολιτειῶν. τούτου δ' αἴτιον ὅτι ἀδύνατον ἀπὸ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ἡμαρτημένου μὴ ἀπαντᾶν εἰς τὸ τέλος κακόν τι. διὸ δεῖ τὰ μὲν ἀριθμητικῇ ἰσότητι χρῆσθαι, τὰ δὲ τῇ κατ' ἀξίαν. ὅμως δὲ ἀσφαλεστέρα καὶ ἀστασίαστος μᾶλλον ἡ δημοκρατία τῆς ὀλιγαρχίας. ἐν μὲν γὰρ ταῖς ὀλιγαρχίαις ἐγγίνονται δύο, ἥ τε πρὸς ἀλλήλους στάσις καὶ ἔτι ἡ πρὸς τὸν δῆμον, ἐν δὲ ταῖς δημοκρατίαις ἡ πρὸς τὴν ὀλιγαρχίαν μόνον, αὐτῷ δὲ πρὸς αὑτόν, ὅ τι καὶ ἄξιον εἰπεῖν, οὐκ ἐγγίνεται τῷ δήμῳ στάσις· ἔτι δὲ ἡ ἐκ τῶν μέσων πολιτεία ἐγγυτέρω τοῦ δήμου ἢ ἡ τῶν ὀλίγων· ἥπερ ἐστὶν ἀσφαλεστάτη τῶν τοιούτων πολιτειῶν.

β.

'Επεὶ δὲ σκοποῦμεν ἐκ τίνων αἵ τε στάσεις γίνονται καὶ αἱ μεταβολαὶ περὶ τὰς πολιτείας, ληπτέον καθόλου πρῶτον τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας αὐτῶν. εἰσὶ δὴ σχεδὸν ὡς εἰπεῖν τρεῖς τὸν ἀριθμόν, ἃς διοριστέον καθ' αὑτὰς τύπῳ πρῶτον. δεῖ γὰρ λαβεῖν πῶς τε ἔχοντες στασιάζουσι καὶ τίνων ἕνεκεν, καὶ τρίτον τίνες ἀρχαὶ γίνονται τῶν πολιτικῶν ταραχῶν καὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους στάσεων. τοῦ μὲν οὖν αὐτοὺς ἔχειν πως πρὸς τὴν μεταβολὴν αἰτίαν καθόλου μάλιστα θετέον περὶ ἧς ἤδη τυγχάνομεν εἰρηκότες. οἱ μὲν γὰρ ἰσότητος ἐφιέμενοι στασιάζουσιν ἂν νομίζωσιν ἔλαττον ἔχειν ὄντες ἴσοι τοῖς πλεονεκτοῦσιν, οἱ δὲ τῆς ἀνισότητος

proporţional, patru raportat la doi este egal cu doi raportat la unu, pentru că patru împărţit la doi este egal cu doi împărţit la unu, deoarece ambele reprezintă jumătatea. Dacă se cade de acord asupra faptului că dreptatea în sens absolut este după merit, cum s-a spus mai înainte, atunci unii, fiind egali sub o anumită privinţă, se vor crede egali în general, pe când alţii, fiind inegali sub un anume aspect, se vor considera inegali sub toate aspectele. De aceea se şi nasc mai cu seamă două constituţii, adică democraţia şi oligarhia, 1302 a iar neamul ales şi virtutea se află la cei puţini, pe când celelalte aspecte sunt mai frecvente. Nu găseşti nicăieri o sută de oameni de neam ales şi buni, pe când cei bogaţi[212] sunt mulţi pretutindeni.

Este însă greşită alcătuirea <unei constituţii bazate> în sens absolut pe fiecare dintre aceste egalităţi. Acest lucru este evident urmând faptele, căci nici una dintre aceste constituţii nu este stabilă, deoarece este imposibil ca în urma unei erori iniţiale şi originare să nu se ivească în final ceva total greşit[213]. De aceea trebuie folosită uneori egalitatea aritmetică, alteori aceea după merit. Totuşi, democraţia este mai sigură şi mai ferită de disensiuni decât oligarhia. Căci în oligarhii apar două tipuri de conflicte, unul între <oligarhi> şi altul împotriva demosului, pe când în democraţii el nu apare decât împotriva oligarhiei. Însă disensiunea care îşi poartă propriu-zis numele nu se naşte într-o democraţie. În plus, constituţia compusă din cei de condiţie medie este mai apropiată de democraţie decât de oligarhie, iar ea este cea mai stabilă dintre constituţii[214].

II.

Pentru că vedem în ce situaţii apar conflicte şi schimbări ale constituţiei, trebuie să luăm în considerare în general principiile şi cauzele acestora. Pentru a spune astfel, cele cărora ar trebui să le schiţăm o definiţie sunt aproximativ trei la număr. Trebuie să sesizăm <mai întâi> care este starea celor care produc un conflict, apoi care sunt motivaţiile lor, iar în al treilea rând, care sunt principiile tulburărilor politice şi ale tulburărilor reciproce. Dacă starea lor înclină oarecum spre schimbare, atunci ar trebui să o propunem drept cauză generală mai ales pe aceea despre care urmează să vorbim. Căci, pe de o parte, cei care pretind egalitatea ajung la conflict când ei consideră că au parte în mai mică măsură

καὶ τῆς ὑπεροχῆς ἂν ὑπολαμβάνωσιν ὄντες ἄνισοι μὴ πλέον ἔχειν ἀλλ' ἴσον ἢ ἔλαττον. τούτων δ' ἔστι μὲν ὀρέγεσθαι δικαίως, ἔστι δὲ καὶ ἀδίκως· ἐλάττους τε γὰρ ὄντες ὅπως ἴσοι ὦσι στασιάζουσι, καὶ ἴσοι ὄντες ὅπως μείζους.

Πῶς μὲν οὖν ἔχοντες στασιάζουσιν, εἴρηται· περὶ ὧν δὲ στασιάζουσιν ἐστὶ κέρδος καὶ τιμὴ καὶ τἀναντία τούτοις. καὶ γὰρ ἀτιμίαν φεύγοντες καὶ ζημίαν, ἢ ὑπὲρ αὑτῶν ἢ τῶν φίλων, στασιάζουσιν ἐν ταῖς πόλεσιν. αἱ δ' αἰτίαι καὶ ἀρχαὶ τῶν κινήσεων, ὅθεν αὐτοί τε διατίθενται τὸν εἰρημένον τρόπον καὶ περὶ τῶν λεχθέντων, ἔστι μὲν ὡς τὸν ἀριθμὸν ἑπτὰ τυγχάνουσιν οὖσαι, ἔστι δ' ὡς πλείους. ὧν δύο μέν ἐστι ταὐτὰ τοῖς εἰρημένοις, ἀλλ' οὐχ ὡσαύτως· διὰ κέρδος γὰρ καὶ διὰ τιμὴν παροξύνονται πρὸς ἀλλήλους οὐχ ἵνα κτήσωνται σφίσιν αὐτοῖς, ὥσπερ εἴρηται πρότερον, ἀλλ' ἑτέ-
1302 b ρους ὁρῶντες τοὺς μὲν δικαίως τοὺς δ' ἀδίκως πλεονεκτοῦντας τούτων· ἔτι διὰ ὕβριν, διὰ φόβον, διὰ ὑπεροχήν, διὰ καταφρόνησιν, διὰ αὔξησιν τὴν παρὰ τὸ ἀνάλογον· ἔτι δὲ ἄλλον τρόπον δι' ἐριθείαν, δι' ὀλιγωρίαν, διὰ μικρότητα, διὰ ἀνομοιότητα.

γ.

Τούτων δὲ ὕβρις μὲν καὶ κέρδος τίνα ἔχουσι δύναμιν καὶ πῶς αἴτια, σχεδόν ἐστι φανερόν· ὑβριζόντων τε γὰρ τῶν ἐν ταῖς ἀρχαῖς καὶ πλεονεκτούντων στασιάζουσι καὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὰς πολιτείας τὰς διδούσας τὴν ἐξουσίαν· ἡ δὲ πλεονεξία γίνεται ὁτὲ μὲν ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁτὲ δὲ ἀπὸ τῶν κοινῶν. δῆλον δὲ καὶ ἡ τιμή, καὶ τί δύναται καὶ πῶς αἰτία στάσεως· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀτιμαζόμενοι καὶ ἄλλους ὁρῶντες τιμωμένους στασιάζουσιν· ταῦτα δὲ ἀδίκως μὲν γίνεται ὅταν παρὰ τὴν ἀξίαν ἢ τιμῶνταί τινες ἢ ἀτιμάζωνται, δικαίως δὲ ὅταν κατὰ τὴν ἀξίαν. δι' ὑπεροχὴν δέ, ὅταν τις ᾖ τῇ δυνάμει μείζων. ἢ εἷς ἢ πλείους ἢ κατὰ τὴν πόλιν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ πολιτεύματος· γίνεσθαι γὰρ εἴωθεν ἐκ τῶν τοιούτων μοναρχία ἢ δυναστεία· διὸ ἐνιαχοῦ εἰώθασιν ὀστρακίζειν, οἷον ἐν Ἄργει καὶ Ἀθήνησιν· καίτοι

de egalitatea pe care alţii o deţin mai mult. Pe de altă parte, <cei care reclamă> inegalitatea şi superioritatea, dacă ei presupun că, deşi sunt inegali, nu au mai mult, ci în raport egal sau mai puţin <decât ceilalţi>. Or, dintre aceste dorinţe, unele sunt drepte, altele nedrepte, pentru că cei care sunt mai prejos provoacă un conflict pentru a fi egali, iar cei care sunt egali pentru a fi mai presus.

Am arătat deci care este starea celor care provoacă un conflict. În privinţa motivaţiilor unui conflict, ele sunt câştigul, onoarea sau contrariile acestora, pentru că unii produc conflicte în cetăţi şi cu scopul de a evita amendarea sau dezonoarea proprie sau a prietenilor. Dar cauzele şi principiile tulburărilor în care oamenii ajung în dispoziţia descrisă în cele spuse anterior sunt şapte într-un sens şi mai multe în altul. Dintre acestea, două se găsesc în cele spuse, dar nu în sensul acela. Câştigul şi onoarea îi îndreaptă pe unii contra altora, nu pentru a agonisi ceva pentru ei înşişi, aşa cum s-a spus mai înainte, ci întrucât constată că alţii au mai mult, unii pe drept, alţii 1302 b
pe nedrept. Pe urmă, cauze mai sunt şi lipsa de măsură, frica, excesul, dispreţul, înălţarea dincolo de proporţionalitate. Pe de altă parte, mai sunt şi intrigile, neglijenţa, mărunţişurile, inechitatea.

III.

Dintre acestea, este aproape clar ce putere au şi de ce sunt cauze câştigul şi lipsa de măsură. Căci dacă magistraţii pierd dreapta măsură şi îşi însuşesc prea mult, <cetăţenii> intră atât în conflict reciproc cât şi în conflict cu constituţiile care permit aceasta, deoarece avariţia are în vedere atât <bunurile> particulare, cât şi pe cele comune. Este evident şi ce putere are onoarea şi cum este ea cauză a conflictului, întrucât cei lipsiţi de ele se revoltă când văd că alţii le deţin. Posesia lor este nedreaptă dacă ele se acordă contrar meritului, şi este dreaptă atunci când onorurile se dau după merit. Excesul este cauză <a disensiunilor> când unul sau mai mulţi deţin mai multă putere decât aceea a cetăţii sau a conducerii, căci din acestea se naşte de obicei monarhia sau regimul abuziv. De aceea, în unele locuri, se recurge de obicei la ostracizare, ca în Argos şi la Athena. Este însă mai bine să se vegheze de la început

βέλτιον ἐξ ἀρχῆς ὁρᾶν ὅπως μὴ ἐνέσονται τοσοῦτον ὑπερέχοντες, ἢ ἐάσαντας γενέσθαι ἰᾶσθαι ὕστερον.

Διὰ δὲ φόβον στασιάζουσιν οἵ τε ἠδικηκότες, δεδιότες μὴ δῶσι δίκην, καὶ οἱ μέλλοντες ἀδικεῖσθαι, βουλόμενοι φθάσαι πρὶν ἀδικηθῆναι, ὥσπερ ἐν Ῥόδῳ συνέστησαν οἱ γνώριμοι ἐπὶ τὸν δῆμον διὰ τὰς ἐπιφερομένας δίκας. διὰ καταφρόνησιν δὲ καὶ στασιάζουσι καὶ ἐπιτίθενται, οἷον ἔν τε ταῖς ὀλιγαρχίαις, ὅταν πλείους ὦσιν οἱ μὴ μετέχοντες τῆς πολιτείας (κρείττους γὰρ οἴονται εἶναι), καὶ ἐν ταῖς δημοκρατίαις οἱ εὔποροι καταφρονήσαντες τῆς ἀταξίας καὶ ἀναρχίας, οἷον καὶ ἐν Θήβαις μετὰ τὴν ἐν Οἰνοφύτοις μάχην κακῶς πολιτευομένων ἡ δημοκρατία διεφθάρη, καὶ ἡ Μεγαρέων δι' ἀταξίαν καὶ ἀναρχίαν ἡττηθέντων, καὶ ἐν Συρακούσαις π ὸ τῆς Γέλωνος τυραννίδος, καὶ ἐν Ῥόδῳ ὁ δῆμος πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως.

Γίνονται δὲ καὶ δι' αὔξησιν τὴν παρὰ τὸ ἀνάλογον μεταβολαὶ τῶν πολιτειῶν. ὥσπερ γὰρ σῶμα ἐκ μερῶν σύγκειται καὶ δεῖ αὐξάνεσθαι ἀνάλογον ἵνα μένῃ ἡ συμμετρία, εἰ δὲ μή, φθείρεται, ὅταν ὁ μὲν ποὺς τεττάρων πηχῶν ᾖ τὸ δ' ἄλλο σῶμα δυοῖν σπιθαμαῖν, ἐνίοτε δὲ κἂν εἰς ἄλλου ζῴου μεταβάλοι μορφήν, εἰ μὴ μόνον κατὰ τὸ ποσὸν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ποιὸν αὐξάνοιτο παρὰ τὸ ἀνάλογον, οὕτω καὶ πόλις σύγκειται ἐκ μερῶν, ὧν πολλάκις λανθάνει
1303 a τι αὐξανόμενον, οἷον τὸ τῶν ἀπόρων πλῆθος ἐν ταῖς δημοκρατίαις καὶ πολιτείαις. συμβαίνει δ' ἐνίοτε τοῦτο καὶ διὰ τύχας, οἷον ἐν Τάραντι ἡττηθέντων καὶ ἀπολομένων πολλῶν γνωρίμων ὑπὸ τῶν Ἰαπύγων μικρὸν ὕστερον τῶν Μηδικῶν δημοκρατία ἐγένετο ἐκ πολιτείας, καὶ ἐν Ἄργει τῶν ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἀπολομένων ὑπὸ Κλεομένους τοῦ Λάκωνος ἠναγκάσθησαν παραδέξασθαι τῶν περιοίκων τινάς, καὶ ἐν Ἀθήναις ἀτυχούντων πεζῇ οἱ γνώριμοι ἐλάττους ἐγένοντο διὰ τὸ ἐκ καταλόγου στρατεύεσθαι ὑπὸ τὸν Λακωνικὸν πόλεμον. συμβαίνει δὲ τοῦτο καὶ ἐν ταῖς δημοκρατίαις, ἧττον δέ· πλειόνων γὰρ τῶν εὐπόρων γινομένων ἢ τῶν οὐσιῶν αὐξανομένων μεταβάλλουσιν εἰς ὀλιγαρχίας καὶ δυναστείας.

Μεταβάλλουσι δ' αἱ πολιτεῖαι καὶ ἄνευ στάσεως διά τε τὰς ἐριθείας, ὥσπερ ἐν Ἡραίᾳ (ἐξ αἱρετῶν γὰρ διὰ τοῦτο ἐποίησαν κληρωτάς, ὅτι ᾑροῦντο τοὺς ἐριθευομένους), καὶ δι'

să nu se ivească asemenea oameni care deţin excesiv în acest sens, decât să fie lăsaţi să se ivească pentru a se lua măsuri ulterior.

Frica este cauză a conflictului pentru cei care au comis nelegiuiri şi se tem de judecată, dar şi pentru cei care urmează să îndure o nelegiuire, dorind să se păzească înainte de a fi lezaţi, ca la Rhodos, unde membrii elitei s-au organizat contra demosului, pentru că acesta le intentase un proces. Şi dispreţul provoacă disensiuni şi duşmănii, de pildă în oligarhii, când există mai mulţi care nu iau parte la constituţie pentru că se cred mai tari, iar în democraţii, când cei bogaţi dispreţuiesc dezordinea şi anarhia. De pildă la Theba, în urma luptei cu oinophyţii şi în urma proastei guvernări, democraţia s-a prăbuşit, sau şi la Megara, unde aceia au fost învinşi de dezordine şi de anarhie, ori la Siracusa, înaintea lui Gelon tiranul. Şi la Rhodos demosul <pierise o dată> înainte ca el să fi revenit.

Schimbări ale constituţiilor survin şi în urma unei dezvoltări disproporţionate. Trupul este alcătuit din părţi şi trebuie să crească proporţional, pentru ca simetria să se păstreze. În caz contrar, el se distruge, ca şi când un picior ar avea patru coţi, iar restul corpului două palme. Uneori, ar putea fi vorba de trecerea în forma unui alt animal, dacă creşterea disproporţionată nu ar avea loc doar cantitativ, ci şi calitativ. La fel, şi cetatea este compusă din părţi, dintre care una creşte adesea în mod nebănuit, ca de pildă mulţimea 1303 a
săracilor în democraţii şi în regimurile constituţionale. Uneori acest lucru se petrece întâmplător, de pildă la Tarent, unde mulţi din membrii elitei au fost învinşi şi ucişi de către iapygi, cu puţin în urma războaielor medice[215], iar de la un regim constituţional s-a ajuns la democraţie. Şi la Argos, în urma crimelor făptuite în cea de-a şaptea zi <a lunii> de Cleomene laconianul, a apărut obligaţia de a da cetăţenie unor perieci. Şi la Athena, în urma înfrângerilor pedestrimii în războiul peloponesiac, membrii elitei s-au împuţinat deoarece participarea la război se făcea conform listei cetăţenilor[216]. Acest lucru se petrece şi în democraţii, dar într-o măsură mai mică. Căci, dacă cei bogaţi[217] sporesc sau dacă averea lor creşte, atunci ei determină schimbarea în oligarhie sau în guvernământ abuziv.

Dar constituţiile se schimbă şi fără conflict, datorită intrigilor, ca de pildă la Heraia, unde au fost înlocuite voturile prin sorţi, deoarece alegătorii erau nişte intriganţi. Dar şi datorită neglijenţei,

ὀλιγωρίαν, ὅταν ἐάσωσιν εἰς τὰς ἀρχὰς τὰς κυρίας παριέναι τοὺς μὴ τῇ πολιτείᾳ φίλους, ὥσπερ ἐν Ὠρεῷ κατελύθη ἡ ὀλιγαρχία τῶν ἀρχόντων γενομένου Ἡρακλεοδώρου, ὃς ἐξ ὀλιγαρχίας πολιτείαν καὶ δημοκρατίαν κατεσκεύασεν.

Ἔτι διὰ τὸ παρὰ μικρόν. λέγω δὲ παρὰ μικρόν, ὅτι πολλάκις λανθάνει μεγάλη γινομένη μετάβασις τῶν νομίμων, ὅταν παρορῶσι τὸ μικρόν, ὥσπερ ἐν Ἀμβρακίᾳ μικρὸν ἦν τὸ τίμημα, τέλος δ' ἀπ' οὐθενὸς ἦρχον, ὡς ἐγγίζον ἢ μηθὲν διαφέρον τοῦ μηθὲν τὸ μικρόν.

Στασιωτικὸν δὲ καὶ τὸ μὴ ὁμόφυλον, ἕως ἂν συμπνεύσῃ· ὥσπερ γὰρ οὐδ' ἐκ τοῦ τυχόντος πλήθους πόλις γίγνεται, οὕτως οὐδ' ἐν τῷ τυχόντι χρόνῳ· διὸ ὅσοι ἤδη συνοίκους ἐδέξαντο ἢ ἐποίκους, οἱ πλεῖστοι διεστασίασαν· οἷον Τροιζηνίοις Ἀχαιοὶ συνῴκησαν Σύβαριν, εἶτα πλείους οἱ Ἀχαιοὶ γενόμενοι ἐξέβαλον τοὺς Τροιζηνίους, ὅθεν τὸ ἄγος συνέβη τοῖς Συβαρίταις· καὶ ἐν Θουρίοις Συβαρῖται τοῖς συνοικήσασιν, πλεονεκτεῖν γὰρ ἀξιοῦντες ὡς σφετέρας τῆς χώρας ἐξέπεσον· καὶ Βυζαντίοις οἱ ἔποικοι ἐπιβουλεύοντες φωραθέντες ἐξέπεσον διὰ μάχης· καὶ Ἀντισσαῖοι τοὺς Χίων φυγάδας εἰσδεξάμενοι διὰ μάχης ἐξέβαλον· Ζαγκλαῖοι δὲ Σαμίους ὑποδεξάμενοι ἐξέπεσον αὐτοί· καὶ Ἀπολλωνιᾶται οἱ ἐν τῷ Εὐξείνῳ πόντῳ ἐποίκους ἐπαγαγόμενοι ἐστασίασαν· καὶ Συρακούσιοι μετὰ τὰ τυραννικὰ τοὺς ξένους καὶ τοὺς μισθοφόρους πολίτας
1303 b ποιησάμενοι ἐστασίασαν καὶ εἰς μάχην ἦλθον· καὶ Ἀμφιπολῖται δεξάμενοι Χαλκιδέων ἐποίκους ἐξέπεσον ὑπὸ τούτων οἱ πλεῖστοι αὐτῶν.

Στασιάζουσι δ' ἐν μὲν ταῖς ὀλιγαρχίαις οἱ πολλοὶ ὡς ἀδικούμενοι, ὅτι οὐ μετέχουσι τῶν ἴσων, καθάπερ εἴρηται πρότερον, ἴσοι ὄντες, ἐν δὲ ταῖς δημοκρατίαις οἱ γνώριμοι, ὅτι μετέχουσι τῶν ἴσων οὐκ ἴσοι ὄντες.

Στασιάζουσι δὲ ἐνίοτε αἱ πόλεις καὶ διὰ τοὺς τόπους, ὅταν μὴ εὐφυῶς ἔχῃ ἡ χώρα πρὸς τὸ μίαν εἶναι πόλιν, οἷον ἐν Κλαζομεναῖς οἱ ἐπὶ Χυτῷ πρὸς τοὺς ἐν νήσῳ, καὶ Κολοφώνιοι καὶ Νοτιεῖς· καὶ Ἀθήνησιν οὐχ ὁμοίως εἰσὶν ἀλλὰ μᾶλλον δημοτικοὶ οἱ τὸν Πειραιᾶ οἰκοῦντες τῶν τὸ ἄστυ. ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς πολέμοις αἱ διαβάσεις τῶν ὀχετῶν, καὶ τῶν πάνυ σμικρῶν, διασπῶσι τὰς φάλαγγας, οὕτως ἔοικε πᾶσα διαφορὰ ποιεῖν διάστασιν. μεγίστη μὲν οὖν ἴσως

atunci când s-a permis accesul la magistraturile supreme unor duşmani ai constituţiei, aşa ca la Oreos, unde oligarhia a căzut când Heracleodoros a trecut în rândul magistraţilor: dintr-o oligarhie, el a instituit o constituţie propriu-zisă şi o democraţie.

Pe urmă, <constituţiile se schimbă> şi datorită unor fleacuri. Spun „fleacuri" în sensul că adesea are loc o modificare pe neobservate a unor reglementări importante, atunci când se neglijează vreun amănunt. De exemplu, la Ambraxia se pretindea posesia unui venit mărunt pentru a fi magistrat, şi în cele din urmă el a devenit nul, ca şi cum nimicul şi puţinul s-ar deosebi prea puţin ori deloc.

De asemenea şi absenţa neamului comun, care ar conduce la un climat comun, este o cauză a conflictului, pentru că o cetate nu ia naştere nici dintr-o mulţime luată la întâmplare şi, în aceeaşi măsură, nici într-un moment întâmplător. De aceea, cei care s-au asociat cu străini pentru a întemeia o cetate sau i-au primit <ulterior> au ajuns adesea la conflict. De exemplu, aheii au întemeiat împreună cu trezenienii Sybarisul, iar apoi aheii, devenind majoritari, i-au alungat pe trezenieni. De aici provine un sacrilegiu care apasă asupra sybarienilor, iar la Thurioi, sybarienii <s-au luptat> cu cei alături de care au întemeiat cetatea, deoarece ei au fost de părere că li se cuvine mai mult, fiind pământul lor, dar au fost alungaţi. Şi la Byzantion cei nou veniţi, fiind surprinşi în complot, au fost izgoniţi cu armele. Cei din Antissa, după ce i-au primit pe fugarii din Chios, i-au izgonit cu armele, iar cei din Zancla, după ce i-au primit pe samieni, i-au alungat la rândul lor. La fel, cei din Apollonia, de la pontul Euxin, au ajuns la conflicte în urma primirii unor colonişti, iar siracusanii, după perioadele de tiranie, făcându-i cetăţeni pe nişte străni şi 1303 b mercenari au ajuns la conflict şi la război. Primind străini din Chalcis, cei mai mulţi din Amphipolis au fost izgoniţi de aceştia.

În oligarhii, se ajunge la conflict dacă mulţimea se simte nedreptăţită deoarece nu face parte dintre cei egali, aşa cum s-a arătat mai înainte, deşi ei sunt egali. În democraţii, membrii elitei <se revoltă> pentru că sunt socotiţi între cei egali, deşi ei sunt inegali.

Uneori şi situarea cetăţii duce la conflict, dacă teritoriul nu este potrivit pentru a realiza unitatea cetăţii. De exemplu, la Clazomene, cei din Chytos s-au ridicat contra insularilor, iar la Colophon, contra celor din Notion. Nici la Athena locuitorii nu sunt asemenea, ci aceia din Pireu sunt mai degrabă democraţi decât cei din cetate[218]. Căci tot aşa cum în războaie trecerea pâraielor, chiar şi a celor mici, desparte falangele, tot aşa s-ar părea că orice diferenţă produce un conflict în cetate. Însă cel mai mare conflict îl produc

διάστασις ἀρετὴ καὶ μοχθηρία, εἶτα πλοῦτος καὶ πενία, καὶ οὕτως δη ἑτέρα ἑτέρας μᾶλλον, ὧν μία καὶ ἡ εἰρημένη ἐστί.

δ.

Γίγνονται μὲν οὖν αἱ στάσεις οὐ περὶ μικρῶν ἀλλ' ἐκ μικρῶν, στασιάζουσι δὲ περὶ μεγάλων. μάλιστα δὲ καὶ αἱ μικραὶ ἰσχύουσιν, ὅταν ἐν τοῖς κυρίοις γένωνται, οἷον συνέβη καὶ ἐν Συρακούσαις ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις. μετέβαλε γὰρ ἡ πολιτεία ἐκ δύο νεανίσκων στασιασάντων ἐν ταῖς ἀρχαῖς ὄντων, περὶ ἐρωτικὴν αἰτίαν. θατέρου γὰρ ἀποδημοῦντος ἑταῖρος ὤν τις τὸν ἐρώμενον αὐτοῦ ὑπεποιήσατο, πάλιν δ' ἐκεῖνος τούτῳ χαλεπήνας τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἀνέπεισεν ὡς αὐτὸν ἐλθεῖν· ὅθεν προσλαμβάνοντες τοὺς ἐν τῷ πολιτεύματι διεστασίασαν πάντας. διόπερ ἀρχομένων εὐλαβεῖσθαι δεῖ τῶν τοιούτων, καὶ διαλύειν τὰς τῶν ἡγεμόνων καὶ δυναμένων στάσεις· ἐν ἀρχῇ γὰρ γίνεται τὸ ἁμάρτημα, ἡ δ' ἀρχὴ λέγεται ἥμισυ εἶναι παντός, ὥστε καὶ τὸ ἐν αὐτῇ μικρὸν ἁμάρτημα ἀνάλογόν ἐστι πρὸς τὰ ἐν τοῖς ἄλλοις μέρεσιν.

Ὅλως δὲ αἱ τῶν γνωρίμων στάσεις συναπολαύειν ποιοῦσι καὶ τὴν ὅλην πόλιν, οἷον ἐν Ἑστιαίᾳ συνέβη μετὰ τὰ Μηδικά, δύο ἀδελφῶν περὶ τῆς πατρῴας νομῆς διενεχθέντων· ὁ μὲν γὰρ ἀπορώτερος, ὡς οὐκ ἀποφαίνοντος τὴν οὐσίαν οὐδὲ τὸν θησαυρὸν ὃν εὗρεν ὁ πατήρ, προσήγετο τοὺς δημοτικούς, ὁ δ' ἕτερος ἔχων οὐσίαν πολλὴν τοὺς εὐπόρους. καὶ ἐν Δελφοῖς ἐκ κηδείας γενομένης διαφορᾶς ἀρχὴ πασῶν ἐγένετο τῶν στάσεων τῶν ὕστερον· ὁ μὲν γὰρ
1304 a οἰωνισάμενός τι σύμπτωμα, ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὴν νύμφην, οὐ λαβὼν ἀπῆλθεν, οἱ δ' ὡς ὑβρισθέντες ἐνέβαλον τῶν ἱερῶν χρημάτων θύοντος, κἄπειτα ὡς ἱερόσυλον ἀπέκτειναν. καὶ περὶ Μυτιλήνην δὲ ἐξ ἐπικλήρων στάσεως γενομένης πολλῶν ἐγένετο ἀρχὴ κακῶν καὶ του πολέμου του πρὸς Ἀθηναίους, ἐν ᾧ Πάχης ἔλαβε τὴν πόλιν αὐτῶν· Τιμοφάνους γὰρ τῶν εὐπόρων τινὸς καταλιπόντος δύο θυγατέρας, ὁ περιωσθεὶς καὶ οὐ λαβὼν τοῖς υἱέσιν αὐτοῦ Δέξανδρος ἦρξε τῆς στάσεως καὶ τοὺς Ἀθηναίους παρώξυνε, πρόξενος ὢν τῆς

virtutea şi viciul, apoi bogăţia şi sărăcia şi astfel una mai mult decât cealaltă. Vom vorbi despre una dintre acestea.

IV.

Aşadar, conflictele nu se nasc în numele unor fleacuri, ci, pornind de ele, se poartă în numele unor aspecte importante. Mai cu seamă fleacurile pot deveni importante, când ele cad în mâna conducătorilor. Aşa s-a petrecut în vremurile vechi la syracusani, când constituţia a fost răsturnată de doi tinerei care intraseră în conflict pe chestiuni amoroase, pe când erau magistraţi. Pe când unul era plecat, celălalt, deşi îi era tovarăş, i-a sedus iubitul. În schimb cel dintâi, fiind supărat pe acesta, i-a ademenit nevasta. De aici, luând asupra lor acestea, toţi cei care luau parte la conducere au intrat în conflict. De aceea trebuie să se ia bine seama la asemenea lucruri de la început şi să se oprească conflictele dintre conducători şi dintre împuterniciţi, căci greşeala se află la început şi se spune că *„începutul este jumătatea întregului*", astfel încât o greşeală iniţial măruntă este proporţională cu cele <comise> în celelalte momente[219].

În general, conflictele membrilor elitei dăunează întregii cetăţi, ca la Hestiaia unde, după războaiele medice, s-a întâmplat ca doi fraţi să îşi dispute moştenirea părintească. Cel care era mai sărac, pretinzând că celălalt nu a declarat averea şi nici tezaurul pe care îl găsise tatăl său, a adus de partea lui demosul, pe când cel cu mai multă avere <i-a adus de partea sa> pe cei bogaţi. Şi la Delphi, o neînţelegere născută dintr-o nuntă a fost începutul tuturor conflictelor ulterioare. Căci, resimţind o anumită stânjeneală atunci când venea la logodnica lui, <tânărul> a plecat fără să o ia de soţie. 1304 a <Părinţii>, considerându-se jigniţi, au ascuns la el nişte obiecte sacre pe când acesta oficia un sacrificiu, iar apoi au obţinut moartea lui sub acuzaţia de sacrilegiu. Şi la Mytilene, un conflict născut din moşteniri a ajuns originea multor rele şi a războiului cu athenienii, când Paches a pus mâna pe cetatea acestora. După ce Timophanos, unul dintre cei bogaţi, lăsase în urmă două fiice, Doxandros le-a cerut pentru fiii lui şi s-a văzut refuzat. Atunci el a iscat un conflict stârnindu-i pe athenienii cărora le era reprezentant[220] în cetatea

πόλεως. καὶ ἐν Φωκεῦσιν ἐξ ἐπικλήρου στάσεως γενομένης περὶ Μνασέαν τὸν Μνάσωνος πατέρα καὶ Εὐθυκράτη τὸν Ὀνομάρχου, ἡ στάσις αὕτη ἀρχὴ τοῦ ἱεροῦ πολέμου κατέστη τοῖς Φωκεῦσιν. μετέβαλε δὲ καὶ ἐν Ἐπιδάμνῳ ἡ πολιτεία ἐκ γαμικῶν· ὑπομνηστευσάμενος γάρ τις, ὡς ἐζημίωσεν αὐτὸν ὁ τοῦ ὑπομνηστευθέντος πατήρ, γενόμενος τῶν ἀρχόντων, ἅτερος συμπαρέλαβε τοὺς ἐκτὸς τῆς πολιτείας ὡς ἐπηρεασθείς.

Μεταβάλλουσι δὲ καὶ εἰς ὀλιγαρχίαν καὶ εἰς δῆμον καὶ εἰς πολιτείαν ἐκ τοῦ εὐδοκιμῆσαί τι ἢ αὐξηθῆναι ἢ ἀρχεῖον ἢ μόριον τῆς πόλεως, οἷον ἡ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλὴ εὐδοκιμήσασα ἐν τοῖς Μηδικοῖς ἔδοξε συντονωτέραν ποιῆσαι τὴν πολιτείαν, καὶ πάλιν ὁ ναυτικὸς ὄχλος γενόμενος αἴτιος τῆς περὶ Σαλαμῖνα νίκης καὶ διὰ ταύτης τῆς ἡγεμονίας διὰ τὴν κατὰ θάλατταν δύναμιν τὴν δημοκρατίαν ἰσχυροτέραν ἐποίησεν, καὶ ἐν Ἄργει οἱ γνώριμοι εὐδοκιμήσαντες περὶ τὴν ἐν Μαντινείᾳ μάχην τὴν πρὸς Λακεδαιμονίους ἐπεχείρησαν καταλύειν τὸν δῆμον, καὶ ἐν Συρακούσαις ὁ δῆμος αἴτιος γενόμενος τῆς νίκης τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς Ἀθηναίους ἐκ πολιτείας εἰς δημοκρατίαν μετέβαλεν, καὶ ἐν Χαλκίδι Φόξον τὸν τύραννον μετὰ τῶν γνωρίμων ὁ δῆμος ἀνελὼν εὐθὺς εἴχετο τῆς πολιτείας, καὶ ἐν Ἀμβρακίᾳ πάλιν ὡσαύτως Περίανδρον συνεκβαλὼν τοῖς ἐπιθεμένοις ὁ δῆμος τὸν τύραννον εἰς ἑαυτὸν περιέστησε τὴν πολιτείαν. καὶ ὅλως δὴ δεῖ τοῦτο μὴ λανθάνειν, ὡς οἱ δυνάμεως αἴτιοι γενόμενοι, καὶ ἰδιῶται καὶ ἀρχαὶ καὶ φυλαὶ καὶ ὅλως μέρος καὶ πλῆθος ὁποιονοῦν, στάσιν κινοῦσιν· ἢ γὰρ οἱ τούτοις φθονοῦντες τιμωμένοις ἄρχουσι τῆς στάσεως, ἢ οὗτοι διὰ τὴν ὑπεροχὴν οὐ θέλουσι μένειν ἐπὶ τῶν ἴσων.

Κινοῦνται δ' αἱ πολιτεῖαι καὶ ὅταν τἀναντία εἶναι
1304 b δοκοῦντα μέρη τῆς πόλεως ἰσάζῃ ἀλλήλοις, οἷον οἱ πλούσιοι καὶ ὁ δῆμος, μέσον δ' ᾖ μηθὲν ἢ μικρὸν πάμπαν· ἂν γὰρ πολὺ ὑπερέχῃ ὁποτερονοῦν τῶν μερῶν, πρὸς τὸ φανερῶς κρεῖττον τὸ λοιπὸν οὐ θέλει κινδυνεύειν. διὸ καὶ οἱ κατ' ἀρετὴν διαφέροντες οὐ ποιοῦσι στάσιν ὡς εἰπεῖν· ὀλίγοι γὰρ γίγνονται πρὸς πολλούς.

Καθόλου μὲν οὖν περὶ πάσας τὰς πολιτείας αἱ ἀρχαὶ καὶ αἰτίαι τῶν στάσεων καὶ τῶν μεταβολῶν τοῦτον ἔχουσι τὸν τρόπον· κινοῦσι δὲ τὰς πολιτείας ὁτὲ μὲν διὰ βίας ὁτὲ δὲ δι' ἀπάτης, διὰ βίας μὲν ἢ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἢ ὕστερον

<lui>. La phoceeni a existat un conflict în jurul unei fiice unice moştenitoare, între Mnaseas, tatăl lui Mneson, şi Euthychrate, <tatăl> lui Onomarchos. Această disensiune a fost, pentru phoceeni, originea unui război sacru. Şi la Epidamnos regimul a fost afectat de un conflict matrimonial. Punând la cale căsătoria fiicei sale, cineva a primit o amendă de la tatăl ginerelui, care devenise magistrat. În numele jignirii, el i-a adunat stârnindu-i pe marginalii politici.

Un regim se mai schimbă în oligarhie, în democraţie şi în regim constituţional şi datorită prestigiului sau creşterii importanţei unei magistraturi sau a unei părţi a cetăţii. De exemplu, în perioada războaielor medice a crescut prestigiul areopagului, iar acest lucru a făcut constituţia mai fermă. La rândul ei, pentru că a fost cauza victoriei de la Salamina[221] şi din cauza supremaţiei datorate puterii maritime, flota <atheniană> a întărit democraţia. Şi în Argos, atunci când a crescut faima membrilor elitei în urma luptei de la Mantineea împotriva lacedemonienilor[222], ei au încercat să desfiinţeze democraţia. Iar la Siracusa, demosul a trecut de la un regim constituţional la o democraţie, pentru că el a fost cauza victoriei în războiul cu athenienii. La Chalcis, demosul, sprijinit de membrii elitei, l-a răsturnat pe tiranul Phoxos şi a pus mâna pe constituţie, pe când la Ambraxia demosul l-a alungat pe tiranul Periandros aliindu-se cu duşmanii lui şi a instituit o constituţie în favoarea lor. În general, nu trebuie omis faptul că aceia care devin cauze ale puterii <cetăţii>, fie ei oameni de rând, magistraţi, triburi şi în general orice parte şi mulţime, provoacă o disensiune, fie că încep conflictul datorită invidiei pe care o poartă celor care se bucură de onoruri, fie pentru că nu mai doresc să facă parte dintre cei egali, datorită superiorităţii lor.

Constituţiile se schimbă şi atunci când părţile despre care se consideră că sunt rivale ajung la egalitate, de exemplu cei bogaţi şi 1304 b
demosul, pe când cei de condiţie medie există prea puţin sau deloc. Dar dacă vreuna din cele două părţi îşi măreşte în mod evident puterea, cealaltă nu va dori să se pună în primejdie. Din acest motiv, cei care diferă prin virtute nu provoacă un conflict, deoarece ei sunt puţini în raport cu mulţimea.

Aşa se prezintă în general, aşadar, toate principiile şi cauzele conflictelor şi ale schimbărilor în toate constituţiile. Dar constituţiile se schimbă uneori prin forţă, alteori prin înşelăciune. Ele sunt constrânse prin forţă fie de la început, fie ulterior. Dar şi

ἀναγκάζοντες. καὶ γὰρ ἡ ἀπάτη διττή. ὁτὲ μὲν γὰρ ἐξαπατήσαντες τὸ πρῶτον ἑκόντων μεταβάλλουσι τὴν πολιτείαν, εἶθ' ὕστερον βίᾳ κατέχουσιν ἀκόντων, οἷον ἐπὶ τῶν Τετρακοσίων τὸν δῆμον ἐξηπάτησαν φάσκοντες τὸν βασιλέα χρήματα παρέξειν πρὸς τὸν πόλεμον τὸν πρὸς Λακεδαιμονίους, ψευσάμενοι δὲ κατέχειν ἐπειρῶντο τὴν πολιτείαν· ὁτὲ δὲ ἐξ ἀρχῆς τε πείσαντες καὶ ὕστερον πάλιν πεισθέντων ἑκόντων ἄρχουσιν αὐτῶν. ἁπλῶς μὲν οὖν περὶ πάσας τὰς πολιτείας ἐκ τῶν εἰρημένων συμβέβηκε γίνεσθαι τὰς μεταβολάς.

ε.

Καθ' ἕκαστον δ' εἶδος πολιτείας ἐκ τούτων μερίζοντας τὰ συμβαίνοντα δεῖ θεωρεῖν. αἱ μὲν οὖν δημοκρατίαι μάλιστα μεταβάλλουσι διὰ τὴν τῶν δημαγωγῶν ἀσέλγειαν· τὰ μὲν γὰρ ἰδίᾳ συκοφαντοῦντες τοὺς τὰς οὐσίας ἔχοντας συστρέφουσιν αὐτούς (συνάγει γὰρ καὶ τοὺς ἐχθίστους ὁ κοινὸς φόβος), τὰ δὲ κοινῇ τὸ πλῆθος ἐπάγοντες. καὶ τοῦτο ἐπὶ πολλῶν ἄν τις ἴδοι γιγνόμενον οὕτω. καὶ γὰρ ἐν Κῷ ἡ δημοκρατία μετέβαλε πονηρῶν ἐγγενομένων δημαγωγῶν (οἱ γὰρ γνώριμοι συνέστησαν) καὶ ἐν Ῥόδῳ· μισθοφοράν τε γὰρ οἱ δημαγωγοὶ ἐπόριζον, καὶ ἐκώλυον ἀποδιδόναι τὰ ὀφειλόμενα τοῖς τριηράρχοις, οἱ δὲ διὰ τὰς ἐπιφερομένας δίκας ἠναγκάσθησαν συστάντες καταλῦσαι τὸν δῆμον. κατελύθη δὲ καὶ ἐν Ἡρακλείᾳ ὁ δῆμος μετὰ τὸν ἀποικισμὸν εὐθὺς διὰ τοὺς δημαγωγούς· ἀδικούμενοι γὰρ ὑπ' αὐτῶν οἱ γνώριμοι ἐξέπιπτον, ἔπειτα ἀθροισθέντες οἱ ἐκπίπτοντες καὶ κατελθόντες κατέλυσαν τὸν δῆμον. παραπλησίως δὲ καὶ ἡ ἐν Μεγάροις κατελύθη δημοκρατία· οἱ γὰρ δημαγωγοί, ἵνα χρήματα ἔχωσι δημεύειν, ἐξέβαλον πολλοὺς τῶν γνωρίμων, ἕως πολλοὺς ἐποίησαν τοὺς φεύγοντας, οἱ δὲ κατιόντες ἐνίκησαν μαχόμενοι τὸν δῆμον καὶ κατέστησαν τὴν
1305 a ὀλιγαρχίαν. συνέβη δὲ ταὐτὸν καὶ περὶ Κύμην ἐπὶ τῆς δημοκρατίας ἣν κατέλυσε Θρασύμαχος. σχεδὸν δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἄν τις ἴδοι θεωρῶν τὰς μεταβολὰς τοῦτον ἐχούσας τὸν τρόπον. ὁτὲ μὲν γάρ, ἵνα χαρίζωνται,

înşelăciunea este de două feluri. Într-un sens, mai întâi înşelătorii schimbă constituţia cu asentimentul celorlalţi, iar ulterior se instaurează prin forţă împotriva voinţei celorlalţi. De exemplu, în timpul celor patru sute[223], aceştia au înşelat demosul spunându-i că regele[224] a oferit un sprijin pentru războiul cu lacedemonienii, iar graţie înşelăciunii, ei s-au străduit să pună mâna pe putere. În celălalt caz, mai întâi este folosită persuasiunea, iar ulterior, după ce persuasiunea şi-a făcut efectul, ei conduc cu asentimentul tuturor. Prin urmare, reiese din cele spuse care sunt cauzele producerii schimbărilor în toate constituţiile.

V.

Trebuie să cercetăm ce se petrece cu fiecare dintre aceste tipuri de constituţie, considerate în parte. Democraţiile sunt cele care se modifică cel mai adesea, datorită neruşinării demagogilor. Unii îi calomniază în particular pe cei care deţin averi până când aceştia se reunesc <contra calomniatorilor>, pentru că o teamă comună îi adună împotrivă chiar şi a celor mai aprigi duşmani. Alţii însă incită întreaga mulţime împotriva <celor bogaţi>. S-ar putea observa că acest lucru se petrece astfel în numeroase cazuri. Şi la Cos, democraţia s-a răsturnat atunci când s-au ivit demagogii cei ticăloşi, cu care s-au aliat şi elitele. La Rhodos, demagogii au procurat o retribuţie <pentru demos> şi au împiedicat acordarea a ceea ce se cuvenea trierarhilor. Aceştia, datorită proceselor pe care le-au intentat, au fost siliţi să se adune pentru a desfiinţa democraţia. Ea a fost desfiinţată şi la Heracleia, imediat după întemeierea coloniei, datorită demagogilor, căci elitele au suferit nedreptăţi de la aceştia şi au părăsit cetatea. Pe urmă, cei care plecaseră au revenit, regrupându-se, şi au desfiinţat democraţia. Ea a fost desfiinţată cam în acelaşi fel şi la Megara. Căci demagogii i-au izgonit pe mulţi dintre membrii elitei pentru a le putea confisca averile, până ce exilaţii au devenit numeroşi. Întorcându-se, aceştia au învins în luptă demosul şi au instaurat oligarhia. Acelaşi lucru i s-a întâmplat democraţiei şi la Cume, unde ea a fost desfiinţată de Thrasymachos. S-ar putea vedea, studiind atent, că modificările au loc cam în acelaşi fel şi în alte cazuri. Căci uneori <demagogii>,

ἀδικοῦντες τοὺς γνωρίμους συνιστᾶσιν, ἢ τὰς οὐσίας ἀναδάστους ποιοῦντες ἢ τὰς προσόδους ταῖς λειτουργίαις, ὁτὲ δὲ διαβάλλοντες, ἵν' ἔχωσι δημεύειν τὰ κτήματα τῶν πλουσίων.

᾿Επὶ δὲ τῶν ἀρχαίων, ὅτε γένοιτο ὁ αὐτὸς δημαγωγὸς καὶ στρατηγός, εἰς τυραννίδα μετέβαλλον· σχεδὸν γὰρ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων τυράννων ἐκ δημαγωγῶν γεγόνασιν. αἴτιον δὲ τοῦ τότε μὲν γίγνεσθαι νῦν δὲ μή, ὅτι τότε μὲν οἱ δημαγωγοὶ ἦσαν ἐκ τῶν στρατηγούντων (οὐ γάρ πω δεινοὶ ἦσαν λέγειν) νῦν δὲ τῆς ῥητορικῆς ηὐξημένης οἱ δυνάμενοι λέγειν δημαγωγοῦσι μέν, δι' ἀπειρίαν δὲ τῶν πολεμικῶν οὐκ ἐπιτίθενται, πλὴν εἴ που βραχύ τι γέγονε τοιοῦτον. ἐγίγνοντο δὲ τυραννίδες πρότερον μᾶλλον ἢ νῦν καὶ διὰ τὸ μεγάλας ἀρχὰς ἐγχειρίζεσθαί τισιν, ὥσπερ ἐν Μιλήτῳ ἐκ τῆς πρυτανείας πολλῶν γὰρ ἦν καὶ μεγάλων κύριος ὁ πρύτανις.

῎Ετι δὲ διὰ τὸ μὴ μεγάλας εἶναι τότε τὰς πόλεις, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἀγρῶν οἰκεῖν τὸν δῆμον ἄσχολον ὄντα πρὸς τοῖς ἔργοις, οἱ προστάται τοῦ δήμου, ὅτε πολεμικοὶ γένοιντο, τυραννίδι ἐπετίθεντο. πάντες δὲ τοῦτο ἔδρων ὑπὸ τοῦ δήμου πιστευθέντες, ἡ δὲ πίστις ἦν ἡ ἀπέχθεια ἡ πρὸς τοὺς πλουσίους, οἷον ᾿Αθήνησί τε Πεισίστρατος στασιάσας πρὸς τοὺς πεδιακούς, καὶ Θεαγένης ἐν Μεγάροις τῶν εὐπόρων τὰ κτήνη ἀποσφάξας, λαβὼν παρὰ τὸν ποταμὸν ἐπινέμοντας, καὶ Διονύσιος κατηγορῶν Δαφναίου καὶ τῶν πλουσίων ἠξιώθη τῆς τυραννίδος, διὰ τὴν ἔχθραν πιστευθεὶς ὡς δημοτικὸς ὤν.

Μεταβάλλουσι δὲ καὶ ἐκ τῆς πατρίας δημοκρατίας εἰς τὴν νεωτάτην· ὅπου γὰρ αἱρεταὶ μὲν αἱ ἀρχαί, μὴ ἀπὸ τιμημάτων δέ, αἱρεῖται δὲ ὁ δῆμος, δημαγωγοῦντες οἱ σπουδαρχιῶντες εἰς τοῦτο καθιστᾶσιν ὥστε κύριον εἶναι τὸν δῆμον καὶ τῶν νόμων. ἄκος δὲ τοῦ μὴ γίγνεσθαι ἢ τοῦ γίγνεσθαι ἧττον τὸ τὰς φυλὰς φέρειν τοὺς ἄρχοντας, ἀλλὰ μὴ πάντα τὸν δῆμον. τῶν μὲν οὖν δημοκρατιῶν αἱ μεταβολαὶ γίγνονται πᾶσαι σχεδὸν διὰ ταύτας τὰς αἰτίας.

pentru a face pe plac <demosului>, aduc nedreptăţi elitelor, realizând <de fapt> coalizarea acestora, fie împărţindu-le averile, fie obligându-i la asumarea unor oficii. Altcori, ei îi acuză pe cei bogaţi pentru a le confisca averile.

În vremurile vechi, atunci când demagogul era şi strateg, se ajungea la tiranie, căci aproape majoritatea tiranilor din vechime provenea din demagogi. Deşi azi nu mai este cazul, motivul pe atunci era că demagogii proveneau dintre strategi, căci ei nu erau încă pricepuţi în a cuvânta. În schimb astăzi, o dată cu dezvoltarea retoricii, cei care sunt capabili de discurs devin demagogi. Totuşi, datorită nepriceperii lor în arta militară, ei nu se îndreaptă contra <regimului>, chiar dacă pe ici pe colo se mai iveşte câte o scurtă <încercare> de felul acesta. Odinioară, tiranii apăreau mai frecvent decât astăzi, pentru că magistraturile importante intrau pe mâna anumitor <cetăţeni>, aşa cum la Milet <tirania> a provenit din pritaneu[225], deoarece aceasta era o funcţie importantă şi cu multe puteri.

Pe urmă, pentru că uneori cetăţile nu erau mari, şi demosul locuia la ţară şi era lipsit de răgaz, datorită muncilor, conducătorii demosului năzuiau spre tiranie deîndată ce ajungeau la putere militară. Toţi făceau acestea sprijinindu-se pe încrederea demosul, dar această încredere reprezenta ura împotriva celor bogaţi. De exemplu, Pisistrate a intrat în conflict la Athena cu locuitorii de la câmpie[226], iar la Megara, Theagene a dat morţii turmele celor înstăriţi, pentru că le-a găsit păscând dincolo de râul care le limita teritoriul. Iar Dionysios, pentru că şi-a îndreptat acuzaţiile contra lui Daphnaios şi a celor bogaţi, a fost considerat demn de a fi tiran, el fiind crezut drept un democrat datorită duşmăniei <sale faţă de aceştia>.

Mai există şi schimbări de la o democraţie tradiţională la una mai nouă, căci acolo unde magistraturile sunt alese, iar demosul face alegerea fără a pretinde posesia unui venit, cei care aspiră la funcţii au devenit demagogi, pretinzând faptul ca demosul să fie suveran şi asupra legilor. Un remediu pentru ca acest lucru să nu se mai petreacă sau să se petreacă mai puţin revine la a încredinţa triburilor numirea magistraţilor, iar nu în întregime poporului. Aproape toate modificările democraţiilor iau naştere, aşadar, din aceste cauze.

ζ.

Αἱ δ' ὀλιγαρχίαι μεταβάλλουσι διὰ δύο μάλιστα τρόπους τοὺς φανερωτάτους. ἕνα μὲν ἐὰν ἀδικῶσι τὸ πλῆθος· πᾶς γὰρ ἱκανὸς γίνεται προστάτης, μάλιστα δ' ὅταν ἐξ αὐτῆς συμβῇ τῆς ὀλιγαρχίας γίνεσθαι τὸν ἡγεμόνα, καθάπερ ἐν Νάξῳ Λύγδαμις, ὃς καὶ ἐτυράννησεν ὕστερον τῶν Ναξίων.

1305 b Ἔχει δὲ καὶ ἡ ἐξ ἄλλων ἀρχὴ στάσεως διαφοράς. ὁτὲ μὲν γὰρ ἐξ αὐτῶν τῶν εὐπόρων, οὐ τῶν ὄντων δ' ἐν ταῖς ἀρχαῖς, γίγνεται κατάλυσις, ὅταν ὀλίγοι σφόδρα ὦσιν οἱ ἐν ταῖς τιμαῖς, οἷον ἐν Μασσαλίᾳ καὶ ἐν Ἴστρῳ καὶ ἐν Ἡρακλείᾳ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι συμβέβηκεν· οἱ γὰρ μὴ μετέχοντες τῶν ἀρχῶν ἐκίνουν, ἕως μετέλαβον οἱ πρεσβύτεροι πρότερον τῶν ἀδελφῶν, ὕστερον δ' οἱ νεώτεροι πάλιν· οὐ γὰρ ἄρχουσιν ἐνιαχοῦ μὲν ἅμα πατήρ τε καὶ υἱός, ἐνιαχοῦ δὲ ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ νεώτερος ἀδελφός· καὶ ἔνθα μὲν πολιτικωτέρα ἐγένετο ἡ ὀλιγαρχία, ἐν Ἴστρῳ δ' εἰς δῆμον ἀπετελεύτησεν, ἐν Ἡρακλείᾳ δ' ἐξ ἐλαττόνων εἰς ἑξακοσίους ἦλθεν· μετέβαλε δὲ καὶ ἐν Κνίδῳ ἡ ὀλιγαρχία στασιασάντων τῶν γνωρίμων αὐτῶν πρὸς αὐτοὺς διὰ τὸ ὀλίγους μετέχειν καί, καθάπερ εἴρηται, εἰ πατήρ, υἱὸν μὴ μετέχειν, μηδ' εἰ πλείους ἀδελφοί, ἀλλ' ἢ τὸν πρεσβύτατον· ἐπιλαβόμενος γὰρ στασιαζόντων ὁ δῆμος, καὶ λαβὼν προστάτην ἐκ τῶν γνωρίμων, ἐπιθέμενος ἐκράτησεν, ἀσθενὲς γὰρ τὸ στασιάζον· καὶ ἐν Ἐρυθραῖς δὲ ἐπὶ τῆς τῶν Βασιλιδῶν ὀλιγαρχίας ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις, καίπερ καλῶς ἐπιμελομένων τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὅμως διὰ τὸ ὑπ' ὀλίγων ἄρχεσθαι ἀγανακτῶν ὁ δῆμος μετέβαλε τὴν πολιτείαν.

Κινοῦνται δ' αἱ ὀλιγαρχίαι ἐξ αὐτῶν καὶ διὰ φιλονεικίαν δημαγωγούντων. ἡ δημαγωγία δὲ διττή, ἡ μὲν ἐν αὐτοῖς τοῖς ὀλίγοις, ἐγγίγνεται γὰρ δημαγωγὸς κἂν πάνυ ὀλίγοι ὦσιν, οἷον ἐν τοῖς Τριάκοντα Ἀθήνησιν οἱ περὶ Χαρικλέα ἴσχυσαν τοὺς Τριάκοντα δημαγωγοῦντες, καὶ ἐν τοῖς Τετρακοσίοις οἱ περὶ Φρύνιχον τὸν αὐτὸν τρόπον, ἢ ὅταν τὸν ὄχλον δημαγωγῶσιν οἱ ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ ὄντες, οἷον ἐν Λαρίσῃ οἱ πολιτοφύλακες διὰ τὸ αἱρεῖσθαι αὐτοὺς τὸν ὄχλον ἐδημαγώγουν, καὶ ἐν ὅσαις ὀλιγαρχίαις οὐχ οὗτοι

VI.

Oligarhiile cunosc schimbări mai cu seamă din două motive foarte clare. Unul este nedreptăţirea demosului de către oligarhi, căci fiecare om este capabil să ajungă în frunte, mai cu seamă când acest conducător provine din oligarhie, aşa cum a fost Lygdamis la Naxos, care a devenit ulterior tiran al naxienilor.

Pe de altă parte, există mai multe surse diferite ale conflictului 1305 b
care provine de la cei străini <oligarhiei>. Uneori el provine de la cei bogaţi, dar care nu iau parte la magistraturi, dacă demnitarii sunt foarte puţini la număr, aşa cum s-a petrecut la Massalia, la Istros, la Heracleea şi în alte cetăţi. Cei care nu luau parte la magistraturi s-au revoltat până ce au primit drept de participare cei mai mari dintre fraţi, iar ulterior şi mezinii, pentru că în unele locuri nu luau parte la magistratură şi tatăl şi fiul, iar în alte locuri <nu aveau drepturi politice> atât fratele mai mare cât şi mezinul. În primul caz, oligarhia s-a apropiat mai mult de regimul constituţional; la Istros, ea s-a încheiat cu o democraţie, iar la Heracleea ea a ajuns de la câţiva membri la şase sute. Şi la Cnidos oligarhia a fost schimbată când elitele au intrat în conflict cu ea, deoarece erau puţini cei care luau parte la magistraturi, precum şi, aşa cum s-a arătat, datorită faptului că fiul nu avea acces <la magistratură> dacă tatăl lui putea fi <magistrat>, iar dacă erau mai mulţi fraţi, <avea drepturi> doar cel mai în vârstă. Demosul, care a sesizat aceste disensiuni, şi-a pus în frunte pe unul dintre membrii elitei, i-a atacat <pe oligarhi> şi i-a învins, pentru că cel aflat în conflict este slăbit. Şi la Erytreea, în vremurile de odinioară, pe când erau tirani Bazilizii, demosul a schimbat constituţia, fiind indignat de faptul că era condus de cei puţini, deşi aceştia îşi împlineau bine funcţiile în constituţie.

Oligarhiile se mai răstoarnă şi datorită membrilor lor, care devin demagogi datorită rivalităţii. Demagogia are două sensuri: unul se referă la oligarhii înşişi, căci un demagog se poate ivi chiar dacă ei sunt puţini. De exemplu, la Athena, în vremea celor treizeci[227], susţinătorii lui Charicles s-au impus folosind demagogia împotriva celor treizeci, iar în vremea celor patru sute[228], susţinătorii lui Phrynicos au făcut la fel. Un alt sens se referă la membrii oligarhiei care folosesc demagogia la adresa mulţimii, cum s-a întâmplat la Larisa, unde cetăţenii paznici au devenit demagogi la adresa mulţimii, fiindcă erau aleşi mereu aceiaşi. Acelaşi lucru se petrece şi în oligarhiile în care alegătorii magistraţilor nu provin de

αἱροῦνται τὰς ἀρχὰς ἐξ ὧν οἱ ἄρχοντές εἰσιν, ἀλλ' αἱ μὲν ἀρχαὶ ἐκ τιμημάτων μεγάλων εἰσὶν ἢ ἑταιριῶν, αἱροῦνται δ' οἱ ὁπλῖται ἢ ὁ δῆμος, ὅπερ ἐν Ἀβύδῳ συνέβαινεν, καὶ ὅπου τὰ δικαστήρια μὴ ἐκ τοῦ πολιτεύματός ἐστι. δημαγωγοῦντες γὰρ πρὸς τὰς κρίσεις μεταβάλλουσι τὴν πολιτείαν, ὅπερ καὶ ἐν Ἡρακλείᾳ ἐγένετο τῇ ἐν τῷ Πόντῳ. ἔτι δ' ὅταν ἔνιοι εἰς ἐλάττους ἕλκωσι τὴν ὀλιγαρχίαν· οἱ γὰρ τὸ ἴσον ζητοῦντες ἀναγκάζονται βοηθὸν ἐπαγαγέσθαι τὸν δῆμον.

Γίνονται δὲ μεταβολαὶ τῆς ὀλιγαρχίας καὶ ὅταν ἀναλώσωσι τὰ ἴδια ζῶντες ἀσελγῶς· καὶ γὰρ οἱ τοιοῦτοι καινοτομεῖν ζητοῦσι, καὶ ἢ τυραννίδι ἐπιτίθενται αὐτοὶ ἢ
1306 a κατασκευάζουσιν ἕτερον, ὥσπερ Ἱππαρῖνος Διονύσιον ἐν Συρακούσαις. καὶ ἐν Ἀμφιπόλει ᾧ ὄνομα ἦν Κλεότιμος τοὺς ἐποίκους τοὺς Χαλκιδέων ἤγαγε, καὶ ἐλθόντων διεστασίασεν αὐτοὺς πρὸς τοὺς εὐπόρους, καὶ ἐν Αἰγίνῃ ὁ τὴν πρᾶξιν τὴν πρὸς Χάρητα πράξας ἐνεχείρησε μεταβαλεῖν τὴν πολιτείαν διὰ τοιαύτην αἰτίαν· ὁτὲ μὲν οὖν εὐθὺς ἐπιχειροῦσί τι κινεῖν, ὁτὲ δὲ κλέπτουσι τὰ κοινά, ὅθεν στασιάζουσιν ἢ οὗτοι πρὸς αὐτοὺς ἢ οἱ πρὸς τούτους μαχόμενοι κλέπτοντας, ὅπερ ἐν Ἀπολλωνίᾳ συνέβη τῇ ἐν τῷ Πόντῳ. ὁμονοοῦσα δὲ ὀλιγαρχία οὐκ εὐδιάφθορος ἐξ αὑτῆς. σημεῖον δὲ ἡ ἐν Φαρσάλῳ πολιτεία· ἐκεῖνοι γὰρ ὀλίγοι ὄντες πολλῶν κύριοί εἰσι διὰ τὸ χρῆσθαι σφίσιν αὐτοῖς καλῶς. καταλύονται δὲ καὶ ὅταν ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ ἑτέραν ὀλιγαρχίαν ἐμποιῶσιν. τοῦτο δ' ἐστὶν ὅταν τοῦ παντὸς πολιτεύματος ὀλίγου ὄντος τῶν μεγίστων ἀρχῶν μὴ μετέχωσιν οἱ ὀλίγοι πάντες, ὅπερ ἐν Ἤλιδι συνέβη ποτέ· τῆς πολιτείας γὰρ δι' ὀλίγων οὔσης τῶν γερόντων ὀλίγοι πάμπαν ἐγίνοντο διὰ τὸ ἀιδίους εἶναι ἐνενήκοντα ὄντας, τὴν δ' αἵρεσιν δυναστευτικὴν εἶναι καὶ ὁμοίαν τῇ τῶν ἐν Λακεδαίμονι γερόντων.

Γίγνεται δὲ μεταβολὴ τῶν ὀλιγαρχιῶν καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ, ἐν μὲν πολέμῳ διὰ τὴν πρὸς τὸν δῆμον ἀπιστίαν στρατιώταις ἀναγκαζομένων χρῆσθαι. ᾧ γὰρ ἂν ἐγχειρίσωσιν, οὗτος πολλάκις γίνεται τύραννος, ὥσπερ ἐν Κορίνθῳ Τιμοφάνης· ἂν δὲ πλείους, οὗτοι αὐτοῖς περιποιοῦνται δυναστείαν· ὁτὲ δὲ ταῦτα δεδιότες

unde vin și magistrații, ei provin din cei foarte înstăriți sau din cercurile politice înalte. Așa s-a petrecut la Abydos, deși alegători <de drept> sunt hopliții și demosul. Este la fel și acolo unde judecătoriile nu sunt compuse din membrii conducerii cetății, pentru că atunci ei ar folosi demagogia în cazul constituțiilor pentru a schimba constituția, așa cum s-a întâmplat și la Heracleea din Pont. Este la fel și atunci când unii restrâng oligarhia la un număr și mai mic <de membri>. În acest caz, cei care urmăresc egalitatea sunt siliți să apeleze la ajutorul demosului.

Mai apar schimbări ale oligarhiei și atunci când unii <membri ai ei> și-au risipit bunurile proprii printr-o viață desfrânată, pentru că aceștia urmăresc o înnoire și caută să devină tirani ei înșiși sau îl pregătesc pe un altul pentru aceasta, așa cum <l-a pregătit> Hipparinos 1306 a pe Dionysios la Siracusa. Și la Amphipolis era unul pe nume Cleotimos care i-a condus pe coloniștii din Chalcis, iar deîndată ce aceștia au ajuns <în cetate>, el a produs un conflict între aceștia și cei bogați. Și la Egina, cel care ducea tratativele cu Chares a schimbat constituția din același motiv. Uneori ei încearcă, așadar, să schimbe ceva, alteori fură bunurile publice, iar de aici au loc conflicte împotriva <oligarhilor>, fie din partea hoților, fie din partea celor care luptă contra lor, așa cum s-a petrecut la Apollonia din Pont. Dar dacă în oligarhie domnește înțelegerea, ea nu este ușor de nimicit din interior. Drept dovadă stă constituția din Pharsalos. Aceia, deși erau puțini, stăpâneau peste mulți, deoarece se foloseau cu succes unul de celălalt. <Aceste regimuri> se desființează însă și atunci când înăuntrul unei oligarhii apare o alta. Acest lucru se petrece dacă nu au cu toții dreptul de participare la cele mai importante magistraturi, chiar dacă numărul celor care participă la întreaga conducere este scăzut. Așa s-a petrecut odinioară la Elis: constituția era condusă de un număr restrâns dintre membrii *gerousiei*, iar ei au devenit atât de puțini pentru că erau douăzeci și patru numiți pe viață, iar alegerea era arbitrară, ceea ce este asemănător cu situația membrilor *gerousiei* din Lacedemonia.

O schimbare a oligarhiilor are loc atât pe timp de război cât și pe timp de pace: pe timp de război, deoarece neîncrederea în demos îi constrânge <pe oligarhi> să se folosească de mercenari. Însă cel care îi are sub ascultare devine adesea tiran, așa cum s-a întâmplat cu Timophan la Corint; iar dacă ei sunt mai mulți, instaurează în favoarea lor un regim abuziv. Alteori, de frica acestor <urmări>, ei

μεταδιδόασι τῷ πλήθει τῆς πολιτείας διὰ τὸ ἀναγκάζεσθαι τῷ δήμῳ χρῆσθαι ἐν δὲ τῇ εἰρήνῃ διὰ τὴν ἀπιστίαν τὴν πρὸς ἀλλήλους ἐγχειρίζουσι τὴν φυλακὴν στρατιώταις καὶ ἄρχοντι μεσιδίῳ, ὃς ἐνίοτε γίνεται κύριος ἀμφοτέρων, ὅπερ συνέβη ἐν Λαρίσῃ ἐπὶ τῆς τῶν Ἀλευαδῶν ἀρχῆς τῶν περὶ Σῖμον, καὶ ἐν Ἀβύδῳ ἐπὶ τῶν ἑταιριῶν ὧν ἦν μία ἡ Ἰφιάδου.

Γίνονται δὲ στάσεις καὶ ἐκ τοῦ περιωθεῖσθαι ἑτέρους ὑφ' ἑτέρων τῶν ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ αὐτῶν καὶ καταστασιάζεσθαι κατὰ γάμους ἢ δίκας, οἷον ἐκ γαμικῆς μὲν αἰτίας αἱ εἰρημέναι πρότερον καὶ τὴν ἐν Ἐρετρίᾳ δ' ὀλιγαρχίαν τὴν τῶν ἱππέων Διαγόρας κατέλυσεν ἀδικηθεὶς περὶ γάμον, ἐκ δὲ δικαστηρίου κρίσεως ἡ ἐν Ἡρακλείᾳ στάσις ἐγένετο καὶ ἡ ἐν Θήβαις, ἐπ' αἰτίᾳ μοιχείας δικαίως μὲν στασιαστικῶς δὲ ποιησαμένων τὴν κόλασιν τῶν μὲν
1306 b ἐν Ἡρακλείᾳ κατ' Εὐρυτίωνος, τῶν δ' ἐν Θήβαις κατ' Ἀρχίου, ἐφιλονείκησαν γὰρ αὐτοῖς οἱ ἐχθροὶ ὥστε δεθῆναι ἐν ἀγορᾷ ἐν τῷ κύφωνι.

Πολλαὶ δὲ καὶ διὰ τὸ ἄγαν δεσποτικὰς εἶναι τὰς ὀλιγαρχίας ὑπὸ τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ τινῶν δυσχερανάντων κατελύθησαν, ὥσπερ ἡ ἐν Κνίδῳ καὶ ἡ ἐν Χίῳ ὀλιγαρχία. γίγνονται δὲ καὶ ἀπὸ συμπτώματος μεταβολαὶ καὶ τῆς καλουμένης πολιτείας καὶ τῶν ὀλιγαρχιῶν ἐν ὅσαις ἀπὸ τιμήματος βουλεύουσι καὶ δικάζουσι καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς ἄρχουσιν. πολλάκις γὰρ ὅταν ταχθῇ πρῶτον τίμημα πρὸς τοὺς παρόντας καιρούς, ὥστε μετέχειν ἐν μὲν τῇ ὀλιγαρχίᾳ ὀλίγους ἐν δὲ τῇ πολιτείᾳ τοὺς μέσους, εὐετηρίας γιγνομένης δι' εἰρήνην ἢ δι' ἄλλην τιν' εὐτυχίαν συμβαίνει πολλαπλασίου γίγνεσθαι τιμήματος ἀξίας τὰς αὐτὰς κτήσεις, ὥστε πάντας πάντων μετέχειν, ὁτὲ μὲν ἐκ προσαγωγῆς καὶ κατὰ μικρὸν γινομένης τῆς μεταβολῆς καὶ λανθανούσης, ὁτὲ δὲ καὶ θᾶττον.

Αἱ μὲν οὖν ὀλιγαρχίαι μεταβάλλουσι καὶ στασιάζουσι διὰ τοιαύτας αἰτίας ὅλως δὲ καὶ αἱ δημοκρατίαι καὶ αἱ ὀλιγαρχίαι ἐξίστανται ἐνίοτε οὐκ εἰς τὰς ἐναντίας πολιτείας ἀλλ' εἰς τὰς ἐν τῷ αὐτῷ γένει, οἷον ἐκ τῶν ἐννόμων δημοκρατιῶν καὶ ὀλιγαρχιῶν εἰς τὰς κυρίους καὶ ἐκ τούτων εἰς ἐκείνας.

acordă mulțimii dreptul de a participa la constituție, <iar schimbarea se produce> pentru că sunt siliți să se folosească de demos. Pe timp de pace, datorită neîncrederii reciproce, ei își asigură paza prin mercenari și printr-un magistrat mediator. Acesta este uneori stăpânul ambelor părți <rivale>, așa cum s-a petrecut cu Simos la Larisa, pe vremea stăpânirii Aleuazilor, precum și la Abydos, pe vremea când stăpâneau înaltele cercuri politice, dintre care unul era cel al lui Iphiades.

Se mai nasc conflicte și din faptul că membrii oligarhiei își provoacă neajunsuri reciproce și ajung la certuri pe motive matrimoniale sau juridice. Drept exemplu stau cauzele matrimoniale enumerate anterior, precum și faptul că Diagoras a învins la Eretria cavaleria oligarhilor, fiind nedreptățit într-o chestiune matrimonială. La Heracleea și la Theba a apărut câte un conflict în urma deciziei judecătorești: datorită câte unui proces de adulter judecat corect, dar aplicat partinic, împotriva lui Eurytion la Heracleea și împotriva lui 1306 b
Archios la Theba, dușmanii acestora au dorit să le facă atât de mult rău încât au obținut punerea lor în jug în *agora*.

Pentru că erau prea despotice, multe oligarhii au fost desființate de unii membri ai regimului, pentru că ei nu suportau aceasta, așa ca oligarhia de la Cnidos și aceea de la Chios. Mai apar și schimbări întâmplătoare, atât în regimul constituțional, cât și în oligarhiile în care se participă la deliberare după venit, la judecăți și la alte magistraturi. Căci adesea posesia unui venit a fost pretinsă originar, după cum era atunci oportun, astfel încât în cadrul oligarhiei să poată participa cei puțini, iar în regimul constituțional cei de condiție medie. Dar dacă se realizează o bunăstare datorită păcii sau datorită unui alt motiv fericit, atunci aceleași proprietăți ajung să valoreze de mai multe ori același venit, astfel încât atunci toți iau parte la toate, iar această schimbare are loc puțin câte puțin și pe neobservate, iar alteori mai repede.

Așadar, acestea sunt motivele pentru care oligarhiile cunosc schimbări și conflicte. În general, atât democrațiile cât și oligarhiile sunt înlocuite uneori de altele de același gen, iar nu de constituții contrare, de exemplu atunci când se trece de la democrații și oligarhii supuse legii la unele care sunt stăpâne <și peste legi>, sau de la acestea la cele dintâi.

η.

Ἐν δὲ ταῖς ἀριστοκρατίαις γίνονται αἱ στάσεις αἱ μὲν διὰ τὸ ὀλίγους τῶν τιμῶν μετέχειν, ὅπερ εἴρηται κινεῖν καὶ τὰς ὀλιγαρχίας, διὰ τὸ καὶ τὴν ἀριστοκρατίαν ὀλιγαρχίαν εἶναί πως. ἐν ἀμφοτέραις γὰρ ὀλίγοι οἱ ἄρχοντες, οὐ μέντοι διὰ ταὐτὸν ὀλίγοι· ἐπεὶ δοκεῖ γε διὰ ταῦτα καὶ ἡ ἀριστοκρατία ὀλιγαρχία εἶναι. μάλιστα δὲ τοῦτο συμβαίνειν ἀναγκαῖον ὅταν ᾖ τι πλῆθος τῶν πεφρονηματισμένων ὡς ὁμοίων κατ' ἀρετήν, οἷον ἐν Λακεδαίμονι οἱ λεγόμενοι Παρθενίαι (ἐκ τῶν ὁμοίων γὰρ ἦσαν), οὓς φωράσαντες ἐπιβουλεύσαντας ἀπέστειλαν Τάραντος οἰκιστάς, ἢ ὅταν τινὲς ἀτιμάζωνται μεγάλοι ὄντες καὶ μηθενὸς ἥττους κατ' ἀρετὴν ὑπό τινων ἐντιμοτέρων, οἷον Λύσανδρος ὑπὸ τῶν βασιλέων, ἢ ὅταν ἀνδρώδης τις ὢν μὴ μετέχῃ τῶν τιμῶν, οἷον Κινάδων ὁ τὴν ἐπ' Ἀγησιλάου συστήσας ἐπίθεσιν ἐπὶ τοὺς Σπαρτιάτας· ἔτι ὅταν οἱ μὲν ἀπορῶσι λίαν οἱ δ' εὐπορῶσιν καὶ μάλιστα ἐν τοῖς πολέμοις τοῦτο γίνεται· συνέβη δὲ καὶ τοῦτο ἐν Λακεδαίμονι ὑπὸ τὸν Μεσηνιακὸν πόλεμον· δῆλον δὲ καὶ τοῦτο ἐκ τῆς Τυρταίου ποιήσεως τῆς καλουμένης Εὐνομίας· 1307 a θλιβόμενοι γάρ τινες διὰ τὸν πόλεμον ἠξίουν ἀνάδαστον ποιεῖν τὴν χώραν· ἔτι ἐάν τις μέγας ᾖ καὶ δυνάμενος ἔτι μείζων εἶναι, ἵνα μοναρχῇ, ὥσπερ ἐν Λακεδαίμονι δοκεῖ Παυσανίας ὁ στρατηγήσας κατὰ τὸν Μηδικὸν πόλεμον, καὶ ἐν Καρχηδόνι Ἄννων.

Λύονται δὲ μάλιστα αἵ τε πολιτεῖαι καὶ αἱ ἀριστοκρατίαι διὰ τὴν ἐν αὐτῇ τῇ πολιτείᾳ τοῦ δικαίου παρέκβασιν. ἀρχὴ γὰρ τὸ μὴ μεμεῖχθαι καλῶς ἐν μὲν τῇ πολιτείᾳ δημοκρατίαν καὶ ὀλιγαρχίαν, ἐν δὲ τῇ ἀριστοκρατίᾳ ταῦτά τε καὶ τὴν ἀρετήν, μάλιστα δὲ τὰ δύο· λέγω δὲ τὰ δύο δῆμον καὶ ὀλιγαρχίαν. ταῦτα γὰρ αἱ πολιτεῖαί τε πειρῶνται μιγνύναι καὶ αἱ πολλαὶ τῶν καλουμένων ἀριστοκρατιῶν. διαφέρουσι γὰρ τῶν ὀνομαζομένων πολιτειῶν αἱ ἀριστοκρατίαι τούτῳ, καὶ διὰ τοῦτ' εἰσὶν αἱ μὲν ἧττον αἱ δὲ μᾶλλον μόνιμοι αὐτῶν· τὰς γὰρ ἀποκλινούσας μᾶλλον πρὸς τὴν ὀλιγαρχίαν ἀριστοκρατίας καλοῦσιν, τὰς δὲ πρὸς τὸ πλῆθος πολιτείας·

VII.

În aristocraţii, se nasc conflicte datorită numărului mic al celor care iau parte la demnităţi. Am arătat că tulburările din oligarhii au loc din acelaşi motiv, pentru că o aristocraţie este oarecum o oligarhie. Căci în ambele conduc cei puţini, deşi ei sunt puţini din acelaşi motiv, chiar dacă se crede că în baza acestui fapt şi aristocraţia este o oligarhie. <Un conflict> se realizează în mod necesar mai ales atunci când o mulţime se crede egală după virtute, aşa cum au fost aşa-numiţii *parteniení*[229] în Lacedemonia, care erau născuţi din cei egali şi care au fost trimişi drept colonişti la Tarent, când au fost găsiţi conspirând. <Ea se mai realizează şi> atunci când unii, în ciuda grandorii lor şi a faptului că nu sunt cu nimic mai prejos în virtute, au fost lipsiţi de demnităţile pe care alţii le deţin într-o măsură mai mare, aşa cum a fost Lysandros <nedreptăţit> de regi[230]. Sau când există un bărbat ales care nu ia parte la onoruri, de pildă Kinadon care, sub domnia lui Agesilaos, a organizat o revoltă contra spartanilor. Pe urmă, atunci când unii sunt foarte săraci, iar ceilalţi bogaţi, iar acest lucru se petrece mai ales în vremuri de război. Aşa s-a întâmplat în Lacedemonia în timpul războiului cu Mesenia. Acest lucru reiese din poemul lui Tyrtaios[231] numit *Eunomia*. Căci unii, sărăcind mult în urma războiului, au cerut reîmpărţirea pământurilor. Apoi, <se mai 1307 a produc disensiuni> dacă cineva, mare şi puternic şi capabil de fi şi mai tare, urmăreşte să devină monarh, aşa cum s-a petrecut în vremea războiului medic şi cu Hannon la Carthagina.

Dar aristocraţiile şi regimurile constituţionale se prăbuşesc mai ales datorită abaterii de la ceea ce este drept în cadrul constituţiei însăşi. Originea <căderii lor> este combinarea greşită, în cazul regimului constituţional, între democraţie şi oligarhie, pe când în cazul oligarhiei, a acestora şi a virtuţii, dar mai cu seamă a acelora două, adică a democraţiei şi a oligarhiei. Regimurile constituţionale se străduiesc să le combine pe acestea, ca şi multe dintre cele care poartă numele de aristocraţie. Căci aristocraţiile se deosebesc de regimurile constituţionale prin acest <amestec>, iar din cauza lui unele sunt mai stabile iar altele mai puţin stabile. Căci acelea care înclină mai degrabă către oligarhie se numesc aristocraţii, pe când cele care sunt mai preocupate de mulţime regimuri

διόπερ ἀσφαλέστεραι αἱ τοιαῦται τῶν ἑτέρων εἰσίν· κρεῖττόν τε γὰρ τὸ πλεῖον, καὶ μᾶλλον ἀγαπῶσιν ἴσον ἔχοντες, οἱ δ' ἐν ταῖς εὐπορίαις, ἂν ἡ πολιτεία διδῷ τὴν ὑπεροχήν, ὑβρίζειν ζητοῦσι καὶ πλεονεκτεῖν.

Ὅλως δ' ἐφ' ὁπότερον ἂν ἐγκλίνῃ ἡ πολιτεία, ἐπὶ ταῦτα μεθίσταται ἑκατέρων τὸ σφέτερον αὐξανόντων, οἷον ἡ μὲν πολιτεία εἰς δῆμον, ἀριστοκρατία δ' εἰς ὀλιγαρχίαν· ἢ εἰς τἀναντία, οἷον ἡ μὲν ἀριστοκρατία εἰς δῆμον ὡς ἀδικούμενοι γὰρ περισπῶσιν εἰς τοὐναντίον οἱ ἀπορώτεροι, αἱ δὲ πολιτεῖαι εἰς ὀλιγαρχίαν, μόνον γὰρ μόνιμον τὸ κατ' ἀξίαν ἴσον καὶ τὸ ἔχειν τὰ αὑτῶν· συνέβη δὲ τὸ εἰρημένον ἐν Θουρίοις. διὰ μὲν γὰρ τὸ ἀπὸ πλείονος τιμήματος εἶναι τὰς ἀρχὰς εἰς ἔλαττον μετέβη καὶ εἰς ἀρχεῖα πλείω, διὰ δὲ τὸ τὴν χώραν ὅλην τοὺς γνωρίμους συγκτήσασθαι παρὰ τὸν νόμον, ἡ γὰρ πολιτεία ὀλιγαρχικωτέρα ἦν, ὥστε ἐδύναντο πλεονεκτεῖν, ὁ δὲ δῆμος γυμνασθεὶς ἐν τῷ πολέμῳ τῶν φρουρῶν ἐγένετο κρείττων, ἕως ἀφεῖσαν τῆς χώρας ὅσοι πλείω ἦσαν ἔχοντες.

Ἔτι διὰ τὸ πάσας τὰς ἀριστοκρατικὰς πολιτείας ὀλιγαρχικὰς εἶναι μᾶλλον πλεονεκτοῦσιν οἱ γνώριμοι, οἷον καὶ ἐν Λακεδαίμονι εἰς ὀλίγους αἱ οὐσίαι ἔρχονται· καὶ ἔξεστι ποιεῖν ὅ τι ἂν θέλωσι τοῖς γνωρίμοις μᾶλλον, καὶ κηδεύειν ὅτῳ θέλουσιν, διὸ καὶ ἡ Λοκρῶν πόλις ἀπώλετο ἐκ τῆς πρὸς Διονύσιον κηδείας, ὃ ἐν δημοκρατίᾳ οὐκ ἂν ἐγένετο, οὐδ' ἂν ἐν ἀριστοκρατίᾳ εὖ μεμειγμένῃ.

Μάλιστα δὲ λανθάνουσιν αἱ ἀριστοκρατίαι
1307 b μεταβάλλουσαι τῷ λύεσθαι κατὰ μικρόν, ὅπερ εἴρηται ἐν τοῖς πρότερον καθόλου κατὰ πασῶν τῶν πολιτειῶν, ὅτι αἴτιον τῶν μεταβολῶν καὶ τὸ μικρόν ἐστιν· ὅταν γάρ τι προῶνται τῶν πρὸς τὴν πολιτείαν, μετὰ τοῦτο καὶ ἄλλο μικρῷ μεῖζον εὐχερέστερον κινοῦσιν, ἕως ἂν πάντα κινήσωσι τὸν κόσμον. συνέβη δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς Θουρίων πολιτείας. νόμου γὰρ ὄντος διὰ πέντε ἐτῶν στρατηγεῖν, γενόμενοί τινες πολεμικοὶ τῶν νεωτέρων καὶ παρὰ τῷ πλήθει τῶν φρουρῶν εὐδοκιμοῦντες, καταφρονήσαντες τῶν ἐν τοῖς πράγμασι καὶ νομίζοντες ῥᾳδίως κατασχήσειν, τοῦτον τὸν νόμον λύειν ἐπεχείρησαν πρῶτον, ὥστ' ἐξεῖναι τοὺς αὐτοὺς συνεχῶς στρατηγεῖν, ὁρῶντες τὸν δῆμον αὐτοὺς χειροτονήσοντα προθύμως. οἱ δ' ἐπὶ τούτῳ τεταγμένοι τῶν

constituționale. De aceea, acestea din urmă sunt mai solide, pentru că mulțimea este mai puternică, iar <cetățenii> doresc mai degrabă să fie egali. Însă cei bogați doresc să depășească măsura și să aibă mai mult, dacă o constituție le acordă superioritatea.

În general, sensul în care înclină constituția este și cel în care au loc schimbările, cât timp fiecare dorește o creștere în folos propriu. De exemplu, regimul constituțional tinde spre democrație, iar aristocrația spre oligarhie. Dar există și tendința spre contrarii, de pildă aristocrația spre democrație, pentru că cei mai săraci o atrag spre contrara ei, fiind nedreptățiți, iar regimurile constituționale spre oligarhie. Căci numai egalitatea după merit și proprietatea avuțiilor conduc spre stabilitate. Ceea ce spunem s-a petrecut la Thurioi. Datorită, pe de o parte, pretenției posesiei unui venit prea mare pentru magistraturi, iar pe de altă parte, datorită faptului că elitele dețineau ilegal întreg teritoriul, acest venit s-a micșorat și au apărut magistraturi mai numeroase. Căci constituția <lor> era atât de oligarhică încât le permitea acestora să aibă tot mai mult. Însă demosul, fiind încercat în război, a devenit mai puternic decât gărzile, până când cei care dețineau prea mult teritoriu au renunțat.

Pe urmă, datorită faptului că toate constituțiile aristocratice au un caracter oligarhic, mai degrabă elitele se îmbogățesc, așa cum averile au trecut în posesia celor puțini în Lacedemonia. Pe urmă, este mai degrabă îngăduit elitelor să facă ce vor, de exemplu să încheie o căsătorie după plac. De aceea, și cetatea locrienilor s-a prăbușit în urma unei căsătorii a lui Dionysios. Acest lucru însă nu s-ar putea întâmpla în democrație, și nici într-o aristocrație bine alcătuită.

Dar aristocrațiile se transformă cel mai adesea pe ascuns, prin faptul că se deșiră puțin câte puțin. Am arătat aceasta în cele de 1307 b
mai înainte în general relativ la toate constituțiile, deoarece chiar și ceva mărunt poate fi cauză a schimbărilor[232]. Căci atunci când un aspect al constituției dispare, după aceasta este mult mai ușor să se schimbe puțin și un alt aspect mai important, până ce întreaga ordine se modifică. Acest lucru s-a petrecut și cu constituția de la Thurioi. Căci legea prevedea funcția de strateg pe cinci ani, dar au apărut unii războinici dintre cei mai tineri care erau bine văzuți de mulțimea gărzilor și care îi disprețuiau pe cei aflați în funcții. Ei erau de părere că îi pot răsturna ușor și s-au străduit să desființeze mai întâi această lege, astfel încât ei să poată fi strategi neîntrerupt, văzând că aveau sprijinul stăruitor al demosului. Dintre

ἀρχόντων, οἱ καλούμενοι σύμβουλοι, ὁρμήσαντες τὸ πρῶτον ἐναντιοῦσθαι συνεπείσθησαν, ὑπολαμβάνοντες τοῦτον κινήσαντας τὸν νόμον ἐάσειν τὴν ἄλλην πολιτείαν, ὕστερον δὲ βουλόμενοι κωλύειν ἄλλων κινουμένων οὐκέτι πλέον ἐποίουν οὐθέν, ἀλλὰ μετέβαλεν ἡ τάξις πᾶσα τῆς πολιτείας εἰς δυναστείαν τῶν ἐπιχειρησάντων νεωτερίζειν.

Πᾶσαι δ' αἱ πολιτεῖαι λύονται ὁτὲ μὲν ἐξ αὑτῶν ὁτὲ δ' ἔξωθεν, ὅταν ἐναντία πολιτεία ᾖ ἢ πλησίον ἢ πόρρω μὲν ἔχουσα δὲ δύναμιν. ὅπερ συνέβαινεν ἐπ' Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων· οἱ μὲν γὰρ Ἀθηναῖοι πανταχοῦ τὰς ὀλιγαρχίας, οἱ δὲ Λάκωνες τοὺς δήμους κατέλυον. ὅθεν μὲν οὖν αἱ μεταβολαὶ γίγνονται τῶν πολιτειῶν καὶ αἱ στάσεις, εἴρηται σχεδόν.

ϑ.

Περὶ δὲ σωτηρίας καὶ κοινῇ καὶ χωρὶς ἑκάστης πολιτείας ἐχόμενόν ἐστιν εἰπεῖν. πρῶτον μὲν οὖν δῆλον ὅτι, εἴπερ ἔχομεν δι' ὧν φθείρονται αἱ πολιτεῖαι, ἔχομεν καὶ δι' ὧν σῴζονται· τῶν γὰρ ἐναντίων τἀναντία ποιητικά, φθορὰ δὲ σωτηρίᾳ ἐναντίον. ἐν μὲν οὖν ταῖς εὖ κεκραμέναις πολιτείαις ὥσπερ ἄλλο τι δεῖ τηρεῖν ὅπως μηθὲν παρανομῶσι, καὶ μάλιστα τὸ μικρὸν φυλάττειν· λανθάνει γὰρ παραδυομένη ἡ παρανομία, ὥσπερ τὰς οὐσίας τὸ μικρὸν δαπάνημα ἀναιρεῖ πολλάκις γινόμενον. λανθάνει δὲ ἡ δαπάνη διὰ τὸ μὴ ἀθρόα γίγνεσθαι· παραλογίζεται γὰρ ἡ διάνοια ὑπ' αὐτῶν, ὥσπερ ὁ σοφιστικὸς λόγος *εἰ ἕκαστον μικρόν, καὶ πάντα*· τοῦτο δ' ἔστι μὲν ὥς, ἔστι δ' ὡς οὔ· τὸ γὰρ ὅλον καὶ τὰ πάντα οὐ μικρόν, ἀλλὰ σύγκειται ἐκ μικρῶν. μίαν μὲν οὖν φυλακὴν ταύτην πρὸς τὴν ἀρχὴν δεῖ ποιεῖσθαι· ἔπειτα μὴ πιστεύειν τοῖς σοφίσματος χάριν πρὸς 1308 a τὸ πλῆθος συγκειμένοις, ἐξελέγχεται γὰρ ὑπὸ τῶν ἔργων, ποῖα δὲ λέγομεν τῶν πολιτειῶν σοφίσματα, πρότερον εἴρηται.

Ἔτι δ' ὁρᾶν ὅτι ἔνιαι μένουσιν οὐ μόνον ἀριστοκρατίαι ἀλλὰ καὶ ὀλιγαρχίαι οὐ διὰ τὸ ἀσφαλεῖς εἶναι τὰς πολιτείας, ἀλλὰ διὰ τὸ εὖ χρῆσθαι τοὺς ἐν ταῖς ἀρχαῖς

magistraţi, cei care aveau această sarcină şi care purtau numele de consilieri, după ce au încercat iniţial să se opună, s-au lăsat înduplecaţi, gândind că ei vor lăsa neatins restul constituţiei prin schimbarea acestei legi. Dar ulterior, când au vrut să împiedice alte schimbări, ei nu au mai putut face nimic, ci s-a schimbat întreaga ordine a constituţiei într-o conducere abuzivă aflată sub puterea acestor inovatori.

Însă toate constituţiile pier de la sine sau din afară când există o constituţie opusă, înzestrată cu forţă, fie că este apropiată fie că este îndepărtată. Acest lucru s-a întâmplat şi cu Athena şi cu Lacedemonia, căci pretutindeni athenienii au desfiinţat oligarhiile, iar laconienii democraţiile. S-a arătat aşadar, pe scurt, de unde provin schimbările şi conflictele constituţiilor.

VIII.

Trebuie să vorbim în continuare atât în general, cât şi în particular, despre menţinerea constituţiei. Este mai întâi evident faptul că prin cunoaşterea cauzelor pentru care constituţiile se prăbuşesc cunoaştem şi cauzele prin care ele se menţin, deoarece contrariile produc contrarii, iar prăbuşirea este contrariul menţinerii. Pe de o parte, în constituţiile bine cumpănite nu există nimic mai de temut decât încălcarea legii în vreun fel. Apoi, ele trebuie să se păzească mai ales de <ilegalităţile> mărunte. Căci ilegalitatea[233] se strecoară pe ascuns, tot aşa cum cheltuielile mărunte consumă adesea averile. Cheltuiala[234] trece adesea neobservată, deoarece ea nu are loc toată o dată, însă gândirea se înşeală în aceste privinţe, asemeni argumentului sofistic *„Dacă fiecare <parte> este măruntă, atunci ansamblul este la fel"*[235]. Într-un anume sens, aşa este, dar în altul nu, căci întregul şi toate <părţile> nu sunt ceva mărunt, ci o alcătuire a unor lucruri mărunte. Prin urmare, este necesară evitarea unui asemenea început, iar pe urmă să nu se dea crezare discursurilor alcătuite pentru mulţime de dragul sofismului, pentru că ele se resping prin fapte. Am arătat mai înainte la 1308 a
ce fel de sofisme ale constituţiilor ne referim[236].

Pe urmă, este vizibil faptul că nu numai unele aristocraţii sunt durabile, ci şi <unele> oligarhii, dar nu pentru că sunt puternice constituţiile, ci pentru că magistraţii se folosesc abil atât de cei care

γινομένους καὶ τοῖς ἔξω τῆς πολιτείας καὶ τοῖς ἐν τῷ πολιτεύματι, τοὺς μὲν μὴ μετέχοντας τῷ μὴ ἀδικεῖν καὶ τῷ τοὺς ἡγεμονικοὺς αὐτῶν εἰσάγειν εἰς τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς μὲν φιλοτίμους μὴ ἀδικεῖν εἰς ἀτιμίαν τοὺς δὲ πολλοὺς εἰς κέρδος, πρὸς αὐτοὺς δὲ καὶ τοὺς μετέχοντας τῷ χρῆσθαι ἀλλήλοις δημοτικῶς. ὃ γὰρ ἐπὶ τοῦ πλήθους ζητοῦσιν οἱ δημοτικοί, τὸ ἴσον, τοῦτ' ἐπὶ τῶν ὁμοίων οὐ μόνον δίκαιον ἀλλὰ καὶ συμφέρον ἐστίν. διὸ ἐὰν πλείους ὦσιν ἐν τῷ πολιτεύματι, πολλὰ συμφέρει τῶν δημοτικῶν νομοθετημάτων, οἷον τὸ ἑξαμήνους τὰς ἀρχὰς εἶναι, ἵνα πάντες οἱ ὅμοιοι μετέχωσιν· ἔστι γὰρ ὥσπερ δῆμος ἤδη οἱ ὅμοιοι, διὸ καὶ ἐν τούτοις ἐγγίγνονται δημαγωγοὶ πολλάκις, ὥσπερ εἴρηται πρότερον, ἔπειθ' ἧττον εἰς δυναστείας ἐμπίπτουσιν αἱ ὀλιγαρχίαι καὶ ἀριστοκρατίαι, οὐ γὰρ ὁμοίως ῥᾴδιον κακουργῆσαι ὀλίγον χρόνον ἄρχοντας καὶ πολύν, ἐπεὶ διὰ τοῦτο ἐν ταῖς ὀλιγαρχίαις καὶ δημοκρατίαις γίγνονται τυραννίδες· ἢ γὰρ οἱ μέγιστοι ἐν ἑκατέρᾳ ἐπιτίθενται τυραννίδι, ἔνθα μὲν οἱ δημαγωγοὶ ἔνθα δ' οἱ δυνάσται, ἢ οἱ τὰς μεγίστας ἔχοντες ἀρχάς, ὅταν πολὺν χρόνον ἄρχωσιν.

Σῴζονται δ' αἱ πολιτεῖαι οὐ μόνον διὰ τὸ πόρρω εἶναι τῶν διαφθειρόντων, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ διὰ τὸ ἐγγύς· φοβούμενοι γὰρ διὰ χειρῶν ἔχουσι μᾶλλον τὴν πολιτείαν. ὥστε δεῖ τοὺς τῆς πολιτείας φροντίζοντας φόβους παρασκευάζειν, ἵνα φυλάττωσι καὶ μὴ καταλύωσιν ὥσπερ νυκτερινὴν φυλακὴν τὴν τῆς πολιτείας τήρησιν, καὶ τὸ πόρρω ἐγγὺς ποιεῖν. ἔτι τὰς τῶν γνωρίμων φιλονεικίας καὶ στάσεις καὶ διὰ τῶν νόμων πειρᾶσθαι δεῖ φυλάττειν, καὶ τοὺς ἔξω τῆς φιλονεικίας ὄντας πρὶν παρειληφέναι καὶ αὐτούς, ὡς τὸ ἐν ἀρχῇ γινόμενον κακὸν γνῶναι οὐ τοῦ τυχόντος ἀλλὰ πολιτικοῦ ἀνδρός.

Πρὸς δὲ τὴν διὰ τὰ τιμήματα γιγνομένην μεταβολὴν ἐξ ὀλιγαρχίας καὶ πολιτείας, ὅταν συμβαίνῃ τοῦτο μενόντων μὲν τῶν αὐτῶν τιμημάτων εὐπορίας δὲ νομίσματος γιγνομένης, συμφέρει τοῦ τιμήματος ἐπισκοπεῖν τοῦ κοινοῦ τὸ πλῆθος πρὸς τὸ παρελθόν, ἐν ὅσαις μὲν πόλεσι τιμῶνται
1308 b κατ' ἐνιαυτόν, κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον, ἐν δὲ ταῖς μείζοσι διὰ τριετηρίδος ἢ πενταετηρίδος, κἂν ᾖ πολλαπλάσιον ἢ πολλοστημόριον τοῦ πρότερον, ἐν ᾧ αἱ τιμήσεις κατέστησαν

se găsesc în afara constituției cât și de membrii corpului politic. Pe cei dintâi ei nu îi nedreptățesc, și îi introduc în viața politică pe cei care au virtuți conducătoare. Apoi, nu îi nedreptățesc nici pe cei care așteaptă onoruri lipsindu-i de ele, și nici mulțimea, lipsind-o de câștig. Iar în raport cu sine și cu cei care iau parte <la viața politică> se poartă democratic. Dacă egalitatea pe care democrații urmăresc să o aplice mulțimii este aplicată celor de rang asemănător, acest lucru nu este doar drept, ci este chiar folositor. Din acest motiv, dacă participanții la viața politică sunt numeroși, numărul mare de măsuri legale democratice este avantajos. Un exemplu îl reprezintă magistraturile acordate pe un semestru, pentru ca toți cei asemenea să ia parte la ele. Pentru că cei asemenea sunt ca un demos, în cazul lor se ivesc adesea demagogi, precum s-a arătat mai înainte[237]. De aceea, oligarhiile și aristocrațiile decad treptat spre regimuri abuzive, pentru că nu este la fel de ușor să faci rău într-o magistratură pe timp scurt și în una pe timp lung, pentru că aceasta <din urmă> este motivul apariției tiraniilor atât în democrații cât și în oligarhii. Cei care tind spre tiranie sunt fie mai marii fiecărui regim, într-un caz demagogii, în celălalt, cei împuterniciți, fie sunt deținătorii celor mai importante magistraturi, atunci când le ocupă pe mult timp.

Dar constituțiile se mențin nu numai ținându-se departe de cei care le corup, ci uneori chiar prin apropierea lor, pentru că aceia care se tem țin în mâini mai bine constituția. Din acest motiv, cei care o au în grijă trebuie să indice motivele de teamă și să îl arate pe cel îndepărtat drept unul apropiat, pentru ca <cetățenii> să se păzească iar vigilența lor să nu înceteze, asemeni unei gărzi de noapte. Pe urmă, trebuie să se încerce, prin intermediul legilor, evitatea certurilor și a conflictelor membrilor elitei, iar cei aflați în afara unui conflict să fie ținuți deoparte, înainte de a ajunge și ei părtași. Căci a recunoaște răul de la origine este propriu omului politic iar nu oricui s-ar nimeri.

Împotriva schimbării oligarhiei sau a regimului constituțional din cauza veniturilor[238], atunci când se întâmplă ca aceste venituri să rămână neschimbate, în ciuda creșterii bogăției financiare, este utilă comparația dintre mărimea venitului prezent[239] și a celui de anul trecut, iar aceasta în fiecare an, acolo unde venitul se evaluează anual, iar în <cetățile> mai mari o dată la trei sau la cinci 1308 b
ani. Iar dacă <venitul> a crescut sau a scăzut de mai multe ori față de nivelul veniturilor stabilite pentru a lua parte la o constituție, să

τῆς πολιτείας, νόμον εἶναι καὶ τὰ τιμήματα ἐπιτείνειν ἢ ἀνιέναι, ἐὰν μὲν ὑπερβάλλῃ, ἐπιτείνοντας κατὰ τὴν πολλαπλασίωσιν, ἐὰν δ' ἐλλείπῃ, ἀνιέντας καὶ ἐλάττω ποιοῦντας τὴν τίμησιν. ἐν μὲν γὰρ ταῖς ὀλιγαρχίαις καὶ ταῖς πολιτείαις, μὴ ποιούντων μὲν οὕτως ἔνθα μὲν ὀλιγαρχίαν ἔνθα δὲ δυναστείαν γίνεσθαι συμβαίνει, ἐκείνως δὲ ἐκ μὲν πολιτείας δημοκρατίαν, ἐκ δ' ὀλιγαρχίας πολιτείαν ἢ δῆμον.

Κοινὸν δὲ καὶ ἐν δήμῳ καὶ ὀλιγαρχίᾳ καὶ ἐν μοναρχίᾳ καὶ πάσῃ πολιτείᾳ μήτ' αὐξάνειν λίαν μηθένα παρὰ τὴν συμμετρίαν, ἀλλὰ μᾶλλον πειρᾶσθαι μικρὰς καὶ πολυχρονίους διδόναι τιμὰς ἢ βραχὺ μεγάλας, διαφθείρονται γάρ, καὶ φέρειν οὐ παντὸς ἀνδρὸς εὐτυχίαν, εἰ δὲ μή, μή τοί γ' ἀθρόας δόντας ἀφαιρεῖσθαι πάλιν ἀθρόας, ἀλλ' ἐκ προσαγωγῆς· καὶ μάλιστα μὲν πειρᾶσθαι τοῖς νόμοις οὕτως ἄγειν ὥστε μηδένα ἐγγίγνεσθαι πολὺ ὑπερέχοντα δυνάμει μήτε φίλων μήτε χρημάτων, εἰ δὲ μή, ἀποδημητικὰς ποιεῖσθαι τὰς παραστάσεις αὐτῶν.

Ἐπεὶ δὲ καὶ διὰ τοὺς ἰδίους βίους νεωτερίζουσιν, δεῖ ἐμποιεῖν ἀρχήν τινα τὴν ἐποψομένην τοὺς ζῶντας ἀσυμφόρως πρὸς τὴν πολιτείαν, ἐν μὲν δημοκρατίᾳ πρὸς τὴν δημοκρατίαν, ἐν δὲ ὀλιγαρχίᾳ πρὸς τὴν ὀλιγαρχίαν, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἄλλων πολιτειῶν ἑκάστῃ· καὶ τὸ εὐημεροῦν δὲ τῆς πόλεως ἀνὰ μέρος φυλάττεσθαι διὰ τὰς αὐτὰς αἰτίας· τούτου δ' ἄκος τὸ αἰεὶ τοῖς ἀντικειμένοις μορίοις ἐγχειρίζειν τὰς πράξεις καὶ τὰς ἀρχάς. λέγω δ' ἀντικεῖσθαι τοὺς ἐπιεικεῖς τῷ πλήθει, καὶ τοὺς ἀπόρους τοῖς εὐπόροις, καὶ τὸ πειρᾶσθαι ἢ συμμιγνύναι τὸ τῶν ἀπόρων πλῆθος καὶ τὸ τῶν εὐπόρων ἢ τὸ μέσον αὔξειν, τοῦτο γὰρ διαλύει τὰς διὰ τὴν ἀνισότητα στάσεις.

Μέγιστον δὲ ἐν πάσῃ πολιτείᾳ τὸ καὶ τοῖς νόμοις καὶ τῇ ἄλλῃ οἰκονομίᾳ οὕτω τετάχθαι ὥστε μὴ εἶναι τὰς ἀρχὰς κερδαίνειν. τοῦτο δὲ μάλιστα ἐν ταῖς ὀλιγαρχικαῖς δεῖ τηρεῖν. οὐ γὰρ οὕτως ἀγανακτοῦσιν εἰργόμενοι τοῦ ἄρχειν οἱ πολλοί, ἀλλὰ καὶ χαίρουσιν ἐάν τις ἐᾷ πρὸς τοῖς ἰδίοις σχολάζειν, ὥστ' ἐὰν οἴωνται τὰ κοινὰ κλέπτειν τοὺς ἄρχοντας, τότε γ' ἀμφότερα λυπεῖ, τό τε τῶν τιμῶν μὴ μετέχειν καὶ τὸ τῶν κερδῶν· μοναχῶς δὲ καὶ ἐνδέχεται ἅμα εἶναι δημοκρατίαν καὶ ἀριστοκρατίαν, εἰ τοῦτο

se dea atunci o lege care să crească sau să scadă mărimea venitului <cerut>. Dacă <acest venit> a crescut, să crească și venitul <cerut> de tot atâtea ori. Iar dacă el a scăzut, să scadă și venitul <cerut>. Căci, dacă nu se procedează astfel atât în oligarhii cât și în regimuri constituționale, atunci <scăderea venitului> conduce <oligarhia> la un regim abuziv iar <regimul constituțional> la o oligarhie, pe când <creșterea venitului> conduce de la o oligarhie la un regim constituțional sau la o democrație, iar de la un regim constituțional la o democrație.

Este însă ceva comun democrației, oligarhiei, monarhiei și tuturor constituțiilor ca nimeni să nu cunoască o creștere disproporționată, ci să existe strădania de a acorda onoruri mărunte, dar pe timp îndelungat, mai degrabă decât unele mari, dar pe timp scurt. Căci <magistrații> pot fi corupți, și nu oricine poate îndura bunăstarea. Dacă nu se procedează astfel, să nu se retragă în totalitate <onorurile> acordate, ci treptat, și mai ales să existe efortul de a acționa[240] cu sprijinul legilor, astfel încât nimeni să nu ajungă să îi întreacă pe ceilalți cu mult în putere, datorită prietenilor săi sau averilor sale. În caz contrar, aceștia să fie exilați.

Apoi, se mai produc inovații și datorită modurilor particulare de viață. De aceea, ar trebui creată o magistratură care să îi supravegheze pe cei care trăiesc spre paguba constituției, anume a democrației într-o democrație și a oligarhiei într-o oligarhie, și la fel în cazul fiecărei constituții. Din aceleași motive, această <magistratură> ar trebui să aibă în grijă ca nici una din părțile cetății să nu o ducă mai bine <decât celelalte>. Soluția acestei situații este încredințarea problemelor și magistraturilor întotdeauna părților oponente (mă refer la opoziția dintre oamenii de seamă și mulțime și la aceea dintre săraci și bogați) precum și strădania de a combina mulțimea săracilor cu aceea a bogaților, sau de a crește puterea celor de condiție medie, pentru că aceasta suprimă conflictele datorate inegalității.

Dar cel mai important lucru în orice constituție, atât din perspectiva legilor cât și a vreunei administrații, este ca ea să fie alcătuită astfel încât magistraturile să nu producă profit, iar acest lucru trebuie evitat mai ales în oligarhii. Căci mulțimea nu se supără dacă este îndepărtată de la putere, pentru că fiecare se bucură dacă are parte de răgaz pentru problemele lui particulare, ci dacă este de părere că magistrații fură bunurile publice, căci atunci devin supărătoare atât faptul de a nu lua parte la onoruri cât și acela de a nu participa la câștiguri. Singurul mod în care democrația și aristocrația pot ființa împreună este condiționat de această măsură,

κατασκευάσειέ τις. ἐνδέχοιτο γὰρ ἂν καὶ τοὺς γνωρίμους 1309 a καὶ τὸ πλῆθος ἔχειν ἃ βούλονται ἀμφοτέρους. τὸ μὲν γὰρ ἐξεῖναι πᾶσιν ἄρχειν δημοκρατικόν, τὸ δὲ τοὺς γνωρίμους εἶναι ἐν ταῖς ἀρχαῖς ἀριστοκρατικόν, τοῦτο δ' ἔσται ὅταν μὴ ᾖ κερδαίνειν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν· οἱ γὰρ ἄποροι οὐ βουλήσονται ἄρχειν τῷ μηδὲν κερδαίνειν, ἀλλὰ πρὸς τοῖς ἰδίοις εἶναι μᾶλλον, οἱ δὲ εὔποροι δυνήσονται διὰ τὸ μηδενὸς προσδεῖσθαι τῶν κοινῶν· ὥστε συμβήσεται τοῖς μὲν ἀπόροις γίγνεσθαι εὐπόροις διὰ τὸ διατρίβειν πρὸς τοῖς ἔργοις, τοῖς δὲ γνωρίμοις μὴ ἄρχεσθαι ὑπὸ τῶν τυχόντων.

Τοῦ μὲν οὖν μὴ κλέπτεσθαι τὰ κοινὰ ἡ παράδοσις γιγνέσθω τῶν χρημάτων παρόντων πάντων τῶν πολιτῶν, καὶ ἀντίγραφα κατὰ φρατρίας καὶ λόχους καὶ φυλὰς τιθέσθωσαν· τοῦ δὲ ἀκερδῶς ἄρχειν τιμὰς εἶναι δεῖ νενομοθετημένας τοῖς εὐδοκιμοῦσιν. δεῖ δ' ἐν μὲν ταῖς δημοκρατίαις τῶν εὐπόρων φείδεσθαι, μὴ μόνον τῷ τὰς κτήσεις μὴ ποιεῖν ἀναδάστους, ἀλλὰ μηδὲ τοὺς καρπούς, ὃ ἐν ἐνίαις τῶν πολιτειῶν λανθάνει γιγνόμενον, βέλτιον δὲ καὶ βουλομένους κωλύειν λειτουργεῖν τὰς δαπανηρὰς μὲν μὴ χρησίμους δὲ λειτουργίας, οἷον χορηγίας καὶ λαμπαδαρχίας καὶ ὅσαι ἄλλαι τοιαῦται· ἐν δ' ὀλιγαρχίᾳ τῶν ἀπόρων ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι πολλήν, καὶ τὰς ἀρχὰς ἀφ' ὧν λήμματα ἔστι τούτοις ἀπονέμειν, κἄν τις ὑβρίσῃ τῶν εὐπόρων εἰς τούτους, μείζω τὰ ἐπιτίμια εἶναι ἢ ἂν σφῶν αὐτῶν, καὶ τὰς κληρονομίας μὴ κατὰ δόσιν εἶναι ἀλλὰ κατὰ γένος, μηδὲ πλειόνων ἢ μιᾶς τὸν αὐτὸν κληρονομεῖν. οὕτω γὰρ ἂν ὁμαλώτεραι αἱ οὐσίαι εἶεν καὶ τῶν ἀπόρων εἰς εὐπορίαν ἂν καθίσταιντο πλείους.

Συμφέρει δὲ καὶ ἐν δημοκρατίᾳ καὶ ἐν ὀλιγαρχίᾳ τῶν ἄλλων ἢ ἰσότητα ἢ προεδρίαν νέμειν τοῖς ἧττον κοινωνοῦσι τῆς πολιτείας, ἐν μὲν δήμῳ τοῖς εὐπόροις, ἐν δ' ὀλιγαρχίᾳ τοις ἀπόροις, πλὴν ὅσαι ἀρχαὶ κύριαι τῆς πολιτείας, ταύτας δὲ τοῖς ἐκ τῆς πολιτείας ἐγχειρίζειν μόνοις ἢ πλείοσιν.

ι.

Τρία δέ τινα χρὴ ἔχειν τοὺς μέλλοντας ἄρξειν τὰς κυρίας ἀρχάς, πρῶτον μὲν φιλίαν πρὸς τὴν καθεστῶσαν

pentru că atunci atât elitele cât şi mulţimea ar putea avea ceea ce doreşte fiecare: pe de o parte, faptul că toţi au acces la putere este 1309 a democratic, pe de altă parte, faptul că elitele ocupă magistraturile este aristocratic. Acest lucru se va petrece atunci când nu se va mai obţine un profit de pe urma magistraturilor. Pentru că atunci săracii nu vor dori să ocupe magistraturi pentru că nu se câştigă nimic, ei se vor ocupa mai degrabă de problemele lor particulare, iar cei bogaţi vor putea <ocupa magistraturi>, pentru că ei nu au nevoie de nimic din bunurile comune. Astfel, se va întâmpla ca săracii să devină bogaţi datorită faptului că se dedică muncilor, iar elitele nu vor fi conduse de oricine la întâmplare.

Pentru a evita furtul bunurilor publice, transferul acestora să aibă loc în prezenţa tuturor cetăţenilor, iar copiile <documentelor întocmite> să fie depuse la fratrii, grupări şi triburi. Iar pentru ca puterea să nu fie însoţită de câştig, este necesar ca onorurile să fie acordate prin lege celor care au o bună reputaţie. Într-o democraţie, trebuie să se acorde protecţie bogaţilor, nu numai pentru ca proprietăţile lor să nu fie împărţite, ci chiar şi veniturile lor, ceea ce se petrece pe nesimţite în unele dintre constituţii. Este mai bine, de asemenea, să fie împiedicaţi şi cei care doresc să îşi asume nişte oficii costisitoare, dar inutile, de exemplu organizarea unui cor, iniţierea unei întreceri cu torţe şi altele asemenea. Într-o oligarhie trebuie să se acorde o mare atenţie celor săraci şi să li se rezerve magistraturile de pe urma cărora poate proveni un profit, iar dacă vreunul dintre cei bogaţi le-ar aduce vreun neajuns, pedeapsa să fie mai mare decât dacă <suferea> unul de-al lor. Apoi, moştenirile să nu se facă prin donaţie, ci după neam, şi să nu moştenească acelaşi <om> de mai multe ori, ci doar o singură dată. Căci în acest fel s-ar putea egaliza averile şi tot mai mulţi dintre cei săraci ar ajunge la bogăţie.

Atât în democraţie cât şi în oligarhie este avantajos să se acorde fie egalitatea, fie o funcţie de conducere celor care iau mai puţin parte la exercitarea puterii, adică în democraţie bogaţilor, iar în oligarhie săracilor, cu excepţia celor mai importante magistraturi ale constituţiei, care să rămână doar în mâinile celor de la putere sau a majorităţii lor.

IX.

Cei care urmează să ocupe cele mai importante magistraturi trebuie să deţină trei <calităţi>. Prima este ataşamentul faţă de

πολιτείαν, ἔπειτα δύναμιν μεγίστην τῶν ἔργων τῆς ἀρχῆς, τρίτον δ' ἀρετὴν καὶ δικαιοσύνην ἐν ἑκάστῃ πολιτείᾳ τὴν πρὸς τὴν πολιτείαν. εἰ γὰρ μὴ ταὐτὸν τὸ δίκαιον κατὰ πάσας τὰς πολιτείας, ἀνάγκη καὶ τῆς δικαιοσύνης εἶναι διαφοράς. ἔχει δ' ἀπορίαν, ὅταν μὴ συμβαίνῃ ταῦτα πάντα περὶ τὸν αὐτόν, πῶς χρὴ ποιεῖσθαι τὴν αἵρεσιν· οἷον εἰ στρατηγικὸς μέν τις εἴη, πονηρὸς δὲ 1309 b καὶ μὴ τῇ πολιτείᾳ φίλος, ὁ δὲ δίκαιος καὶ φίλος, πῶς δεῖ ποιεῖσθαι τὴν αἵρεσιν; ἔοικε δὲ δεῖν βλέπειν εἰς δύο, τίνος πλεῖον μετέχουσι πάντες καὶ τίνος ἔλαττον· διὸ ἐν στρατηγίᾳ μὲν εἰς τὴν ἐμπειρίαν μᾶλλον τῆς ἀρετῆς, ἔλαττον γὰρ στρατηγίας μετέχουσι, τῆς δ' ἐπιεικείας πλεῖον, ἐν δὲ φυλακῇ καὶ ταμιείᾳ τἀναντία, πλείονος γὰρ ἀρετῆς δεῖται ἢ ὅσην οἱ πολλοὶ ἔχουσιν, ἡ δὲ ἐπιστήμη κοινὴ πᾶσιν.

Ἀπορήσειε δ' ἄν τις, ἂν δύναμις ὑπάρχῃ καὶ τῇ πολιτείᾳ φιλία, τί δεῖ τῆς ἀρετῆς; ποιήσει γὰρ τὰ συμφέροντα καὶ τὰ δύο. ἢ ὅτι ἐνδέχεται τοὺς τὰ δύο ταῦτα ἔχοντας ἀκρατεῖς εἶναι, ὥστε καθάπερ καὶ αὑτοῖς οὐχ ὑπηρετοῦσιν εἰδότες καὶ φιλοῦντες αὑτούς, οὕτω καὶ πρὸς τὸ κοινὸν οὐθὲν κωλύει ἔχειν ἐνίους; ἁπλῶς δέ, ὅσα ἐν τοῖς νόμοις ὡς συμφέροντα λέγομεν ταῖς πολιτείαις, ἅπαντα ταῦτα σῴζει τὰς πολιτείας, καὶ τὸ πολλάκις εἰρημένον μέγιστον στοιχεῖον, τὸ τηρεῖν ὅπως κρεῖττον ἔσται τὸ βουλόμενον τὴν πολιτείαν πλῆθος τοῦ μὴ βουλομένου.

Παρὰ πάντα δὲ ταῦτα δεῖ μὴ λανθάνειν, ὃ νῦν λανθάνει τὰς παρεκβεβηκυίας πολιτείας, τὸ μέσον· πολλὰ γὰρ τῶν δοκούντων δημοτικῶν λύει τὰς δημοκρατίας καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν τὰς ὀλιγαρχίας. οἱ δ' οἰόμενοι ταύτην εἶναι μίαν ἀρετὴν ἕλκουσιν εἰς τὴν ὑπερβολήν, ἀγνοοῦντες ὅτι, καθάπερ ῥίς ἐστι παρεκβεβηκυῖα μὲν τὴν εὐθύτητα τὴν καλλίστην πρὸς τὸ γρυπὸν ἢ τὸ σιμόν, ἀλλ' ὅμως ἔτι καλὴ καὶ χάριν ἔχουσα πρὸς τὴν ὄψιν, οὐ μὴν ἀλλ' ἐὰν ἐπιτείνῃ τις ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν ὑπερβολήν, πρῶτον μὲν ἀποβαλεῖ τὴν μετριότητα τοῦ μορίου, τέλος δ' οὕτως ὥστε μηδὲ ῥῖνα ποιήσει φαίνεσθαι διὰ τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἐναντίων, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἔχει καὶ περὶ τῶν ἄλλων μορίων, συμβαίνει δὴ τοῦτο καὶ περὶ τὰς ἄλλας πολιτείας.

constituția în vigoare, pe urmă o mare competență față de problemele magistraturii, iar în al treilea rând virtutea și simțul dreptății, care sunt relative în fiecare constituție la ea însăși[241]. Căci, dacă dreptatea nu este aceeași în toate constituțiile, atunci și simțul dreptății se diferențiază în mod necesar. Dificultatea apare însă atunci când acestea nu se găsesc în totalitate în același <om>: cum trebuie făcută atunci alegerea? De exemplu, dacă cineva are calități militare, dar este rău și prea puțin atașat constituției, pe când altul este atașat 1309 b
<constituției> și are simțul dreptății, oare cine trebuie ales? S-ar părea că ar trebui luate în considerare două aspecte: la ce <calitate> iau parte mai mulți, și la care mai puțini. Din acest motiv, în cazul aptitudinii militare, <se iau în considerare> mai degrabă experiența decât virtutea, căci puțini au aptitudini militare, pe când mulți sunt oameni aleși. Se petrece însă contrariul în cazul funcțiilor de paznic și de administrator, căci aici este nevoie de mai multă virtute decât au majoritatea, deși toți dețin cunoașterea acestor lucruri.

S-ar putea însă ridica întrebarea: dacă se întrunesc atașamentul față de constituție și competența, de ce mai este nevoie de virtute? Că doar și acestea ar putea aduce foloase. Sau motivul ar putea fi acela că posesorii acestor două <calități> ar putea fi lipsiți de stăpânire de sine, astfel încât nimic nu îi împiedică pe unii să acționeze în cele publice tot așa cum sunt neglijenți cu propriile interese, deși le cunosc și le doresc <împlinirea>. În general, toate cele cuprinse în legi și despre care noi spunem că sunt folositoare constituțiilor sunt spre menținerea acestora. Iar elementul cel mai important, așa cum am spus-o adesea[242], revine la a veghea ca mulțimea atașată constituției <în vigoare> să fie mai puternică decât mulțimea care nu o dorește.

Pe lângă toate acestea, nu trebuie omisă medietatea, pe care constituțiile deviante de astăzi o lasă deoparte. Căci multe <legi> aparent democratice distrug democrațiile, și altele oligarhice distrug oligarhiile. Cei care sunt de părere că există o virtute unică[243], ajung la un exces, pentru că ei ignoră exemplul nasului care se abate de la preafrumoasa lui desăvârșire și ajunge acvilin sau cârn, deși rămâne tot atât de frumos și de plăcut privirii; dar dacă <tendința> spre exces este mai accentuată, mai întâi este suprimată proporția acestei părți <din corp>, iar în final se ajunge ca acesta să nici nu mai pară un nas, datorită excesului sau lipsei contrariilor. Este la fel și în cazul altor părți <corporale>, iar acest lucru se petrece și în privința constituțiilor. Căci atât oligarhia cât și democrația există astfel încât își sunt suficiente, chiar dacă sunt

καὶ γὰρ ὀλιγαρχίαν καὶ δημοκρατίαν ἔστιν ὥστ' ἔχειν ἱκανῶς, καίπερ ἐξεστηκυίας τῆς βελτίστης τάξεως· ἐὰν δέ τις ἐπιτείνῃ μᾶλλον ἑκατέραν αὐτῶν, πρῶτον μὲν χείρω ποιήσει τὴν πολιτείαν, τέλος δ' οὐδὲ πολιτείαν.

Διὸ δεῖ τοῦτο μὴ ἀγνοεῖν τὸν νομοθέτην καὶ τὸν πολιτικόν, ποῖα σῴζει τῶν δημοτικῶν καὶ ποῖα φθείρει τὴν δημοκρατίαν, καὶ ποῖα τῶν ὀλιγαρχικῶν τὴν ὀλιγαρχίαν. οὐδετέραν μὲν γὰρ ἐνδέχεται αὐτῶν εἶναι καὶ διαμένειν ἄνευ τῶν εὐπόρων καὶ τοῦ πλήθους, ἀλλ' ὅταν ὁμαλότης γένηται τῆς οὐσίας ἄλλην ἀνάγκη εἶναι ταύτην τὴν 1310 a πολιτείαν, ὥστε φθείροντες τοῖς καθ' ὑπεροχὴν νόμοις φθείρουσι τὰς πολιτείας. ἁμαρτάνουσι δὲ καὶ ἐν ταῖς δημοκρατίαις καὶ ἐν ταῖς ὀλιγαρχίαις, ἐν μὲν ταῖς δημοκρατίαις οἱ δημαγωγοί, ὅπου τὸ πλῆθος κύριον τῶν νόμων. δύο γὰρ ποιοῦσιν ἀεὶ τὴν πόλιν, μαχόμενοι τοῖς εὐπόροις, δεῖ δὲ τοὐναντίον αἰεὶ δοκεῖν λέγειν ὑπὲρ τῶν εὐπόρων, ἐν δὲ ταῖς ὀλιγαρχίαις ὑπὲρ τοῦ δήμου τοὺς ὀλιγαρχικούς, καὶ τοὺς ὅρκους ἐναντίους ἢ νῦν ὀμνύναι τοὺς ὀλιγαρχικούς· νῦν μὲν γὰρ ἐν ἐνίαις ὀμνύουσι *καὶ τῷ δήμῳ κακόνους ἔσομαι καὶ βουλεύσω ὅ τι ἂν ἔχω κακόν*, χρὴ δὲ καὶ ὑπολαμβάνειν καὶ ὑποκρίνεσθαι τοὐναντίον, ἐπισημαινομένους ἐν τοῖς ὅρκοις ὅτι *οὐκ ἀδικήσω τὸν δῆμον*.

Μέγιστον δὲ πάντων τῶν εἰρημένων πρὸς τὸ διαμένειν τὰς πολιτείας, οὗ νῦν ὀλιγωροῦσι πάντες, τὸ παιδεύεσθαι πρὸς τὰς πολιτείας. ὄφελος γὰρ οὐθὲν τῶν ὠφελιμωτάτων νόμων καὶ συνδεδοξασμένων ὑπὸ πάντων τῶν πολιτευομένων, εἰ μὴ ἔσονται εἰθισμένοι καὶ πεπαιδευμένοι ἐν τῇ πολιτείᾳ, εἰ μὲν οἱ νόμοι δημοτικοί, δημοτικῶς, εἰ δ' ὀλιγαρχικοί, ὀλιγαρχικῶς. εἴπερ γάρ ἔστιν ἐφ' ἑνὸς ἀκρασία, ἔστι καὶ ἐπὶ πόλεως. ἔστι δὲ τὸ πεπαιδεῦσθαι πρὸς τὴν πολιτείαν οὐ τοῦτο, τὸ ποιεῖν οἷς χαίρουσιν οἱ ὀλιγαρχοῦντες ἢ οἱ δημοκρατίαν βουλόμενοι, ἀλλ' οἷς δυνήσονται οἱ μὲν ὀλιγαρχεῖν οἱ δὲ δημοκρατεῖσθαι. νῦν δ' ἐν μὲν ταῖς ὀλιγαρχίαις οἱ τῶν ἀρχόντων υἱοὶ τρυφῶσιν, οἱ δὲ τῶν ἀπόρων γίγνονται γεγυμνασμένοι καὶ πεπονηκότες, ὥστε καὶ βούλονται μᾶλλον καὶ δύνανται νεωτερίζειν.

Ἐν δὲ ταῖς δημοκρατίαις ταῖς μάλιστα εἶναι δοκούσαις δημοκρατικαῖς τοὐναντίον τοῦ συμφέροντος καθέστηκεν, αἴτιον δὲ τούτου ὅτι κακῶς ὁρίζονται τὸ ἐλεύθερον. δύο γάρ

departe de cea mai bună organizare. Dar dacă fiecare dintre ele devine mai accentuată, mai întâi constituţia devine mai rea, iar în final ea nici nu mai este o constituţie.

De aceea, legislatorul şi omul politic să nu ignore ce fel de măsuri democratice sunt salvatoare pentru democraţie şi ce fel de măsuri oligarhice <au acest rol> pentru oligarhie. Nici una dintre acestea două nu poate fiinţa sau persista în lipsa celor bogaţi şi a mulţimii, dar atunci când se realizează o egalitate a averii în mod necesar acea constituţie se preschimbă în alta. Astfel, cei care distrug cu ajutorul legilor <un grup social> după criteriul excesu- 1310 a
lui distrug şi constituţia. Însă erori se produc şi în democraţii şi în oligarhii: în democraţii <le produc> demagogii, acolo unde mulţimea este stăpână peste legi. Căci ei divid mereu cetatea, luptând împotriva celor bogaţi, deşi ar trebui întotdeauna ca discursul să apară de partea celor bogaţi, pe când în oligarhii membrii acestora <ar trebui să facă la fel> pentru demos, şi să depună jurăminte contrare celor pe care le depun azi. Pentru că astăzi, în unele <locuri>, ei jură că *„voi aduce neajunsuri demosului şi voi lua deciziile care îi aduc răul"*. De fapt, ar trebui să asume şi să susţină contrariul, semnificând în jurăminte faptul că *„nu voi nedreptăţi demosul"*.

Dintre toate cele enumerate, cel mai important mod de asigurare a persistenţei unei constituţii, de care se preocupă prea puţin cu toţii astăzi, este educaţia relativă la fiecare constituţie. Căci nici una dintre cele mai utile legi nu este de vreun folos, chiar dacă ea este adoptată de toţi cetăţenii, dacă aceştia nu deţin deprinderile şi educaţia din cetate, anume una democratică dacă legile sunt democratice, şi una oligarhică, dacă ele sunt oligarhice. Pentru că lipsa de stăpânire a unuia singur are efect asupra <întregii> cetăţi. Dar faptul de a avea o educaţie relativă la constituţie nu înseamnă a face pe placul oligarhilor sau a celor care doresc democraţia, ci a celor care sunt capabili să guverneze oligarhic sau democratic. Dar, de fapt, în oligarhii, fiii magistraţilor duc o viaţă de plăceri, pe când <viaţa> săracilor este încercată şi plină de greutăţi, astfel încât ei sunt mai degrabă capabili şi motivaţi să producă schimbarea.

În democraţiile care par cele mai democratice a fost instituit contrariul a ceea ce este folositor, deoarece libertatea a fost prost definită, de vreme ce democraţia s-ar părea că se defineşte sub două

ἔστιν οἷς ἡ δημοκρατία δοκεῖ ὡρίσθαι, τῷ τὸ πλεῖον εἶναι κύριον καὶ τῇ ἐλευθερίᾳ· τὸ μὲν γὰρ ἴσον δίκαιον δοκεῖ εἶναι, ἴσον δ' ὅ τι ἂν δόξῃ τῷ πλήθει, τοῦτ' εἶναι κύριον, ἐλεύθερον δὲ καὶ ἴσον τὸ ὅ τι ἂν βούληταί τις ποιεῖν· ὥστε ζῇ ἐν ταῖς τοιαύταις δημοκρατίαις ἕκαστος ὡς βούλεται, *καὶ εἰς ὃ χρῄζων*, ὥς φησὶν Εὐριπίδης· τοῦτο δ' ἐστὶ φαῦλον· οὐ γὰρ δεῖ οἴεσθαι δουλείαν εἶναι τὸ ζῆν πρὸς τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ σωτηρίαν. ἐξ ὧν μὲν οὖν αἱ πολιτεῖαι μεταβάλλουσι καὶ φθείρονται, καὶ διὰ τίνων σῴζονται καὶ διαμένουσιν, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν τοσαῦτά ἐστιν.

κ.

Λείπεται δ' ἐπελθεῖν καὶ περὶ μοναρχίας, ἐξ ὧν τε φθείρεται καὶ δι' ὧν σῴζεσθαι πέφυκεν. σχεδὸν δὲ
1310 b παραπλήσια τοῖς εἰρημένοις περὶ τὰς πολιτείας ἐστὶ καὶ τὰ συμβαίνοντα περὶ τὰς βασιλείας καὶ τὰς τυραννίδας. ἡ μὲν γὰρ βασιλεία κατὰ τὴν ἀριστοκρατίαν ἐστίν, ἡ δὲ τυραννὶς ἐξ ὀλιγαρχίας τῆς ὑστάτης σύγκειται καὶ δημοκρατίας· διὸ δὴ καὶ βλαβερωτάτη τοῖς ἀρχομένοις ἐστίν, ἅτε ἐκ δυοῖν συγκειμένη κακῶν καὶ τὰς παρεκβάσεις καὶ τὰς ἁμαρτίας ἔχουσα τὰς παρ' ἀμφοτέρων τῶν πολιτειῶν. ὑπάρχει δ' ἡ γένεσις εὐθὺς ἐξ ἐναντίων ἑκατέρᾳ τῶν μοναρχιῶν· ἡ μὲν γὰρ βασιλεία πρὸς βοήθειαν τὴν ἐπὶ τὸν δῆμον τοῖς ἐπιεικέσι γέγονεν, καὶ καθίσταται βασιλεὺς ἐκ τῶν ἐπιεικῶν καθ' ὑπεροχὴν ἀρετῆς ἢ πράξεων τῶν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, ἢ καθ' ὑπεροχὴν τοιούτου γένους, ὁ δὲ τύραννος ἐκ τοῦ δήμου καὶ τοῦ πλήθους ἐπὶ τοὺς γνωρίμους, ὅπως ὁ δῆμος ἀδικῆται μηδὲν ὑπ' αὐτῶν.

Φανερὸν δ' ἐκ τῶν συμβεβηκότων. σχεδὸν γὰρ οἱ πλεῖστοι τῶν τυράννων γεγόνασιν ἐκ δημαγωγῶν ὡς εἰπεῖν, πιστευθέντες ἐκ τοῦ διαβάλλειν τοὺς γνωρίμους. αἱ μὲν γὰρ τοῦτον τὸν τρόπον κατέστησαν τῶν τυραννίδων, ἤδη τῶν πόλεων ηὐξημένων, αἱ δὲ πρὸ τούτων ἐκ τῶν βασιλέων παρεκβαινόντων τὰ πάτρια καὶ δεσποτικωτέρας ἀρχῆς ὀρεγομένων, αἱ δὲ ἐκ τῶν αἱρετῶν ἐπὶ τὰς κυρίας ἀρχάς (τὸ γὰρ ἀρχαῖον οἱ δῆμοι καθίστασαν πολυχρονίους τὰς

aspecte, anume prin suveranitatea mulţimii şi prin libertate. S-ar părea că dreptatea înseamnă egalitate, iar egalitatea depinde de opinia mulţimii, care este suverană; iar libertatea şi egalitatea înseamnă ca fiecare să facă ce vrea. Astfel, în asemenea democraţii fiecare trăieşte cum doreşte şi *„dă curs pornirii sale"*, cum spune Euripide[244]. Însă aceasta este greşit, pentru că viaţa conformă constituţiei nu reprezintă o sclavie, ci menţinerea <constituţiei>. În general vorbind, acestea sunt sursele schimbării constituţiilor şi cauzele salvării şi menţinerii acestora.

X.

Ne-a rămas să spunem şi despre monarhie din ce motive se distruge şi prin ce mijloace se menţine în mod natural. Evenimentele regalităţii şi ale tiraniei sunt destul de asemănătoare cu cele spuse relativ la regimul constituţional. Căci regalitatea se aseamănă aristocraţiei, pe când tirania este alcătuită din formele extreme ale oligarhiei şi ale democraţiei. De aceea, ea este cea mai păgubitoare pentru supuşii ei, pentru că este alcătuită din două rele, deoarece conţine atât devierile cât şi erorile ambelor constituţii. Însă originile fiecăreia dintre cele <două> monarhii sunt complet opuse. Căci regalitatea s-a născut spre folosul oamenilor de seamă şi împotriva demosului, iar regele este instituit dintre oamenii de seamă, în numele superiorităţii virtuţii sale, sau prin actele care provin din virtutea sa, sau în numele superiorităţii neamului său, pe când tiranul provine din demos şi din mulţime şi este opus elitelor[245], pentru ca demosul să nu sufere din partea lor vreo nedreptate.

Evidenţa reiese din fapte, fiindcă aproape majoritatea tiranilor provin dintre demagogii care, la drept vorbind, au câştigat încrederea demosului defăimând elitele. Căci unele dintre tiranii au fost instituite astfel după ce au apucat cetăţile să se extindă. Altele s-au născut înaintea celor dintâi, din regalităţi care se îndepărtaseră de legile tradiţionale şi s-au străduit să instituie o putere mai autoritară, pe când altele au apărut dintre cei aleşi în magistraturile supreme, pentru că demosurile încă din vechime au instituit pe un

δημιουργίας καὶ τὰς θεωρίας), αἱ δ' ἐκ τῶν ὀλιγαρχιῶν, αἱρουμένων ἕνα τινὰ κύριον ἐπὶ τὰς μεγίστας ἀρχάς. πᾶσι γὰρ ὑπῆρχε τοῖς τρόποις τούτοις τὸ κατεργάζεσθαι ῥᾳδίως, εἰ μόνον βουληθεῖεν, διὰ τὸ δύναμιν προϋπάρχειν τοῖς μὲν βασιλικῆς ἀρχῆς τοῖς δὲ τὴν τῆς τιμῆς· οἷον Φείδων μὲν περὶ Ἄργος καὶ ἕτεροι τύραννοι κατέστησαν βασιλείας ὑπαρχούσης, οἱ δὲ περὶ τὴν Ἰωνίαν καὶ Φάλαρις ἐκ τῶν τιμῶν, Παναίτιος δ' ἐν Λεοντίνοις καὶ Κύψελος ἐν Κορίνθῳ καὶ Πεισίστρατος Ἀθήνησι καὶ Διονύσιος ἐν Συρακούσαις καὶ ἕτεροι τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκ δημαγωγίας.

Καθάπερ οὖν εἴπομεν, ἡ βασιλεία τέτακται κατὰ τὴν ἀριστοκρατίαν. κατ' ἀξίαν γάρ ἐστιν, ἢ κατ' ἰδίαν ἀρετὴν ἢ κατὰ γένος, ἢ κατ' εὐεργεσίας, ἢ κατὰ ταῦτά τε καὶ δύναμιν. ἅπαντες γὰρ εὐεργετήσαντες ἢ δυνάμενοι τὰς πόλεις ἢ τὰ ἔθνη εὐεργετεῖν ἐτύγχανον τῆς τιμῆς ταύτης, οἱ μὲν κατὰ πόλεμον κωλύσαντες δουλεύειν, ὥσπερ Κόδρος, οἱ δ' ἐλευθερώσαντες, ὥσπερ Κῦρος, ἢ κτίσαντες ἢ κτησάμενοι χώραν, ὥσπερ οἱ Λακεδαιμονίων βασιλεῖς καὶ Μακεδόνων καὶ Μολοττῶν. βούλεται δ' ὁ βασιλεὺς εἶναι
1311 a φύλαξ, ὅπως οἱ μὲν κεκτημένοι τὰς οὐσίας μηθὲν ἄδικον πάσχωσιν, ὁ δὲ δῆμος μὴ ὑβρίζηται μηθέν.

Ἡ δὲ τυραννίς, ὥσπερ εἴρηται πολλάκις, πρὸς οὐδὲν ἀποβλέπει κοινόν, εἰ μὴ τῆς ἰδίας ὠφελείας χάριν. ἔστι δὲ σκοπὸς τυραννικὸς μὲν τὸ ἡδύ, βασιλικὸς δὲ τὸ καλόν. διὸ καὶ τῶν πλεονεκτημάτων τὰ μὲν χρημάτων τυραννικά, τὰ δ' εἰς τιμὴν βασιλικὰ μᾶλλον· καὶ φυλακὴ βασιλικὴ μὲν πολιτική, τυραννικὴ δὲ διὰ ξένων. ὅτι δ' ἡ τυραννὶς ἔχει κακὰ καὶ τὰ τῆς δημοκρατίας καὶ τὰ τῆς ὀλιγαρχίας, φανερόν· ἐκ μὲν ὀλιγαρχίας τὸ τὸ τέλος εἶναι πλοῦτον (οὕτω γὰρ καὶ διαμένειν ἀναγκαῖον μόνως τήν τε φυλακὴν καὶ τὴν τρυφήν), καὶ τὸ τῷ πλήθει μηδὲν πιστεύειν, διὸ καὶ τὴν παραίρεσιν ποιοῦνται τῶν ὅπλων. καὶ τὸ κακοῦν τὸν ὄχλον καὶ τὸ ἐκ τοῦ ἄστεως ἀπελαύνειν καὶ διοικίζειν ἀμφοτέρων κοινόν, καὶ τῆς ὀλιγαρχίας καὶ τῆς τυραννίδος· ἐκ δημοκρατίας δὲ τὸ πολεμεῖν τοῖς γνωρίμοις καὶ διαφθείρειν λάθρᾳ καὶ φανερῶς καὶ φυγαδεύειν ὡς ἀντιτέχνους καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν ἐμποδίους. ἐκ γὰρ τούτων συμβαίνει γίγνεσθαι καὶ τὰς ἐπιβουλάς, τῶν μὲν ἄρχειν αὐτῶν βουλομένων, τῶν δὲ μὴ δουλεύειν. ὅθεν καὶ τὸ Περιάνδρου πρὸς Θρασύβουλον

timp îndelungat funcţiile civile şi cele sacre[246]. Alte <tiranii au apărut> din oligarhiile care aleseseră un singur <om> pentru a stăpâni peste cele mai importante magistraturi. Era suficient să o dorească pentru ca ei să îşi realizeze prin toate aceste moduri scopul cu uşurinţă, pentru că deţineau deja o putere: unii erau regi, alţii erau demnitari. De exemplu, Pheidon din Argos şi alţii au devenit tirani după ce fuseseră regi, apoi cei din Ionia, precum şi Phalaris <au ajuns tirani> în urma onorurilor, iar Panaitios în Leontinoi, Cypselos în Corint şi Pisistratos la Athena şi alţii <au devenit tirani> în acelaşi fel, în urma demagogiei.

Precum am spus, regalitatea este alcătuită după modelul aristocraţiei şi urmează meritul, virtutea proprie, neamul, binefacerile sau acestea şi puterea <de a le realiza>. Căci toţi cei care au adus binefaceri sau au avut puterea de a le face pentru cetăţi sau pentru popoare au primit onoarea <de a le fi regi>. Unii <au ajuns regi> împiedicând prin război căderea în sclavie, asemeni lui Codros, alţii pentru că au redat <unora> libertatea, de pildă Cyros, sau prin întemeierea unei cetăţi, sau prin instăpânirea peste un teritoriu, asemeni regilor din Lacedemonia, Macedonia sau Molossos. Un rege doreşte să fie un protector, astfel încât cei care deţin averi să nu sufere nici o [1311 a] nedreptate, iar demosul să nu fie supus nici unui exces.

Însă tiranul, cum am afirmat de multe ori[247], nu are în vedere nimic din cele comune, cu excepţia interesul unui profit propriu. Scopul tiranului este desfătarea, pe când cel al regelui este binele. Din acest motiv, tiranul urmăreşte sporirea averilor, pe când regele caută mai degrabă creşterea onoarei. Apoi, garda regală se compune din cetăţeni, pe când garda tiranului din străini. Este evident că tirania adună relele democraţiei şi ale oligarhiei: de la oligarhie <a preluat> faptul că bogăţia este un scop, aceasta fiind o necesitate pentru întreţinerea gărzii şi a vieţii de plăcere, precum şi faptul de a nu se încrede niciodată în mulţime, de unde şi interdicţia de a purta arme. Defăimarea mulţimii, alungarea din cetate şi risipirea ei reprezintă ceva comun ambelor <regimuri>, atât oligarhiei cât şi tiraniei. De la democraţie, <tirania a preluat> conflictul cu elitele şi faptul de a-i nimici pe ascuns sau pe faţă, de a-i exila deoarece sunt rivali şi obstacole în calea puterii, căci în ei se întâmplă să îşi aibă originea comploturile, atunci când unii dintre ei doresc puterea, iar alţii doresc încetarea sclaviei. De aici provine şi sfatul dat de Periandros lui Thrasybulos de a tăia spicele care

συμβούλευμά ἐστιν, ἡ τῶν ὑπερεχόντων σταχύων κόλουσις, ὡς δέον αἰεὶ τοὺς ὑπερέχοντας τῶν πολιτῶν ἀναιρεῖν.

Καθάπερ οὖν σχεδὸν ἐλέχθη, τὰς αὐτὰς ἀρχὰς δεῖ νομίζειν περί τε τὰς πολιτείας εἶναι τῶν μεταβολῶν καὶ περὶ τὰς μοναρχίας· διά τε γὰρ ἀδικίαν καὶ διὰ φόβον καὶ διὰ καταφρόνησιν ἐπιτίθενται πολλοὶ τῶν ἀρχομένων ταῖς μοναρχίαις τῆς δὲ ἀδικίας μάλιστα δι' ὕβριν, ἐνίοτε δὲ καὶ διὰ τὴν τῶν ἰδίων στέρησιν. ἔστι δὲ καὶ τὰ τέλη ταὐτά, καθάπερ κἀκεῖ, καὶ περὶ τὰς τυραννίδας καὶ τὰς βασιλείας· μέγεθος γὰρ ὑπάρχει πλούτου καὶ τιμῆς τοῖς μονάρχοις, ὧν ἐφίενται πάντες. τῶν δ' ἐπιθέσεων αἱ μὲν ἐπὶ τὸ σῶμα γίγνονται τῶν ἀρχόντων, αἱ δ' ἐπὶ τὴν ἀρχήν. αἱ μὲν οὖν δι' ὕβριν ἐπὶ τὸ σῶμα.

Τῆς δ' ὕβρεως οὔσης πολυμεροῦς, ἕκαστον αὐτῶν αἴτιον γίγνεται τῆς ὀργῆς· τῶν δ' ὀργιζομένων σχεδὸν οἱ πλεῖστοι τιμωρίας χάριν ἐπιτίθενται, ἀλλ' οὐχ ὑπεροχῆς. οἷον ἡ μὲν τῶν Πεισιστρατιδῶν διὰ τὸ προπηλακίσαι μὲν τὴν Ἁρμοδίου ἀδελφὴν ἐπηρεάσαι δ' Ἁρμόδιον, ὁ μὲν γὰρ Ἁρμόδιος διὰ τὴν ἀδελφήν, ὁ δὲ Ἀριστογείτων διὰ τὸν Ἁρμόδιον, ἐπεβούλευσαν δὲ καὶ Περιάνδρῳ τῷ ἐν Ἀμβρακίᾳ τυράννῳ διὰ τὸ συμπίνοντα μετὰ τῶν παιδικῶν ἐρωτῆσαι αὐτὸν εἰ ἤδη 1311 b ἐξ αὐτοῦ κύει· ἡ δὲ Φιλίππου ὑπὸ Παυσανίου διὰ τὸ ἐᾶσαι ὑβρισθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν περὶ Ἄτταλον, καὶ ἡ Ἀμύντου τοῦ μικροῦ ὑπὸ Δέρδα διὰ τὸ καυχήσασθαι εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ, καὶ ἡ τοῦ εὐνούχου Εὐαγόρᾳ τῷ Κυπρίῳ· διὰ γὰρ τὸ τὴν γυναῖκα παρελέσθαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἀπέκτεινεν ὡς ὑβρισμένος.

Πολλαὶ δ' ἐπιθέσεις γεγένηνται καὶ διὰ τὸ εἰς τὸ σῶμα αἰσχῦναι τῶν μονάρχων τινάς. οἷον καὶ ἡ Κραταίου εἰς Ἀρχέλαον· αἰεὶ γὰρ βαρέως εἶχε πρὸς τὴν ὁμιλίαν, ὥστε ἱκανὴ καὶ ἐλάττων ἂν ἐγένετο πρόφασις. ἢ διότι τῶν θυγατέρων οὐδεμίαν ἔδωκεν ὁμολογήσας αὐτῷ, ἀλλὰ τὴν μὲν προτέραν, κατεχόμενος ὑπὸ πολέμου πρὸς Σίρραν καὶ Ἀρράβαιον, ἔδωκε τῷ βασιλεῖ τῷ τῆς Ἐλιμείας, τὴν δὲ νεωτέραν τῷ υἱεῖ Ἀμύντᾳ, οἰόμενος οὕτως ἂν ἐκεῖνον ἥκιστα διαφέρεσθαι καὶ τὸν ἐκ τῆς Κλεοπάτρας· ἀλλὰ τῆς γε ἀλλοτριότητος ὑπῆρχεν ἀρχὴ τὸ βαρέως φέρειν πρὸς τὴν ἀφροδισιαστικὴν χάριν. συνεπέθετο δὲ καὶ Ἑλλανοκράτης ὁ Λαρισαῖος διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν· ὡς γὰρ χρώμενος αὐτοῦ

erau prea lungi[248], în sensul că întotdeauna este necesară îndepărtarea cetățenilor care sunt superiori.

Așa cum am sugerat mai înainte, sunt de amintit aceleași cauze ale schimbărilor atât în privința regimurilor constituționale cât și în cazul monarhiilor. Nedreptatea, frica, disprețul i-au determinat pe mulți dintre cei conduși să se ridice împotriva monarhiilor. Nedreptatea are loc mai ales din cauza lipsei de măsură, iar uneori și datorită privării de bunuri. Atât în cazul tiraniei cât și în cel al regalității scopurile <revoltelor> sunt aceleași ca și în cazul anterior, pentru că monarhii dețin averi mari și o demnitate la care râvnesc toți. Dintre revolte, unele au în vedere corpul de magistrați, altele funcția lor: cele care au în vedere corpul de magistrați au drept cauză lipsa de măsură <a magistraților>.

Dar pentru că lipsa de măsură are mai multe forme, fiecare dintre ele devine cauză a mâniei. Dintre cei cuprinși de mânie, aproape majoritatea se revoltă în numele răzbunării, iar nu pentru a domina. De exemplu, <revolta> contra Pisistraților a avut loc pentru că aceștia o batjocoriseră pe sora lui Harmodios, iar pe acesta l-au insultat. Harmodios <s-a revoltat> datorită sorei lui, pe când Aristogeiton datorită lui Harmodios. Împotriva lui Periandros, tiranul din Ambraxia, a existat o revoltă datorită faptului că la o beție cu unul dintre tinereii lui iubiți l-a întrebat pe acesta dacă nu a rămas cumva 1311 b
însărcinat de la el. Pausanias <s-a revoltat> contra lui Philippos, pentru că acesta a permis ca Pausanias să fie jignit de cei din jurul lui Attalos. Derdas <s-a ridicat> contra lui Amyntos cel Mic pentru că acesta a cutezat să se bucure de vârsta lui fragedă. La fel <s-a ridicat> un eunuc împotriva lui Evagoras din Cyprios, pe care l-a ucis deoarece s-a simțit jignit fiindcă fiul acestuia i-a sedus nevasta[249].

Multe revolte s-au născut din faptul că unii monarhi și-au batjocorit trupește <supușii>, așa cum a fost <revolta> lui Crataios împotriva lui Archelaos. Pentru că el a îndurat întotdeauna cu greutate relația intimă <cu tiranul>, cel mai mic pretext i-a fost suficient. Deși <tiranul> îi promisese una dintre fetele sale, el nu i-a dat-o pe nici una, ci a dat-o pe cea mai mare regelui din Elimeea, pentru că intrase în război cu Sirras și cu Arrabaios, iar pe cea mai mică a dat-o fiului său Amyntas, crezând că astfel va potoli conflictul dintre acesta și un alt fiu al lui pe care îl avea de la Cleopatra. Dar de fapt originea ostilității a fost faptul că el suporta cu greu avansurile erotice <ale tiranului>. Hellanocrates din Larisa s-a alăturat revoltei din același motiv: <Archelaos> abuzase de

τῇ ἡλικίᾳ οὐ κατῆγεν ὑποσχόμενος, δι' ὕβριν καὶ οὐ δι' ἐρωτικὴν ἐπιθυμίαν ᾤετο εἶναι τὴν γεγενημένην ὁμιλίαν. Πύθων δὲ καὶ Ἡρακλείδης οἱ Αἴνιοι Κότυν διέφθειραν τῷ πατρὶ τιμωροῦντες, Ἀδάμας δ' ἀπέστη Κότυος διὰ τὸ ἐκτμηθῆναι παῖς ὢν ὑπ' αὐτοῦ, ὡς ὑβρισμένος.

Πολλοὶ δὲ καὶ διὰ τὸ εἰς τὸ σῶμα αἰκισθῆναι πληγαῖς ὀργισθέντες οἱ μὲν διέφθειραν, οἱ δ' ἐνεχείρησαν ὡς ὑβρισθέντες, καὶ τῶν περὶ τὰς ἀρχὰς καὶ βασιλικὰς δυναστείας. οἷον ἐν Μυτιλήνῃ τοὺς Πενθιλίδας Μεγακλῆς περιιόντας καὶ τύπτοντας ταῖς κορύναις ἐπιθέμενος μετὰ τῶν φίλων ἀνεῖλεν, καὶ ὕστερον Σμέρδης Πενθίλον πληγὰς λαβὼν καὶ παρὰ τῆς γυναικὸς ἐξελκυσθεὶς διέφθειρεν. καὶ τῆς Ἀρχελάου δ' ἐπιθέσεως Δεκάμνιχος ἡγεμὼν ἐγένετο, παροξύνων τοὺς ἐπιθεμένους πρῶτος· αἴτιον δὲ τῆς ὀργῆς ὅτι αὐτὸν ἐξέδωκε μαστιγῶσαι Εὐριπίδῃ τῷ ποιητῇ· ὁ δ' Εὐριπίδης ἐχαλέπαινεν εἰπόντος τι αὐτοῦ εἰς δυσωδίαν τοῦ στόματος. καὶ ἄλλοι δὲ πολλοὶ διὰ τοιαύτας αἰτίας οἱ μὲν ἀνῃρέθησαν οἱ δ' ἐπεβουλεύθησαν. ὁμοίως δὲ καὶ διὰ φόβον· ἓν γάρ τι τοῦτο τῶν αἰτίων ἦν, ὥσπερ καὶ περὶ τὰς πολιτείας καὶ τὰς μοναρχίας· οἷον Ξέρξην Ἀρταπάνης φοβούμενος τὴν διαβολὴν τὴν περὶ Δαρεῖον, ὅτι ἐκρέμασεν οὐ κελεύσαντος Ξέρξου, ἀλλ' οἰόμενος συγγνώσεσθαι ὡς ἀμνημονοῦντα διὰ τὸ δειπνεῖν.

1312 a Αἱ δὲ διὰ καταφρόνησιν, ὥσπερ Σαρδανάπαλλον ἰδών τις ξαίνοντα μετὰ τῶν γυναικῶν, εἰ ἀληθῆ ταῦτα οἱ μυθολογοῦντες λέγουσιν· εἰ δὲ μὴ ἐπ' ἐκείνου, ἀλλ' ἐπ' ἄλλου γε ἂν γένοιτο τοῦτο ἀληθές, καὶ Διονυσίῳ τῷ ὑστέρῳ Δίων ἐπέθετο διὰ τὸ καταφρονεῖν, ὁρῶν τούς τε πολίτας οὕτως ἔχοντας καὶ αὐτὸν ἀεὶ μεθύοντα. καὶ τῶν φίλων δέ τινες ἐπιτίθενται διὰ καταφρόνησιν· διὰ γὰρ τὸ πιστεύεσθαι καταφρονοῦσιν ὡς λήσοντες.

Καὶ οἱ οἰόμενοι δύνασθαι κατασχεῖν τὴν ἀρχὴν τρόπον τινὰ διὰ τὸ καταφρονεῖν ἐπιτίθενται· ὡς δυνάμενοι γὰρ καὶ καταφρονοῦντες τοῦ κινδύνου διὰ τὴν δύναμιν ἐπιχειροῦσι ῥᾳδίως, ὥσπερ οἱ στρατηγοῦντες τοῖς μονάρχοις, οἷον Κῦρος Ἀστυάγει καὶ τοῦ βίου καταφρονῶν καὶ τῆς δυνάμεως διὰ τὸ τὴν μὲν δύναμιν ἐξηργηκέναι αὐτὸν δὲ τρυφᾶν, καὶ Σεύθης ὁ Θρᾷξ Ἀμαδόκῳ στρατηγὸς ὤν.

vârsta lui fragedă, dar nu i-a dat apoi drumul, precum îi promisese. El a înţeles că această relaţie a luat naştere din dezmăţ, iar nu din dorinţa dragostei. Python şi Heraclides din Aenos l-au ucis pe Cotys pentru a-şi răzbuna tatăl, iar Adamas l-a părăsit pe Cotys, jignit de faptul că acesta îi luase bărbăţia pe când era copil.

Sunt mulţi cei care, suferind de pe urma loviturilor corporale, au comis crime sau au încercat să le facă în numele jignirii, chiar dintre magistraţi sau dintre participanţii la o regalitate abuzivă. De exemplu, la Mytilene, Pentalizii se răspândiseră peste tot şi băteau cu ciomegele, iar Megacles şi prietenii lui i-au atacat şi i-au ucis. Ulterior, Smerdis l-a ucis pe Penthilos, care îl bătuse şi îl înşelase cu nevasta lui. Decamnichos a devenit şeful revoltei contra lui Archelaos, fiind cel dintâi care incita la revoltă; cauza furiei sale era faptul că acesta îl încredinţase poetului Euripide pentru a fi înfierat, iar Euripide s-a simţit atins de ce spunea acesta despre gura lui păcătoasă. Şi mulţi alţii au pierit sau au fost victime ale comploturilor din aceleaşi motive. S-a petrecut la fel şi din cauza fricii, pentru că ea a fost unul dintre motivele <revoltelor> atât în regimurile constituţionale cât şi în monarhii. De exemplu, Artapanes <s-a revoltat> contra lui Xerxes, pentru că el se temea că va fi acuzat că îl spânzurase pe Darius fără permisiunea lui Xerxes, deşi credea că va obţine iertarea lui într-o clipă de uitare, la vreun ospăţ.

Există şi <revolte> datorate dispreţului: de exemplu, Sardanapal 1312 a
a fost surprins ţesând împreună cu femeile, dacă este adevărat ceea ce spun făuritorii de mituri. Iar de nu este adevărat pentru el, ar putea fi pentru un altul[250]. Şi Dion a pornit o revoltă contra lui Dionysios cel Tânăr, pentru că îl dispreţuia şi pentru că a văzut că şi cetăţenii simt acelaşi lucru, fiindcă era mereu beat. Chiar şi dintre prietenii <lui Dionysios>, unii au uneltit deoarece îl dispreţuiau pentru încrederea ce le-o acorda, crezând că vor rămâne tăinuiţi.

Apoi, şi cei care se cred în stare să pună mâna pe putere în vreun fel, se revoltă în numele dispreţului lor. Pentru că sunt puternici şi pentru că această forţă le conferă dispreţul faţă de primejdie, ei trec uşor la fapte, asemeni unor strategi împotriva monarhilor. De exemplu, Cyrus <s-a revoltat> contra lui Astyages, dispreţuindu-i viaţa şi puterea, pentru că puterea lui era nefolosită, iar el trăia în delăsare, asemeni lui Seuthes thracul, pe când era strateg, contra lui Amadocos.

Οἱ δὲ καὶ διὰ πλείω τούτων ἐπιτίθενται, οἷον καὶ καταφρονοῦντες καὶ διὰ κέρδος, ὥσπερ Ἀριοβαρζάνῃ Μιθριδάτης, μάλιστα δὲ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἐγχειροῦσιν οἱ τὴν φύσιν μὲν θρασεῖς, τιμὴν δ' ἔχοντες πολεμικὴν παρὰ τοῖς μονάρχοις· ἀνδρεία γὰρ δύναμιν ἔχουσα θράσος ἐστίν, δι' ἃς ἀμφοτέρας, ὡς ῥᾳδίως κρατήσοντες, ποιοῦνται τὰς ἐπιθέσεις.

Τῶν δὲ διὰ φιλοτιμίαν ἐπιτιθεμένων ἕτερος τρόπος ἔστι τῆς αἰτίας παρὰ τοὺς εἰρημένους πρότερον. οὐ γὰρ ὥσπερ ἔνιοι τοῖς τυράννοις ἐπιχειροῦσιν ὁρῶντες κέρδη τε μεγάλα καὶ τιμὰς μεγάλας οὔσας αὐτοῖς, οὕτω καὶ τῶν διὰ φιλοτιμίαν ἐπιτιθεμένων ἕκαστος προαιρεῖται κινδυνεύειν· ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν διὰ τὴν εἰρημένην αἰτίαν, οὗτοι δ' ὥσπερ κἂν ἄλλης τινὸς γενομένης πράξεως περιττῆς καὶ δι' ἣν ὀνομαστοὶ γίγνονται καὶ γνώριμοι τοῖς ἄλλοις, οὕτω καὶ τοῖς μονάρχοις ἐγχειροῦσιν, οὐ κτήσασθαι βουλόμενοι μοναρχίαν ἀλλὰ δόξαν. οὐ μὴν ἀλλ' ἐλάχιστοί γε τὸν ἀριθμόν εἰσιν οἱ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ὁρμῶντες· ὑποκεῖσθαι γὰρ δεῖ τὸ τοῦ σωθῆναι μηδὲν φροντίζειν, ἂν μὴ μέλλῃ κατασχήσειν τὴν πρᾶξιν. οἷς ἀκολουθεῖν μὲν δεῖ τὴν Δίωνος ὑπόληψιν, οὐ ῥᾴδιον δ' αὐτὴν ἐγγενέσθαι πολλοῖς· ἐκεῖνος γὰρ μετ' ὀλίγων ἐστράτευσεν ἐπὶ Διονύσιον οὕτως ἔχειν φάσκων ὡς, ὅποι περ ἂν δύνηται προελθεῖν, ἱκανὸν αὐτῷ τοσοῦτον μετασχεῖν τῆς πράξεως, οἷον εἰ μικρὸν ἐπιβάντα τῆς γῆς εὐθὺς συμβαίη τελευτῆσαι, τοῦτον καλῶς ἔχειν αὐτῷ τὸν θάνατον.

Φθείρεται δὲ τυραννὶς ἕνα μὲν τρόπον, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων ἑκάστη πολιτειῶν, ἔξωθεν, ἐὰν ἐναντία τις ᾖ πολιτεία κρείττων. τὸ μὲν γὰρ βούλεσθαι δῆλον ὡς ὑπάρξει διὰ τὴν ἐναντιότητα τῆς προαιρέσεως· ἃ δὲ βούλονται, δυνάμενοι πράττουσι πάντες, ἐναντίαι δ' αἱ πολιτεῖαι, δῆμος μὲν τυραννίδι καθ' Ἡσίοδον ὡς κεραμεὺς κεραμεῖ (καὶ γὰρ ἡ δημοκρατία ἡ τελευταία τυραννίς ἐστιν), βασιλεία δὲ καὶ ἀριστοκρατία διὰ τὴν ἐναντιότητα τῆς πολιτείας· διὸ Λακεδαιμόνιοι πλείστας κατέλυσαν τυραννίδας καὶ Συρακούσιοι κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἐπολιτεύοντο καλῶς·

ἕνα δ' ἐξ αὑτῆς, ὅταν οἱ μετέχοντες στασιάζωσιν, ὥσπερ ἡ τῶν περὶ Γέλωνα καὶ νῦν ἡ τῶν περὶ Διονύσιον, ἡ μὲν Γέλωνος Θρασυβούλου τοῦ Ἱέρωνος ἀδελφοῦ τὸν υἱὸν τοῦ Γέλωνος δημαγωγοῦντος καὶ πρὸς ἡδονὰς ὁρμῶντος, ἵν'

Unii se revoltă din mai multe motive, de pildă în numele disprețului și din dorința de câștig, de exemplu Mithridate contra lui Ariobarzanes. Mai ales cei înzestrați cu o fire îndrăzneață și care dețin o funcție militară pe lângă monarhi se folosesc de un asemenea motiv, deoarece curajul înzestrat cu forță devine îndrăzneală. Socotind că vor pune mâna pe putere cu ușurință, ei organizează revolte din aceste două motive.

Dar pentru cei care se revoltă în numele pasiunii pentru onoare, există un alt tip de cauză decât cele menționate anterior. Spre deosebire de cei care pornesc împotriva tiranilor urmărind câștiguri mari și onoruri importante pentru sine, fiecare dintre cei care se revoltă în numele pasiunii pentru onoare își asumă primejdiile din motive diferite. Dacă ceilalți <acționau> în numele cauzei amintite, ca și cum aceștia ar făptui ceva ieșit din comun și pentru care vor deveni renumiți și de vază între ceilalți, se ridică împotriva monarhilor fără a dori să câștige monarhia, ci gloria. Sunt însă foarte puțini la număr cei care se ridică la luptă din aceste motive, pentru că ei trebuie să nu se îngrijească de propria lor scăpare, dacă încercarea lor nu reușește. Ei trebuie să adopte soluția lui Dion, deși ea nu este ușor de realizat pentru mulți. Căci el a luptat cu Dionysios având <oameni> puțini și spunea că, oricât de puțin ar putea să înainteze, el este mulțumit chiar și cu o asemenea realizare. De exemplu, chiar dacă s-ar întâmpla să își găsească sfârșitul la puțin timp după ce a debarcat, totuși moartea lui ar fi un lucru bun.

Pe de o parte, o tiranie piere din motive externe, asemeni fiecăreia dintre celelalte constituții, dacă există o constituție opusă ei și mai puternică. Este evident că aceasta dorește <să o supună> 1312b
datorită opțiunii sale opuse. Iar toți oamenii își îndeplinesc dorințele deîndată ce pot. Constituțiile contrare tiraniei sunt, pe de o parte, democrația, deoarece forma ei extremă este o tiranie, așa cum spune și Hesiod, *„olarul cu olar se-ntrece"*[251], iar pe de altă parte, regalitatea și aristocrația, pentru că ele sunt constituții opuse. Din acest motiv, lacedemonienii au răsturnat numeroase tiranii, ca și siracusanii, pe vremea în care ei aveau un bun guvernământ.

Pe de altă parte, o <tiranie piere> din motive interne, atunci când participanții la putere intră în conflict, cum s-a întâmplat cu cei din jurul lui Gelon, iar astăzi cu cei din jurul lui Dionysios. În cazul lui Gelon, Thrasybulos, fratele lui Hieron, a folosit demagogia

αὐτὸς ἄρχῃ, τῶν δὲ οἰκείων συστάντων, ἵνα μὴ τυραννὶς ὅλως καταλυθῇ ἀλλὰ Θρασύβουλος. οἱ δὲ συστάντες αὐτῶν, ὡς καιρὸν ἔχοντες, ἐξέβαλον ἅπαντας αὐτούς· Διονύσιον δὲ Δίων στρατεύσας, κηδεστὴς ὢν καὶ προσλαβὼν τὸν δῆμον, ἐκεῖνον ἐκβαλὼν διεφθάρη.

Δύο δὲ οὐσῶν αἰτιῶν δι' ἃς μάλιστ' ἐπιτίθενται ταῖς τυραννίσι, μίσους καὶ καταφρονήσεως, θάτερον μὲν ἀεὶ τούτων ὑπάρχει τοῖς τυράννοις, τὸ μῖσος, ἐκ δὲ τοῦ καταφρονεῖσθαι πολλαὶ γίνονται τῶν καταλύσεων. σημεῖον δέ· τῶν μὲν γὰρ κτησαμένων οἱ πλεῖστοι καὶ διεφύλαξαν τὰς ἀρχάς, οἱ δὲ παραλαβόντες εὐθὺς ὡς εἰπεῖν ἀπολλύασι πάντες. ἀπολαυστικῶς γὰρ ζῶντες εὐκαταφρόνητοί τε γίνονται καὶ πολλοὺς καιροὺς παραδιδόασι τοῖς ἐπιτιθεμένοις. μόριον δέ τι τοῦ μίσους καὶ τὴν ὀργὴν δεῖ τιθέναι· τρόπον γάρ τινα τῶν αὐτῶν αἰτία γίνεται πράξεων. πολλάκις δὲ καὶ πρακτικώτερον τοῦ μίσους· συντονώτερον γὰρ ἐπιτίθενται διὰ τὸ μὴ χρῆσθαι λογισμῷ τὸ πάθος μάλιστα δὲ συμβαίνει τοῖς θυμοῖς ἀκολουθεῖν διὰ τὴν ὕβριν, δι' ἣν αἰτίαν ἥ τε τῶν Πεισιστρατιδῶν κατελύθη τυραννὶς καὶ πολλαὶ τῶν ἄλλων. ἀλλὰ μᾶλλον τὸ μῖσος· ἡ μὲν γὰρ ὀργὴ μετὰ λύπης πάρεστιν, ὥστε οὐ ῥᾴδιον λογίζεσθαι, ἡ δ' ἔχθρα ἄνευ λύπης.

Ὡς δὲ ἐν κεφαλαίοις εἰπεῖν, ὅσας αἰτίας εἰρήκαμεν τῆς τε ὀλιγαρχίας τῆς ἀκράτου καὶ τελευταίας καὶ τῆς δημοκρατίας τῆς ἐσχάτης, τοσαύτας καὶ τῆς τυραννίδος θετέον· καὶ γὰρ αὗται τυγχάνουσιν οὖσαι διαιρεταὶ τυραννίδες. βασιλεία δ' ὑπὸ μὲν τῶν ἔξωθεν ἥκιστα φθείρεται, διὸ καὶ πολυχρόνιός ἐστιν· ἐξ αὑτῆς δ' αἱ πλεῖσται φθοραὶ συμβαίνουσιν. φθείρεται δὲ κατὰ δύο
1313 a τρόπους, ἕνα μὲν στασιασάντων τῶν μετεχόντων τῆς βασιλείας, ἄλλον δὲ τρόπον τυραννικώτερον πειρωμένων διοικεῖν, ὅταν εἶναι κύριοι πλειόνων ἀξιῶσι καὶ παρὰ τὸν νόμον.

Οὐ γίγνονται δ' ἔτι βασιλεῖαι νῦν, ἀλλ' ἄν περ γίγνωνται, μοναρχίαι καὶ τυραννίδες μᾶλλον, διὰ τὸ τὴν βασιλείαν ἑκούσιον μὲν ἀρχὴν εἶναι, μειζόνων δὲ κυρίαν, πολλοὺς δ' εἶναι τοὺς ὁμοίους, καὶ μηδένα διαφέροντα τοσοῦτον ὥστε ἀπαρτίζειν πρὸς τὸ μέγεθος καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀρχῆς. ὥστε διὰ μὲν τοῦτο ἑκόντες οὐχ ὑπομένουσιν·

împotriva fiului lui Gelon, împingându-l spre o viață de plăcere, pentru ca el să pună mâna pe putere. Însă cei ai casei s-au răsculat, dar nu pentru a înlătura tirania, ci pe Thrasybulos, chiar dacă până la urmă, intrând în conflict, i-au îndepărtat pe toți, dacă tot aveau acest prilej. În cazul lui Dionysios, Dion s-a războit cu el, deși erau aliați, și l-a alungat având de partea sa demosul, deși a fost și el ucis.

Există mai ales două cauze pentru care se produc revolte împotriva tiraniei, adică ura și dipreţul. Dintre ele, ura revine în mod necesar tiranilor, iar multe dintre prăbușirile lor au loc pentru că sunt disprețuiți. O dovadă este faptul că majoritatea celor care au câștigat puterea o apără până la capăt, însă, la drept vorbind, toți cei care o primesc de-a gata o pierd. Căci aceia care duc o viață de dezmăț sunt foarte ușor de disprețuit și oferă dușmanilor lor multe ocazii de revoltă. Pe de altă parte, furia trebuie considerată drept o parte a urii, căci într-un anume fel și ea este cauză a acelorași fapte. Uneori ea este chiar mai eficientă decât ura, pentru că cei care se înfurie se revoltă mai înflăcărat, deoarece pasiunea nu se folosește de rațiune. Se întâmplă adesea ca orgoliile să se adune în numele unei jigniri, iar din acest motiv a și pierit tirania Pisistraților și multe altele. Mai curând ura <se folosește de rațiune>, pentru că furia se alătură unei dureri, în care nu este ușor să cugeți, pe când aversiunea este lipsită de o durere.

Pentru a spune pe scurt, câte cauze <de prăbușiri> am indicat pentru forma extremă și ultimă de oligarhie și pentru democrația dusă la limită, tot atâtea cauze trebuie presupuse și în cazul tiraniei, pentru că acele <forme de guvernământ> se întâmplă să fie tiranii distribuite <mai multora>. Însă o regalitate nu piere deloc din motive externe, și de aceea ea este mai durabilă. Majoritatea lor își găsește pieirea din motive interne. Ele pier în două feluri: unul este conflictul celor care iau parte la regalitate, iar celălalt este 1313 a încercarea de a instaura o administrație mai tiranică, atunci când aceștia se cred îndreptățiți să adune mai multe funcții, chiar și dincolo de lege.

Astăzi nu se mai nasc regalități, ci mai degrabă monarhii și tiranii, deoarece regalitatea este acceptată voluntar și este suverană peste aspectele mai importante, pe când <astăzi> sunt numeroși cei asemenea, care nu se deosebesc destul pentru a fi potriviți măreției și demnității acestei funcții[252]. Astfel, <regalitatea> nu este suportată voluntar din acest motiv, iar dacă cineva preia puterea

ἂν δὲ δι' ἀπάτης ἄρξῃ τις ἢ βίας, ἤδη δοκεῖ τοῦτο εἶναι τυραννίς. ἐν δὲ ταῖς κατὰ γένος βασιλείαις τιθέναι δεῖ τῆς φθορᾶς αἰτίαν πρὸς ταῖς εἰρημέναις καὶ τὸ γίνεσθαι πολλοὺς εὐκαταφρονήτους, καὶ τὸ δύναμιν μὴ κεκτημένους τυραννικὴν ἀλλὰ βασιλικὴν τιμὴν ὑβρίζειν· ῥᾳδία γὰρ ἐγίνετο ἡ κατάλυσις· μὴ βουλομένων γὰρ εὐθὺς οὐκ ἔσται βασιλεύς, ἀλλὰ τύραννος καὶ μὴ βουλομένων. φθείρονται μὲν οὖν αἱ μοναρχίαι διὰ ταύτας καὶ τοιαύτας ἑτέρας αἰτίας.

λ.

Σῴζονται δὲ δηλονότι ὡς ἁπλῶς μὲν εἰπεῖν ἐκ τῶν ἐναντίων, ὡς δὲ καθ' ἕκαστον τῷ τὰς μὲν βασιλείας ἄγειν ἐπὶ τὸ μετριώτερον. ὅσῳ γὰρ ἂν ἐλαττόνων ὦσι κύριοι, πλείω χρόνον ἀναγκαῖον μένειν πᾶσαν τὴν ἀρχήν· αὐτοί τε γὰρ ἧττον γίγνονται δεσποτικοὶ καὶ τοῖς ἤθεσιν ἴσοι μᾶλλον, καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχομένων φθονοῦνται ἧττον. διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ἡ περὶ Μολοττοὺς πολὺν χρόνον βασιλεία διέμεινεν, καὶ ἡ Λακεδαιμονίων διὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς τε εἰς δύο μέρη διαιρεθῆναι τὴν ἀρχήν, καὶ πάλιν Θεοπόμπου μετριάσαντος τοῖς τε ἄλλοις καὶ τὴν τῶν ἐφόρων ἀρχὴν ἐπικαταστήσαντος· τῆς γὰρ δυνάμεως ἀφελὼν ηὔξησε τῷ χρόνῳ τὴν βασιλείαν, ὥστε τρόπον τινὰ ἐποίησεν οὐκ ἐλάττον' ἀλλὰ μείζον' αὐτήν. ὅπερ καὶ πρὸς τὴν γυναῖκα ἀποκρίνασθαί φασιν αὐτόν, εἰποῦσαν εἰ μηδὲν αἰσχύνεται τὴν βασιλείαν ἐλάττω παραδιδοὺς τοῖς υἱέσιν ἢ παρὰ τοῦ πατρὸς παρέλαβεν· *οὐ δῆτα,* φάναι· *παραδίδωμι γὰρ πολυχρονιωτέραν.*

Αἱ δὲ τυραννίδες σῴζονται κατὰ δύο τρόπους τοὺς ἐναντιωτάτους, ὧν ἅτερός ἐστιν ὁ παραδεδομένος καὶ καθ' ὃν διοικοῦσιν οἱ πλεῖστοι τῶν τυράννων τὴν ἀρχήν. τούτων δὲ τὰ πολλά φασι καταστῆσαι Περίανδρον τὸν Κορίνθιον· πολλὰ δὲ καὶ παρὰ τῆς Περσῶν ἀρχῆς ἔστι τοιαῦτα λαβεῖν. ἔστι δὲ τά τε πάλαι λεχθέντα πρὸς σωτηρίαν, ὡς οἷόν τε, τῆς τυραννίδος, τὸ τοὺς ὑπερέχοντας κολούειν καὶ τοὺς φρονηματίας ἀναιρεῖν, καὶ μήτε συσσίτια ἐᾶν μήτε
1313 b ἑταιρίαν μήτε παιδείαν μήτε ἄλλο μηθὲν τοιοῦτον, ἀλλὰ πάντα φυλάττειν ὅθεν εἴωθε γίγνεσθαι δύο, φρόνημά τε καὶ

prin înşelătorie sau prin forţă, el pare mai degrabă un tiran. În cazul regalităţilor dinastice, alături de cele menţionate, trebuie considerat drept cauză a pierii şi faptul că mulţi <regi> ajung de dispreţuit deoarece cad în exces, deşi nu au fost învestiţi cu o putere tiranică, ci cu una regală. Pieirea lor survine uşor, pentru că un rege cade când nu mai este dorit, pe când tiranul rămâne chiar dacă nu este dorit. Aşadar, monarhiile pier din aceste motive şi din altele de acelaşi fel.

XI.

În general vorbind, cauzele menţinerii sunt contrare <cauzelor pierii>, astfel încât, dacă le considerăm pe fiecare în parte, <menţinerea> regalităţii înseamnă adoptarea unor puteri mai restrânse: cu cât el are mai puţine puteri, cu atât mai mult îşi va prelungi în mod necesar întreaga stăpânire. Căci acesta devine mai puţin autoritar, mai degrabă egal moravurilor celorlalţi, iar gelozia supuşilor este mai măruntă. De aceea a şi durat mult timp regalitatea la Molossos, ca şi în Lacedemonia, pentru că puterea a fost împărţită în două, iar apoi Theopompos a limitat-o prin diferite mijloace şi a instituit eforatul. Printr-un transfer de putere asupra acestuia, el a prelungit în timp regalitatea, astfel încât într-un sens nu numai că nu a făcut-o să scadă, ci chiar a sporit-o. Se spune că atunci când nevasta lui l-a întrebat dacă nu îi este ruşine să predea fiilor săi o regalitate mai slabă decât o primise de la părintele său, el i-a răspuns: *„eu le-o ofer mai durabilă"*.

Menţinerea tiraniilor provine însă din două surse total opuse, dintre care una este cea tradiţională şi conform căreia îşi exercită puterea majoritatea tiranilor. Se spune că Periandros din Corint a instituit multe dintre aceste măsuri, dar multe altele au fost împrumutate de la puterea persană. Există însă şi prescripţii vechi în vederea menţinerii tiraniilor, atât cât este posibil: împiedicarea oamenilor superiori, îndepărtarea celor inteligenţi, interzicerea ospeţelor publice, a asociaţiilor, a educaţiei, şi a altora de felul acesta. Apoi, să se păzească <tiraniile> de tot ceea ce conduce de 1313 b
obicei la inteligenţă şi încredere. Să fie interzise şcolile şi să nu se

πίστις, καὶ μήτε σχολὰς μήτε ἄλλους συλλόγους ἐπιτρέπειν γίγνεσθαι σχολαστικούς, καὶ πάντα ποιεῖν ἐξ ὧν ὅτι μάλιστα ἀγνῶτες ἀλλήλοις ἔσονται πάντες. ἡ γὰρ γνῶσις πίστιν ποιεῖ μᾶλλον πρὸς ἀλλήλους· καὶ τὸ τοὺς ἐπιδημοῦντας αἰεὶ φανεροὺς εἶναι καὶ διατρίβειν περὶ θύρας. οὕτω γὰρ ἂν ἥκιστα λανθάνοιεν τί πράττουσι, καὶ φρονεῖν ἂν ἐθίζοιντο μικρὸν αἰεὶ δουλεύοντες· καὶ τἆλλα ὅσα τοιαῦτα Περσικὰ καὶ βάρβαρα τυραννικά ἐστιν πάντα γὰρ ταὐτὸν δύναται· καὶ τὸ μὴ λανθάνειν πειρᾶσθαι ὅσα τυγχάνει τις λέγων ἢ πράττων τῶν ἀρχομένων, ἀλλ' εἶναι κατασκόπους, οἷον περὶ Συρακούσας αἱ ποταγωγίδες καλούμεναι, καὶ οὓς ὠτακουστὰς ἐξέπεμπεν Ἱέρων, ὅπου τις εἴη συνουσία καὶ σύλλογος παρρησιάζονταί τε γὰρ ἧττον, φοβούμενοι τοὺς τοιούτους, κἂν παρρησιάζωνται, λανθάνουσιν ἧττον· καὶ τὸ διαβάλλειν ἀλλήλοις καὶ συγκρούειν καὶ φίλους φίλοις καὶ τὸν δῆμον τοῖς γνωρίμοις καὶ τοὺς πλουσίους ἑαυτοῖς. καὶ τὸ πένητας ποιεῖν τοὺς ἀρχομένους τυραννικόν, ὅπως ἥ τε φυλακὴ τρέφηται καὶ πρὸς τῷ καθ' ἡμέραν ὄντες ἄσχολοι ὦσιν ἐπιβουλεύειν. παράδειγμα δὲ τούτου αἵ τε πυραμίδες αἱ περὶ Αἴγυπτον καὶ τὰ ἀναθήματα τῶν Κυψελιδῶν καὶ τοῦ Ὀλυμπίου ἡ οἰκοδόμησις ὑπὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν, καὶ τῶν περὶ Σάμον ἔργων τὰ Πολυκράτεια πάντα γὰρ ταῦτα δύναται ταὐτόν, ἀσχολίαν καὶ πενίαν τῶν ἀρχομένων· καὶ ἡ εἰσφορὰ τῶν τελῶν, οἷον ἐν Συρακούσαις ἐν πέντε γὰρ ἔτεσιν ἐπὶ Διονυσίου τὴν οὐσίαν ἅπασαν εἰσενηνοχέναι συνέβαινεν. ἔστι δὲ καὶ πολεμοποιὸς ὁ τύραννος, ὅπως δὴ ἄσχολοί τε ὦσι καὶ ἡγεμόνος ἐν χρείᾳ διατελῶσιν ὄντες. καὶ ἡ μὲν βασιλεία σῴζεται διὰ τῶν φίλων, τυραννικὸν δὲ τὸ μάλιστ' ἀπιστεῖν τοῖς φίλοις, ὡς βουλομένων μὲν πάντων, δυναμένων δὲ μάλιστα τούτων.

Καὶ τὰ περὶ τὴν δημοκρατίαν δὲ γιγνόμενα τὴν τελευταίαν τυραννικὰ πάντα, γυναικοκρατία τε περὶ τὰς οἰκίας, ἵν' ἐξαγγέλλωσι κατὰ τῶν ἀνδρῶν, καὶ δούλων ἄνεσις διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν· οὔτε γὰρ ἐπιβουλεύουσιν οἱ δοῦλοι καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς τυράννοις, εὐημεροῦντάς τε ἀναγκαῖον εὔνους εἶναι καὶ ταῖς τυραννίσι καὶ ταῖς δημοκρατίαις· καὶ γὰρ ὁ δῆμος εἶναι βούλεται μόναρχος. διὸ καὶ ὁ κόλαξ παρ' ἀμφοτέροις ἔντιμος, παρὰ μὲν τοῖς δήμοις
1314 a ὁ δημαγωγός, ἔστι γὰρ ὁ δημαγωγὸς τοῦ δήμου κόλαξ, παρὰ

ivească nici o altă formă de conversaţii elevate[253], ci să se depună toate eforturile pentru ca nici un cetăţean să nu îi cunoască pe ceilalţi, deoarece cunoaşterea conduce mai degrabă la încredere reciprocă. Apoi, locuitorii să stea întotdeauna la vedere şi să îşi petreacă vremea pe la uşile <palatului>. Căci în acest fel ei nu ar face nimic pe acuns şi, fiind mereu în sclavie, se vor obişnui cu umilinţa. Şi alte măsuri de felul acesta se găsesc la tiraniile persane şi la cele barbare, pentru că toate au aceeaşi putere. Apoi, să se depună un efort pentru a nu lăsa nesupravegheat ce anume poate spune sau săvârşi vreunul dintre supuşi, ci să existe spioni, cum erau la Siracusa aşa-numitele turnătoare, precum şi iscoadele trimise de Hieron peste tot acolo unde era vreo adunare sau vreo conversaţie. Pentru că se vorbeşte mai pe ocolite când există teama de aceştia, iar atunci când se vorbeşte totuşi pe faţă, acest fapt <are şanse> mai mici de a rămâne ascuns. Apoi, trebuie să fie asmuţiţi unii contra altora, să existe intrigi ale prietenilor faţă de prieteni, ale demosului faţă de elite, iar a celor bogaţi între ei înşişi. Pe urmă, revine tiraniei să îi sărăcească pe supuşi pentru ca ei să nu poată întreţine o gardă şi, preocupaţi de cele cotidiene, să nu aibă răgazul de a unelti. Model pentru aşa ceva sunt piramidele din Egipt, monumentele Cypselizilor, templul din Olympia ridicat de Pisistraţi şi, dintre cele de la Samos, lucrările lui Polycrate. Toate acestea deţin puterea de a-i lipsi de răgaz şi de a-i sărăci pe cei supuşi. Pe urmă este creşterea impozitelor, aşa ca la Siracusa din vremea lui Dionysios, unde <acesta> a adunat la sine în cinci ani toate averile. Apoi, un tiran este şi un provocator de războaie, ceea ce îi face pe <cetăţeni> lipsiţi de răgaz şi dornici de conducător. Iar dacă regalitatea se salvează prin intermediul prietenilor, o tiranie <se salvează> mai degrabă prin neîncrederea în prieteni, în sensul că, deşi toţi vor să o distrugă, mai ales lor le stă aceasta în putere.

Pe urmă, şi toate <măsurile> unei democraţii extreme sunt tiranice, de pildă, puterea instaurată de femei prin case pentru a-şi bârfi bărbaţii şi slăbirea <autorităţii> asupra sclavilor pentru acelaşi motiv[254]. Nici sclavii, nici femeile nu uneltesc împotriva tiranilor, ci ei ar trebui să îşi îndrepte gândul cel bun atât spre tiranii cât şi spre democraţii, dacă au parte de zile fericite. Pentru că şi demosul vrea să fie un monarh, iar linguşitorul este la mare cinste în ambele regimuri. În democraţii, el este demagog, care este un linguşitor al
demosului, iar pe lângă tirani, el întreţine vreo relaţie murdară cu 1314 a

δὲ τοῖς τυράννοις οἱ ταπεινῶς ὁμιλοῦντες, ὅπερ ἐστὶν ἔργον κολακείας. καὶ γὰρ διὰ τοῦτο πονηρόφιλον ἡ τυραννίς· κολακευόμενοι γὰρ χαίρουσιν, τοῦτο δ' οὐδ' ἂν εἷς ποιήσειε φρόνημα ἔχων ἐλεύθερον, ἀλλὰ φιλοῦσιν οἱ ἐπιεικεῖς, ἢ οὐ κολακεύουσιν. καὶ χρήσιμοι οἱ πονηροὶ εἰς τὰ πονηρά· *ἥλῳ γὰρ ὁ ἧλος,* ὥσπερ ἡ παροιμία.

Καὶ τὸ μηδενὶ χαίρειν σεμνῷ μηδ' ἐλευθέρῳ τυραννικόν. αὑτὸν γὰρ εἶναι μόνον ἀξιοῖ τοιοῦτον ὁ τύραννος, ὁ δ' ἀντισεμνυνόμενος καὶ ἐλευθεριάζων ἀφαιρεῖται τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὸ δεσποτικὸν τῆς τυραννίδος· μισοῦσιν οὖν ὥσπερ καταλύοντας τὴν ἀρχήν· καὶ τὸ χρῆσθαι συσσίτοις καὶ συνημερευταῖς ξενικοῖς μᾶλλον ἢ πολιτικοῖς τυραννικόν, ὡς τοὺς μὲν πολεμίους τοὺς δ' οὐκ ἀντιποιουμένους. ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα τυραννικὰ μὲν καὶ σωτήρια τῆς ἀρχῆς, οὐθὲν δ' ἐλλείπει μοχθηρίας.

Ἔστι δ' ὡς εἰπεῖν πάντα ταῦτα περιειλημμένα τρισὶν εἴδεσιν. στοχάζεται γὰρ ἡ τυραννὶς τριῶν, ἑνὸς μὲν τοῦ μικρὰ φρονεῖν τοὺς ἀρχομένους. οὐθενὶ γὰρ ἂν μικρόψυχος ἐπιβουλεύσειεν, δευτέρου δὲ τοῦ διαπιστεῖν ἀλλήλοις, οὐ καταλύεται γὰρ πρότερον τυραννὶς πρὶν ἢ πιστεύσωσί τινες ἑαυτοῖς· διὸ καὶ τοῖς ἐπιεικέσι πολεμοῦσιν ὡς βλαβεροῖς πρὸς τὴν ἀρχὴν οὐ μόνον διὰ τὸ μὴ ἀξιοῦν ἄρχεσθαι δεσποτικῶς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ πιστοὺς καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις εἶναι καὶ μὴ καταγορεύειν μήτε ἑαυτῶν μήτε τῶν ἄλλων· τρίτον δ' ἀδυναμία τῶν πραγμάτων, οὐθεὶς γὰρ ἐπιχειρεῖ τοῖς ἀδυνάτοις, ὥστε οὐδὲ τυραννίδα καταλύειν μὴ δυνάμεως ὑπαρχούσης. εἰς οὓς μὲν οὖν ὅρους ἀνάγεται τὰ βουλεύματα τῶν τυράννων, οὗτοι τρεῖς τυγχάνουσιν ὄντες· πάντα γὰρ ἀναγάγοι τις ἂν τὰ τυραννικὰ πρὸς ταύτας τὰς ὑποθέσεις, τὰ μὲν ὅπως μὴ πιστεύωσιν ἀλλήλοις, τὰ δ' ὅπως μὴ δύνωνται, τὰ δ' ὅπως μικρὸν φρονῶσιν.

Ὁ μὲν οὖν εἷς τρόπος δι' οὗ γίγνεται σωτηρία ταῖς τυραννίσι τοιοῦτός ἐστιν· ὁ δ' ἕτερος σχεδὸν ἐξ ἐναντίας ἔχει τοῖς εἰρημένοις τὴν ἐπιμέλειαν. ἔστι δὲ λαβεῖν αὐτὸν ἐκ τῆς φθορᾶς τῆς τῶν βασιλειῶν. ὥσπερ γὰρ τῆς βασιλείας εἷς τρόπος τῆς φθορᾶς τὸ ποιεῖν τὴν ἀρχὴν τυραννικωτέραν, οὕτω τῆς τυραννίδος σωτηρία τὸ ποιεῖν αὐτὴν βασιλικωτέραν, ἓν φυλάττοντα μόνον, τὴν δύναμιν, ὅπως ἄρχῃ μὴ μόνον βουλομένων ἀλλὰ καὶ μὴ βουλομένων.

acesta, aşa cum este treaba linguşitorului. Iar din acest motiv tiranul este iubitor de vicioşi, fiindcă lui îi place să fie linguşit. Aşa ceva nu ar face nici un om a cărui gândire este liberă, ci oamenii de seamă sunt prieteni fără a linguşi. Pe urmă, cei vicioşi sunt folositori pentru a provoca răul, precum spune proverbul *„Cui pe cui se scoate"*.

De asemenea, ţine de tiranie faptul de a nu-i iubi pe omul de seamă şi pe cel liber, pentru că tiranul se crede numai pe sine astfel, iar cine se manifestă ca un om de seamă şi ca unul liber îl lipseşte pe tiran de superioritatea şi caracterul lui despotic, iar el îl urăşte ca şi cum acesta ar dori să îi nimicească puterea. Ţine de tiranie şi faptul de a avea convivi şi comeseni mai degrabă străini decât concetăţeni, ca şi cum aceştia ar fi nişte adversari, iar ceilalţi nu ar manifesta nici o împotrivire la nimic. Acestea şi altele asemănătoare constituie menţinerea puterii tiranice, care nu se fereşte de nici un mijloc murdar.

La drept vorbind, toate acestea se împart în trei tipuri, căci tirania urmăreşte trei scopuri. Unul este umilirea supuşilor, pentru că nici un suflet umil nu va unelti. Al doilea este realizarea unei suspiciuni reciproce, pentru că o tiranie nu se va prăbuşi mai înainte de a se încheia o înţelegere reciprocă a unor <supuşi>. Din acest motiv <tiranii> luptă contra elitelor, căci ei îi consideră dăunători puterii, nu numai pentru că ei nu consideră că este demn să fie conduşi despotic, ci şi datorită încrederii pe care o au în sine şi în ceilalţi şi pentru că ei nu ar denunţa pe vreunul dintre ei sau dintre ceilalţi. În al treilea rând, <o tiranie urmăreşte ca supuşii> să fie incapabili de acţiune, pentru că de la cei incapabili nimeni nu aşteaptă nimic, astfel încât ei nu vor răsturna tirania pentru că nu le stă în putere. Iată aşadar cele trei ţinte spre care se îndreaptă voinţa tiranului, iar toate actele lui le presupun: suspiciunea reciprocă, incapacitatea de acţiune şi umilirea.

Acesta este aşadar unul dintre modurile de a menţine tirania, pe când un altul provine dintr-o grijă aproape contrară celor spuse. El este de găsit în modul de pieire a regalităţilor. Căci tot aşa cum un mod de distrugere a regalităţii constă în a da un caracter mai tiranic puterii, tot astfel menţinerea tiraniei constă în a-i da un caracter mai regal. Trebuie păstrat doar un singur lucru, şi anume puterea de a guverna cu sau fără acordul <supuşilor>, pentru că

προιέμενος γὰρ καὶ τοῦτο προίεται καὶ τὸ τυραννεῖν. ἀλλὰ τοῦτο μὲν ὥσπερ ὑπόθεσιν δεῖ μένειν, τὰ δ' ἄλλα τὰ μὲν ποιεῖν τὰ δὲ δοκεῖν ὑποκρινόμενον τὸν βασιλικὸν καλῶς,

1314 b πρῶτον μὲν δοκεῖν φροντίζειν τῶν κοινῶν, μήτε δαπανῶντα εἰς δωρεὰς τοιαύτας ἐφ' αἷς τὰ πλήθη χαλεπαίνουσιν, ὅταν ἀπ' αὐτῶν μὲν λαμβάνωσιν ἐργαζομένων καὶ πονούντων γλίσχρως, διδῶσι δ' ἑταίραις καὶ ξένοις καὶ τεχνίταις ἀφθόνως, λόγον τε ἀποδιδόντα τῶν λαμβανομένων καὶ δαπανωμένων, ὅπερ ἤδη πεποιήκασί τινες τῶν τυράννων, οὕτω γὰρ ἄν τις διοικῶν οἰκονόμος ἀλλ' οὐ τύραννος εἶναι δόξειεν· οὐ δεῖ δὲ φοβεῖσθαι μή ποτε ἀπορήσῃ χρημάτων κύριος ὢν τῆς πόλεως· ἀλλὰ τοῖς γ' ἐκτοπίζουσι τυράννοις ἀπὸ τῆς οἰκείας καὶ συμφέρει τοῦτο μᾶλλον ἢ καταλιπεῖν ἀθροίσαντας· ἧττον γὰρ ἂν οἱ φυλάττοντες ἐπιτιθεῖντο τοῖς πράγμασιν, εἰσὶ δὲ φοβερώτεροι τῶν τυράννων τοῖς ἀποδημοῦσιν οἱ φυλάττοντες τῶν πολιτῶν· οἱ μὲν γὰρ συναποδημοῦσιν, οἱ δὲ ὑπομένουσιν· ἔπειτα τὰς εἰσφορὰς καὶ τὰς λειτουργίας δεῖ φαίνεσθαι τῆς τε οἰκονομίας ἕνεκα συνάγοντα, κἄν ποτε δεηθῇ χρῆσθαι πρὸς τοὺς πολεμικοὺς καιρούς, ὅλως τε αὑτὸν παρασκευάζειν φύλακα καὶ ταμίαν ὡς κοινῶν ἀλλὰ μὴ ὡς ἰδίων.

Καὶ φαίνεσθαι μὴ χαλεπὸν ἀλλὰ σεμνόν, ἔτι δὲ τοιοῦτον ὥστε μὴ φοβεῖσθαι τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀλλὰ μᾶλλον αἰδεῖσθαι· τούτου μέντοι τυγχάνειν οὐ ῥᾴδιον ὄντα εὐκαταφρόνητον, διὸ δεῖ κἂν μὴ τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἐπιμέλειαν ποιῆται, ἀλλὰ τῆς πολεμικῆς, καὶ δόξαν ἐμποιεῖν περὶ αὑτοῦ τοιαύτην· ἔτι δὲ μὴ μόνον αὐτὸν φαίνεσθαι μηδένα τῶν ἀρχομένων ὑβρίζοντα, μήτε νέον μήτε νέαν, ἀλλὰ μηδ' ἄλλον μηδένα τῶν περὶ αὐτόν, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς οἰκείας ἔχειν γυναῖκας πρὸς τὰς ἄλλας, ὡς καὶ διὰ γυναικῶν ὕβρεις πολλαὶ τυραννίδες ἀπολώλασιν.

Περί τε τὰς ἀπολαύσεις τὰς σωματικὰς τοὐναντίον ποιεῖν ἢ νῦν τινες τῶν τυράννων ποιοῦσιν. οὐ γὰρ μόνον εὐθὺς ἕωθεν τοῦτο δρῶσιν, καὶ συνεχῶς πολλὰς ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ φαίνεσθαι τοῖς ἄλλοις βούλονται τοῦτο πράττοντες, ἵν' ὡς εὐδαίμονας καὶ μακαρίους θαυμάσωσιν, ἀλλὰ μάλιστα μὲν μετριάζειν τοῖς τοιούτοις, εἰ δὲ μή, τό γε φαίνεσθαι τοῖς ἄλλοις διαφεύγειν, οὔτε γὰρ εὐεπίθετος

suprimarea acestui aspect suprimă şi tirania. Dimpotrivă, acest lucru trebuie să rămână drept fundament, iar în celelalte privinţe <tiranul> să acţioneze în mod real sau aparent asumând rolul unui rege bun.

Mai întâi, să pară preocupat de <resursele> publice şi să nu 1314 b
le cheltuiască pe daruri menite să aducă greutăţi mulţimii, de pildă atunci când îşi însuşeşte rezultatele muncii şi efortului lui trudit şi le împarte generos curtezanelor, străinilor şi artiştilor. Dimpotrivă, el ar trebui să facă o dare de seamă privind cele pe care şi le-a însuşit şi ce anume a cheltuit, aşa cum au şi procedat unii dintre tirani, căci el va părea în acest fel mai degrabă un bun administrator decât un tiran. Însă el nu trebuie să se teamă că la un moment dat va fi lipsit de bunuri, de vreme ce este stăpânul cetăţii. În schimb, în cazul tiranilor care lipsesc de acasă, un asemenea procedeu este mai folositor decât să îşi lase averile grămadă, deoarece atunci paznicii lor se vor atinge mai puţin de ele. Pentru tiranii care sunt plecaţi, aceşti paznici sunt mai de temut decât cetăţenii, pentru că aceştia îl însoţesc <în călătorie>, pe când ceilalţi rămân pe loc. Apoi, <tiranul> trebuie să arate că impozitele şi oficiile sunt folosite în vederea administraţiei sau, dacă ar fi nevoie, pentru vremurile de război. În general, el trebuie să treacă drept paznic şi veghetor al celor ce sunt în aparenţă comune, iar nu proprii.

Pe urmă, el nu trebuie să se poarte aspru, ci demn, pentru ca astfel cei care i se înfăţişează să nu resimtă teamă, ci mai degrabă respect. Desigur, acest lucru nu este uşor să se petreacă atunci când există mult dispreţ. Deşi nu este vorba chiar de toate virtuţile, <tiranul> trebuie totuşi să fie preocupat de virtutea războinică[255] şi de a-şi face în această privinţă un renume. Pe urmă, nu numai să nu se vădească faptul că ar abuza de vreunul dintre supuşi, fie el un tânăr sau o tânără, ci nici măcar de vreunul dintre ai lui. În casa lui, femeile să se poarte la fel unele cu altele, pentru că lipsa de măsură a femeilor a condus multe tiranii la pieire.

În privinţa desfătărilor trupeşti, el ar trebui să facă tocmai contrariul a ceea ce fac astăzi unii dintre tirani, care nu numai că se apucă dis-de-dimineaţă şi o ţin aşa zile în şir, ci ei ţin să apară şi în faţa altora făcând aceasta, pentru ca aceia să se uimească de atâta beatitudine şi fericire. Dimpotrivă, ei trebuie să fie mai cu seamă moderaţi, sau de nu, cel puţin să evite faptul de a fi

οὔτ' εὐκαταφρόνητος ὁ νήφων, ἀλλ' ὁ μεθύων, οὐδ' ὁ ἄγρυπνος, ἀλλ' ὁ καθεύδων·

Τοὐναντίον τε ποιητέον τῶν πάλαι λεχθέντων σχεδὸν πάντων, κατασκευάζειν γὰρ δεῖ καὶ κοσμεῖν τὴν πόλιν ὡς ἐπίτροπον ὄντα καὶ μὴ τύραννον· ἔτι δὲ τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς φαίνεσθαι ἀεὶ σπουδάζοντα διαφερόντως, ἧττόν τε γὰρ φοβοῦνται τὸ παθεῖν τι παράνομον ὑπὸ τῶν τοιούτων, ἐὰν
1315 a δεισιδαίμονα νομίζωσιν εἶναι τὸν ἄρχοντα καὶ φροντίζειν τῶν θεῶν, καὶ ἐπιβουλεύουσιν ἧττον ὡς συμμάχους ἔχοντι καὶ τοὺς θεούς, δεῖ δὲ ἄνευ ἀβελτερίας φαίνεσθαι τοιοῦτον· τούς τε ἀγαθοὺς περί τι γιγνομένους τιμᾶν οὕτως ὥστε μὴ νομίζειν ἄν ποτε τιμηθῆναι μᾶλλον ὑπὸ τῶν πολιτῶν αὐτονόμων ὄντων, καὶ τὰς μὲν τοιαύτας τιμὰς ἀπονέμειν αὐτόν, τὰς δὲ κολάσεις δι' ἑτέρων ἀρχόντων καὶ δικαστηρίων. κοινὴ δὲ φυλακὴ πάσης μοναρχίας τὸ μηθένα ποιεῖν ἕνα μέγαν, ἀλλ' εἴπερ, πλείους τηρήσουσι γὰρ ἀλλήλους, ἐὰν δ' ἄρα τινὰ δέῃ ποιῆσαι μέγαν, μή τοι τό γε ἦθος, θρασύν ἐπιθετικώτατον γὰρ τὸ τοιοῦτον ἦθος περὶ πάσας τὰς πράξεις.

Κἂν τῆς δυνάμεώς τινα δοκῇ παραλύειν, ἐκ προσαγωγῆς τοῦτο δρᾶν καὶ μὴ πᾶσαν ἀθρόον ἀφαιρεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν. ἔτι δὲ πάσης μὲν ὕβρεως εἴργεσθαι, παρὰ πάσας δὲ δυοῖν, τῆς τε εἰς τὰ σώματα κολάσεως καὶ τῆς εἰς τὴν ἡλικίαν. μάλιστα δὲ ταύτην ποιητέον τὴν εὐλάβειαν περὶ τοὺς φιλοτίμους· τὴν μὲν γὰρ εἰς τὰ χρήματα ὀλιγωρίαν οἱ φιλοχρήματοι φέρουσι βαρέως, τὴν δ' εἰς ἀτιμίαν οἵ τε φιλότιμοι καὶ οἱ ἐπιεικεῖς τῶν ἀνθρώπων. διόπερ ἢ μὴ χρῆσθαι δεῖ τοῖς τοιούτοις, ἢ τὰς μὲν κολάσεις πατρικῶς φαίνεσθαι ποιούμενον καὶ μὴ δι' ὀλιγωρίαν, τὰς δὲ πρὸς τὴν ἡλικίαν ὁμιλίας δι' ἐρωτικὰς αἰτίας ἀλλὰ μὴ δι' ἐξουσίαν, ὅλως δὲ τὰς δοκούσας ἀτιμίας ἐξωνεῖσθαι μείζοσι τιμαῖς.

Τῶν δ' ἐπιχειρούντων ἐπὶ τὴν τοῦ σώματος διαφθορὰν οὗτοι φοβερώτατοι καὶ δέονται πλείστης φυλακῆς ὅσοι μὴ προαιροῦνται περιποιεῖσθαι τὸ ζῆν διαφθείραντες. διὸ μάλιστα εὐλαβεῖσθαι δεῖ τοὺς ὑβρίζεσθαι νομίζοντας ἢ αὑτοὺς ἢ ὧν κηδόμενοι τυγχάνουσιν· ἀφειδῶς γὰρ ἑαυτῶν ἔχουσιν οἱ διὰ θυμὸν ἐπιχειροῦντες, καθάπερ καὶ

sub privirea altora. Un om serios nu va provoca nici revoltă, nici dispreţ, ci doar un beţivan, şi nici omul care veghează, ci acela care doarme.

Este de făcut contrariul pentru aproape toate cele spuse mai înainte, căci <tiranul> ar trebui să organizeze şi să înfrumuseţeze cetatea ca şi cum el ar fi un epitrop[256], iar nu un tiran. Apoi, în privinţa zeilor, el ar trebui să dea dovadă de un zel mereu diferit <de al celorlalţi>, pentru că este mai mică teama de a suferi o nelegiuire
din partea unora de felul acesta, iar dacă se consideră că suveranul 1315 a
are frică de daimoni şi se preocupă de zei, se va unelti mai puţin contra lui, ca şi cum zeii i-ar lua partea. Dar el trebuie să dea dovadă de acest lucru fără stângăcie. Apoi, să confere onoruri celor care se vor dovedi buni în vreun domeniu, astfel încât aceştia să nu fie de părere că ar primi mai multe onoruri dacă cetăţenii ar fi stăpâni peste legi. Să distribuie el însuşi aceste onoruri, dar pedepsele să le lase în grija celorlalţi magistraţi şi a judecătoriilor. O pază comună a întregii monarhii înseamnă a nu acorda unui singur <ins o funcţie> mare, iar dacă ea este totuşi acordată, atunci să fie dată mai multora, pentru că ei se vor supraveghea reciproc. Dar dacă este totuşi necesară acordarea unei <funcţii> mari unuia singur, acesta să nu aibă un caracter nestăpânit, fiindcă cel înzestrat cu un caracter atât de năvalnic este înclinat spre tot felul de lucruri <pripite>.

Pe de altă parte, dacă doreşte să îndepărteze pe cineva de la putere, să nu îi suprime acestuia întreaga autoritate deodată, ci să facă acest lucru treptat. Apoi, să se păzească de toate excesele şi mai ales de două, anume să dea pedepse corporale şi să abuzeze de cei de vârstă fragedă. Această precauţie trebuie luată mai ales în privinţa celor care ţin la onoare. Asemeni avarilor care îndură cu greu nepăsarea <tiranului> faţă de averile lor, tot aşa sunt, între oameni, şi cei care ţin la onoare, precum şi oamenii de seamă. De aceea, <tiranul> fie trebuie să nu se atingă de acestea, fie să aplice pedepsele asemeni unui părinte, iar nu cu nepăsare. Iar în privinţa relaţiilor cu cei de vârstă fragedă, ele să fie motivate de dragoste, iar nu prin abuz de putere şi, în general, să răscumpere dezonoarea prin onoruri mai mari.

Însă, dintre cei care atentează la integritatea fizică <a tiranului>, cei mai de temut şi cei faţă de care este nevoie de mai multă pază sunt cei care nu ţin la viaţa lor dacă îşi îndeplinesc crima. De aceea este nevoie de precauţie mai cu seamă în cazul celor care se consideră victime ale abuzurilor, fie în privinţa lor înşile, fie a

Ἡράκλειτος εἶπε, *χαλεπὸν* φάσκων *εἶναι θυμῷ μάχεσθαι, ψυχῆς γὰρ ὠνεῖσθαι.*

Ἐπεὶ δ' αἱ πόλεις ἐκ δύο συνεστήκασι μορίων, ἔκ τε τῶν ἀπόρων ἀνθρώπων καὶ τῶν εὐπόρων, μάλιστα μὲν ἀμφοτέρους ὑπολαμβάνειν δεῖ σῴζεσθαι διὰ τὴν ἀρχήν, καὶ τοὺς ἑτέρους ὑπὸ τῶν ἑτέρων ἀδικεῖσθαι μηδέν, ὁπότεροι δ' ἂν ὦσι κρείττους, τούτους ἰδίους μάλιστα ποιεῖσθαι τῆς ἀρχῆς, ὡς, ἂν ὑπάρξῃ τοῦτο τοῖς πράγμασιν, οὔτε δούλων ἐλευθέρωσιν ἀνάγκη ποιεῖσθαι τὸν τύραννον οὔτε ὅπλων παραίρεσιν· ἱκανὸν γὰρ θάτερον μέρος πρὸς τῇ δυνάμει προστιθέμενον ὥστε κρείττους εἶναι τῶν ἐπιτιθεμένων. περίεργον δὲ τὸ λέγειν καθ' ἕκαστον τῶν τοιούτων· ὁ γὰρ σκοπὸς φανερός, ὅτι δεῖ μὴ τυραννικὸν ἀλλ' οἰκονόμον καὶ
1315 b βασιλικὸν εἶναι φαίνεσθαι τοῖς ἀρχομένοις καὶ μὴ σφετεριστὴν ἀλλ' ἐπίτροπον, καὶ τὰς μετριότητας τοῦ βίου διώκειν, μὴ τὰς ὑπερβολάς, ἔτι δὲ τοὺς μὲν γνωρίμους καθομιλεῖν, τοὺς δὲ πολλοὺς δημαγωγεῖν. ἐκ γὰρ τούτων ἀναγκαῖον οὐ μόνον τὴν ἀρχὴν εἶναι καλλίω καὶ ζηλωτοτέραν τῷ βελτιόνων ἄρχειν καὶ μὴ τεταπεινωμένων μηδὲ μισούμενον καὶ φοβούμενον διατελεῖν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχὴν εἶναι πολυχρονιωτέραν, ἔτι δ' αὐτὸν διακεῖσθαι κατὰ τὸ ἦθος ἤτοι καλῶς πρὸς ἀρετὴν ἢ ἡμίχρηστον ὄντα, καὶ μὴ πονηρὸν ἀλλ' ἡμιπόνηρον.

μ.

Καίτοι πασῶν ὀλιγοχρονιώταται τῶν πολιτειῶν εἰσιν ὀλιγαρχία καὶ τυραννίς. πλεῖστον γὰρ ἐγένετο χρόνον ἡ περὶ Σικυῶνα τυραννίς, ἡ τῶν Ὀρθαγόρου παίδων καὶ αὐτοῦ Ὀρθαγόρου· ἔτη δ' αὕτη διέμεινεν ἑκατόν. τούτου δ' αἴτιον ὅτι τοῖς ἀρχομένοις ἐχρῶντο μετρίως καὶ πολλὰ τοῖς νόμοις ἐδούλευον, καὶ διὰ τὸ πολεμικὸς γενέσθαι Κλεισθένης οὐκ ἦν εὐκαταφρόνητος, καὶ τὰ πολλὰ ταῖς ἐπιμελείαις ἐδημαγώγουν. λέγεται γοῦν Κλεισθένης τὸν ἀποκρίναντα τῆς νίκης αὐτὸν ὡς ἐστεφάνωσεν· ἔνιοι δ' εἰκόνα φασὶν εἶναι τοῦ κρίναντος οὕτως τὸν ἀνδριάντα τὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ καθήμενον. φασὶ δὲ καὶ Πεισίστρατον ὑπομεῖναί

apropiaţilor lor. Căci aceia care întreprind ceva din pasiune se dăruiesc fără rezerve, conform spusei lui Heraclit, care susţinea că *„este dificil să lupţi cu pasiunea, pentru că ea plăteşte cu sufletul"*[257].

Pentru că cetăţile sunt compuse din două părţi, adică din oameni săraci şi din cei bogaţi, este foarte important ca şi unii şi ceilalţi să accepte faptul că menţinerea lor depinde în mod necesar de putere, şi să nu îşi provoace nedreptăţi unii altora, pentru ca <tiranul> să îi poată aduce la putere pe aceia dintre ei care ar fi mai puternici. Astfel, dacă acest lucru se petrece în interesul <vreuneia din părţi>, atunci tiranul nu va fi silit să elibereze din sclavi şi nici să treacă la confiscarea armelor. Căci este destul ca el să alăture puterii sale una dintre părţi, pentru a deveni mai puternic decât cea oponentă. Dar expunerea amănunţită a acestora este lipsită de sens, căci este evident care trebuie să fie scopul tiranului: să apară în faţa supuşilor ca un gospodar şi un rege, iar nu ca un tiran, ca un 1315 b administrator şi nu ca unul ce îşi însuşeşte bunurile acestora, ca unul ce îşi rânduieşte viaţa cu moderaţie, iar nu în excese şi, de asemenea, ca unul ce are bune relaţii cu elitele şi este un sfetnic al demosului[258] cel numeros. Nu numai că prin acestea puterea va deveni mai bună şi mai de invidiat ci, întrucât se exercită asupra unor <oameni> mai buni, iar nu peste unii umili, care îl urăsc şi se tem de el, puterea lui va fi mai durabilă. Chiar şi el va fi mai predispus la o putere virtuoasă. Adică, fiind pe jumătate vrednic, el nu va fi rău decât pe jumătate.

XII.

Şi totuşi, dintre toate constituţiile, oligarhia şi tirania durează cel mai puţin. Tirania lui Orthagoras şi a fiilor săi a durat la Sicyon mai mult timp, şi anume o sută de ani[259]. Cauza acestui fapt a fost tratarea moderată a supuşilor, iar în multe cazuri ei au slujit legea. Când Clisthene a devenit un războinic, el nu era demn de dispreţ, şi <aceşti tirani> au îndrumat demosul pe calea onorurilor. Se spune despre Clisthene că a oferit laurii arbitrului care îl lipsise de victoria <la întreceri>. Unii spun că statuia aceea din *agora* care înfăţişează un bărbat ar fi a acelui arbitru. Se spune că şi Pisistrate a acceptat să fie chemat în judecată în areopag. În al doilea rând <se clasează

ποτε προσκληθέντα δίκην εἰς Ἄρειον πάγον. δευτέρα δὲ περὶ Κόρινθον ἡ τῶν Κυψελιδῶν· καὶ γὰρ αὕτη διετέλεσεν ἔτη τρία καὶ ἑβδομήκοντα καὶ ἓξ μῆνας· Κύψελος μὲν γὰρ ἐτυράννησεν ἔτη τριάκοντα, Περίανδρος δὲ τετταράκοντα καὶ ἥμισυ, Ψαμμίτιχος δ' ὁ Γόργου τρία ἔτη. τὰ δ' αἴτια ταὐτὰ καὶ ταύτης· ὁ μὲν γὰρ Κύψελος δημαγωγὸς ἦν καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν διετέλεσεν ἀδορυφόρητος, Περίανδρος δ' ἐγένετο μὲν τυραννικός, ἀλλὰ πολεμικός. τρίτη δ' ἡ τῶν Πεισιστρατιδῶν Ἀθήνησιν. οὐκ ἐγένετο δὲ συνεχής· δὶς γὰρ ἔφυγε Πεισίστρατος τυραννῶν· ὥστ' ἐν ἔτεσι τριάκοντα καὶ τρισὶν ἑπτακαίδεκα ἔτη τούτων ἐτυράννησεν, ὀκτωκαίδεκα δὲ οἱ παῖδες, ὥστε τὰ πάντα ἐγένετο ἔτη τριάκοντα καὶ πέντε. τῶν δὲ λοιπῶν ἡ περὶ Ἱέρωνα καὶ Γέλωνα περὶ Συρακούσας. ἔτη δ' οὐδ' αὕτη πολλὰ διέμεινεν, ἀλλὰ τὰ σύμπαντα δυεῖν δέοντα εἴκοσι· Γέλων μὲν γὰρ ἑπτὰ τυραννήσας τῷ ὀγδόῳ τὸν βίον ἐτελεύτησεν, δέκα δ' Ἱέρων, Θρασύβουλος δὲ τῷ ἑνδεκάτῳ μηνὶ ἐξέπεσεν. αἱ δὲ πολλαὶ τῶν τυραννίδων ὀλιγοχρόνιαι πᾶσαι γεγόνασι παντελῶς.

Τὰ μὲν οὖν περὶ τὰς πολιτείας καὶ τὰ περὶ τὰς μοναρχίας, ἐξ ὧν τε φθείρονται καὶ πάλιν σῴζονται, 1316 a σχεδὸν εἴρηται περὶ πάντων. ἐν δὲ τῇ Πολιτείᾳ λέγεται μὲν περὶ τῶν μεταβολῶν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους, οὐ μέντοι λέγεται καλῶς. τῆς τε γὰρ ἀρίστης πολιτείας καὶ πρώτης οὔσης οὐ λέγει τὴν μεταβολὴν ἰδίως. φησὶ γὰρ αἴτιον εἶναι τὸ μὴ μένειν μηθὲν ἀλλ' ἔν τινι περιόδῳ μεταβάλλειν, ἀρχὴν δ' εἶναι τούτων *ὧν ἐπίτριτος πυθμὴν πεμπάδι συζυγεὶς δύο ἁρμονίας παρέχεται,* λέγων ὅταν ὁ τοῦ διαγράμματος ἀριθμὸς τούτου γένηται στερεός, ὡς τῆς φύσεώς ποτε φυούσης φαύλους καὶ κρείττους τῆς παιδείας, τοῦτο μὲν οὖν αὐτὸ λέγων ἴσως οὐ κακῶς, ἐνδέχεται γὰρ εἶναί τινας οὓς παιδευθῆναι καὶ γενέσθαι σπουδαίους ἄνδρας ἀδύνατον, ἀλλ' αὕτη τί ἂν ἴδιος εἴη μεταβολὴ τῆς ὑπ' ἐκείνου λεγομένης ἀρίστης πολιτείας μᾶλλον ἢ τῶν ἄλλων πασῶν καὶ τῶν γιγνομένων πάντων; καὶ διά γε τὸν χρόνον, δι' ὃν λέγει πάντα μεταβάλλειν, καὶ τὰ μὴ ἅμα ἀρξάμενα γίγνεσθαι ἅμα μεταβάλλει, οἷον εἰ τῇ προτέρᾳ ἡμέρᾳ ἐγένετο τῆς τροπῆς, ἅμα ἄρα μεταβάλλει; πρὸς δὲ τούτοις διὰ τίν' αἰτίαν ἐκ ταύτης εἰς τὴν Λακωνικὴν μεταβάλλει; πλεονάκις γὰρ εἰς τὴν ἐναντίαν μεταβάλλουσι πᾶσαι αἱ πολιτεῖαι ἢ τὴν σύνεγγυς.

tirania> Cypselizilor din Corint[260], care a durat şaptezeci şi trei de ani şi şase luni, căci Cypselos a fost tiran treizeci de ani, Periandros patruzeci de ani şi jumătate[261], iar Psammitichos, fiul lui Gorgos, trei ani. Cauzele sunt aceleaşi, căci Cypselos a fost un conducător al demosului şi nu a întreţinut o gardă cât timp a fost la putere, pe când Periandros a fost atât un tiran cât şi un războinic. În al treilea rând vine tirania Pisistraţilor la Athena[262], care nu a fost continuă. Pisistratos a fost izgonit de două ori pe când era tiran, astfel încât el a fost tiran timp de şaptesprezece ani, într-un interval de treizeci şi trei de ani, iar fiii lui optsprezece ani, ceea ce înseamnă cu totul treizeci şi cinci de ani. Printre cele rămase, sunt şi tiraniile lui Hieron şi Gelon de la Siracusa[263]. Ele nu au durat mult timp, ci în total optsprezece ani, căci Gelon a fost tiran şapte ani şi a murit în al optulea, iar Hieron zece ani. Thrasybulos a fost alungat în al unsprezecelea an. Însă cele mai multe dintre tiranii au durat în general puţin timp.

Am prezentat aşadar aproape toate cauzele pieirii şi menţinerii constituţiilor şi a monarhiilor. În *Republica*, Socrate se referă la schimbările <constituţionale>, dar o face incorect, deoarece el pretinde că în constituţia care este cea mai bună şi care ocupă primul loc nu există o schimbare proprie. El invocă motivul că nimic nu este persistent, ci se schimbă la un anumit interval de timp, al cărui principiu constă în acestea: „*Radicalul epitrit al acestora, căsătorit cu cinciul, oferă două armonii*"[264]. El spune că atunci când numărul figurii obţinute devine astfel solid[265], natura realizează fiinţe degenerate şi potrivnice educaţiei. Desigur, cel care spune aceasta nu greşeşte implicit, pentru că se găsesc <inşi> care să nu poată fi educaţi şi să devină bărbaţi vrednici. Dar de ce ar fi aceasta schimbarea proprie constituţiei despre care se spune că este cea mai bună, mai degrabă decât a tuturor celorlalte şi tuturor celor supuse devenirii? Oare lucrurile nenăscute simultan se schimbă totuşi simultan datorită timpului, din cauza căruia el spune că se schimbă toate? De exemplu, dacă un lucru se naşte cu o zi înaintea încheierii ciclului, el ar intra în schimbare o dată cu celelalte? Pe lângă acestea, oare de ce ar fi constituţia laconiană <cea mai bună>? Căci toate constituţiile se schimbă cel mai adesea în cea contrară decât în cea vecină.

Ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τῶν ἄλλων μεταβολῶν. ἐκ γὰρ τῆς Λακωνικῆς, φησί, μεταβάλλει εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν, ἐκ δὲ ταύτης εἰς δημοκρατίαν, εἰς τυραννίδα δὲ ἐκ δημοκρατίας. καίτοι καὶ ἀνάπαλιν μεταβάλλουσιν, οἷον ἐκ δήμου εἰς ὀλιγαρχίαν, καὶ μᾶλλον ἢ εἰς μοναρχίαν. ἔτι δὲ τυραννίδος οὐ λέγει οὔτ' εἰ ἔσται μεταβολὴ οὔτ' εἰ μὴ ἔσται, διὰ τίν' αἰτίαν καὶ εἰς ποίαν πολιτείαν, τούτου δ' αἴτιον ὅτι οὐ ῥᾳδίως ἂν εἶχε λέγειν· ἀόριστον γάρ, ἐπεὶ κατ' ἐκεῖνον δεῖ εἰς τὴν πρώτην καὶ τὴν ἀρίστην· οὕτω γὰρ ἂν ἐγίγνετο συνεχὲς καὶ κύκλος. ἀλλὰ μεταβάλλει καὶ εἰς τυραννίδα τυραννίς, ὥσπερ ἡ Σικυῶνος ἐκ τῆς Μύρωνος εἰς τὴν Κλεισθένους, καὶ εἰς ὀλιγαρχίαν, ὥσπερ ἡ ἐν Χαλκίδι ἡ Ἀντιλέοντος, καὶ εἰς δημοκρατίαν, ὥσπερ ἡ τῶν Γέλωνος ἐν Συρακούσαις, καὶ εἰς ἀριστοκρατίαν, ὥσπερ ἡ Χαρίλλου ἐν Λακεδαίμονι, καὶ ἡ ἐν Καρχηδόνι. καὶ εἰς τυραννίδα μεταβάλλει ἐξ ὀλιγαρχίας, ὥσπερ ἐν Σικελίᾳ σχεδὸν αἱ πλεῖσται τῶν ἀρχαίων, ἐν Λεοντίνοις εἰς τὴν Παναιτίου τυραννίδα καὶ ἐν Γέλᾳ εἰς τὴν Κλεάνδρου καὶ ἐν Ῥηγίῳ εἰς τὴν Ἀναξιλάου καὶ ἐν ἄλλαις πολλαῖς πόλεσιν ὡσαύτως.

Ἄτοπον δὲ καὶ τὸ οἴεσθαι εἰς ὀλιγαρχίαν διὰ τοῦτο μεταβάλλειν ὅτι φιλοχρήματοι καὶ χρηματισταὶ οἱ ἐν ταῖς 1316 b ἀρχαῖς, ἀλλ' οὐχ ὅτι οἱ πολὺ ὑπερέχοντες ταῖς οὐσίαις οὐ δίκαιον οἴονται εἶναι ἴσον μετέχειν τῆς πόλεως τοὺς κεκτημένους μηθὲν τοῖς κεκτημένοις· ἐν πολλαῖς τε ὀλιγαρχίαις οὐκ ἔξεστι χρηματίζεσθαι, ἀλλὰ νόμοι εἰσὶν οἱ κωλύοντες, ἐν Καρχηδόνι δὲ δημοκρατουμένῃ χρηματίζονται καὶ οὔπω μεταβεβλήκασιν.

Ἄτοπον δὲ καὶ τὸ φάναι δύ πόλεις εἶναι τὴν ὀλιγαρχικήν, πλουσίων καὶ πενήτων. τί γὰρ αὕτη μᾶλλον τῆς Λακωνικῆς πέπονθεν ἢ ὁποιασοῦν ἄλλης, οὗ μὴ πάντες κέκτηνται ἴσα ἢ μὴ πάντες ὁμοίως εἰσὶν ἀγαθοὶ ἄνδρες; οὐδενὸς δὲ πενεστέρου γενομένου ἢ πρότερον οὐδὲν ἧττον μεταβάλλουσιν εἰς δῆμον ἐξ ὀλιγαρχίας, ἂν γένωνται πλείους οἱ ἄποροι, καὶ ἐκ δήμου εἰς ὀλιγαρχίαν, ἐὰν κρεῖττον ᾖ τοῦ πλήθους τὸ εὔπορον καὶ οἱ μὲν ἀμελῶσιν οἱ δὲ προσέχωσι τὸν νοῦν. πολλῶν τε οὐσῶν αἰτιῶν δι' ὧν γίγνονται αἱ μεταβολαί, οὐ λέγει ἀλλὰ μίαν, ὅτι ἀσωτευόμενοι κατατοκιζόμενοι γίγνονται πένητες, ὡς ἐξ

Acelaşi argument se aplică şi în privinţa altor schimbări: el spune că are loc o schimbare de la cea laconiană la oligarhie, de aici la democraţie, iar de la democraţie la tiranie[266]. Totuşi, există şi schimbarea în sens invers, de exemplu de la democraţie la oligarhie, şi mai degrabă decât la monarhie. Pe urmă, în privinţa tiraniei, el nu spune nici dacă va fi nici dacă nu va fi supusă schimbării, din ce motiv şi spre ce fel de constituţie. Cauza <tăcerii> este că schimbarea este dificil de precizat, deoarece ea este nedeterminată, întrucât, în opinia lui <Socrate, tirania se schimbă în constituţia> primă şi cea mai bună, iar acest lucru ar fi continuu şi circular. Dar o tiranie se mai schimbă şi într-o <altă> tiranie, aşa cum la Sycion ea a trecut de la Myron la Clisthene, sau într-o oligarhie, aşa cum a fost la Chalcis <tirania> lui Antileon, şi într-o democraţie, aşa ca la Siracusa <tirania> celor din jurul lui Gelon, şi într-o aristocraţie, ca aceea a lui Charilaos din Lacedemonia, sau aşa ca la Carthagina. Schimbarea se mai face şi de la oligarhie la tiranie, aşa cum s-a întâmplat în Sicilia cu aproape cele mai multe dintre vechile <oligarhii>, la Leontinoi s-a ajuns la tirania lui Panaitios, la Gela s-a ajuns la tirania lui Cleandros, la Rhegion, la <tirania> lui Anaxilaos, şi în multe cetăţi în acelaşi fel.

Este însă ciudat să se considere că o schimbare are loc spre oligarhie deoarece magistraţii sunt avari şi se ocupă de câştig, iar nu pentru că cei cu mult superiori în averi consideră că este nedrept 1316 b
să participe la puterea politică în mod egal cei avuţi şi cei lipsiţi de avere. În anumite oligarhii nici nu este permis ca ei să se ocupe de câştig, ci există legi care împiedică aceasta. Totuşi, la Carthagina există un regim democratic şi se realizează câştiguri, dar nu a avut loc nici o schimbare.

Este ciudat şi faptul de a spune că există două cetăţi oligarhice, una a bogaţilor şi alta a săracilor. Ce ar trebui spus atunci despre cea laconiană sau despre oricare alta în care nu toţi au averi egale, deşi nu toţi sunt în aceeaşi măsură destoinici? Chiar dacă nimeni nu a devenit mai sărac decât înainte, totuşi nu mai puţin vor avea loc treceri de la oligarhie la democraţie, dacă săracii s-au înmulţit, precum şi de la democraţie la oligarhie, dacă cei bogaţi sunt mai puternici decât mulţimea, iar cei din urmă nu se preocupă de starea actuală, pe când primii o urmăresc atent. Deşi există multe motive pentru care se produc schimbările, <Socrate> se referă la unul singur, anume sărăcirea datorată vieţii de risipă şi uzurii, ca şi cum

ἀρχῆς πλουσίων ὄντων πάντων ἢ τῶν πλείστων. τοῦτο δ' ἐστὶ ψεῦδος· ἀλλ' ὅταν μὲν τῶν ἡγεμόνων τινὲς ἀπολέσωσι τὰς οὐσίας, καινοτομοῦσιν, ὅταν δὲ τῶν ἄλλων, οὐθὲν γίγνεται δεινόν, καὶ μεταβάλλουσιν οὐθὲν μᾶλλον οὐδὲ τότε εἰς δῆμον ἢ εἰς ἄλλην πολιτείαν. ἔτι δὲ κἂν τιμῶν μὴ μετέχωσιν, κἂν ἀδικῶνται ἢ ὑβρίζωνται, στασιάζουσι καὶ μεταβάλλουσι τὰς πολιτείας, κἂν μὴ καταδαπανήσωσι τὴν οὐσίαν, διὰ τὸ ἐξεῖναι ὅ τι ἂν βούλωνται ποιεῖν· οὗ αἰτίαν τὴν ἄγαν ἐλευθερίαν εἶναί φησιν. πλειόνων δ' οὐσῶν ὀλιγαρχιῶν καὶ δημοκρατιῶν, ὡς μιᾶς οὔσης ἑκατέρας λέγει τὰς μεταβολὰς ὁ Σωκράτης.

la început toţi sau majoritatea ar fi fost bogaţi. Or, acest lucru este fals, pentru că atunci când unii dintre conducători şi pierd averile, atunci ei propun reforme, însă când aceasta li se întâmplă altora, nu se produce nimic de seamă şi nu se produce nici o schimbare îndreptată mai degrabă spre democraţie sau spre vreo altă constituţie. Iar apoi, dacă <cetăţenii> nu participă la funcţii, dacă sunt supuşi nedreptăţilor şi abuzurilor, ei se revoltă şi schimbă constituţia, chiar dacă nu şi-au risipit averile, pentru că sunt liberi să facă ce vor. Iar Socrate susţine drept cauză excesul de libertate. Deşi există mai multe oligarhii şi democraţii, Socrate se referă la schimbările fiecăreia ca şi cum ar fi câte una singură.

Βίβλιον Ζ

α.

Πόσαι μὲν οὖν διαφοραὶ καὶ τίνες τοῦ τε βουλευτικοῦ καὶ κυρίου τῆς πολιτείας καὶ τῆς περὶ τὰς ἀρχὰς τάξεως καὶ περὶ δικαστηρίων, καὶ ποία πρὸς ποίαν συντέτακται πολιτείαν, ἔτι δὲ περὶ φθορᾶς τε καὶ σωτηρίας τῶν πολιτειῶν, ἐκ ποίων τε γίνεται καὶ διὰ τίνας αἰτίας, εἴρηται πρότερον· ἐπεὶ δὲ τετύχηκεν εἴδη πλείω δημοκρατίας ὄντα καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως πολιτειῶν, ἅμα τε περὶ ἐκείνων εἴ τι λοιπόν, οὐ χεῖρον ἐπισκέψασθαι, καὶ τὸν οἰκεῖον καὶ τὸν συμφέροντα τρόπον ἀποδοῦναι πρὸς ἑκάστην. ἔτι δὲ καὶ τὰς συναγωγὰς αὐτῶν τῶν εἰρημένων 1317 a ἐπισκεπτέον πάντων τῶν τρόπων· ταῦτα γὰρ συνδυαζόμενα ποιεῖ τὰς πολιτείας ἐπαλλάττειν, ὥστε ἀριστοκρατίας τε ὀλιγαρχικὰς εἶναι καὶ πολιτείας δημοκρατικωτέρας. λέγω δὲ τοὺς συνδυασμοὺς οὓς δεῖ μὲν ἐπισκοπεῖν, οὐκ ἐσκεμμένοι δ' εἰσὶ νῦν, οἷον ἂν τὸ μὲν βουλευόμενον καὶ τὸ περὶ τὰς ἀρχαιρεσίας ὀλιγαρχικῶς ᾖ συντεταγμένον, τὰ δὲ περὶ τὰ δικαστήρια ἀριστοκρατικῶς, ἢ ταῦτα μὲν καὶ τὸ περὶ τὸ βουλευόμενον ὀλιγαρχικῶς, ἀριστοκρατικῶς δὲ τὸ περὶ τὰς ἀρχαιρεσίας, ἢ κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον μὴ πάντα συντεθῇ τὰ τῆς πολιτείας οἰκεῖα.

Cartea a VI-a

I.

Am arătat mai înainte, aşadar, câte forme de putere deliberativă, de suveranitate asupra constituţiei, de sisteme de magistraturi şi de judecătorii există şi care sunt ele, apoi care se potriveşte cărei constituţii. <Am arătat pe urmă>, în privinţa pieirii şi menţinerii constituţiilor, în ce situaţii şi din ce cauză se produc ele[267]. Dar pentru că s-a întâmplat să existe mai multe tipuri de democraţii, nu ar fi rău să cercetăm, la fel ca pentru alte constituţii, totodată dacă a mai rămas ceva <neclar> în privinţa lor şi să îi conferim fiecăreia caracterul ei propriu şi util. Apoi, trebuie să cercetăm alcătuirile diferite ale celor menţionate, deoarece combinarea 1317 a
lor determină constituţiile să treacă de la un tip la altul, astfel încât o aristocraţie să fie oligarhică iar un regim constituţional să fie mai democratic. Mă refer la nişte combinări care trebuie studiate, dar care nu au fost cercetate deocamdată, astfel încât să nu se întrunească toate părţile care ar fi proprii constituţiei: de exemplu, dacă puterea deliberativă şi aceea care îi alege pe magistraţi ar putea fi alcătuite în mod oligarhic, pe când judecătoriile <să fie alcătuite> aristocratic, sau acestea şi puterea deliberativă să fie alcătuite oligarhic, însă alegerea magistraţilor să fie aristocratică, sau într-un alt mod.

Ποία μὲν οὖν δημοκρατία πρὸς ποίαν ἁρμόττει πόλιν, ὡσαύτως δὲ καὶ ποία τῶν ὀλιγαρχιῶν ποίῳ πλήθει, καὶ τῶν λοιπῶν δὲ πολιτειῶν τίς συμφέρει τίσιν, εἴρηται πρότερον. ὅμως δὲ δεῖ γενέσθαι δῆλον μὴ μόνον ποία τούτων τῶν πολιτειῶν ἀρίστη ταῖς πόλεσιν, ἀλλὰ καὶ πῶς δεῖ κατασκευάζειν καὶ ταύτας καὶ τὰς ἄλλας, ἐπέλθωμεν συντόμως. καὶ πρῶτον περὶ δημοκρατίας εἴπωμεν· ἅμα γὰρ καὶ περὶ τῆς ἀντικειμένης πολιτείας φανερόν, αὕτη δ' ἐστὶν ἣν καλοῦσί τινες ὀλιγαρχίαν.

Ληπτέον δὲ πρὸς ταύτην τὴν μέθοδον πάντα τὰ δημοτικὰ καὶ τὰ δοκοῦντα ταῖς δημοκρατίαις ἀκολουθεῖν· ἐκ γὰρ τούτων συντιθεμένων τὰ τῆς δημοκρατίας εἴδη γίνεσθαι συμβαίνει, καὶ πλείους δημοκρατίας μιᾶς εἶναι καὶ διαφόρους. δύο γάρ εἰσιν αἰτίαι δι' ἅσπερ αἱ δημοκρατίαι πλείους εἰσί, πρῶτον μὲν ἡ λεχθεῖσα πρότερον, ὅτι διάφοροι οἱ δῆμοι, γίνεται γὰρ τὸ μὲν γεωργικὸν πλῆθος, τὸ δὲ βάναυσον καὶ θητικόν· ὧν τοῦ πρώτου τῷ δευτέρῳ προσλαμβανομένου, καὶ τοῦ τρίτου πάλιν τοῖς ἀμφοτέροις, οὐ μόνον διαφέρει τῷ βελτίω καὶ χείρω γίνεσθαι τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ καὶ τῷ μὴ τὴν αὐτήν, δευτέρα δὲ περὶ ἧς νῦν λέγομεν. τὰ γὰρ ταῖς δημοκρατίαις ἀκολουθοῦντα καὶ δοκοῦντ' εἶναι τῆς πολιτείας οἰκεῖα ταύτης ποιεῖ συντιθέμενα τὰς δημοκρατίας ἑτέρας· τῇ μὲν γὰρ ἐλάττω, τῇ δ' ἀκολουθήσει πλείονα, τῇ δ' ἅπαντα ταῦτα. χρήσιμον δ' ἕκαστον αὐτῶν γνωρίζειν πρός τε τὸ κατασκευάζειν ἣν ἄν τις αὐτῶν τύχῃ βουλόμενος, καὶ πρὸς τὰς διορθώσεις. ζητοῦσι μὲν γὰρ οἱ τὰς πολιτείας καθιστάντες ἅπαντα τὰ οἰκεῖα συναγαγεῖν πρὸς τὴν ὑπόθεσιν, ἁμαρτάνουσι δὲ τοῦτο ποιοῦντες, καθάπερ ἐν τοῖς περὶ τὰς φθορὰς καὶ τὰς σωτηρίας τῶν πολιτειῶν εἴρηται πρότερον. νυνὶ δὲ τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ ἤθη καὶ ὧν ἐφίενται λέγωμεν.

β.

Ὑπόθεσις μὲν οὖν τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας ἐλευθερία. τοῦτο γὰρ λέγειν εἰώθασιν, ὡς ἐν μόνῃ τῇ πολιτείᾳ ταύτῃ μετέχοντας ἐλευθερίας· τούτου γὰρ στοχάζεσθαί

Am spus mai înainte ce fel de democrație se potrivește cărei cetăți anume și, în același fel, care dintre oligarhii <este adecvată> unei mulțimi anume, iar dintre celelalte rămase care și cui anume îi este folositoare. Dar, pentru că trebuie să se clarifice nu numai care dintre aceste constituții sunt cele mai bune pentru <anumite> cetăți, ci și cum anume trebuie să fie stabilite și ele și celelalte, să spunem pe scurt toate acestea. Iar mai întâi să vorbim despre democrație, fiindcă se vor clarifica simultan și unele aspecte privind constituția opusă, adică cea numită de unii oligarhie.

Pentru un asemenea procedeu, trebuie să sesizăm toate aspectele care țin de democrație și cele care par să însoțească democrațiile. Căci se întâmplă ca prin compunerea acestora să se realizeze diferitele tipuri de democrație, precum și faptul că există mai multe forme diferite ale unei singure democrații. Căci există două cauze care multiplică democrațiile: prima este cea numită anterior, anume aceea că demosurile sunt diferite, căci există o mulțime a agricultorilor, una a lucrătorilor și plebea. Dacă prima dintre ele se alătură celei de-a doua, iar cea de-a treia celorlalte două, nu numai că democrația se va diferenția spre mai rău sau spre mai bine, ci ea va deveni chiar altceva. A doua <cauză> este aceea la care ne referim acum. Căci atât aspectele accidentale cât și cele care par a fi proprii acestei constituții, o dată alăturate, determină democrații diverse: una va avea mai puțin <din aceste aspecte>, alta va fi însoțită de mai multe, iar alta le va avea pe toate. Este utilă cunoașterea fiecăreia, pentru a stabili care dintre ele este întâmplător cea dorită și, de asemenea, pentru a le îndrepta <pe celelalte>. Căci întemeietorii constituțiilor caută să reunească proprietățile care revin <constituției> întemeiate. Însă cei care fac aceasta greșesc, așa cum s-a spus anterior[268] în cele dedicate pieirii și menținerii constituțiilor. Să ne referim însă acum la principiile, moravurile și scopurile acestora.

II.

Fundamentul constituției democratice este libertatea. Există obiceiul de a spune acest lucru pentru că aceasta este și singura constituție în care <cetățenii> participă la libertate, deoarece se

1317 b φασι πᾶσαν δημοκρατίαν· ἐλευθερίας δὲ ἓν μὲν τὸ ἐν μέρει ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν. καὶ γὰρ τὸ δίκαιον τὸ δημοτικὸν τὸ ἴσον ἔχειν ἐστὶ κατὰ ἀριθμὸν ἀλλὰ μὴ κατ' ἀξίαν, τούτου δ' ὄντος τοῦ δικαίου τὸ πλῆθος ἀναγκαῖον εἶναι κύριον, καὶ ὅ τι ἂν δόξῃ τοῖς πλείοσι, τοῦτ' εἶναι τέλος καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ δίκαιον· φασὶ γὰρ δεῖν ἴσον ἔχειν ἕκαστον τῶν πολιτῶν· ὥστε ἐν ταῖς δημοκρατίαις συμβαίνει κυριωτέρους εἶναι τοὺς ἀπόρους τῶν εὐπόρων· πλείους γάρ εἰσι, κύριον δὲ τὸ τοῖς πλείοσι δόξαν. ἓν μὲν οὖν τῆς ἐλευθερίας σημεῖον τοῦτο, ὃν τίθενται πάντες οἱ δημοτικοὶ τῆς πολιτείας ὅρον· ἓν δὲ τὸ ζῆν ὡς βούλεταί τις. τοῦτο γὰρ τῆς ἐλευθερίας ἔργον εἶναί φασιν, εἴπερ τοῦ δουλεύοντος τὸ ζῆν μὴ ὡς βούλεται. τῆς μὲν οὖν δημοκρατίας ὅρος οὗτος δεύτερος· ἐντεῦθεν δ' ἐλήλυθε τὸ μὴ ἄρχεσθαι, μάλιστα μὲν ὑπὸ μηθενός, εἰ δὲ μή, κατὰ μέρος, καὶ συμβάλλεται ταύτῃ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τὴν κατὰ τὸ ἴσον.

Τούτων δ' ὑποκειμένων καὶ τοιαύτης οὔσης τῆς ἀρχῆς τὰ τοιαῦτα δημοτικά· τὸ αἱρεῖσθαι τὰς ἀρχὰς πάντας ἐκ πάντων, τὸ ἄρχειν πάντας μὲν ἑκάστου ἕκαστον δ' ἐν μέρει πάντων, τὸ κληρωτὰς εἶναι τὰς ἀρχὰς ἢ πάσας ἢ ὅσαι μὴ ἐμπειρίας δέονται καὶ τέχνης, τὸ μὴ ἀπὸ τιμήματος μηθενὸς εἶναι τὰς ἀρχὰς ἢ ὅτι μικροτάτου, τὸ μὴ δὶς τὸν αὐτὸν ἄρχειν μηδεμίαν ἢ ὀλιγάκις ἢ ὀλίγας ἔξω τῶν κατὰ πόλεμον, τὸ ὀλιγοχρονίους εἶναι τὰς ἀρχὰς ἢ πάσας ἢ ὅσας ἐνδέχεται, τὸ δικάζειν πάντας καὶ ἐκ πάντων καὶ περὶ πάντων, ἢ περὶ τῶν πλείστων καὶ τῶν μεγίστων καὶ τῶν κυριωτάτων, οἷον περὶ εὐθυνῶν καὶ πολιτείας καὶ τῶν ἰδίων συναλλαγμάτων, τὸ τὴν ἐκκλησίαν κυρίαν εἶναι πάντων, ἀρχὴν δὲ μηδεμίαν μηθενὸς ἢ ὅτι ὀλιγίστων ἢ τῶν μεγίστων κυρίαν.

Τῶν δ' ἀρχῶν δημοτικώτατον βουλή, ὅπου μὴ μισθοῦ εὐπορία πᾶσιν· ἐνταῦθα γὰρ ἀφαιροῦνται καὶ ταύτης τῆς ἀρχῆς τὴν δύναμιν· εἰς αὑτὸν γὰρ ἀνάγει τὰς κρίσεις πάσας ὁ δῆμος εὐπορῶν μισθοῦ, καθάπερ εἴρηται πρότερον ἐν τῇ μεθόδῳ τῇ πρὸ ταύτης, ἔπειτα τὸ μισθοφορεῖν μάλιστα μὲν πάντας, ἐκκλησίαν δικαστήρια ἀρχάς, εἰ δὲ μή, τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ δικαστήρια καὶ τὴν βουλὴν καὶ τὰς

spune că orice democrație tinde spre aceasta. Un mod de libertate este 1317 b faptul de a guverna și de a fi guvernat alternativ. Apoi, dreptatea democratică înseamnă o egalitate numerică, iar nu una după merit, iar cu o asemenea dreptate este necesar ca mulțimea să fie suverană, iar opinia celor mulți să reprezinte scopul și dreptatea, căci ei susțin că fiecare dintre cetățeni trebuie să aibă o parte egală. Așa se întâmplă ca, în democrații, săracii să fie suveranii celor bogați, căci ei sunt mai mulți, iar opinia majorității este suverană. Așadar, unul dintre semnele libertății este faptul că toți democrații o propun pe aceasta drept definitorie pentru constituție, iar un alt <semn> este faptul de a-și trăi viața fiecare după plac. Ei spun că aceasta este funcția libertății, de vreme ce a fi sclav înseamnă a nu-și duce viața după plac. Acesta este așadar al doilea aspect care definește democrația. De aici a provenit și <dorința> de a nu fi guvernat de nimeni, pe cât este posibil, iar dacă aceasta nu se poate, atunci <guvernarea să aibă loc> pe rând. Iar acest lucru este conform cu libertatea în sens de egalitate.

După ce am stabilit aceste aspecte de bază, dacă acesta este principiul <democrației>, atunci sunt democratice trăsăturile care urmează: alegerea tuturor magistraților dintre toți <cetățenii>; guvernarea tuturor de către fiecare și a fiecăruia de către toți alternativ; magistraturile să fie trase la sorți, fie toate, fie unele care nu au nevoie de experiență sau de specializare; să nu existe un venit cerut pentru magistraturi sau ele să fie foarte mici; să nu ocupe unul singur două magistraturi, sau <aceasta să se petreacă> rareori și în situații puține, cu excepția funcțiilor militare[269]; magistraturile să fie stabilite pe timp scurt, fie toate, fie atâtea câte este cu putință; accesul tuturor la judecăți, iar <judecătorii să provină> din toți <cetățenii> și <să judece> cu privire la toate, sau cu privire la cele mai multe, mai importante și mai de seamă <procese>, de exemplu privitor la dările de seamă, la problemele legate de constituție și la contractele private; adunarea să fie suverană peste toate, iar magistrații peste nimic, sau <adunarea> să fie suverană peste cele mai importante, iar <magistrații> peste foarte puține.

Dintre magistraturi, cea mai democratică este consiliul, dacă nu există venituri pentru a-i retribui pe toți, căci acolo unde <membrii demosului sunt retribuiți> ei sunt privați de fapt de puterea acestei magistraturi. Căci demosul, îmbogățindu-se prin această retribuție, își revendică pentru sine toate procesele, așa cum s-a arătat în studiul anterior[270]. Pe urmă, <democrația mai înseamnă> și acordarea unei retribuții pe cât posibil tuturor, adică

ἐκκλησίας τὰς κυρίας, ἢ τῶν ἀρχῶν ἃς ἀνάγκη συσσιτεῖν μετ' ἀλλήλων. ἔτι ἐπειδὴ ὀλιγαρχία καὶ γένει καὶ πλούτῳ καὶ παιδείᾳ ὁρίζεται, τὰ δημοτικὰ δοκεῖ τἀναντία τούτων εἶναι, ἀγένεια πενία βαναυσία· ἔτι δὲ τῶν ἀρχῶν τὸ μηδεμίαν ἀίδιον εἶναι, ἐὰν δέ τις καταλειφθῇ ἐξ 1318 a ἀρχαίας μεταβολῆς, τό γε περι αἱρεῖσθαι τὴν δύναμιν αὐτῆς καὶ ἐξ αἱρετῶν κληρωτοὺς ποιεῖν. τὰ μὲν οὖν κοινὰ ταῖς δημοκρατίαις ταῦτ' ἐστί· συμβαίνει δ' ἐκ τοῦ δικαίου τοῦ ὁμολογουμένου εἶναι δημοκρατικοῦ (τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ἴσον ἔχειν ἅπαντας κατ' ἀριθμόν) ἡ μάλιστ' εἶναι δοκοῦσα δημοκρατία καὶ δῆμος. ἴσον γὰρ τὸ μηθὲν μᾶλλον ἄρχειν τοὺς ἀπόρους ἢ τοὺς εὐπόρους, μηδὲ κυρίους εἶναι μόνους ἀλλὰ πάντας ἐξ ἴσου κατ' ἀριθμόν· οὕτω γὰρ ἂν ὑπάρχειν νομίζοιεν τήν τ' ἰσότητα τῇ πολιτείᾳ καὶ τὴν ἐλευθερίαν.

γ.

Τὸ δὲ μετὰ τοῦτο ἀπορεῖται πῶς ἕξουσι τὸ ἴσον, πότερον δεῖ τὰ τιμήματα διελεῖν, χιλίοις τὰ τῶν πεντακοσίων, καὶ τοὺς χιλίους ἴσον δύνασθαι τοῖς πεντακοσίοις, ἢ οὐχ οὕτω δεῖ τιθέναι τὴν κατὰ τοῦτο ἰσότητα, ἀλλὰ διελεῖν μὲν οὕτως, ἔπειτα ἐκ τῶν πεντακοσίων ἴσους λαβόντα καὶ ἐκ τῶν χιλίων, τούτους κυρίους εἶναι τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν δικαστηρίων. πότερον οὖν αὕτη ἡ πολιτεία δικαιοτάτη κατὰ τὸ δημοτικὸν δίκαιον, ἢ μᾶλλον ἡ κατὰ τὸ πλῆθος; φασὶ γὰρ οἱ δημοτικοὶ τοῦτο δίκαιον ὅ τι ἂν δόξῃ τοῖς πλείοσιν, οἱ δ' ὀλιγαρχικοὶ ὅ τι ἂν δόξῃ τῇ πλείονι οὐσίᾳ· κατὰ πλῆθος γὰρ οὐσίας φασὶ κρίνεσθαι δεῖν. ἔχει δ' ἀμφότερα ἀνισότητα καὶ ἀδικίαν· εἰ μὲν γὰρ ὅ τι ἂν οἱ ὀλίγοι, τυραννίς (καὶ γὰρ ἐὰν εἷς ἔχῃ πλείω τῶν ἄλλων εὐπόρων, κατὰ τὸ ὀλιγαρχικὸν δίκαιον ἄρχειν δίκαιος μόνος), εἰ δ' ὅ τι ἂν οἱ πλείους κατ' ἀριθμόν, ἀδικήσουσι δημεύοντες τὰ τῶν πλουσίων καὶ ἐλαττόνων, καθάπερ εἴρηται πρότερον.

sfatului, judecătoriei, magistraturilor, ori, dacă nu, atunci magistraturilor, judecătoriilor, sfatului şi adunărilor celor mai importante sau magistraturilor care necesită reuniuni. Şi apoi, deoarece oligarhia se defineşte prin descendenţă, bogăţie şi educaţie, trăsăturile democraţiei par să fie contrariile acestora, anume lipsa descendenţei, sărăcia şi condiţia umilă. Pe urmă, nici una dintre aceste magistraturi să nu fie pe viaţă. Dacă vreuna a supravieţuit însă unei schimbări de regim mai vechi, să i se retragă acesteia puterea şi să fie înlocuită prin tragere la sorţi. Acestea sunt, aşadar, trăsăturile comune democraţiei, iar din această noţiune de dreptate asupra căreia s-a căzut de acord că este democratică – adică egalitatea numerică[271] a tuturor – provine mai ales regimul care pare democratic şi popular. Egalitatea înseamnă ca săracii să nu aibă mai multă putere decât bogaţii, nici să nu fie doar ei suverani, ci să fie <suverani> toţi conform egalităţii numerice. Căci aşa ar fi ei de părere că trebuie să se realizeze egalitatea şi libertatea într-o constituţie.

III.

Se pune, pe urmă, întrebarea: cum se obţine egalitatea? Oare trebuie divizate veniturile a cinci sute la o mie <de cetăţeni>, iar cei o mie să aibă o putere egală cu cei cinci sute? Sau nu trebuie stabilită o egalitate de felul acesta, ci <veniturile> trebuie divizate la fel, dar apoi să se ia din cei cinci sute şi din cei o mie câte un număr egal <de cetăţeni> care să conducă alegerile <magistraţilor> şi judecătoriile? Oare această constituţie este întru totul dreaptă conform dreptăţii democratice, sau mai degrabă conform mulţimii? Democraţii spun că este drept ceea ce pare astfel în opinia mulţimii, pe când oligarhii – ceea ce pare astfel celor care sunt mai bogaţi, pentru că ei susţin necesitatea unei judecări după mărimea averii. Însă ambele poziţii conţin inegalitatea şi nedreptatea. Căci, dacă este urmată opinia minorităţii, se ajunge la tiranie deoarece, potrivit dreptăţii oligarhice, este drept să conducă singur cel care ar avea mai mult decât toţi ceilalţi bogaţi. Dar dacă este urmată opinia majorităţii numerice, ei vor realiza nedreptăţi prin confiscarea averii celor bogaţi şi puţin numeroşi, aşa cum am arătat mai înainte[272].

Τίς ἂν οὖν εἴη ἰσότης ἣν ὁμολογήσουσιν ἀμφότεροι, σκεπτέον ἐξ ὧν ὁρίζονται δικαίων ἀμφότεροι. λέγουσι γὰρ ὡς ὅ τι ἂν δόξῃ τοῖς πλείοσι τῶν πολιτῶν, τοῦτ' εἶναι δεῖ κύριον· ἔστω δὴ τοῦτο, μὴ μέντοι πάντως, ἀλλ' ἐπειδὴ δύο μέρη τετύχηκεν ἐξ ὧν ἡ πόλις, πλούσιοι καὶ πένητες, ὅ τι ἂν ἀμφοτέροις δόξῃ ἢ τοῖς πλείοσι, τοῦτο κύριον ἔστω, ἐὰν δὲ τἀναντία δόξῃ, ὅ τι ἂν οἱ πλείους καὶ ὧν τὸ τίμημα πλεῖον· οἷον, εἰ οἱ μὲν δέκα οἱ δὲ εἴκοσιν, ἔδοξε δὲ τῶν μὲν πλουσίων τοῖς ἓξ τῶν δ' ἀπορωτέρων τοῖς πεντεκαίδεκα, προσγεγένηνται τοῖς μὲν πένησι τέτταρες τῶν πλουσίων, τοῖς δὲ πλουσίοις πέντε τῶν πενήτων· ὁποτέρων οὖν τὸ τίμημα ὑπερτείνει συναριθμουμένων ἀμφοτέρων ἑκατέροις, τοῦτο κύριον. ἐὰν δὲ ἴσοι συμπέσωσι, κοινὴν εἶναι ταύτην νομιστέον ἀπορίαν ὥσπερ νῦν ἐὰν δίχα ἡ ἐκκλησία γένηται ἢ τὸ δικαστήριον· ἢ γὰρ ἀποκληρωτέον ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον
1318 b ποιητέον. ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ ἴσου καὶ τοῦ δικαίου, κἂν ᾖ πάνυ χαλεπὸν εὑρεῖν τὴν ἀλήθειαν περὶ αὐτῶν, ὅμως ῥᾷον τυχεῖν ἢ συμπεῖσαι τοὺς δυναμένους πλεονεκτεῖν· ἀεὶ γὰρ ζητοῦσι τὸ ἴσον καὶ τὸ δίκαιον οἱ ἥττους, οἱ δὲ κρατοῦντες οὐδὲν φροντίζουσιν.

δ.

Δημοκρατιῶν δ' οὐσῶν τεττάρων βελτίστη μὲν ἡ πρώτη τάξει, καθάπερ ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἐλέχθη λόγοις· ἔστι δὲ καὶ ἀρχαιοτάτη πασῶν αὕτη. λέγω δὲ πρώτην ὥσπερ ἄν τις διέλοι τοὺς δήμους. βέλτιστος γὰρ δῆμος ὁ γεωργικός ἐστιν, ὥστε καὶ ποιεῖν ἐνδέχεται δημοκρατίαν ὅπου ζῇ τὸ πλῆθος ἀπὸ γεωργίας ἢ νομῆς. διὰ μὲν γὰρ τὸ μὴ πολλὴν οὐσίαν ἔχειν ἄσχολος, ὥστε μὴ πολλάκις ἐκκλησιάζειν διὰ δὲ τὸ μὴ ἔχειν τἀναγκαῖα πρὸς τοῖς ἔργοις διατρίβουσι καὶ τῶν ἀλλοτρίων οὐκ ἐπιθυμοῦσιν, ἀλλ' ἥδιον αὐτοῖς τὸ ἐργάζεσθαι τοῦ πολιτεύεσθαι καὶ ἄρχειν, ὅπου ἂν μὴ ᾖ λήμματα μεγάλα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν. οἱ γὰρ πολλοὶ μᾶλλον ὀρέγονται τοῦ κέρδους ἢ τῆς τιμῆς. σημεῖον δέ· καὶ γὰρ τὰς ἀρχαίας τυραννίδας ὑπέμενον καὶ τὰς ὀλιγαρχίας ὑπομένουσιν, ἐάν τις αὐτοὺς ἐργάζεσθαι

Ar fi de cercetat care este egalitatea asupra căreia cad de acord şi unii şi ceilalţi, pornind de la definiţia pe care ei o dau dreptăţii. Ei spun că opinia majorităţii cetăţenilor trebuie să fie suverană. Fie şi aşa, dar nu în toate cazurile. Pentru că o cetate se compune din două părţi, adică din bogaţi şi din săraci, să fie atunci suverană opinia amândorura sau a majorităţii. Iar dacă opiniile lor se opun, <să fie urmată opinia> celor mai mulţi sau a celor cu un venit mai mare. De exemplu, dacă unii sunt zece iar ceilalţi sunt douăzeci, iar şase dintre bogaţi şi cincisprezece dintre cei săraci au păreri opuse, atunci la cei săraci se adună cei patru bogaţi, iar la cei bogaţi cei cinci săraci. Iar atunci va fi suverană opinia <grupului> care deţine o sumă a veniturilor mai mare dintre cele două. Dar dacă cele două <grupuri> se află la egalitate, acest lucru trebuie privit drept o dificultate banală, tot aşa cum astăzi o judecătorie sau o adunare s-ar împărţi în două: atunci trebuie să se recurgă la tragerea la sorţi sau la altceva de felul acesta. Dar în ceea ce priveşte egalitatea şi drep- 1318 b
tatea, deşi este destul de dificil să descoperi adevărul în privinţa lor, sunt mult mai uşor de înfăptuit decât să îi convingi <de ele> pe cei care sunt capabili de înavuţire. Pentru că cei slabi caută mereu egalitatea şi dreptatea, pe când celor puternici nici nu le pasă de ele.

IV.

Prima din şirul celor patru democraţii existente este şi cea mai bună, aşa cum s-a spus în expunerile dedicate acestora[273]. Ea este şi cea mai veche dintre toate. Mă refer la „*prima*“ în sensul în care şi demosurile ar fi clasificate, pentru că demosul cel mai bun este cel care practică agricultura. Căci se poate realiza o democraţie acolo unde mulţimea trăieşte din agricultură sau din păstorit. Deoarece nu deţine multă avere, această <mulţime> nici nu are răgaz, astfel încât ea se întruneşte rar. Apoi, fiindcă le lipsesc cele necesare, ei îşi petrec vremea cu lucrul şi nu râvnesc la bunurile străinilor, ci lor le este mai plăcut să lucreze decât să se ocupe de politică şi de putere, de vreme ce nici nu s-ar obţine mari câştiguri de pe urma magistraturilor. Cei mulţi râvnesc mai degrabă la câştiguri decât la onoare. O dovadă este faptul că ei îndurau odinioară tiraniile şi suportă <azi> oligarhiile dacă nimic nu îi împiedică să muncească

μὴ κωλύῃ μηδ' ἀφαιρῆται μηθέν· ταχέως γὰρ οἱ μὲν πλουτοῦσιν αὐτῶν οἱ δ' οὐκ ἀποροῦσιν. ἔτι δὲ τὸ κυρίους εἶναι του ἑλέσθαι καὶ εὐθύνειν ἀναπληροῖ τὴν ἔνδειαν, εἴ τι φιλοτιμίας ἔχουσιν,

ἐπεὶ παρ' ἐνίοις δήμοις, κἂν μὴ μετέχωσι τῆς αἱρέσεως τῶν ἀρχῶν ἀλλά τινες αἱρετοὶ κατὰ μέρος ἐκ πάντων, ὥσπερ ἐν Μαντινείᾳ, τοῦ δὲ βουλεύεσθαι κύριοι ὦσιν, ἱκανῶς ἔχει τοῖς πολλοῖς· καὶ δεῖ νομίζειν καὶ τοῦτ' εἶναι σχῆμά τι δημοκρατίας, ὥσπερ ἐν Μαντινείᾳ ποτ' ἦν. διὸ δὴ καὶ συμφέρον ἐστὶ τῇ πρότερον ῥηθείσῃ δημοκρατίᾳ καὶ ὑπάρχειν εἴωθεν, αἱρεῖσθαι μὲν τὰς ἀρχὰς καὶ εὐθύνειν καὶ δικάζειν πάντας, ἄρχειν δὲ τὰς μεγίστας αἱρετοὺς καὶ ἀπὸ τιμημάτων, τὰς μείζους ἀπὸ μειζόνων, ἢ καὶ ἀπὸ τιμημάτων μὲν μηδεμίαν, ἀλλὰ τοὺς δυναμένους. ἀνάγκη δὲ πολιτευομένους οὕτω πολιτεύεσθαί τε καλῶς (αἱ γὰρ ἀρχαὶ αἰεὶ διὰ τῶν βελτίστων ἔσονται, τοῦ δήμου βουλομένου καὶ τοῖς ἐπιεικέσιν οὐ φθονοῦντος), καὶ τοῖς ἐπιεικέσι καὶ γνωρίμοις ἀρκοῦσαν εἶναι ταύτην τὴν τάξιν· ἄρξονται γὰρ οὐχ ὑπ' ἄλλων χειρόνων, καὶ ἄρξουσι δικαίως διὰ τὸ τῶν εὐθυνῶν εἶναι κυρίους ἑτέρους. τὸ γὰρ ἐπανακρέμασθαι, καὶ μὴ πᾶν ἐξεῖναι ποιεῖν ὅ τι ἂν δόξῃ, συμφέρον ἐστίν· ἡ γὰρ ἐξουσία τοῦ πράττειν ὅ τι ἂν ἐθέλῃ τις οὐ δύναται φυλάττειν τὸ ἐν ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων φαῦλον. ὥστε ἀναγκαῖον 1319 a συμβαίνειν ὅπερ ἐστὶν ὠφελιμώτατον ἐν ταῖς πολιτείαις, ἄρχειν τοὺς ἐπιεικεῖς ἀναμαρτήτους ὄντας, μηδὲν ἐλαττουμένου τοῦ πλήθους. ὅτι μὲν οὖν αὕτη τῶν δημοκρατιῶν ἀρίστη, φανερόν, καὶ διὰ τίν' αἰτίαν, ὅτι διὰ τὸ ποιόν τινα εἶναι τὸν δῆμον.

Πρὸς δὲ τὸ κατασκευάζειν γεωργικὸν τὸν δῆμον τῶν τε νόμων τινὲς τῶν παρὰ τοῖς πολλοῖς κειμένων τὸ ἀρχαῖον χρήσιμοι πάντως, ἢ τὸ ὅλως μὴ ἐξεῖναι κεκτῆσθαι πλείω γῆν μέτρου τινὸς ἢ ἀπό τινος τόπου πρὸς τὸ ἄστυ καὶ τὴν πόλιν. ἦν δὲ τό γε ἀρχαῖον ἐν πολλαῖς πόλεσι νενομοθετημένον μηδὲ πωλεῖν ἐξεῖναι τοὺς πρώτους κλήρους· ἔστι δὲ καὶ ὃν λέγουσιν Ὀξύλου νόμον εἶναι τοιοῦτόν τι δυνάμενος, τὸ μὴ δανείζειν εἴς τι μέρος τῆς ὑπαρχούσης ἑκάστῳ γῆς, νῦν δὲ δεῖ διορθοῦν καὶ τῷ Ἀφυταίων νόμῳ, πρὸς γὰρ ὃ λεγομέν ἐστι χρήσιμος· ἐκεῖνοι γάρ, καίπερ ὄντες πολλοὶ κεκτημένοι

şi nu li se fură nimic. Unii dintre ei s-au îmbogăţit repede, alţii au ieşit <doar> din sărăcie. Faptul de a fi stăpâni peste alegerea magistraţilor şi peste dările de seamă ţine locul dorinţei de onoruri, dacă ei ar fi avut vreuna.

În anumite democraţii <membrii lor> sunt stăpâni peste deliberare, chiar dacă nu iau parte la alegerea magistraţilor, ci există unii <cu această funcţie> aleşi alternativ dintre toţi, aşa cum este la Mantineea, iar acest lucru este suficient pentru majoritatea lor. Iar acest aspect trebuie considerat că este o formă de prezentare a democraţiei, aşa cum era odinioară la Mantineea. De aceea este avantajos ca, în cazul democraţiei amintite anterior, aşa cum se şi obişnuieşte, alegerea magistraţilor, verificarea dărilor de seamă şi judecăţile să le revină tuturor, iar magistraţii cei mai importanţi să fie aleşi şi după venituri, cu atât mai mari cu cât <funcţiile sunt mai mari>, sau fără a ţine cont de venituri, ci după competenţe. Este însă necesar să fie bine guvernaţi cei conduşi astfel, pentru că magistraturile vor reveni întotdeauna celor mai buni, prin voinţa unui demos care nu îi invidiază pe oamenii de seamă. O asemenea organizare mulţumeşte atât oamenii de seamă cât şi elitele. Căci ei nu vor fi guvernaţi de alţii mai răi, ci vor fi guvernaţi cu dreptate, deoarece ei sunt stăpâni peste verificarea dărilor de seamă <ale celorlalţi>. Căci este util să fii dependent şi de a nu ţi se permite să faci tot ce vrei, pentru că permisiunea de a-ţi urma bunul plac nu te poate feri de ceea ce este rău în fiecare dintre oameni. În acest fel se întâmplă în mod necesar ceea ce este cel mai util în cadrul constituţiilor, 1319 a anume ca puterea să aparţină unor oameni de seamă, care sunt constrânşi să nu greşească, pentru ca mulţimea să nu sufere nici un neajuns. Este aşadar evident că, dintre democraţii, aceasta este cea mai bună, iar acest lucru se datorează calităţii demosului.

Unele dintre legile de odinioară, adoptate de majoritate, erau întru totul utile realizării unui demos de agricultori: ele nu permiteau posesia unui pământ mai mare de o anumită limită, sau mai aproape de o anumită distanţă de centrul cetăţii[274] şi de cetate. Pe de altă parte, era mai demult o lege în anumite cetăţi care interzicea vânzarea loturilor originare. Mai este apoi şi legea despre care se spune că îi aparţine lui Oxylos, care avea acelaşi rol de a interzice ipotecarea unei părţi a pământului deţinut de fiecare. De fapt[275], o reformă ar trebui să se folosească de legea Aphythailor, care este utilă subiectului nostru. Căci ei erau toţi agricultori, deşi

δὲ γῆν ὀλίγην, ὅμως πάντες γεωργοῦσιν· τιμῶνται γὰρ οὐχ ὅλας τὰς κτήσεις, ἀλλὰ κατὰ τηλικαῦτα μόρια διαιροῦντες ὥστ' ἔχειν ὑπερβάλλειν ταῖς τιμήσεσι καὶ τοὺς πένητας. μετὰ δὲ τὸ γεωργικὸν πλῆθος βέλτιστος δῆμός ἐστιν ὅπου νομεῖς εἰσι καὶ ζῶσιν ἀπὸ βοσκημάτων· πολλὰ γὰρ ἔχει τῇ γεωργίᾳ παραπλησίως, καὶ τὰ πρὸς τὰς πολεμικὰς πράξεις μάλισθ' οὗτοι γεγυμνασμένοι τὰς ἕξεις καὶ χρήσιμοι τὰ σώματα καὶ δυνάμενοι θυραυλεῖν.

Τὰ δ' ἄλλα πλήθη πάντα σχεδόν, ἐξ ὧν αἱ λοιπαὶ δημοκρατίαι συνεστᾶσι, πολλῷ φαυλότερα τούτων· ὁ γὰρ βίος φαῦλος, καὶ οὐθὲν ἔργον μετ' ἀρετῆς ὧν μεταχειρίζεται τὸ πλῆθος τό τε τῶν βαναύσων καὶ τὸ τῶν ἀγοραίων ἀνθρώπων καὶ τὸ θητικόν, ἔτι δὲ διὰ τὸ περὶ τὴν ἀγορὰν καὶ τὸ ἄστυ κυλίεσθαι πᾶν τὸ τοιοῦτον γένος ὡς εἰπεῖν ῥαδίως ἐκκλησιάζει· οἱ δὲ γεωργοῦντες διὰ τὸ διεσπάρθαι κατὰ τὴν χώραν οὔτ' ἀπαντῶσιν οὔθ' ὁμοίως δέονται τῆς συνόδου ταύτης. ὅπου δὲ καὶ συμβαίνει τὴν χώραν τὴν θέσιν ἔχειν τοιαύτην ὥστε τὴν χώραν πολὺ τῆς πόλεως ἀπηρτῆσθαι, ῥᾴδιον καὶ δημοκρατίαν ποιεῖσθαι χρηστὴν καὶ πολιτείαν· ἀναγκάζεται γὰρ τὸ πλῆθος ἐπὶ τῶν ἀγρῶν ποιεῖσθαι τὰς ἀποικίας, ὥστε δεῖ, κἂν ἀγοραῖος ὄχλος ᾖ, μὴ ποιεῖν ἐν ταῖς δημοκρατίαις ἐκκλησίας ἄνευ τοῦ κατὰ τὴν χώραν πλήθους.

Πῶς μὲν οὖν δεῖ κατασκευάζειν τὴν βελτίστην καὶ πρώτην δημοκρατίαν, εἴρηται· φανερὸν δὲ καὶ πῶς τὰς ἄλλας. ἑπομένως γὰρ δεῖ παρεκβαίνειν καὶ τὸ χεῖρον ἀεὶ
1319 b πλῆθος χωρίζειν. τὴν δὲ τελευταίαν, διὰ τὸ πάντας κοινωνεῖν, οὔτε πάσης ἐστὶ πόλεως φέρειν, οὔτε ῥᾴδιον διαμένειν μὴ τοῖς νόμοις καὶ τοῖς ἔθεσιν εὖ συγκειμένην. ἃ δὲ φθείρειν συμβαίνει καὶ ταύτην καὶ τὰς ἄλλας πολιτείας, εἴρηται πρότερον τὰ πλεῖστα σχεδόν. πρὸς δὲ τὸ καθιστάναι ταύτην τὴν δημοκρατίαν καὶ τὸν δῆμον ποιεῖν ἰσχυρὸν εἰώθασιν οἱ προεστῶτες προσλαμβάνειν ὡς πλείστους καὶ ποιεῖν πολίτας μὴ μόνον τοὺς γνησίους ἀλλὰ καὶ τοὺς νόθους καὶ τοὺς ἐξ ὁποτερουῦν πολίτου, λέγω δὲ οἷον πατρὸς ἢ μητρός· ἅπαν γὰρ οἰκεῖον τοῦτο τῷ τοιούτῳ δήμῳ μᾶλλον.

Εἰώθασι μὲν οὖν οἱ δημαγωγοὶ κατασκευάζειν οὕτω, δεῖ μέντοι προσλαμβάνειν μέχρι ἂν ὑπερτείνῃ τὸ πλῆθος τῶν γνωρίμων καὶ τῶν μέσων, καὶ τούτου μὴ πέρα προβαίνειν·

erau mulţi şi aveau pământ puţin, iar atunci ei nu îşi socoteau taxele după totalitatea posesiunilor, ci după anumite părţi suficient de mari pentru ca şi cei săraci să îşi poată acoperi taxele. După mulţimea de agricultori, un demos mai bun apare acolo unde există păstori care trăiesc de pe urma turmelor. Acest demos are mai multe asemănări cu agricultorii, şi el are mai cu seamă deprinderi exersate în vederea activităţilor războinice, precum şi trupuri deprinse cu viaţa sub cerul liber.

În schimb, aproape toate celelalte mulţimi din care se constituie restul democraţiilor sunt cu mult mai rele decât celelalte. Căci viaţa lor este dusă greşit, pentru că nici una dintre muncile pe care le îndeplineşte mulţimea lucrătorilor, a negustorilor şi plebea nu se potriveşte virtuţii. Pe urmă, datorită faptului că ei circulă neîntrerupt prin *agora* şi prin centrul cetăţii, tot acest gen <de oameni>, la drept vorbind, se reuneşte cu uşurinţă, pe când agricultorii, datorită risipirii lor pe pământ, nici nu se întrunesc şi nici nu resimt nevoia unei asemenea adunări. Dar acolo unde terenul cultivat are o asemenea situare încât se află foarte departe de cetate, este uşor de realizat o democraţie bună precum şi un regim constituţional, pentru că atunci mulţimea este silită să întemeieze nişte colonii la ţară, iar astfel nu se pot ţine adunări în cadrul democraţiilor în absenţa mulţimii care locuieşte la ţară, chiar dacă există şi o mulţime care frecventează *agora*.

Am arătat deci cum trebuie stabilită cea mai bună şi cea dintâi democraţie. Este însă evident şi cum <se stabilesc> celelalte: ar trebui prin urmare să ne îndepărtăm <treptat de prima formă> şi să definim de fiecare dată o mulţime tot mai rea. Pentru că în cea din 1319 b
urmă <formă de democraţie> toţi iau parte la <viaţa politică>, nici întreaga cetate nu o poate suporta, nici ei nu îi este uşor să persiste fără o bună alcătuire de legi şi de obiceiuri, iar motivele pierii ei şi a celorlalte constituţii le-am prezentat în aproape cele mai multe cazuri. Însă, pentru a întemeia o asemenea democraţie, conducătorii obişnuiesc să acorde putere demosului, prin creşterea lui numerică, făcând cetăţeni nu numai din copiii legitimi, ci şi din cei ilegitimi, precum şi din cei care au doar un singur părinte cetăţean, adică tatăl sau mama, căci toată lumea consimte mai degrabă la o asemenea democraţie.

Aşa obişnuiesc deci conducătorii demosului[276] să instaureze <democraţia>, însă ei trebuie să sporească mulţimea până când ea întrece numeric elitele şi pe cei de condiţie medie, dar să nu treacă

ὑπερβάλλοντες γὰρ ἀτακτοτέραν τε ποιοῦσι τὴν πολιτείαν, καὶ τοὺς γνωρίμους πρὸς τὸ χαλεπῶς ὑπομένειν τὴν δημοκρατίαν παροξύνουσι μᾶλλον, ὅπερ συνέβη τῆς στάσεως αἴτιον γενέσθαι περὶ Κυρήνην· ὀλίγον μὲν γὰρ πονηρὸν παροραται, πολὺ δὲ γινόμενον ἐν ὀφθαλμοῖς μᾶλλόν ἐστιν. ἔτι δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα κατασκευάσματα χρήσιμα πρὸς τὴν δημοκρατίαν τὴν τοιαύτην, οἷς Κλεισθένης τε Ἀθήνησιν ἐχρήσατο βουλόμενος αὐξῆσαι τὴν δημοκρατίαν, καὶ περὶ Κυρήνην οἱ τὸν δῆμον καθιστάντες. φυλαί τε γὰρ ἕτεραι ποιητέαι πλείους καὶ φρατρίαι, καὶ τὰ τῶν ἰδίων ἱερῶν συνακτέον εἰς ὀλίγα καὶ κοινά, καὶ πάντα σοφιστέον ὅπως ἂν ὅτι μάλιστα ἀναμειχθῶσι πάντες ἀλλήλοις, αἱ δὲ συνήθειαι διαζευχθῶσιν αἱ πρότερον. ἔτι δὲ καὶ τὰ τυραννικὰ κατασκευάσματα δημοτικὰ δοκεῖ πάντα, λέγω δ' οἷον ἀναρχία τε δούλων (αὕτη δ' ἂν εἴη μέχρι του συμφέρουσα) καὶ γυναικῶν καὶ παίδων, καὶ τὸ ζῆν ὅπως τις βούλεται παρορᾶν· πολὺ γὰρ ἔσται τὸ τῇ τοιαύτῃ πολιτείᾳ βοηθοῦν· ἥδιον γὰρ τοῖς πολλοῖς τὸ ζῆν ἀτάκτως ἢ τὸ σωφρόνως.

ε.

Ἔστι δ' ἔργον τοῦ νομοθέτου καὶ τῶν βουλομένων συνιστάναι τινὰ τοιαύτην πολιτείαν οὐ τὸ καταστῆσαι μέγιστον ἔργον οὐδὲ μόνον, ἀλλ' ὅπως σῴζηται μᾶλλον· μίαν γὰρ ἢ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας οὐ χαλεπὸν μεῖναι πολιτευομένους ὁπωσοῦν. διὸ δεῖ, περὶ ὧν τεθεώρηται πρότερον, τίνες σωτηρίαι καὶ φθοραὶ τῶν πολιτειῶν, ἐκ τούτων πειρᾶσθαι κατασκευάζειν τὴν ἀσφάλειαν, εὐλαβουμένους μὲν τὰ φθείροντα, τιθεμένους δὲ τοιούτους
1320 a νόμους, καὶ τοὺς ἀγράφους καὶ τοὺς γεγραμμένους, οἳ περιλήψονται μάλιστα τὰ σῴζοντα τὰς πολιτείας, καὶ μὴ νομίζειν τοῦτ' εἶναι δημοτικὸν μηδ' ὀλιγαρχικὸν ὃ ποιήσει τὴν πόλιν ὅτι μάλιστα δημοκρατεῖσθαι ἢ ὀλιγαρχεῖσθαι, ἀλλ' ὃ πλεῖστον χρόνον. οἱ δὲ νῦν δημαγωγοὶ χαριζόμενοι τοῖς δήμοις πολλὰ δημεύουσι διὰ τῶν δικαστηρίων. διὸ δεῖ πρὸς ταῦτα ἀντιπράττειν τοὺς κηδομένους τῆς πολιτείας, νομοθετοῦντας μηδὲν εἶναι δημόσιον τῶν καταδικαζομένων

de această limită. Căci aceia care o depăşesc produc o mai mare dezordine în constituţie şi provoacă elitele să nu mai îndure din greu democraţia, iar acest lucru a fost cauza conflictului ivit la Cyrene. Deşi un rău mărunt este trecut cu vederea, totuşi el sare în ochi atunci când devine considerabil. Pe urmă, sunt utile unei asemenea democraţii şi acele dispoziţii de care s-a servit Clisthene la Athena, dorind să producă o creştere a democraţiei, precum şi cei care au instituit democraţia la Cyrene. Căci ar trebui întemeiate mai multe triburi şi fratrii, apoi cultele particulare să fie restrânse la mai puţine, care să aibă un caracter comun, şi folosirea tuturor metodelor ingenioase pentru a-i amesteca pe toţi reciproc şi pentru a rupe legăturile lor anterioare. Pe urmă, s-ar părea că şi toate dispoziţiile tiranice ţin de democraţie, mă refer de exemplu la anarhia sclavilor, care ar putea fi folositoare până la un anume punct, apoi a femeilor şi a copiilor, precum şi a nu controla viaţa pe care fiecare o duce după plac. O asemenea constituţie are însă nevoie de mare ajutor, pentru că mulţimii îi place mai mult o viaţă dusă în dezordine, decât una dusă în cuminţenie.

V.

Sarcina legislatorului şi a celor care doresc să edifice o asemenea constituţie nu este în cel mai înalt grad întemeierea ei, nici nu este aceasta singura lor sarcină, ci mai degrabă să asigure menţinerea ei. Căci nu este greu ca un guvernământ oarecare să dureze una, două sau trei zile. De aceea, în urma celor studiate anterior relativ la menţinerile şi pieirile constituţiilor, este necesară încercarea de a le conferi tărie plecând de la acestea. <Apoi trebuie> luate în seamă cele care pier şi instituite nişte legi, atât nescrise cât şi scrise, astfel încât ele să conţină elementele menţinerii constituţiilor, 1320 a
mizând pe faptul că este democratic sau oligarhic, ceea ce face ca o cetate să dureze mai mult timp, iar nu ceea ce o face mai democratică sau mai oligarhică. Însă demagogii de astăzi încântă demosurile prin faptul că obţin prin intermediul judecătoriilor confiscarea multor <bunuri ale bogaţilor>. De aceea, pentru a realiza o opoziţie la aceste practici, cei care poartă de grijă constituţiei ar trebui să stabilească o lege prin care <bunurile> celor judecaţi să nu revină demosului, să

καὶ φερόμενον πρὸς τὸ κοινόν, ἀλλ' ἱερόν· οἱ μὲν γὰρ ἀδικοῦντες οὐθὲν ἧττον εὐλαβεῖς ἔσονται (ζημιώσονται γὰρ ὁμοίως), ὁ δ' ὄχλος ἧττον καταψηφιεῖται τῶν κρινομένων, λήψεσθαι μηδὲν μέλλων.

Ἔτι δὲ τὰς γινομένας δημοσίας δίκας ὡς ὀλιγίστας αἰεὶ ποιεῖν, μεγάλοις ἐπιτιμίοις τοὺς εἰκῇ γραφομένους κωλύοντας· οὐ γὰρ τοὺς δημοτικοὺς ἀλλὰ τοὺς γνωρίμους εἰώθασιν εἰσάγειν, δεῖ δὲ τῇ πολιτείᾳ πάντας μάλιστα μὲν εὔνους εἶναι τοὺς πολίτας, εἰ δὲ μή, μή τοί γε ὡς πολεμίους νομίζειν τοὺς κυρίους. ἐπεὶ δ' αἱ τελευταῖαι δημοκρατίαι πολυάνθρωποί τέ εἰσι καὶ χαλεπὸν ἐκκλησιάζειν ἀμίσθους, τοῦτο δ' ὅπου πρόσοδοι μὴ τυγχάνουσιν οὖσαι πολέμιον τοῖς γνωρίμοις (ἀπό τε γὰρ εἰσφορᾶς καὶ δημεύσεως ἀναγκαῖον γίνεσθαι καὶ δικαστηρίων φαύλων, ἃ πολλὰς ἤδη δημοκρατίας ἀνέτρεψεν), ὅπου μὲν οὖν πρόσοδοι μὴ τυγχάνουσιν οὖσαι, δεῖ ποιεῖν ὀλίγας ἐκκλησίας, καὶ δικαστήρια πολλῶν μὲν ὀλίγας δ' ἡμέρας, τοῦτο γὰρ φέρει μὲν καὶ πρὸς τὸ μὴ φοβεῖσθαι τοὺς πλουσίους τὰς δαπάνας, ἐὰν οἱ μὲν εὔποροι μὴ λαμβάνωσι δικαστικόν, οἱ δ' ἄποροι, φέρει δὲ καὶ πρὸς τὸ κρίνεσθαι τὰς δίκας πολὺ βέλτιον· οἱ γὰρ εὔποροι πολλὰς μὲν ἡμέρας οὐκ ἐθέλουσιν ἀπὸ τῶν ἰδίων ἀπεῖναι, βραχὺν δὲ χρόνον ἐθέλουσιν, ὅπου δ' εἰσὶ πρόσοδοι, μὴ ποιεῖν ὃ νῦν οἱ δημαγωγοὶ ποιοῦσιν, τὰ γὰρ περιόντα νέμουσιν· λαμβάνουσι δὲ ἅμα καὶ πάλιν δέονται τῶν αὐτῶν· ὁ τετρημένος γάρ ἐστι πίθος ἡ τοιαύτη βοήθεια τοῖς ἀπόροις.

Ἀλλὰ δεῖ τὸν ἀληθινῶς δημοτικὸν ὁρᾶν ὅπως τὸ πλῆθος μὴ λίαν ἄπορον ᾖ· τοῦτο γὰρ αἴτιον τοῦ μοχθηρὰν εἶναι τὴν δημοκρατίαν. τεχναστέον οὖν ὅπως ἂν εὐπορία γένοιτο χρόνιος. ἐπεὶ δὲ συμφέρει τοῦτο καὶ τοῖς εὐπόροις, τὰ μὲν ἀπὸ τῶν προσόδων γινόμενα συναθροίζοντας ἀθρόα χρὴ διανέμειν τοῖς ἀπόροις, μάλιστα μὲν εἴ τις δύναται τοσοῦτον ἀθροίζειν ὅσον εἰς γηδίου κτῆσιν, εἰ δὲ μή,
1320 b πρὸς ἀφορμὴν ἐμπορίας καὶ γεωργίας, καί, εἰ μὴ πᾶσι δυνατόν, ἀλλὰ κατὰ φυλὰς ἤ τι μέρος ἕτερον ἐν μέρει διανέμειν, ἐν δὲ τούτῳ πρὸς τὰς ἀναγκαίας συνόδους τοὺς εὐπόρους εἰσφέρειν τὸν μισθόν, ἀφειμένους τῶν ματαίων λειτουργιῶν. τοιοῦτον δέ τινα τρόπον Καρχηδόνιοι πολιτευόμενοι φίλον κέκτηνται τὸν δῆμον·

nu fie nici bunuri publice, ci ele să revină templelor. Pe de o parte, cei care au comis nedreptăţi nu vor fi mai puţin precauţi, căci ei vor fi amendaţi în acelaşi fel, iar pe de altă parte, mulţimea va fi mai puţin generoasă cu judecăţile, de vreme ce ea nu are nici un câştig.

Pe urmă, ar trebui să se intenteze tot mai puţine procese publice[277] şi să fie aplicate pedepse considerabile celor care ar formula în scris acuzaţii neîntemeiate. Pentru că, de obicei, sunt chemate la judecată elitele, iar nu membrii demosului, iar toţi cetăţenii trebuie să fie loiali mai cu seamă constituţiei, sau dacă nu, atunci măcar să nu îi considere duşmani pe conducătorii lor. Dacă democraţiile extreme conţin o populaţie numeroasă şi este dificil de întrunit adunarea în lipsa unor retribuţii, absenţa acestor venituri este dăunătoare pentru elite, căci atunci impozitele şi confiscările de averi devin necesare, judecătoriile ajung corupte, iar multe asemenea fapte au dus la căderea democraţiei. Aşadar, absenţa acestor venituri conduce la necesitatea de a întemeia adunări puţin numeroase şi multe judecătorii, dar pe vreme scurtă. Iar astfel, bogaţii nu se vor teme de risipirea averilor, chiar dacă ei nu devin judecători, iar săracii vor judeca procesele mult mai bine. Căci bogaţii nu doresc să se despartă pentru mult timp de problemele lor particulare, dar sunt de acord <să o facă> pentru un timp scurt. Însă acolo unde există aceste venituri, să nu se reia faptele demagogilor de astăzi, pentru că ei distribuie ceea ce rămâne în plus şi, deîndată ce <membrii demosului> şi-au primit partea, ei o pretind în continuare. Un asemenea ajutor pentru cei săraci este asemeni unui vas fără fund.

O democraţie veritabilă ar trebui să vegheze ca mulţimea să nu sărăcească prea mult, pentru că aceasta este cauza pervertirii democraţiei. Aşadar, ar trebui să se găsească o tehnică prin care bogăţia să devină mai durabilă. Pentru că acest lucru este în folosul celor bogaţi, după ce au fost adunate veniturile, ele ar trebui distribuite în întregime săracilor, mai cu seamă dacă vreunul este capabil să adune atât de mult încât să stăpânească un mic lot de pământ, iar dacă nu, măcar atât cât să îşi înceapă o negustorie sau 1320 b
cultivarea unui pământ. Iar dacă aceasta este imposibil pentru toţi, împărţirea să se facă după triburi sau după un alt criteriu, considerat alternativ. În acest timp, cei bogaţi să contribuie la plata adunărilor necesare, dar să fie eliberaţi de funcţii publice lipsite de rost. Guvernând astfel, carthaginezii şi-au atras simpatia

ἀεὶ γάρ τινας ἐκπέμποντες τοῦ δήμου πρὸς τὰς περιοικίδας ποιοῦσιν εὐπόρους.

Χαριέντων δ' ἐστὶ καὶ νοῦν ἐχόντων γνωρίμων καὶ διαλαμβάνοντας τοὺς ἀπόρους ἀφορμὰς διδόντας τρέπειν ἐπ' ἐργασίας. καλῶς δ' ἔχει μιμεῖσθαι καὶ τὰ Ταραντίνων. ἐκεῖνοι γὰρ κοινὰ ποιοῦντες τὰ κτήματα τοῖς ἀπόροις ἐπὶ τὴν χρῆσιν εὔνουν παρασκευάζουσι τὸ πλῆθος· ἔτι δὲ τὰς ἀρχὰς πάσας ἐποίησαν διττάς, τὰς μὲν αἱρετὰς τὰς δὲ κληρωτάς, τὰς μὲν κληρωτὰς ὅπως ὁ δῆμος αὐτῶν μετέχῃ, τὰς δ' αἱρετὰς ἵνα πολιτεύωνται βέλτιον. ἔστι δὲ τοῦτο ποιῆσαι. καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς μερίζοντας τοὺς μὲν κληρωτοὺς τοὺς δ' αἱρετούς. πῶς μὲν οὖν δεῖ τὰς δημοκρατίας κατασκευάζειν, εἴρηται.

ζ.

Σχεδὸν δὲ καὶ περὶ τὰς ὀλιγαρχίας πῶς δεῖ φανερὸν ἐκ τούτων. ἐκ τῶν ἐναντίων γὰρ δεῖ συνάγειν ἑκάστην ὀλιγαρχίαν, πρὸς τὴν ἐναντίαν δημοκρατίαν ἀναλογιζόμενον, τὴν μὲν εὔκρατον μάλιστα τῶν ὀλιγαρχιῶν καὶ πρώτην. αὕτη δ' ἐστὶν ἡ σύνεγγυς τῇ καλουμένῃ πολιτείᾳ, ᾗ δεῖ τὰ τιμήματα διαιρεῖν, τὰ μὲν ἐλάττω τὰ δὲ μείζω ποιοῦντας, ἐλάττω μὲν ἀφ' ὧν τῶν ἀναγκαίων μεθέξουσιν ἀρχῶν, μείζω δ' ἀφ' ὧν τῶν κυριωτέρων· τῷ τε κτωμένῳ τὸ τίμημα μετέχειν ἐξεῖναι τῆς πολιτείας, τοσούτου εἰσαγομένου τοῦ δήμου πλήθους διὰ τοῦ τιμήματος μεθ' οὗ κρείττονες ἔσονται τῶν μὴ μετεχόντων· ἀεὶ δὲ δεῖ παραλαμβάνειν ἐκ τοῦ βελτίονος δήμου τοὺς κοινωνούς.

Ὁμοίως δὲ καὶ τὴν ἐχομένην ὀλιγαρχίαν ἐπιτείνοντας δεῖ μικρὸν κατασκευάζειν. τῇ δ' ἀντικειμένῃ τῇ τελευταίᾳ δημοκρατίᾳ, τῇ δυναστικωτάτῃ καὶ τυραννικωτάτῃ τῶν ὀλιγαρχιῶν, ὅσῳ περ χειρίστη, τοσούτῳ δεῖ πλείονος φυλακῆς. ὥσπερ γὰρ τὰ μὲν εὖ σώματα διακείμενα πρὸς ὑγίειαν καὶ πλοῖα τὰ πρὸς ναυτιλίαν καλῶς ἔχοντα τοῖς πλωτῆρσιν ἐπιδέχεται πλείους ἁμαρτίας ὥστε μὴ φθείρεσθαι δι' αὐτάς, τὰ δὲ νοσερῶς ἔχοντα τῶν σωμάτων καὶ τὰ τῶν πλοίων

demosului, căci ei au trimis mereu membri ai demosului în cetăţile supuse, făcându-i astfel bogaţi.

Apoi, dacă elitele au bunătate şi înţelepciune, ele ar putea împărţi celor săraci nişte ajutoare de bază pentru a-i îndrepta spre unele munci. Este bună, de asemenea, şi imitarea <bogaţilor> din Tarent: aceştia, îngăduind săracilor să se folosească de bunurile lor comune, au câştigat astfel favoarea mulţimii. Apoi, ei au împărţit în două toate magistraturile, unele fiind <desemnate> prin sorţi, altele prin vot, astfel încât la cele prin sorţi lua parte demosul, iar cele prin vot ridicau nivelul guvernării. Se realizează însă acelaşi lucru şi dacă se împart <membrii> aceleiaşi magistraturi în unii aleşi prin sorţi şi în alţii prin vot. Am arătat, aşadar, cum trebuie instituită o democraţie.

VI.

Reiese destul de clar din acestea şi modul în care trebuie procedat în cazul oligarhiei. Căci fiecare oligarhie trebuie alcătuită din formele contrarii corespondente democraţiei. Prima şi cea mai bine cumpănită dintre oligarhii este apropiată de aşa-numitul regim constituţional, în care trebuie să se facă o deosebire între veniturile mai mari şi mai mici. Prin <veniturile> mai mici, să se poată lua parte la magistraturile necesare, iar prin cele mai mari, la <magistraturile> mai de seamă. Cel care deţine venitul <necesar> poate participa la viaţa politică, iar astfel mulţimea demosului va fi şi ea iniţiată <în viaţa politică>, în numele venitului ei. Alături de ea, <participanţii la viaţa politică> vor fi mai puternici decât cei care nu iau parte la ea. Există întotdeauna nevoia de a prelua <funcţionari> publici din partea mai bună a demosului.

În acelaşi fel trebuie instituită şi forma următoare de oligarhie, dar într-un sens mai puţin restrâns. Cu cât este mai rea oligarhia cea mai abuzivă şi mai tiranică dintre oligarhii şi care este opusă formei duse la limită a democraţiei, cu atât ea are nevoie de mai multă pază. Căci tot aşa cum corpurile viguroase şi navele bine înzestrate pentru navigaţie pot îndura multe greşeli din partea celor care le conduc fără ca acestea să ducă la pieirea lor, tot aşa corpurile bolnăvicioase, precum şi navele prost întocmite şi cu un echipaj

ἐκλελυμένα καὶ πλωτήρων τετυχηκότα φαύλων οὐδὲ τὰς μικρὰς δύναται φέρειν ἁμαρτίας, οὕτω καὶ τῶν πολιτειῶν αἱ 1321 a χείρισται πλείστης δέονται φυλακῆς. τὰς μὲν οὖν δημοκρατίας ὅλως ἡ πολυανθρωπία σῴζει. τοῦτο γὰρ ἀντίκειται πρὸς τὸ δίκαιον τὸ κατὰ τὴν ἀξίαν· τὴν δ' ὀλιγαρχίαν δῆλον ὅτι τοὐναντίον ἀπὸ τῆς εὐταξίας δεῖ τυγχάνειν τῆς σωτηρίας.

η.

Ἐπεὶ δὲ τέτταρα μὲν ἔστι μέρη μάλιστα τοῦ πλήθους, γεωργικὸν βαναυσικὸν ἀγοραῖον θητικόν, τέτταρα δὲ τὰ χρήσιμα πρὸς πόλεμον, ἱππικὸν ὁπλιτικὸν ψιλὸν ναυτικόν, ὅπου μὲν συμβέβηκε τὴν χώραν εἶναι ἱππάσιμον, ἐνταῦθα μὲν εὐφυῶς ἔχει κατασκευάζειν τὴν ὀλιγαρχίαν ἰσχυράν (ἡ γὰρ σωτηρία τοῖς οἰκοῦσι διὰ ταύτης ἐστὶ τῆς δυνάμεως, αἱ δ' ἱπποτροφίαι τῶν μακρὰς οὐσίας κεκτημένων εἰσίν), ὅπου δ' ὁπλιτικήν, τὴν ἐχομένην ὀλιγαρχίαν τὸ γὰρ ὁπλιτικὸν τῶν εὐπόρων ἐστὶ μᾶλλον ἢ τῶν ἀπόρων, ἡ δὲ ψιλὴ δύναμις καὶ ναυτικὴ δημοτικὴ πάμπαν. νῦν μὲν οὖν ὅπου τοιοῦτον πολὺ πλῆθος ἔστιν, ὅταν διαστῶσι, πολλάκις ἀγωνίζονται χεῖρον· δεῖ δὲ πρὸς τοῦτο φάρμακον παρὰ τῶν πολεμικῶν λαμβάνειν στρατηγῶν, οἳ συνδυάζουσι πρὸς τὴν ἱππικὴν δύναμιν καὶ τὴν ὁπλιτικὴν τὴν ἁρμόττουσαν τῶν ψιλῶν. ταύτῃ δ' ἐπικρατοῦσιν ἐν ταῖς διαστάσεσιν οἱ δῆμοι τῶν εὐπόρων· ψιλοὶ γὰρ ὄντες πρὸς ἱππικὴν καὶ ὁπλιτικὴν ἀγωνίζονται ῥᾳδίως. τὸ μὲν οὖν ἐκ τούτων καθιστάναι ταύτην τὴν δύναμιν ἐφ' ἑαυτούς ἐστι καθιστάναι, δεῖ δὲ διῃρημένης τῆς ἡλικίας, καὶ τῶν μὲν ὄντων πρεσβυτέρων τῶν δὲ νέων, ἔτι μὲν ὄντας νέους τοὺς αὑτῶν υἱεῖς διδάσκεσθαι τὰς κούφας καὶ τὰς ψιλὰς ἐργασίας, ἐκκεκριμένους δὲ ἐκ παίδων ἀθλητὰς εἶναι αὐτοὺς τῶν ἔργων.

Τὴν δὲ μετάδοσιν γίνεσθαι τῷ πλήθει τοῦ πολιτεύματος ἤτοι καθάπερ εἴρηται πρότερον, τοῖς τὸ τίμημα κτωμένοις, ἢ καθάπερ Θηβαίοις, ἀποσχομένοις χρόνον τινὰ τῶν βαναύσων ἔργων, ἢ καθάπερ ἐν Μασσαλίᾳ κρίσιν ποιουμένους τῶν ἀξίων τῶν ἐν τῷ πολιτεύματι καὶ τῶν ἔξωθεν. ἔτι δὲ καὶ ταῖς ἀρχαῖς ταῖς κυριωτάταις, ἃς δεῖ

ales la întâmplare nu pot îndura nici cele mai mici greşeli, în acelaşi fel şi cei mai răi dintre cetăţeni au nevoie de cea mai mare pază. Aşadar, în general democraţiile se menţin prin numărul mare de 1321 a
oameni, iar acest lucru se opune unei dreptăţi bazate pe merit. Este evident însă că oligarhia, dimpotrivă, trebuie să se menţină printr-o bună organizare.

VII.

Există mai cu seamă patru părţi ale mulţimii, adică agricultorii, lucrătorii, negustorii şi plebea, precum şi patru formaţiuni de luptă, anume cavaleria, hopliţii, cei uşor înarmaţi şi flota. De aceea, acolo unde terenul este adaptat cavaleriei, se va instaura în mod natural o oligarhie puternică, deoarece salvarea locuitorilor provine din partea acestei forţe, şi numai cei foarte bogaţi îşi permit creşterea cailor. Acolo unde <terenul îngăduie> desfăşurarea hopliţilor, se va instaura tipul de oligarhie care urmează <mai jos>, căci hopliţii provin mai degrabă din cei bogaţi decât din cei săraci. Forţele uşor înarmate precum şi cele navale sunt cu totul democratice. De fapt, acolo unde există o mulţime numeroasă de felul acesta, în cazul unui conflict, <oligarhii> suferă cel mai adesea din cauza luptei. Drept remediu al acestui fapt, trebuie urmaţi acei strategi încercaţi în lupte care îmbină puterea cavaleriei şi a hopliţilor cu o putere adecvată a celor uşor înarmaţi. Dar astfel membrii demosului îi înving pe cei bogaţi în timpul conflictelor, deoarece ei vor lupta lejer împotriva cavaleriei şi a hopliţilor, fiind uşor înarmaţi. Prin urmare, <oligarhii> instituie forţa acestora împotriva lor înşile. Dar pentru că există diferenţe între vârste, iar unii sunt mai bătrâni iar alţii mai tineri, ar trebui ca <oligarhii> să îşi înveţe fiii de tineri folosirea armelor uşoare şi lejere, iar atunci când ies din adolescenţă, să fie experimentaţi în aceste lucruri[278].

Apoi, puterea trebuie împărţită cu mulţimea sau, aşa cum am spus-o mai înainte, cu cei care deţin un venit sau, ca la Theba, cu cei care au încetat de o vreme să se mai ocupe cu muncile grele, sau, ca la Massalia, deosebind între cei demni de participare la putere şi cei care rămân pe dinafară. Apoi, magistraturilor supreme,

τοὺς ἐν τῇ πολιτείᾳ κατέχειν, δεῖ προσκεῖσθαι λειτουργίας, ἵν' ἑκὼν ὁ δῆμος μὴ μετέχῃ καὶ συγγνώμην ἔχῃ τοῖς ἄρχουσιν ὡς μισθὸν πολὺν διδοῦσι τῆς ἀρχῆς. ἁρμόττει δὲ θυσίας τε εἰσιόντας ποιεῖσθαι μεγαλοπρεπεῖς καὶ κατασκευάζειν τι τῶν κοινῶν, ἵνα τῶν περὶ τὰς ἑστιάσεις μετέχων ὁ δῆμος καὶ τὴν πόλιν ὁρῶν κοσμουμένην τὰ μὲν ἀναθήμασι τὰ δὲ οἰκοδομήμασιν ἄσμενος ὁρᾷ μένουσαν τὴν πολιτείαν· συμβήσεται δὲ καὶ τοῖς γνωρίμοις εἶναι μνημεῖα τῆς δαπάνης. ἀλλὰ τοῦτο νῦν οἱ περὶ τὰς ὀλιγαρχίας οὐ ποιοῦσιν, ἀλλὰ τοὐναντίον· τὰ λήμματα γὰρ
1321 b ζητοῦσιν οὐχ ἧττον ἢ τὴν τιμήν. διόπερ εὖ ἔχει λέγειν ταύτας εἶναι δημοκρατίας μικράς. πῶς μὲν οὖν χρὴ καθιστάναι τὰς δημοκρατίας καὶ τὰς ὀλιγαρχίας, διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

θ.

Ἀκόλουθον δὲ τοῖς εἰρημένοις ἐστὶ τὸ διῃρῆσθαι καλῶς τὰ περὶ τὰς ἀρχάς, πόσαι καὶ τίνες καὶ τίνων, καθάπερ εἴρηται καὶ πρότερον. τῶν μὲν γὰρ ἀναγκαίων ἀρχῶν χωρὶς ἀδύνατον εἶναι πόλιν, τῶν δὲ πρὸς εὐταξίαν καὶ κόσμον ἀδύνατον οἰκεῖσθαι καλῶς. ἔτι δ' ἀναγκαῖον ἐν μὲν ταῖς μικραῖς ἐλάττους εἶναι τὰς ἀρχάς, ἐν δὲ ταῖς μεγάλαις πλείους, ὥσπερ τυγχάνει πρότερον εἰρημένον· ποίας οὖν ἁρμόττει συνάγειν καὶ ποίας χωρίζειν, δεῖ μὴ λανθάνειν.

Πρώτη μὲν οὖν ἐπιμέλεια τῶν ἀναγκαίων ἡ περὶ τὴν ἀγοράν, ἐφ' ᾗ δεῖ τινα ἀρχὴν εἶναι τὴν ἐφορῶσαν περί τε τὰ συμβόλαια καὶ τὴν εὐκοσμίαν· σχεδὸν γὰρ ἀναγκαῖον πάσαις ταῖς πόλεσι τὰ μὲν ὠνεῖσθαι τὰ δὲ πωλεῖν πρὸς τὴν ἀλλήλων ἀναγκαίαν χρείαν, καὶ τοῦτ' ἐστὶν ὑπογυιότατον πρὸς αὐτάρκειαν, δι' ἣν δοκοῦσιν εἰς μίαν πολιτείαν συνελθεῖν. ἑτέρα δὲ ἐπιμέλεια ταύτης ἐχομένη καὶ σύνεγγυς ἡ τῶν περὶ τὸ ἄστυ δημοσίων καὶ ἰδίων, ὅπως εὐκοσμία ᾖ, καὶ τῶν πιπτόντων οἰκοδομημάτων καὶ ὁδῶν σωτηρία καὶ διόρθωσις, καὶ τῶν ὁρίων τῶν πρὸς ἀλλήλους, ὅπως ἀνεγκλήτως ἔχωσιν, καὶ ὅσα τούτοις ἄλλα τῆς ἐπιμελείας ὁμοιότροπα. καλοῦσι δ' ἀστυνομίαν οἱ πλεῖστοι

care revin celor care participă la viaţa politică, ar trebui să li se asocieze nişte sarcini astfel încât demosul să consimtă voluntar să nu ia parte la ele şi să fie de acord să li se dea magistraţilor o plată considerabilă pentru oficiul lor. Este potrivit ca numirea lor să fie însoţită de sacrificii impresionante, să ridice vreun edificiu public, pentru ca demosul, luând parte la ospeţe şi văzând cetatea înfrumuseţată de monumente şi edificii, să vadă cu ochi buni persistenţa constituţiei. Chiar şi elitele vor păstra amintirea acestor cheltuieli. Însă astăzi acest lucru nu se face în oligarhii, ci chiar dimpotrivă, căci ei urmăresc profiturile nu mai puţin decât onoarea. De aceea, este corect să se spună că acestea sunt nişte mici 1321 b
democraţii. Să fie, deci, lămurit astfel cum trebuie instituite democraţiile şi oligarhiile.

VIII.

La cele spuse trebuie adăugată o bună diviziune a magistraturilor, câte sunt, care sunt şi cui <revin ele>, precum am spus mai înainte. Fără magistraturile necesare, cetatea nu se poate realiza, iar fără o bună organizare şi armonie ea nu poate fi bine administrată. Pe urmă, este necesar ca în <cetăţile> mai mici să fie mai puţine magistraturi, pe când în cele mari mai multe, precum ni s-a întâmplat să o spunem mai înainte[279]. Aşadar, nu trebuie să omitem ce fel de <magistraturi> trebuie reunite şi care trebuie separate.

În primul rând, una dintre funcţiile necesare se referă la *agora*, pentru care trebuie să existe o anumită magistratură[280] care să supravegheze buna desfăşurare şi contractele. Căci este aproape necesar ca în toate cetăţile să existe vânzări şi cumpărări în vederea suplinirii nevoilor reciproce, iar acest procedeu este cel mai la îndemână în vederea independenţei. Or, s-ar părea că în vederea acesteia se adună <oamenii> într-o constituţie unică. Funcţia proximă următoare este cea referitoare la <bunurile> proprii şi la cele comune demosului în cadrul centrului cetăţii[281]. Ea trebuie să realizeze o bună ordine, să asigure repararea şi menţinerea edificiilor care stau să cadă şi a străzilor, a semnelor limitrofe, pentru a nu se ajunge la vreo ceartă, precum şi altele de felul acesta

τὴν τοιαύτην ἀρχήν, ἔχει δὲ μόρια πλείω τὸν ἀριθμόν, ὧν ἑτέρους ἐφ' ἕτερα καθιστᾶσιν ἐν ταῖς πολυανθρωποτέραις πόλεσιν, οἷον τειχοποιοὺς καὶ κρηνῶν ἐπιμελητὰς καὶ λιμένων φύλακας. ἄλλη δ' ἀναγκαία τε καὶ παραπλησία ταύτῃ· περὶ τῶν αὐτῶν μὲν γάρ, ἀλλὰ περὶ τὴν χώραν ἐστὶ καὶ τὰ περὶ τὰ ἔξω τοῦ ἄστεως· καλοῦσι δὲ τοὺς ἄρχοντας τούτους οἱ μὲν ἀγρονόμους οἱ δ' ὑλωρούς. αὗται μὲν οὖν ἐπιμέλειαί εἰσι τούτων τρεῖς, ἄλλη δ' ἀρχὴ πρὸς ἣν αἱ πρόσοδοι τῶν κοινῶν ἀναφέρονται, παρ' ὧν φυλαττόντων μερίζονται πρὸς ἑκάστην διοίκησιν· καλοῦσι δ' ἀποδέκτας τούτους καὶ ταμίας. ἑτέρα δ' ἀρχὴ πρὸς ἣν ἀναγράφεσθαι δεῖ τά τε ἴδια συμβόλαια καὶ τὰς κρίσεις ἐκ τῶν δικαστηρίων· παρὰ δὲ τοῖς αὐτοῖς τούτοις καὶ τὰς γραφὰς τῶν δικῶν γίνεσθαι δεῖ καὶ τὰς εἰσαγωγάς. ἐνιαχοῦ μὲν οὖν μερίζουσι καὶ ταύτην εἰς πλείους, ἔστι δὲ μία κυρία τούτων πάντων· καλοῦνται δὲ ἱερομνήμονες καὶ ἐπιστάται καὶ μνήμονες καὶ τούτοις ἄλλα ὀνόματα σύνεγγυς.

Μετὰ δὲ ταύτην ἐχομένη μὲν ἀναγκαιοτάτη δὲ σχεδὸν καὶ χαλεπωτάτη τῶν ἀρχῶν ἐστιν ἡ περὶ τὰς πράξεις τῶν καταδικασθέντων καὶ τῶν προτιθεμένων κατὰ τὰς 1322 a ἐγγραφὰς καὶ περὶ τὰς φυλακὰς τῶν σωμάτων. χαλεπὴ μὲν οὖν ἐστι διὰ τὸ πολλὴν ἔχειν ἀπέχθειαν, ὥστε ὅπου μὴ μεγάλα ἔστι κερδαίνειν, οὔτ' ἄρχειν ὑπομένουσιν αὐτὴν οὔθ' ὑπομείναντες ἐθέλουσι πράττειν κατὰ τοὺς νόμους· ἀναγκαία δ' ἐστίν, ὅτι οὐδὲν ὄφελος γίνεσθαι μὲν δίκας περὶ τῶν δικαίων, ταύτας δὲ μὴ λαμβάνειν τέλος, ὥστ' εἰ μὴ γιγνομένων κοινωνεῖν ἀδύνατον ἀλλήλοις, καὶ πράξεων μὴ γιγνομένων. διὸ βέλτιον μὴ μίαν εἶναι ταύτην τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ἄλλους ἐξ ἄλλων δικαστηρίων, καὶ περὶ τὰς προθέσεις τῶν ἀναγεγραμμένων ὡσαύτως πειρᾶσθαι διαιρεῖν, ἔτι δ' ἔνια πράττεσθαι καὶ τὰς ἀρχὰς τάς τε ἄλλας καὶ τὰς τῶν ἕνων μᾶλλον τὰς νέας, καὶ τὰς τῶν ἐνεστώτων ἑτέρας καταδικασάσης ἑτέραν εἶναι τὴν πραττομένην, οἷον ἀστυνόμους τὰς παρὰ τῶν ἀγορανόμων, τὰς δὲ παρὰ τούτων ἑτέρους. ὅσῳ γὰρ ἂν ἐλάττων ἀπέχθεια ἐνῇ τοῖς πραττομένοις, τοσούτῳ μᾶλλον λήψονται τέλος αἱ πράξεις· τὸ μὲν οὖν τοὺς αὐτοὺς εἶναι τοὺς καταδικάσαντας καὶ πραττομένους ἀπέχθειαν ἔχει διπλῆν, τὸ δὲ περὶ πάντων τοὺς αὐτοὺς πολεμίους πᾶσιν. πολλαχοῦ δὲ δὴ

care convin acestei funcţii. Cei mai mulţi numesc această funcţie *astynomie*, dar părţile ei sunt mai numeroase, dintre care fiecare revine unor <cetăţeni> diferiţi în cetăţile cu o populaţie mare. De exemplu, unii se îngrijesc de ziduri, alţii de resursele de apă, alţii de paza porturilor. Mai există încă o funcţie necesară şi care este asemănătoare acesteia: ea se referă la aceleaşi lucruri, dar care se exercită pe teritoriul <cetăţii> şi în afara centrului ei. Unii îi numesc pe aceşti magistraţi supraveghetori ai câmpurilor, iar alţii – ai pădurilor[282]. Aşadar, acestea sunt trei funcţii. Mai există încă una căreia îi revine să adune impozitele comune, pe care le păzeşte până când ele sunt împărţite fiecărei administraţii. Ei se numesc perceptori sau trezorieri. O altă funcţie are sarcina de a înregistra în scris contractele particulare şi deciziile din judecătorii. Pe lângă acestea, ei se ocupă şi cu citaţiile în procese şi cu introducerea <în instanţă>. În unele locuri şi această <funcţie> se împarte în mai multe, deşi există o singură funcţie a tuturor. Ei se numesc *hieromnemoni*, ştiutori sau *mnemoni*, sau poartă alte nume apropiate acestora.

În urma acestei <funcţii> vine o magistratură care este aproape cea mai necesară şi mai grea dintre magistraturi, anume aceea care are în vedere executarea sentinţelor celor condamnaţi, a celor 1322 a
reţinuţi ca datornici, precum şi paza prizonierilor. Aceasta este o <sarcină> grea deoarece ea stârneşte multă ură, astfel încât, în lipsa unui câştig considerabil, nimeni nu acceptă să o exercite, sau, dacă o acceptă, nu va dori să o exercite conform legilor. Ea este însă necesară, pentru că nu ajută la nimic sentinţele din procese, dacă ele nu cuprind şi o finalitate. Astfel, dacă în lipsa acestora nu se poate realiza o comunitate reciprocă, ea nu se poate realiza nici fără înfăptuirea lor. Din acest motiv, este mai bine ca această funcţie să nu fie unică, ci ea să fie distribuită pe judecătorii, iar în privinţa listei scrise a datornicilor, să se încerce o diviziune similară. Apoi, unele <sentinţe> să fie executate de magistraturi diferite, iar <sentinţele magistraţilor> care ies din funcţie <să fie executate> de cei care intră în funcţie, iar în cazul sentinţelor date de cei în funcţie, unul să le pronunţe, altul să le execute. De exemplu, <sentinţele> date de *astynom* să fie executate de către *agoranomi*, iar ale acestora de către alţii. Căci, cu cât ura faţă de executori ar fi mai mică, cu atât mai mult execuţiile îşi vor atinge mai bine scopul. Însă ura va fi dublă dacă unii şi aceiaşi ar face judecăţile şi le-ar executa, iar ei ar deveni adversarii tuturor. În multe locuri se face o

διῄρηται καὶ ἡ φυλάττουσα πρὸς τὴν πραττομένην, οἷον Ἀθήνησιν τῶν ἕνδεκα καλουμένων. διὸ βέλτιον καὶ ταύτην χωρίζειν, καὶ τὸ σόφισμα ζητεῖν καὶ περὶ ταύτην. ἀναγκαία μὲν γάρ ἐστιν οὐχ ἧττον τῆς εἰρημένης, συμβαίνει δὲ τοὺς μὲν ἐπιεικεῖς φεύγειν μάλιστα ταύτην τὴν ἀρχήν, τοὺς δὲ μοχθηροὺς οὐκ ἀσφαλὲς ποιεῖν κυρίους· αὐτοὶ γὰρ δέονται φυλακῆς μᾶλλον ἢ φυλάττειν ἄλλους δύνανται. διὸ δεῖ μὴ μίαν ἀποτεταγμένην ἀρχὴν εἶναι πρὸς αὐτούς, μηδὲ συνεχῶς τὴν αὐτήν, ἀλλὰ τῶν τε νέων, ὅπου τις ἐφήβων ἢ φρουρῶν ἔστι τάξις, καὶ τῶν ἀρχῶν δεῖ κατὰ μέρη ποιεῖσθαι τὴν ἐπιμέλειαν ἑτέρους.

Ταύτας μὲν οὖν τὰς ἀρχὰς ὡς ἀναγκαιοτάτας θετέον εἶναι πρώτας, μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἀναγκαίας μὲν οὐθὲν ἧττον, ἐν σχήματι δὲ μείζονι τεταγμένας· καὶ γὰρ ἐμπειρίας καὶ πίστεως δέονται πολλῆς. τοιαῦται δ' εἶεν ἂν αἵ τε περὶ τὴν φυλακὴν τῆς πόλεως, καὶ ὅσαι τάττονται πρὸς τὰς πολεμικὰς χρείας. δεῖ δὲ καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ πυλῶν τε καὶ τειχῶν φυλακῆς ὁμοίως ἐπιμελητὰς εἶναι καὶ ἐξετάσεως καὶ συντάξεως τῶν πολιτῶν. ἔνθα μὲν οὖν ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἀρχαὶ πλείους εἰσίν, ἔνθα δ' ἐλάττους, οἷον ἐν ταῖς μικραῖς πόλεσι μία περὶ πάντων. καλοῦσι δὲ στρατηγοὺς καὶ πολεμάρχους τοὺς τοιούτους.
1322 b ἔτι δὲ κἂν ὦσιν ἱππεῖς ἢ ψιλοὶ ἢ τοξόται ἢ ναυτικόν, καὶ ἐπὶ τούτων ἑκάστων ἐνίοτε καθίσταται ἀρχή, αἳ καλοῦνται ναυαρχίαι καὶ ἱππαρχίαι καὶ ταξιαρχίαι, καὶ κατὰ μέρος δὲ αἱ ὑπὸ ταύτας τριηραρχίαι καὶ λοχαγίαι καὶ φυλαρχίαι καὶ ὅσα τούτων μόρια. τὸ δὲ πᾶν ἕν τι τούτου ἐστὶν εἶδος, ἐπιμελείας πολεμικῶν. περὶ μὲν οὖν ταύτην τὴν ἀρχὴν ἔχει τὸν τρόπον τοῦτον· ἐπεὶ δὲ ἔνιαι τῶν ἀρχῶν, εἰ καὶ μὴ πᾶσαι, διαχειρίζουσι πολλὰ τῶν κοινῶν, ἀναγκαῖον ἑτέραν εἶναι τὴν ληψομένην λογισμὸν καὶ προσευθυνοῦσαν, αὐτὴν μηθὲν διαχειρίζουσαν ἕτερον· καλοῦσι δὲ τούτους οἱ μὲν εὐθύνους οἱ δὲ λογιστὰς οἱ δ' ἐξεταστὰς οἱ δὲ συνηγόρους.

Παρὰ πάσας δὲ ταύτας τὰς ἀρχὰς ἡ μάλιστα κυρία πάντων ἐστίν· ἡ γὰρ αὐτὴ πολλάκις ἔχει τὸ τέλος καὶ τὴν εἰσφορὰν ἢ προκάθηται τοῦ πλήθους, ὅπου κύριός ἐστιν ὁ δῆμος· δεῖ γὰρ εἶναι τὸ συνάγον τὸ κύριον τῆς πολιτείας. καλεῖται δὲ ἔνθα μὲν πρόβουλοι διὰ τὸ προβουλεύειν, ὅπου δὲ

deosebire între paza prizonierilor şi executarea <sentinţelor>, aşa cum este la Athena aşa-numita <funcţie a> celor unsprezece[283]. Din acest motiv, este mai bine să se facă o deosebire în acest caz, şi să se caute ceva iscusit şi în această privinţă. Căci această <funcţie> nu este mai puţin necesară decât acea numită <anterior>, deşi se întâmplă ca oamenii de seamă să se ferească mai ales de această magistratură, şi nu este un lucru bine întemeiat să se acorde această putere unor oameni vicioşi, pentru că ei au mai degrabă nevoie să fie păziţi decât sunt capabili să îi păzească pe alţii. De aceea, nu este necesară alcătuirea unei magistraturi unice cu acest scop, nici a uneia neîntrerupte, ci această funcţie trebuie acordată celor tineri, acolo unde există o organizare a efebilor şi a paznicilor, sau a magistraţilor, însă tot altora pe rând.

Acestea sunt aşadar magistraturile care trebuie considerate în primul rând drept cele mai necesare. Dincolo de ele, mai sunt şi altele, care au o alcătuire superioară, pentru că ele necesită mai multă experienţă şi încredere. Asemenea funcţii se referă la paza cetăţii, iar ele sunt instituite în vederea folosirii lor în caz de război. Însă este necesară, atât în vreme de război cât şi pe timp de pace, existenţa unei funcţii de pază în aceeaşi măsură a porţilor cât şi a zidurilor, care să se ocupe de examinarea şi instruirea tactică a cetăţenilor. În unele locuri există mai multe magistraturi pentru realizarea acestor <sarcini>, în altele mai puţine. De pildă, în cetăţile mici, există una singură pentru toate. Aceşti <magistraţi> se numesc strategi şi polemarhi. Apoi, dacă există cavaleri, sau luptători uşor înarmaţi, 1322 b
arcaşi sau luptători pe mare, pentru fiecare dintre aceştia se instituie câte o magistratură care poartă numele de *navarh*, *hipparh*, *taxiarh*[284], iar pentru diviziunile acestora *trierarhi*, *lochoarhi* sau *phylarhi*[285], şi la fel pentru părţile acestora. Însă strategul acestora formează o unitate specifică a cărei funcţie este războiul. Aşadar, această magistratură se prezintă în felul amintit. Deoarece unele dintre magistraturi, de nu chiar toate, caută să îşi însuşească multe dintre <veniturile> publice, ar fi necesară existenţa altei <magistraturi> care să le ţină evidenţa şi să facă dări de seamă, fără a li se mai încredinţa şi altceva. Pe aceştia unii îi numesc drept cei care fac dările de seamă, alţii contabili, alţii inspectori, iar alţii controlori.

Pe lângă toate aceste magistraturi, există şi una care este suverană peste toate, căci ea are în sarcină adesea introducerea şi executarea unei măsuri, sau care este pusă în fruntea mulţimii,

πλῆθός ἐστι, βουλὴ μᾶλλον. αἱ μὲν οὖν πολιτικαὶ τῶν ἀρχῶν σχεδὸν τοσαῦταί τινές εἰσιν· ἄλλο δ' εἶδος ἐπιμελείας ἡ περὶ τοὺς θεούς, οἷον ἱερεῖς τε καὶ ἐπιμεληταὶ τῶν περὶ τὰ ἱερὰ τοῦ σῴζεσθαί τε τὰ ὑπάρχοντα καὶ ἀνορθοῦσθαι τὰ πίπτοντα τῶν οἰκοδομημάτων καὶ τῶν ἄλλων ὅσα τέτακται πρὸς τοὺς θεούς. συμβαίνει δὲ τὴν ἐπιμέλειαν ταύτην ἐνιαχοῦ μὲν εἶναι μίαν, οἷον ἐν ταῖς μικραῖς πόλεσιν, ἐνιαχοῦ δὲ πολλὰς καὶ κεχωρισμένας τῆς ἱερωσύνης, οἷον ἱεροποιοὺς καὶ ναοφύλακας καὶ ταμίας τῶν ἱερῶν χρημάτων. ἐχομένη δὲ ταύτης ἡ πρὸς τὰς θυσίας ἀφωρισμένη τὰς κοινὰς πάσας, ὅσας μὴ τοῖς ἱερεῦσιν ἀποδίδωσιν ὁ νόμος, ἀλλ' ἀπὸ τῆς κοινῆς ἑστίας ἔχουσι τὴν τιμήν· καλοῦσι δ' οἱ μὲν ἄρχοντας τούτους οἱ δὲ βασιλεῖς οἱ δὲ πρυτάνεις.

Αἱ μὲν οὖν ἀναγκαῖαι ἐπιμέλειαί εἰσι περὶ τούτων, ὡς εἰπεῖν συγκεφαλαιωσαμένους, περί τε τὰ δαιμόνια καὶ τὰ πολεμικὰ καὶ περὶ τὰς προσόδους καὶ τὰ ἀναλισκόμενα, καὶ περὶ ἀγορὰν καὶ περὶ τὸ ἄστυ καὶ λιμένας καὶ τὴν χώραν, ἔτι περὶ τὰ δικαστήρια, καὶ συναλλαγμάτων ἀναγραφὰς καὶ πράξεις καὶ φυλακὰς καὶ ἐπιλογισμούς τε καὶ ἐξετάσεις καὶ πρὸς εὐθύνας τῶν ἀρχόντων, καὶ τέλος αἱ περὶ τὸ βουλευόμενόν εἰσι τῶν κοινῶν· ἴδιαι δὲ ταῖς σχολαστικωτέραις καὶ μᾶλλον εὐημερούσαις πόλεσιν, ἔτι δὲ φροντιζούσαις εὐκοσμίας, γυναικονομία νομοφυλακία
1323 a
παιδονομία γυμνασιαρχία, πρὸς δὲ τούτοις περὶ ἀγῶνας ἐπιμέλεια γυμνικοὺς καὶ Διονυσιακούς, κἂν εἴ τινας ἑτέρας συμβαίνει τοιαύτας γίνεσθαι θεωρίας. τούτων δ' ἔνιαι φανερῶς εἰσιν οὐ δημοτικαὶ τῶν ἀρχῶν, οἷον γυναικονομία καὶ παιδονομία· τοῖς γὰρ ἀπόροις ἀνάγκη χρῆσθαι καὶ γυναιξὶ καὶ παισὶν ὥσπερ ἀκολούθοις διὰ τὴν ἀδουλίαν. τριῶν δ' οὐσῶν ἀρχῶν καθ' ἃς αἱροῦνταί τινες ἀρχὰς τὰς κυρίους, νομοφυλάκων προβούλων βουλῆς, οἱ μὲν νομοφύλακες ἀριστοκρατικόν, ὀλιγαρχικὸν δ' οἱ πρόβουλοι, βουλὴ δὲ δημοτικόν. περὶ μὲν οὖν τῶν ἀρχῶν, ὡς ἐν τύπῳ, σχεδὸν εἴρηται περὶ πασῶν.

acolo unde demosul este suveran. Pentru că este necesară unificarea suveranităţii constituţiei. În unele locuri ea se numeşte consiliu preliminar[286], deoarece ea realizează nişte deliberări preliminare, dar acolo unde guvernează mulţimea, ea este mai degrabă chiar consiliul. Aşadar, cam acestea sunt, dintre magistraturi, cele politice, pe când cele care se îngrijesc de cultul zeilor ţin de o altă specie, aşa cum sunt preoţii şi cei care au în grijă cele sacre, menţinerea edificiilor existente şi reparaţia celor care stau să cadă, şi alte lucruri referitoare la zei. În unele locuri se întâmplă ca această funcţie să fie unică, aşa cum se întâmplă în cetăţile mărunte, pe când în alte locuri funcţiile sacre sunt mai numeroase şi mai divizate, cum sunt cei care organizează sacrificiile, paznicii templelor, apoi îngrijitorii bunurilor sacre. După acestă funcţie, vine cea referitoare la toate sacrificiile publice pe care legea nu le încredinţează preoţilor, ci a căror demnitate se leagă de vatra comună[287] <a cetăţii>, iar aceştia poartă numele de arhonţi, regi sau prytanei.

Pentru a recapitula, funcţiile necesare se referă la următoarele aspecte: la cele divine, la cele războinice, la impozite şi la cheltuieli, la *agora*, la centrul cetăţii, la porturi, la teritoriu, pe urmă <se referă> la judecătorii, la înregistrarea contractelor, la executarea <sentinţelor>, la pază, la calcule şi la anchete, la dările de seamă ale magistraţilor şi, în sfârşit, funcţiile care deliberează în privinţa celor comune. În cetăţile care au parte de mai mult răgaz şi bunăstare, există şi o grijă particulară faţă de buna orânduială, supravegherea femeilor, paza legilor, a copiilor, o conducere a gymnasiilor, iar pe lângă acestea, o grijă faţă de întrecerile sportive şi diony- 1323 a
siace, precum şi altor spectacole de acest fel, dacă este cazul. Unele dintre aceste magistraturi sunt în mod evident lipsite de un caracter democratic, cum este paza femeilor şi a copiilor, pentru că săracii sunt nevoiţi să se folosească de femei şi de copii ca de nişte slujitori, pentru că ei nu au sclavi. Deoarece există trei magistraturi pentru care sunt aleşi anumiţi magistraţi, anume păzitorii legilor, consiliul preliminar şi consiliul, atunci păzitorii legilor <corespund> aristocraţiei, consiliul preliminar oligarhiei iar consiliul democraţiei. Ne-am referit în general, aşadar, la aproape toate magistraturile[288].

Βίβλιον Η

α.

Περὶ δὲ πολιτείας ἀρίστης τὸν μέλλοντα ποιήσασθαι τὴν προσήκουσαν ζήτησιν ἀνάγκη διορίσασθαι πρῶτον τίς αἱρετώτατος βίος. ἀδήλου γὰρ ὄντος τούτου καὶ τὴν ἀρίστην ἀναγκαῖον ἄδηλον εἶναι πολιτείαν· ἄριστα γὰρ πράττειν προσήκει τοὺς ἄριστα πολιτευομένους ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, ἐὰν μή τι γίγνηται παράλογον. διὸ δεῖ πρῶτον ὁμολογεῖσθαι τίς ὁ πᾶσιν ὡς εἰπεῖν αἱρετώτατος βίος, μετὰ δὲ τοῦτο πότερον κοινῇ καὶ χωρὶς ὁ αὐτὸς ἢ ἕτερος. νομίσαντας οὖν ἱκανῶς πολλὰ λέγεσθαι καὶ τῶν ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις περὶ τῆς ἀρίστης ζωῆς, καὶ νῦν χρηστέον αὐτοῖς.

Ὡς ἀληθῶς γὰρ πρός γε μίαν διαίρεσιν οὐδεὶς ἀμφισβητήσειεν ἂν ὡς οὐ, τριῶν οὐσῶν μερίδων, τῶν τε ἐκτὸς καὶ τῶν ἐν τῷ σώματι καὶ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ, πάντα ταῦτα ὑπάρχειν τοῖς μακαρίοις χρή. οὐδεὶς γὰρ ἂν φαίη μακάριον τὸν μηθὲν μόριον ἔχοντα ἀνδρείας μηδὲ σωφροσύνης μηδὲ δικαιοσύνης μηδὲ φρονήσεως, ἀλλὰ δεδιότα μὲν τὰς παραπετομένας μυίας, ἀπεχόμενον δὲ μηθενός, ἂν ἐπιθυμήσῃ τοῦ φαγεῖν ἢ πιεῖν, τῶν ἐσχάτων, ἕνεκα δὲ τεταρτημορίου διαφθείροντα τοὺς φιλτάτους

Cartea a VII-a

I.

Cine urmează să întreprindă o cercetare adecvată a celei mai bune constituţii trebuie să definească mai întâi cel mai de preţ mod de viaţă. Dacă acesta rămâne neclar, neclară va rămâne în mod necesar şi constituţia cea mai bună. În mod normal, cei care sunt cel mai bine guvernaţi, realizează cele mai bune fapte în condiţiile care le sunt date, cu excepţia situaţiilor ieşite din comun. Din acest motiv, ar trebui mai întâi să convenim asupra vieţii celei mai de preţ pentru toţi, pentru a spune astfel, iar apoi <să clarificăm> dacă aceasta este aceeaşi pentru o comunitate şi pentru un <ins> separat. Considerând însă suficiente referinţele noastre la modul optim de viaţă cuprinse în scrierile exoterice[289], să ne folosim acum de ele.

Cei fericiţi trebuie să deţină bunuri exterioare, corporale şi sufleteşti[290], pentru că nimeni nu ar putea pune la îndoială o asemenea împărţire în trei <a bunurilor>. Nimeni nu ar putea să pară fericit fără să aibă parte de curaj, de temperanţă, de simţul dreptăţii sau de înţelepciune practică, ci, dimpotrivă, el s-ar teme şi de muştele care îi zboară împrejur, nu s-ar feri de nici un exces în pofta lui de hrană şi de băutură, şi-ar vinde cei mai dragi prieteni pe un sfert de obol, iar mintea lui ar fi lipsită de

φίλους, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὴν διάνοιαν οὕτως ἄφρονα καὶ διεψευσμένον ὥσπερ τι παιδίον ἢ μαινόμενον. ἀλλὰ ταῦτα μὲν λεγόμενα ὥσπερ πάντες ἂν συγχωρήσειαν, διαφέρονται δ' ἐν τῷ ποσῷ καὶ ταῖς ὑπεροχαῖς. τῆς μὲν γὰρ ἀρετῆς ἔχειν ἱκανὸν εἶναι νομίζουσιν ὁποσονοῦν, πλούτου δὲ καὶ χρημάτων καὶ δυνάμεως καὶ δόξης καὶ πάντων τῶν τοιούτων εἰς ἄπειρον ζητοῦσι τὴν ὑπερβολήν.

Ἡμεῖς δὲ αὐτοῖς ἐροῦμεν ὅτι ῥᾴδιον μὲν περὶ τούτων καὶ διὰ τῶν ἔργων λαμβάνειν τὴν πίστιν, ὁρῶντας ὅτι κτῶνται καὶ φυλάττουσιν οὐ τὰς ἀρετὰς τοῖς ἐκτὸς ἀλλ' 1323 b ἐκεῖνα ταύταις, καὶ τὸ ζῆν εὐδαιμόνως, εἴτ' ἐν τῷ χαίρειν ἐστὶν εἴτ' ἐν ἀρετῇ τοῖς ἀνθρώποις εἴτ' ἐν ἀμφοῖν, ὅτι μᾶλλον ὑπάρχει τοῖς τὸ ἦθος μὲν καὶ τὴν διάνοιαν κεκοσμημένοις εἰς ὑπερβολήν, περὶ δὲ τὴν ἔξω κτῆσιν τῶν ἀγαθῶν μετριάζουσιν, ἢ τοῖς ἐκεῖνα μὲν κεκτημένοις πλείω τῶν χρησίμων, ἐν δὲ τούτοις ἐλλείπουσιν.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν λόγον σκοπουμένοις εὐσύνοπτόν ἐστιν. τὰ μὲν γὰρ ἐκτὸς ἔχει πέρας, ὥσπερ ὄργανόν τι, πᾶν τε τὸ χρήσιμον εἴς τι· ὧν τὴν ὑπερβολὴν ἢ βλάπτειν ἀναγκαῖον ἢ μηθὲν ὄφελος εἶναι τοῖς ἔχουσιν, τῶν δὲ περὶ ψυχὴν ἕκαστον ἀγαθῶν, ὅσῳ περ ἂν ὑπερβάλλῃ, τοσούτῳ μᾶλλον χρήσιμον εἶναι, εἰ δεῖ καὶ τούτοις ἐπιλέγειν μὴ μόνον τὸ καλὸν ἀλλὰ καὶ τὸ χρήσιμον. ὅλως τε δῆλον ὡς ἀκολουθεῖν φήσομεν τὴν διάθεσιν τὴν ἀρίστην ἑκάστου πράγματος πρὸς ἄλληλα κατὰ τὴν ὑπεροχὴν ἥνπερ εἴληχε ταῦτα ὧν φαμεν αὐτὰς εἶναι διαθέσεις ταύτας. ὥστ' εἴπερ ἐστὶν ἡ ψυχὴ καὶ τῆς κτήσεως καὶ τοῦ σώματος τιμιώτερον καὶ ἁπλῶς καὶ ἡμῖν, ἀνάγκη καὶ τὴν διάθεσιν τὴν ἀρίστην ἑκάστου ἀνάλογον τούτων ἔχειν. ἔτι δὲ τῆς ψυχῆς ἕνεκεν ταῦτα πέφυκεν αἱρετὰ καὶ δεῖ πάντας αἱρεῖσθαι τοὺς εὖ φρονοῦντας, ἀλλ' οὐκ ἐκείνων ἕνεκεν τὴν ψυχήν. ὅτι μὲν οὖν ἑκάστῳ τῆς εὐδαιμονίας ἐπιβάλλει τοσοῦτον ὅσον περ ἀρετῆς καὶ φρονήσεως καὶ τοῦ πράττειν κατὰ ταύτας, ἔστω συνωμολογημένον ἡμῖν, μάρτυρι τῷ θεῷ χρωμένοις, ὃς εὐδαίμων μέν ἐστι καὶ μακάριος, δι' οὐθὲν δὲ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν ἀλλὰ δι' αὑτὸν αὐτὸς καὶ τῷ ποιός τις εἶναι τὴν φύσιν, ἐπεὶ καὶ τὴν εὐτυχίαν της εὐδαιμονίας διὰ ταῦτ' ἀναγκαῖον ἑτέραν εἶναι. τῶν μὲν γὰρ ἐκτὸς ἀγαθῶν τῆς ψυχῆς αἴτιον ταὐτόματον καὶ ἡ τύχη, δίκαιος δ' οὐδεὶς

înţelepciune şi l-ar înşela, ca pe un copilaş sau ca pe un om nebun. Deşi toate lumea ar aproba în cor aceste spuse, totuşi <aceste virtuţi> se deosebesc după cantitate şi după grade de superioritate. Căci <oamenii> îşi închipuie că este suficientă posesia unei cantităţi oarecare de virtute, dar ei urmăresc un exces nemăsurat de avere, de bunuri, de putere, de faimă şi de altele de felul acesta.

Însă noi le răspundem acestora că, prin intermediul faptelor, este uşor de dobândit o opinie în privinţa acestora, constatând că nu virtuţile se dobândesc şi sunt păstrate prin <bunurile> exterioare, ci invers. Iar viaţa fericită, fie că ea constă pentru oameni în bucurie 1323 b sau în virtute sau în ambele, revine celor care deţin un exces bine proporţionat de caracter şi inteligenţă, dar care păstrează măsura în ceea ce priveşte posesia bunurilor exterioare, mai degrabă decât revine celor care deţin mai multe bunuri, dar cărora le lipsesc celelalte.

Pe de altă parte, şi prin intermediul raţiunii se poate obţine o viziune de ansamblu. Cele exterioare sunt limitate, asemeni oricărui instrument, căci toate acestea <se determină> prin utilitatea lor, iar excesul acestora, în mod necesar, fie că este dăunător, fie că nu are nici un folos pentru cei care le dobândesc. Însă fiecare dintre lucrurile bune pentru suflet sunt cu atât mai folositoare cu cât sporesc mai mult, dacă ele nu trebuie numite doar bune, ci şi utile. Evident, noi suntem în general de părere că raportul dintre stările optime ale fiecărui lucru, considerate după criteriul excelenţei, este egal cu raportul dintre lucrurile cărora le atribuim aceste stări. De exemplu, dacă sufletul este mai de preţ decât averea sau decât corpul, în mod necesar şi starea optimă a fiecăruia va întreţine un raport analogic. Pe urmă, aceste lucruri merită să fie alese în vederea sufletului, şi toate acestea trebuie alese de oamenii cu un bun discernământ, iar nu sufletul <trebuie ales> în vederea lor. Suntem de acord cu faptul că fiecăruia îi revine tot atât de multă fericire pe cât de mult are virtute, înţelepciune practică şi acţiune conformă acestora. Dacă îl luăm drept dovadă pe zeu, acesta este plin de bucurie şi fericit, dar nu în numele unor bunuri exterioare, ci el însuşi prin sine însuşi şi printr-o anumită calitate naturală[291]. Iar din acest motiv, succesul şi fericirea sunt în mod necesar diferite. Cauzele bunurilor exterioare sufletului sunt întâmplarea şi norocul, însă nimeni nu este drept sau cumpătat datorită sau prin

οὐδὲ σώφρων ἀπὸ τύχης οὐδὲ διὰ τὴν τύχην ἐστίν· ἐχόμενον δ' ἐστὶ καὶ τῶν αὐτῶν λόγων δεόμενον καὶ πόλιν εὐδαίμονα τὴν ἀρίστην εἶναι καὶ πράττουσαν καλῶς. ἀδύνατον δὲ καλῶς πράττειν τοῖς μὴ τὰ καλὰ πράττουσιν· οὐθὲν δὲ καλὸν ἔργον οὔτ' ἀνδρὸς οὔτε πόλεως χωρὶς ἀρετῆς καὶ φρονήσεως· ἀνδρεία δὲ πόλεως καὶ δικαιοσύνη καὶ φρόνησις τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν καὶ μορφὴν, ὧν μετασχὼν ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων λέγεται δίκαιος καὶ φρόνιμος καὶ σώφρων.

Ἀλλὰ γὰρ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον ἔστω πεφροιμιασμένα τῷ λόγῳ· οὔτε γὰρ μὴ θιγγάνειν αὐτῶν δυνατόν, οὔτε πάντας τοὺς οἰκείους ἐπεξελθεῖν ἐνδέχεται λόγους, ἑτέρας γάρ ἐστιν ἔργον σχολῆς ταῦτα· νῦν δὲ ὑποκείσθω τοσοῦτον, ὅτι βίος μὲν ἄριστος, καὶ χωρὶς ἑκάστῳ καὶ κοινῇ ταῖς πόλεσιν, ὁ μετ' ἀρετῆς κεχορηγημένης ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε μετέχειν τῶν κατ' ἀρετὴν πράξεων, πρὸς δὲ τοὺς ἀμφισβητοῦντας, ἐάσαντας ἐπὶ τῆς νῦν μεθόδου, διασκεπτέον ὕστερον, εἴ τις τοῖς εἰρημένοις τυγχάνει μὴ πειθόμενος.

β.

Πότερον δὲ τὴν εὐδαιμονίαν τὴν αὐτὴν εἶναι φατέον ἑνός τε ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων καὶ πόλεως ἢ μὴ τὴν αὐτήν, λοιπόν ἐστιν εἰπεῖν. φανερὸν δὲ καὶ τοῦτο. πάντες γὰρ ἂν ὁμολογήσειαν εἶναι τὴν αὐτήν. ὅσοι γὰρ ἐν πλούτῳ τὸ ζῆν εὖ τίθενται ἐφ' ἑνός, οὗτοι καὶ τὴν πόλιν ὅλην, ἐὰν ᾖ πλουσία, μακαρίζουσιν· ὅσοι τε τὸν τυραννικὸν βίον μάλιστα τιμῶσιν, οὗτοι καὶ πόλιν τὴν πλείστων ἄρχουσαν εὐδαιμονεστάτην ἂν εἶναι φαῖεν· εἴ τέ τις τὸν ἕνα δι' ἀρετὴν ἀποδέχεται, καὶ πόλιν εὐδαιμονεστέραν φήσει τὴν σπουδαιοτέραν.

Ἀλλὰ ταῦτ' ἤδη δύο ἐστὶν ἃ δεῖται σκέψεως, ἓν μὲν πότερος αἱρετώτερος βίος, ὁ διὰ τοῦ συμπολιτεύεσθαι καὶ κοινωνεῖν πόλεως ἢ μᾶλλον ὁ ξενικὸς καὶ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἀπολελυμένος, ἔτι δὲ τίνα πολιτείαν θετέον καὶ ποίαν διάθεσιν πόλεως ἀρίστην εἴτε πᾶσιν ὄντος αἱρετοῦ κοινωνεῖν πόλεως εἴτε καὶ τισὶ μὲν μὴ τοῖς δὲ πλείστοις. ἐπεὶ δὲ τῆς πολιτικῆς διανοίας καὶ θεωρίας τοῦτ' ἐστὶν

medierea norocului. Urmează şi face parte din aceleaşi raţionamente faptul că şi cetatea care este cea mai bună şi care acţionează bine este fericită. Dar, fără a împlini acţiunile bune, nu este dată nici posibilitatea de a le împlini astfel[292], iar nici un bărbat şi nici o cetate nu realizează nimic bun fără virtute şi fără înţelepciune practică. Curajul, simţul dreptăţii şi înţelepciunea practică a unei cetăţi deţin aceeaşi formă şi putere cu aspectele în numele cărora se spune despre fiecare dintre oameni că este drept, are înţelepciune practică şi este cumpătat.

Pentru raţionamentul <nostru>, să fie însă destule aceste note preliminare, pentru că, deşi este imposibil să nu ne referim la ele, totuşi nu putem parcurge toate argumentele proprii <acestora>, căci aceasta este sarcina unei alte lucrări[293]. De fapt, să luăm drept premisă faptul că viaţa optimă, atât pentru fiecare cât şi pentru cetăţile <considerate> în comun, este cea însoţită de o virtute suficient de înzestrată pentru a lua parte la faptele virtuoase. Lăsăm 1324 a însă la o parte din analiza prezentă pe cei care contestă acestea, pentru a cerceta mai târziu dacă există cineva care pune la îndoială cele spuse.

II.

A rămas de spus dacă fericirea trebuie enunţată drept identică pentru fiecare om în parte ca şi pentru cetate, sau ca fiind diferită. Este însă evident că toată lumea cade de acord că ea este aceeaşi. Căci aceia care văd fericirea unui individ în bogăţie vor spune despre o întreagă cetate că este fericită, dacă ea este bogată. Însă cei care pun preţ mai degrabă pe o viaţă tiranică[294], aceia ar spune că cea mai fericită cetate este cea care are mai mulţi supuşi. Dar dacă cineva ar admite că <fericirea> este datorată virtuţii, el va spune că şi o cetate mai virtuoasă este mai fericită.

Există însă aici două aspecte care trebuie studiate, dintre care unul este: oare viaţa cea mai de preţ este cea dusă într-o guvernare comună şi într-o comunitate politică, sau mai degrabă aceea de străin şi cea lipsită de comunitatea politică? Iar a doua: ce constituţie şi ce fel de stare a cetăţii trebuie propusă drept cea mai bună, în sensul că este oare preferabil ca toţi să ia parte la guvernare, sau unii nu, ci doar majoritatea? Pentru că aceasta este sarcina gândirii şi a teoriei

ἔργον, ἀλλ' οὐ τὸ περὶ ἕκαστον αἱρετόν, ἡμεῖς δὲ ταύτην προῃρήμεθα νῦν τὴν σκέψιν, ἐκεῖνο μὲν πάρεργον ἂν εἴη, τοῦτο δὲ ἔργον τῆς μεθόδου ταύτης. ὅτι μὲν οὖν ἀναγκαῖον εἶναι πολιτείαν ἀρίστην ταύτην καθ' ἣν τάξιν κἂν ὁστισοῦν ἄριστα πράττοι καὶ ζῴη μακαρίως, φανερόν ἐστιν.

Ἀμφισβητεῖται δὲ παρ' αὐτῶν τῶν ὁμολογούντων τὸν μετ' ἀρετῆς εἶναι βίον αἱρετώτατον πότερον ὁ πολιτικὸς καὶ πρακτικὸς βίος αἱρετὸς ἢ μᾶλλον ὁ πάντων τῶν ἐκτὸς ἀπολελυμένος, οἷον θεωρητικός τις, ὃν μόνον τινές φασιν εἶναι φιλοσόφου. σχεδὸν γὰρ τούτους τοὺς δύο βίους τῶν ἀνθρώπων οἱ φιλοτιμότατοι πρὸς ἀρετὴν φαίνονται προαιρούμενοι, καὶ τῶν προτέρων καὶ τῶν νῦν· λέγω δὲ δύο τόν τε πολιτικὸν καὶ τὸν φιλόσοφον. διαφέρει δὲ οὐ μικρὸν ποτέρως ἔχει τὸ ἀληθές· ἀνάγκη γὰρ τόν γε εὖ φρονοῦντα πρὸς τὸν βελτίω σκοπὸν συντάττεσθαι, καὶ τῶν ἀνθρώπων ἕκαστον καὶ κοινῇ τὴν πολιτείαν. νομίζουσι δ' οἱ μὲν τὸ τῶν πέλας ἄρχειν δεσποτικῶς μὲν γιγνόμενον μετ' ἀδικίας τινὸς εἶναι τῆς μεγίστης, πολιτικῶς δὲ τὸ μὲν ἄδικον οὐκ ἔχειν, ἐμπόδιον δὲ ἔχειν τῇ περὶ αὐτὸν εὐημερίᾳ· τούτων δ' ὥσπερ ἐξ ἐναντίας ἕτεροι τυγχάνουσι δοξάζοντες· μόνον γὰρ ἀνδρὸς τὸν πρακτικὸν εἶναι βίον καὶ πολιτικόν· ἀφ' ἑκάστης γὰρ ἀρετῆς οὐκ εἶναι πράξεις μᾶλλον τοῖς
1324 b ἰδιώταις ἢ τοῖς τὰ κοινὰ πράττουσι καὶ πολιτευομένοις.

Οἱ μὲν οὖν οὕτως ὑπολαμβάνουσιν, οἱ δὲ τὸν δεσποτικὸν καὶ τυραννικὸν τρόπον τῆς πολιτείας εἶναι μόνον εὐδαίμονά φασιν. παρ' ἐνίοις δ' οὗτος καὶ τῶν νόμων καὶ τῆς πολιτείας ὅρος, ὅπως δεσπόζωσι τῶν πέλας. διὸ καὶ τῶν πλείστων νομίμων χύδην ὡς εἰπεῖν κειμένων παρὰ τοῖς πλείστοις, ὅμως εἴ πού τι πρὸς ἓν οἱ νόμοι βλέπουσι, τοῦ κρατεῖν στοχάζονται πάντες, ὥσπερ ἐν Λακεδαίμονι καὶ Κρήτῃ πρὸς τοὺς πολέμους συντέτακται σχεδὸν ἥ τε παιδεία καὶ τὸ τῶν νόμων πλῆθος· ἔτι δ' ἐν τοῖς ἔθνεσι πᾶσι τοῖς δυναμένοις πλεονεκτεῖν ἡ τοιαύτη τετίμηται δύναμις, οἷον ἐν Σκύθαις καὶ Πέρσαις καὶ Θρᾳξὶ καὶ Κελτοῖς. ἐν ἐνίοις γὰρ καὶ νόμοι τινές εἰσι παροξύνοντες πρὸς τὴν ἀρετὴν ταύτην, καθάπερ ἐν Καρχηδόνι φασὶ τὸν ἐκ τῶν κρίκων κόσμον λαμβάνειν ὅσας ἂν στρατεύσωνται στρατείας· ἦν δέ ποτε καὶ περὶ Μακεδονίαν νόμος τὸν μηθένα ἀπεκταγκότα πολέμιον ἄνδρα περιεζῶσθαι τὴν φορβειάν· ἐν δὲ Σκύθαις

politice, iar nu cea privitoare la fiecare opţiune. Iar pentru că noi ne-am propus acum această cercetare, prima <dintre întrebări> ar fi accesorie[295], pe când cealaltă aparţine cetăţii însăşi. Este aşadar evident că o constituţie optimă este una în care oricine poate împlini faptele cele mai bune şi poate trăi fericit conform ordinii ei.

Însă cei care sunt de acord cu faptul că viaţa cea mai de preţ este cea însoţită de virtute sunt în dezacord asupra <răspunsului> la întrebarea dacă este mai de preţ viaţa politică şi practică, sau mai degrabă aceea care le lasă pe toate în afară, cum este cea contemplativă, despre care unii spun că aparţine numai filosofului. Căci cei mai iubitori de virtute dintre oamenii de odinioară şi dintre cei de azi par să fi ales doar aceste două vieţi, anume cea politică şi cea filosofică. Nu este de mică importanţă <întrebarea> care dintre ele deţine adevărul. Căci în mod necesar cel care judecă bine, fie că este vreunul dintre oameni sau este constituţia în general, trebuie să ordoneze <totul> spre un scop mai bun. Unii sunt de părere că a guverna în chip despotic asupra vecinilor înseamnă a realiza cea mai mare nedreptate, iar a-i guverna constituţional nu conţine nici o nedreptate, chiar dacă acest lucru reprezintă o piedică în calea bunăstării. Alţii însă se întâmplă să creadă, dimpotrivă, că pentru un bărbat este potrivită doar viaţa practică şi politică, deoarece nu fiecare virtute ar fi practicată de oamenii de rând mai degrabă decât de cei care se ocupă de comunitate şi de viaţa politică. 1324 b

Aşadar, unii gândesc aşa, pe când alţii spun numai că modul despotic şi tiranic al constituţiei reprezintă fericirea. În unele <cetăţi>, constituţia şi legile se limitează la a-şi stăpâni în chip despotic vecinii. Deşi, la drept vorbind, majoritatea legilor din cele mai multe cetăţi sunt alcătuite confuz, chiar dacă în câte un loc legile au în vedere ceva unic, totuşi scopul tuturor este stăpânirea. De exemplu, în Lacedemonia şi la Creta atât educaţia cât şi mulţimea legilor sunt alcătuite în vederea războaielor. Apoi, această forţă se află la mare cinste la toate neamurile care sunt capabile să îşi sporească puterea, de pildă la sciţi, la perşi, la thraci şi la celţi. La unele <neamuri> există chiar legi care îndeamnă la această virtute, aşa cum se spune că este la Carthagina, unde fiecare primeşte drept distincţie un număr de brăţări egal cu bătăliile la care a luat parte. Şi în Macedonia era odată o lege ca războinicul care nu a ucis nici un duşman să

οὐκ ἐξῆν πίνειν ἐν ἑορτῇ τινι σκύφον περιφερόμενον τῷ μηθένα ἀπεκταγκότι πολέμιον· ἐν δὲ τοῖς Ἴβηρσιν, ἔθνει πολεμικῷ, τοσούτους τὸν ἀριθμὸν ὀβελίσκους καταπηγνύουσι περὶ τὸν τάφον ὅσους ἂν διαφθείρῃ τῶν πολεμίων· καὶ ἕτερα δὴ παρ' ἑτέροις ἔστι τοιαῦτα πολλά, τὰ μὲν νόμοις κατειλημμένα τὰ δὲ ἔθεσιν.

Καίτοι δόξειεν ἂν ἄγαν ἄτοπον ἴσως εἶναι τοῖς βουλομένοις ἐπισκοπεῖν, εἰ τοῦτ' ἐστὶν ἔργον τοῦ πολιτικοῦ, τὸ δύνασθαι θεωρεῖν ὅπως ἄρχῃ καὶ δεσπόζῃ τῶν πλησίον, καὶ βουλομένων καὶ μὴ βουλομένων. πῶς γὰρ ἂν εἴη τοῦτο πολιτικὸν ἢ νομοθετικόν, ὅ γε μηδὲ νόμιμόν ἐστιν; οὐ νόμιμον δὲ τὸ μὴ μόνον δικαίως ἀλλὰ καὶ ἀδίκως ἄρχειν, κρατεῖν δ' ἔστι καὶ μὴ δικαίως. ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπιστήμαις τοῦτο ὁρῶμεν· οὔτε γὰρ τοῦ ἰατροῦ οὔτε τοῦ κυβερνήτου ἔργον ἐστὶ τὸ ἢ πεῖσαι ἢ βιάσασθαι τοῦ μὲν τοὺς θεραπευομένους τοῦ δὲ τοὺς πλωτῆρας. ἀλλ' ἐοίκασιν οἱ πολλοὶ τὴν δεσποτικὴν πολιτικὴν οἴεσθαι εἶναι, καὶ ὅπερ αὑτοῖς ἕκαστοι οὔ φασιν εἶναι δίκαιον οὐδὲ συμφέρον, τοῦτ' οὐκ αἰσχύνονται πρὸς τοὺς ἄλλους ἀσκοῦντες· αὐτοὶ μὲν γὰρ παρ' αὑτοῖς τὸ δικαίως ἄρχειν ζητοῦσι, πρὸς δὲ τοὺς ἄλλους οὐδὲν μέλει τῶν δικαίων. ἄτοπον δὲ εἰ μὴ φύσει τὸ μὲν δεσποστόν ἐστι τὸ δὲ οὐ δεσποστόν, ὥστε εἴπερ ἔχει τὸν τρόπον τοῦτον, οὐ δεῖ πάντων πειρᾶσθαι δεσπόζειν, ἀλλὰ τῶν δεσποστῶν, ὥσπερ οὐδὲ θηρεύειν ἐπὶ θοίνην ἢ θυσίαν ἀνθρώπους, ἀλλὰ τὸ πρὸς τοῦτο θηρευτόν· ἔστι δὲ θηρευτὸν ὃ ἂν ἄγριον ᾖ ἐδεστὸν ζῷον.

Ἀλλὰ μὴν εἴη γ' ἂν καὶ καθ' ἑαυτὴν μία πόλις 1325 a εὐδαίμων, ἣ πολιτεύεται δηλονότι καλῶς, εἴπερ ἐνδέχεται πόλιν οἰκεῖσθαί που καθ' ἑαυτὴν νόμοις χρωμένην σπουδαίοις, ἧς τῆς πολιτείας ἡ σύνταξις οὐ πρὸς πόλεμον οὐδὲ πρὸς τὸ κρατεῖν ἔσται τῶν πολεμίων· μηθὲν γὰρ ὑπαρχέτω τοιοῦτον. δῆλον ἄρα ὅτι πάσας τὰς πρὸς τὸν πόλεμον ἐπιμελείας καλὰς μὲν θετέον, οὐχ ὡς τέλος δὲ πάντων ἀκρότατον, ἀλλ' ἐκείνου χάριν ταύτας. τοῦ δὲ νομοθέτου τοῦ σπουδαίου ἐστὶ τὸ θεάσασθαι πόλιν καὶ γένος ἀνθρώπων καὶ πᾶσαν ἄλλην κοινωνίαν, ζωῆς ἀγαθῆς πῶς μεθέξουσι καὶ τῆς ἐνδεχομένης αὐτοῖς εὐδαιμονίας. διοίσει μέντοι τῶν ταττομένων ἔνια νομίμων· καὶ τοῦτο τῆς νομοθετικῆς ἐστιν ἰδεῖν, ἐάν τινες ὑπάρχωσι γειτνιῶντες, ποῖα πρὸς ποίους ἀσκητέον καὶ πῶς τοῖς καθήκουσι πρὸς

poartc un căpăstru, iar la sciţi cel care nu a omorât nici un duşman să nu bea în timpul unei anumite sărbători dintr-o cupă care se dă din mână în mână. La iberi, neam războinic, în jurul mormântului <unui luptător> se împlântă tot atât de multe însemne funerare pe cât de mulţi duşmani a ucis. Iar la alte neamuri există multe asemenea obiceiuri, unele adoptate în legi, altele în obiceiuri.

Totuşi, pentru cei care ar dori o examinare atentă, ar părea şi mai ciudat ca sarcina omului politic să fie cunoaşterea modului de stăpânire despotică a vecinilor, cu sau fără voia lor. Cum ar putea fărădelegea să fie politică şi legiuită? Pentru că nu este legitim să se guverneze atât drept cât şi nedrept, deşi se poate domni şi nedrept. Însă noi nu vedem aşa ceva în celelalte arte, căci nu cade nici în sarcina medicului, nici în aceea a căpitanului unei corăbii să îi convingă şi să îi siluiască pe pacienţi sau pe marinari. Însă mulţi par să creadă că puterea politică e o despoţie, şi nu le este ruşine să aplice altora ceea ce fiecare consideră că pentru sine nu este nici drept, nici folositor. Căci ei caută să se guverneze pe sine cu dreptate, dar nu se îngrijesc de cele drepte în privinţa altora. Acest lucru ar fi ciudat, cu excepţia situaţiei în care <unii> sunt în mod natural destinaţi despoţiei iar alţii nu, ca şi cum, dacă lucrurile ar sta astfel, nu ar trebui să se încerce ca toţi <oamenii> să fie conduşi despotic, ci doar cei care ar trebui să fie trataţi astfel. Tot aşa, nu trebuie vânaţi oameni în vederea unui festin sau a unui sacrificiu, ci vânatul potrivit pentru acest fapt, care este orice sălbăticiune comestibilă.

Dacă ar putea exista undeva o cetate administrată prin sine însăşi, care să se folosească de legi vrednice şi dacă ar fi, desigur, 1325 a
bine guvernată, această cetate izolată ar putea fi fericită şi prin sine însăşi. Dar organizarea acestei constituţii nu ar fi îndreptată nici spre război, nici spre supunerea duşmanilor: fie ca aşa ceva să nici nu existe deloc. Este aşadar evident că toate grijile care au în vedere războiul trebuie considerate bune, dar nu în sens de scop ultim al tuturor, ci în sens de <instrument> în vederea lor. Însă legislatorului vrednic îi revine să cerceteze cum poate lua parte o cetate, un neam de oameni şi o întreagă comunitate la o viaţă bună şi la o fericire posibilă pentru aceasta. Există totuşi unele deosebiri între legile adoptate şi este rolul legislatorului să ştie, în cazul existenţei unor

ἑκάστους χρηστέον. ἀλλὰ τοῦτο μὲν κἂν ὕστερον τύχοι τῆς προσηκούσης σκέψεως, πρὸς τί τέλος δεῖ τὴν ἀρίστην πολιτείαν συντείνειν.

γ.

Πρὸς δὲ τοὺς ὁμολογοῦντας μὲν τὸν μετ' ἀρετῆς εἶναι βίον αἱρετώτατον, διαφερομένους δὲ περὶ τῆς χρήσεως αὐτοῦ, λεκτέον ἡμῖν πρὸς ἀμφοτέρους αὐτούς (οἱ μὲν γὰρ ἀποδοκιμάζουσι τὰς πολιτικὰς ἀρχάς, νομίζοντες τόν τε τοῦ ἐλευθέρου βίον ἕτερόν τινα εἶναι τοῦ πολιτικοῦ καὶ πάντων αἱρετώτατον, οἱ δὲ τοῦτον ἄριστον· ἀδύνατον γὰρ τὸν μηθὲν πράττοντα πράττειν εὖ, τὴν δ' εὐπραγίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι ταὐτόν) ὅτι τὰ μὲν ἀμφότεροι λέγουσιν ὀρθῶς τὰ δὲ οὐκ ὀρθῶς, οἱ μὲν ὅτι ὁ τοῦ ἐλευθέρου βίος τοῦ δεσποτικοῦ ἀμείνων. τοῦτο γὰρ ἀληθές· οὐθὲν γὰρ τό γε δούλῳ ᾗ δοῦλος χρῆσθαι σεμνόν· ἡ γὰρ ἐπίταξις ἡ περὶ τῶν ἀναγκαίων οὐδενὸς μετέχει τῶν καλῶν. τὸ μέντοι νομίζειν πᾶσαν ἀρχὴν εἶναι δεσποτείαν οὐκ ὀρθόν· οὐ γὰρ ἔλαττον διέστηκεν ἡ τῶν ἐλευθέρων ἀρχὴ τῆς τῶν δούλων ἢ αὐτὸ τὸ φύσει ἐλεύθερον τοῦ φύσει δούλου. διώρισται δὲ περὶ αὐτῶν ἱκανῶς ἐν τοῖς πρώτοις λόγοις. τὸ δὲ μᾶλλον ἐπαινεῖν τὸ ἀπρακτεῖν τοῦ πράττειν οὐκ ἀληθές· ἡ γὰρ εὐδαιμονία πρᾶξίς ἐστιν, ἔτι δὲ πολλῶν καὶ καλῶν τέλος ἔχουσιν αἱ τῶν δικαίων καὶ σωφρόνων πράξεις.

Καίτοι τάχ' ἂν ὑπολάβοι τις τούτων οὕτω διωρισμένων ὅτι τὸ κύριον εἶναι πάντων ἄριστον· οὕτω γὰρ ἂν πλείστων καὶ καλλίστων κύριος εἴη πράξεων. ὥστε οὐ δεῖ τὸν δυνάμενον ἄρχειν παριέναι τῷ πλησίον, ἀλλὰ μᾶλλον ἀφαιρεῖσθαι, καὶ μήτε πατέρα παίδων μήτε παῖδας πατρὸς μήθ' ὅλως φίλον φίλου μηθένα ὑπόλογειν μηδὲ πρὸς τοῦτο φροντίζειν· τὸ γὰρ ἄριστον αἱρετώτατον, τὸ δ' εὖ πράττειν ἄριστον. τοῦτο μὲν οὖν ἀληθῶς ἴσως λέγουσιν, εἴπερ ὑπάρξει
1325 b τοῖς ἀποστεροῦσι καὶ βιαζομένοις τὸ τῶν ὄντων αἱρετώτατον· ἀλλ' ἴσως οὐχ οἷόν τε ὑπάρχειν, ἀλλ' ὑποτίθενται τοῦτο ψεῦδος. οὐ γὰρ ἔτι καλὰς τὰς πράξεις

vecini, <ce fel de legi> trebuie aplicate şi faţă de cine, sau cum trebuie folosite măsurile faţă de fiecare. S-ar putea însă <lămuri> şi mai târziu, într-o cercetare următoare[296], spre ce scop trebuie să tindă constituţia cea mai bună.

III.

În privinţa celor care sunt de acord cu faptul că viaţa cea mai de preţ este cea conformă virtuţii, dar se deosebesc în privinţa punerii în fapt a acesteia, noi ar trebui să spunem amândurora că şi unii şi alţii se exprimă într-un sens corect şi în altul incorect. Căci unii abandonează magistraturile politice, considerând că viaţa omului liber este altceva decât viaţa omului politic şi este cea mai de preţ dintre toate. În schimb, alţii cred că <viaţa omului politic> este cea optimă, căci pentru nimeni nu este posibilă reuşita în lipsa acţiunii, iar reuşita şi fericirea sunt lucruri identice. Pe de o parte, unii cred că viaţa omului liber este mai bună decât aceea a stăpânitorului. Aceasta este adevărat, căci nu este mare lucru să te foloseşti de un sclav în calitate de sclav, iar ordinele date în privinţa celor necesare nu fac parte dintre lucrurile bune[297]. Totuşi, nu este corect să se considere că orice putere reprezintă o despoţie, căci nu există o distanţă mai mică între a-i guverna pe cei liberi şi pe sclavi decât <distanţa> dintre faptul de a fi liber prin natură şi faptul de a fi sclav prin natură. S-a făcut însă o analiză suficientă în privinţa acestora în prezentările de la început[298]. Apoi, nu este întemeiată lauda inacţiunii în raport cu acţiunea, deoarece fericirea este o activitate. Pe urmă, faptele celor buni şi înţelepţi conţin scopuri bune şi numeroase.

Totuşi, s-ar putea presupune că, în urma celor definite astfel, cel mai bun lucru dintre toate este cel suveran, pentru că astfel cel care este suveran <ar putea realiza> fapte mai multe şi mai bune. Astfel, cel care este capabil de conducere nu trebuie să lase aceasta în seama vecinului, ci mai degrabă să îl îndepărteze. Şi tatăl să nu ţină seama şi să nu îşi facă griji pentru fii, nici fiii pentru tată şi nici, în general, prietenul pentru prieten. Căci lucrul cel mai bun este şi cel mai de preţ, iar cel mai bun lucru este acţiunea reuşită. Cei care spun aceasta rostesc adevărul, dacă am admite totodată faptul că lucrul cel mai de preţ revine hoţilor şi siluitorilor. Dar s-ar putea totuşi să nu se petreacă 1325 b
astfel, ci această presupoziţie să fie falsă. Căci nu sunt posibile faptele

ἐνδέχεται εἶναι τῷ μὴ διαφέροντι τοσοῦτον ὅσον ἀνὴρ γυναικὸς ἢ πατὴρ τέκνων ἢ δεσπότης δούλων· ὥστε ὁ παραβαίνων οὐθὲν ἂν τηλικοῦτον κατορθώσειεν ὕστερον ὅσον ἤδη παρεκβέβηκε τῆς ἀρετῆς. τοῖς γὰρ ὁμοίοις τὸ καλὸν καὶ τὸ δίκαιον ἐν τῷ μέρει, τοῦτο γὰρ ἴσον καὶ ὅμοιον· τὸ δὲ μὴ ἴσον τοῖς ἴσοις καὶ τὸ μὴ ὅμοιον τοῖς ὁμοίοις παρὰ φύσιν, οὐδὲν δὲ τῶν παρὰ φύσιν καλόν. διὸ κἂν ἄλλος τις ᾖ κρείττων κατ' ἀρετὴν καὶ κατὰ δύναμιν τὴν πρακτικὴν τῶν ἀρίστων, τούτῳ καλὸν ἀκολουθεῖν καὶ τούτῳ πείθεσθαι δίκαιον. δεῖ δ' οὐ μόνον ἀρετὴν ἀλλὰ καὶ δύναμιν ὑπάρχειν, καθ' ἣν ἔσται πρακτικός.

Ἀλλ' εἰ ταῦτα λέγεται καλῶς καὶ τὴν εὐδαιμονίαν εὐπραγίαν θετέον, καὶ κοινῇ πάσης πόλεως ἂν εἴη καὶ καθ' ἕκαστον ἄριστος βίος ὁ πρακτικός. ἀλλὰ τὸν πρακτικὸν οὐκ ἀναγκαῖον εἶναι πρὸς ἑτέρους, καθάπερ οἴονταί τινες, οὐδὲ τὰς διανοίας εἶναι μόνας ταύτας πρακτικάς, τὰς τῶν ἀποβαινόντων χάριν γιγνομένας ἐκ τοῦ πράττειν, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τὰς αὐτοτελεῖς καὶ τὰς αὑτῶν ἕνεκεν θεωρίας καὶ διανοήσεις· ἡ γὰρ εὐπραξία τέλος, ὥστε καὶ πρᾶξίς τις. μάλιστα δὲ καὶ πράττειν λέγομεν κυρίως καὶ τῶν ἐξωτερικῶν πράξεων τοὺς ταῖς διανοίαις ἀρχιτέκτονας. ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἀπρακτεῖν ἀναγκαῖον τὰς καθ' αὑτὰς πόλεις ἱδρυμένας καὶ ζῆν οὕτω προῃρημένας· ἐνδέχεται γὰρ κατὰ μέρη καὶ τοῦτο συμβαίνειν· πολλαὶ γὰρ κοινωνίαι πρὸς ἄλληλα τοῖς μέρεσι τῆς πόλεώς εἰσιν. ὁμοίως δὲ τοῦτο ὑπάρχει καὶ καθ' ἑνὸς ὁτουοῦν τῶν ἀνθρώπων· σχολῇ γὰρ ἂν ὁ θεὸς ἔχοι καλῶς καὶ πᾶς ὁ κόσμος, οἷς οὐκ εἰσὶν ἐξωτερικαὶ πράξεις παρὰ τὰς οἰκείας τὰς αὑτῶν.

Ὅτι μὲν οὖν τὸν αὐτὸν βίον ἀναγκαῖον εἶναι τὸν ἄριστον ἑκάστῳ τε τῶν ἀνθρώπων καὶ κοινῇ ταῖς πόλεσι καὶ τοῖς ἀνθρώποις, φανερόν ἐστιν.

δ.

Ἐπεὶ δὲ πεφροιμίασται τὰ νῦν εἰρημένα περὶ αὐτῶν, καὶ περὶ τὰς ἄλλας πολιτείας ἡμῖν τεθεώρηται πρότερον, ἀρχὴ τῶν λοιπῶν εἰπεῖν πρῶτον ποίας τινὰς δεῖ τὰς ὑποθέσεις

bune pentru cel care nu se deosebeşte de un altul tot aşa ca şi bărbatul de femeie, părintele de copii şi stăpânul faţă de sclavi[299]. Astfel, cel care a deviat nu se va mai putea îndrepta ulterior tot atât cât s-a îndepărtat de la virtute. Pentru cei asemenea, binele şi dreptatea <înseamnă a guverna> pe rând. Căci aceasta înseamnă egalitate şi asemănare, şi, dimpotrivă, inegalitatea celor egali şi neasemănarea celor asemănători este contra naturii, şi nimic din cele contra naturii nu înseamnă ceva bun. De aceea, dacă există cineva mai înzestrat cu virtutea şi puterea de a realiza cele mai bune lucruri, este bine ca el să fie urmat şi este just ca el să fie ascultat. Căci el nu trebuie să deţină doar virtutea, ci şi puterea potrivit căreia va acţiona.

Dar, dacă cele spuse sunt bine întemeiate şi dacă fericirea trebuie considerată drept succes, atunci viaţa optimă ar fi cea practică, atât pentru fiecare cetate considerată în general cât şi pentru fiecare <ins> în parte. Însă viaţa practică nu îi are în vedere în mod necesar pe ceilalţi, aşa cum cred unii, şi nici reflecţiile provenite din acţiunea care urmăreşte nişte rezultate nu sunt singurele cu caracter practic. Ci mult mai curând <sunt practice> reflecţiile şi teoriile care se iau pe sine drept scop şi există în vederea lor proprie[300]. Căci reuşita este un scop, iar astfel ea este şi o anumită acţiune, iar noi susţinem, chiar şi în cazul activităţilor exterioare, că sensul cel mai riguros al acţiunii îi are în vedere pe autorii ei mentali. Dar, pe de altă parte, nu este necesar ca cetăţile întemeiate în sine şi care aleg acest mod de viaţă să fie inactive, pentru că acţiunea poate avea loc între părţile ei. În fond, între părţile cetăţii se realizează multe relaţii de comunitate, tot aşa cum se întâmplă şi în cazul unui singur om oarecare, căci altminteri nici zeul, nici universul nu ar avea parte prea mult de dreptate, pentru că ei nu deţin <posibilitatea> unor fapte exterioare, în afara celor raportate la ei înşişi.

Este aşadar limpede că aceeaşi viaţă este în mod necesar cea mai bună atât pentru fiecare om în parte cât şi pentru cetăţi şi oameni în general.

IV.

În urma notelor preliminare prezentate acum relativ la aceste lucruri, precum şi după ce am cercetat anterior celelalte constituţii, punctul de plecare al celor rămase stă mai întâi în a spune care

εἶναι περὶ τῆς μελλούσης κατ' εὐχὴν συνεστάναι πόλεως. οὐ γὰρ οἷόν τε πολιτείαν γενέσθαι τὴν ἀρίστην ἄνευ συμμέτρου χορηγίας. διὸ δεῖ πολλὰ προυποτεθεῖσθαι καθάπερ εὐχομένους, εἶναι μέντοι μηθὲν τούτων ἀδύνατον· λέγω δὲ οἷον περί τε πλήθους πολιτῶν καὶ χώρας. ὥσπερ γὰρ καὶ τοῖς ἄλλοις δημιουργοῖς, οἷον ὑφάντῃ καὶ ναυπηγῷ, δεῖ 1326 a τὴν ὕλην ὑπάρχειν ἐπιτηδείαν οὖσαν πρὸς τὴν ἐργασίαν (ὅσῳ γὰρ ἂν αὕτη τυγχάνῃ παρεσκευασμένη βέλτιον, ἀνάγκη καὶ τὸ γιγνόμενον ὑπὸ τῆς τέχνης εἶναι κάλλιον), οὕτω καὶ τῷ πολιτικῷ καὶ τῷ νομοθέτῃ δεῖ τὴν οἰκείαν ὕλην ὑπάρχειν ἐπιτηδείως ἔχουσαν. ἔστι δὲ πολιτικῆς χορηγίας πρῶτον τό τε πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, πόσους τε καὶ ποίους τινὰς ὑπάρχειν δεῖ φύσει, καὶ κατὰ τὴν χώραν ὡσαύτως, πόσην τε εἶναι καὶ ποίαν τινὰ ταύτην.

Οἴονται μὲν οὖν οἱ πλεῖστοι προσήκειν μεγάλην εἶναι τὴν εὐδαίμονα πόλιν· εἰ δὲ τοῦτ' ἀληθές, ἀγνοοῦσι ποία μεγάλη καὶ ποία μικρὰ πόλις. κατ' ἀριθμοῦ γὰρ πλῆθος τῶν ἐνοικούντων κρίνουσι τὴν μεγάλην, δεῖ δὲ μᾶλλον μὴ εἰς τὸ πλῆθος εἰς δὲ δύναμιν ἀποβλέπειν. ἔστι γάρ τι καὶ πόλεως ἔργον, ὥστε τὴν δυναμένην τοῦτο μάλιστ' ἀποτελεῖν, ταύτην οἰητέον εἶναι μεγίστην, οἷον Ἱπποκράτην οὐκ ἄνθρωπον ἀλλ' ἰατρὸν εἶναι μείζω φήσειεν ἄν τις τοῦ διαφέροντος κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ σώματος. οὐ μὴν ἀλλὰ κἂν εἰ δεῖ κρίνειν πρὸς τὸ πλῆθος ἀποβλέποντας, οὐ κατὰ τὸ τυχὸν πλῆθος τουτο ποιητέον, ἀναγκαῖον γὰρ ἐν ταῖς πόλεσιν ἴσως ὑπάρχειν καὶ δούλων ἀριθμὸν πολλῶν καὶ μετοίκων καὶ ξένων, ἀλλ' ὅσοι πόλεώς εἰσι μέρος καὶ ἐξ ὧν συνίσταται πόλις οἰκείων μορίων· ἡ γὰρ τούτων ὑπεροχὴ τοῦ πλήθους μεγάλης πόλεως σημεῖον, ἐξ ἧς δὲ βάναυσοι μὲν ἐξέρχονται πολλοὶ τὸν ἀριθμὸν ὁπλῖται δὲ ὀλίγοι, ταύτην ἀδύνατον εἶναι μεγάλην· οὐ γὰρ ταὐτὸν μεγάλη τε πόλις καὶ πολυάνθρωπος.

Ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦτό γε ἐκ τῶν ἔργων φανερόν, ὅτι χαλεπόν, ἴσως δ' ἀδύνατον, εὐνομεῖσθαι τὴν λίαν πολυάνθρωπον· τῶν γοῦν δοκουσῶν πολιτεύεσθαι καλῶς οὐδεμίαν ὁρῶμεν οὖσαν ἀνειμένην πρὸς τὸ πλῆθος. τοῦτο δὲ δῆλον καὶ διὰ τῆς τῶν λόγων πίστεως. ὅ τε γὰρ νόμος τάξις τίς ἐστι, καὶ τὴν εὐνομίαν ἀναγκαῖον εὐταξίαν εἶναι, ὁ δὲ λίαν ὑπερβάλλων ἀριθμὸς οὐ δύναται μετέχειν τάξεως· θείας γὰρ δὴ τοῦτο δυνάμεως ἔργον, ἥτις καὶ τόδε συνέχει

anume sunt premisele întemeierii unei cetăți conforme propriei noastre opțiuni. Căci o constituție optimă nu se poate realiza în lipsa unor mijloace pe măsură. De aceea, trebuie socotite multe premise conforme opțiunii noastre, și nici una dintre ele să nu fie imposibilă. De exemplu, mă refer la mulțimea cetățenilor și la teritoriu. Căci tot așa cum și ceilalți artizani, de pildă țesătorul și constructorul de nave, trebuie să aibă la dispoziție materia potrivită 1326 a
muncii lor (cu cât această <materie> este mai bine prelucrată, cu atât produsul tehnicii lor va fi în mod necesar mai bun), tot astfel și omul politic și legiuitorul trebuie să aibă la dispoziție o materie proprie potrivită. Una dintre resursele politice este mai întâi populația[301]: câți și cum trebuie să fie aceștia în mod natural? Apoi vine, de asemenea, teritoriul: cât de mare să fie și ce calitate <să aibă>?

Cei mai mulți își închipuie că o cetate mare urmează să fie și una fericită. Chiar dacă acest lucru este adevărat, ei ignoră ce înseamnă o cetate mare și una mică. Căci ei judecă o cetate mare după numărul locuitorilor ei, deși ar trebui să nu ia în seamă mulțimea, ci puterea ei. Căci există un anumit rol al cetății pe care ea trebuie să fie mai cu seamă capabilă să îl realizeze, și în acest sens trebuie ea considerată mare. De exemplu, așa cum s-ar putea spune că Hippocrate este mai mare ca medic (și nu ca om) decât un altul care îl întrece în statura corporală. Chiar dacă ar trebui să se judece în funcție de mărime, acest lucru nu trebuie considerat după o mulțime eventuală (căci este necesară existența în cetăți a unui număr mare de sclavi, meteci și străini[302]) ci în funcție de cei care reprezintă o parte a cetății, și din care cetatea își alcătuiește propriile părți. Superioritatea mulțimii acestora este semnul unei cetăți mari, căci este imposibil ca o cetate să fie mare dacă din ea provin numeroși lucrători, dar puțini hopliți, căci o cetate cu o populație numeroasă nu este și o cetate mare.

Și din fapte reiese clar că este greu, ba chiar imposibil ca o populație numeroasă să dispună de legi bune. Iar noi constatăm că nici una dintre <cetățile> care par bine guvernate nu face vreo concesie mulțimii. Acest lucru este însă evident și pe calea încrederii în argumente. Căci legea reprezintă o anumită ordine, iar legea cea bună înseamnă o bună organizare, iar o populație prea numeroasă nu poate fi ordonată, în vreme ce coeziunea universului cade în sarcina puterii divine. Dar, pentru că de

τὸ πᾶν· ἐπεὶ τό γε καλὸν ἐν πλήθει καὶ μεγέθει εἴωθε γίνεσθαι. διὸ καὶ πόλιν ᾗ μετὰ μεγέθους ὁ λεχθεὶς ὅρος ὑπάρχει, ταύτην εἶναι καλλίστην ἀναγκαῖον.

Ἀλλ' ἔστι τι καὶ πόλεως μεγέθους μέτρον, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων πάντων, ζῴων φυτῶν ὀργάνων· καὶ γὰρ τούτων ἕκαστον οὔτε λίαν μικρὸν οὔτε κατὰ μέγεθος ὑπερβάλλον ἕξει τὴν αὑτοῦ δύναμιν, ἀλλ' ὁτὲ μὲν ὅλως ἐστερημένον ἔσται τῆς φύσεως ὁτὲ δὲ φαύλως ἔχον, οἷον πλοῖον σπιθαμιαῖον μὲν οὐκ ἔσται πλοῖον ὅλως, οὐδὲ δυοῖν σταδίοιν, εἰς δὲ τὶ μέγεθος ἐλθὸν ὁτὲ μὲν διὰ σμικρότητα φαύλην ποιήσει τὴν ναυτιλίαν, ὁτὲ δὲ διὰ τὴν ὑπερβολήν· ὁμοίως δὲ καὶ πόλις ἡ μὲν ἐξ ὀλίγων λίαν οὐκ αὐτάρκης, ἡ δὲ πόλις αὔταρκες, ἡ δὲ ἐκ πολλῶν ἄγαν ἐν μὲν τοῖς ἀναγκαίοις αὐτάρκης ὥσπερ ἔθνος, ἀλλ' οὐ πόλις· πολιτείαν γὰρ οὐ ῥᾴδιον ὑπάρχειν· τίς γὰρ στρατηγὸς ἔσται τοῦ λίαν ὑπερβάλλοντος πλήθους, ἢ τίς κῆρυξ μὴ Στεντόρειος; διὸ πρώτην μὲν εἶναι πόλιν ἀναγκαῖον τὴν ἐκ τοσούτου πλήθους ὃ πρῶτον πλῆθος αὔταρκες πρὸς τὸ εὖ ζῆν ἐστι κατὰ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν· ἐνδέχεται δὲ καὶ τὴν ταύτης ὑπερβάλλουσαν κατὰ πλῆθος εἶναι μείζω πόλιν, ἀλλὰ τοῦτ' οὐκ ἔστιν, ὥσπερ εἴπομεν, ἀόριστον. Τίς δ' ἐστὶν ὁ τῆς ὑπερβολῆς ὅρος, ἐκ τῶν ἔργων ἰδεῖν ῥᾴδιον. εἰσὶ γὰρ αἱ πράξεις τῆς πόλεως τῶν μὲν ἀρχόντων τῶν δ' ἀρχομένων, ἄρχοντος δ' ἐπίταξις καὶ κρίσις ἔργον· πρὸς δὲ τὸ κρίνειν περὶ τῶν δικαίων καὶ πρὸς τὸ τὰς ἀρχὰς διανέμειν κατ' ἀξίαν ἀναγκαῖον γνωρίζειν ἀλλήλους, ποῖοί τινές εἰσι, τοὺς πολίτας, ὡς ὅπου τοῦτο μὴ συμβαίνει γίγνεσθαι, φαύλως ἀνάγκη γίγνεσθαι τὰ περὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς κρίσεις. περὶ ἀμφότερα γὰρ οὐ δίκαιον αὐτοσχεδιάζειν, ὅπερ ἐν τῇ πολυανθρωπίᾳ τῇ λίαν ὑπάρχει φανερῶς. ἔτι δὲ ξένοις καὶ μετοίκοις ῥᾴδιον μεταλαμβάνειν τῆς πολιτείας· οὐ γὰρ χαλεπὸν τὸ λανθάνειν διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ πλήθους. δῆλον τοίνυν ὡς οὗτός ἐστι πόλεως ὅρος ἄριστος, ἡ μεγίστη τοῦ πλήθους ὑπερβολὴ πρὸς αὐτάρκειαν ζωῆς εὐσύνοπτος. περὶ μὲν οὖν μεγέθους πόλεως διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

obicei binele se realizează într-o anumită mulțime și mărime, cetatea cea mai bună este în mod necesar cea care deține limita pomenită.

Dar există și o anumită măsură a mărimii cetăților, așa cum este pentru toate celelalte animale, plante sau instrumente. Căci nici unul dintre acestea nu ar dispune de propria putere dacă ar fi excesiv de mic sau de mare, ci uneori ar fi în totalitate lipsit de propria natură, iar alteori ar fi greșit întocmit. De exemplu, o navă de o palmă nu va fi deloc o navă, dar nici una de două stadii și, fie din cauză că este mică, fie pentru că este mare, ea va naviga prost. 1326 b
La fel, o cetate cu o populație prea mică nu este autarhică, deși o cetate <trebuie> să fie astfel. Apoi, una cu o populație prea mare este autarhică în nevoile sale, așa cum este un neam, dar atunci ea nu mai este o cetate, deoarece constituția ei este dificil de realizat. Căci cine va fi strategul unei mulțimi excesiv de mari, sau cine îi va fi crainic, de nu va avea <vocea> lui Stentor?[303] Din acest motiv, cea dintâi cetate potrivită pentru o comunitate politică este în mod necesar cea compusă dintr-o mulțime suficient de mare pentru ca ea să fie mai întâi autarhică în vederea unei vieți bune. Este chiar posibil ca această cetate să fie și mai bună cu o mulțime mai mare, dar, așa cum am spus, acest lucru este limitat.

Este ușor de aflat din fapte care este limita acestui exces: căci treburile cetății se împart între conducători și cei conduși, iar în sarcina conducătorului cad ordinele și judecățile. Dar pentru a judeca în procese și pentru a distribui magistraturile după merit, cetățenii trebuie să se cunoască între ei, <să știe> ce calități au. Căci acolo unde acest lucru nu se petrece, judecățile și cele relative la magistraturi vor merge în mod necesar prost. Nu este corect să ne pripim în privința acestor două aspecte, deși acest fapt se petrece în mod evident în cazul unei populații prea numeroase. Pe urmă, străinilor și metecilor le-ar fi ușor să pună mâna pe dreptul la cetățenie, deoarece nu este greu ca ei să treacă neobservați, datorită mulțimii excedentare. Este așadar evident că aceasta este limita optimă a cetății: excesul care conduce la o viață autarhică înseamnă o mulțime atât de numeroasă încât să poată fi cuprinsă cu privirea. Așadar, lucrurile să rămână stabilite astfel în privința mărimii cetății.

ε.

Παραπλησίως δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς χώρας ἔχει. περὶ μὲν γὰρ τοῦ ποίαν τινά, δῆλον ὅτι τὴν αὐταρκεστάτην πᾶς τις ἂν ἐπαινέσειεν, τοιαύτην δ' ἀναγκαῖον εἶναι τὴν παντοφόρον· τὸ γὰρ πάντα ὑπάρχειν καὶ δεῖσθαι μηθενὸς αὔταρκες· πλήθει δὲ καὶ μεγέθει τοσαύτην ὥστε δύνασθαι τοὺς οἰκοῦντας ζῆν σχολάζοντας ἐλευθερίως ἅμα καὶ σωφρόνως. τοῦτον δὲ τὸν ὅρον εἰ καλῶς ἢ μὴ καλῶς λέγομεν, ὕστερον ἐπισκεπτέον ἀκριβέστερον, ὅταν ὅλως περὶ κτήσεως καὶ τῆς περὶ τὴν οὐσίαν εὐπορίας συμβαίνῃ ποιεῖσθαι μνείαν, πῶς δεῖ καὶ τίνα τρόπον ἔχειν πρὸς τὴν χρῆσιν αὐτῆς· πολλαὶ γὰρ περὶ τὴν σκέψιν ταύτην εἰσὶν ἀμφισβητήσεις διὰ τοὺς ἕλκοντας ἐφ' ἑκατέραν τοῦ βίου τὴν ὑπερβολήν, τοὺς μὲν ἐπὶ τὴν γλισχρότητα τοὺς δὲ ἐπὶ τὴν τρυφήν. τὸ δ' εἶδος τῆς χώρας οὐ χαλεπὸν εἰπεῖν δεῖ δ' ἔνια πείθεσθαι καὶ τοῖς περὶ τὴν στρατηγίαν ἐμπείροις, ὅτι χρὴ τοῖς μὲν πολεμίοις εἶναι δυσέμβολον αὐτοῖς δ' εὐέξοδον.

1327 a Ἔτι δ' ὥσπερ τὸ πλῆθος τὸ τῶν ἀνθρώπων εὐσύνοπτον ἔφαμεν εἶναι δεῖν, οὕτω καὶ τὴν χώραν· τὸ δ' εὐσύνοπτον τὸ εὐβοήθητον εἶναι τὴν χώραν ἐστίν. τῆς δὲ πόλεως τὴν θέσιν εἰ χρὴ ποιεῖν κατ' εὐχήν, πρός τε τὴν θάλατταν προσήκει κεῖσθαι καλῶς πρός τε τὴν χώραν. εἷς μὲν ὁ λεχθεὶς ὅρος δεῖ γὰρ πρὸς τὰς ἐκβοηθείας κοινὴν εἶναι τῶν τόπων ἁπάντων· ὁ δὲ λοιπὸς πρὸς τὰς τῶν γινομένων καρπῶν παραπομπάς, ἔτι δὲ τῆς περὶ ξύλα ὕλης, κἂν εἴ τινα ἄλλην ἐργασίαν ἡ χώρα τυγχάνοι κεκτημένη τοιαύτην εὐπαρακόμιστον.

ζ.

Περὶ δὲ τῆς πρὸς τὴν θάλατταν κοινωνίας, πότερον ὠφέλιμος ταῖς εὐνομουμέναις πόλεσιν ἢ βλαβερά, πολλὰ τυγχάνουσιν ἀμφισβητοῦντες· τό τε γὰρ ἐπιξενοῦσθαί τινας ἐν ἄλλοις τεθραμμένους νόμοις ἀσύμφορον εἶναί φασι πρὸς τὴν εὐνομίαν, καὶ τὴν πολυανθρωπίαν· γίνεσθαι μὲν γὰρ ἐκ τοῦ χρῆσθαι τῇ θαλάττῃ διαπέμποντας καὶ δεχομένους

V.

În privința teritoriului, lucrurile stau într-un fel similar. Relativ la calitatea lui, este evident că toată lumea îl va lăuda pe cel care îi oferă în cel mai înalt grad autarhie. Așa este în mod necesar <un pământ> înzestrat cu de toate, căci disponibilitatea tuturor și lipsa oricărei nevoi înseamnă autarhie. El trebuie să fie în mărime și în întindere astfel încât locuitorii să poată duce o viață în care să se bucure de răgaz, ca niște oameni liberi și totodată cumpătați[304]. Va trebui să cercetăm ulterior mai riguros dacă am numit sau nu corect această limită, după ce vom fi menționat în întregime cele relative la proprietate și la bogăția averii, cum și în ce fel trebuie ea deținută și folosită. Există multe dispute în privința acestei cercetări, din pricina înclinației spre viața în exces, în unele cazuri spre meschinărie, în altele către huzur. Nu este greu de indicat aspectul general al teritoriului, dar sub anumite aspecte trebuie să fie urmați cei care au experiență în arta războiului, pentru că <teritoriul> trebuie să fie greu de cucerit de dușmani, dar ușor de părăsit pentru localnici.

Pe urmă, tot așa cum am spus că populația unei cetăți trebuie 1327 a
să poată fi cuprinsă cu privirea, tot așa este și cu teritoriul. Căci un teritoriu care poate fi cuprins cu privirea poate fi apărat ușor. Apoi, așezarea cetății, conform opțiunii noastre, trebuie să fie într-o bună raportare atât față de teritoriu cât și față de mare. O regulă a fost deja enunțată: ea trebuie să aibă acces la toate locurile din teritoriu, pentru a putea fi apărată. Cealaltă <regulă>: prin el să poată fi transportate cu mare ușurință roadele realizate, lemnul pentru construcții și cele <necesare> pentru vreo altă lucrare care s-ar întâmpla să se ivească pe teritoriul ei.

VI.

Există multe dispute privitor la comunicarea <teritoriului> cu marea, dacă ea este utilă sau dăunătoare pentru o cetate cu legi bune. Unii spun că sosirea străinilor crescuți sub alte legi este dăunătoare atât pentru buna legislație cât și pentru mărimea populației. Acest lucru provine din faptul că negustorii se folosesc de mare pentru import și export, iar acest lucru ar fi împotriva unei

ἐμπόρων πλῆθος, ὑπεναντίαν δ' εἶναι πρὸς τὸ πολιτεύεσθαι καλῶς. ὅτι μὲν οὖν, εἰ ταῦτα μὴ συμβαίνει, βέλτιον καὶ πρὸς ἀσφάλειαν καὶ πρὸς εὐπορίαν τῶν ἀναγκαίων μετέχειν τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν τῆς θαλάττης, οὐκ ἄδηλον. καὶ γὰρ πρὸς τὸ ῥᾷον φέρειν τοὺς πολέμους εὐβοηθήτους εἶναι δεῖ κατ' ἀμφότερα τοὺς σωθησομένους, καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν, καὶ πρὸ τὸ βλάψαι τοὺς ἐπιτιθεμένους, εἰ μὴ κατ' ἄμφω δυνατόν, ἀλλὰ κατὰ θάτερον ὑπάρξει μᾶλλον ἀμφοτέρων μετέχουσιν.

Ὅσα τ' ἂν μὴ τυγχάνῃ παρ' αὐτοῖς ὄντα, δέξασθαι ταῦτα, καὶ τὰ πλεονάζοντα τῶν γιγνομένων ἐκπέμψασθαι τῶν ἀναγκαίων ἐστίν. αὑτῇ γὰρ ἐμπορικήν, ἀλλ' οὐ τοῖς ἄλλοις, δεῖ εἶναι τὴν πόλιν· οἱ δὲ παρέχοντες σφᾶς αὐτοὺς πᾶσιν ἀγορὰν προσόδου χάριν ταῦτα πράττουσιν· ἣν δὲ μὴ δεῖ πόλιν τοιαύτης μετέχειν πλεονεξίας, οὐδ' ἐμπόριον δεῖ κεκτῆσθαι τοιοῦτον. ἐπεὶ δὲ καὶ νῦν ὁρῶμεν πολλαῖς ὑπάρχοντα καὶ χώραις καὶ πόλεσιν ἐπίνεια καὶ λιμένας εὐφυῶς κείμενα πρὸς τὴν πόλιν, ὥστε μήτε τὸ αὐτὸ νέμειν ἄστυ μήτε πόρρω λίαν, ἀλλὰ κρατεῖσθαι τείχεσι καὶ τοιούτοις ἄλλοις ἐρύμασι, φανερὸν ὡς εἰ μὲν ἀγαθόν τι συμβαίνει γίνεσθαι διὰ τῆς κοινωνίας αὐτῶν, ὑπάρξει τῇ πόλει τοῦτο τὸ ἀγαθόν, εἰ δέ τι βλαβερόν, φυλάξασθαι ῥᾴδιον τοῖς νόμοις φράζοντας καὶ διορίζοντας τίνας οὐ δεῖ καὶ τίνας ἐπιμίσγεσθαι δεῖ πρὸς ἀλλήλους.

Περὶ δὲ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, ὅτι μὲν βέλτιστον ὑπάρχειν μέχρι τινὸς πλήθους, οὐκ ἄδηλον, οὐ γὰρ μόνον
1327 b αὐτοῖς ἀλλὰ καὶ τῶν πλησίον τισὶ δεῖ καὶ φοβεροὺς εἶναι καὶ δύνασθαι βοηθεῖν, ὥσπερ κατὰ γῆν, καὶ κατὰ θάλατταν· περὶ δὲ πλήθους ἤδη καὶ μεγέθους τῆς δυνάμεως ταύτης πρὸς τὸν βίον ἀποσκεπτέον τῆς πόλεως. εἰ μὲν γὰρ ἡγεμονικὸν καὶ πολιτικὸν ζήσεται βίον, ἀναγκαῖον καὶ ταύτην τὴν δύναμιν ὑπάρχειν πρὸς τὰς πράξεις σύμμετρον. τὴν δὲ πολυανθρωπίαν τὴν γιγνομένην περὶ τὸν ναυτικὸν ὄχλον οὐκ ἀναγκαῖον ὑπάρχειν ταῖς πόλεσιν· οὐθὲν γὰρ αὐτοὺς μέρος εἶναι δεῖ τῆς πόλεως. τὸ μὲν γὰρ ἐπιβατικὸν ἐλεύθερον καὶ τῶν πεζευόντων ἐστίν, ὃ κύριόν ἐστι καὶ κρατεῖ τῆς ναυτιλίας· πλήθους δὲ ὑπάρχοντος περιοίκων καὶ τῶν τὴν χώραν γεωργούντων, ἀφθονίαν ἀναγκαῖον εἶναι καὶ ναυτῶν. ὁρῶμεν δὲ τοῦτο καὶ νῦν ὑπάρχον τισίν, οἷον τῇ πόλει τῶν Ἡρακλεωτῶν· πολλὰς γὰρ ἐκπληροῦσι τριήρεις,

bune guvernări. Căci este evident că, dacă acest lucru nu s-ar petrece, este mai bine ca atât cetatea cât și teritoriul ei să aibă acces la mare, pentru puterea și abundența celor necesare. Apoi, pentru a se putea apăra cu ușurință de dușmani, cei care urmează să fie salvați trebuie să poată fi apărați din două părți, atât pe pământ cât și pe mare. Iar pentru a provoca pierderi dușmanilor, dacă acest lucru este imposibil din ambele părți, el se poate realiza dintr-o parte mai ușor decât atunci când sunt date ambele.

Apoi, este o necesitate ca lucrurile care nu există în acea cetate să fie importate, iar cele care sunt prea multe să fie exportate. Căci o cetate trebuie să facă comerț în interes propriu, iar nu pentru alții. Însă cei care funcționează drept piață pentru ceilalți fac acest lucru în vederea unui câștig, pe când o cetate ca aceasta nu trebuie să participe la o asemenea îmbogățire, nici nu trebuie să dețină un astfel de loc pentru comerț. Constatăm însă faptul că astăzi multe cetăți și teritorii dețin cheiuri și porturi bine așezate natural față de oraș, fără a face parte din centrul lui, dar și fără a fi prea departe de el, fortificate cu ziduri și cu alte întărituri de acest fel. De aceea, este evident că cetatea va profita de vreun eventual avantaj al acestei legături, dar că se va apăra cu ușurință de vreun eventual neajuns prin legile sale, care vor arăta și vor defini cu cine trebuie și cu cine nu trebuie să întrețină ea relații reciproce.

În privința forței navale, este evident că este cel mai bine ca mărimea ei să crească până la o anumită limită. Căci ea nu trebuie să fie una de temut și capabilă să ofere ajutor și pe mare și pe uscat 1327 b
doar pentru localnici, ci și pentru vecini. Însă mulțimea și mărimea puterii acesteia trebuie raportată la modul de viață al cetății. Pentru că, dacă ea duce o viață hegemonică și are o politică proprie[305], este necesar ca această putere să fie proporționată faptelor. În schimb, nu este necesar ca numărul mare de oameni care apare o dată cu mulțimea de navigatori să fie primit în cetate, căci aceștia nu trebuie să fie o parte a cetății. Aceste echipaje <provin din oameni> liberi și luptători pedeștri care stăpânesc navigația. Dacă mulțimea lor s-ar compune din perieci și din agricultori, s-ar ajunge în mod necesar la o abundență de navigatori. Noi vedem că acest lucru se și petrece astăzi la unii, ca de pildă în cetatea Heracleea: ea întreține multe triere, deși cetatea este

κεκτημένοι τῷ μεγέθει πόλιν ἑτέρων ἐμμελεστέραν. περὶ μὲν οὖν χώρας καὶ λιμένων καὶ πόλεων καὶ θαλάττης καὶ περὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἔστω διωρισμένα τὸν τρόπον τοῦτον.

η.

Περὶ δὲ τοῦ πολιτικοῦ πλήθους, τίνα μὲν ὅρον ὑπάρχειν χρή, πρότερον εἴπομεν, ποίους δέ τινας τὴν φύσιν εἶναι δεῖ, νῦν λέγωμεν. σχεδὸν δὴ κατανοήσειεν ἄν τις τοῦτό γε, βλέψας ἐπί τε τὰς πόλεις τὰς εὐδοκιμούσας τῶν Ἑλλήνων καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ὡς διείληπται τοῖς ἔθνεσιν. τὰ μὲν γὰρ ἐν τοῖς ψυχροῖς τόποις ἔθνη καὶ τὰ περὶ τὴν Εὐρώπην θυμοῦ μέν ἐστι πλήρη, διανοίας δὲ ἐνδεέστερα καὶ τέχνης, διόπερ ἐλεύθερα μὲν διατελεῖ μᾶλλον, ἀπολίτευτα δὲ καὶ τῶν πλησίον ἄρχειν οὐ δυνάμενα· τὰ δὲ περὶ τὴν Ἀσίαν διανοητικὰ μὲν καὶ τεχνικὰ τὴν ψυχήν, ἄθυμα δέ, διόπερ ἀρχόμενα καὶ δουλεύοντα διατελεῖ· τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὥσπερ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει. καὶ γὰρ ἔνθυμον καὶ διανοητικόν ἐστιν· διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων, μιᾶς τυγχάνον πολιτείας. τὴν αὐτὴν δ' ἔχει διαφορὰν καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων ἔθνη πρὸς ἄλληλα· τὰ μὲν γὰρ ἔχει τὴν φύσιν μονόκωλον, τὰ δὲ εὖ κέκραται πρὸς ἀμφοτέρας τὰς δυνάμεις ταύτας.

Φανερὸν τοίνυν ὅτι δεῖ διανοητικούς τε εἶναι καὶ θυμοειδεῖς τὴν φύσιν τοὺς μέλλοντας εὐαγώγους ἔσεσθαι τῷ νομοθέτῃ πρὸς τὴν ἀρετήν. ὅπερ γάρ φασί τινες δεῖν ὑπάρχειν τοῖς φύλαξι, τὸ φιλητικοὺς μὲν εἶναι τῶν γνωρίμων πρὸς δὲ τοὺς ἀγνῶτας ἀγρίους, ὁ θυμός ἐστιν ὁ ποιῶν τὸ φιλητικόν· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ τῆς ψυχῆς δύναμις ᾗ φιλοῦμεν. σημεῖον δέ· πρὸς γὰρ τοὺς συνήθεις καὶ φίλους ὁ θυμὸς αἴρεται μᾶλλον ἢ πρὸς τοὺς ἀγνῶτας, ὀλιγωρεῖσθαι νομίσας. διὸ καὶ Ἀρχίλοχος προσηκόντως τοῖς φίλοις ἐγκαλῶν διαλέγεται πρὸς τὸν θυμόν· *σὺ γὰρ δὴ παρὰ φίλων ἀπάγχεαι*. καὶ τὸ ἄρχον δὲ καὶ τὸ ἐλεύθερον ἀπὸ τῆς δυνάμεως ταύτης ὑπάρχει πᾶσιν· ἀρχικὸν γὰρ καὶ ἀήττητον ὁ θυμός. οὐ καλῶς δ' ἔχει λέγειν χαλεποὺς εἶναι πρὸς τοὺς

destul de mică în raport cu altele. Să fie aşadar definite astfel cele privitoare la teritoriu, la porturi, la cetate, la mare şi la puterea navală.

VII.

Ne-am referit mai înainte la limita pe care trebuie să o atingă mulţimea de cetăţeni. Să spunem acum ce calităţi naturale trebuie să aibă aceştia. Cine şi-ar roti privirea peste cele mai faimoase cetăţi ale grecilor şi peste toate pământurile locuite, după cum se împart ele pe neamuri, şi-ar putea forma oarecum o opinie. Căci neamurile care trăiesc pe meleagurile reci, precum şi cele din Europa, sunt pline de avânt[306], dar sunt mai sărace în inteligenţă şi în pricepere tehnică. Din acest motiv, ele trăiesc mai degrabă în libertate, dar nu se constituie în cetăţi şi nu îşi pot stăpâni vecinii. Cele din Asia au un suflet inteligent şi cu pricepere tehnică, dar sunt lipsite de avânt. De aceea, ele îşi duc viaţa sub stăpânire şi în sclavie. În schimb, neamul grecilor, pentru că locuieşte pe un teritoriu intermediar, participă la ambele <calităţi>: el are atât avânt cât şi inteligenţă. De aceea, el duce o viaţă liberă, se guvernează foarte bine şi ar fi capabil să îi supună pe toţi, dacă ar ajunge la o constituţie unică. Aceeaşi deosebire se regăseşte şi la neamurile hellenilor, unul faţă de altul. Unele au în mod natural numai una dintre calităţi, pe când altele le îmbină fericit pe ambele.

Este însă evident că urmează să fie conduşi spre virtute de un legislator. Unii spun că paznicii trebuie să fie prietenoşi cu cei cunoscuţi şi ostili faţă de cei necunoscuţi[307]. Însă sursa prieteniei este avântul, pentru că noi ne împrietenim prin această facultate a sufletului. O dovadă este faptul că un caracter avântat 1328 a
se revoltă mai degrabă contra celor apropiaţi decât a necunoscuţilor, atunci când crede că simte nepăsarea lor. Din acest motiv, Archilochos se adresează avântului său, acuzându-şi pe drept prietenii: *„Căci tu din pricina prietenilor te înnăbuşi"*[308]. Iar puterea şi libertatea provin de la aceeaşi facultate pentru toţi, deoarece avântul are gustul puterii şi este de neîmblânzit. Însă nu este bine să se spună că <paznicii> trebuie să fie cruzi faţă de cei necunoscuţi. Faţă de nimeni aşa ceva nu este

ἀγνῶτας· πρὸς οὐθένα γὰρ εἶναι χρὴ τοιοῦτον, οὐδέ εἰσιν οἱ μεγαλόψυχοι τὴν φύσιν ἄγριοι, πλὴν πρὸς τοὺς ἀδικοῦντας. τοῦτο δὲ μᾶλλον ἔτι πρὸς τοὺς συνήθεις πάσχουσιν, ὅπερ εἴρηται πρότερον, ἂν ἀδικεῖσθαι νομίσωσιν. καὶ τοῦτο συμβαίνει κατὰ λόγον· παρ' οἷς γὰρ ὀφείλεσθαι τὴν εὐεργεσίαν ὑπολαμβάνουσι, πρὸς τῷ βλάβει καὶ ταύτης ἀποστερεῖσθαι νομίζουσιν· ὅθεν εἴρηται *χαλεποὶ πόλεμοι γὰρ ἀδελφῶν* καὶ *οἵ τοι πέρᾳ στέρξαντες, οἵδε καὶ πέρᾳ μισοῦσιν.* περὶ μὲν οὖν τῶν πολιτευομένων, πόσους τε ὑπάρχειν δεῖ καὶ ποίους τινὰς τὴν φύσιν, ἔτι δὲ τὴν χώραν πόσην τέ τινα καὶ ποίαν τινά, διώρισται σχεδόν, οὐ γὰρ τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν δεῖ ζητεῖν ἐπί τε τῶν λόγων καὶ τῶν γιγνομένων διὰ τῆς αἰσθήσεως.

θ.

Ἐπεὶ δ' ὥσπερ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ φύσιν συνεστώτων οὐ ταῦτά ἐστι μόρια τῆς ὅλης συστάσεως ὧν ἄνευ τὸ ὅλον οὐκ ἂν εἴη, δῆλον ὡς οὐδὲ πόλεως μέρη θετέον ὅσα ταῖς πόλεσιν ἀναγκαῖον ὑπάρχειν, οὐδ' ἄλλης κοινωνίας οὐδεμιᾶς ἐξ ἧς ἕν τι τὸ γένος. ἓν γάρ τι καὶ κοινὸν εἶναι δεῖ καὶ ταὐτὸ τοῖς κοινωνοῖς, ἄν τε ἴσον ἄν τε ἄνισον μεταλαμβάνωσιν, οἷον εἴτε τροφὴ τοῦτό ἐστιν εἴτε χώρας πλῆθος εἴτ' ἄλλο τι τῶν τοιούτων ἐστίν. ὅταν δ' ᾖ τὸ μὲν τούτου ἕνεκεν τὸ δ' οὗ ἕνεκεν, οὐθέν ἕν γε τούτοις κοινὸν ἀλλ' ἢ τῷ μὲν ποιῆσαι τῷ δὲ λαβεῖν· λέγω δ' οἷον ὀργάνῳ τε παντὶ πρὸς τὸ γιγνόμενον ἔργον καὶ τοῖς δημιουργοῖς· οἰκίᾳ γὰρ πρὸς οἰκοδόμον οὐθέν ἐστιν ὃ γίγνεται κοινόν, ἀλλ' ἔστι τῆς οἰκίας χάριν ἡ τῶν οἰκοδόμων τέχνη. διὸ κτήσεως μὲν δεῖ ταῖς πόλεσιν, οὐδὲν δ' ἐστὶν ἡ κτῆσις μέρος τῆς πόλεως· πολλὰ δ' ἔμψυχα μέρη τῆς κτήσεώς ἐστιν.

Ἡ δὲ πόλις κοινωνία τίς ἐστι τῶν ὁμοίων, ἕνεκεν δὲ ζωῆς τῆς ἐνδεχομένης ἀρίστης. ἐπεὶ δ' ἐστὶν εὐδαιμονία τὸ ἄριστον, αὕτη δὲ ἀρετῆς ἐνέργεια καὶ χρῆσίς τις τέλειος, συμβέβηκε δὲ οὕτως ὥστε τοὺς μὲν ἐνδέχεσθαι μετέχειν αὐτῆς τοὺς δὲ μικρὸν ἢ μηδέν, δῆλον ὡς τοῦτ' αἴτιον τοῦ γίγνεσθαι πόλεως εἴδη καὶ διαφορὰς καὶ πολιτείας πλείους·

necesar, pentru că cei care dețin magnanimitatea[309] nu au o natură ostilă decât față de cei care îi nedreptățesc, și încearcă acest <sentiment> chiar și față de cei apropiați, așa cum am spus mai înainte, dacă se consideră nedreptățiți. Acest lucru se întâmplă în mod logic, pentru că ei consideră că, pe lângă neajunsul suferit, sunt lipsiți și de recunoștința pe care trebuie să o primească de la cei care le-o datorează. De aceea se și spune: *„crude sunt luptele între frați"*[310] și *„cei care iubesc peste măsură urăsc în același fel"*. Am lămurit, în privința cetățenilor supuși, a întinderii și a calității teritoriului, care este cu aproximație mărimea și calitatea naturală necesară a acestora. Căci nu este necesar să se urmărească aceeași precizie în cazul datelor sensibile ca și în cazul raționamentelor[311].

VIII.

Asemeni altor realități compuse natural, <elementele> fără care nu ar exista întregul nu sunt părți ale întregului compus. De aceea, este evident că nici <elementele> de care au nevoie cetățile pentru a exista nu trebuie considerate părți ale lor, și nici ale altei comunități constituite dintr-un gen unic. Căci trebuie să existe ceva unic, comun și identic pentru membrii comunității, la care ei participă egal sau inegal. De exemplu, o mâncare identică, sau mărimea teritoriului, sau altceva de felul acesta. Însă atunci când există, pe de o parte, un scop al acțiunii, pe de altă parte un mijloc în vederea ei, între acestea nu există ceva unic și comun, afară de faptul că unul receptează ceea ce realizează celălalt. De exemplu, mă refer la orice unealtă și la artizan în raport cu munca realizată: căci între o casă și constructorul ei nu există nimic comun, ci arta constructorilor există în vederea casei. De aceea, cetățile au nevoie de proprietăți, dar nici o proprietate nu este o parte a cetății, în timp ce multe ființe însuflețite fac parte dintr-o proprietate.

Or, cetatea reprezintă o anumită comunitate a celor asemenea, în vederea unei vieți, pe cât posibil, foarte bune. Fiindcă fericirea este cel mai bun lucru, și ea este actul virtuții și folosirea ei desăvârșită, și pentru că se întâmplă ca unii să poată lua parte la ea <în întregime>, alții puțin sau deloc, este evident că aceasta este cauza existenței unor tipuri diferite de cetate și a mai multor

1328 b ἄλλον γὰρ τρόπον καὶ δι' ἄλλων ἕκαστοι τοῦτο θηρεύοντες τούς τε βίους ἑτέρους ποιοῦνται καὶ τὰς πολιτείας. ἐπισκεπτέον δὲ καὶ πόσα ταυτί ἐστιν ὧν ἄνευ πόλις οὐκ ἂν εἴη· καὶ γὰρ ἃ λέγομεν εἶναι μέρη πόλεως ἐν τούτοις ἂν εἴη ἀναγκαῖον ὑπάρχειν.

Ληπτέον τοίνυν τῶν ἔργων τὸν ἀριθμόν· ἐκ τούτων γὰρ ἔσται δῆλον. πρῶτον μὲν οὖν ὑπάρχειν δεῖ τροφήν, ἔπειτα τέχνας, πολλῶν γὰρ ὀργάνων δεῖται τὸ ζῆν, τρίτον δὲ ὅπλα, τοὺς γὰρ κοινωνοῦντας ἀναγκαῖον καὶ ἐν αὑτοῖς ἔχειν ὅπλα πρός τε τὴν ἀρχήν, τῶν ἀπειθούντων χάριν, καὶ πρὸς τοὺς ἔξωθεν ἀδικεῖν ἐπιχειροῦντας, ἔτι χρημάτων τινὰ εὐπορίαν, ὅπως ἔχωσι καὶ πρὸς τὰς καθ' αὑτοὺς χρείας καὶ πρὸς τὰς πολεμικάς, πέμπτον δὲ καὶ πρῶτον τὴν περὶ τὸ θεῖον ἐπιμέλειαν, ἣν καλοῦσιν ἱερατείαν, ἕκτον δὲ τὸν ἀριθμὸν καὶ πάντων ἀναγκαιότατον κρίσιν περὶ τῶν συμφερόντων καὶ τῶν δικαίων τῶν πρὸς ἀλλήλους. τὰ μὲν οὖν ἔργα ταῦτ' ἐστὶν ὧν δεῖται πᾶσα πόλις, ὡς εἰπεῖν.

Ἡ γὰρ πόλις πλῆθός ἐστιν οὐ τὸ τυχὸν ἀλλὰ πρὸς ζωὴν αὔταρκες, ὥς φαμεν, ἐὰν δέ τι τυγχάνῃ τούτων ἐκλεῖπον, ἀδύνατον ἁπλῶς αὐτάρκη τὴν κοινωνίαν εἶναι ταύτην· ἀνάγκη τοίνυν κατὰ τὰς ἐργασίας ταύτας συνεστάναι πόλιν· δεῖ ἄρα γεωργῶν τ' εἶναι πλῆθος, οἳ παρασκευάσουσι τὴν τροφήν, καὶ τεχνίτας, καὶ τὸ μάχιμον, καὶ τὸ εὔπορον, καὶ ἱερεῖς, καὶ κριτὰς τῶν ἀναγκαίων καὶ συμφερόντων.

ι.

Διωρισμένων δὲ τούτων λοιπὸν σκέψασθαι πότερον πᾶσι κοινωνητέον πάντων τούτων (ἐνδέχεται γὰρ τοὺς αὐτοὺς ἅπαντας εἶναι καὶ γεωργοὺς καὶ τεχνίτας καὶ τοὺς βουλευομένους καὶ δικάζοντας), ἢ καθ' ἕκαστον ἔργον τῶν εἰρημένων ἄλλους ὑποθετέον, ἢ τὰ μὲν ἴδια τὰ δὲ κοινὰ τούτων ἐξ ἀνάγκης ἐστίν. οὐκ ἐν πάσῃ δὲ ταὐτὸ πολιτείᾳ. καθάπερ γὰρ εἴπομεν, ἐνδέχεται καὶ πάντας κοινωνεῖν πάντων καὶ μὴ πάντας πάντων ἀλλὰ τινὰς τινῶν. ταῦτα γὰρ καὶ ποιεῖ τὰς πολιτείας ἑτέρας· ἐν μὲν γὰρ ταῖς δημοκρατίαις μετέχουσι πάντες πάντων, ἐν δὲ ταῖς ὀλιγαρχίαις τοὐναντίον.

constituţii. Pentru că fiecare <comunitate> caută să obţină <fericirea> în alt mod şi prin alte mijloace, ea realizează vieţi şi constituţii diferite. Trebuie să cercetăm însă şi câte sunt aceste <elemente> necesare existenţei cetăţii, pentru că şi ceea ce noi numim „părţi" ale ei se regăsesc printre ele. 1328 b

Trebuie, aşadar, să luăm în considerare numărul funcţiilor, pentru că din ele va urma clarificarea. Mai întâi, trebuie să fie disponibilă hrana, pe urmă vin meseriile (căci vieţuirea depinde de multe instrumente), apoi sunt armele (căci membrii comunităţii au nevoie să poarte arme chiar şi asupra lor pentru a apăra puterea atât de oponenţi ca şi de cei care o atacă din afară pe nedrept), pe urmă o anumită abundenţă de bunuri, pentru ca ele să poată fi folosite în vederea unor scopuri proprii şi în vederea celor războinice. În al cincilea rând, vine <funcţia> care ocupă, de fapt, primul loc, adică grija faţă de divin, care se numeşte cult. A şasea la număr, foarte necesară, este <funcţia> care decide interesele şi judecăţile reciproce. La drept vorbind, acestea sunt funcţiile de care are nevoie oricare cetate.

Căci cetatea nu reprezintă o mulţime adunată la întâmplare, ci în vederea unei vieţi autarhice, precum am spus. Iar dacă vreuna dintre acestea s-ar întâmpla să lipsească, ar fi cu totul imposibil ca această comunitate să fie autarhică. Prin urmare, este necesar ca cetatea să fie alcătuită după aceste funcţii. Căci trebuie să existe o mulţime a agricultorilor, care să pregătească hrana, apoi meşteşugari, luptători, oameni bogaţi, preoţi şi judecători ai proceselor şi ai intereselor.

IX.

După ce au fost definite acestea, a rămas de cercetat dacă toţi trebuie să ia parte în comun la toate acestea (căci s-ar putea ca aceştia să fie cu toţii agricultori, meşteşugari, membri ai consiliului şi judecători) sau fiecare dintre funcţiile enumerate trebuie puse pe seama altora, sau unele dintre ele să fie proprii iar altele comune în mod necesar. Lucrurile nu se petrec la fel în toate constituţiile. Căci, aşa cum am apus, este posibil să participe toţi la toate în comun, sau nu toţi la toate, ci numai unii la unele. Unele constituţii chiar procedează astfel, căci în democraţii iau parte toţi la toate, dar în oligarhii se petrece contrariul.

Ἐπεὶ δὲ τυγχάνομεν σκοποῦντες περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας, αὕτη δ' ἐστὶ καθ' ἣν ἡ πόλις ἂν εἴη μάλιστ' εὐδαίμων, τὴν δ' εὐδαιμονίαν ὅτι χωρὶς ἀρετῆς ἀδύνατον ὑπάρχειν εἴρηται πρότερον, φανερὸν ἐκ τούτων ὡς ἐν τῇ κάλλιστα πολιτευομένῃ πόλει καὶ τῇ κεκτημένῃ δικαίους ἄνδρας ἁπλῶς, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν, οὔτε βάναυσον βίον οὔτ' ἀγοραῖον δεῖ ζῆν τοὺς πολίτας. ἀγεννὴς γὰρ ὁ τοιοῦτος βίος καὶ πρὸς ἀρετὴν ὑπεναντίος, οὐδὲ δὴ γεωργοὺς
1329 a εἶναι τοὺς μέλλοντας ἔσεσθαι. δεῖ γὰρ σχολῆς καὶ πρὸς τὴν γένεσιν τῆς ἀρετῆς καὶ πρὸς τὰς πράξεις τὰς πολιτικάς. ἐπεὶ δὲ καὶ τὸ πολεμικὸν καὶ τὸ βουλευόμενον περὶ τῶν συμφερόντων καὶ κρῖνον περὶ τῶν δικαίων ἐνυπάρχει καὶ μέρη φαίνεται τῆς πόλεως μάλιστα ὄντα,

Πότερον ἕτερα καὶ ταῦτα θετέον ἢ τοῖς αὐτοῖς ἀποδοτέον ἄμφω; φανερὸν δὲ καὶ τοῦτο, διότι τρόπον μέν τινα τοῖς αὐτοῖς τρόπον δέ τινα καὶ ἑτέροις. ᾗ μὲν γὰρ ἑτέρας ἀκμῆς ἑκάτερον τῶν ἔργων, καὶ τὸ μὲν δεῖται φρονήσεως τὸ δὲ δυνάμεως, ἑτέροις· ᾗ δὲ τῶν ἀδυνάτων ἐστὶ τοὺς δυναμένους βιάζεσθαι καὶ κωλύειν, τούτους ὑπομένειν ἀρχομένους ἀεί, ταύτῃ δὲ τοῖς αὐτοῖς. οἱ γὰρ τῶν ὅπλων κύριοι καὶ τοῦ μένειν ἢ μὴ μένειν κύριοι τὴν πολιτείαν. λείπεται τοίνυν τοῖς αὐτοῖς μὲν ἀμφότερα ἀποδιδόναι τὴν πολιτείαν ταύτα, μὴ ἅμα δέ, ἀλλ' ὥσπερ πέφυκεν ἡ μὲν δύναμις ἐν νεωτέροις, ἡ δὲ φρόνησις ἐν πρεσβυτέροις εἶναι· οὐκοῦν οὕτως ἀμφοῖν νενεμῆσθαι συμφέρει καὶ δίκαιόν ἐστιν· ἔχει γὰρ αὕτη ἡ διαίρεσις τὸ κατ' ἀξίαν.

Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰς κτήσεις δεῖ εἶναι περὶ τούτους. ἀναγκαῖον γὰρ εὐπορίαν ὑπάρχειν τοῖς πολίταις, πολῖται δὲ οὗτοι. τὸ γὰρ βάναυσον οὐ μετέχει τῆς πόλεως, οὐδ' ἄλλο οὐθὲν γένος ὃ μὴ τῆς ἀρετῆς δημιουργόν ἐστιν. τοῦτο δὲ δῆλον ἐκ τῆς ὑποθέσεως· τὸ μὲν γὰρ εὐδαιμονεῖν ἀναγκαῖον ὑπάρχειν μετὰ τῆς ἀρετῆς, εὐδαίμονα δὲ πόλιν οὐκ εἰς μέρος τι βλέψαντας δεῖ λέγειν αὐτῆς, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς πολίτας. φανερὸν δὲ καὶ ὅτι δεῖ τὰς κτήσεις εἶναι τούτων, εἴπερ ἀναγκαῖον εἶναι τοὺς γεωργοὺς δούλους ἢ βαρβάρους ἢ περιοίκους.

Λοιπὸν δ' ἐκ τῶν καταριθμηθέντων τὸ τῶν ἱερέων γένος. φανερὰ δὲ καὶ ἡ τούτων τάξις. οὔτε γὰρ γεωργὸν οὔτε βάναυσον ἱερέα καταστατέον. ὑπὸ γὰρ τῶν πολιτῶν πρέπει

Am ajuns să cercetăm constituția cea mai bună, iar cetatea ar putea fi fericită mai ales în conformitate cu aceasta, și am spus mai înainte că fericirea nu se poate realiza fără virtute. Din aceste <două> motive, este evident că în cetatea strălucit guvernată și care posedă bărbați drepți într-un sens absolut și nu doar în raport cu <constituția> pe care ei se bazează[312], cetățenii nu trebuie să ducă o viață de negustor sau de muncitor, pentru că o asemenea viață este josnică și contrară virtuții. Iar cei care vor fi <cetățeni>, nu trebuie să fie nici agricultori, pentru că ei trebuie 1329 a să aibă răgazul de a da naștere virtuții și pentru problemele politice. Să admitem că războinicii și cei care deliberează asupra intereselor și judecă în procese aparțin cetății, și aceștia chiar par să fie mai cu seamă părțile ei.

Oare ele trebuie considerate distincte sau aceste două <funcții> trebuie încredințate acelorași? Este evident că într-un fel ele trebuie conferite acelorași, într-un alt fel unor <oameni> diferiți. Pentru că fiecare dintre aceste funcții ține de diferite trepte de maturitate, dintre care una deține în mod necesar înțelepciunea practică, alta <are> forță, aceste <funcții trebuie date unor oameni> diferiți. Dar pentru că nu pot fi ținuți sub stăpânire la nesfârșit cei capabili de forță și de rezistență, atunci <ele ar trebui date> acelorași. Căci aceia care sunt stăpâni peste arme sunt capabili să mențină sau să desființeze constituția. Rămâne așadar ca aceste două <funcții> să fie încredințate acelorași <oameni>, dar nu simultan, ci după o ordine naturală, pentru că cei mai tineri dețin forță, iar cei mai bătrâni au înțelepciune practică. Prin urmare, o asemenea împărțire este atât folositoare cât și dreaptă, deoarece diviziunea este după merit.

Dar, pe de altă parte, acestora ar trebui să le revină și proprietățile, căci este nevoie ca cetățenii să fie bogați; or, chiar ei sunt cetățenii. Căci muncitorul nu ia parte la treburile cetății, și nici vreun alt gen care nu dă naștere virtuții. Acest lucru reiese în mod evident din premisă, căci obținerea fericirii este condiționată de virtute, iar despre o cetate se poate spune că este fericită dacă sunt luați în considerare toți cetățenii ei, iar nu doar o parte a lor. Este evident și faptul că aceștia trebuie să dețină proprietăți, dacă este necesar ca agricultorii să fie sclavi, barbari sau perieci.

Dintre genurile enumerate, au mai rămas preoții. Rangul acestora este evident, căci nici un agricultor sau muncitor nu poate fi numit preot, pentru că se cade ca zeii să fie cinstiți de cetățeni.

τιμᾶσθαι τοὺς θεούς· ἐπεὶ δὲ διῄρηται τὸ πολιτικὸν εἰς δύο μέρη, τοῦτ' ἐστὶ τό τε ὁπλιτικὸν καὶ τὸ βουλευτικόν, πρέπει δὲ τήν τε θεραπείαν ἀποδιδόναι τοῖς θεοῖς καὶ τὴν ἀνάπαυσιν ἔχειν περὶ αὐτοὺς τοὺς διὰ τὸν χρόνον ἀπειρηκότας, τούτοις ἂν εἴη τὰς ἱερωσύνας ἀποδοτέον. ὧν μὲν τοίνυν ἄνευ πόλις οὐ συνίσταται καὶ ὅσα μέρη πόλεως, εἴρηται. γεωργοὺς μὲν γὰρ καὶ τεχνίτας καὶ πᾶν τὸ θητικὸν ἀναγκαῖον ὑπάρχειν ταῖς πόλεσιν, μέρη δὲ τῆς πόλεως τό τε ὁπλιτικὸν καὶ βουλευτικόν. καὶ κεχώρισται δὴ τούτων ἕκαστον, τὸ μὲν ἀεὶ τὸ δὲ κατὰ μέρος.

κ.

Ἔοικε δὲ οὐ νῦν οὐδὲ νεωστὶ τοῦτ' εἶναι γνώριμον τοῖς περὶ πολιτείας φιλοσοφοῦσιν, ὅτι δεῖ διῃρῆσθαι χωρὶς κατὰ
1329 b γένη τὴν πόλιν καὶ τό τε μάχιμον ἕτερον εἶναι καὶ τὸ γεωργοῦν. ἐν Αἰγύπτῳ τε γὰρ ἔχει τὸν τρόπον τοῦτον ἔτι καὶ νῦν, τά τε περὶ τὴν Κρήτην, τὰ μὲν οὖν περὶ Αἴγυπτον Σεσώστριος, ὥς φασιν, οὕτω νομοθετήσαντος, Μίνω δὲ τὰ περὶ Κρήτην. ἀρχαία δὲ ἔοικεν εἶναι καὶ τῶν συσσιτίων ἡ τάξις, τὰ μὲν περὶ Κρήτην γενόμενα περὶ τὴν Μίνω βασιλείαν, τὰ δὲ περὶ τὴν Ἰταλίαν πολλῷ παλαιότερα τούτων. φασὶ γὰρ οἱ λόγιοι τῶν ἐκεῖ κατοικούντων Ἰταλόν τινα γενέσθαι βασιλέα τῆς Οἰνωτρίας, ἀφ' οὗ τό τε ὄνομα μεταβαλόντας Ἰταλοὺς ἀντ' Οἰνωτρῶν κληθῆναι καὶ τὴν ἀκτὴν ταύτην τῆς Εὐρώπης Ἰταλίαν τοὔνομα λαβεῖν, ὅση τετύχηκεν ἐντὸς οὖσα τοῦ κόλπου τοῦ Σκυλλητικοῦ καὶ τοῦ Λαμητικοῦ· ἀπέχει δὲ ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων ὁδὸν ἡμισείας ἡμέρας. τοῦτον δὴ λέγουσι τὸν Ἰταλὸν νομάδας τοὺς Οἰνωτροὺς ὄντας ποιῆσαι γεωργούς, καὶ νόμους ἄλλους τε αὐτοῖς θέσθαι καὶ τὰ συσσίτια καταστῆσαι πρῶτον· διὸ καὶ νῦν ἔτι τῶν ἀπ' ἐκείνου τινὲς χρῶνται τοῖς συσσιτίοις καὶ τῶν νόμων ἐνίοις. ᾤκουν δὲ τὸ μὲν πρὸς τὴν Τυρρηνίαν Ὀπικοὶ καὶ πρότερον καὶ νῦν καλούμενοι τὴν ἐπωνυμίαν Αὔσονες, τὸ δὲ πρὸς τὴν Ἰαπυγίαν καὶ τὸν Ἰόνιον Χῶνες, τὴν καλουμένην Σιρῖτιν· ἦσαν δὲ καὶ οἱ Χῶνες Οἰνωτροὶ τὸ γένος. ἡ μὲν οὖν τῶν συσσιτίων τάξις ἐντεῦθεν γέγονε πρῶτον, ὁ δὲ χωρισμὸς ὁ κατὰ γένος τοῦ πολιτικοῦ πλήθους ἐξ Αἰγύπτου· πολὺ γὰρ ὑπερτείνει τοῖς χρόνοις τὴν Μίνω βασιλείαν ἡ Σεσώστριος.

Deoarece clasa politică a fost împărţită în două, adică în militari şi în cei care deliberează, şi pentru că se cuvine ca zeilor să li se confere un cult, iar cei care au refuzat aceste <funcţii> datorită vârstei se cuvine să îşi afle tihna, acestora trebuie să li se încredinţeze funcţiile sacerdotale. Am spus care sunt <elementele> în lipsa cărora cetatea nu poate subzista, precum şi care sunt părţile ei. Căci agricultorii, lucrătorii şi întreaga plebe sunt necesari cetăţii, însă numai militarii şi cei care deliberează sunt părţi ale ei. Iar fiecare dintre aceştia se deosebesc, unii întotdeauna, unii alternativ.

X.

Nu este nici actuală nici nouă ideea celor care s-au ocupat cu filosofia politică, conform căreia cetatea ar trebui împărţită pe genuri, iar agricultorii să fie diferiţi de luptători[313]. Aşa se petrece în Egipt chiar şi astăzi, ca şi la Creta. Se spune că acest lucru a fost legiferat în Egipt de către Sesostris, iar la Creta de către Minos. S-ar părea că este veche, de asemenea, şi organizarea ospeţelor publice: cele din Creta s-au născut pe vremea regalităţii lui Minos, iar cele din Italia cu mult înaintea acestora. Povestitorii[314] spun că, dintre localnici, un anumit Italos ar fi devenit rege la Oinotria şi, preluând de la acesta numele, localnicii s-au numit italici în loc de oinotrieni. Iar de aici această peninsulă a Europei şi-a luat numele de Italia şi este cuprinsă între golful Scylleticos şi <golful> Lameticos, iar de la unul la celălalt este o cale de o jumătate de zi. Se spune că acest Italos i-a făcut pe oinotrieni agricultori din nomazi, le-a dat alte legi şi a fost primul care a instaurat ospeţele publice. Din acest motiv, şi astăzi unii dintre urmaşii lui se mai folosesc de ospeţele publice şi de unele dintre legile lui. În apropierea Tyrheniei locuiau opicii, care purtau odinioară şi mai poartă şi acum numele de ausoni, pe când chonii <locuiau> aproape de Iapygia şi de <golful> ionian, <în zona> numită Syrtis. Chonii erau oinotrieni după neam. Aşadar, acolo a apărut pentru prima oară organizarea ospeţelor publice, pe când împărţirea pe genuri a mulţimii de cetăţeni <provine> din Egipt, deoarece domnia lui Sesostris este cu mult mai veche decât Minos.

Σχεδὸν μὲν οὖν καὶ τὰ ἄλλα δεῖ νομίζειν εὑρῆσθαι πολλάκις ἐν τῷ πολλῷ χρόνῳ, μᾶλλον δ' ἀπειράκις. τὰ μὲν γὰρ ἀναγκαῖα τὴν χρείαν διδάσκειν εἰκὸς αὐτήν, τὰ δ' εἰς εὐσχημοσύνην καὶ περιουσίαν ὑπαρχόντων ἤδη τούτων εὔλογον λαμβάνειν τὴν αὔξησιν· ὥστε καὶ τὰ περὶ τὰς πολιτείας οἴεσθαι δεῖ τὸν αὐτὸν ἔχειν τρόπον. ὅτι δὲ πάντα ἀρχαῖα, σημεῖον τὰ περὶ Αἴγυπτόν ἐστιν· οὗτοι γὰρ ἀρχαιότατοι μὲν δοκοῦσιν εἶναι, νόμων δὲ τετυχήκασιν καὶ τάξεως πολιτικῆς. διὸ δεῖ τοῖς μὲν εὑρημένοις ἱκανῶς χρῆσθαι, τὰ δὲ παραλελειμμένα πειρᾶσθαι ζητεῖν.

Ὅτι μὲν οὖν δεῖ τὴν χώραν εἶναι τῶν ὅπλα κεκτημένων καὶ τῶν τῆς πολιτείας μετεχόντων, εἴρηται πρότερον, καὶ διότι τοὺς γεωργοῦντας αὐτῶν ἑτέρους εἶναι δεῖ, καὶ πόσην τινὰ χρὴ καὶ ποίαν εἶναι τὴν χώραν· περὶ δὲ τῆς διανομῆς καὶ τῶν γεωργούντων, τίνας καὶ ποίους εἶναι χρή, λεκτέον πρῶτον, ἐπειδὴ οὔτε κοινήν φαμεν εἶναι δεῖν τὴν κτῆσιν 1330 a ὥσπερ τινὲς εἰρήκασιν, ἀλλὰ τῇ χρήσει φιλικῶς γινομένῃ κοινήν, οὔτ' ἀπορεῖν οὐθένα τῶν πολιτῶν τροφῆς.

Περὶ συσσιτίων τε συνδοκεῖ πᾶσι χρήσιμον εἶναι ταῖς εὖ κατεσκευασμέναις πόλεσιν ὑπάρχειν· δι' ἣν δ' αἰτίαν συνδοκεῖ καὶ ἡμῖν, ὕστερον ἐροῦμεν. δεῖ δὲ τούτων κοινωνεῖν πάντας τοὺς πολίτας, οὐ ῥᾴδιον δὲ τοὺς ἀπόρους ἀπὸ τῶν ἰδίων τε εἰσφέρειν τὸ συντεταγμένον καὶ διοικεῖν τὴν ἄλλην οἰκίαν. ἔτι δὲ τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς δαπανήματα κοινὰ πάσης τῆς πόλεώς ἐστιν. ἀναγκαῖον τοίνυν εἰς δύο μέρη διῃρῆσθαι τὴν χώραν, καὶ τὴν μὲν εἶναι κοινὴν τὴν δὲ τῶν ἰδιωτῶν, καὶ τούτων ἑκατέραν διῃρῆσθαι δίχα πάλιν, τῆς μὲν κοινῆς τὸ μὲν ἕτερον μέρος εἰς τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς λειτουργίας τὸ δὲ ἕτερον εἰς τὴν τῶν συσσιτίων δαπάνην, τῆς δὲ τῶν ἰδιωτῶν τὸ ἕτερον μέρος τὸ πρὸς τὰς ἐσχατιάς, τὸ δὲ ἕτερον πρὸς πόλιν, ἵνα δύο κλήρων ἑκάστῳ νεμηθέντων ἀμφοτέρων τῶν τόπων πάντες μετέχωσιν. τό τε γὰρ ἴσον οὕτως ἔχει καὶ τὸ δίκαιον καὶ πρὸς τοὺς ἀστυγείτονας πολέμους ὁμονοητικώτερον. ὅπου γὰρ μὴ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, οἱ μὲν ὀλιγωροῦσι τῆς πρὸς τοὺς ὁμόρους ἔχθρας, οἱ δὲ λίαν φροντίζουσι καὶ παρὰ τὸ καλόν. διὸ παρ' ἐνίοις νόμος ἐστὶ τοὺς γειτνιῶντας τοῖς ὁμόροις μὴ συμμετέχειν βουλῆς τῶν πρὸς αὐτοὺς πολέμων, ὡς διὰ

Aproape că ar trebui să credem că și celelalte <instituții> au fost reinventate de mai multe ori în cursul unui timp îndelungat, ba chiar de infinit de multe ori[315]. Căci nevoia a oferit învățătura asupra celor necesare, pe cât s-ar părea, iar progresul[316] a ajuns în mod logic la cele care servesc unui <trai> mai bun precum și îmbogățirii. Astfel, se poate considera că acest lucru trebuie să fie valabil și pentru constituții. Egiptul stă ca dovadă pentru faptul că toate sunt vechi. Căci, deși <egiptenii> par să fie foarte vechi, ei sunt totuși înzestrați cu legi și cu o organizare politică. Din acest motiv, cele spuse trebuie folosite în chip potrivit, iar cercetarea să se limiteze la cele rămase deoparte.

Am spus mai înainte, așadar, că pământul trebuie să se afle în posesia militarilor și a celor care iau parte la viața politică. <Am menționat> și motivul pentru care agricultorii trebuie să fie diferiți <de aceștia>, precum și cât de mare trebuie să fie teritoriul și ce calitate trebuie să aibă. Ar trebui să vorbim mai întâi despre împărțirea <terenului> și despre agricultori, cine și cum trebuie să fie, deoarece noi spunem că proprietatea nu trebuie să fie comună, cum spuneau unii[317], ci să devină comună printr-o folosință 1330 a
amicală, iar nici unui cetățean să nu îi lipsească hrana.

În privința ospețelor publice, toți sunt de părere că ele sunt folositoare pentru niște cetăți bine orânduite. Vom prezenta mai târziu motivul pentru care suntem și noi de acord cu acest lucru. Căci toți cetățenii trebuie să ia parte la ele, însă celor săraci nu le este ușor să își ofere contribuția din propriile resurse și să își întrețină și restul familiei. Pe urmă, și cheltuielile relative la zei să fie comune întregii cetăți. Prin urmare, este necesar ca teritoriul să fie împărțit în două, iar o parte să fie comun, iar cealaltă parte să aparțină particularilor. Apoi, fiecare dintre aceste părți să fie divizate la rândul lor, iar din cel comun o parte să revină oficiilor divine, iar alta să revină cheltuielilor pentru ospețele publice; din partea care aparține particularilor, un lot să se afle spre granițe, iar altul să fie aproape de cetate[318], pentru ca toți să ia câte o parte din ambele regiuni, prin distribuirea celor două loturi fiecăruia. În acest fel, se realizează totodată egalitatea, dreptatea și o mai bună înțelegere cu vecinii în vreme de război. Căci acolo unde nu se petrece astfel, unii vor trata cu nepăsare ostilitatea față de cei cu care au granițe comune, iar alții vor face caz de ea prea mult și inoportun. De aceea, există la unii legea ca vecinii celor cu care au granițe comune să nu ia parte la consiliul de război împotriva

τὸ ἴδιον οὐκ ἂν δυναμένους βουλεύσασθαι καλῶς. τὴν μὲν οὖν χώραν ἀνάγκη διῃρῆσθαι τὸν τρόπον τοῦτον διὰ τὰς προειρημένας αἰτίας·

Τοὺς δὲ γεωργήσοντας μάλιστα μέν, εἰ δεῖ κατ' εὐχήν, δούλους εἶναι, μήτε ὁμοφύλων πάντων μήτε θυμοειδῶν (οὕτω γὰρ ἂν πρός τε τὴν ἐργασίαν εἶεν χρήσιμοι καὶ πρὸς τὸ μηδὲν νεωτερίζειν ἀσφαλεῖς), δεύτερον δὲ βαρβάρους περιοίκους παραπλησίους τοῖς εἰρημένοις τὴν φύσιν, τούτων δὲ τοὺς μὲν ἐν τοῖς ἰδίοις εἶναι ἰδίους τῶν κεκτημένων τὰς οὐσίας, τοὺς δ' ἐπὶ τῇ κοινῇ γῇ κοινούς. τίνα δὲ δεῖ τρόπον χρῆσθαι δούλοις, καὶ διότι βέλτιον πᾶσι τοῖς δούλοις ἆθλον προκεῖσθαι τὴν ἐλευθερίαν, ὕστερον ἐροῦμεν.

λ.

Τὴν δὲ πόλιν ὅτι μὲν δεῖ κοινὴν εἶναι τῆς ἠπείρου τε καὶ τῆς θαλάττης καὶ τῆς χώρας ἁπάσης ὁμοίως ἐκ τῶν ἐνδεχομένων, εἴρηται πρότερον· αὐτῆς δὲ προσάντη εἶναι τὴν θέσιν εὔχεσθαι δεῖ κατ' εὐχήν, πρὸς τέτταρα βλέποντας· πρῶτον μὲν ὡς ἀναγκαῖον πρὸς ὑγίειαν. αἵ τε γὰρ πρὸς ἕω τὴν ἔγκλισιν ἔχουσαι καὶ πρὸς τὰ πνεύματα τὰ πνέοντα ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς ὑγιεινότεραι, δεύτερον δὲ κατὰ 1330 b βορέαν· εὐχείμεροι γὰρ αὗται μᾶλλον· τῶν δὲ λοιπῶν πρὸς τὸ τὰς πολιτικὰς πράξεις καὶ πολεμικὰς καλῶς ἔχειν. πρὸς μὲν οὖν τὰς πολεμικὰς αὐτοῖς μὲν εὐέξοδον εἶναι χρή, τοῖς δ' ἐναντίοις δυσπρόσοδον καὶ δυσπερίληπτον.

Ὑδάτων τε καὶ ναμάτων μάλιστα μὲν ὑπάρχειν πλῆθος οἰκεῖον, εἰ δὲ μή, τοῦτό γε εὕρηται διὰ τοῦ κατασκευάζειν ὑποδοχὰς ὀμβρίοις ὕδασιν ἀφθόνους καὶ μεγάλας, ὥστε μηδέποτε ὑπολείπειν εἰργομένους τῆς χώρας διὰ πόλεμον· ἐπεὶ δὲ δεῖ περὶ ὑγιείας φροντίζειν τῶν ἐνοικούντων, τοῦτο δ' ἐστὶν ἐν τῷ κεῖσθαι τὸν τόπον ἔν τε τοιούτῳ καὶ πρὸς τοιοῦτον καλῶς, δεύτερον δὲ ὕδασιν ὑγιεινοῖς χρῆσθαι, καὶ τούτου τὴν ἐπιμέλειαν ἔχειν μὴ παρέργως. οἷς γὰρ πλείστοις χρώμεθα πρὸς τὸ σῶμα καὶ πλειστάκις, ταῦτα πλεῖστον συμβάλλεται πρὸς τὴν ὑγίειαν· ἡ δὲ τῶν ὑδάτων καὶ τοῦ πνεύματος δύναμις τοιαύτην ἔχει τὴν φύσιν. διόπερ

acelora, sub pretextul că nu ar fi capabili să delibereze corect din cauza interesului lor particular. Prin urmare, este necesar ca teritoriul să fie divizat astfel pentru motivele menționate.

Dacă trebuie să ne urmăm opțiunea, cel mai bine ar fi ca agricultorii să fie sclavi, să nu fie toți de același neam și să nu fie îndrăzneți, căci atunci ei ar fi utili muncii și ar inspira încredere, deoarece nu s-ar revolta niciodată. În al doilea rând, <ei ar putea fi> barbari, perieci, sau ceva semănător în mod natural cu cele spuse. Dintre aceștia, unii ar fi <sclavi> privați, deoarece se află pe <terenurile> private ale celor care posedă averi, pe când alții sunt comuni pentru că se află pe un pământ comun. Vom spune însă mai târziu cum trebuie să fie folosiți sclavii și de ce este mai bine să li se ofere drept recompensă sclavilor libertatea[319].

XI.

Am arătat mai înainte că cetatea trebuie să aibă legătură, pe cât este posibil în aceeași măsură, cu uscatul, cu marea și cu întreg teritoriul. În opinia noastră, situarea acesteia față de sine ar trebui să se realizeze în funcție de patru aspecte. Primul, și anume sănătatea, este un aspect necesar. Căci <cetățile> care au o anumită înclinație spre răsărit au parte de vânturile care suflă dinspre orient și sunt mai sănătoase. În al doilea rând vin cele supuse vântului din nord, pentru
că ele au ierni mai prielnice. În rest, <cetățile> trebuie să aibă o 1330 b
bună dispunere pentru activitățile politice și cele războinice. În privința celor războinice, <locuitorii> trebuie să aibă <o cetate> ușor de părăsit și greu de cucerit și de cuprins pentru dușmani.

Apoi, trebuie să existe mai cu seamă o mulțime de izvoare și de surse de apă, iar în lipsa lor, acest lucru se poate rezolva prin instalarea unor recipiente mari și cuprinzătoare pentru ploaie, pentru ca aceasta să nu lipsească, dacă cetatea este ruptă de teritoriu din cauza războiului. Și pentru că trebuie să se poarte de grijă sănătății locuitorilor, acest lucru depinde de situarea într-un astfel de loc profitabil <sănătății>, iar în al doilea rând de folosirea unor resurse de apă sănătoase (iar acest aspect nu este neglijabil). Căci lucrurile pe care le folosim pentru corpul nostru cel mai mult și cel mai adesea au o influență maximă asupra

ἐν ταῖς εὖ φρονούσαις δεῖ διωρίσθαι πόλεσιν, ἐὰν μὴ πάνθ' ὅμοια μηδ' ἀφθονία τοιούτων ᾖ ναμάτων, χωρὶς τά τε εἰς τροφὴν ὕδατα καὶ τὰ πρὸς τὴν ἄλλην χρείαν.

Περὶ δὲ τόπων ἐρυμνῶν οὐ πάσαις ὁμοίως ἔχει τὸ συμφέρον ταῖς πολιτείαις· οἷον ἀκρόπολις ὀλιγαρχικὸν καὶ μοναρχικόν, δημοκρατικὸν δ' ὁμαλότης, ἀριστοκρατικὸν δὲ οὐδέτερον, ἀλλὰ μᾶλλον ἰσχυροὶ τόποι πλείους. ἡ δὲ τῶν ἰδίων οἰκήσεων διάθεσις ἡδίων μὲν νομίζεται καὶ χρησιμωτέρα πρὸς τὰς ἄλλας πράξεις, ἂν εὔτομος ᾖ καὶ κατὰ τὸν νεώτερον καὶ τὸν Ἱπποδάμειον τρόπον, πρὸς δὲ τὰς πολεμικὰς ἀσφαλείας τοὐναντίον ὡς εἶχον κατὰ τὸν ἀρχαῖον χρόνον· δυσείσοδος γὰρ ἐκείνη τοῖς ξενικοῖς καὶ δυσεξερεύνητος τοῖς ἐπιτιθεμένοις. διὸ δεῖ τούτων ἀμφοτέρων μετέχειν. ἐνδέχεται γάρ, ἄν τις οὕτως κατασκευάζῃ καθάπερ ἐν τοῖς γεωργίοις ἃς καλοῦσί τινες τῶν ἀμπέλων συστάδας, καὶ τὴν μὲν ὅλην μὴ ποιεῖν πόλιν εὔτομον, κατὰ μέρη δὲ καὶ τόπους· οὕτω γὰρ καὶ πρὸς ἀσφάλειαν καὶ πρὸς κόσμον ἕξει καλῶς.

Περὶ δὲ τειχῶν, οἱ μὴ φάσκοντες δεῖν ἔχειν τὰς τῆς ἀρετῆς ἀντιποιουμένας πόλεις λίαν ἀρχαίως ὑπολαμβάνουσιν, καὶ ταῦθ' ὁρῶντες ἐλεγχομένας ἔργῳ τὰς ἐκείνως καλλωπισαμένας. ἔστι δὲ πρὸς μὲν τοὺς ὁμοίους καὶ μὴ πολὺ τῷ πλήθει διαφέροντας οὐ καλὸν τὸ πειρᾶσθαι σῴζεσθαι διὰ τῆς τῶν τειχῶν ἐρυμνότητος· ἐπεὶ δὲ καὶ συμβαίνειν ἐνδέχεται πλείω τὴν ὑπεροχὴν γίγνεσθαι τῶν ἐπιόντων καὶ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ τῆς ἐν τοῖς ὀλίγοις ἀρετῆς, εἰ δεῖ σῴζεσθαι καὶ μὴ πάσχειν κακῶς μηδὲ ὑβρίζεσθαι, τὴν ἀσφαλεστάτην ἐρυμνότητα τῶν τειχῶν οἰητέον εἶναι πολεμικωτάτην, ἄλλως τε καὶ νῦν εὑρημένων τῶν περὶ τὰ βέλη καὶ τὰς μηχανὰς εἰς ἀκρίβειαν πρὸς τὰς πολιορκίας. ὅμοιον γὰρ τὸ τείχη μὴ περιβάλλειν ταῖς πόλεσιν ἀξιοῦν καὶ τὸ τὴν χώραν εὐέμβολον ζητεῖν καὶ περιαιρεῖν τοὺς ὀρεινοὺς τόπους, ὁμοίως δὲ καὶ ταῖς οἰκήσεσι ταῖς ἰδίαις μὴ περιβάλλειν τοίχους ὡς ἀνάνδρων ἐσομένων τῶν κατοικούντων. ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τοῦτό γε δεῖ λανθάνειν, ὅτι τοῖς μὲν περιβεβλημένοις τείχη περὶ τὴν πόλιν ἔξεστιν ἀμφοτέρως χρῆσθαι ταῖς πόλεσιν, καὶ ὡς ἐχούσαις τείχη καὶ ὡς μὴ ἐχούσαις, τοῖς δὲ μὴ κεκτημένοις οὐκ ἔξεστιν. εἰ δὴ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, οὐχ ὅτι τείχη

sănătăţii, iar această funcţie o au în mod natural apele şi aerul. Dacă aceste izvoare sunt inegale şi sărace, în cetăţile guvernate cu înţelepciune trebuie să se facă o deosebire între apa potabilă şi cea destinată altei folosinţe.

Cât priveşte aşezarea locurilor fortificate, nu este folositor acelaşi lucru pentru toate constituţiile. De exemplu, acropola este convenabilă oligarhiei şi monarhiei, un teren plat democraţiei, însă aristocraţiei nu <îi revine> un anume loc, ci ea ar avea nevoie mai degrabă de mai multe locuri întărite. Se consideră apoi că aşezarea locuinţelor particularilor este mai plăcută şi mai utilă pentru diferite activităţi, dacă ele sunt mai bine divizate şi urmează un tipic mai nou, în genul lui Hippodamos[320]. Dar în privinţa siguranţei în timpul războaielor, este mai bun contrariul, aşa cum era în vremurile vechi, pentru că acea <dispunere a locuinţelor> îi face pe străini să se retragă cu greu, iar pe duşmani să se descurce dificil. Din acest motiv, ar trebui realizate amândouă, şi acest lucru este posibil dacă <locuinţele> sunt aşezate în ceea ce agricultorii numesc, în cazul unora dintre viţele de vie, „şiruri decalate"[321], chiar dacă nu este întreaga cetate împărţită drept, ci numai în unele părţi şi zone ale sale. Căci astfel se va realiza cu bine siguranţa şi frumuseţea.

Iar în privinţa zidurilor, sunt învechiţi cei care spun că cetăţile mândre de forţa lor de apărare nu ar avea nevoie de ele[322], pentru că ei au văzut că în realitate <cetăţile> care s-au semeţit astfel au fost înfrânte. Este adevărat că nu se cade ca <o cetate> să încerce să se apere prin intermediul zidurilor fortificate de nişte <duşmani> care le sunt asemenea şi care nu diferă mult în număr. Totuşi, pentru că este posibil şi se şi întâmplă ca duşmanii să întreacă cu mult atât numărul de oameni cât şi puterea lor scăzută, trebuie să admitem faptul că o fortificare a zidurilor este cel mai sigur mod <de apărare> în caz de război. De altminteri, în ziua de azi au şi fost 1331 a
inventate mecanisme mai precise pentru proiectile în vederea asediilor. A crede că cetăţile nu trebuie înconjurate cu ziduri înseamnă acelaşi lucru cu a urmări ca teritoriul să fie uşor de cuprins, iar munţii să fie nivelaţi, sau acelaşi lucru cu a nu ridica ziduri caselor particulare, pentru ca nu cumva locuitorii lor să devină laşi. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că aceia care au o cetate înconjurată cu ziduri o pot folosi în ambele feluri, atât în sensul că le au, cât şi în sensul că nu le-ar avea, pe când cei care nu le au nu pot face acest lucru. Dacă lucrurile stau astfel, nu numai că

μόνον περιβλητέον, ἀλλὰ καὶ τούτων ἐπιμελητέον, ὅπως καὶ πρὸς κόσμον ἔχῃ τῇ πόλει πρεπόντως καὶ πρὸς τὰς πολεμικὰς χρείας, τάς τε ἄλλας καὶ τὰς νῦν ἐπεξευρημένας. ὥσπερ γὰρ τοῖς ἐπιτιθεμένοις ἐπιμελές ἐστι δι' ὧν τρόπων πλεονεκτήσουσιν, οὕτω τὰ μὲν εὕρηται τὰ δὲ δεῖ ζητεῖν καὶ φιλοσοφεῖν καὶ τοὺς φυλαττομένους· ἀρχὴν γὰρ οὐδ' ἐπιχειροῦσιν ἐπιτίθεσθαι τοῖς εὖ παρεσκευασμένοις.

μ.

Ἐπεὶ δὲ δεῖ τὸ μὲν πλῆθος τῶν πολιτῶν ἐν συσσιτίοις κατανενεμῆσθαι, τὰ δὲ τείχη διειλῆφθαι φυλακτηρίοις καὶ πύργοις κατὰ τόπους ἐπικαίρους, δῆλον ὡς ταῦτα προκαλεῖται παρασκευάζειν ἔνια τῶν συσσιτίων ἐν τούτοις τοῖς φυλακτηρίοις. καὶ ταῦτα μὲν δὴ τοῦτον ἄν τις διακοσμήσειε τὸν τρόπον· τὰς δὲ τοῖς θείοις ἀποδεδομένας οἰκήσεις καὶ τὰ κυριώτατα τῶν ἀρχείων συσσίτια ἁρμόττει τόπον ἐπιτήδειόν τε ἔχειν καὶ τὸν αὐτόν, ὅσα μὴ τῶν ἱερῶν ὁ νόμος ἀφορίζει χωρὶς ἤ τι μαντεῖον ἄλλο πυθόχρηστον. εἴη δ' ἂν τοιοῦτος ὁ τόπος ὅστις ἐπιφάνειάν τε ἔχει πρὸς τὴν τῆς θέσεως ἀρετὴν ἱκανῶς καὶ πρὸς τὰ γειτνιῶντα μέρη τῆς πόλεως ἐρυμνοτέρως. πρέπει δ' ὑπὸ μὲν τοῦτον τὸν τόπον τοιαύτης ἀγορᾶς εἶναι κατασκευὴν οἵαν καὶ περὶ Θετταλίαν νομίζουσιν, ἣν ἐλευθέραν καλοῦσιν, αὕτη δ' ἐστὶν ἣν δεῖ καθαρὰν εἶναι τῶν ὠνίων πάντων, καὶ μήτε βάναυσον μήτε γεωργὸν μήτ' ἄλλον μηδένα τοιοῦτον παραβάλλειν μὴ καλούμενον ὑπὸ τῶν ἀρχόντων. εἴη δ' ἂν εὔχαρις ὁ τόπος, εἰ καὶ τὰ γυμνάσια τῶν πρεσβυτέρων ἔχοι τὴν τάξιν ἐνταῦθα· πρέπει γὰρ διῃρῆσθαι κατὰ τὰς ἡλικίας καὶ τοῦτον τὸν κόσμον, καὶ παρὰ μὲν τοῖς νεωτέροις ἄρχοντάς τινας διατρίβειν, τοὺς δὲ πρεσβυτέρους παρὰ τοῖς ἄρχουσιν· ἡ γὰρ ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν ἀρχόντων παρουσία μάλιστα ἐμποιεῖ τὴν ἀληθινὴν αἰδῶ καὶ τὸν τῶν ἐλευθέρων φόβον.

1331 b Τὴν δὲ τῶν ὠνίων ἀγορὰν ἑτέραν τε δεῖ ταύτης εἶναι καὶ χωρίς, ἔχουσαν τόπον εὐσυνάγωγον τοῖς τε ἀπὸ τῆς θαλάττης πεμπομένοις καὶ τοῖς ἀπὸ τῆς χώρας πᾶσιν. ἐπεὶ δὲ τὸ προεστὸς διαιρεῖται τῆς πόλεως εἰς ἱερεῖς καὶ ἄρχοντας, πρέπει καὶ τῶν ἱερέων συσσίτια περὶ τὴν τῶν

<o cetate> trebuie înconjurată cu ziduri, ci trebuie să se țină seama și de felul în care ele ar fi bine ordonate față de cetate, pentru folosirea în război pentru alte <scopuri>, precum și în raport cu aceste invenții actuale. Căci tot așa cum stă în grija dușmanilor să își sporească mijloacele <de luptă>, tot așa și cei care se apără au făcut unele descoperiri și trebuie să caute înțelepciunea și să cerceteze altele <noi>, pentru că nimeni nu va încerca să le ia puterea celor care sunt bine pregătiți.

XII.

Deoarece este necesar, pe de o parte, ca mulțimea cetățenilor să fie împărțită pe <grupuri> pentru ospețele colective și, pe de altă parte, pentru că zidurile trebuie împărțite pe posturi de pază și turnuri <așezate> în locuri convenabile, este evident că aceste lucruri reclamă o corespondență între ospețele publice și aceste posturi de pază. Iar lucrurile ar putea fi ordonate astfel încât edificiile consacrate zeilor și cele mai importante dintre ospețele comune ale magistraților să se afle într-un loc potrivit și identic, cu excepția acelor temple pentru care legea sau vreun oracol pythic oprește aceasta. Un asemenea loc ar fi astfel încât el ar fi vizibil prin așezarea sa prielnică, și ar fi mai întărit decât părțile învecinate ale cetății. Mai prejos de locul acesta se cade să se pună o *agora*, în sensul în care ea este înțeleasă în Thessalia și despre care se spune că este liberă: ea trebuie curățată de toate mărfurile, și nici un muncitor sau agricultor și nimeni altcineva să nu calce în ea fără să fie chemat de magistrați. Iar locul acesta ar fi mai plăcut dacă gymnasiile celor vârstnici s-ar desfășura aici. Căci și această organizare se cuvine diferențiată pe vârste, și unii magistrați să se ocupe de cei mai tineri, iar alții de aceia mai vârstnici. Căci prezența sub ochii magistraților produce adevăratul respect și smerenia oamenilor liberi.

Apoi, piața de mărfuri trebuie să fie diferită și separată de 1331 b
aceasta, într-un loc unde să poată fi aduse ușor toate <mărfurile> de pe mare și cele de pe uscat. Deoarece conducerea[323] cetății se împarte în preoți și în magistrați, se cuvine ca ospețele comune ale

ἱερῶν οἰκοδομημάτων ἔχειν τὴν τάξιν. τῶν δ' ἀρχείων ὅσα περὶ τὰ συμβόλαια ποιεῖται τὴν ἐπιμέλειαν, περί τε γραφὰς δικῶν καὶ τὰς κλήσεις καὶ τὴν ἄλλην τὴν τοιαύτην διοίκησιν, ἔτι δὲ περὶ τὴν ἀγορανομίαν καὶ τὴν καλουμένην ἀστυνομίαν, πρὸς ἀγορᾷ μὲν δεῖ καὶ συνόδῳ τινὶ κοινῇ κατεσκευάσθαι, τοιοῦτος δ' ὁ περὶ τὴν ἀναγκαίαν ἀγοράν ἐστι τόπος· ἐνσχολάζειν μὲν γὰρ τὴν ἄνω τίθεμεν, ταύτην δὲ πρὸς τὰς ἀναγκαίας πράξεις. νενεμῆσθαι δὲ χρὴ τὴν εἰρημένην τάξιν καὶ τὰ περὶ τὴν χώραν· καὶ γὰρ ἐκεῖ τοῖς ἄρχουσιν οὓς καλοῦσιν οἱ μὲν ὑλωροὺς οἱ δὲ ἀγρονόμους καὶ φυλακτήρια καὶ συσσίτια πρὸς φυλακὴν ἀναγκαῖον ὑπάρχειν, ἔτι δὲ ἱερὰ κατὰ τὴν χώραν εἶναι νενεμημένα, τὰ μὲν θεοῖς τὰ δὲ ἥρωσιν. ἀλλὰ τὸ διατρίβειν νῦν ἀκριβολογουμένους καὶ λέγοντας περὶ τῶν τοιούτων ἀργόν ἐστιν· οὐ γὰρ χαλεπόν ἐστι τὰ τοιαῦτα νοῆσαι, ἀλλὰ ποιῆσαι μᾶλλον· τὸ μὲν γὰρ λέγειν εὐχῆς ἔργον ἐστί, τὸ δὲ συμβῆναι τύχης. διὸ περὶ μὲν τῶν τοιούτων τό γε ἐπὶ πλεῖον ἀφείσθω τὰ νῦν.

ν.

Περὶ δὲ τῆς πολιτείας αὐτῆς, ἐκ τίνων καὶ ποίων δεῖ συνεστάναι τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι πόλιν μακαρίαν καὶ πολιτεύσεσθαι καλῶς, λεκτέον. ἐπεὶ δὲ δύ' ἐστὶν ἐν οἷς γίγνεται τὸ εὖ πᾶσι, τούτοιν δ' ἐστὶν ἓν μὲν ἐν τῷ τὸν σκοπὸν κεῖσθαι καὶ τὸ τέλος τῶν πράξεων ὀρθῶς, ἓν δὲ τὰς πρὸς τὸ τέλος φερούσας πράξεις εὑρίσκειν, ἐνδέχεται γὰρ ταῦτα καὶ διαφωνεῖν ἀλλήλοις καὶ συμφωνεῖν· ἐνίοτε γὰρ ὁ μὲν σκοπὸς ἔκκειται καλῶς, ἐν δὲ τῷ πράττειν τοῦ τυχεῖν αὐτοῦ διαμαρτάνουσιν, ὁτὲ δὲ τῶν μὲν πρὸς τὸ τέλος πάντων ἐπιτυγχάνουσιν, ἀλλὰ τὸ τέλος ἔθεντο φαῦλον, ὁτὲ δὲ ἑκατέρου διαμαρτάνουσιν, οἷον περὶ ἰατρικήν· οὔτε γὰρ ποῖόν τι δεῖ τὸ ὑγιαῖνον εἶναι σῶμα κρίνουσιν ἐνίοτε καλῶς, οὔτε πρὸς τὸν ὑποκείμενον αὐτοῖς ὅρον τυγχάνουσι τῶν ποιητικῶν· δεῖ δ' ἐν ταῖς τέχναις καὶ ἐπιστήμαις ταῦτα ἀμφότερα κρατεῖσθαι, τὸ τέλος καὶ τὰς εἰς τὸ τέλος πράξεις.

Ὅτι μὲν οὖν τοῦ τε εὖ ζῆν καὶ τῆς εὐδαιμονίας ἐφίενται πάντες, φανερόν, ἀλλὰ τούτων τοῖς μὲν ἐξουσία

preoţilor să aibă loc în apropierea edificiilor sacre. În privinţa <ospeţelor> magistraţilor care se ocupă cu contractele, cu actele scrise în procese, cu citaţiile şi cu vreo altă îndeletnicire de felul acestora, cu agoranomia şi cu aşa-numita astynomie, ele trebuie să fie organizate aproape de *agora* sau de vreun loc de adunare publică, iar locul apropiat de acea *agora* destinată celor necesare are această calitate. Noi propunem ca <prima> *agora*, cea de sus[324], să fie destinată răgazului, iar cealaltă pentru treburile necesare. Ordinea numită trebuie împărţită <la fel> şi în teritoriu. Căci şi acolo, pentru magistraţii care poartă numele de păzitori ai pământurilor şi de păzitori ai pădurilor[325], trebuie să existe nişte posturi de pază şi nişte ospeţe comune, şi apoi şi templele trebuie distribuite în teritoriu, atât cele dedicate zeilor cât şi cele ale eroilor. Dar nu are rost să ne petrecem acum vremea vorbind cu precizie despre cele de felul acesta. Căci ele nu sunt greu de cunoscut, ci sunt mai greu de realizat, pentru că a vorbi este la îndemână, dar a realiza este o chestiune de şansă. Aşadar, să lăsăm deoparte deocamdată dezvoltarea acestor <subiecte>.

XIII.

În privinţa acestei constituţii, trebuie să spunem din ce părţi şi cu ce calităţi este alcătuită cetatea care urmează să fie fericită şi bine guvernată. În toate cazurile, o reuşită depinde de doi <factori>, dintre care unul este formularea corectă a scopului şi a ţintei acţiunilor, iar celălalt este descoperirea mijloacelor folosite în vederea scopului. De aceea, este posibil ca ei să fie sau să nu fie în armonie, căci uneori scopul este limpede stabilit, dar mijloacele de a-l realiza sunt concepute greşit, iar alteori se întâlnesc toate mijloacele în vederea scopului, dar acesta este prost formulat. Alteori amândoi sunt concepuţi greşit, de exemplu în medicină, unde uneori nu se decide bine calitatea necesară unui corp sănătos şi nici nu se găsesc mijloacele necesare pentru a realiza ceea ce s-a propus. Însă, în cazul tehnicilor şi a ştiinţelor, trebuie stăpânite cele două aspecte, anume scopul şi mijoacele necesare în vederea lui.

Este, aşadar, evident că toată lumea tinde spre viaţa bună şi spre fericire, dar dintre aceştia unii găsesc posibilitatea <de a o

τυγχάνει τοῖς δὲ οὔ, διά τινα τύχην ἢ φύσιν. δεῖται γὰρ καὶ 1332 a χορηγίας τινὸς τὸ ζῆν καλῶς, τούτου δὲ ἐλάττονος μὲν τοῖς ἄμεινον διακειμένοις, πλείονος δὲ τοῖς χεῖρον, οἱ δ' εὐθὺς οὐκ ὀρθῶς ζητοῦσι τὴν εὐδαιμονίαν, ἐξουσίας ὑπαρχούσης. ἐπεὶ δὲ τὸ προκείμενόν ἐστι τὴν ἀρίστην πολιτείαν ἰδεῖν, αὕτη δ' ἐστὶ καθ' ἣν ἄριστ' ἂν πολιτεύοιτο πόλις, ἄριστα δ' ἂν πολιτεύοιτο καθ' ἣν εὐδαιμονεῖν μάλιστα ἐνδέχεται τὴν πόλιν, δῆλον ὅτι τὴν εὐδαιμονίαν δεῖ, τί ἐστι, μὴ λανθάνειν.

Φαμὲν δὲ καὶ διωρίσμεθα ἐν τοῖς Ἠθικοῖς, εἴ τι τῶν λόγων ἐκείνων ὄφελος, ἐνέργειαν εἶναι καὶ χρῆσιν ἀρετῆς τελείαν, καὶ ταύτην οὐκ ἐξ ὑποθέσεως ἀλλ' ἁπλῶς. λέγω δ' ἐξ ὑποθέσεως τἀναγκαῖα, τὸ δ' ἁπλῶς τὸ καλῶς· οἷον τὰ περὶ τὰς δικαίας πράξεις· αἱ γὰρ δίκαιαι τιμωρίαι καὶ κολάσεις ἀπ' ἀρετῆς μέν εἰσιν, ἀναγκαῖαι δέ, καὶ τὸ καλῶς ἀναγκαίως ἔχουσιν (αἱρετώτερον μὲν γὰρ μηδενὸς δεῖσθαι τῶν τοιούτων μήτε τὸν ἄνδρα μήτε τὴν πόλιν), αἱ δ' ἐπὶ τὰς τιμὰς καὶ τὰς εὐπορίας ἁπλῶς εἰσι κάλλισται πράξεις. τὸ μὲν γὰρ ἕτερον κακοῦ τινος ἀναίρεσίς ἐστιν, αἱ τοιαῦται δὲ πράξεις τοὐναντίον· κατασκευαὶ γὰρ ἀγαθῶν εἰσι καὶ γεννήσεις. χρήσαιτο δ' ἂν ὁ σπουδαῖος ἀνὴρ καὶ πενίᾳ καὶ νόσῳ καὶ ταῖς ἄλλαις τύχαις ταῖς φαύλαις καλῶς· ἀλλὰ τὸ μακάριον ἐν τοῖς ἐναντίοις ἐστίν. καὶ γὰρ τοῦτο διώρισται κατὰ τοὺς ἠθικοὺς λόγους, ὅτι τοιοῦτός ἐστιν ὁ σπουδαῖος, ᾧ διὰ τὴν ἀρετὴν τὰ ἀγαθά ἐστι τὰ ἁπλῶς ἀγαθά, δῆλον δ' ὅτι καὶ τὰς χρήσεις ἀναγκαῖον σπουδαίας καὶ καλὰς εἶναι ταύτας ἁπλῶς· διὸ καὶ νομίζουσιν ἄνθρωποι τῆς εὐδαιμονίας αἴτια τὰ ἐκτὸς εἶναι τῶν ἀγαθῶν, ὥσπερ εἰ τοῦ κιθαρίζειν λαμπρὸν καὶ καλῶς αἰτιῷντο τὴν λύραν μᾶλλον τῆς τέχνης.

Ἀναγκαῖον τοίνυν ἐκ τῶν εἰρημένων τὰ μὲν ὑπάρχειν, τὰ δὲ παρασκευάσαι τὸν νομοθέτην. διὸ κατ' εὐχὴν εὐχόμεθα τῇ τῆς πόλεως συστάσει ὧν ἡ τύχη κυρία. κυρίαν γὰρ ὑπάρχειν τίθεμεν· τὸ δὲ σπουδαίαν εἶναι τὴν πόλιν οὐκέτι τύχης ἔργον ἀλλ' ἐπιστήμης καὶ προαιρέσεως. ἀλλὰ μὴν σπουδαία γε πόλις ἐστὶ τῷ τοὺς πολίτας τοὺς μετέχοντας τῆς πολιτείας εἶναι σπουδαίους· ἡμῖν δὲ πάντες οἱ πολῖται μετέχουσι τῆς πολιτείας. τοῦτ' ἄρα σκεπτέον, πῶς ἀνὴρ γίνεται σπουδαῖος. καὶ γὰρ εἰ πάντας ἐνδέχεται

împlini>, iar alții nu, din cauze întâmplătoare sau naturale. Căci, în vederea vieții bune, este nevoie de anumite resurse, mai puține 1332 a pentru cei care sunt mai bine alcătuiți, mai multe pentru cei mai slab <alcătuiți>. Sunt unii care nu caută deloc corect fericirea, deși ar avea această posibilitate. Deoarece ne-am propus să aflăm care este cea mai bună constituție, și pentru că ea este aceea conform căreia o cetate ar fi guvernată optim și, fiind guvernată astfel, ea ar putea fi în cel mai înalt grad fericită, este evident că nu trebuie să lăsăm deoparte ce anume este fericirea.

Am spus și în *Etica*[326], dacă vreunul dintre acele raționamente ne este de folos, că ea este un act și folosirea desăvârșită a unei virtuți, iar acest lucru în sens absolut și nu relativ la ceva dat. Înțeleg prin „*relativ la ceva dat*" necesitățile, prin „*în sens absolut*" <înțeleg> binele. De exemplu, în cazul acțiunilor juste, răzbunările și pedepsele juste provin dintr-o virtute. Ele sunt necesare și sunt bune în virtutea necesității, deși ar fi preferabil ca nici un om sau vreo cetate să nu aibă nevoie de ele. În schimb, faptele care au în vedere demnitățile și bogăția sunt foarte bune și au un sens absolut. În <primul caz> era vorba de alegerea unui rău, dar în celelalte de contrariul lui, căci ele pregătesc și dau naștere unor lucruri bune. Deși bărbatul destoinic s-ar putea folosi și de sărăcie, de boală și de alte împrejurări neprielnice, totuși fericirea presupune contrariile acestora. În tratatele de etică am definit și faptul că <bărbatul> destoinic este astfel încât pentru el, prin intermediul virtuții, lucrurile bune sunt bune într-un sens absolut. Și este evident că și modul în care el se folosește de acestea trebuie să fie destoinic și bun în sens absolut. De aceea, oamenii își închipuie că bunurile exterioare sunt cauza fericirii, ca și cum instrumentul ar fi cauza unui cântec minunat și frumos interpretat la liră, și nu mai degrabă arta.

Din cele spuse este necesar, prin urmare, ca unele <dintre aceste bunuri> să fie disponibile, iar altele să fie puse la dispoziție de legislator. De aceea noi am dori ca, încă de la întemeierea sa, cetatea să dețină aceste <bunuri> peste care este stăpână întâmplarea, căci noi admitem că ea le este stăpână. Totuși, o cetate destoinică nu este deloc rodul întâmplării, ci al științei și al alegerii deliberate[327]. Dar, într-o asemenea cetate, cetățenii care iau parte la viața politică sunt și ei destoinici, iar în opinia noastră, toți cetățenii participă la viața politică. Prin urmare, trebuie să cercetăm cum devine destoinic un bărbat[328].

σπουδαίους εἶναι, μὴ καθ' ἕκαστον δὲ τῶν πολιτῶν, οὕτως αἱρετώτερον· ἀκολουθεῖ γὰρ τῷ καθ' ἕκαστον καὶ τὸ πάντας.

Ἀλλὰ μὴν ἀγαθοί γε καὶ σπουδαῖοι γίγνονται διὰ τριῶν. τὰ τρία δὲ ταῦτά ἐστι φύσις ἔθος λόγος. καὶ γὰρ φῦναι δεῖ πρῶτον, οἷον ἄνθρωπον ἀλλὰ μὴ τῶν ἄλλων τι ζῴων· οὕτω 1332 b καὶ ποιόν τινα τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχήν. ἔνια δὲ οὐθὲν ὄφελος φῦναι· τὰ γὰρ ἔθη μεταβαλεῖν ποιεῖ· ἔνια γάρ εἰσι, διὰ τῆς φύσεως ἐπαμφοτερίζοντα, διὰ τῶν ἐθῶν ἐπὶ τὸ χεῖρον καὶ τὸ βέλτιον. τὰ μὲν οὖν ἄλλα τῶν ζῴων μάλιστα μὲν τῇ φύσει ζῇ, μικρὰ δ' ἔνια καὶ τοῖς ἔθεσιν, ἄνθρωπος δὲ καὶ λόγῳ· μόνος γὰρ ἔχει λόγον· ὥστε δεῖ ταῦτα συμφωνεῖν ἀλλήλοις. πολλὰ γὰρ παρὰ τοὺς ἐθισμοὺς καὶ τὴν φύσιν πράττουσι διὰ τὸν λόγον, ἐὰν πεισθῶσιν ἄλλως ἔχειν βέλτιον. τὴν μὲν τοίνυν φύσιν οἵους εἶναι δεῖ τοὺς μέλλοντας εὐχειρώτους ἔσεσθαι τῷ νομοθέτῃ, διωρίσμεθα πρότερον· τὸ δὲ λοιπὸν ἔργον ἤδη παιδείας. τὰ μὲν γὰρ ἐθιζόμενοι μανθάνουσι τὰ δ' ἀκούοντες.

ξ.

Ἐπεὶ δὲ πᾶσα πολιτικὴ κοινωνία συνέστηκεν ἐξ ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, τοῦτο δὴ σκεπτέον, εἰ ἑτέρους εἶναι δεῖ τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς ἀρχομένους ἢ τοὺς αὐτοὺς διὰ βίου· δῆλον γὰρ ὡς ἀκολουθεῖν δεήσει καὶ τὴν παιδείαν κατὰ τὴν διαίρεσιν ταύτην. εἰ μὲν τοίνυν εἴησαν τοσοῦτον διαφέροντες ἅτεροι τῶν ἄλλων ὅσον τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωας ἡγούμεθα τῶν ἀνθρώπων διαφέρειν, εὐθὺς πρῶτον κατὰ τὸ σῶμα πολλὴν ἔχοντας ὑπερβολήν, εἶτα κατὰ τὴν ψυχήν, ὥστε ἀναμφισβήτητον εἶναι καὶ φανερὰν τὴν ὑπεροχὴν τοῖς ἀρχομένοις τὴν τῶν ἀρχόντων, δῆλον ὅτι βέλτιον ἀεὶ τοὺς αὐτοὺς τοὺς μὲν ἄρχειν τοὺς δ' ἄρχεσθαι καθάπαξ· ἐπεὶ δὲ τοῦτ' οὐ ῥᾴδιον λαβεῖν οὐδ' ἔστιν ὥσπερ ἐν Ἰνδοῖς φησι Σκύλαξ εἶναι τοὺς βασιλέας τοσοῦτον διαφέροντας τῶν ἀρχομένων, φανερὸν ὅτι διὰ πολλὰς αἰτίας ἀναγκαῖον πάντας ὁμοίως κοινωνεῖν τοῦ κατὰ μέρος ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι.

Căci dacă s-ar putea ca toți să aibă această calitate, iar nu fiecare dintre cetățeni în parte, aceasta <din urmă> ar fi mai de preț, deoarece <destoinicia> tuturor o urmează pe aceea a fiecăruia în parte.

Însă <cetățenii> devin buni și destoinici din trei motive, care sunt natura, deprinderile și rațiunea. Căci ei trebuie mai întâi să fie oameni prin naștere, iar nu vreunul dintre celelalte animale, apoi trebuie să aibă un anume fel de trup și de suflet. 1332 b Pentru unele <calități> este inutil ca ele să fie înnăscute, deoarece deprinderile pot aduce schimbări. Altele sunt în mod natural ambivalente, însă devin mai bune sau mai rele datorită deprinderilor. Pe de o parte, celelalte animale trăiesc mai cu seamă urmând natura, iar puține dintre ele urmează obiceiurile. Căci numai <omul> deține rațiune. Astfel, acestea trebuie armonizate unele cu altele. Căci oamenii fac multe lucruri împotriva naturii și a deprinderilor lor datorită rațiunii, dacă devin convinși că este mai bine astfel. Am definit mai înainte ce natură trebuie să aibă cei care urmează să intre pe mâna legislatorului. Restul revine educației, pe care unii și-o însușesc prin deprinderi, alții prin învățare.

XIV.

Pentru că orice comunitate politică este alcătuită din conducători și din conduși, trebuie să cercetăm dacă și unii și ceilalți trebuie să alterneze sau să rămână aceiași de-a lungul vieții. Căci este evident că și educația trebuie să urmeze această diviziune. Dacă unii s-ar deosebi de ceilalți în măsura în care noi credem că zeii și eroii se deosebesc de oameni, având mai întâi o considerabilă superioritate corporală, iar apoi una a sufletului, astfel încât superioritatea conducătorilor asupra supușilor ar fi evidentă și indiscutabilă, atunci ar fi evident că este mai bine ca aceștia să conducă perpetuu iar ceilalți să fie supuși pentru totdeauna. Dar, pentru că nu este ușor de acceptat acest lucru, și nu există asemănări cu ceea ce spune Scylax despre India[329], unde regii se deosebesc în acest sens de supușii lor, este evident din mai multe motive că este necesar ca toți <cetățenii> să alcătuiască o comunitate omogenă în care să guverneze și să fie guvernați alternativ.

Τό τε γὰρ ἴσον ταὐτὸν τοῖς ὁμοίοις, καὶ χαλεπὸν μένειν τὴν πολιτείαν τὴν συνεστηκυῖαν παρὰ τὸ δίκαιον. μετὰ γὰρ τῶν ἀρχομένων ὑπάρχουσι νεωτερίζειν βουλόμενοι πάντες οἱ κατὰ τὴν χώραν, τοσούτους τε εἶναι τοὺς ἐν τῷ πολιτεύματι τὸ πλῆθος ὥστ' εἶναι κρείττους πάντων τούτων ἕν τι τῶν ἀδυνάτων ἐστίν. ἀλλὰ μὴν ὅτι γε δεῖ τοὺς ἄρχοντας διαφέρειν τῶν ἀρχομένων, ἀναμφισβήτητον. πῶς οὖν ταῦτ' ἔσται καὶ πῶς μεθέξουσι, δεῖ σκέψασθαι τὸν νομοθέτην. εἴρηται δὲ πρότερον περὶ αὐτοῦ. ἡ γὰρ φύσις δέδωκε τὴν αἵρεσιν, ποιήσασα αὐτὸ τὸ γένει ταὐτὸ τὸ μὲν νεώτερον τὸ δὲ πρεσβύτερον, ὧν τοῖς μὲν ἄρχεσθαι πρέπει τοῖς δ' ἄρχειν· ἀγανακτεῖ δὲ οὐδεὶς καθ' ἡλικίαν ἀρχόμενος, οὐδὲ νομίζει εἶναι κρείττων, ἄλλως τε καὶ μέλλων ἀντιλαμβάνειν τοῦτον τὸν ἔρανον ὅταν τύχῃ τῆς ἱκνουμένης ἡλικίας.

Ἔστι μὲν ἄρα ὡς τοὺς αὐτοὺς ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι φατέον, ἔστι δὲ ὡς ἑτέρους. ὥστε καὶ τὴν παιδείαν ἔστιν 1333 a ὡς τὴν αὐτὴν ἀναγκαῖον, ἔστι δ' ὡς ἑτέραν εἶναι. τόν τε γὰρ μέλλοντα καλῶς ἄρχειν ἀρχθῆναί φασι δεῖν πρῶτον. ἔστι δὲ ἀρχή, καθάπερ ἐν τοῖς πρώτοις εἴρηται λόγοις, ἡ μὲν τοῦ ἄρχοντος χάριν ἡ δὲ τοῦ ἀρχομένου. τούτων δὲ τὴν μὲν δεσποτικὴν εἶναί φαμεν, τὴν δὲ τῶν ἐλευθέρων. διαφέρει δ' ἔνια τῶν ἐπιταττομένων οὐ τοῖς ἔργοις ἀλλὰ τῷ τίνος ἕνεκα. διὸ πολλὰ τῶν εἶναι δοκούντων διακονικῶν ἔργων καὶ τῶν νέων τοῖς ἐλευθέροις καλὸν διακονεῖν· πρὸς γὰρ τὸ καλὸν καὶ τὸ μὴ καλὸν οὐχ οὕτω διαφέρουσιν αἱ πράξεις καθ' αὑτὰς ὡς ἐν τῷ τέλει καὶ τῷ τίνος ἕνεκεν. ἐπεὶ δὲ πολίτου καὶ ἄρχοντος τὴν αὐτὴν ἀρετὴν εἶναί φαμεν καὶ τοῦ ἀρίστου ἀνδρός, τὸν δ' αὐτὸν ἀρχόμενόν τε δεῖν γίγνεσθαι πρότερον καὶ ἄρχοντα ὕστερον, τοῦτ' ἂν εἴη τῷ νομοθέτῃ πραγματευτέον, ὅπως ἄνδρες ἀγαθοὶ γίγνωνται, καὶ διὰ τίνων ἐπιτηδευμάτων, καὶ τί τὸ τέλος τῆς ἀρίστης ζωῆς.

Διῄρηται δὲ δύο μέρη τῆς ψυχῆς, ὧν τὸ μὲν ἔχει λόγον καθ' αὑτό, τὸ δ' οὐκ ἔχει μὲν καθ' αὑτό, λόγῳ δ' ὑπακούειν δυνάμενον· ὧν φαμεν τὰς ἀρετὰς εἶναι καθ' ἃς ἀνὴρ ἀγαθὸς λέγεταί πως. τούτων δὲ ἐν ποτέρῳ μᾶλλον τὸ τέλος, τοῖς μὲν οὕτω διαιροῦσιν ὡς ἡμεῖς φαμεν οὐκ ἄδηλον πῶς λεκτέον. αἰεὶ γὰρ τὸ χεῖρον τοῦ βελτίονός ἐστιν ἕνεκεν, καὶ

Egalitate înseamnă ca tuturor <să le revină> acelaşi lucru, iar o constituţie alcătuită împotriva dreptăţii este dificil de menţinut, căci toţi cei care locuiesc pe teritoriul cetăţii se vor alătura <cetăţenilor> supuşi, în dorinţa lor de a aduce schimbări. Or, este imposibil ca mulţimea celor aflaţi la guvernare să fie mai puternică decât toţi aceştia. Este însă un fapt discutabil acela dacă, pe de altă parte, conducătorii şi cei conduşi ar trebui să se deosebească. Legislatorul trebuie să cerceteze cum trebuie să arate acest fapt şi cum <trebuie> ei să participe la putere. Noi ne-am referit la aceasta mai înainte. Căci natura a lăsat <posibilitatea> de a alege, deoarece ea a realizat deosebirea dintre <omul> mai tânăr şi acela mai bătrân, iar dintre aceştia unora li se cuvine să fie conduşi, iar altora să conducă. Nimeni nu se supără dacă este condus cât timp este tânăr, şi nici nu se crede mai puternic, dacă, în schimb, îi va veni şi lui rândul să conducă la împlinirea vârstei cuvenite.

Trebuie spus, aşadar, că, pe de o parte, cei care guvernează şi cei guvernaţi sunt aceiaşi, iar pe de altă parte, că sunt diferiţi. Astfel, este necesar ca şi educaţia să fie, într-un sens, identică, iar în 1333 a
alt sens să fie diferită. Se spune că cine urmează să guverneze bine ar trebui să fi fost guvernat mai înainte. Însă puterea, aşa cum am spus-o în primele expuneri[330], este fie în favoarea conducătorului, fie în favoarea celor conduşi. Dintre aceste <puteri>, despre una spunem că este despotică, iar despre cealaltă că este a oamenilor liberi. Însă unele dintre porunci nu se deosebesc prin conţinutul lor, ci prin scopul lor. Din acest motiv, este bine ca multe dintre sarcinile care par a fi servile să fie încredinţate tinerilor liberi, căci, în privinţa caracterului lor onorant sau umilitor, faptele nu se deosebesc atât de mult în sine, cât prin scopul sau prin ţinta lor. Deoarece noi spunem că virtutea cetăţeanului şi a conducătorului este aceeaşi cu a celui mai bun bărbat, şi pentru că acelaşi <ins> trebuie să fie mai întâi guvernat şi ulterior să guverneze, ar cădea în sarcina legislatorului <să ştie> cum devin oamenii buni, datorită căror deprinderi, precum şi care este scopul celei mai bune vieţi.

Există două părţi ale sufletului, dintre care una deţine raţiunea prin sine, pe când cealaltă nu o deţine prin sine, dar poate sta sub ascultarea ei[331]. Despre un bărbat se spune, într-un sens, că este bun în raport cu virtuţile acestor părţi. Însă pentru cei care consimt diviziunii noastre nu este limpede căreia dintre cele două ar trebui mai degrabă să îi atribuie scopul. Căci întotdeauna ceva mai rău este îndreptat spre ceva

τοῦτο φανερὸν ὁμοίως ἔν τε τοῖς κατὰ τέχνην καὶ τοῖς κατὰ φύσιν· βέλτιον δὲ τὸ λόγον ἔχον. διῄρηταί τε διχῇ, καθ' ὅνπερ εἰώθαμεν τρόπον διαιρεῖν· ὁ μὲν γὰρ πρακτικός ἐστι λόγος ὁ δὲ θεωρητικός.

Ὡσαύτως οὖν ἀνάγκη διῃρῆσθαι καὶ τοῦτο τὸ μέρος δηλονότι. καὶ τὰς πράξεις δ' ἀνάλογον ἐροῦμεν ἔχειν, καὶ δεῖ τὰς τοῦ φύσει βελτίονος αἱρετωτέρας εἶναι τοῖς δυναμένοις τυγχάνειν ἢ πασῶν ἢ τοῖν δυοῖν· αἰεὶ γὰρ ἑκάστῳ τοῦθ' αἱρετώτατον οὗ τυχεῖν ἔστιν ἀκροτάτου. διῄρηται δὲ καὶ πᾶς ὁ βίος εἰς ἀσχολίαν καὶ σχολὴν καὶ εἰς πόλεμον καὶ εἰρήνην, καὶ τῶν πρακτῶν τὰ μὲν εἰς τὰ ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμα τὰ δὲ εἰς τὰ καλά. περὶ ὧν ἀνάγκη τὴν αὐτὴν αἵρεσιν εἶναι καὶ τοῖς τῆς ψυχῆς μέρεσι καὶ ταῖς πράξεσιν αὐτῶν, πόλεμον μὲν εἰρήνης χάριν, ἀσχολίαν δὲ σχολῆς, τὰ δ' ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμα τῶν καλῶν ἕνεκεν. πρὸς πάντα μὲν τοίνυν τῷ πολιτικῷ βλέποντι νομοθετητέον, καὶ κατὰ τὰ μέρη τῆς ψυχῆς καὶ κατὰ τὰς πράξεις αὐτῶν, μᾶλλον δὲ πρὸς τὰ βελτίω καὶ τὰ τέλη. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ περὶ τοὺς βίους καὶ τὰς τῶν πραγμάτων αἱρέσεις· δεῖ μὲν γὰρ ἀσχολεῖν δύνασθαι καὶ πολεμεῖν, μᾶλλον δ'
1333 b εἰρήνην ἄγειν καὶ σχολάζειν, καὶ τἀναγκαῖα καὶ τὰ χρήσιμα δὲ πράττειν, τὰ δὲ καλὰ δεῖ μᾶλλον. ὥστε πρὸς τούτους τοὺς σκοποὺς καὶ παῖδας ἔτι ὄντας παιδευτέον καὶ τὰς ἄλλας ἡλικίας, ὅσαι δέονται παιδείας.

Οἱ δὲ νῦν ἄριστα δοκοῦντες πολιτεύεσθαι τῶν Ἑλλήνων, καὶ τῶν νομοθετῶν οἱ ταύτας καταστήσαντες τὰς πολιτείας, οὔτε πρὸς τὸ βέλτιστον τέλος φαίνονται συντάξαντες τὰ περὶ τὰς πολιτείας οὔτε πρὸς πάσας τὰς ἀρετὰς τοὺς νόμους καὶ τὴν παιδείαν, ἀλλὰ φορτικῶς ἀπέκλιναν πρὸς τὰς χρησίμους εἶναι δοκούσας καὶ πλεονεκτικωτέρας. παραπλησίως δὲ τούτοις καὶ τῶν ὕστερόν τινες γραψάντων ἀπεφήναντο τὴν αὐτὴν δόξαν· ἐπαινοῦντες γὰρ τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἄγανται τοῦ νομοθέτου τὸν σκοπόν, ὅτι πάντα πρὸς τὸ κρατεῖν καὶ πρὸς πόλεμον ἐνομοθέτησεν. ἃ καὶ κατὰ τὸν λόγον ἐστὶν εὐέλεγκτα καὶ τοῖς ἔργοις ἐξελήλεγκται νῦν. ὥσπερ γὰρ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ζηλοῦσι τὸ πολλῶν δεσπόζειν, ὅτι πολλὴ χορηγία γίγνεται τῶν εὐτυχημάτων, οὕτω καὶ Θίβρων ἀγάμενος φαίνεται τὸν τῶν Λακώνων νομοθέτην, καὶ τῶν ἄλλων

mai bun, şi este evident, atât în cazul produselor tehnicii cât şi în cazul celor naturale, că partea mai bună este cea care deţine raţiunea. Însă ea se împarte în două, după modul nostru obişnuit de diviziune: pe de o parte, o raţiune practică, pe de alta una teoretică[332].

Este evident că este necesară o astfel de diviziune a acestei părţi, şi noi susţinem că şi acţiunile se divid analogic, iar <acţiunile> părţii în mod natural mai bune sunt preferabile pentru cei care sunt capabili să le realizeze pe toate sau pe două dintre ele. Căci întotdeauna este preferabilă pentru fiecare culmea a ceea ce poate atinge. De asemenea, şi viaţa se divide în trudă şi răgaz, în război şi pace, iar dintre activităţi, unele se referă la cele necesare şi utile, pe când altele la cele nobile. Cu privire la acestea, este necesară aceeaşi alegere ca şi în cazul părţilor sufletului şi ale acţiunilor acestora, adică a războiului în vederea păcii, a trudei în vederea răgazului, a celor necesare şi utile în vederea celor nobile. Aşadar, omul politic trebuie să formuleze legi având în vedere toate acestea. În aceeaşi situaţie se află şi alegerile în privinţa modurilor de viaţă şi de activitate, căci este necesară puterea de a trudi şi de a purta război, dar mai necesară este aceea de a trăi în pace şi în răgaz. La fel, <este necesară 1333 b
puterea> de a făptui cele necesare şi utile, dar mai degrabă a celor nobile. Astfel, în numele acestor scopuri, trebuie educaţi cei care deocamdată sunt copii, precum şi cei de alte vârste, în măsura în care au nevoie de educaţie.

Însă cei care sunt astăzi de părere că grecii sunt foarte bine guvernaţi, precum şi aceia dintre legislatori care au instituit aceste constituţii, nici nu par să îşi fi organizat reglementările constituţionale în vederea unui scop mai bun şi nici legile şi educaţia în vederea tuturor virtuţilor, ci s-au aplecat în chip vulgar spre cele care par utile şi mai profitabile. Într-un mod asemănător cu ei, chiar şi unii dintre scriitorii de mai târziu[333] au susţinut această opinie căci, lăudând constituţia lacedemoniană, ei admiră scopul legislatorului de a le îndrepta pe toate spre forţă şi spre război. Dar acestea sunt uşor de respins în mod raţional, iar astăzi ele au fost respinse şi de fapte. Căci tot aşa cum cei mai mulţi oameni ar dori să se facă stăpâni peste mulţime, deoarece acest lucru oferă o mulţime de resurse şi de bunuri, tot aşa şi Thibron[334] pare să fi admirat constituţia laconienilor, asemeni fiecăruia dintre

ἕκαστος τῶν γραφόντων περὶ πολιτείας αὐτῶν, ὅτι διὰ τὸ γεγυμνάσθαι πρὸς τοὺς κινδύνους πολλῶν ἦρχον· καίτοι δῆλον ὡς ἐπειδὴ νῦν γε οὐκέτι ὑπάρχει τοῖς Λάκωσι τὸ ἄρχειν, οὐκ εὐδαίμονες, οὐδ' ὁ νομοθέτης ἀγαθός. ἔτι δὲ τοῦτο γελοῖον, εἰ μένοντες ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῦ, καὶ μηδενὸς ἐμποδίζοντος πρὸς τὸ χρῆσθαι τοῖς νόμοις, ἀποβεβλήκασι τὸ ζῆν καλῶς. οὐκ ὀρθῶς δ' ὑπολαμβάνουσιν οὐδὲ περὶ τῆς ἀρχῆς ἣν δεῖ τιμῶντα φαίνεσθαι τὸν νομοθέτην.

Τοῦ γὰρ δεσποτικῶς ἄρχειν ἡ τῶν ἐλευθέρων ἀρχὴ καλλίων καὶ μᾶλλον μετ' ἀρετῆς. ἔτι δὲ οὐ διὰ τοῦτο δεῖ τὴν πόλιν εὐδαίμονα νομίζειν καὶ τὸν νομοθέτην ἐπαινεῖν, ὅτι κρατεῖν ἤσκησεν ἐπὶ τὸ τῶν πέλας ἄρχειν· ταῦτα γὰρ μεγάλην ἔχει βλάβην. δῆλον γὰρ ὅτι καὶ τῶν πολιτῶν τῷ δυναμένῳ τοῦτο πειρατέον διώκειν, ὅπως δύνηται τῆς οἰκείας πόλεως ἄρχειν· ὅπερ ἐγκαλοῦσιν οἱ Λάκωνες Παυσανίᾳ τῷ βασιλεῖ, καίπερ ἔχοντι τηλικαύτην τιμήν. οὔτε δὴ πολιτικὸς τῶν τοιούτων λόγων καὶ νόμων οὐθεὶς οὔτε ὠφέλιμος οὔτε ἀληθής ἐστιν. ταὐτὰ γὰρ ἄριστα καὶ ἰδίᾳ καὶ κοινῇ, τόν νομοθέτην ἐμποιεῖν δεῖ ταῦτα ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων.

Τήν τε τῶν πολεμικῶν ἄσκησιν οὐ τούτου χάριν δεῖ μελετᾶν, ἵνα καταδουλώσωνται τοὺς ἀναξίους, ἀλλ' ἵνα πρῶτον μὲν αὐτοὶ μὴ δουλεύσωσιν ἑτέροις, ἔπειτα ὅπως 1334 a ζητῶσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς ὠφελείας ἕνεκα τῶν ἀρχομένων, ἀλλὰ μὴ πάντων δεσποτείας· τρίτον δὲ τὸ δεσπόζειν τῶν ἀξίων δουλεύειν. ὅτι δὲ δεῖ τὸν νομοθέτην μᾶλλον σπουδάζειν ὅπως καὶ τὴν περὶ τὰ πολεμικὰ καὶ τὴν ἄλλην νομοθεσίαν τοῦ σχολάζειν ἕνεκεν τάξῃ καὶ τῆς εἰρήνης, μαρτυρεῖ τὰ γιγνόμενα τοῖς λόγοις. αἱ γὰρ πλεῖσται τῶν τοιούτων πόλεων πολεμοῦσαι μὲν σῴζονται, κατακτησάμεναι δὲ τὴν ἀρχὴν ἀπόλλυνται. τὴν γὰρ βαφὴν ἀνιᾶσιν, ὥσπερ ὁ σίδηρος, εἰρήνην ἄγοντες. αἴτιος δ' ὁ νομοθέτης οὐ παιδεύσας δύνασθαι σχολάζειν.

O.

Ἐπεὶ δὲ τὸ αὐτὸ τέλος εἶναι φαίνεται καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τὸν αὐτὸν ὅρον ἀναγκαῖον εἶναι τῷ τε

ceilalţi care au scris despre această constituţie, pentru că ei s-au făcut stăpâni peste cei mulţi datorită faptului că erau exersaţi în faţa primejdiilor. Totuşi, este evident că puterea nu mai aparţine astăzi deloc laconienilor, că ei nu sunt fericiţi şi că legislatorul lor nu era bun. Apoi, este de tot râsul faptul că ei, deşi au păstrat legile acestuia şi nu au fost împiedicaţi cu nimic să se servească de ele, au pierdut totuşi viaţa cea bună[335]. Ei nu au înţeles corect nici virtutea pe care legiuitorul trebuie să o respecte.

Căci puterea <oamenilor> liberi este mai bună şi mai apropiată de virtute decât cea despotică. Iar din acest motiv nu trebuie considerată fericită o cetate şi nu trebuie lăudat legislatorul pentru că s-a străduit să îi supună pe vecini, fiindcă aceasta este o mare eroare. Căci este evident că, dintre cetăţeni, cine este capabil va încerca să pună mâna pe putere, pentru a fi în stare de a guverna propria sa cetate, aşa cum laconienii îl acuză pe regele Pausanias, chiar dacă el deţinea deja o asemenea învestitură. Nici unul dintre aceste raţionamente şi nici una dintre aceste legi nu este bună pentru omul politic şi nu este nici utilă, nici adevărată. Aceleaşi lucruri sunt optime atât pentru omul de rând cât şi pentru comunitate, şi acest lucru trebuie să îl pună legislatorul în sufletele oamenilor.

Iar exerciţiul războiului nu trebuie practicat pentru a-i aduce în sclavie pe cei care nu o merită, ci mai întâi pentru ca ei înşişi să nu fie făcuţi sclavi de alţii, pe urmă pentru a câştiga puterea în folosul 1334 a
celor care au fost supuşi, dar nu pentru a le fi despot tuturor, iar în al treilea rând, pentru a fi despot peste cei care sunt demni de a fi sclavi. Faptele probează argumentele conform cărora legislatorul trebuie să se dedice mai ales războiului, dar să dea şi o legislaţie în vederea răgazului şi a păcii. Căci majoritatea cetăţilor de acest fel se menţin cât timp poartă război, dar când şi-au instaurat puterea, ele pier. Asemeni fierului, ele îşi pierd tăria atunci când trăiesc în pace, deoarece legislatorul nu le-a educat pentru a fi capabile de răgaz.

XV.

Deoarece s-ar părea că există acelaşi scop pentru omul de rând şi pentru comunitate, şi pentru că este necesară existenţa aceleiaşi definiţii pentru bărbatul cel mai bun şi pentru cea mai bună

ἀρίστῳ ἀνδρὶ καὶ τῇ ἀρίστῃ πολιτείᾳ, φανερὸν ὅτι δεῖ τὰς εἰς τὴν σχολὴν ἀρετὰς ὑπάρχειν· τέλος γάρ, ὥσπερ εἴρηται πολλάκις, εἰρήνη μὲν πολέμου σχολὴ δ' ἀσχολίας. χρήσιμοι δὲ τῶν ἀρετῶν εἰσι πρὸς τὴν σχολὴν καὶ διαγωγὴν ὧν τε ἐν τῇ σχολῇ τὸ ἔργον καὶ ὧν ἐν τῇ ἀσχολίᾳ. δει γὰρ πολλὰ τῶν ἀναγκαίων ὑπάρχειν ὅπως ἐξῇ σχολάζειν· διὸ σώφρονα τὴν πόλιν εἶναι προσήκει καὶ ἀνδρείαν καὶ καρτερικήν· κατὰ γὰρ τὴν παροιμίαν, *οὐ σχολὴ δούλοις*, οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι κινδυνεύειν ἀνδρείως δοῦλοι τῶν ἐπιόντων εἰσίν. ἀνδρείας μὲν οὖν καὶ καρτερίας δεῖ πρὸς τὴν ἀσχολίαν, φιλοσοφίας δὲ πρὸς τὴν σχολήν, σωφροσύνης δὲ καὶ δικαιοσύνης ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χρόνοις, καὶ μᾶλλον εἰρήνην ἄγουσι καὶ σχολάζουσιν· ὁ μὲν γὰρ πόλεμος ἀναγκάζει δικαίους εἶναι καὶ σωφρονεῖν, ἡ δὲ τῆς εὐτυχίας ἀπόλαυσις καὶ τὸ σχολάζειν μετ' εἰρήνης ὑβριστὰς ποιεῖ μᾶλλον. πολλῆς οὖν δεῖ δικαιοσύνης καὶ πολλῆς σωφροσύνης τοὺς ἄριστα δοκοῦντας πράττειν καὶ πάντων τῶν μακαριζομένων ἀπολαύοντας, οἷον εἴ τινές εἰσιν, ὥσπερ οἱ ποιηταί φασιν, ἐν μακάρων νήσοις· μάλιστα γὰρ οὗτοι δεήσονται φιλοσοφίας καὶ σωφροσύνης καὶ δικαιοσύνης, ὅσῳ μαλλον σχολάζουσιν ἐν ἀφθονίᾳ τῶν τοιούτων ἀγαθῶν.

Διότι μὲν οὖν τὴν μέλλουσαν εὐδαιμονήσειν καὶ σπουδαίαν ἔσεσθαι πόλιν τούτων δεῖ τῶν ἀρετῶν μετέχειν, φανερόν. αἰσχροῦ γὰρ ὄντος μὴ δύνασθαι χρῆσθαι τοῖς ἀγαθοῖς, ἔτι μᾶλλον τὸ μὴ δύνασθαι ἐν τῷ σχολάζειν χρῆσθαι, ἀλλ' ἀσχολοῦντας μὲν καὶ πολεμοῦντας φαίνεσθαι ἀγαθούς, εἰρήνην δ' ἄγοντας καὶ σχολάζοντας ἀνδραποδώδεις. διὸ δει μὴ καθάπερ ἡ Λακεδαιμονίων πόλις τὴν ἀρετὴν ἀσκεῖν. ἐκεῖνοι μὲν γὰρ οὐ ταύτῃ
1334 b διαφέρουσι τῶν ἄλλων, τῷ μὴ νομίζειν ταὐτὰ τοῖς ἄλλοις μέγιστα τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ τῷ γίνεσθαι ταῦτα μᾶλλον διὰ τινὸς ἀρετῆς· ἐπεὶ δὲ μείζω τε ἀγαθὰ ταῦτα καὶ τὴν ἀπόλαυσιν τὴν τούτων ἢ τὴν τῶν ἀρετῶν ... καὶ ὅτι δι' αὐτήν, φανερὸν ἐκ τούτων· πῶς δὲ καὶ διὰ τίνων ἔσται, τοῦτο δὴ θεωρητέον.

Τυγχάνομεν δὴ διῃρημένοι πρότερον ὅτι φύσεως καὶ ἔθους καὶ λόγου δει. τούτων δὲ ποίους μέν τινας εἶναι χρὴ τὴν φύσιν, διώρισται πρότερον, λοιπὸν δὲ θεωρῆσαι πότερον

constituţie, este evident că virtuţile trebuie să existe în vederea răgazului. Căci, aşa cum am spus adesea, scopul războiului este pacea, iar cel al trudei este răgazul. Printre virtuţile care există în vederea răgazului şi a tihnei, unele sunt practicate în momente de răgaz, pe când altele în momente de trudă. Căci este nevoie de existenţa multor lucruri necesare, pentru a fi permis răgazul. De aceea este folositor pentru cetate să fie temperantă, curajoasă şi cu putere de a îndura, căci, potrivit proverbului, „*răgazul nu-i al sclavilor*", iar cei care sunt incapabili să îndure curajos primejdia sunt sclavii duşmanilor lor. Aşadar, trebuie să rezervăm curajul şi puterea de a îndura pentru momentele de trudă, iar filosofia pentru momentele de răgaz, pe când temperanţa şi simţul dreptăţii pentru ambele perioade, dar mai cu seamă pentru cei care trăiesc în vreme de pace şi dispun de răgaz. Războiul îi sileşte <pe oameni> să fie drepţi şi temperaţi, pe când bucuria unei sorţi bune şi răgazul în timp de pace îi produce mai degrabă pe cei lipsiţi de măsură. Aşadar, cei care par să împlinească cele mai bune acţiuni şi cei care se bucură de toate fericirile au nevoie de mult simţ al dreptăţii şi de multă temperanţă, de exemplu cei care se află pe Insulele Fericiţilor, dacă ele există, aşa cum spun poeţii. Căci mai cu seamă aceştia au nevoie de filosofie, de temperanţă şi de simţ al dreptăţii, cu atât mai mult cu cât ei au parte de răgaz într-o abundenţă de asemenea bunuri.

Este evident de aceea, aşadar, că o cetate care urmează să fie fericită şi viguroasă trebuie să aibă parte de aceste virtuţi. Căci, dacă este ruşinos să nu fii capabil să te foloseşti de lucrurile bune, este cu atât mai <ruşinos> să nu fii capabil să te foloseşti de ele în clipe de răgaz, <de exemplu> cei care par buni în vreme de trudă şi de război să fie umili în vreme de răgaz şi de pace. De aceea, virtutea nu trebuie exersată asemenea cetăţii lacedemonienilor. Căci aceia nu se deosebesc de alţii prin faptul că ei 1334 b
consideră alte lucruri drept cele mai bune decât alţii, ci prin faptul că <în opinia lor> acestea se obţin printr-o anumită virtute. Fiindcă <ei cred> că aceste bunuri sunt mai presus de bucuria pe care o produc şi de bucuria virtuţilor[336]..., iar faptul că acesta este motivul rezultă din acestea. În schimb, trebuie cercetat de ce şi prin ce mijloace se întâmplă astfel.

Am ajuns să afirmăm mai înainte necesitatea naturii, a deprinderii şi a raţiunii. Dintre acestea, am analizat mai înainte ce calităţi trebuie să ofere natura şi a rămas de cercetat dacă educaţia

παιδευτέοι τῷ λόγῳ πρότερον ἢ τοῖς ἔθεσιν. ταῦτα γὰρ δεῖ πρὸς ἄλληλα συμφωνεῖν συμφωνίαν τὴν ἀρίστην· ἐνδέχεται γὰρ διημαρτηκέναι τὸν λόγον τῆς βελτίστης ὑποθέσεως, καὶ διὰ τῶν ἐθῶν ὁμοίως ἦχθαι. φανερὸν δὴ τοῦτό γε πρῶτον μέν, καθάπερ ἐν τοῖς ἄλλοις, ὡς ἡ γένεσις ἀπ' ἀρχῆς ἐστι, καὶ τὸ τέλος ἀπό τινος ἀρχῆς ἄλλου τέλους, ὁ δὲ λόγος ἡμῖν καὶ ὁ νοῦς τῆς φύσεως τέλος, ὥστε πρὸς τούτους τὴν γένεσιν καὶ τὴν τῶν ἐθῶν δεῖ παρασκευάζειν μελέτην.

Ἔπειτα ὥσπερ ψυχὴ καὶ σῶμα δύ' ἐστίν, οὕτω καὶ τῆς ψυχῆς ὁρῶμεν δύο μέρη, τό τε ἄλογον καὶ τὸ λόγον ἔχον, καὶ τὰς ἕξεις τὰς τούτων δύο τὸν ἀριθμόν, ὧν τὸ μέν ἐστιν ὄρεξις τὸ δὲ νοῦς, ὥσπερ δὲ τὸ σῶμα πρότερον τῇ γενέσει τῆς ψυχῆς, οὕτω καὶ τὸ ἄλογον τοῦ λόγον ἔχοντος. φανερὸν δὲ καὶ τοῦτο· θυμὸς γὰρ καὶ βούλησις, ἔτι δὲ ἐπιθυμία, καὶ γενομένοις εὐθὺς ὑπάρχει τοῖς παιδίοις, ὁ δὲ λογισμὸς καὶ ὁ νοῦς προιοῦσιν ἐγγίγνεσθαι πέφυκεν. διὸ πρῶτον μὲν τοῦ σώματος τὴν ἐπιμέλειαν ἀναγκαῖον εἶναι προτέραν ἢ τὴν τῆς ψυχῆς, ἔπειτα τὴν τῆς ὀρέξεως, ἕνεκα μέντοι τοῦ νοῦ τὴν τῆς ὀρέξεως, τὴν δὲ τοῦ σώματος τῆς ψυχῆς.

π.

Εἴπερ οὖν ἀπ' ἀρχῆς τὸν νομοθέτην ὁρᾶν δεῖ ὅπως βέλτιστα τὰ σώματα γένηται τῶν τρεφομένων, πρῶτον μὲν ἐπιμελητέον περὶ τὴν σύζευξιν, πότε καὶ ποίους τινὰς ὄντας χρὴ ποιεῖσθαι πρὸς ἀλλήλους τὴν γαμικὴν ὁμιλίαν. δεῖ δ' ἀποβλέποντα νομοθετεῖν ταύτην τὴν κοινωνίαν πρὸς αὐτούς τε καὶ τὸν τοῦ ζῆν χρόνον, ἵνα συγκαταβαίνωσι ταῖς ἡλικίαις ἐπὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν καὶ μὴ διαφωνῶσιν αἱ δυνάμεις τοῦ μὲν ἔτι δυναμένου γεννᾶν τῆς δὲ μὴ δυναμένης, ἢ ταύτης μὲν τοῦ δ' ἀνδρὸς μή ταῦτα γὰρ ποιεῖ καὶ στάσεις πρὸς ἀλλήλους καὶ διαφοράς· ἔπειτα καὶ πρὸς τὴν τῶν τέκνων διαδοχήν, δεῖ γὰρ οὔτε λίαν ὑπολείπεσθαι ταῖς ἡλικίαις τὰ τέκνα τῶν πατέρων ἀνόνητος γὰρ τοῖς μὲν πρεσβυτέροις ἡ χάρις παρὰ τῶν τέκνων, ἡ δὲ παρὰ τῶν
1335 a πατέρων βοήθεια τοῖς τέκνοις, οὔτε λίαν πάρεγγυς εἶναι, πολλὴν γὰρ ἔχει δυσχέρειαν· ἥ τε γὰρ αἰδὼς ἧττον ὑπάρχει

trebuie dată mai întâi raţiunii sau deprinderilor. Căci acestea trebuie să realizeze cea mai bună armonie reciprocă. Este posibil însă ca şi raţiunea să se înşele asupra celui mai bun fundament, sau să fie înşelată în acelaşi fel de deprinderi. Ca şi în alte cazuri, este evident mai întâi că geneza provine de la o origine, iar scopul care provine de la o anumită origine <este originea> altui scop. Însă raţiunea şi gândirea noastră este scopul naturii, iar astfel, geneza deprinderilor şi grija faţă de ele trebuie să se realizeze în vederea lor.

Tot aşa cum sufletul şi corpul sunt două, tot aşa constatăm că şi sufletul are două părţi, una iraţională şi una raţională. Din acest motiv, şi dispoziţiile acestora sunt două la număr, dintre care una este dorinţa, cealaltă este gândirea. Tot aşa cum timpul este anterior sufletului în ordinea devenirii[337], tot aşa şi partea iraţională <este anterioară> celei raţionale. Acest lucru este evident, căci avântul, voinţa şi apoi dorinţa se ivesc la copilaşii care tocmai s-au născut, însă raţionamentul şi gândirea se realizează natural pe parcurs. De aceea, grija faţă de timp este necesară înaintea celei faţă de suflet, apoi aceea faţă de dorinţă, însă grija faţă de aceasta are loc în vederea gândirii, iar grija pentru trup are loc în vederea sufletului.

XVI.

Aşadar, dacă legislatorul trebuie să vegheze de la început la starea foarte bună a corpului copiilor, el ar trebui mai întâi să se îngrijească de căsătorii, când şi între ce fel de <oameni> trebuie să se realizeze reciproc o relaţie conjugală. El trebuie să reglementeze comuniunea lor ţinând cont de ei înşişi şi de durata vieţii lor, pentru ca ei să îmbătrânească simultan şi să nu apară o dizarmonie între <bărbatul> care este încă în puterea de a dărui viaţă şi <femeia> care nu mai este capabilă, sau între <femeia> care are în putere acest lucru, dar bărbatul nu. Căci acest lucru produce deosebiri şi conflicte între ei. Apoi <mai trebuie luată în seamă> şi succesiunea copiilor. Căci nu trebuie să se lase o diferenţă de vârstă prea mare între copii şi părinţi, căci recunoştinţa copiilor faţă de părinţi prea bătrâni este inutilă, ca şi ajutorul oferit de <asemenea> părinţi copiilor. Dar <distanţa> nu trebuie să fie nici prea apropiată, 1335 a
deoarece ea produce multe neajunsuri, căci există mai puţin respect

τοῖς τοιούτοις, ὥσπερ ἡλικιώταις, καὶ περὶ τὴν οἰκονομίαν ἐγκληματικὸν τὸ πάρεγγυς·

Ἔτι δ', ὅθεν ἀρχόμενοι δεῦρο μετέβημεν, ὅπως τὰ σώματα τῶν γεννωμένων ὑπάρχῃ πρὸς τὴν τοῦ νομοθέτου βούλησιν. σχεδὸν δὴ πάντα ταῦτα συμβαίνει κατὰ μίαν ἐπιμέλειαν. ἐπεὶ γὰρ ὥρισται τέλος τῆς γεννήσεως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰπεῖν ἀνδράσι μὲν ὁ τῶν ἑβδομήκοντα ἐτῶν ἀριθμὸς ἔσχατος, πεντήκοντα δὲ γυναιξί, δεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς συζεύξεως κατὰ τὴν ἡλικίαν εἰς τοὺς χρόνους καταβαίνειν τούτους. ἔστι δ' ὁ τῶν νέων συνδυασμὸς φαῦλος πρὸς τὴν τεκνοποιίαν· ἐν γὰρ πᾶσι ζῴοις ἀτελῆ τὰ τῶν νέων ἔκγονα, καὶ θηλυτόκα μᾶλλον καὶ μικρὰ τὴν μορφήν, ὥστ' ἀναγκαῖον ταὐτὸ τοῦτο συμβαίνειν καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. τεκμήριον δέ· ἐν ὅσαις γὰρ τῶν πόλεων ἐπιχωριάζει τὸ νέους συζευγνύναι καὶ νέας, ἀτελεῖς καὶ μικροὶ τὰ σώματά εἰσιν. ἔτι δὲ ἐν τοῖς τόκοις αἱ νέαι πονοῦσί τε μᾶλλον καὶ διαφθείρονται πλείους· διὸ καὶ τὸν χρησμὸν γενέσθαι τινές φασι διὰ τοιαύτην αἰτίαν τοῖς Τροιζηνίοις, ὡς πολλῶν διαφθειρομένων διὰ τὸ γαμίσκεσθαι τὰς νεωτέρας, ἀλλ' οὐ πρὸς τὴν τῶν καρπῶν κομιδήν. ἔτι δὲ καὶ πρὸς σωφροσύνην συμφέρει τὰς ἐκδόσεις ποιεῖσθαι πρεσβυτέραις· ἀκολαστότεραι γὰρ εἶναι δοκοῦσι νέαι χρησάμεναι ταῖς συνουσίαις. καὶ τὰ τῶν ἀρρένων δὲ σώματα βλάπτεσθαι δοκεῖ πρὸς τὴν αὔξησιν, ἐὰν ἔτι τοῦ σπέρματος αὐξανομένου ποιῶνται τὴν συνουσίαν· καὶ γὰρ τούτου τις ὡρισμένος χρόνος, ὃν οὐχ ὑπερβαίνει πληθύον ἔτι· διὸ τὰς μὲν ἁρμόττει περὶ τὴν τῶν ὀκτωκαίδεκα ἐτῶν ἡλικίαν συζευγνύναι, τοὺς δ' ἑπτὰ καὶ τριάκοντα ἢ μικρόν. ἐν τοσούτῳ γὰρ ἀκμάζουσί τε τοῖς σώμασιν ἡ σύζευξις ἔσται, καὶ πρὸς τὴν παῦλαν τῆς τεκνοποιίας συγκαταβήσεται τοῖς χρόνοις εὐκαίρως· ἔτι δὲ ἡ διαδοχὴ τῶν τέκνων τοῖς μὲν ἀρχομένοις ἔσται τῆς ἀκμῆς, ἐὰν γίγνηται κατὰ λόγον εὐθὺς ἡ γένεσις, τοῖς δὲ ἤδη καταλελυμένης τῆς ἡλικίας πρὸς τὸν τῶν ἑβδομήκοντα ἐτῶν ἀριθμόν.

Περὶ μὲν οὖν τοῦ πότε δεῖ ποιεῖσθαι τὴν σύζευξιν εἴρηται, τοῖς δὲ περὶ τὴν ὥραν χρόνοις δεῖ χρῆσθαι οἷς οἱ πολλοὶ χρῶνται, καλῶς καὶ νῦν ὁρίσαντες χειμῶνος τὴν συναυλίαν ποιεῖσθαι ταύτην. δεῖ δὲ καὶ αὐτοὺς ἤδη θεωρεῖν πρὸς τὴν τεκνοποιίαν τά τε παρὰ τῶν ἰατρῶν λεγόμενα καὶ τὰ παρὰ τῶν φυσικῶν· οἵ τε γὰρ ἰατροὶ τοὺς καιροὺς τῶν

faţă de cei care sunt de aceeaşi vârstă, iar această apropiere poate conduce la reproşuri în administrarea familiei.

Pe urmă, dacă o luăm iarăşi de la început, corpul celor născuţi trebuie să se supună voinţei legislatorului. Iar toate acestea aproape că depind de o singură grijă. Deoarece limita ultimă a procreării se încheie pentru majoritatea bărbaţilor la şaptezeci de ani, iar pentru femei la cincizeci de ani, este necesar ca începutul unei căsnicii să aibă loc astfel încât ea să înceteze la aceste vârste. Unirea unor tineri este inoportună pentru naşterea copiilor, căci la toate vieţuitoarele odraslele celor tineri sunt neisprăvite, se nasc mai degrabă femele şi sunt mici ca dimensiune, astfel încât este necesar ca acest lucru să se petreacă şi în cazul oamenilor. O dovadă este aceea că, în cetăţile în care este reglementată căsătoria tinerilor cu tinere, trupurile <cetăţenilor> sunt mici şi neisprăvite. Pe urmă, în timpul naşterilor, femeile tinere suferă mai mult şi mor mai frecvent. Unii spun că mesajul oracolului către cei din Troizene s-a născut din acelaşi motiv, anume că mureau mulţi pentru că îşi măritau fetele prea tinere, fără ca acest lucru să fie în vreun fel legat de culesul roadelor[338]. Pe urmă, şi pentru temperanţa lor este mai bine ca ele să fie măritate mai în vârstă, căci s-ar părea că acelea care au cunoscut împreunarea de tinere devin mai lascive. S-ar părea de asemenea că şi trupurile bărbaţilor sunt afectate în privinţa creşterii, dacă ei săvârşesc împreunarea în vremea aceasta. Căci şi pentru creştere există o perioadă determinată, după care ea încetează. De aceea, este bine ca <fetele> să se căsătorească pe la vârsta de optsprezece ani, iar <bărbaţii> pe la treizeci şi şapte, sau mai puţin. Căci într-un asemenea moment unirea are loc între două trupuri în floarea vârstei, iar în privinţa încetării puterii de a naşte copii, ea se va petrece în momente prielnice. Pe urmă copiii, dacă aceştia se nasc aşa cum se cade, adică deîndată după <căsătorie>, le iau locul atunci când sunt ei în floarea vârstei, iar <părinţii> au ajuns la amurgul vârstei, spre şaptezeci de ani.

Am spus aşadar când trebuie să se realizeze căsătoria. Dar în privinţa anotimpului, mulţi împlinesc cu succes această unire limitând-o la iarnă. Căci fiecare trebuie să consulte, în vederea naşterii copiilor, spusele medicilor şi ale fizicienilor. Medicii se referă în chip potrivit la momentele prielnice corpurilor, iar

1335 b σωμάτων ἱκανῶς λέγουσι, καὶ περὶ τῶν πνευμάτων οἱ φυσικοί, τὰ βόρεια τῶν νοτίων ἐπαινοῦντες μᾶλλον. ποίων δέ τινων τῶν σωμάτων ὑπαρχόντων μάλιστ' ἂν ὄφελος εἴη τοῖς γεννωμένοις, ἐπιστήσασι μὲν μᾶλλον λεκτέον ἐν τοῖς περὶ τῆς παιδονομίας, τύπῳ δὲ ἱκανὸν εἰπεῖν καὶ νῦν.

Οὔτε γὰρ ἡ τῶν ἀθλητῶν χρήσιμος ἕξις πρὸς πολιτικὴν εὐεξίαν οὐδὲ πρὸς ὑγίειαν καὶ τεκνοποιίαν, οὔτε ἡ θεραπευτικὴ καὶ κακοπονητικὴ λίαν, ἀλλ' ἡ μέση τούτων. πεπονημένην μὲν οὖν ἔχειν δεῖ τὴν ἕξιν, πεπονημένην δὲ πόνοις μὴ βιαίοις, μηδὲ πρὸς ἓν μόνον, ὥσπερ ἡ τῶν ἀθλητῶν ἕξις, ἀλλὰ πρὸς τὰς τῶν ἐλευθερίων πράξεις. ὁμοίως δὲ δεῖ ταῦτα ὑπάρχειν ἀνδράσι καὶ γυναιξίν. χρὴ δὲ καὶ τὰς ἐγκύους ἐπιμελεῖσθαι τῶν σωμάτων, μὴ ῥᾳθυμούσας μηδ' ἀραιᾷ τροφῇ χρωμένας. τοῦτο δὲ ῥᾴδιον τῷ νομοθέτῃ ποιῆσαι προστάξαντι καθ' ἡμέραν τινὰ ποιεῖσθαι πορείαν πρὸς θεῶν ἀποθεραπείαν τῶν εἰληχότων τὴν περὶ τῆς γενέσεως τιμήν. τὴν μέντοι διάνοιαν τοὐναντίον τῶν σωμάτων ῥᾳθυμοτέρως ἁρμόττει διάγειν· ἀπολαύοντα γὰρ φαίνεται τὰ γεννώμενα τῆς ἐχούσης ὥσπερ τὰ φυόμενα τῆς γῆς.

Περὶ δὲ ἀποθέσεως καὶ τροφῆς τῶν γιγνομένων ἔστω νόμος μηδὲν πεπηρωμένον τρέφειν, διὰ δὲ πλῆθος τέκνων ἡ τάξις τῶν ἐθῶν κελεύει μηθὲν ἀποτίθεσθαι τῶν γιγνομένων· ὁρισθῆναι δὲ δεῖ τῆς τεκνοποιίας τὸ πλῆθος, ἐὰν δέ τισι γίγνηται παρὰ ταῦτα συνδυασθέντων, πρὶν αἴσθησιν ἐγγενέσθαι καὶ ζωὴν ἐμποιεῖσθαι δεῖ τὴν ἄμβλωσιν· τὸ γὰρ ὅσιον καὶ τὸ μὴ διωρισμένον τῇ αἰσθήσει καὶ τῷ ζῆν ἔσται.

Ἐπεὶ δ' ἡ μὲν ἀρχὴ τῆς ἡλικίας ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ διώρισται, πότε ἄρχεσθαι χρὴ τῆς συζεύξεως, καὶ πόσον χρόνον λειτουργεῖν ἁρμόττει πρὸς τεκνοποιίαν ὡρίσθω. τὰ γὰρ τῶν πρεσβυτέρων ἔκγονα, καθάπερ τὰ τῶν νεωτέρων, ἀτελῆ γίγνεται καὶ τοῖς σώμασι καὶ ταῖς διανοίαις, τὰ δὲ τῶν γεγηρακότων ἀσθενῆ· διὸ κατὰ τὴν τῆς διανοίας ἀκμήν. αὕτη δ' ἐστὶν ἐν τοῖς πλείστοις ἥνπερ τῶν ποιητῶν τινες εἰρήκασιν οἱ μετροῦντες ταῖς ἑβδομάσι τὴν ἡλικίαν, περὶ τὸν χρόνον τὸν τῶν πεντήκοντα ἐτῶν. ὥστε τέτταρσιν ἢ πέντε ἔτεσιν ὑπερβάλλοντα τὴν ἡλικίαν ταύτην ἀφεῖσθαι δεῖ τῆς εἰς τὸ φανερὸν γεννήσεως· τὸ δὲ λοιπὸν ὑγιείας χάριν ἤ τινος ἄλλης τοιαύτης αἰτίας φαίνεσθαι δεῖ

fizicienii, referindu-se la vânturi[339], laudă mai degrabă vântul din nord decât pe cele din sud. Va trebui să spunem într-un studiu dedicat creşterii copiilor care sunt cele mai avantajoase calităţi ale trupurilor <părinţilor> pentru <copiii> care se nasc[340]. Dar acum este suficient să spunem aceasta în general. 1335 b

Nici ţinuta fizică a atleţilor nu este utilă pentru buna ţinută a cetăţeanului, pentru sănătate sau pentru procreaţie, nici una bolnăvicioasă şi prea puţin rezistentă, ci medietatea acestora. Aşadar, ţinuta fizică trebuie să fie exersată, dar prin exerciţii lipsite de violenţă şi nu de un singur fel, aşa cum este ţinuta atleţilor, ci adecvată activităţilor oamenilor liberi. Iar acest lucru este valabil atât pentru bărbaţi, cât şi pentru femei. De asemenea, este necesar ca femeile însărcinate să aibă grijă de trupurile lor, să nu se lase pradă lenei şi nici să nu se hrănească frugal. Pentru legislator este uşor să realizeze acest lucru, instituind câte o vizită zilnică a lor la zeii care au onoarea de a primi să patroneze naşterea[341]. Dar contrar trupurilor, este bine ca gândirea lor să se adapteze unui ritm mai lent, căci copiii s-ar părea că se bucură de cea care îi poartă, aşa cum plantele <se bucură> de pământ.

Cât priveşte copiii care trebuie abandonaţi şi cei care trebuie hrăniţi, să existe o lege care să oprească hrănirea vreunui copil diform. Dar dacă ordinea moravurilor interzice abandonarea copiilor, atunci, din pricina mulţimii lor, să fie limitat numărul naşterilor. Dar dacă unele dintre perechi concep peste această <limită>, atunci trebuie să se recurgă la avort înaintea ca senzaţia şi viaţa să se ivească <în copil>. Se poate determina după criteriul senzaţiei şi al vieţii dacă acest lucru este îngăduit de legea divină sau nu.

Deoarece am lămurit care este vârsta bărbatului şi a femeii la care trebuie să înceapă căsătoria, să lămurim şi cât timp este potrivit ca soţii să se pună în slujba procreaţiei. Cei născuţi din părinţi prea vârstnici, asemeni acelora născuţi din părinţi prea tineri, se nasc neisprăviţi atât la trup cât şi la minte, iar cei <născuţi> din părinţi bătrâni sunt debili. De aceea, <ei trebuie> născuţi în clipa de maximă maturitate a gândirii. În cele mai multe cazuri, după spusele poeţilor care măsoară vârsta în perioade de câte şapte ani[342], aceasta se măsoară cam pe la cincizeci de ani. Astfel, când această vârstă a fost depăşită cu patru sau cinci ani, aducerea pe lume a copiilor trebuie să înceteze. În restul <vieţii>, este evident că această relaţie trebuie practicată în vederea sănătăţii sau pentru

ποιουμένους τὴν ὁμιλίαν. περὶ δὲ τῆς πρὸς ἄλλην ἢ πρὸς ἄλλον, ἔστω μὲν ἁπλῶς μὴ καλὸν ἁπτόμενον φαίνεσθαι μηδαμῇ μηδαμῶς, ὅταν ᾖ καὶ προσαγορευθῇ πόσις· περὶ δὲ τὸν χρόνον τὸν τῆς τεκνοποιίας ἐάν τις φαίνηται τοιοῦτόν
1336 a τι δρῶν, ἀτιμίᾳ ζημιούσθω πρεπούσῃ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν.

ρ.

Γενομένων δὲ τῶν τέκνων οἴεσθαι μεγάλην εἶναι διαφορὰν πρὸς τὴν τῶν σωμάτων δύναμιν τὴν τροφήν, ὁποία τις ἂν ᾖ. φαίνεται δὲ διά τε τῶν ἄλλων ζῴων ἐπισκοποῦσι, καὶ διὰ τῶν ἐθνῶν οἷς ἐπιμελές ἐστιν εἰσάγειν τὴν πολεμικὴν ἕξιν, ἡ τοῦ γάλακτος πλήθουσα τροφὴ μάλιστ' οἰκεία τοῖς σώμασιν, ἀοινοτέρα δὲ διὰ τὰ νοσήματα. ἔτ δὲ καὶ κινήσεις ὅσας ἐνδέχεται ποιεῖσθαι τηλικούτων συμφέρει. πρὸς δὲ τὸ μὴ διαστρέφεσθαι τὰ μέλη δι' ἁπαλότητα χρῶνται καὶ νῦν ἔνια τῶν ἐθνῶν ὀργάνοις τισὶ μηχανικοῖς, ἃ τὸ σῶμα ποιεῖ τῶν τοιούτων ἀστραβές. συμφέρει δ' εὐθὺς καὶ πρὸς τὰ ψύχη συνεθίζειν ἐκ μικρῶν παίδων· τοῦτο γὰρ καὶ πρὸς ὑγίειαν καὶ πρὸς πολεμικὰς πράξεις εὐχρηστότατον. διὸ παρὰ πολλοῖς ἐστι τῶν βαρβάρων ἔθος τοῖς μὲν εἰς ποταμὸν ἀποβάπτειν τὰ γιγνόμενα ψυχρόν, τοῖς δὲ σκέπασμα μικρὸν ἀμπίσχειν, οἷον Κελτοῖς. πάντα γὰρ ὅσα δυνατὸν ἐθίζειν, εὐθὺς ἀρχομένων βέλτιον ἐθίζειν μέν, ἐκ προσαγωγῆς δ' ἐθίζειν· εὐφυὴς δ' ἡ τῶν παίδων ἕξις διὰ θερμότητα πρὸς τὴν τῶν ψυχρῶν ἄσκησιν.

Περὶ μὲν οὖν τὴν πρώτην συμφέρει ποιεῖσθαι τὴν ἐπιμέλειαν τοιαύτην τε καὶ τὴν ταύτῃ παραπλησίαν· τὴν δ' ἐχομένην ταύτης ἡλικίαν μέχρι πέντε ἐτῶν, ἣν οὔτε πω πρὸς μάθησιν καλῶς ἔχει προσάγειν οὐδεμίαν οὔτε πρὸς ἀναγκαίους πόνους, ὅπως μὴ τὴν αὔξησιν ἐμποδίζωσιν, δεῖ τοσαύτης τυγχάνειν κινήσεως ὥστε διαφεύγειν τὴν ἀργίαν τῶν σωμάτων· ἣν χρὴ παρασκευάζειν καὶ δι' ἄλλων πράξεων καὶ διὰ τῆς παιδιᾶς. δεῖ δὲ καὶ τὰς παιδιὰς εἶναι μήτε ἀνελευθέρους μήτε ἐπιπόνους μήτε ἀνειμένας. καὶ περὶ λόγων δὲ καὶ μύθων, ποίους τινὰς ἀκούειν δεῖ τοὺς τηλικούτους, ἐπιμελὲς ἔστω τοῖς ἄρχουσιν οὓς καλοῦσι

alte motive asemănătoare. Cât priveşte relaţiile soţului cu un alt <bărbat> sau cu o altă <femeie>, ele să fie considerate absolut ruşinoase, oricum şi cu oricine s-ar vădi că sunt întreţinute, cât timp el îşi poartă numele. Iar dacă cineva este surprins chiar în perioada de procreaţie că face acest lucru, să fie pedepsit cu o 1336 a
dezonoare proporţională greşelii sale.

XVII.

Deîndată ce copii s-au născut, să se acorde o mare importanţă calităţii hranei pentru puterea trupurilor. Din cercetarea altor vieţuitoare şi a altor neamuri care se îngrijesc de cultivarea deprinderii războinice, reiese că în mare măsură este proprie corpurilor o hrană bogată în lapte, dar cu cât mai puţin vin, datorită bolilor. Pe urmă, copiilor de această vârstă le este folositor să facă atâtea mişcări de câte sunt ei în stare. Iar pentru ca membrele lor să nu se strâmbe fiindcă sunt firave, unele neamuri folosesc nişte instrumente ingenioase care determină corpurile <copiilor> să fie drepte. Este util apoi ca ei să fie obişnuiţi de mici copii cu frigul, căci acest lucru este foarte util pentru activităţile războinice şi pentru sănătate. De aceea, la mulţi dintre barbari, există obiceiul de a-i scufunda pe nou-născuţi într-un pârâu rece, sau la alţii de a-i înveli cu o pătură subţire, aşa ca la celţi. Este mai bine ca ei să se obişnuiască de la început şi brusc, iar nu treptat, cu toate cele pe care sunt capabili să le deprindă. Dispoziţia naturală a copiilor, datorită temperaturii lor, le îngăduie îndurarea frigului.

Aşadar, pentru cea dintâi <etapă> este utilă o asemenea îngrijire şi vreo alta asemănătoare, până la cinci ani, în care îndemnul la învăţătură sau spre vreun alt efort necesar nu ajută la nimic; pentru ca nu cumva să fie împiedicată creşterea, trebuie să îi fie îngăduită o asemenea mişcare încât să fie evitată lenea corpurilor. Acest lucru se poate realiza prin diferite activităţi şi jocuri. Iar jocurile nu trebuie să fie nici nedemne de un om liber, nici obositoare, nici prea lejere. În privinţa calităţii vorbelor şi a miturilor pe care trebuie să le asculte, grija acestora trebuie să

παιδονόμους. πάντα γὰρ δεῖ τὰ τοιαῦτα προοδοποιεῖν πρὸς τὰς ὕστερον διατριβάς· διὸ τὰς παιδιὰς εἶναι δεῖ τὰς πολλὰς μιμήσεις τῶν ὕστερον σπουδαζομένων.

Τὰς δὲ διατάσεις τῶν παίδων καὶ τοὺς κλαυθμοὺς οὐκ ὀρθῶς ἀπαγορεύουσιν οἱ κωλύοντες ἐν τοῖς νόμοις· συμφέρουσι γὰρ πρὸς αὔξησιν· γίγνεται γὰρ τρόπον τινὰ γυμνασία τοῖς σώμασιν· ἡ γὰρ τοῦ πνεύματος κάθεξις ποιεῖ τὴν ἰσχὺν τοῖς πονοῦσιν, ὃ συμβαίνει καὶ τοῖς παιδίοις διατεινομένοις. ἐπισκεπτέον δὲ τοῖς παιδονόμοις τὴν τούτων διαγωγήν, τήν τ' ἄλλην καὶ ὅπως ὅτι ἥκιστα μετὰ δούλων ἔσται. ταύτην γὰρ
1336 b τὴν ἡλικίαν, καὶ μέχρι τῶν ἑπτὰ ἐτῶν, ἀναγκαῖον οἴκοι τὴν τροφὴν ἔχειν. εὔλογον οὖν ἀπολαύειν ἀπὸ τῶν ἀκουσμάτων καὶ τῶν ὁραμάτων ἀνελευθερίαν καὶ τηλικούτους ὄντας.

Ὅλως μὲν οὖν αἰσχρολογίαν ἐκ τῆς πόλεως, ὥσπερ ἄλλο τι, δεῖ τὸν νομοθέτην ἐξορίζειν. ἐκ τοῦ γὰρ εὐχερῶς λέγειν ὁτιοῦν τῶν αἰσχρῶν γίνεται καὶ τὸ ποιεῖν σύνεγγυς· μάλιστα μὲν οὖν ἐκ τῶν νέων, ὅπως μήτε λέγωσι μήτε ἀκούωσι μηδὲν τοιοῦτον· ἐὰν δέ τις φαίνηταί τι λέγων ἢ πράττων τῶν ἀπηγορευμένων, τὸν μὲν ἐλεύθερον μήπω δὲ κατακλίσεως ἠξιωμένον ἐν τοῖς συσσιτίοις ἀτιμίαις κολάζειν καὶ πληγαῖς, τὸν δὲ πρεσβύτερον τῆς ἡλικίας ταύτης ἀτιμίαις ἀνελευθέροις ἀνδραποδωδίας χάριν. ἐπεὶ δὲ τὸ λέγειν τι τῶν τοιούτων ἐξορίζομεν, φανερὸν ὅτι καὶ τὸ θεωρεῖν ἢ γραφὰς ἢ λόγους ἀσχήμονας. ἐπιμελὲς μὲν οὖν ἔστω τοῖς ἄρχουσι μηθέν, μήτε ἄγαλμα μήτε γραφήν, εἶναι τοιούτων πράξεων μίμησιν, εἰ μὴ παρά τισι θεοῖς τοιούτοις οἷς καὶ τὸν τωθασμὸν ἀποδίδωσιν ὁ νόμος. πρὸς δὲ τούτοις ἀφίησιν ὁ νόμος τοὺς τὴν ἡλικίαν ἔχοντας τὴν ἱκνουμένην καὶ ὑπὲρ αὑτῶν καὶ τέκνων καὶ γυναικῶν τιμαλφεῖν τοὺς θεούς· τοὺς δὲ νεωτέρους οὔτ' ἰάμβων οὔτε κωμῳδίας θεατὰς θετέον, πρὶν ἢ τὴν ἡλικίαν λάβωσιν ἐν ᾗ καὶ κατακλίσεως ὑπάρξει κοινωνεῖν ἤδη καὶ μέθης, καὶ τῆς ἀπὸ τῶν τοιούτων γιγνομένης βλάβης ἀπαθεῖς ἡ παιδεία ποιήσει πάντως. νῦν μὲν οὖν ἐν παραδρομῇ τοῦτον πεποιήμεθα τὸν λόγον· ὕστερον δ' ἐπιστήσαντας δεῖ διορίσαι μᾶλλον, εἴτε μὴ δεῖ πρῶτον εἴτε δεῖ διαπορήσαντας, καὶ πῶς δεῖ· κατὰ δὲ τὸν παρόντα καιρὸν ἐμνήσθημεν ὅσον ἀναγκαῖον.

Ἴσως γὰρ οὐ κακῶς ἔλεγε τὸ τοιοῦτον Θεόδωρος ὁ τῆς τραγῳδίας ὑποκριτής· οὐθενὶ γὰρ πώποτε παρῆκεν ἑαυτοῦ

revină magistraţilor numiţi paidonomi. Căci toate acestea trebuie să deschidă calea ocupaţiilor viitoare. De aceea, multe jocuri trebuie să fie imitaţii ale ocupaţiilor viitoare.

Greşesc cei care interzic, în legile lor, scâncetele şi plânsul copiilor, căci ele sunt folositoare creşterii, întrucât ele reprezintă un anume mod de exerciţiu al corpurilor. Reţinerea respiraţiei oferă puterea pentru eforturile mari, iar acest lucru li se întâmplă copilaşilor care se străduiesc <să se abţină de la acestea>. Revine paidonomilor să supravegheze felul în care aceştia îşi petrec timpul şi, pe de altă parte, să stea cât mai puţin timp pe lângă sclavi. Căci la această vârstă şi până la şapte ani ei 1336 b
sunt crescuţi în mod necesar acasă şi este de aşteptat, prin urmare, ca ei să profite de lucruri nedemne de un om liber, prin ceea ce văd şi aud.

Aşadar, legislatorul trebuie să elimine mai mult decât orice expresiile vulgare din cetate, căci între a numi neglijent lucrurile ruşinoase şi a le făptui distanţa este minimă. Mai cu seamă ele să nu provină de la tineri, astfel încât ei nici să nu rostească nici să nu audă nimic de felul acesta. Iar dacă cineva s-ar vădi că spune sau face vreunul dintre lucrurile acestea, dacă el este un om liber care încă nu a primit dreptul de a şedea la ospeţele publice, să fie dezonorat şi bătut, iar dacă este trecut de acea vârstă, atunci să primească dezonoarea cuvenită celor lipsiţi de libertate, pentru purtarea lui vulgară. Pentru că noi am eliminat toate aceste spuse, este evident că <acelaşi lucru este valabil> şi pentru spectacolul tablourilor sau al cuvintelor indecente. Magistraţii trebuie să aibă grijă ca nici o statuie şi nici un tablou să nu reprezintă asemenea lucruri, cu excepţia unor zei pentru care legea permite să fie luaţi în râs. Pe lângă acestea, legea îngăduie oamenilor care au trecut de vârsta cuvenită ca ei şi copiii şi femeile să îi onoreze pe aceşti zei. Însă trebuie legiferat ca tinerii să nu asiste la spectacolele iambice sau la comedii înainte de a atinge vârsta la care ocupă un loc în comunitate, iar educaţia le-a oferit tuturor reţinere în faţa beţiei şi a relelor care provin de la aceste <spectacole>. Am tratat acum în grabă despre aceste lucruri, dar va trebui ulterior să le determinăm, studiindu-le mai mult şi întrebându-ne mai înainte ce trebuie şi ce nu trebuie făcut, şi cum anume. Dar deocamdată noi am amintit ceea ce era necesar.

Totodată, actorul de tragedie Theodoros nu a spus rău că el nu a lăsat să intre în scenă niciodată pe nimeni înaintea lui, nici măcar

προεισάγειν, οὐδὲ τῶν εὐτελῶν ὑποκριτῶν, ὡς οἰκειουμένων τῶν θεατῶν ταῖς πρώταις ἀκοαῖς· συμβαίνει δὲ ταὐτὸ τοῦτο καὶ πρὸς τὰς τῶν ἀνθρώπων ὁμιλίας καὶ πρὸς τὰς τῶν πραγμάτων· πάντα γὰρ στέργομεν τὰ πρῶτα μᾶλλον. διὸ δεῖ τοῖς νέοις πάντα ποιεῖν ξένα τὰ φαῦλα, μάλιστα δ' αὐτῶν ὅσα ἔχει ἢ μοχθηρίαν ἢ δυσμένειαν.

Διελθόντων δὲ τῶν πέντε ἐτῶν τὰ δύο μέχρι τῶν ἑπτὰ δεῖ θεωροὺς ἤδη γίγνεσθαι τῶν μαθήσεων ἃς δεήσει μανθάνειν αὐτούς. δύο δ' εἰσὶν ἡλικίαι πρὸς ἃς ἀναγκαῖον διῃρῆσθαι τὴν παιδείαν, πρὸς τὴν ἀπὸ τῶν ἑπτὰ μέχρι ἥβης καὶ πάλιν πρὸς τὴν ἀφ' ἥβης μέχρι τῶν ἑνὸς καὶ εἴκοσιν ἐτῶν. οἱ γὰρ ταῖς ἑβδομάσι διαιροῦντες τὰς ἡλικίας ὡς ἐπὶ
1337 a τὸ πολὺ λέγουσιν οὐ κακῶς, δεῖ δὲ τῇ διαιρέσει τῆς φύσεως ἐπακολουθεῖν· πᾶσα γὰρ τέχνη καὶ παιδεία τὸ προσλεῖπον βούλεται τῆς φύσεως ἀναπληροῦν. πρῶτον μὲν οὖν σκεπτέον εἰ ποιητέον τάξιν τινὰ περὶ τοὺς παῖδας, ἔπειτα πότερον συμφέρει κοινῇ ποιεῖσθαι τὴν ἐπιμέλειαν αὐτῶν ἢ κατ' ἴδιον τρόπον ὃ γίγνεται καὶ νῦν ἐν ταῖς πλείσταις τῶν πόλεων, τρίτον δὲ ποίαν τινὰ δεῖ ταύτην.

pe cei mai puțin înzestrați, pentru că spectatorii își însușesc primele lucruri auzite. Același lucru se petrece și în relațiile dintre oameni, precum și în relațiile lor cu lucrurile, căci noi suntem încântați mai degrabă de toate cele care sunt prime. De aceea, trebuie să înstrăinăm de tineri toate relele, mai cu seamă pe acelea dintre ele care conțin viciul și perversiunea.

Când au împlinit cinci ani, în cei doi ani până la șapte, ei trebuie să asiste la lecțiile pe care vor trebui să le învețe. Căci există două vârste în care se împarte în mod necesar educația, de la șapte ani până la pubertate și apoi de la pubertate până la douăzeci și unu de ani. Cei care împart vârsta pe intervale de șapte ani[343] au
în general dreptate[344], însă trebuie urmată împărțirea naturii. Căci 1337 a
toate artele și educația doresc să completeze deficiența naturii. Ar trebui, așadar, să cercetăm mai întâi dacă trebuie să se realizeze o organizare a copiilor, și pe urmă dacă este util ca aceștia să fie dați în grija comunității sau într-un mod privat, ceea ce se și întâmplă azi în majoritatea cetăților, iar în al treilea rând ce calitate trebuie să aibă această <organizare>.

Βίβλιον Θ

α.

Ὅτι μὲν οὖν τῷ νομοθέτῃ μάλιστα πραγματευτέον περὶ τὴν τῶν νέων παιδείαν, οὐδεὶς ἂν ἀμφισβητήσειε· καὶ γὰρ ἐν ταῖς πόλεσιν οὐ γιγνόμενον τοῦτο βλάπτει τὰς πολιτείας· δεῖ γὰρ πρὸς ἑκάστην παιδεύεσθαι· τὸ γὰρ ἦθος τῆς πολιτείας ἑκάστης τὸ οἰκεῖον καὶ φυλάττειν εἴωθε τὴν πολιτείαν καὶ καθίστησιν ἐξ ἀρχῆς, οἷον τὸ μὲν δημοκρατικὸν δημοκρατίαν τὸ δ' ὀλιγαρχικὸν ὀλιγαρχίαν· ἀεὶ δὲ τὸ βέλτιον ἦθος βελτίονος αἴτιον πολιτείας. ἔτι δὲ πρὸς πάσας δυνάμεις καὶ τέχνας ἔστιν ἃ δεῖ προπαιδεύεσθαι καὶ προεθίζεσθαι πρὸς τὰς ἑκάστων ἐργασίας, ὥστε δῆλον ὅτι καὶ πρὸς τὰς τῆς ἀρετῆς πράξεις· ἐπεὶ δ' ἓν τὸ τέλος τῇ πόλει πάσῃ, φανερὸν ὅτι καὶ τὴν παιδείαν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀναγκαῖον εἶναι πάντων, καὶ ταύτης τὴν ἐπιμέλειαν εἶναι κοινὴν καὶ μὴ κατ' ἰδίαν, ὃν τρόπον νῦν ἕκαστος ἐπιμελεῖται τῶν αὑτοῦ τέκνων ἰδίᾳ τε καὶ μάθησιν ἰδίαν, ἣν ἂν δόξῃ, διδάσκων. δεῖ δὲ τῶν κοινῶν κοινὴν ποιεῖσθαι καὶ τὴν ἄσκησιν. ἅμα δὲ οὐδὲ χρὴ νομίζειν αὐτὸν αὑτοῦ τινα εἶναι τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ πάντας τῆς πόλεως, μόριον γὰρ ἕκαστος τῆς πόλεως· ἡ δ' ἐπιμέλεια πέφυκεν ἑκάστου μορίου βλέπειν πρὸς τὴν τοῦ ὅλου

Cartea a VIII-a

I.

Nimeni nu ar putea contesta faptul că legislatorul trebuie să acorde o mare atenție educației tinerilor. În cetățile în care acest lucru nu se realizează, această <lipsă> dăunează constituției. Pentru toate cetățile este necesară educația[345], deoarece caracterul propriu fiecărei constituții întemeiază la început iar apoi ocrotește constituția, de exemplu <caracterul> democratic democrația iar cel oligarhic oligarhia. Întotdeauna un caracter mai bun este cauza unei constituții mai bune. Pe urmă, pentru toate capacitățile și pentru toate artele există lucruri care trebuie educate și deprinse anterior pentru fiecare lucrare, astfel încât este limpede că este la fel și în vederea acțiunilor virtuoase. Și pentru că există un singur scop pentru întreaga cetate, este evident că este necesar ca și educația să fie una și aceeași pentru toți, iar grija acesteia să fie publică și nu privată, așa cum fiecare se îngrijește astăzi de proprii lui copii în particular și le oferă o învățătură după cum crede de cuviință. Însă chiar și exersarea celor comune trebuie să fie comună. Totodată, nu trebuie să se creadă că vreunul dintre cetățeni își aparține sieși, ci toți sunt ai cetății, căci fiecare este o parte a cetății[346]. Iar grija naturală față de fiecare parte are în vedere

ἐπιμέλειαν. ἐπαινέσειε δ' ἄν τις κατὰ τοῦτο Λακεδαιμονίους· καὶ γὰρ πλείστην ποιοῦνται σπουδὴν περὶ τοὺς παῖδας καὶ κοινῇ ταύτην.

β.

Ὅτι μὲν οὖν νομοθετητέον περὶ παιδείας καὶ ταύτην κοινὴν ποιητέον, φανερόν· τίς δ' ἔσται ἡ παιδεία καὶ πῶς χρὴ παιδεύεσθαι, δεῖ μὴ λανθάνειν. νῦν γὰρ ἀμφισβητεῖται περὶ τῶν ἔργων. οὐ γὰρ ταὐτὰ πάντες ὑπολαμβάνουσι δεῖν μανθάνειν τοὺς νέους οὔτε πρὸς ἀρετὴν οὔτε πρὸς τὸν βίον τὸν ἄριστον, οὐδὲ φανερὸν πότερον πρὸς τὴν διάνοιαν πρέπει μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος· ἔκ τε τῆς ἐμποδὼν παιδείας ταραχώδης ἡ σκέψις καὶ δῆλον οὐδὲν πότερον ἀσκεῖν δεῖ τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον ἢ τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετὴν ἢ τὰ περιττά. πάντα γὰρ εἴληφε ταῦτα κριτάς τινας· περί τε τῶν πρὸς ἀρετὴν οὐθέν ἐστιν ὁμολογούμενον. καὶ γὰρ τὴν ἀρετὴν οὐ τὴν αὐτὴν εὐθὺς πάντες τιμῶσιν, ὥστ' εὐλόγως διαφέρονται καὶ πρὸς τὴν ἄσκησιν αὐτῆς.

ὅτι μὲν οὖν τὰ ἀναγκαῖα δεῖ διδάσκεσθαι τῶν χρησίμων, οὐκ ἄδηλον· ὅτι δὲ οὐ πάντα, διῃρημένων τῶν τε ἐλευθερίων ἔργων καὶ τῶν ἀνελευθερίων φανερὸν ὅτι τῶν τοιούτων δεῖ μετέχειν ὅσα τῶν χρησίμων ποιήσει τὸν μετέχοντα μὴ βάναυσον. βάναυσον δ' ἔργον εἶναι δεῖ τοῦτο νομίζειν καὶ τέχνην ταύτην καὶ μάθησιν, ὅσαι πρὸς τὰς χρήσεις καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς ἀρετῆς ἄχρηστον ἀπεργάζονται τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν ψυχὴν ἢ τὴν διάνοιαν. διὸ τάς τε τοιαύτας τέχνας ὅσαι τὸ σῶμα παρασκευάζουσι χεῖρον διακεῖσθαι βαναύσους καλοῦμεν, καὶ τὰς μισθαρνικὰς ἐργασίας· ἄσχολον γὰρ ποιοῦσι τὴν διάνοιαν καὶ ταπεινήν. ἔστι δὲ καὶ τῶν ἐλευθερίων ἐπιστημῶν μέχρι μὲν τινὸς ἐνίων μετέχειν οὐκ ἀνελεύθερον, τὸ δὲ προσεδρεύειν λίαν πρὸς ἀκρίβειαν ἔνοχον ταῖς εἰρημέναις βλάβαις. ἔχει δὲ πολλὴν διαφορὰν καὶ τὸ τίνος ἕνεκεν πράττει τις ἢ μανθάνει· τὸ μὲν γὰρ αὑτοῦ χάριν ἢ φίλων ἢ δι' ἀρετὴν οὐκ ἀνελεύθερον, ὁ δὲ

grija față de întreg. Sub acest aspect ar trebui lăudați lacedemonienii, deoarece ei manifestă o preocupare comună și deosebită față de copii.

II.

Este evident faptul că educația trebuie legiferată, iar acest lucru trebuie făcut în comun. Dar nu trebuie să se lase deoparte nici ce anume este educația și cum trebuie ea realizată. Există astăzi o dispută privitoare la materiile <de studiu>, pentru că nu toți înțeleg să predea tinerilor aceleași lucruri nici în vederea virtuții, nici în vederea celei mai bune vieți. De fapt, nici nu este evident dacă se cuvine mai degrabă <să acordăm atenție> inteligenței sau caracterului sufletesc. Cercetarea se îngreunează dacă <pornim> de la educația actuală, și nu este deloc limpede dacă trebuie exersate cele utile pentru viață, sau cele care tind spre virtute, sau performanțele, 1337 b căci toate acestea și-au câștigat adepți. Nu există un acord nici asupra <mijloacelor> care conduc la virtute, pentru că nu toți cinstesc întru totul aceeași virtute, astfel încât este normală deosebirea lor chiar și sub aspectul exercițiului care conduce spre ea.

Prin urmare, este limpede că, dintre <funcțiile> utile, trebuie învățate cele necesare. Însă nu toate, pentru că acestea se împart în funcții ale oamenilor liberi și funcții ale celor lipsiți de libertate, iar din acest motiv este evident că, dintre acestea, trebuie să se participe la acele utilități care nu îl prefac pe cel care ia parte la ele într-un simplu lucrător. Trebuie să considerăm că unui simplu lucrător îi revine acea tehnică și acea învățătură care, pentru întrebuințările și realizările virtuții, se folosește impropriu de corpul, sufletul și mintea oamenilor liberi. De aceea, numim umile toate acele tehnici care alterează dispoziția corpului, ca și muncile retribuite. Căci ele fac gândirea trudnică și lipsită de răgaz. Chiar și în cazul anumitor științe liberale, este bine pentru unii dintre oamenii liberi să le deprindă până la un anumit punct, dar o cercetare prea amănunțită este expusă neajunsurilor pomenite. Pe de altă parte, există o mare diferență în ceea ce privește scopul pentru care cineva acționează sau învață. Dacă acest scop este pentru <omul> însuși, sau pentru prieteni, sau în numele virtuții, el este demn de

αὐτὸ τοῦτο πράττων δι' ἄλλους πολλάκις θητικὸν καὶ δουλικὸν δόξειεν ἂν πράττειν. αἱ μὲν οὖν καταβεβλημέναι νῦν μαθήσεις, καθάπερ ἐλέχθη πρότερον, ἐπαμφοτερίζουσιν.

γ.

Ἔστι δὲ τέτταρα σχεδὸν ἃ παιδεύειν εἰώθασι, γράμματα καὶ γυμναστικὴν καὶ μουσικὴν καὶ τέταρτον ἔνιοι γραφικήν, τὴν μὲν γραμματικὴν καὶ γραφικὴν ὡς χρησίμους πρὸς τὸν βίον οὔσας καὶ πολυχρήστους, τὴν δὲ γυμναστικὴν ὡς συντείνουσαν πρὸς ἀνδρείαν· τὴν δὲ μουσικὴν ἤδη διαπορήσειεν ἄν τις. νῦν μὲν γὰρ ὡς ἡδονῆς χάριν οἱ πλεῖστοι μετέχουσιν αὐτῆς· οἱ δ' ἐξ ἀρχῆς ἔταξαν ἐν παιδείᾳ διὰ τὸ τὴν φύσιν αὐτὴν ζητεῖν, ὅπερ πολλάκις εἴρηται, μὴ μόνον ἀσχολεῖν ὀρθῶς ἀλλὰ καὶ σχολάζειν δύνασθαι καλῶς. αὕτη γὰρ ἀρχὴ πάντων μία· καὶ πάλιν εἴπωμεν περὶ αὐτῆς. εἰ δ' ἄμφω μὲν δεῖ, μᾶλλον δὲ αἱρετὸν τὸ σχολάζειν τῆς ἀσχολίας καὶ ὅλως, ζητητέον τι ποιοῦντας δεῖ σχολάζειν.

Οὐ γὰρ δὴ παίζοντας· τέλος γὰρ ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ βίου τὴν παιδιὰν ἡμῖν. εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, καὶ μᾶλλον ἐν ταῖς ἀσχολίαις χρηστέον ταῖς παιδιαῖς (ὁ γὰρ πονῶν δεῖται τῆς ἀναπαύσεως, ἡ δὲ παιδιὰ χάριν ἀναπαύσεώς ἐστιν· τὸ δ' ἀσχολεῖν συμβαίνει μετὰ πόνου καὶ συντονίας), διὰ τοῦτο δεῖ παιδιὰς εἰσάγεσθαι καιροφυλακοῦντας τὴν χρῆσιν, ὡς προσάγοντας φαρμακείας χάριν. ἄνεσις γὰρ ἡ 1338a τοιαύτη κίνησις τῆς ψυχῆς, καὶ διὰ τὴν ἡδονὴν ἀνάπαυσις. τὸ δὲ σχολάζειν ἔχειν αὐτὸ δοκεῖ τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὸ ζῆν μακαρίως. τοῦτο δ' οὐ τοῖς ἀσχολοῦσιν ὑπάρχει ἀλλὰ τοῖς σχολάζουσιν· ὁ μὲν γὰρ ἀσχολῶν ἕνεκά τινος ἀσχολεῖ τέλους ὡς οὐχ ὑπάρχοντος, ἡ δ' εὐδαιμονία τέλος ἐστίν, ἣν οὐ μετὰ λύπης ἀλλὰ μεθ' ἡδονῆς οἴονται πάντες εἶναι. ταύτην μέντοι τὴν ἡδονὴν οὐκέτι τὴν αὐτὴν τιθέασιν, ἀλλὰ καθ' ἑαυτοὺς ἕκαστος καὶ τὴν ἕξιν τὴν αὑτῶν, ὁ δ' ἄριστος τὴν ἀρίστην καὶ τὴν ἀπὸ τῶν καλλίστων. ὥστε φανερὸν ὅτι δεῖ καὶ πρὸς τὴν ἐν τῇ

un om liber, dar o acţiune împlinită în numele altora pare adesea ceva demn de un plebeu sau de un sclav. Aşadar, precum am spus mai înainte, disciplinele pe care le-am adus în discuţie au acest dublu caracter.

III.

De obicei, educaţia se realizează prin aproximativ patru <discipline>: literele[347], gimnastica şi muzica, iar în opinia unora, în al patrulea rând urmează desenul. Literele şi desenul sunt considerate utile pentru viaţă şi au multe folosinţe, pe când gimnastica are în vedere curajul. Muzica însă are un statut problematic, pentru că astăzi cei mai mulţi o cultivă pentru plăcere. Totuşi, ea a fost orânduită originar în cadrul educaţiei pentru că natura însăşi, precum am spus-o adesea, nu pretinde doar o trudă corect împlinită, ci şi capacitatea de a ne bucura cu bine de răgaz, căci, să o spunem şi noi, răgazul este principiul unic al tuturor. Deşi ambele sunt necesare, totuşi este preferabil răgazul faţă de trudă, şi în general trebuie să se cerceteze ce trebuie făcut pentru a obţine răgazul.

Desigur, nu trebuie să practicăm jocul, pentru că atunci el ar fi scopul vieţii noastre. Dacă acest lucru este imposibil, atunci şi jocurile trebuie folosite mai degrabă în relaţie cu activităţile trudnice, pentru că eforturile necesită relaxarea, iar pe de o parte jocul are în vedere relaxarea, şi pe de alta truda este însoţită de efort şi de tensiune. Din aceste motive, trebuie introduse jocurile şi trebuie folosite la timpul potrivit, ca şi cum ar fi introduse drept nişte remedii. O asemenea mişcare a sufletului este un repaus, iar 1338 a
datorită plăcerii, ea este o relaxare. În schimb, răgazul pare să conţină în el însuşi plăcerea, fericirea şi viaţa bucuroasă. Însă acest lucru nu li se întâmplă celor ce trudesc, ci acelora care au parte de răgaz. Omul care trudeşte îşi realizează efortul pentru un scop pe care nu îl posedă[348]. Dar fericirea este un scop pe care toţi îl asociază plăcerii, iar nu strădaniei. Totuşi, ei nu acordă acelaşi sens plăcerii, ci fiecare după sine şi după dispoziţia proprie, <astfel încât omul> cel mai bun <deţine fericirea> supremă în urma celor mai bune acţiuni. Astfel, este evidentă necesitatea de a oferi prin

διαγωγῇ σχολὴν μανθάνειν ἄττα καὶ παιδεύεσθαι, καὶ ταῦτα μὲν τὰ παιδεύματα καὶ ταύτας τὰς μαθήσεις ἑαυτῶν εἶναι χάριν, τὰς δὲ πρὸς τὴν ἀσχολίαν ὡς ἀναγκαίας καὶ χάριν ἄλλων.

Διὸ καὶ τὴν μουσικὴν οἱ πρότερον εἰς παιδείαν ἔταξαν οὐχ ὡς ἀναγκαῖον (οὐδὲν γὰρ ἔχει τοιοῦτον), οὐδ' ὡς χρήσιμον, ὥσπερ τὰ γράμματα πρὸς χρηματισμὸν καὶ πρὸς οἰκονομίαν καὶ πρὸς μάθησιν καὶ πρὸς πολιτικὰς πράξεις πολλάς, δοκεῖ δὲ καὶ γραφικὴ χρήσιμος εἶναι πρὸς τὸ κρίνειν τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα κάλλιον, οὐδ' αὖ καθάπερ ἡ γυμναστικὴ πρὸς ὑγίειαν καὶ ἀλκήν. οὐδέτερον γὰρ τούτων ὁρῶμεν γιγνόμενον ἐκ τῆς μουσικῆς· λείπεται τοίνυν πρὸς τὴν ἐν τῇ σχολῇ διαγωγήν, εἰς ὅπερ καὶ φαίνονται παράγοντες αὐτήν. ἣν γὰρ οἴονται διαγωγὴν εἶναι τῶν ἐλευθέρων, ἐν ταύτῃ τάττουσιν. διόπερ Ὅμηρος οὕτως ἐποίησεν *ἀλλ' οἷον μέν ἐστι καλεῖν ἐπὶ δαῖτα θαλείην*, καὶ οὕτω προειπὼν ἑτέρους τινὰς *οἳ καλέουσιν ἀοιδόν* φησίν, *ὅ κεν τέρπῃσιν ἅπαντας*. καὶ ἐν ἄλλοις δέ φησιν Ὀδυσσεὺς ταύτην ἀρίστην εἶναι διαγωγήν, ὅταν εὐφραινομένων τῶν ἀνθρώπων *δαιτυμόνες δ' ἀνὰ δώματ' ἀκουάζωνται ἀοιδοῦ ἥμενοι ἑξείης*. ὅτι μὲν τοίνυν ἔστι παιδεία τις ἣν οὐχ ὡς χρησίμην παιδευτέον τοὺς υἱεῖς οὐδ' ὡς ἀναγκαίαν ἀλλ' ὡς ἐλευθέριον καὶ καλήν, φανερόν ἐστιν· πότερον δὲ μία τὸν ἀριθμὸν ἢ πλείους, καὶ τίνες αὗται καὶ πῶς, ὕστερον λεκτέον περὶ αὐτῶν. νῦν δὲ τοσοῦτον ἡμῖν εἶναι πρὸ ὁδοῦ γέγονεν, ὅτι καὶ παρὰ τῶν ἀρχαίων ἔχομέν τινα μαρτυρίαν ἐκ τῶν καταβεβλημένων παιδευμάτων· ἡ γὰρ μουσικὴ τοῦτο ποιεῖ δῆλον.

Ἔτι δὲ καὶ τῶν χρησίμων ὅτι δεῖ τινα παιδεύεσθαι τοὺς παῖδας οὐ μόνον διὰ τὸ χρήσιμον, οἷον τὴν τῶν γραμμάτων μάθησιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ πολλὰς ἐνδέχεσθαι γίγνεσθαι δι' αὐτῶν μαθήσεις ἑτέρας, ὁμοίως δὲ καὶ τὴν γραφικὴν οὐχ ἵνα ἐν τοῖς ἰδίοις ὠνίοις μὴ διαμαρτάνωσιν ἀλλ' ὦσιν
1338 b ἀνεξαπάτητοι πρὸς τὴν τῶν σκευῶν ὠνήν τε καὶ πρᾶσιν, μᾶλλον δ' ὅτι ποιεῖ θεωρητικὸν τοῦ περὶ τὰ σώματα κάλλους. τὸ δὲ ζητεῖν πανταχοῦ τὸ χρήσιμον ἥκιστα ἁρμόττει τοῖς μεγαλοψύχοις καὶ τοῖς ἐλευθερίοις. ἐπεὶ δὲ φανερὸν πρότερον τοῖς ἔθεσιν ἢ τῷ λόγῳ παιδευτέον εἶναι, καὶ περὶ τὸ σῶμα πρότερον ἢ τὴν διάνοιαν, δῆλον ἐκ τούτων ὅτι παραδοτέον τοὺς παῖδας γυμναστικῇ καὶ παιδοτριβικῇ· τούτων γὰρ ἡ μὲν ποιάν τινα ποιεῖ τὴν ἕξιν τοῦ σώματος, ἡ δὲ τὰ ἔργα.

educaţie şi învăţare anumite lucruri în vederea unei vieţi care să se bucure de răgaz, precum şi faptul că aceste lucruri deprinse prin educaţie şi învăţare sunt în vederea lor însele, pe când cele care au în vedere truda ţin de necesităţi şi sunt în vederea altora.

De aceea au şi orânduit cei vechi muzica în educaţie, fără ca ea să ţină de necesitate (ea nici nu avea deloc acest caracter), fără a avea vreo utilitate, aşa cum literele sunt utile artei achiziţiei, gospodăririi, pentru învăţare şi pentru multe practici politice, sau aşa cum s-ar părea că şi desenul este util pentru a judeca mai bine lucrările meseriaşilor, sau aşa cum gimnastica este folositoare sănătăţii şi vigorii, pentru că noi nu vedem că din muzică ar rezulta ceva. Deci rămâne ca ea să ţină de viaţa dusă în răgaz şi s-ar părea că ea a fost introdusă <în educaţie> din acest motiv. Căci ei i se acordă un loc în ceea ce se consideră a fi viaţa oamenilor liberi. De aceea se exprimă Homer în chip poetic astfel: *„Pe unul ca el ar fi să-l chemăm la prânz îmbelşugat"*[349] şi îi prezintă pe ceilalţi astfel, grăind: *„ei cheamă un aed care pe toţi îi desfată"*[350]. Şi în alte <pasaje> Odysseu spune că modul cel mai bun de a petrece viaţa este cel în care oamenii, fermecaţi fiind, *„iau parte la ospăţul din palat şi-l ascultă pe aed aşezaţi după rang"*[351]. Este aşadar evident că există o anumită educaţie în care fiii nu trebuie educaţi în numele utilului şi al necesarului, ci în numele unei <vieţi> libere şi frumoase. Vom stabili ulterior dacă ea este una la număr sau există mai multe, care sunt acestea şi cum <pot fi practicate>. Noi am ajuns însă la o asemenea <etapă> a drumului, încât putem spune că deţinem şi de la cei vechi o anumită mărturie a sistemelor de educaţie. Acest lucru este pus în evidenţă de cazul muzicii.

Apoi, copiii trebuie educaţi şi în privinţa anumitor lucruri utile, dar nu numai datorită utilităţii lor, aşa cum este studiul literelor, ci şi pentru că se pot realiza alte cunoştinţe prin intermediul lor. De asemenea, desenul nu are drept scop faptul de a nu fi înşelat în cumpărăturile proprii, sau de a nu fi tras pe sfoară în vânzarea şi cumpărarea obiectelor, ci mai degrabă el oferă posibilitatea de a 1338 b
contempla corpurile frumoase[352]. Iar faptul de a urmări peste tot utilul nu este deloc potrivit oamenilor liberi şi care deţin magnanimitatea[353]. Deoarece este limpede că educaţia deprinderilor este anterioară celei a raţiunii, precum şi faptul că educaţia corpului este anterioară celei a intelectului[354], rezultă din acestea că copiii trebuie încredinţaţi unui maestru de gimnastică şi unui pedotrib. Dintre aceştia, unul produce o anumită dispoziţie a corpului, celălalt <predă> practicarea exerciţiilor.

δ.

Νῦν μὲν οὖν αἱ μάλιστα δοκοῦσαι τῶν πόλεων ἐπιμελεῖσθαι τῶν παίδων αἱ μὲν ἀθλητικὴν ἕξιν ἐμποιοῦσι, λωβώμεναι τά τε εἴδη καὶ τὴν αὔξησιν τῶν σωμάτων, οἱ δὲ Λάκωνες ταύτην μὲν οὐχ ἥμαρτον τὴν ἁμαρτίαν, θηριώδεις δ' ἀπεργάζονται τοῖς πόνοις, ὡς τοῦτο πρὸς ἀνδρείαν μάλιστα συμφέρον. καίτοι, καθάπερ εἴρηται πολλάκις, οὔτε πρὸς μίαν οὔτε πρὸς μάλιστα ταύτην βλέποντα ποιητέον τὴν ἐπιμέλειαν· εἰ δὲ καὶ πρὸς ταύτην, οὐδὲ τοῦτο ἐξευρίσκουσιν. οὔτε γὰρ ἐν τοῖς ἄλλοις ζῴοις οὔτε ἐπὶ τῶν ἐθνῶν ὁρῶμεν τὴν ἀνδρείαν ἀκολουθοῦσαν τοῖς ἀγριωτάτοις, ἀλλὰ μᾶλλον τοῖς ἡμερωτέροις καὶ λεοντώδεσιν ἤθεσιν. πολλὰ δ' ἔστι τῶν ἐθνῶν ἃ πρὸς τὸ κτείνειν καὶ πρὸς τὴν ἀνθρωποφαγίαν εὐχερῶς ἔχει, καθάπερ τῶν περὶ τὸν Πόντον Ἀχαιοί τε καὶ Ἡνίοχοι καὶ τῶν ἠπειρωτικῶν ἐθνῶν ἕτερα, τὰ μὲν ὁμοίως τούτοις τὰ δὲ μᾶλλον, ἃ ληστρικὰ μέν ἐστιν, ἀνδρείας δ' οὐ μετειλήφασιν.

Ἔτι δ' αὐτοὺς τοὺς Λάκωνας ἴσμεν, ἕως μὲν αὐτοὶ προσήδρευον ταῖς φιλοπονίαις, ὑπερέχοντας τῶν ἄλλων, νῦν δὲ κἀν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσι κἀν τοῖς πολεμικοῖς λειπομένους ἑτέρων· οὐ γὰρ τῷ τοὺς νέους γυμνάζειν τὸν τρόπον τοῦτον διέφερον, ἀλλὰ τῷ μόνους μὴ πρὸς ἀσκοῦντας ἀσκεῖν. ὥστε τὸ καλὸν ἀλλ' οὐ τὸ θηριῶδες δεῖ πρωταγωνιστεῖν· οὐδὲ γὰρ λύκος οὐδὲ τῶν ἄλλων θηρίων ἀγωνίσαιτο ἂν οὐθένα καλὸν κίνδυνον, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνὴρ ἀγαθός, οἱ δὲ λίαν εἰς ταῦτα ἀνέντες τοὺς παῖδας, καὶ τῶν ἀναγκαίων ἀπαιδαγωγήτους ποιήσαντες, βαναύσους κατεργάζονται κατά γε τὸ ἀληθές, πρὸς ἕν τε μόνον ἔργον τῆς πολιτικῆς χρησίμους ποιήσαντες, καὶ πρὸς τοῦτο χεῖρον, ὥς φησιν ὁ λόγος, ἑτέρων. δεῖ δὲ οὐκ ἐκ τῶν προτέρων ἔργων κρίνειν, ἀλλ' ἐκ τῶν νῦν. ἀνταγωνιστὰς γὰρ τῆς παιδείας νῦν ἔχουσι, πρότερον δ' οὐκ εἶχον.

Ὅτι μὲν οὖν χρηστέον τῇ γυμναστικῇ, καὶ πῶς χρηστέον, ὁμολογούμενόν ἐστιν. μέχρι μὲν γὰρ ἥβης κουφότερα γυμνάσια προσοιστέον, τὴν βίαιον τροφὴν καὶ τοὺς πρὸς ἀνάγκην πόνους ἀπείργοντας, ἵνα μηθὲν ἐμπόδιον ᾖ πρὸς τὴν αὔξησιν· σημεῖον γὰρ οὐ μικρὸν ὅτι δύνανται τοῦτο

IV.

Dintre cetăţile care par să acorde cea mai mare grijă copiilor astăzi, unele le produc acestora un caracter atletic, deşi aceste lucruri dăunează formei şi creşterii corpurilor. Cu toate că laconienii nu cad în această greşeală, totuşi ei îşi brutalizează <copiii> prin munci chinuitoare, ca şi cum aceasta ar fi foarte folositor curajului. Totuşi, aşa cum am spus-o adesea, <educaţia> nu trebuie să aibă în vedere o asemenea grijă nici ca un scop unic, nici ca fiind cel mai de seamă. Chiar dacă acesta ar fi scopul, <laconienii> tot nu l-au realizat. Noi nu am văzut nici în cazul altor animale, nici la alte neamuri vreo legătură a curajului cu cele mai crude obiceiuri, ci mai degrabă cu unele mai plăcute şi mai apropiate de cele ale leilor[355]. Există multe neamuri înclinate spre crimă şi spre antropofagie, precum aheii şi eniohii din Pont, precum şi alte neamuri de pe continent, unele asemănătoare acestora, altele chiar mai rele, compuse din tâlhari, şi care nu au totuşi parte de curaj.

Pe urmă, ştim faptul că laconienii înşişi, cât timp au fost singurii care au stăpânit aceste eforturi fizice, i-au întrecut pe ceilalţi. Dar acum, atât în întreceri cât şi în războaie au fost lăsaţi în urmă de alţii. Căci ei nu ajunseseră să se deosebească prin antrenamentul tinerilor, ci numai prin faptul că se antrenau împotriva unora care nu practicau aceste exerciţii. Astfel, trebuie să se acorde întâietate la ceea ce este nobil, iar nu la ceea ce este sălbatic, pentru că nici lupul şi nici una dintre celelalte fiare nu ar intra în luptă pentru vreun risc nobil, ci mai degrabă un bărbat destoinic. Însă cei care îi îndreaptă pe copii spre asemenea <scopuri> prea mult şi nu îi educă în privinţa celor necesare, în realitate produc din ei nişte umili lucrători, făcându-i utili numai sub un singur aspect al vieţii politice şi, aşa cum arată argumentarea <noastră>, şi chiar şi în acest domeniu sunt mai slabi ca alţii. <Laconienii> nu trebuie judecaţi după faptele lor de odinioară, ci după cele actuale. Căci ei au astăzi parte de concurenţi în educaţie, deşi înainte nu aveau.

Pe de altă parte, în privinţa nevoii şi a modului de a practica gimnastica există un acord. Căci până la pubertate trebuie oferite exerciţii mai lejere, fiind excluse regimul alimentar forţat şi muncile anevoioase, pentru a nu se pune nici o piedică creşterii. Dovada faptului că aşa ceva se poate petrece nu este

1339 a παρασκευάζειν, ἐν γὰρ τοῖς ὀλυμπιονίκαις δύο τις ἂν ἢ τρεῖς εὕροι τοὺς αὐτοὺς νενικηκότας ἄνδρας τε καὶ παῖδας, διὰ τὸ νέους ἀσκοῦντας ἀφαιρεῖσθαι τὴν δύναμιν ὑπὸ τῶν ἀναγκαίων γυμνασίων· ὅταν δ' ἀφ' ἥβης ἔτη τρία πρὸς τοῖς ἄλλοις μαθήμασι γένωνται, τότε ἁρμόττει καὶ τοῖς πόνοις καὶ ταῖς ἀναγκοφαγίαις καταλαμβάνειν τὴν ἐχομένην ἡλικίαν· ἅμα γὰρ τῇ τε διανοίᾳ καὶ τῷ σώματι διαπονεῖν οὐ δεῖ, τοὐναντίον γὰρ ἑκάτερος ἀπεργάζεσθαι πέφυκε τῶν πόνων, ἐμποδίζων ὁ μὲν τοῦ σώματος πόνος τὴν διάνοιαν ὁ δὲ ταύτης τὸ σῶμα.

ε.

Περὶ δὲ μουσικῆς ἔνια μὲν διηπορήκαμεν τῷ λόγῳ καὶ πρότερον, καλῶς δ' ἔχει καὶ νῦν ἀναλαβόντας αὐτὰ προαγαγεῖν, ἵνα ὥσπερ ἐνδόσιμον γένηται τοῖς λόγοις οὓς ἄν τις εἴπειεν ἀποφαινόμενος περὶ αὐτῆς. οὔτε γὰρ τίνα ἔχει δύναμιν ῥᾴδιον περὶ αὐτῆς διελεῖν, οὔτε τίνος δεῖ χάριν μετέχειν αὐτῆς, πότερον παιδιᾶς ἕνεκα καὶ ἀναπαύσεως, καθάπερ ὕπνου καὶ μέθης. ταῦτα γὰρ καθ' αὑτὰ μὲν οὐδὲ τῶν σπουδαίων, ἀλλ' ἡδέα, καὶ *ἅμα παύει μέριμναν*, ὥς φησιν Εὐριπίδης· διὸ καὶ τάττουσιν αὐτὴν καὶ χρῶνται πᾶσι τούτοις ὁμοίως, ὕπνῳ καὶ μέθῃ καὶ μουσικῇ· τιθέασι δὲ καὶ τὴν ὄρχησιν ἐν τούτοις, ἢ μᾶλλον οἰητέον πρὸς ἀρετήν τι τείνειν τὴν μουσικήν, ὡς δυναμένην, καθάπερ ἡ γυμναστικὴ τὸ σῶμα ποιόν τι παρασκευάζει, καὶ τὴν μουσικὴν τὸ ἦθος ποιόν τι ποιεῖν, ἐθίζουσαν δύνασθαι χαίρειν ὀρθῶς, ἢ πρὸς διαγωγήν τι συμβάλλεται καὶ πρὸς φρόνησιν καὶ γὰρ τοῦτο τρίτον θετέον τῶν εἰρημένων.

Ὅτι μὲν οὖν δεῖ τοὺς νέους μὴ παιδιᾶς ἕνεκα παιδεύειν, οὐκ ἄδηλον. οὐ γὰρ παίζουσι μανθάνοντες· μετὰ λύπης γὰρ ἡ μάθησις· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ διαγωγήν γε παισὶν ἁρμόττει καὶ ταῖς ἡλικίαις ἀποδιδόναι ταῖς τοιαύταις, οὐθενὶ γὰρ ἀτελεῖ προσήκει τέλος. ἀλλ' ἴσως ἂν δόξειεν ἡ τῶν παίδων σπουδὴ παιδιᾶς εἶναι χάριν ἀνδράσι γενομένοις καὶ τελειωθεῖσιν. ἀλλ' εἰ τοῦτ' ἐστὶ τοιοῦτον, τίνος ἂν ἕνεκα δέοι μανθάνειν αὐτούς, ἀλλὰ μή, καθάπερ οἱ τῶν Περσῶν καὶ Μήδων

nesemnificativă, căci dintre câştigătorii olimpici abia dacă sunt doi 1339 a
sau trei care să fi fost învingători atât în copilărie cât şi la maturitate, deoarece ei şi-au pierdut puterea din cauza antrenamentelor anevoioase pe care le-au practicat în tinereţe. Dar atunci când în urma pubertăţii au fost consacraţi trei ani pentru alte studii, atunci este potrivită asumarea muncilor anevoioase şi silnice la vârsta care urmează. Căci nu trebuie trudit simultan intelectul şi corpul, căci fiecare dintre eforturi produce în mod natural contrariul, adică efortul corpului este o piedică pentru intelect, iar <efortul> acestuia pentru corp.

V.

Am formulat anumite dificultăţi privitoare la muzică mai înainte, şi ar fi bine să le reluăm şi să le continuăm acum, pentru ca ele să fie ca o introducere pentru discursurile pe care le-ar rosti cei care s-ar ocupa cu muzica. Nu este uşor de determinat care este puterea ei, nici cu ce scop trebuie ea practicată. Oare în vederea jocului şi a relaxării, aşa cum este somnul şi beţia? Acestea în sine nu fac parte dintre lucrurile vrednice, ci dintre cele agreabile, şi ele *„fac să înceteze grijile"*, cum spune Euripide[356]. De aceea se şi acordă acelaşi loc şi sunt folosite în acelaşi sens somnul, beţia şi muzica, iar la acestea se mai adaugă şi dansul. Dar ar trebui să credem mai degrabă că muzica înclină spre virtute, atât cât poate: aşa cum gimnastica realizează un corp de o anumită calitate, tot aşa şi muzica realizează un anumit caracter, obişnuindu-ne cu capacitatea de a ne bucura îndreptăţit. Iar dintre cele spuse, a treia variantă ar fi aceea că ea contribuie la o bună petrecere a timpului şi la înţelepciunea practică.

Este evident, aşadar, că tinerii nu trebuie educaţi în vederea jocurilor, pentru că cei care învaţă nu se joacă, iar învăţarea este însoţită de efort. Totuşi, nu este potrivit să se dea vârstei copiilor asemenea ocupaţii, pentru că nu este bine să aibă un <asemenea> scop cel care este imatur. S-ar putea totodată crede că zelul copiilor <faţă de studiu> ar fi un prilej de joacă atunci când vor deveni bărbaţi maturi. Dar, dacă lucrurile stau astfel, de ce ar mai fi nevoie să o înveţe ei înşişi şi să nu fie urmat modelul regilor persani şi

βασιλεῖς, δι' ἄλλων αὐτὸ ποιούντων μεταλαμβάνειν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς μαθήσεως; καὶ γὰρ ἀναγκαῖον βέλτιον ἀπεργάζεσθαι τοὺς αὐτὸ τοῦτο πεποιημένους ἔργον καὶ τέχνην τῶν τοσοῦτον χρόνον ἐπιμελουμένων ὅσον πρὸς μάθησιν μόνον. εἰ δὲ δεῖ τὰ τοιαῦτα διαπονεῖν αὐτούς, καὶ περὶ τὴν τῶν ὄψων πραγματείαν αὐτοὺς ἂν δέοι παρασκευάζειν· ἀλλ' ἄτοπον. τὴν δ' αὐτὴν ἀπορίαν ἔχει καὶ 1339 b εἰ δύναται τὰ ἤθη βελτίω ποιεῖν· ταῦτα γὰρ τί δεῖ μανθάνειν αὐτούς, ἀλλ' οὐχ ἑτέρων ἀκούοντας ὀρθῶς τε χαίρειν καὶ δύνασθαι κρίνειν, ὥσπερ οἱ Λάκωνες; ἐκεῖνοι γὰρ οὐ μανθάνοντες ὅμως δύνανται κρίνειν ὀρθῶς, ὥς φασι, τὰ χρηστὰ καὶ τὰ μὴ χρηστὰ τῶν μελῶν.

Ὁ δ' αὐτὸς λόγος κἂν εἰ πρὸς εὐημερίαν καὶ διαγωγὴν ἐλευθέριον χρηστέον αὐτῇ· τί δεῖ μανθάνειν αὐτούς, ἀλλ' οὐχ ἑτέρων χρωμένων ἀπολαύειν; σκοπεῖν δ' ἔξεστι τὴν ὑπόληψιν ἣν ἔχομεν περὶ τῶν θεῶν· οὐ γὰρ ὁ Ζεὺς αὐτὸς ἀείδει καὶ κιθαρίζει τοῖς ποιηταῖς, ἀλλὰ καὶ βαναύσους καλοῦμεν τοὺς τοιούτους καὶ τὸ πράττειν οὐκ ἀνδρὸς μὴ μεθύοντος ἢ παίζοντος. ἀλλ' ἴσως περὶ μὲν τούτων ὕστερον ἐπισκεπτέον· ἡ δὲ πρώτη ζήτησίς ἐστι πότερον οὐ θετέον εἰς παιδείαν τὴν μουσικὴν ἢ θετέον, καὶ τί δύναται τῶν διαπορηθέντων τριῶν, πότερον παιδείαν ἢ παιδιὰν ἢ διαγωγήν. εὐλόγως δ' εἰς πάντα τάττεται καὶ φαίνεται μετέχειν. ἥ τε γὰρ παιδιὰ χάριν ἀναπαύσεώς ἐστι, τὴν δ' ἀνάπαυσιν ἀναγκαῖον ἡδεῖαν εἶναι τῆς γὰρ διὰ τῶν πόνων λύπης ἰατρεία τίς ἐστιν, καὶ τὴν διαγωγὴν ὁμολογουμένως δεῖ μὴ μόνον ἔχειν τὸ καλὸν ἀλλὰ καὶ τὴν ἡδονήν, τὸ γὰρ εὐδαιμονεῖν ἐξ ἀμφοτέρων τούτων ἐστίν· τὴν δὲ μουσικὴν πάντες εἶναί φαμεν τῶν ἡδίστων, καὶ ψιλὴν οὖσαν καὶ μετὰ μελῳδίας φησὶ γοῦν καὶ Μουσαῖος εἶναι *βροτοῖς ἥδιστον ἀείδειν*· διὸ καὶ εἰς τὰς συνουσίας καὶ διαγωγὰς εὐλόγως παραλαμβάνουσιν αὐτὴν ὡς δυναμένην εὐφραίνειν, ὥστε καὶ ἐντεῦθεν ἄν τις ὑπολάβοι παιδεύεσθαι δεῖν αὐτὴν τοὺς νεωτέρους. ὅσα γὰρ ἀβλαβῆ τῶν ἡδέων, οὐ μόνον ἁρμόττει πρὸς τὸ τέλος ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀνάπαυσιν.

Ἐπεὶ δ' ἐν μὲν τῷ τέλει συμβαίνει τοῖς ἀνθρώποις ὀλιγάκις γίγνεσθαι, πολλάκις δὲ ἀναπαύονται καὶ χρῶνται ταῖς παιδιαῖς οὐχ ὅσον ἐπὶ πλέον ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἡδονήν, χρήσιμον ἂν εἴη διαναπαύειν ἐν ταῖς ἀπὸ ταύτης ἡδοναῖς. συμβέβηκε δὲ τοῖς ἀνθρώποις ποιεῖσθαι τὰς παιδιὰς τέλος·

mezi, care au parte de plăcerea şi deprinderea muzicii interpretate de alţii? Căci este necesar să realizeze acest lucru mai bine cei care se ocupă cu el şi cu această tehnică, faţă de cei care nu i se dedică decât atât timp cât să o deprindă. Dar dacă tinerii ar trebui să facă asemenea eforturi, atunci ei ar trebui să se dedice şi gătitului, ceea ce este nelalocul său. Aceeaşi dificultate se iveşte şi dacă <muzica> este capabilă să producă nişte caractere mai bune. De ce trebuie ei să o studieze în loc să se bucure şi să fie capabili să judece corect ascultându-i pe alţii, aşa cum fac 1339 b
laconienii? Fiindcă se spune că aceia sunt capabili să judece fără studiu care melodii sunt corecte şi care nu.

Aceeaşi dificultate şi pentru faptul că muzica ar fi folositoare pentru buna petrecere a vieţii libere: de ce trebuie ei să o înveţe în loc să se bucure de ceea ce cântă alţii? Am putea lua în seamă concepţia pe care o avem despre zei, căci, în opinia poeţilor, nu Zeus însuşi este aed şi cântă la citheră, ci aceia pe care îi numim muncitori umili, iar acest lucru nu este demn de un bărbat decât dacă el este băut sau se amuză. Dar acest lucru ar trebui cercetat mai târziu. Primul lucru care ar fi de cercetat este dacă muzica trebuie sau nu aşezată în cadrul educaţiei, precum şi asupra căreia dintre cele trei <funcţii> discutate are ea putere, adică asupra educaţiei, a jocului sau a bunei petreceri a timpului. Ea pare să ia parte la toate în mod întemeiat, pentru că joaca are în vedere relaxarea, iar aceasta este în mod necesar agreabilă, pentru că este un anumit remediu pentru suferinţa datorată eforturilor. Există un acord asupra faptului că petrecerea timpului nu trebuie să fie doar cuviincioasă, ci şi plăcută, pentru că fericirea rezultă din acestea două. Spunem că muzica face parte dintre cele mai plăcute lucruri, fie că este sau nu însoţită de cântec. Chiar şi Musaios spune că „*plăcere supremă e cântul aezilor pentru cei muritori*“[357]. De aceea, muzica trebuie admisă pe bună dreptate la reuniuni şi în petrecerea timpului, întrucât ea poate aduce bucuria. Din acest motiv s-ar părea că ea ar trebui inclusă în educaţia celor mai tineri. Căci acelea dintre plăceri care nu sunt dăunătoare nu sunt potrivite doar în vederea unui scop, ci şi în vederea relaxării.

Deoarece oamenilor li se întâmplă rar să îşi atingă scopul[358], deşi se relaxează şi se joacă frecvent, şi nu pentru a avea ceva în plus, ci şi în vederea plăcerii, ar fi util ca ei să se relaxeze prin plăcerile muzicii. Se întâmplă însă ca oamenii să îşi facă din joacă un scop, căci există şi în scop o anumită plăcere, dar nu una

ἔχει γὰρ ἴσως ἡδονήν τινα καὶ τὸ τέλος, ἀλλ' οὐ τὴν τυχοῦσαν, ζητοῦντες δὲ ταύτην λαμβάνουσιν ὡς ταύτην ἐκείνην, διὰ τὸ τῷ τέλει τῶν πράξεων ἔχειν ὁμοίωμά τι. τό τε γὰρ τέλος οὐθενὸς τῶν ἐσομένων χάριν αἱρετόν, καὶ αἱ τοιαῦται τῶν ἡδονῶν οὐθενός εἰσι τῶν ἐσομένων ἕνεκεν, ἀλλὰ τῶν γεγονότων, οἷον πόνων καὶ λύπης. δι' ἣν μὲν οὖν αἰτίαν ζητοῦσι τὴν εὐδαιμονίαν γίγνεσθαι διὰ τούτων τῶν ἡδονῶν, ταύτην εἰκότως ἄν τις ὑπολάβοι τὴν αἰτίαν· περὶ δὲ τοῦ κοινωνεῖν τῆς μουσικῆς, ὅτι οὐ διὰ ταύτην μόνην, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ χρήσιμον εἶναι πρὸς τὰς ἀναπαύσεις, ὡς ἔοικεν.

Οὐ μὴν ἀλλὰ ζητητέον μή ποτε τοῦτο μὲν συμβέβηκε, τιμιωτέρα δ' αὐτῆς ἡ φύσις ἐστὶν ἢ κατὰ τὴν εἰρημένην χρείαν, καὶ δεῖ μὴ μόνον τῆς κοινῆς ἡδονῆς μετέχειν ἀπ' αὐτῆς, ἧς ἔχουσι πάντες αἴσθησιν. ἔχει γὰρ ἡ μουσική τιν' ἡδονὴν φυσικήν, διὸ πάσαις ἡλικίαις καὶ πᾶσιν ἤθεσιν ἡ χρῆσις αὐτῆς ἐστι προσφιλής, ἀλλ' ὁρᾶν εἴ πῃ καὶ πρὸς τὸ ἦθος συντείνει καὶ πρὸς τὴν ψυχήν. τοῦτο δ' ἂν εἴη δῆλον, εἰ ποιοί τινες τὰ ἤθη γιγνόμεθα δι' αὐτῆς. ἀλλὰ μὴν ὅτι γιγνόμεθα ποιοί τινες, φανερὸν διὰ πολλῶν μὲν καὶ ἑτέρων, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ διὰ τῶν Ὀλύμπου μελῶν· ταῦτα γὰρ ὁμολογουμένως ποιεῖ τὰς ψυχὰς ἐνθουσιαστικάς, ὁ δ' ἐνθουσιασμὸς τοῦ περὶ τὴν ψυχὴν ἤθους πάθος ἐστίν. ἔτι δὲ ἀκροώμενοι τῶν μιμήσεων γίγνονται πάντες συμπαθεῖς, καὶ χωρὶς τῶν ῥυθμῶν καὶ τῶν μελῶν αὐτῶν. ἐπεὶ δὲ συμβέβηκεν εἶναι τὴν μουσικὴν τῶν ἡδέων, τὴν δ' ἀρετὴν περὶ τὸ χαίρειν ὀρθῶς καὶ φιλεῖν καὶ μισεῖν, δεῖ δηλονότι μανθάνειν καὶ συνεθίζεσθαι μηθὲν οὕτως ὡς τὸ κρίνειν ὀρθῶς καὶ τὸ χαίρειν τοῖς ἐπιεικέσιν ἤθεσι καὶ ταῖς καλαῖς πράξεσιν.

Ἔστι δὲ ὁμοιώματα μάλιστα παρὰ τὰς ἀληθινὰς φύσεις ἐν τοῖς ῥυθμοῖς καὶ τοῖς μέλεσιν ὀργῆς καὶ πραότητος, ἔτι δ' ἀνδρείας καὶ σωφροσύνης καὶ πάντων τῶν ἐναντίων τούτοις καὶ τῶν ἄλλων ἠθῶν. δῆλον δὲ ἐκ τῶν ἔργων· μεταβάλλομεν γὰρ τὴν ψυχὴν ἀκροώμενοι τοιούτων· ὁ δ' ἐν τοῖς ὁμοίοις ἐθισμὸς τοῦ λυπεῖσθαι καὶ χαίρειν ἐγγύς ἐστι τῷ πρὸς τὴν ἀλήθειαν τὸν αὐτὸν ἔχειν τρόπον. οἷον εἴ τις χαίρει τὴν εἰκόνα τινὸς θεώμενος μὴ δι' ἄλλην αἰτίαν ἀλλὰ διὰ τὴν μορφὴν αὐτήν, ἀναγκαῖον τούτῳ καὶ

accidentală. Cei care urmăresc această <plăcere>, o pot confunda cu scopul, deoarece ea seamănă oarecum cu scopul acțiunilor lor. Însă un scop nu trebuie ales în numele a ceva ce urmează să se petreacă, tot aşa cum asemenea plăceri nu sunt în vederea a ceea ce urmează să se întâmple, ci a ceva care a avut deja loc, cum sunt eforturile şi silința. S-ar putea, aşadar, presupune că din acest motiv este urmărită fericirea prin intermediul acestor plăceri. Dar în ceea ce priveşte practicarea în comun a muzicii, acesta nu este singurul motiv, ci s-ar părea că un alt motiv este folosul ei în vederea relaxării.

Dar dacă el este accidental, atunci ar trebui cercetat dacă natura muzicii nu este cumva prea demnă față de folosirea ei menționată şi 1340 a
dacă nu cumva nu trebuie doar să ne bucurăm în comun de plăcerea pe care ea o oferă (lucru pe care îl resimte toată lumea, pentru că există o plăcere naturală a muzicii, iar ea este plăcută tuturor vârstelor şi tuturor caracterelor), ci să vedem dacă nu cumva ea are influență asupra caracterului şi a sufletului. Acest lucru ar fi limpede dacă noi am putea forma anumite caractere prin intermediul ei. Faptul că muzica afectează anumite caractere este evident prin numeroase şi diferite exemple, şi mai cu seamă prin melodiile lui Olympos. Există un acord general asupra faptului că ele fac sufletele să fie entuziaste, iar entuziasmul este o afectare a caracterului sufletului. Pe urmă, cei care ascultă <sunete> care imită <cântecele> resimt aceleaşi lucruri chiar şi în lipsa ritmurilor şi a melodiilor acestora. Deoarece se întâmplă ca muzica să facă parte dintre lucrurile plăcute, şi pentru că virtutea are în vedere faptul de a îndrăgi, de a iubi şi de a urî în mod drept, este evident că nu există nimic mai important de învățat şi de deprins decât alegerea corectă şi îndrăgirea moravurilor alese[359] şi a faptelor frumoase.

În ritmuri şi în melodii există asemănări importante cu natura adevărată a mâniei şi a bunăvoinței, a curajului, a înțelepciunii, a tuturor contrariilor acestora şi a altor trăsături etice[360]. Acest lucru este evident din fapte, pentru că sufletul nostru se schimbă dacă este afectat de asemenea lucruri. Iar dispoziția de a resimți suferința şi bucuria prin asemenea similarități <muzicale> este foarte aproape de modul în care ele sunt resimțite în realitate. De exemplu, dacă cineva îndrăgeşte chipul cuiva pe care nu îl contemplă dintr-un alt motiv în afara formei sale, este necesar

αὐτοῦ ἐκείνου τὴν θεωρίαν, οὗ τὴν εἰκόνα θεωρεῖ, ἡδεῖαν εἶναι. συμβέβηκε δὲ τῶν αἰσθητῶν ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις μηδὲν ὑπάρχειν ὁμοίωμα τοῖς ἤθεσιν, οἷον ἐν τοῖς ἁπτοῖς καὶ τοῖς γευστοῖς, ἀλλ' ἐν τοῖς ὁρατοῖς ἠρέμα σχήματα γὰρ ἔστι τοιαῦτα, ἀλλ' ἐπὶ μικρόν, καὶ οὐ πάντες τῆς τοιαύτης αἰσθήσεως κοινωνοῦσιν· ἔτι δὲ οὐκ ἔστι ταῦτα ὁμοιώματα τῶν ἠθῶν, ἀλλὰ σημεῖα μᾶλλον τὰ γιγνόμενα σχήματα καὶ χρώματα τῶν ἠθῶν, καὶ ταῦτ' ἐστὶν ἐπὶ τοῦ σώματος ἐν τοῖς πάθεσιν.

Οὐ μὴν ἀλλ' ὅσον διαφέρει καὶ περὶ τὴν τούτων θεωρίαν, δεῖ μὴ τὰ Παύσωνος θεωρεῖν τοὺς νέους, ἀλλὰ τὰ Πολυγνώτου κἂν εἴ τις ἄλλος τῶν γραφέων ἢ τῶν ἀγαλματοποιῶν ἐστιν ἠθικός, ἐν δὲ τοῖς μέλεσιν αὐτοῖς ἔστι μιμήματα τῶν ἠθῶν. καὶ τοῦτ' ἐστὶ φανερόν· εὐθὺς γὰρ ἡ τῶν ἁρμονιῶν διέστηκε φύσις, ὥστε ἀκούοντας ἄλλως διατίθεσθαι καὶ μὴ τὸν αὐτὸν ἔχειν τρόπον πρὸς ἑκάστην αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς μὲν
1340 b ἐνίας ὀδυρτικωτέρως καὶ συνεστηκότως μᾶλλον, οἷον πρὸς τὴν μιξολυδιστὶ καλουμένην, πρὸς δὲ τὰς μαλακωτέρως τὴν διάνοιαν, οἷον πρὸς τὰς ἀνειμένας, μέσως δὲ καὶ καθεστηκότως μάλιστα πρὸς ἑτέραν, οἷον δοκεῖ ποιεῖν ἡ δωριστὶ μόνη τῶν ἁρμονιῶν, ἐνθουσιαστικοὺς δ' ἡ φρυγιστί. ταῦτα γὰρ καλῶς λέγουσιν οἱ περὶ τὴν παιδείαν ταύτην πεφιλοσοφηκότες· λαμβάνουσι γὰρ τὰ μαρτύρια τῶν λόγων ἐξ αὐτῶν τῶν ἔργων. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἔχει καὶ τὰ περὶ τοὺς ῥυθμούς. οἱ μὲν γὰρ ἦθος ἔχουσι στασιμώτερον οἱ δὲ κινητικόν, καὶ τούτων οἱ μὲν φορτικωτέρας ἔχουσι τὰς κινήσεις οἱ δὲ ἐλευθεριωτέρας.

Ἐκ μὲν οὖν τούτων φανερὸν ὅτι δύναται ποιόν τι τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος ἡ μουσικὴ παρασκευάζειν, εἰ δὲ τοῦτο δύναται ποιεῖν, δῆλον ὅτι προσακτέον καὶ παιδευτέον ἐν αὐτῇ τοὺς νέους. ἔστι δὲ ἁρμόττουσα πρὸς τὴν φύσιν τὴν τηλικαύτην ἡ διδασκαλία τῆς μουσικῆς· οἱ μὲν γὰρ νέοι διὰ τὴν ἡλικίαν ἀνήδυντον οὐθὲν ὑπομένουσιν ἑκόντες, ἡ δὲ μουσικὴ φύσει τῶν ἡδυσμάτων ἐστίν. καί τις ἔοικε συγγένεια ταῖς ἁρμονίαις καὶ τοῖς ῥυθμοῖς εἶναι· διὸ πολλοί φασι τῶν σοφῶν οἱ μὲν ἁρμονίαν εἶναι τὴν ψυχήν, οἱ δ' ἔχειν ἁρμονίαν.

atunci ca şi contemplarea însăşi a celui căruia îi admiră chipul să îi devină dragă. Se întâmplă însă ca, dintre lucrurile sensibile, cele care pot fi atinse sau pot fi gustate să nu aibă nici o asemănare cu stările morale pe când în cele vizibile acest lucru se regăseşte într-o manieră precară. Există, într-adevăr, asemenea figuri, dar în mică măsură şi nu toţi participă la asemenea senzaţie. Pe urmă, ele nu sunt nişte similarităţi ale stărilor morale, ci mai degrabă figurile şi culorile ivite sunt nişte semne ale acestor stări, care există pe corpul care trezeşte afectările[361].

În măsura în care contemplarea acestora are o atât de mare importanţă, tinerii nu trebuie să contemple lucrările lui Pauson, ci pe cele ale lui Polignot sau pe ale altor pictori sau sculptori care exprimă caractere. Dar în melodii există similarităţi ale stărilor morale, iar acest lucru este evident. Natura armoniilor este întru totul astfel distribuită încât cei care le ascultă sunt afectaţi diferit şi nu în acelaşi fel faţă de fiecare dintre ele, ci unele duc mai degrabă la tristeţe şi tărie, aşa cum este modul 1340 b
numit mixolydian, altele ne înmoaie gândul, aşa cum sunt modurile mai lente. Un alt mod conferă mai cu seamă măsură şi tărie, aşa cum pare să facă, dintre armonii, numai cel dorian, pe când cel frigian provoacă entuziasmul. Acestea au fost bine descrise de cei care au elaborat o cercetare filosofică a acestei educaţii, pentru că ei au extras dovezile argumentelor din fapte. În acelaşi fel stau lucrurile şi în privinţa ritmurilor. Unele au un caracter mai degrabă reţinut, altele sunt mai mişcătoare, iar dintre acestea, unele provoacă emoţii mai de rând, altele emoţii mai demne de un om liber.

Din acestea rezultă cu evidenţă faptul că muzica este capabilă să înzestreze sufletul cu o anumită stare morală. Dacă ea are această putere, este evident că tinerii trebuie educaţi şi îndreptaţi spre muzică. Învăţarea muzicii este potrivită pentru natura unei asemenea vârste, deoarece tinerii, datorită vârstei lor, nu suportă ceea ce este neplăcut, iar muzica face parte în mod natural dintre lucrurile plăcute. S-ar părea chiar că am fi oarecum înrudiţi cu armoniile şi ritmurile, pentru că mulţi dintre înţelepţi pretind că sufletul este o armonie[362], iar alţii că el posedă o armonie.

ζ.

Πότερον δὲ δεῖ μανθάνειν αὐτοὺς ᾄδοντάς τε καὶ χειρουργοῦντας ἢ μή, καθάπερ ἠπορήθη πρότερον, νῦν λεκτέον οὐκ ἄδηλον δὴ ὅτι πολλὴν ἔχει διαφορὰν πρὸς τὸ γίγνεσθαι ποιούς τινας, ἐάν τις αὐτὸς κοινωνῇ τῶν ἔργων· ἓν γάρ τι τῶν ἀδυνάτων ἢ χαλεπῶν ἐστι μὴ κοινωνήσαντας τῶν ἔργων κριτὰς γενέσθαι σπουδαίους. ἅμα δὲ καὶ δεῖ τοὺς παῖδας ἔχειν τινὰ διατριβήν, καὶ τὴν Ἀρχύτου πλαταγὴν οἴεσθαι γενέσθαι καλῶς, ἣν διδόασι τοῖς παιδίοις, ὅπως χρώμενοι ταύτῃ μηδὲν καταγνύωσι τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν· οὐ γὰρ δύναται τὸ νέον ἡσυχάζειν. αὕτη μὲν οὖν ἐστι τοῖς νηπίοις ἁρμόττουσα τῶν παιδίων, ἡ δὲ παιδεία πλαταγὴ τοῖς μείζοσι τῶν νέων. ὅτι μὲν οὖν παιδευτέον τὴν μουσικὴν οὕτως ὥστε καὶ κοινωνεῖν τῶν ἔργων, φανερὸν ἐκ τῶν τοιούτων.

Τὸ δὲ πρέπον καὶ τὸ μὴ πρέπον ταῖς ἡλικίαις οὐ χαλεπὸν διορίσαι, καὶ λῦσαι πρὸς τοὺς φάσκοντας βάναυσον εἶναι τὴν ἐπιμέλειαν. πρῶτον μὲν γάρ, ἐπεὶ τοῦ κρίνειν χάριν μετέχειν δεῖ τῶν ἔργων, διὰ τοῦτο χρὴ νέους μὲν ὄντας χρῆσθαι τοῖς ἔργοις, πρεσβυτέρους δὲ γενομένους τῶν μὲν ἔργων ἀφεῖσθαι, δύνασθαι δὲ τὰ καλὰ κρίνειν καὶ χαίρειν ὀρθῶς διὰ τὴν μάθησιν τὴν γενομένην ἐν τῇ νεότητι· περὶ δὲ τῆς ἐπιτιμήσεως ἥν τινες ἐπιτιμῶσιν ὡς ποιούσης τῆς μουσικῆς βαναύσους, οὐ χαλεπὸν λῦσαι σκεψαμένους μέχρι τε πόσου τῶν ἔργων κοινωνητέον τοῖς
1341 a πρὸς ἀρετὴν παιδευομένοις πολιτικήν, καὶ ποίων μελῶν καὶ ποίων ῥυθμῶν κοινωνητέον, ἔτι δὲ ἐν ποίοις ὀργάνοις τὴν μάθησιν ποιητέον, καὶ γὰρ τοῦτο διαφέρειν εἰκός. ἐν τούτοις γὰρ ἡ λύσις ἐστὶ τῆς ἐπιτιμήσεως· οὐδὲν γὰρ κωλύει τρόπους τινὰς τῆς μουσικῆς ἀπεργάζεσθαι τὸ λεχθέν.

Φανερὸν τοίνυν ὅτι δεῖ τὴν μάθησιν αὐτῆς μήτε ἐμποδίζειν πρὸς τὰς ὕστερον πράξεις, μήτε τὸ σῶμα ποιεῖν βάναυσον καὶ ἄχρηστον πρὸς τὰς πολεμικὰς καὶ πολιτικὰς ἀσκήσεις, πρὸς μὲν τὰς μαθήσεις ἤδη, πρὸς δὲ τὰς χρήσεις ὕστερον. συμβαίνοι δ' ἂν περὶ τὴν μάθησιν, εἰ μήτε τὰ πρὸς τοὺς ἀγῶνας τοὺς τεχνικοὺς συντείνοντα διαπονοῖεν, μήτε τὰ θαυμάσια καὶ περιττὰ τῶν ἔργων, ἃ νῦν ἐλήλυθεν εἰς τοὺς ἀγῶνας ἐκ δὲ τῶν ἀγώνων εἰς τὴν παιδείαν, ἀλλὰ τὰ

VI.

Trebuie să răspundem acum la întrebarea pusă anterior, dacă ei trebuie sau nu să înveţe să cânte şi să interpreteze <muzica>. Este evident că are o mare importanţă în dobândirea unei anumite calităţi participarea în comun la <aceste> acţiuni. Este un lucru imposibil sau dificil să devii un judecător priceput al lucrurilor la care nu ai luat parte. Totodată, copiii trebuie să aibă o anumită ocupaţie şi se consideră că este bună morişca lui Archytas[363], care se dă copiilor pentru ca, folosindu-se de ea, să nu spargă nici unul dintre obiectele din casă, pentru că un nevârstnic nu poate sta liniştit. Această morişcă este potrivită pentru copiii care încă nu vorbesc, iar educaţia are rolul unei asemenea jucării pentru tinerii mai mari. Este aşadar evident din acestea că muzica trebuie inclusă în educaţie astfel încât <cei educaţi> să o şi interpreteze.

Nu este însă dificil de definit nici ce se cuvine nici ce nu se cuvine pentru diferite vârste, şi nici să se ofere un răspuns celor care susţin că ea reprezintă o ocupaţie umilă. În primul rând, deoarece este necesar, pentru a putea judeca ceva, să practici <acea ocupaţie>, tinerii trebuie să interpreteze <muzica>, pe când cei vârstnici trebuie să se abţină de la asemenea ocupaţii, dar să fie capabili de a judeca şi de a îndrăgi corect lucrurile frumoase, datorită învăţăturii deprinse în tinereţe. Nu este dificil de răspuns la obiecţia adusă de unii pentru care muzica este o ocupaţie umilă, dacă cercetăm până la ce grad trebuie să o interpreteze cei care sunt educaţi în vederea virtuţii politice, la ce melodii şi la ce ritmuri 1341 a
trebuie să ia parte, iar pe urmă în ce instrumente trebuie ei iniţiaţi, pentru că şi acest lucru are o importanţă asemănătoare. Căci în aceste lucruri constă răspunsul la obiecţie, pentru că nimic nu opreşte anumite feluri de muzică să producă efectul pomenit.

Este însă evident că învăţarea acesteia nu trebuie să împiedice activităţile ulterioare şi nici nu trebuie să ducă la o ţinută umilă[364] şi nefolositoare exerciţiilor războinice şi politice, atât pentru o practică imediată cât şi pentru învăţarea lor ulterioară. Aşa ceva s-ar putea petrece în cazul învăţării <muzicii>, dacă <tinerii> nu s-ar strădui să tindă spre întrecerile specializate, nici spre interpretări uluitoare şi excesive care s-au dezlănţuit astăzi în cadrul întrecerilor, şi care <s-au extins> de la întreceri spre educaţie.

τοιαῦτα μέχρι περ ἂν δύνωνται χαίρειν τοῖς καλοῖς μέλεσι καὶ ῥυθμοῖς, καὶ μὴ μόνον τῷ κοινῷ τῆς μουσικῆς, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων ἔνια ζῴων, ἔτι δὲ καὶ πλῆθος ἀνδραπόδων καὶ παιδίων.

Δῆλον δὲ ἐκ τούτων καὶ ποίοις ὀργάνοις χρηστέον. οὔτε γὰρ αὐλοὺς εἰς παιδείαν ἀκτέον οὔτ' ἄλλο τι τεχνικὸν ὄργανον, οἷον κιθάραν κἂν εἴ τι τοιοῦτον ἕτερον ἔστιν, ἀλλ' ὅσα ποιήσει τούτων ἀκροατὰς ἀγαθοὺς ἢ τῆς μουσικῆς παιδείας ἢ τῆς ἄλλης· ἔτι δὲ οὐκ ἔστιν ὁ αὐλὸς ἠθικὸν ἀλλὰ μᾶλλον ὀργιαστικόν, ὥστε πρὸς τοὺς τοιούτους αὐτῷ καιροὺς χρηστέον ἐν οἷς ἡ θεωρία κάθαρσιν μᾶλλον δύναται ἢ μάθησιν. προσθῶμεν δὲ ὅτι συμβέβηκεν ἐναντίον αὐτῷ πρὸς παιδείαν καὶ τὸ κωλύειν τῷ λόγῳ χρῆσθαι τὴν αὔλησιν. διὸ καλῶς ἀπεδοκίμασαν οἱ πρότερον αὐτοῦ τὴν χρῆσιν ἐκ τῶν νέων καὶ τῶν ἐλευθέρων, καίπερ χρησάμενοι τὸ πρῶτον αὐτῷ. σχολαστικώτεροι γὰρ γιγνόμενοι διὰ τὰς εὐπορίας καὶ μεγαλοψυχότεροι πρὸς τὴν ἀρετήν, ἔτι τε πρότερον καὶ μετὰ τὰ Μηδικὰ φρονηματισθέντες ἐκ τῶν ἔργων, πάσης ἥπτοντο μαθήσεως, οὐδὲν διακρίνοντες ἀλλ' ἐπιζητοῦντες. διὸ καὶ τὴν αὐλητικὴν ἤγαγον πρὸς τὰς μαθήσεις. καὶ γὰρ ἐν Λακεδαίμονί τις χορηγὸς αὐτὸς ηὔλησε τῷ χορῷ, καὶ περὶ Ἀθήνας οὕτως ἐπεχωρίασεν ὥστε σχεδὸν οἱ πολλοὶ τῶν ἐλευθέρων μετεῖχον αὐτῆς· δῆλον δὲ ἐκ τοῦ πίνακος ὃν ἀνέθηκε Θράσιππος Ἐκφαντίδῃ χορηγήσας. ὕστερον δ' ἀπεδοκιμάσθη διὰ τῆς πείρας αὐτῆς, βέλτιον δυναμένων κρίνειν τὸ πρὸς ἀρετὴν καὶ τὸ μὴ πρὸς ἀρετὴν συντεῖνον.

Ὁμοίως δὲ καὶ πολλὰ τῶν ὀργάνων τῶν ἀρχαίων, οἷον πηκτίδες καὶ βάρβιτοι καὶ τὰ πρὸς ἡδονὴν συντείνοντα τοῖς ἀκούουσι τῶν χρωμένων, ἑπτάγωνα καὶ τρίγωνα καὶ
1341 b σαμβῦκαι, καὶ πάντα τὰ δεόμενα χειρουργικῆς ἐπιστήμης. εὐλόγως δ' ἔχει καὶ τὸ περὶ τῶν αὐλῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μεμυθολογημένον. φασὶ γὰρ δὴ τὴν Ἀθηνᾶν εὑροῦσαν ἀποβαλεῖν τοὺς αὐλούς. οὐ κακῶς μὲν οὖν ἔχει φάναι καὶ διὰ τὴν ἀσχημοσύνην τοῦ προσώπου τοῦτο ποιῆσαι δυσχεράνασαν τὴν θεόν· οὐ μὴν ἀλλὰ μᾶλλον εἰκὸς ὅτι πρὸς τὴν διάνοιαν οὐθέν ἐστιν ἡ παιδεία τῆς αὐλήσεως, τῇ δὲ Ἀθηνᾷ τὴν ἐπιστήμην περιτίθεμεν καὶ τὴν τέχνην. ἐπεὶ δὲ τῶν τε ὀργάνων καὶ τῆς ἐργασίας ἀποδοκιμάζομεν τὴν τεχνικὴν

Dimpotrivă, <ei ar trebui să se ocupe> de acestea până ce ar deveni capabili să îndrăgească melodiile şi ritmurile frumoase, iar nu numai o muzică de rând, cum se întâmplă la unele dintre celelalte vieţuitoare, precum şi la mulţimea sclavilor şi a copiilor.

Reiese din acestea şi ce fel de instrumente trebuie să fie folosite. În educaţie nu trebuie introduse flautele şi nici vreun alt instrument specializat, cum este cithera sau alta asemenea, ci acelea dintre ele care formează un bun auditoriu al educaţiei muzicale sau al altei <educaţii>. Pe urmă, flautul nu are <un efect etic>, ci unul surescitant, astfel încât el trebuie folosit în ocaziile în care spectacolul vizează mai degrabă purificarea decât instruirea. Să adăugăm faptul că interpretarea la flaut se întâmplă să fie contrară educaţiei şi pentru că împiedică folosirea cuvântului. De aceea, pe bună dreptate cei vechi i-au oprit pe tineri şi pe oamenii liberi de la folosirea acestuia, chiar dacă ei se foloseau la început de el. Ajungând să aibă parte de mai mult răgaz, datorită bogăţiei şi a magnanimităţii lor în ceea ce priveşte virtutea, devenind mândri de faptele lor atât înaintea cât şi în urma războaielor medice, ei s-au lăsat pradă tuturor învăţăturilor, fără nici un discernământ, ci <numai> din râvna cercetării. De aceea, au şi introdus între discipline arta interpretării la flaut. Iar la lacedemonieni exista un conducător al corului care îl îndruma pe acesta prin cântecul flautului, pe când la Athena <această practică> s-a răspândit aşa de mult încât aproape că cei mai mulţi dintre oamenii liberi s-au dedat la aceasta. Acest lucru reiese din tăbliţa pe care a consacrat-o Thrassippos atunci când a fost conducător al corului pentru Ecphantide[365]. Ulterior ea a fost abandonată, datorită experimentării acestui <instrument>, atunci când <oamenii> au fost mai capabili să judece ce anume tinde spre virtute şi ce nu.

În aceeaşi situaţie se găsesc şi multe dintre instrumentele străvechi, cum sunt pectisurile şi barbitonurile şi cele care erau folosite pentru a produce plăcere ascultătorilor: heptagoanele, trigoanele, sambucurile şi toate cele care cereau o pricepere a mânu- 1341 b
irii lor. Mitul despre flaute al celor din vechime este corect: el spune că Athena, după ce a inventat flautul, l-a aruncat. Nu este greşit să se spună că zeiţa l-a dispreţuit, pentru că el determină o deformare a chipului, însă este mai probabil că motivul este acela că educaţia prin interpretarea la flaut nu foloseşte deloc inteligenţei, de vreme ce noi atribuim ştiinţa şi tehnica Athenei. Noi nu recomandăm o educaţie specializată pentru instrumente şi interpretarea <la ele>,

παιδείαν τεχνικὴν δὲ τίθεμεν τὴν πρὸς τοὺς ἀγῶνας· ἐν ταύτῃ γὰρ ὁ πράττων οὐ τῆς αὑτοῦ μεταχειρίζεται χάριν ἀρετῆς, ἀλλὰ τῆς τῶν ἀκουόντων ἡδονῆς, καὶ ταύτης φορτικῆς, διόπερ οὐ τῶν ἐλευθέρων κρίνομεν εἶναι τὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ θητικωτέραν· καὶ βαναύσους δὴ συμβαίνει γίγνεσθαι· πονηρὸς γὰρ ὁ σκοπὸς πρὸς ὃν ποιοῦνται τὸ τέλος· ὁ γὰρ θεατὴς φορτικὸς ὢν μεταβάλλειν εἴωθε τὴν μουσικήν, ὥστε καὶ τοὺς τεχνίτας τοὺς πρὸς αὐτὸν μελετῶντας αὐτούς τε ποιούς τινας ποιεῖ καὶ τὰ σώματα διὰ τὰς κινήσεις.

η.

Σκεπτέον ἔτι περί τε τὰς ἁρμονίας καὶ τοὺς ῥυθμούς, καὶ πρὸς παιδείαν πότερον πάσαις χρηστέον ταῖς ἁρμονίαις καὶ πᾶσι τοῖς ῥυθμοῖς ἢ διαιρετέον, ἔπειτα τοῖς πρὸς παιδείαν διαπονοῦσι πότερον τὸν αὐτὸν διορισμὸν θήσομεν ἢ τρίτον δεῖ τινα ἕτερον. ἐπεὶ δὴ τὴν μὲν μουσικὴν ὁρῶμεν διὰ μελοποιίας καὶ ῥυθμῶν οὖσαν, τούτων δ' ἑκάτερον οὐ δεῖ λεληθέναι τίνα δύναμιν ἔχει πρὸς παιδείαν, καὶ πότερον προαιρετέον μᾶλλον τὴν εὐμελῆ μουσικὴν ἢ τὴν εὔρυθμον, νομίσαντες οὖν πολλὰ καλῶς λέγειν περὶ τούτων τῶν τε νῦν μουσικῶν ἐνίους καὶ τῶν ἐκ φιλοσοφίας ὅσοι τυγχάνουσιν ἐμπείρως ἔχοντες τῆς περὶ τὴν μουσικὴν παιδείας, τὴν μὲν καθ' ἕκαστον ἀκριβολογίαν ἀποδώσομεν ζητεῖν τοῖς βουλομένοις παρ' ἐκείνων.

Νῦν δὲ νομικῶς διέλωμεν, τοὺς τύπους μόνον εἰπόντες περὶ αὐτῶν. ἐπεὶ δὲ τὴν διαίρεσιν ἀποδεχόμεθα τῶν μελῶν ὡς διαιροῦσί τινες τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ, τὰ μὲν ἠθικὰ τὰ δὲ πρακτικὰ τὰ δ' ἐνθουσιαστικὰ τιθέντες, καὶ τῶν ἁρμονιῶν τὴν φύσιν τὴν πρὸς ἕκαστα τούτων οἰκείαν, ἄλλην πρὸς ἄλλο μέλος, τιθέασι, φαμὲν δ' οὐ μιᾶς ἕνεκεν ὠφελείας τῇ μουσικῇ χρῆσθαι δεῖν ἀλλὰ καὶ πλειόνων χάριν. καὶ γὰρ παιδείας ἕνεκεν καὶ καθάρσεως - τί δὲ λέγομεν τὴν κάθαρσιν, νῦν μὲν ἁπλῶς, πάλιν δ' ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς ἐροῦμεν σαφέστερον - τρίτον δὲ πρὸς διαγωγὴν πρὸς ἄνεσίν τε καὶ πρὸς τὴν τῆς συντονίας ἀνάπαυσιν,

înțelegând prin „specializată“ una care are în vedere întrecerile, deoarece în acest caz interpretul nu cântă în vederea virtuții, ci pentru plăcerea ascultătorilor, iar acest lucru este unul de rând. De aceea, noi nu suntem de părere că o asemenea muncă revine oamenilor liberi, ci ea are un caracter mai degrabă plebeu și se întâmplă să revină unui lucrător umil, deoarece scopul în vederea căruia se interpretează este unul de rând. Auditoriul, dacă este de condiție umilă, are obiceiul să influențeze <calitatea> muzicii, în sensul că interpreții care se străduiesc pentru el conferă <muzicii> aceleași calități, <denaturându-și> corpul din cauza mișcărilor.

VII.

Trebuie să cercetăm apoi armoniile, ritmurile și rolul lor educativ, anume dacă trebuie folosite toate armoniile și toate ritmurile, sau trebuie făcută o selecție. Pe urmă, în privința celor care au depus un efort în vederea educației, oare trebuie să facem aceeași distincție sau este nevoie de una diferită, a treia la număr? Deoarece noi vedem că muzica ia ființă prin intermediul compozițiilor melodiilor și a ritmurilor, nu trebuie omisă puterea pe care o are fiecare dintre acestea asupra educației și nici <întrebarea> dacă trebuie preferată muzica cu o melodie mai bună sau aceea cu un ritm mai bun. Fiind de părere că unii dintre muzicienii de azi, precum și dintre cei care vin din partea filosofiei și dețin o eventuală experiență în domeniul educației muzicale au spus multe lucruri bune despre acestea, noi îi îndreptăm spre aceștia pe cei care caută o tratare amănunțită a fiecărui aspect în parte.

De fapt, noi facem o analiză a cadrului legal, referindu-ne numai la modelele generale ale acestora. Noi suntem de acord cu diviziunea melodiilor, așa cum o practică cei pricepuți în filosofie, care presupun unele etice, altele practice și altele entuziasmante[366], și care presupun că armoniile au o natură adecvată pentru fiecare, fiece <armonie> pentru fiecare parte <melodică>. De aceea, noi spunem că necesitatea folosirii muzicii nu are în vedere o singură utilitate, ci mai multe, pentru că ea există atât în vederea educației cât și a purificării. (Ne referim acum la purificare în general, dar noi am tratat mai clar acest lucru în *Poetica*.)[367] În al treilea rând, muzica are în vedere petrecerea timpului și tihna și relaxarea în urma efortului.

1342 a φανερὸν ὅτι χρηστέον μὲν πάσαις ταῖς ἁρμονίαις, οὐ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον πάσαις χρηστέον, ἀλλὰ πρὸς μὲν τὴν παιδείαν ταῖς ἠθικωτάταις, πρὸς δὲ ἀκρόασιν ἑτέρων χειρουργούντων καὶ ταῖς πρακτικαῖς καὶ ταῖς ἐνθουσιαστικαῖς. ὃ γὰρ περὶ ἐνίας συμβαίνει πάθος ψυχὰς ἰσχυρῶς, τοῦτο ἐν πάσαις ὑπάρχει, τῷ δὲ ἧττον διαφέρει καὶ τῷ μᾶλλον, οἷον ἔλεος καὶ φόβος, ἔτι δ' ἐνθουσιασμός· καὶ γὰρ ὑπὸ ταύτης τῆς κινήσεως κατοκώχιμοί τινές εἰσιν, ἐκ τῶν δ' ἱερῶν μελῶν ὁρῶμεν τούτους, ὅταν χρήσωνται τοῖς ἐξοργιάζουσι τὴν ψυχὴν μέλεσι, καθισταμένους ὥσπερ ἰατρείας τυχόντας καὶ καθάρσεως· ταὐτὸ δὴ τοῦτο ἀναγκαῖον πάσχειν καὶ τοὺς ἐλεήμονας καὶ τοὺς φοβητικοὺς καὶ τοὺς ὅλως παθητικούς, τοὺς δ' ἄλλους καθ' ὅσον ἐπιβάλλει τῶν τοιούτων ἑκάστῳ, καὶ πᾶσι γίγνεσθαί τινα κάθαρσιν καὶ κουφίζεσθαι μεθ' ἡδονῆς. ὁμοίως δὲ καὶ τὰ μέλη τὰ πρακτικὰ παρέχει χαρὰν ἀβλαβῆ τοῖς ἀνθρώποις.

Διὸ ταῖς μὲν τοιαύταις ἁρμονίαις καὶ τοῖς τοιούτοις μέλεσιν θετέον τοὺς τὴν θεατρικὴν μουσικὴν μεταχειριζομένους ἀγωνιστάς· ἐπεὶ δ' ὁ θεατὴς διττός, ὁ μὲν ἐλεύθερος καὶ πεπαιδευμένος, ὁ δὲ φορτικὸς ἐκ βαναύσων καὶ θητῶν καὶ ἄλλων τοιούτων συγκείμενος, ἀποδοτέον ἀγῶνας καὶ θεωρίας καὶ τοῖς τοιούτοις πρὸς ἀνάπαυσιν· εἰσὶ δὲ ὥσπερ αὐτῶν αἱ ψυχαὶ παρεστραμμέναι τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως. οὕτω καὶ τῶν ἁρμονιῶν παρεκβάσεις εἰσὶ καὶ τῶν μελῶν τὰ σύντονα καὶ παρακεχρωσμένα, ποιεῖ δὲ τὴν ἡδονὴν ἑκάστοις τὸ κατὰ φύσιν οἰκεῖον, διόπερ ἀποδοτέον ἐξουσίαν τοῖς ἀγωνιζομένοις πρὸς τὸν θεατὴν τὸν τοιοῦτον τοιούτῳ τινὶ χρῆσθαι τῷ γένει τῆς μουσικῆς. πρὸς δὲ παιδείαν, ὥσπερ εἴρηται, τοῖς ἠθικοῖς τῶν μελῶν χρηστέον καὶ ταῖς ἁρμονίαις ταῖς τοιαύταις. τοιαύτη δ' ἡ δωριστί, καθάπερ εἴπομεν πρότερον· δέχεσθαι δὲ δεῖ κἄν τινα ἄλλην ἡμῖν δοκιμάζωσιν οἱ κοινωνοὶ τῆς ἐν φιλοσοφίᾳ διατριβῆς καὶ τῆς περὶ τὴν μουσικὴν παιδείας. ὁ δ' ἐν τῇ Πολιτείᾳ Σωκράτης οὐ καλῶς τὴν φρυγιστὶ μόνην καταλείπει μετὰ τῆς
1342 b δωριστί, καὶ ταῦτα ἀποδοκιμάσας τῶν ὀργάνων τὸν αὐλόν. ἔχει γὰρ τὴν αὐτὴν δύναμιν ἡ φρυγιστὶ τῶν ἁρμονιῶν ἥνπερ αὐλὸς ἐν τοῖς ὀργάνοις· ἄμφω γὰρ ὀργιαστικὰ καὶ παθητικά.

Δηλοῖ δ' ἡ ποίησις, πᾶσα γὰρ βακχεία καὶ πᾶσα ἡ τοιαύτη κίνησις μάλιστα τῶν ὀργάνων ἐστὶν ἐν τοῖς αὐλοῖς,

Este evident atunci că trebuie folosite toate armoniile, dar 1342 a nu toate în acelaşi fel: pentru educaţie <sunt recomandabile> cele care sunt cele mai etice, iar pentru ascultarea celor care interpretează – cele practice şi cele entuziasmante. De pildă mila, teama şi pe urmă entuziasmul se regăsesc în toate <genurile muzicale> şi afectează puternic unele suflete, pe unele mai mult şi pe altele mai puţin. Iar unii sunt stăpâniţi de această emoţie, iar noi vedem că aceştia, după ce ascultă melodii care le aduc sufletul la extaz, se liniştesc ca şi cum ar fi avut parte de o vindecare sau de o purificare. Acelaşi lucru trebuie să îl resimtă şi cei care sunt plini de milă şi sunt aţâţaţi de ură, cei care sunt în general stăpâniţi de afecte, precum şi ceilalţi în măsura în care sunt cuprinşi de fiecare dintre aceste afecte: pentru toţi se realizează o anumită purificare şi resimt o uşurare alăturată plăcerii. În acelaşi fel şi melodiile purificatoare oferă oamenilor o bucurie care nu este dăunătoare.

De aceea, asemenea armonii şi asemenea melodii trebuie încredinţate celor care interpretează muzica în întreceri. Iar pentru că există două feluri de spectatori, anume omul liber şi educat, pe de o parte, pe de altă parte omul de rând, care provine dintre muncitorii umili şi din plebe şi din alţii de felul acesta, ar trebui ca şi acestora să li se ofere spectacole în vederea relaxării. Tot aşa cum sufletele acestora s-au îndepărtat de dispoziţia lor naturală, tot aşa există şi devieri ale armoniilor, precum şi ale melodiilor, în cazul celor stridente şi disonante. Însă plăcerea este produsă pentru fiecare de ceea ce este propriu naturii sale. De aceea trebuie să se permită celor care participă la întreceri în faţa unor asemenea spectatori să interpreteze un asemenea gen de muzică. Dar pentru educaţie, precum am spus, trebuie folosite melodiile etice şi armoniile de acelaşi fel. Aşa este <armonia> doriană, aşa cum am spus mai înainte, însă trebuie să admitem orice altă <armonie> pe care ne-o recomandă cei care studiază filosofia şi educaţia muzicală. În *Republica*, Socrate nu are dreptate când păstrează doar armonia frygiană alături de cea doriană şi respinge flautul dintre instrumente[368], căci <armonia> frygiană are aceeaşi putere între armonii 1342 b ca şi flautul între instrumente, amândouă având un caracter orgiastic şi pasional.

Şi poezia arată acest fapt, fiindcă orice <exaltare> bacchică sau vreo altă emoţie asemănătoare, între instrumente, corespunde

τῶν δ' ἁρμονιῶν ἐν τοῖς φρυγιστὶ μέλεσι λαμβάνει ταῦτα τὸ πρέπον, οἷον ὁ διθύραμβος ὁμολογουμένως εἶναι δοκεῖ Φρύγιον. καὶ τούτου πολλὰ παραδείγματα λέγουσιν οἱ περὶ τὴν σύνεσιν ταύτην, ἄλλα τε καὶ ὅτι Φιλόξενος ἐγχειρήσας ἐν τῇ δωριστὶ ποιῆσαι διθύραμβον τοὺς Μυσοὺς οὐχ οἷός τ' ἦν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς ἐξέπεσεν εἰς τὴν φρυγιστὶ τὴν προσήκουσαν ἁρμονίαν πάλιν. περὶ δὲ τῆς δωριστὶ πάντες ὁμολογοῦσιν ὡς στασιμωτάτης οὔσης καὶ μάλιστα ἦθος ἐχούσης ἀνδρεῖον.

Ἔτι δὲ ἐπεὶ τὸ μέσον μὲν τῶν ὑπερβολῶν ἐπαινοῦμεν καὶ χρῆναι διώκειν φαμέν, ἡ δὲ δωριστὶ ταύτην ἔχει τὴν φύσιν πρὸς τὰς ἄλλας ἁρμονίας, φανερὸν ὅτι τὰ Δώρια μέλη πρέπει παιδεύεσθαι μᾶλλον τοῖς νεωτέροις. εἰσὶ δὲ δύο σκοποί, τό τε δυνατὸν καὶ τὸ πρέπον· καὶ γὰρ τὰ δυνατὰ δεῖ μεταχειρίζεσθαι μᾶλλον καὶ τὰ πρέποντα ἑκάστους. ἔστι δὲ καὶ ταῦτα ὡρισμένα ταῖς ἡλικίαις, οἷον τοῖς ἀπειρηκόσι διὰ χρόνον οὐ ῥᾴδιον ᾄδειν τὰς συντόνους ἁρμονίας, ἀλλὰ τὰς ἀνειμένας ἡ φύσις ὑποβάλλει τοῖς τηλικούτοις. διὸ καλῶς ἐπιτιμῶσι καὶ τοῦτο Σωκράτει τῶν περὶ τὴν μουσικήν τινες, ὅτι τὰς ἀνειμένας ἁρμονίας ἀποδοκιμάσειεν εἰς τὴν παιδείαν, οὐ κατὰ τὴν τῆς μέθης δύναμιν, ὡς μεθυστικὰς λαμβάνων αὐτάς, βακχευτικὸν γὰρ ἥ γε μέθη ποιεῖ μᾶλλον, ἀλλ' ἀπειρηκυίας.

Ὥστε καὶ πρὸς τὴν ἐσομένην ἡλικίαν, τὴν τῶν πρεσβυτέρων, δεῖ καὶ τῶν τοιούτων ἁρμονιῶν ἅπτεσθαι καὶ τῶν μελῶν τῶν τοιούτων, ἔτι δ' εἴ τίς ἐστι τοιαύτη τῶν ἁρμονιῶν ἣ πρέπει τῇ τῶν παίδων ἡλικίᾳ διὰ τὸ δύνασθαι κόσμον τ' ἔχειν ἅμα καὶ παιδείαν, οἷον ἡ λυδιστὶ φαίνεται πεπονθέναι μάλιστα τῶν ἁρμονιῶν. δῆλον ὅτι τούτους ὅρους τρεῖς ποιητέον εἰς τὴν παιδείαν, τό τε μέσον καὶ τὸ δυνατὸν καὶ τὸ πρέπον.

flautelor, iar dintre armonii, li se cuvin cele compuse în melodii frygiene. De exemplu, dithyrambul pare să aibă, în opinia tuturor, un caracter frygian. Iar cei competenţi în acest domeniu oferă multe exemple ale acestui fapt, anume că Philoxenos a încercat să compună în dithyrambi lucrarea *Mysienii*[369] cu o armonie doriană, dar nu a reuşit, ci a revenit la armonia frygiană, care era potrivită prin natura sa. Toţi sunt de acord asupra faptului că armonia doriană este mai liniştită şi are totodată un caracter mai bărbătesc.

Pe urmă, noi lăudăm calea de mijloc faţă de excese şi spunem că ea trebuie cultivată. Dar armonia doriană are această natură în raport cu celelalte armonii. Din aceste motive, este evident că melodiilor doriene li se cuvine mai degrabă să facă parte din educaţia tinerilor. Căci există două lucruri care trebuie avute în vedere: posibilul şi cuviinciosul, iar fiecare trebuie să se dedice lucrurilor de care este capabil. Dar toate acestea depind de vârste: de exemplu, celor care s-au istovit din pricina timpului nu le este uşor să cânte armonii frenetice, ci natura le impune acestora unele mai liniştite. De aceea, unii care erau pricepuţi în muzică i-au reproşat pe bună dreptate lui Socrate că ar fi interzis în cadrul educaţiei armoniile mai liniştite, pe motiv că ele ar îndemna la beţie, dar nu în sensul că ar avea în ele darul beţiei, deoarece beţia este provocată mai degrabă de <ritmul> bacchic, ci în sensul că ele ar fi prea molatice.

Astfel, chiar şi în vederea vârstei următoare, anume aceea a bătrâneţilor, trebuie adoptate asemenea ritmuri şi melodii. Apoi, dacă există vreo armonie de acest fel care să fie potrivită vârstei copiilor, deoarece ea poate produce rânduială şi totodată educaţie, aceasta pare să fie cea lydiană în cea mai mare măsură măsură dintre toate armoniile. De aceea este evident că educaţia trebuie să realizeze trei finalităţi: calea de mijloc, posibilul şi cuviinciosul[370].

Note

[1] Cele două „determinări" exprimate de pronumele indefinit se referă fie la faptul că între comunităţi cea politică are un anume caracter definit (cf. *Etica Nicomahică*, VIII, 9, 1160a 1 sqq; de altfel, din numeroasele referinţe la *Etica Nicomahică* din *Politica* se subînţelege că ea sau o parte a ei a fost redactată anterior) fie la faptul că, între comunităţile politice diferite, fiecare cetate are una determinată care îi conferă identitate proprie, aşa cum spune Aristotel în *Politica*, III, 3, 1276b 10–11, apoi III, 1, 1275b 4–5, şi III, 5, 1278a 15–16.

[2] Pentru o definiţie a comunităţii politice, a tipurilor de comunitate pe care ea le include şi pentru diferenţa ei specifică (şi anume caracterul ei peren), cf. *Etica Nicomahică*, VIII, 9, 1160a 10 sqq.

[3] Deşi cuvântul „viaţă" este absent din text, neutrul adjectivelor îl impune, Aristotel denumind diferite genuri de viaţă, aşa cum făcuse, de exemplu, în *Politica*, I, 5, 1256b 5–6.

[4] Aşa cum o prezintă capitolele următoare, viaţa despotică se referă la posesia sclavilor şi la relaţia instaurată între sclavul şi stăpânul care sunt reuniţi de un interes comun (1255b 6 sqq.). Vom traduce acest termen cu „stăpân", atunci când se referă la stăpânul sclavului.

[5] Pentru traducerea în limba română a familiei lexicale „οἶκος, οἰκία, οἰκονόμος" sunt disponibile în limba română familia de cuvinte „gospodărie, gospodărire sau gospodar" (grupa A) care desemnează mai degrabă bunurile materiale şi administrarea lor pentru o familie decât pe membrii ei, precum şi familia de cuvinte „familie, cap de familie, administrarea familiei" (grupa B). Preferinţa noastră pentru ultima variantă, cu câteva excepţii semnalate în note, se motivează prin originea latină a familiei lexicale, dar trebuie avut în vedere că prin „familie" Aristotel are în vedere existenţa celor trei tipuri de relaţie,

între stăpân şi sclavi, între părinte şi copii şi soţ şi soţie (cf. *Politica*, I, 1253b 7–8). Sclavul face parte din familie asemeni tuturor bunurilor însufleţite şi neînsufleţite. Am tradus după criteriul: când termenii fac referire la instituţia familiei, la relaţiile dintre persoane şi la raportul cu cetatea, am folosit „grupa B", iar când termenii fac referire exclusiv la bunurile materiale ale familiei-gospodărie, am folosit „grupa A".

[6] Atât regele cât şi supuşii duc o viaţă regală într-o regalitate, de vreme ce identitatea cetăţeanului este dată de constituţia în care el trăieşte (cf. *Politica*, III, 1, 1275a 4–5).

[7] Aristotel nu neagă în aceste propoziţii taxonomia tipurilor de viaţă comunitară, ci neagă distingerea lor după criterii cantitative şi nespecifice.

[8] Termenul τεχνικὸν (tradus de B. Jowett cu *scientific*, de Aubonnet cu *scientifique*, de Pellegrin cu *au sens technique*) mai are în finalul *Politicii* (VIII, 6, 1341a 10, 1341a 18, 1341b 9 şi 1341b 10) patru ocurenţe, în care este vorba de o educaţie a diferite facultăţi realizată în mod specializat şi nu univoc. Credem că problema specificităţii discursului politic este şi tema ocurenţei prezente.

[9] Este posibil să fie vorba de cuţite foarte ieftine, simple, fabricate la Delphi. Ediţia lui Jean Aubonnet (cf. *Bibliografie*, vol. I, p. 108) trimite la Athenaios, *Banchetul sofiştilor*, 173c sqq., care menţionează faima şi răspândirea acestor cuţite fără a preciza preţul sau simplitatea lor.

[10] Cf. Euripide, *Iphigenia în Aulida*, v. 1400.

[11] Anterioritatea evocată de Aristotel nu are un caracter temporal, ci unul logic, deoarece familia este anterioară relaţiilor din cadrul ei, tot aşa cum (cf. *infra*) cetatea este anterioară familiilor.

[12] Cf. Hesiod, *Munci şi zile*, 405.

[13] Am tradus κοινωνία πρώτη cu „comunitate primă", în loc de „cea dintâi comunitate", deoarece am avut în vedere o posibilă sugestie de interpretare a anteriorităţii logice a comunităţii faţă de individ, expusă de rândurile următoare ale tratatului. Astfel, comunitatea este actul natural al omului, iar potrivit teoriei celebre a anteriorităţii actului faţă de potenţă din *Metafizica*, IX, 8, actul este anterior posibilităţii din punctul de vedere al definiţiei, al substanţei şi al timpului. Raportul dintre comunitate şi individ se referă, în acest caz, la primul tip de anterioritate, cel după definiţie, deoarece individul se defineşte prin comunitate. Or, în tratatul *Despre suflet*, II, 1, 415b 3–5, „sufletul este *actul prim* al corpului natural dotat cu organe". Posibila paralelă dintre cele două expresii ne este sugerată de faptul că tot aşa cum sufletul este actul prim al corpului natural dotat cu organe, fiind actul definitoriu al individului, cetăţeanul are drept act prim al său comunitatea care îl defineşte în măsura în care ocupă o funcţie în cadrul ei. (Aristotel spune la începutul cărţii a III-a, cap. 1, 1275a 22–23, că cetăţeanul în sens restrâns este cel care ocupă o funcţie politică.)

[14] Cf. Homer, *Odiseea*, IX, 114.

[15] Concept fundamental al *Politicii* lui Aristotel, el revine frecvent de-a lungul întregului tratat, sub forma distincţiei dintre viaţa de om liber şi cea de

simplu lucrător, sub forma distincției dintre omul care muncește pentru a-și asigura cele necesare și omul liber care are parte de răgaz (σχολή), dintre actul de producție și viața văzută ca practică.

[16] Pentru Aristotel, faptul că natura înseamnă scop revine la tezele finaliste ale *Fizicii*, II, 1, 92b. Totuși, termenul de *„natură"* are mai multe accepții în *Politica*, de la natura înțeleasă ca finalitate la natura în sens de caracter uman (cf. G. Lloyd, *L'idée de nature dans la Politique d'Aristote*, în *Aristote Politique*, sous la coord. de P. Aubenque, Presses Universitaires de France, Paris, 1963, pp. 135–160).

[17] Cf. *Iliada*, IX, 63.

[18] Pasajul nu trebuie înțeles ca și cum ar fi vorba de noțiunea de drept și cea de nedrept concepute ca senzații, ci el ar trebui înțeles în sensul în care senzația corespunde glasului, iar intelectul limbajului, în sensul în care primul poate comunica stări, pe când celălalt judecăți. Comunitatea celor capabili de judecăți constituie cetatea. Pentru rândul 1253a13, ediția lui I. Bekker oferă lecțiunea ὥστε αἰσθάνεσθαι, pe când ediția lui J. Aubonnet preferă formula τοῦ ἔχειν αἴσθησιν, care ni se pare mai coerentă.

[19] Tema anteriorității „naturale" trimite la teoria aristotelică a anteriorității actului față de potență după timp, după substanță și în sens logic (cf. *Metafizica*, IX, 8, 1049b–1050b). Dintre cele trei, „naturalitatea" anteriorității individului față de stat se referă la sensul logic și la cel substanțial.

[20] Comparația cu cele două limite ale viețuirii – fiara și zeul – a fost reluată de Aristotel în *Politica*, III, 16, 1287a 28–30, unde ele sunt analogice accesului exclusiv la universal al legii (zeul) și cu accesul exclusiv la particular al fiarei. Pentru că acțiunea dreaptă înseamnă aplicarea legii la un caz particular prin înțelepciune practică (cf. nota următoare), omul se păstrează la nivelul termenului mediu între fiară și zeu. Dar, pentru că deliberarea în privința înțelepciunii practice pare a fi bine realizată numai în comunitatea prieteniei (cf. 1280b 38–39, sau 1287b 22–23), înseamnă că omul este o viețuitoare politică.

[21] Pe tot parcursul *Politicii* folosim expresia „înțelepciune practică" pentru termenul φρόνησις, care desemnează pentru Aristotel facultatea de cunoaștere a evenimentului particular, diferită de cunoașterea universalului. În pasajul prin excelență definitoriu pentru această problemă, *Etica Nicomahică*, VI, 5, traducerea Stellei Petecel, a instituit în terminologia românească echivalentul „înțelepciune practică" pe care îl folosim și noi. Pentru sensul înțelepciunii practice, cf. P. Aubenque, *La prudence chez Aristote*, PUF, Paris, 1963, dar și Enrico Berti, *Phronesis et science politique*, în vol. *Aristote politique*, ed. P. Aubenque, PUF, Paris, 1993, pp. 435–460.

[22] Pentru sensul acestei distincții, cf. *supra*, nota 9 și *infra*, nota următoare.

[23] Cf. Homer, *Iliada*, XVIII, 376.

[24] Dacă traducem această formulă în termenii speciilor gramaticale, rezultă că expresia *„stăpânul sclavului"* conține un genitiv al apartenenței sclavului la stăpân, pe când expresia *„sclavul stăpânului"* desemnează un genitiv posesiv.

[25] Cele două atribute se referă la faptul că sclavul este un instrument distinct în sens fizic de cel care îl folosește și el are valoare în viața cotidiană

pentru realizarea continuă a celor necesare, iar nu pentru a realiza un scop diferit de viața propriu-zisă.

[26] Aristotel raționează aici conform practicii sale curente de gândire, în care devenirea realului presupune întotdeauna un intermediar între două specii date. Așa cum aici există sclavul care percepe dar nu are rațiune și este intermediar între omul rațional și viețuitorul înzestrat cu sensibilitate, tot așa, de exemplu, între minerale și animale există plantele, care împrumută caracteristicile ambelor (cf., de exemplu, principiul continuității naturii din *Istoria animalelor*, 558b: „*Natura trece atât de treptat de la neanimate la animate, încât continuitatea lor face ca granița dintre ele să fie imperceptibilă; și există o specie de mijloc care aparține ambelor ordini. Căci plantele urmează imediat după lucrurile neanimate; și plantele diferă una de alta în gradul în care par că participă la viață. Căci această specie luată în ansamblu pare, în comparație cu alte corpuri, în mod clar animată; dar față de animale pare inanimată. Iar tranziția de la plante la animale este continuă; pentru că cineva se poate întreba dacă unele forme de viață marine sunt animale sau plante, de vreme ce multe din ele stau lipite de roci și pier dacă sunt separate de ele*").

[27] G. Glotz, în *Cetatea greacă*, Editura Meridiane, București, 1992, p. 153, explică sensul expresiei γράφονται παρανόμων astfel: „*Acțiunea criminală în ilegalitate, acea* graphé paranómon, *a ridicat legea deasupra capriciilor populare și a luptelor civile, autorizând pe orice cetățean să vină în ajutorul ei ca acuzator și dând sancțiuni capitale drept garanție a suveranității sale*", pe când E. Lévi, *Grecia în secolul V*, Editura Teora, București, 1998, p. 209, o înțelege altfel: „*Bineînțeles, acea* graphe paranómon, *atestată cel puțin din 415, care se poate intenta împotriva oricui a propus vreun decret contrar legilor existente, este menită să apere legile*".

[28] Poetul Theodectis din Phaselis a compus o tragedie, *Elena*, astăzi pierdută, căreia îi aparține probabil acest pasaj.

[29] Conotația verbului folosit de Aristotel este mult mai bogată decât simpla lene. Folosirea frecventă a verbului de față în *Politica*, cu sens de „a avea răgaz" desemnează în general omul nobil și cetățeanul virtuos, cel pentru care viața nu este un scop, ci o practică, deci o activitate, deosebită totuși de activitatea celui nevoit să trudească. Conceptul se referă la o opoziție cu amuzamentul (*Politica*, VIII, 5, 1339a 15 sqq.) și cu truda (*Politica*, VII, 15, 1334 a 14–15). Pentru o tratare mai largă a termenului, cf. Paul Demont, *Le loisir* (σχολή) *dans la Politique d'Aristote*, în *Aristote Politique*, ed. Pierre Aubenque, PUF, Paris, 1993, pp. 209–230.

[30] Cf. *Poetae Lyrici Graeci*, ed. Th. Bergk, Lepzig, cf. cap. Solon, fragm. 13.

[31] Aristotel a identificat comunitatea primă cu satul (1252b 15–16), astfel încât fie autenticitatea parantezei care trimite la familie este discutabilă, fie că anterioritatea propusă are un sens temporal și nu logic.

[32] Este posibil ca acest „alt scop" să fie cel din rândurile următoare, unde deosebirea dintre „viață" și „viața cea bună" este analogică cu cele spuse la începutul capitolului IV (1254a 7), unde viața este o practică, iar nu o producție.

[33] Aristotel face aluzie la omonimia nonaccidentală a termenului τόκος, care desemnează atât copilul (în sens de născut, adus pe lume, de la verbul τέκνω) cât şi dobânda.

[34] Pentru sensul acestei ierarhii şi criteriul ei formal, cf. pasajul din *Istoria animalelor* citat mai sus. Pentru rândul 1258b 31 ediţia I. Bekker foloseşte termenul ὑλοτομία, pe când ediţia lui F. Susemihl propune lecţiunea ἡ λατομία, cu mai mult sens în context.

[35] Fragmentul a fost reluat în ediţia lui Hermann Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Berlin, 1912, fragm. A.10, care trimite şi la Cicero, *De divinatione*, I, 49, 11 (cf. şi traducerea tratatului lui Cicero, realizată de Gabriela Haja şi Mihaela Paraschiv, Editura Polirom, Iaşi, 1998, pp. 100–101).

[36] Cf. *Politica*, I, 3, 1253b 5–6 sqq.

[37] Aristotel a reluat această problemă în *Etica Nicomahică*, VIII, 10, 1160b 23 sqq. Totuşi, criteriul de diviziune este deosebit de un alt criteriu, care are în vedere părţile cetăţii (înţelese ca grupuri sociale dominante) – cf. *Politica*, IV, 3, 1289b 27. Cele două formule nu se exclud reciproc, deoarece primul criteriu poate viza esenţa unui tip de guvernământ, iar celălalt poate impune existenţa lui.

[38] Cf. Herodot, *Istorii*, II, 172, unde istoricul grec expune povestea faraonului Amasis, de origine umilă, care îşi spăla picioarele într-un mic bazin din aur, drept semn al măririi sale.

[39] Cf. Homer, *Iliada*, I, 544.

[40] Pentru conceptul de καλοκαγαθία, cf. H.I. Marrou, *Istoria educaţiei în Antichitate*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1997, p. 84, care pledează mai cu seamă pentru sensul fizic (sportiv) al termenului, care ar desemna, astfel, idealul unei virtuţi morale realizate prin desăvârşirea fizică. Aşa cum reiese însă din ocurenţa prezentă, sensul nu este doar unul moral, şi cu atât mai puţin unul fizic, cât unul politic, în care el ar putea desemna clasa cetăţenilor consideraţi prin excelenţă capabili de virtuţi politice şi posesori ai unei desăvârşiri morale şi fizice apte pentru viaţa de magistrat. Cf., pentru faptul că acest atribut revine mai cu seamă elitelor (οἱ γνώριμοι), pasajul din *Politica*, 1239b 39 sqq.

[41] Cf. Platon, *Menon*, 71a–73a, unde interesul lui Platon de a defini specia comună a virtuţii îl determina să afirme distribuţia egală a virtuţii pentru toţi cei care iau parte la ea.

[42] În privinţa împărţirii virtuţilor în cazul lui Gorgias, cf. Platon, *Menon*, 95c, comentat de W.K.C. Guthrie în *Sofiştii* (Editura Humanitas, Bucureşti, 1995, p. 216): pentru Gorgias, virtutea sclavului şi a omului liber erau diferite.

[43] Cf. Sophocle, *Aiax*, v. 293.

[44] Aceeaşi expresie se regăseşte în Cartea a III-a, cap. 6, 1278b 16, unde ea are sensul de viaţă în comun în cadrul familiei.

[45] Cf. Platon, *Legile*, 777e: *„Şi nu trebuie să vorbim cu sclavul decât spre a-i da porunci* …" (traducere de Ştefan Bezdechi, în Platon, *Legile*, Editura Iri, Bucureşti, 1995).

[46] Literal: cea mai puternică, cea mai înzestrată. Aristotel are în vedere cea mai bună dintre constituţiile posibile (ἡ πολιτεῖα ἀρίστη – cf. *Politica*,

1260b 24, 1284a 2, 1288a 33 etc.), concept fundamental deosebit de acela al „constituției ideale", în măsura în care o constituție ideală are un caracter utopic și este o proiecție mentală (asimilabilă construcției din *Republica* platoniciană) pe când cea mai bună constituție aristotelică este una dintre cele posibile în mod „natural" (pentru definirea conceptului de comunitate naturală, cf. *Politica*, I, 1–2).

[47] Cf. Platon, *Republica*, 457d, în privința femeilor și a copiilor.

[48] Aristotel se referă în această frază, așa cum rezultă din ultima parte a ei, la o imposibilitate logică a unui proiect constituțional, care rezidă în caracterul lui contradictoriu. El deosebește această imposibilitate de imposibilitatea realizării lui în fapt, în ciuda unei posibile coerențe, în cap. VI, 1265a 18.

[49] Diferența specifică se referă la starea în care individul participă la comunitate: ca om liber, ca sclav etc.

[50] Cf. *Etica Nicomahică*, 1132b 32, unde Aristotel folosește expresia „τὸ ἀντιπέποντος κάθ' αναλογίαν", care explică termenului τὸ ἀντιπέποντος (reciprocitatea) ca pe o proporționalitate între clasa unui individ și poziția lui socială. Din acest motiv, pentru a evita confuziile posibile, am preferat traducerea termenului τὸ ἀντιπέποντος din text direct cu „*proporțională*", urmând indicația lui Aristotel însuși. Pentru rândul 1261a 34 ediția lui Immanuel Bekker oferă lecțiunea τάξιν ἤ χφόνοϑ. Am eliminat conjuncția dintre cele două substantive din următoarele motive: 1) ambele substantive se referă la o ordine temporală; 2) ni se pare nepotrivită plasarea unei conjuncții între un substantiv la acuzativ și unul la genitiv care îl explică pe cel anterior; 3) expresia era cunoscută de vocabularul filosofic grecesc (cf., de exemplu, Anaximandros, fragm. Diels A.9 *ad finem)*.

[51] Aluzia este tot la *Republica*, probabil 462d, unde Platon exaltă avantajele comunității unitare. Diferența între Platon și Aristotel sub aspectul unității cetății constă în faptul că Platon vede în raporturile dintre cetate și părțile ei și, respectiv, unitatea părților și unitatea cetății o proporționalitate directă, pe când Aristotel o proporționalitate inversă. Acest lucru este consonant cu opinia lui Aristotel despre individual, specii și genuri, unde individualele sunt în mai mare măsură substanțe decât speciile și genurile (cf. *Categorii*, 2b).

[52] Cf. Platon, *Republica*, 462 c: „*Nu apare așa ceva din aceea că nu deopotrivă se rostesc în cetate cuvintele «al meu» și «nu al meu»? Și la fel cu ceea ce este al altuia?*" (trad. A. Cornea).

[53] Confuzia rezidă în faptul că omonimia speciei nu recuperează individualul pe deplin, de unde rezultă că Aristotel întreprinde aici o critică a *Republicii* consonantă criticii pe care o adusese teoriei ideilor în *Metafizica*, I, 9.

[54] Mitul iepei „drepte" din Pharsalia este reluat de Aristotel în *Istoria animalelor*, 586a 12 („*Femeile și bărbații dau naștere unor copii asemănători lor, asemeni iepei din Pharsalia care se numește dreaptă*"). Caracterul „drept" al iepei constă în asemănarea mânjilor cu cea care le-a dat naștere.

[55] Cf. Platon, *Republica*, 403b.

[56] Aristotel conotează aici termenul φιλία cu două sensuri principale: pe de o parte, dragostea care este anormal să fie lipsită de plăcerea fizică, iar pe

de altă altă parte, prietenia care este adevăratul fundament al comunității. Am tradus acest cuvânt prin „dragoste“, deoarece aici predomină primul sens, dar ceva mai jos (cf. *Politica*, III, 9, 1280b 39 sqq., împreună cu nota aferentă) am folosit termenul „prietenie“ pentru traducerea aceluiași cuvânt, acolo unde Aristotel enunță teoria bazei prietenești a cetății. În pasajul menționat, Aristotel opune conceptul prieteniei (dragostei) cu cel al rudeniei (încheierea căsătoriilor nu conduce la prietenie citadină, ci doar la înrudire familială). De aceea, nu putem fi de acord cu observația lui G. Glotz (cf. *Cetatea greacă*, Editura Meridiane, București, 1992, p. 11) conform căreia prietenia ar fi fost legată, cel puțin pentru Aristotel, de rudenie. De fapt, conceptul trebuie lărgit și pus în corelație cu tipologia făcută de Aristotel în tot cuprinsul cărții a VIII-a a *Eticii Nicomahice.*

57 Este vorba de Aristofan ca personaj al dialogului *Banchetul*, cf. 192e.

58 Deși contopirea unuia singur pare o absurditate, posibilitatea acestei situații erotice este dată de Platon în *Phaidros*, unde el analizează alternativ posibilitatea de a-l iubi pe ce cel care nu devine una cu îndrăgostitul deoarece el nu este îndrăgostit și posibilitatea de a deveni astfel întrucât amândoi partenerii sunt îndrăgostiți. Este posibil ca Aristotel, după ce a evocat cunoscutul pasaj din *Symposion*, să facă aluzie la ocurența din *Phaidros* a temei iubirii.

59 „*Ceilalți*“, adică de paznici și filosof, pentru a rămâne în contextul discuției modelului din *Republica*.

60 Plasarea proverbului este ironică, deoarece Platon s-a folosit de aceeași sintagmă pentru a argumenta comunitatea totală a bunurilor (cf. *Republica*, 424a, sau *Legile,* 739b, dar și *Etica Nicomahica*, VIII, 1159b 32, unde critica este dezvoltată de Aristotel în același sens).

61 Opoziția remarcată de Aristotel are în vedere pe de o parte idealurile platoniciene înțelese ca proiect și, pe de altă parte „filosofia și legile“ deja existente, care constituie punctul de plecare al cărților următoare ale *Politicii.*

62 Ospețele publice (numite în text andrii, syssitii, fiditii) au la bază principiile comunităților militare arhaice elene care reprezintă fundamentul organizării lor citadine (Cf. J.P. Vernant, *Originile gândirii grecești*, Editura Symposion, București, 1995, cap. I–II). Ospețele publice au forme variate de la o cetate la alta iar organizarea lor economică este analogică organizării politice a cetății, deoarece participarea cetățenilor la ele le stabilește locul în cetate (cf. E. Lévi, *Grecia în secolul V, de la Clisthene la Socrate*, Editura Teora, București, 1998, pp. 152–154). Pentru tema originii ospețelor publice într-un trecut mitic, cf. *Politica*, VII, 10, 1329a 40 sqq.

63 Prima experiență a lui Platon în Sicilia a avut loc în anul 388 î. Hr., iar Aristotel a redactat, probabil, aceste pasaje după anul 346 î. Hr. (cf. nota de la 1272b 20, la pasajul în care Aristotel relatează o luptă recentă din Creta, utilă datării manuscrisului).

64 Cf. Platon, *Republica*, 417a sqq.

65 Pentru analogia dintre suflet și metale, cf. Platon, *Republica*, 416e.

66 Autenticitatea acestui capitol a fost pusă frecvent în discuție, iar analiza stilometrică îl recomandă drept autor pe Theophrast (pentru un rezumat al

discuției problemei, cf. J. Aubonnet, ed. trad., Aristote, *Politique*, Les Belles Lettres, Paris, 1991, vol. I., p. 144, nota 7).

[67] Cu atât mai mult cu cât acest capitol cunoaşte o atribuire nesigură (cf. *supra*), preluarea acestor date este relativ inexactă. Astfel, în *Legile* numărul lor este de 5 040, obținut printr-un calcul al divizorilor săi (cf. *Legile*, 737e, 745b sqq.), iar în *Republica*, 423a, acesta este numărul războinicilor.

[68] Pentru sensul imposibilității logice, pe care o interpretăm aici drept contradicție, cf. nota de la pasajul 1265a 14.

[69] Cf. Platon, *Legile*, 704a sqq.

[70] Cf. Platon, *Legile*, 737c–d.

[71] Aristotel face aici aluzie la debutul tratatului său (cf. 1253b 25) unde realizase opoziția dintre „viață" şi „viața bună" ca diferență specifică a cetății față de orice altă comunitate.

[72] Cf. Platon, *Legile*, 740b–741a.

[73] Pentru tiranul Pheidon din Argos şi măsurile sale politice, cf. *Politica*, 1310b 26 sqq.

[74] Cf. Platon, *Legile* 734e: „*Precum într-o țesătură firul urzelii nu este la fel cu firul bătăturii, ci firul urzelii este mai tare şi mai gros, iar celălalt mai fin, mai moale şi mai mlădios, aşa în politică vom discerne pe cei ce trebuie să îi înălțăm în primele funcții de aceia a căror purtare obişnuită este o mărturie a educației proaste ce au primit*" (trad. Ştefan Bezdechi, în Platon, *Legile*, Editura Iri, Bucureşti, 1995).

[75] Cf. Platon, *Legile*, 744e–f, unde Platon face referință la o avere de patru ori mai mare.

[76] Semnificația termenului οἰκία din textul lui Aristotel, care se referă la membrii familiei (părinți, copii, sclavi), la tipurile de relații instaurate şi la bunurile posedate împreună cu administrarea lor conduce în limba română spre o ambiguitate: οἰκός poate însemna atât familie cât şi gospodărie, iar οἰκία poate însemna atât administrarea familiei cât şi gospodărirea.

[77] De fapt, Aristotel însuşi va avea în vedere o amplă discuție asupra „regimului constituțional"), înțeles ca o combinație între democrație şi oligarhie (cf. *Politica*, 1279b 4 etc.)

[78] Pentru instituția eforatului, cf. *infra*, cap. IX.

[79] Cf. Platon, *Legile*, 756a sqq.

[80] Cf. Homer, *Iliada*, IX, 313, trad. G. Murnu.

[81] Statul athenian oferea, în perioada apogeului democrației din secolul al V-lea, o subvenție de doi oboli pentru fiecare cetățean pentru biletele de teatru.

[82] Pentru sensul reformelor urbanistice ale lui Hippodamos, cf. *Politica*, VII, 11, 1330b 24 sqq., iar pentru sensurile reformelor lui Hippodamos în general, cf. G. Glotz, *Cetatea greacă*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1972, pp. 33–34, dar şi Zoe Petre, *Cetatea greacă*, Editura Nemira, Bucureşti, 2001.

[83] Mitul revine frecvent în cultura greacă: cf. Hesiod, *Munci şi zile*, v. 108, Platon, *Menèxenos*, 137d, *Banchetul*, 191b sqq etc).

[84] Aristotel a reluat în cuprinsul *Politicii* într-o discuție amănunțită problema raționalității politice, care nu are ca obiect exclusiv nici universalul,

nici doar particularul, ci aminteşte mai curând de celebra raţionalitate practică (φρόνησις) din *Etica Nicomahică*, VI, 5. Cf. *Politica*, 1287a 27 sqq., dar şi Pierre Aubenque, *Theorie et pratique politique chez Aristote*, în *La Politique d'Aristote*, Editura Fondation Hardt, Vandoeuvres, Genève, 1964, pp. 97–114.

85 În acest pasaj, relaţia dintre bărbaţi (συνουσία) este considerată într-un sens general al comunităţii masculine militare ale cărei legi produc sensul spaţiului public citadin, spre deosebire de pasajul de la 1272a 25, unde Aristotel se referă strict la relaţia homosexuală şi o numeşte ὁμιλία.

86 Pentru regimul juridic al fiicelor epiclere (unice moştenitoare), cf. E. Levi, *op. cit.*, p. 130.

87 Termenul se referă la o denumire alternativă a ospeţelor publice, aşa cum specifică Aristotel mai jos, cf. 1272a 3.

88 Am tradus prin expresia „membrii elitelor" asumând ca presupoziţie faptul că este vorba de acelaşi lucru cu ceea ce Aristotel semnifică prin termenul οἱ γνώριμοι (cf. *Politica*, 1274a 18, 1291b 18, 1305a 4 etc.)

89 Instituţia *gerousiei* (sfat al bătrânilor, analogic oarecum senatului roman) reprezintă pentru lumea greacă a secolelor V–IV î.Hr. o instituţie de guvernare subordonată monarhului, în cazul în care el există, cu funcţii deliberative precise. Cf. G. Glotz, *Cetatea greacă*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1992, pp. 26–27, 60–61, 92–93 etc.

90 Pentru discuţia asupra regalităţii, cf. *Politica*, III, 7, şi 14–15.

91 Cf. E. Lévi, *op. cit.*, p. 157: de exemplu, sistemul lui Lycurg prevede împărţirea cetăţenilor în 15 fiditii cu câte 400 sau 200 de persoane.

92 Cf. Platon, *Legile*, 625c–638b., 666e etc., *Republica*, 547e sqq.

93 Pentru sinonimia andriilor cu ospeţele publice, cf. şi 1270b 12.

94 Cf. *Politica*, 1271a 35, unde definiţia cetăţeniei spartane se sprijinea pe prezenţa şi contribuţia cetăţenilor la fiditiile publice.

95 Conform ediţiei lui Jean Aubonnet (*op. cit.*, p. 166) ar putea fi vorba de anul 346 î.Hr., când cretanii au fost atacaţi de mercenarii lui Phalaekos la cererea cnossienilor. Amănuntul ni se pare foarte interesant, deoarece el ar putea data într-o oarecare măsură redactarea acestei părţi a *Politicii* în a doua parte a vieţii lui Aristotel, în ultimii săi cincisprezece ani de viaţă. Dacă alăturăm acest amănunt observaţiei de la 1264a 2, unde Aristotel remarcă trecerea unui număr considerabil de ani de la redactarea *Republicii* lui Platon fără ca această operă să fi lăsat urme în conştiinţa contemporanilor, am putea înţelege faptul că prima experienţă platoniciană din Sicilia (probabil anul 388) era trecută sub tăcere de Aristotel în mod conştient şi voluntar, deşi îl despărţeau de ea doar patru decenii, pe când a doua experienţă din Sicilia a lui Platon a avut loc între anii 366–365, iar a treia între anii 361–360, iar de aceste experienţe Aristotel se afla la o distanţă în timp de cel mult douăzeci şi cinci de ani.

96 Aristotel se referă la perioada anilor 610–570 î.Hr., în care Solon a întreprins majoritatea reformelor sale, deci cu mai mult de 250 de ani înainte de redactarea *Politicii*.

97 Este vorba despre un alt Thales decât cel din Milet, primul filosof ionian. Despre acest legislator din Creta, tratatul *De musica*, 10, atribuit lui

Plutarh, ne informează că el ar fi trăit în urma poetului Archilochos din Paros, în secolul al VII-lea.

[98] Deşi în original substantivul este la singular, prezenţa pronumelui ἑκάστῃ în membrul următor al frazei ne determină să înţelegem că substantivul se referă la unitatea generică a tuturor constituţiilor de a căror tipologie se ocupă cercetătorul ipotetic.

[99] Cercetarea lui Aristotel urmează cu rigoare metoda propusă în primele rânduri ale *Politicii*, 1252a 18–23, de a descoperi cele mai mărunte elemente ale fiecărui compus: cetăţeanul cade în acest gen în raport cu cetatea. Dar rezultatul cercetării din Cartea I era definirea elementului prin intermediul întregului. Acelaşi lucru se petrece, prin simetrie, în aceste rânduri, în definiţia cetăţeanului de la 1275a 22–23.

[100] Acest sens „absolut" este esenţial pe de o parte pentru că el se referă la cetăţeanul nealterat, dar şi întrucât definiţia unui cetăţean depinde adesea de formula constituţională în care el trăieşte (cf. *infra*, 1275b 4–5). Dacă cetăţeanul ar fi fost considerat aici într-un sens relativ, definiţia nu mai putea aplica cu succes principiul anteriorităţii actului faţă de potenţă (cf. *Metafizica*, IX, 8) întrucât defineşte cetăţeanul (potenţa cetăţii) prin actul lui funcţional (cetatea ca act al cetăţeanului), tot aşa cum a spus în Cartea I că cetatea este anterioară individului (1253a 18–20).

[101] Caracterul nedeterminat al conceptului propus de Aristotel are un sens restrîns, care revine la faptul că magistratura specifică cetăţeanului este funcţia deliberativă şi cea judiciară, la care el participă în grup şi nu individual. De asemenea, conceptul are şi un sens extins, adică Aristotel formează un concept care slujeşte definirii cetăţeanului prin participarea la orice magistratură în genere.

[102] Principiul după care lucrurile perfecte sunt anterioare celor deviante este greu de regăsit în definiţiile aristotelice ale anteriorului şi posteriorului din *Metafizica*, V, 11, 1018b–1019a, dacă le înţelegem pe fiecare dintre aceste constituţii drept nişte actualităţi. Dar, dacă le considerăm pe cele deviante drept potenţialităţi neelaborate suficient ale celorlalte (deşi această interpretare nu este autorizată de textul aristotelic) am putea apropia sensul anteriorităţii din pasajul de faţă de anterioritatea după substanţă (*Metafizica*, 1019a 3–4) unde realităţile care sunt anterioare altora sunt cele cu un caracter mai independent decât altele. Or, tocmai acesta este scopul unei comunităţi politice.

[103] Dificultatea formulată este rezultatul faptului că Aristotel are în vedere două moduri de a considera ordinea realului, unul din punctul de vedere al ordinii temporale şi altul din cel al devenirii substanţei. După ordinea temporală, cetăţeanul este anterior cetăţii, iar atunci criteriul tatălui şi al mamei este nefuncţional. După ordinea substanţială, deoarece aici cetatea este anterioară individului (cf. 1253a 18–20), el s-ar putea aplica, dar este irelevant, deoarece în această ordine posibilităţile se definesc prin actul lor. Din aceste motive, Aristotel preferă definiţia funcţională de la 1275a 22–23.

[104] Situaţia practică pe care o presupune fraza este aceea a unei cetăţi în care a avut loc o schimbare de regim, astfel încât un regim actual să nu mai onoreze obligaţiile celui vechi.

[105] Atât pluralitatea cetăţilor din acest pasaj cât şi pluralitatea cetăţenilor (cf. *infra*, 1278a 15–16) sunt definite funcţional prin tipurile de constituţii în cadrul cărora se actualizează.

[106] Distincţia dintre bărbatul ales (ἀνήρ ἀγαθός) şi cetăţeanul destoinic (πολίτης σπουδαῖος) pare obscură deoarece textul îşi schimbă terminologia în finalul alineatului şi în pasajele următoare, atribuind celuilalt termen al comparaţiei adjectivul propriu cetăţeanului. Totuşi, Aristotel pare să se refere la raportul dintre calităţile umane individuale imaginate oarecum în afara cetăţii (deşi s-a argumentat în Cartea I că acest lucru este imposibil, în sens absolut, dacă individul este definit exclusiv prin intermediul cetăţii) şi omul ca produs al funcţiei sale politice. Sensul discuţiei are în vedere însă chiar întrebarea asupra raportului dintre omul considerat singur şi cel considerat în comunitate, iar Aristotel formulează în acest capitol şi reia la începutul capitolului 18 (1288a 38–39) cerinţa identităţii celor două modele.

[107] Traducem sintagma greacă prin expresia „bărbat ales", deşi textul neglijează distincţia terminologică de la începutul capitolului. Principiul enunţat aici de Aristotel include sfera bărbaţilor aleşi în aceea a cetăţenilor destoinici, în sensul că o cetate bună poate face buni cetăţeni chiar din bărbaţi care nu au un caracter ales, prin intermediul deprinderilor şi a educaţiei. Această observaţie restrânge sensul identităţii enunţate la 1288a 38–39.

[108] Ediţia lui A. Dreizehnter (cf. *Bibliografie*) intervine cu o corecţie în textul original (οὐκ ἀναγκαῖον în loc de ἀναγκαῖον), adăugând practic o negaţie. Am preluat, în urma modelului lui P. Pellegrin (cf. *Bibliografie*) această sugestie, întrucât şi nouă ni se pare firesc faptul că cetăţeanul nu posedă în mod necesar înţelepciunea practică, de vreme ce ea era prezentată în *Etica Nicomahică*, VI, 5 drept un rod al experienţei.

[109] Aristotel trimite la tragedia *Aeolus* a lui Euripide, astăzi pierdută, în care (cf. ediţia Pierre Pellegrin, p. 217) eroul principal critică educaţia greacă.

[110] Rege mitic al cetăţii din Iolchos, fiu al lui Eson, conform mitului, a fost crescut de centaurul Chiron şi a condus expediţia argonauţilor în căutarea lânii de aur. Uzurpat de fosta lui soţie, ar fi pierit în urma unei vieţi de om sărman.

[111] Pasajul reia aluzia de la finalul Cărţii I (1260a 22) unde Aristotel susţinea că virtuţile sunt diferite după funcţie, iar nu identice, aşa cum anunţase Platon în *Menon*, 71a–73a.

[112] Cf. şi *Etica Nicomahică*, VI, 5, unde Aristotel dă ca exemplu strălucit de posesor al înţelepciunii practice pe Pericles (1140b 8). Pentru sensul înţelepciunii practice, cf. *Politica*, I, 2, 1253a 34 şi nota aferentă pentru comentarii şi bibliografie.

[113] Chiar dacă vom traduce permanent termenul αὐλος cu *flaut*, totuşi instrumentul avut în vedere de Aristotel nu era chiar identic flautului contemporan, ci pare a fi fost un instrument de suflat compus din două tije de trestie. Totuşi, păstrăm această denumire în virtutea unei analogii posibile cu flautul

contemporan precum şi datorită faptului că transliterarea în limba română produce numeroase exprimări inoportune ale cazurilor oblice. Urmăm în acest caz opţiunile lui B. Jowett şi P. Pellegrin, dar avem o opţiune diferită de J. Aubonnet, care preferă transliterarea.

[114] Sensul de „locuitori ai cetăţii“ este în acest pasaj foarte restrâns, deoarece Aristotel foloseşte termenul de ἀστύ, care desemnează în *Politica*, 1303b 12, 1319a 29 etc., cetatea în sens de instituţii şi vatră comună, sinonim oarecum „centrului cetăţii“.

[115] Cf. Homer, *Iliada*, IX, 648.

[116] Cf. *Politica*, I, 2, 1253a 3.

[117] O împărţire identică a celei prezente dar mai detaliată se află în *Etica Nicomahică*, VIII, 10, 1160a 32–36.

[118] Aristotel are în vedere prin această expresie un regim aparte de care se ocupă în Cartea a IV-a, cap. 8–9, care este în aceeaşi măsură o specie a constituţiei, ca şi regalitatea sau aristocraţia. Faptul că ea poartă numele comun al tuturor constituţiilor nu pare să asume deloc statutul de gen proxim al tuturor, ci denumirea lui să fie accidentală. În *Etica Nicomahică*, VIII, 10, 1160 a 36 ea poartă denumirea de *timocraţie*.

[119] Cf. *Etica Nicomahică*, 1131a 15 sqq.

[120] Fraza are în textul grec o valoare condiţională, dar ea nu conţine un termen regent la care să se raporteze. Din acest motiv, am ales să suprimăm particula condiţională *dacă*, prefăcând fraza într-o expresie cu sens autonom.

[121] Cf. H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Berlin, 1912, secţiunea dedicată lui Lycophron, fragm. nr. 3, precum şi W.K.C. Guthrie, *op.cit.*, cap. *Antiteza nomos-physis în morală şi politică,* pentru contextul mai larg al teoriei legii înţeleasă ca o convenţie.

[122] Prietenia pare să fie pentru Aristotel determinaţia fundamentală a existenţei citadine, care permite trecerea de la viaţă la viaţa cea bună (cf. nota aferentă de la 1252b 35, împreună cu *Etica Nicomahică*, VIII, 1, 1153a 23, pentru sensul acestei distincţii, împreună cu nota 1 a acestei cărţi a *Eticii Nicomahice* pentru bibliografia problemei). Ea întemeiază viaţa politică şi omul ca vieţuitor politic. Am tradus aici termenul grec prin „prietenie“, chiar dacă la 1262b 7 sqq. l-am tradus prin „dragoste“, pentru că folosirea termenului de „prietenie“ în acel pasaj ar fi lăsat loc unor regretabile confuzii privind tematica incestului, cu atât mai mult cu cât acest concept desemnează legătura extrafamilială dintre oameni, menită să întemeiaze o comunitate citadină. În orice caz, conceptul pare să se refere la legătura de solidaritate dintre cetăţeni realizată în numele existenţei în comun. Cf. şi Pierre Aubenque, *La prudence chez Aristote*, PUF, Paris, 1963, pp. 179 (cap. *Sur l'amitié chez Aristote*).

[123] Observaţia lui Aristotel lasă să se înţeleagă faptul că dreptatea se regăseşte efectiv la fel de puţin în prima situaţie ca şi în cea de-a doua: este tot atât de puţin dreaptă distribuţia averilor între săraci cât şi concentrarea acestora în mâinile bogaţilor.

[124] Exemplul este reluat aproape *ad litteram* mai jos (1286a 29), unde Aristotel lămureşte valoarea lui în obţinerea unui termen mediu între legea

universală şi cazul particular, în contextul în care problema termenului mediu al acestor extreme înseamnă obiectul înţelepciunii practice, singura care permite guvernarea dreaptă într-o cetate.

125 Argumentul este valabil numai cu o presupoziţie a coeziunii interne a opiniilor membrilor comunităţii. Această presupoziţie este asigurată de principiul prieteniei enunţat mai sus, la 1280b 38–39.

126 Am folosit pentru traducerea lui οἰκονόμος în limba română termenul „cap de familie" atunci când era vorba de relaţiile dintre membrii familiei, şi pe cel de „gospodar" atunci când era vorba de raporturile dintre acelaşi personaj şi bunurile posedate.

127 Aristotel se referă la analiza raportului dintre judecata majorităţii şi judecata specialistului, din alineatul anterior (1282a 14 sqq.).

128 Atât pentru expunerea aristotelică, cât şi pentru trimiterile bibliografice şi comentariul nostru în privinţa temelor raţionalităţii practice, cf. Cartea a III-a, cap. 15 şi notele aferente.

129 Deşi am tradus acelaşi termen (δύναμις) mai jos cu „aptitudine" (1282b 31), deoarece era însoţit de termenul de ştiinţă, cursivitatea sensului frazei ne constrânge să folosim aici termenul propriu-zis de ştiinţă, chiar dacă în sens riguros este vorba de o ştiinţă în genere posibilă. Nu trebuie omis nici faptul că Aristotel se referă la ἡ πολιτικὴ δύναμις cu sens de φιλοσοφία πολιτικὴ (1282b 23) dar nici faptul că tratatul *De anima*, 417a 21 sqq. enunţă trei sensuri ale ştiutorului, dintre care primul este ştiutorul în pură posibilitate, de pildă omul care poate învăţa gramatica (sau, putem spune, ştiinţa politică), ceea ce autorizează indirect opţiunea noastră.

130 Sensul acestei ierarhii nu trebuie înţeles ca o superioritate absolută a filosofiei politice, deoarece nu trebuie ignorat faptul că ne aflăm totuşi pe terenul ştiinţelor practice, dintre care fac parte etica, economia şi politica, tot aşa cum dintre ştiinţele teoretice fac parte fizica, matematica şi filosofia primă. Pasajul de faţă ni se pare însă deosebit de valoros, deoarece el afirmă o analogie între politică şi filosofia primă, întrucât fiecare dintre ele sunt suverane în tipul de clasificare a cunoaşterii în care apar. Analogia dintre tema fiinţei şi tema cetăţii reprezintă, în acest caz, una dintre lecturile posibile şi profitabile ale *Politicii*.

131 Cf. *Etica Nicomahică*, V, 3, 20–25, în privinţa raporturilor de egalitate convertibile între relaţiile între persoane şi relaţiile dintre lucruri.

132 Termenul are sens mult mai larg decât simpla frumuseţe, incluzând şi caracterul nobil, dar am preferat această traducere întrucât alăturarea cu „neamul" pare să recupereze nota caracterului nobiliar implicit.

133 Cf. Esop, *Fabule*, 241.

134 Anecdota este povestită de Herodot, *Istorii*, V, 92.

135 Expresia are în limba greacă o semnificaţie figurată şi ea înseamnă literal „un al doilea <mod> de navigaţie", în care se folosesc vâslele în lipsa vântului care să umfle pânzele (cf., pentru utilizarea aceleiaşi expresii, Platon, *Phaidon*, 99d: „*Oare ai vrea, iubite Cebes, să-ţi povestesc strădaniile mele din cursul acestei a doua navigări?*"). Traducerea lui Gabriel Liiceanu (Editura

Humanitas, Bucureşti, 1994) propune înţelegerea figurată şi în limba română a expresiei (în pasajul citat e vorba de o expunere platoniciană a teoriei ideilor), ceea ce în pasajul din *Politica* este inoportun.

[136] Cf. Homer, *Iliada*, II, 391–393, trad. G. Murnu. Cuvintele cuprinse în paranteză reprezintă adăugirea probabilă a versiunii pe care o cunoştea Aristotel, modificată de altfel de Stagirit prin absenţa versului 392 din pasajul citat.

[137] Am fi putut traduce literal „monarhie", dar pentru că termenul nu are sensul de alternativă a regalităţii, ci funcţionează relativ sinonim cu acesta, am preferat o traducere analitică a cuvântului.

[138] Propoziţia lui Aristotel se încadrează într-o tipologie vecină filosofiei culturii, care apare în *Politica*, VII, 7, 1397b 19 sqq., unde Aristotel recunoaşte în etnia greacă medietatea dintre curajul pripit al europenilor şi înţelepciunea servilă a asiaticilor.

[139] Am ales această traducere datorită unei indicaţii a lui Dionysios Halicarnas, *Antiquitates Romanes*, V, 73, 3, care face legătura între termenul grec şi dictatorul roman: „*Dictatura reprezintă o tiranie aleasă. Dar mie mi se pare că această formă de guvernământ a fost luată de romani de la greci, după cum povesteşte Theophrast în «Despre regalitate»: cei numiţi aesymni de demult la greci erau nişte tirani aleşi*".

[140] Păstrată în contextul alineatului său, fraza poate deruta, întrucât alineatul expune situaţia dictaturilor şi a tiraniilor alese, iar fraza din final condamnă tiraniile întrucât nu sunt rezultatul unor alegeri. Se poate însă înţelege textul ca şi cum Aristotel s-ar referi, în finalul alineatului, la tiranii în general, spre deosebire de tiraniile care sunt rezultatul unor alegeri.

[141] Aristotel a stabilit o analogie între cele trei raporturi din interiorul familiei (părinte–copii, soţ–soţie, stăpân–sclav) cu raporturile din cetate, astfel încât raportul dintre părinte şi fiu seamănă regalităţii (cf. *Politica*, I, 12). Asemănarea nu este cantitativă, aşa cum avertizează *Politica*, I, 1, 1252a 9–16, ci are valoarea unei analogii a relaţiilor: tipul de relaţie de stăpânire poate fi o componentă a familiei sau poate fi modelul unei guvernări politice.

[142] În *Etica Nicomahică*, VI, 5, Aristotel postulase existenţa unei facultăţi de cunoaştere practică (φρόνησις) pe care am tradus-o constant în cuprinsul *Politicii* cu „înţelepciune practică", evitând traducerea latină cu *prudentia*, care ar fi generat confuzii semantice. Aristotel înţelege prin această înţelepciune practică „*un habitus al acţiunii însoţit de raţiune adevărată*", adică o deprindere realizată prin experienţa asocierii regulii universale cu evenimentul individual al eticii. Problema pe care o pune Aristotel în acest pasaj este de maximă importanţă pentru teoria aristotelică a comunităţii politice: a aplica corect legea, adică a încorpora cu succes universalul în particular reprezintă misiunea conducătorului, fie că este vorba de rege, fie că este vorba de demos. Pentru problematica cunoaşterii practice, cf. întreg cuprinsul capitolului 16, dar şi P. Aubenque, *La prudence chez Aristote*, PUF, Paris, 1963, precum şi P. Aubenque, *Théorie et pratique politique chez Aristote*, în AA. VV., *La Politique d'Aristote*, ed. Fondation Hardt, Genève, 1965, pp. 97–115.

[143] Cf. *supra*, III, 11, 1281b 3, unde Aristotel formulase acelaşi exemplu. În schimb, în pasajul de faţă, el slujeşte pentru a susţine argumentul conform căruia acţiunea majorităţii poate fi o bună mediere între legea universală şi cazul particular al unei situaţii.

[144] Regele este suprapus aici cu arhetipul eroului civilizator devenit rege al unei cetăţi şi, adesea, întemeietor al ei. Cf. J.P. Vernant, *Mit şi religie în Grecia antică*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1995, cap. „Religia civică", pp. 47 sqq.

[145] Ocurenţa neobişnuită a termenului πολιτεία ne determină să considerăm faptul că ar fi vorba de un sens restrâns al lui, motiv pentru care îl traducem cu un articol nehotărât alături. Totuşi, sensul cuvântului pare să fie aici cel de aristocraţie, deoarece pasajul anterior a făcut referire la trecerea de la regalitate la aristocraţie, în contextul în care numărul conducătorilor capabili a crescut. Totuşi, Pierre Pellegrin, în traducerea sa (cf. *Bibliografie*, p. 264), oferă o interpretare mai generală şi mai interesantă, chiar dacă mai puţin explicită în text: termenul ar putea sugera instaurarea pentru prima oară a unei constituţii cu reguli scrise şi sistematizate, în opoziţie cu regalitatea care funcţiona pe baza unui drept cutumiar. Este totuşi posibil ca opoziţia dintre regalitate şi constituţie să facă obiectul acestui pasaj, întrucât ea reapare la 1297b 16–17.

[146] Întemeierea unei raţiuni practice pare să aibă, în lumina acestui pasaj, două scopuri: descoperirea unei medietăţi între universal şi particular (formulată deja la 1286a 9 sqq. şi reformulată mai jos la 1287b 5) dar, în acelaşi timp, şi descoperirea unei medietăţi între zeu şi fiară, înţelese de Aristotel analogic cu legile şi pasiunile. Pasajul este important pentru înţelegerea definiţiei omului, deoarece el spusese despre om că este un vieţuitor „politic" (1253a 3), adică intermediar între fiară şi zeu (1253a 29), deci între cel care înţelege universalul exclusiv şi vieţuitorul care are acces doar la percepţia particularului. Or, intermediaritatea pare să fie în acest caz realizabilă numai comunitar, de unde rezultă că omul este o vieţuitoare politică pentru că numai aşa are el acces la termenul mediu al acţiunilor sale. Mai mult, pasajul din *Politica*, IV, 11, 1295b 4 sqq. elogiază clasa de mijloc drept cel mai bun reprezentant al medietăţii.

[147] Între „arte", Aristotel are în principiu în vedere în acest caz arta medicală, iar problema nu este aceea a eliminării regulii scrise, ci edificarea unei cunoaşteri care nu are drept obiect universalul, dar care este totuşi o ştiinţă. În această situaţie cădea şi etica (cf. *Etica Nicomahică*, VI, 5, pentru problema înţelepciunii practice, înţeleasă ca facultate de cunoaştere a particularului). Din cauza acestei dificultăţi, Aristotel se decide în pasajul următor să renunţe la ideea legii ca regulă universală şi să o formuleze ca termen mediu al acţiunii politice. Cf., pentru tema cunoaşterii particularului, Pierre Aubenque, *La prudence chez Aristote*, PUF, Paris, 1963.

[148] Cf. Homer, *Iliada*, X, 224.

[149] Cf. Homer, *Iliada*, II, 372.

[150] O frază cu semnificaţie identică se regăseşte în *Etica Nicomahică*, VI, 5, 1140a 35–1140b 1, unde Aristotel discută statutul înţelepciunii practice.

[151] Adjectivul ne trimite la semnificaţia sa de la începutul tratatului (I, 3), în care despotul este stăpânul unui sclav.

[152] Trebuie remarcat faptul că Aristotel foloseşte termenul πολιτικός într-un sens restrâns, ca organizare comunitară dreaptă, referindu-se în general la democraţie sau la regimul constituţional, şi într-un sens extins, aşa cum apare el în primele rânduri ale *Politicii*, cu referire la toate formele de guvernământ.

[153] Textul grec impune o traducere redundantă pentru toate cele trei exemple: *„O mulţime care poartă în mod natural o mulţime care are posibilitatea etc.*"; am simplificat traducerea fiind de părere că este vorba de mulţimea despre care este predicat pe rând câte un atribut care o califică politic într-un sens sau în altul.

[154] Deşi războiul nu pare să fie una dintre recomandările exprese ale lui Aristotel în vederea comunităţilor politice, sensul acestui pasaj ar putea ţine de o memorie tradiţională a întemeierii cetăţilor democratice în Grecia veche pe baza structurilor de egalitate ale comunităţilor militare greceşti arhaice (cf. Jean Pierre Vernant, *Originile gândirii greceşti*, Editura Symposion, Bucureşti, 1995, cap. III). Pentru originea constituţiei în comunităţile militare, cf. şi *Politica*, IV, 13, 1297b 16–17, precum şi Annick Charles-Saget, *Guerre et nature. Étude sur le sens de pólemos chez Aristote*, în *Aristote – Politique*, ed. Pierre Aubenque, PUF, Paris, 1993, pp. 93–118. Faptul că existenţa politică depăşeşte războiul poate avea o legătură strânsă cu faptul că numai pacea, activitatea raţională, filosofia şi răgazul determină cu adevărat viaţa omului liber (cf. *Politica*, VII, 15).

[155] Cf. *Politica*, III, 12, 1282 b 31 sqq.

[156] Excluderea din comunitate are în vedere coerenţa cu elogiul medietăţii din cap. 16, 1287b 5 sqq.

[157] Termenul are sensul larg de „guvernare politică", iar nu pe cel restrâns de „administrare familială" cu care ne-au obişnuit primele rânduri ale *Politicii*, I, 1, 1252a 11.

[158] Cf. *Politica*, III, 4, 1276b 17–35. Sensul acestei identităţi este restrâns de afirmaţia de la 1276b 34–35, aşa cum am spus în nota aferentă pasajului.

[159] Propunerea lui Aristotel se va concretiza în Cartea a VII-a. Enunţul acestui program de cercetare în finalul Cărţii a III-a l-a determinat pe F. Susemihl să schimbe ordinea cărţilor tratatului, aşezând Cartea a VII-a în urmarea celei prezente. Intervenţia s-a dovedit totuşi fără un real folos, întrucât Aristotel nu enunţă caracterul *imediat* al cercetării sale.

[160] Expresia ἐξ ὑποθέσεως lasă loc unei interpretări: B. Jowett traduce *„under any given conditions*", iar Pierre Pellegrin preferă varianta *„dans un genre donnée*". În ceea ce ne priveşte, credem că Aristotel are în vedere în acest pasaj trei grade de realitate ale unei constituţii, anume una absolut posibilă, apoi una pe care faptele o fac posibilă, apoi una dată, însă eronată. Acestea fac obiectul studiului legislatorului, iar „bunul legislator" ar trebui să le aibă în vedere pe fiecare dintre acestea. Din acest motiv, credem că expresia noastră înseamnă „dată ca presupoziţie existentă", „deja dată", „disponibilă ca fundament al intervenţiilor legislatorului".Termenul ὑπόθεσις este folosit în *Politica* în două sensuri: unul este de „realitate dată drept fundament real", altul este cel de „fundament ipotetic" (de exemplu, situaţia de faţă şi, respectiv,

ocurența de la VI, 2, 1317a 40). În fiecare caz, termenul nu desemnează prin esență caracterul *ipotetic* al unei situații, ci caracterul ei de *fundament* în raport cu o întemeiere dorită, fie că acest fundament este sau nu real (cf. și 1278a6, sau 1332a 10–12).

161 Pasajul certifică faptul că Aristotel nu a avut niciodată în vedere o constituție „*ideală*", în sensul în care o viza Platon, ca pe un produs pur al minții care să poată fi aplicat unei populații. Taxonomia aristotelică stabilește drept sarcină a științei politice distincția dintre constituțiile eronate, cele dorite și cele posibile, care sunt intermediare între primele două.

162 Regula anteriorității constituției în raport cu legile, cetatea și indivizii a fost prezentată de Aristotel în Cartea a III-a, cap. 3, 1276b 10–11 și la III, 5, 1278a 15–16.

163 Cf. *Politica*, III, 7.

164 Conform ordinii din pasajul prezent și a celei prezentate în *Politica*, III, 7, cea mai rea este tirania, apoi urmează oligarhia și democrația. Acest mod de a vedea ordinea constituțiilor este coerent viziunii din III, 15–16, care exaltă tema medietății și a clasei de mijloc în societate.

165 Aristotel se referă la instituția formală a regalității, care are atribuții onorifice (cf. *Politica*, III, 14, 1285a 6–7).

166 Cf. Platon, *Republica*, 302 e sqq.

167 Urmând o sugestie a lui Pierre Pellegrin, înțelegem ocurența termenului ἀριστοκρατικῇ de la 1289b 16 într-un sens etimologic, ca și cum nu ar fi vorba de o aristocrație, ca formă particulară a conducerii politice, ci de un guvernământ foarte bun în general.

168 Întreg conținutul cărții a V-a se ocupă cu tema schimbărilor și a menținerii constituțiilor.

169 Aristotel enunță în acest pasaj un al doilea criteriu de divizare a constituțiilor, diferit de cel enunțat în *Politica*, I, 12, 1259a 37 sqq., unde relațiile din familie erau modelul câte unui tip de guvernare. Totuși, criteriile nu sunt opuse, deoarece criteriul de față poate avea în vedere existența unui tip de guvernare, iar celălalt criteriu esența lui.

170 Așa cum am anunțat în *Index terminorum*, există pasaje ale *Politicii*, așa cum este cel de față, care par să aibă în vedere sensul etimologic al aristocrației, ca formă supremă de guvernare a celor mai buni. În aceeași situație credem că se află și ocurența anterioară a aceluiași termen (cf. 1289b 16).

171 Sensul acestei comparații are în vedere o taxonomie categorică a constituțiilor după liniile lor directoare de la care se abat mai mult sau mai puțin, așa cum vânturile din nord, ca și vânturile din sud, au mai multe variante deviante. Din acest motiv, nu am preferat varianta transliterată (*boreas* și *notos*), ci am indicat prin perifrază direcția din care vin ele, urmând sugestia lui B. Jowett, dar fiind în dezacord cu traducerea lui Pierre Pellegrin (cf. *Bibliografie*). Tema grupării vânturilor reapare, cu referință la igiena cetății, în *Politica*, VII, 11, 1330a 38 sqq.

172 Cf. Herodot, *Istorii*, III, 20: „*Etiopienii ... se zice că sunt cei mai înalți și mai frumoși dintre toți oamenii ... de asemenea se spune că se*

deosebesc de ceilalți oameni în obiceiuri, mai ales în privința alegerii regelui, purcedând în felul următor: pe cetățeanul pe care îl socot cel mai înalt și mai puternic pe potriva staturii, pe acesta îl socot vrednic să le fie domn" (trad. A. Piatkowski, în Herodot, *Istorii*, vol. I, Editura Științifică, București, 1961).

[173] Pentru tratatul *De anima*, tipurile de viețuitor sunt date de organele disponibile pentru a actualiza diverse facultăți posibile ale vieții, deoarece sufletul este „*actul prim al corpului natural dotat cu organe*" (412b 3–5), iar fiecare viețuitor, pe măsura organelor disponibile, actualizează facultăți tot mai înalte. De exemplu, cele mai simple viețuitoare au pipăitul (414a 7), iar raportul acestora față de cele mai complexe este asemenea figurilor geometrice inscriptibile una în cealaltă (414a 19–30).

[174] Aristotel reia de fapt aici o opțiune platoniciană (*Republica*, 371d-e: „*Sau nu precupeți îi numim pe cei care șed în piață îndeletnicindu-se cu vânzarea și cumpărarea, în timp ce pe cei ce colindă cetățile îi numim neguțători?*" – trad. de Andrei Cornea). Folosirea unor termeni asemănători ca semnificație în textul lui Aristotel (τὰς ἐμπορίας și καπηλείας) cu cei din textul platonician (πλάνητας și καπήλας) ne determină să preluăm terminologia românească folosită de Andrei Cornea în traducerea *Republicii*.

[175] Cf. Platon, *Republica*, 369 d sqq.

[176] Această împărțire nu exclude aristocrația, tirania, regalitatea și regimul constituțional, ci urmează un nou criteriu, anume cel al medietății, conform căruia constituțiile au un caracter mai democratic sau mai oligarhic, astfel încât toate celelalte tipuri constituționale ar putea intra în aceste două mari categorii.

[177] Diferența dintre ultimele două este dată de faptul că în unele situații guvernează legea, în altele oamenii. Chestiunea este importantă, deoarece Aristotel avertizase în *Politica*, III, 15–16 asupra faptului că universalitatea legii nu rezolvă cazul particular, pe când omul nu se ridică întotdeauna la universalul legii. De aici, elogiul termenului mediu din capitolele menționate și elogiul clasei de mijloc din *Politica*, IV, 11, 1295a 29–b3.

[178] Cf. Homer, *Iliada*, II, 204.

[179] Ocurența aristocrației este neobișnuită în cazul acestui pasaj care enumeră tipurile oligarhiei. Totuși, dacă aristocrația este forma de excelență a oligarhiei (cf. *Politica*, III, 7, 1269b 6–8), ocurența este explicabilă.

[180] Ediția lui Immanuel Bekker folosește în pasajul de la 1292b 35 ocurența αἵρεσιν, pe când ediția Spengel (cf. *Bibliografie*), urmată de variantele moderne ale textului, preferă ocurența διαίρεσιν, care ni se pare și nouă mai adecvată sensului.

[181] Criteriul sufragiului censitar fusese enunțat mai sus (cf. cap. 4, 1291b 39, cap. 5, 1291b 1) prin folosirea substantivului τίμημα, pe care noi îl considerăm aici sinonim în traducerea noastră cu termenul πρόσοδος, care ar fi însemnat literal taxă, tribut, danie, acordată în urma unui venit.

[182] Acest lucru ar putea însemna o participare a membrilor oligarhiei la putere fără să se supună legii, urmându-și propriile interese particulare și instaurând, practic, o „tiranie" oligarhică.

[183] Preferăm formula „regim constituţional", deoarece, aşa cum arată mai jos Aristotel, nu este vorba despre un tip de constituţie care ar fi genul proxim al celorlalte patru, ci este vorba despre o altă specie a aceluiaşi gen, care poartă în mod accidental însuşi numele genului.

[184] Cf. Platon, *Republica*, 544c sqq., unde Platon enumeră constituţia cretană şi spartană, oligarhia, democraţia şi tirania drept tot atâtea forme deviante ale constituţiei ideale.

[185] Pentru sensul acestei identităţi şi pentru o posibilă contradicţie a textului aristotelic, cf. *Politica*, III, 4, 1276b 17–18 sqq. şi , în replică, pasajul de la III, 18, 1288a 38–39 şi notele aferente.

[186] Afirmaţia este contradictorie cu cele spuse în *Politica*, III, 7, unde susţinuse faptul că sunt posibile trei constituţii posibile (aristocraţie, regim constituţional, regalitate) şi trei deviaţii ale acestora. Totuşi, afirmaţia prezentă poate fi pusă în legătură cu cele susţinute în pasajul IV, 3, 1290a 14 sqq., unde criteriul numărului conducătorilor (mulţi sau, respectiv, puţini) face ca Aristotel să distingă doar două constituţii, adică democraţia şi oligarhia, în sensul de putere a celor mulţi şi, respectiv, putere a celor puţini. În această din urmă taxonomie, afirmaţia prezentă îşi poate găsi în mod coerent sensul.

[187] Pentru sensul originar al adjectivului compus pentru care am preferat aici o variantă literală: cf. nota de la I, 13, 1259b 34–35. Este de reţinut faptul că Aristotel atribuie acest calificativ elitelor (οἱ γνώριμοι), cărora le atribuie simultan un alt calificativ impotant, cel al „magnanimităţii" (μεγαλοψύχοι – cf. *Politica*, VII, 7, 1328a 9, împreună cu explicaţia acestei categorii etice prezentă în nota aferentă).

[188] Termenul desemnează un obiect care însoţea contractele şi alianţele: o dată rupt în două, obiectul putea servi celor două părţi care încheiaseră contractul drept semn de recunoaştere (cf., de exemplu, Euripide, *Elena*, v. 291).

[189] În traducerea sa, B. Jowett omite cuvântul ἔξωθεν, fiind de părere că el este inutil. Urmând varianta lui J. Pierre Pellegrin, ne-am decis să îl păstrăm, înţelegând că este vorba de fapt despre o mulţime exterioară celor învestiţi cu putere de decizie.

[190] Aristotel reia pe larg problema tiraniei, a comportamentului tiranului, a anecdotelor savuroase care circulă pe seama lui şi a şanselor de reuşită ale acestui regim, în Cartea a V-a, cap. 11–12.

[191] Cf. *Politica*, III, 14–15.

[192] Pentru motivarea alegerii acestui termen din lexicul instituţiilor politice romane, cf. pasajul de la 1285a 31 sqq., împreună cu nota aferentă.

[193] Cf. *Etica Nicomahică*, I, 10, 1100b 10–12, pentru doctrina raportului dintre fericire şi virtute.

[194] Elogiul medietăţii trebuie pus în legătură cu cele spuse de Aristotel în *Politica*, III, 16, unde tema termenului mediu viza raportul dintre universalitatea legii şi particularitatea evenimentului, astfel încât medierea lor cădea în sarcina omului politic şi, prin urmare, a clasei de mijloc. În privinţa originilor temei măsurii în Grecia veche, cf. Anatole Moulard, *Étude sur l'idée de la mesure dans la philosophie antesocratique*, Angers, 1923;

[195] În opinia noastră, este posibil ca aluzia să îl aibă în vedere pe Solon, ale cărui legi vizau egalitatea cetățenilor. Legăm acest pasaj de expresia aristotelică a „*democrației tradiționale*" enunțate de Aristotel în *Politica*, II, 12, 1273b 38, care se referă explicit la Solon.

[196] Principiul intenției majoritare este reluat de Aristotel la 1309b 16–18 și este folosit în acel pasaj în vederea explicării modificărilor constituționale și a schimbărilor de regim.

[197] Versiunea lui Pierre Pellegrin (cf. *Bibliografie*) propune traducerea expresiei ἐν ταῖς πολιτείαις cu expresia „în regimurile constituționale". Noi nu suntem de aceeași părere, întrucât contextul pare să vizeze genul proxim al oligarhiei și al democrației de mai jos (cf. 1297a 35–36), iar nu regimul constituțional, care este diferit, pentru Aristotel, de oligarhie și democrație.

[198] Ediția I. Bekker propune lecțiunea ποῖον, în vreme ce edițiile mai noi propun πόσον. Adoptăm ultima formulă întrucât ea pare mai adecvată sensului textului, în care stabilirea venitului urmează cantitatea și nu calitatea lui.

[199] Ediția Immanuel Bekker propune, pentru rândul 1298b 24, lecțiunea τῶν πολιτικῶν, în vreme ce ediția Schneider, preluată de P. Pellegrin, preferă lecțiunea τῶν πολιτῶν, cu mai multă concizie a sensului, întrucât este lipsit de sens să concepem diferit demosul de oamenii politici într-o democrație.

[200] Cf. G. Glotz, *Cetatea greacă*, Editura Meridiane, București, 1992, pp. 106–107, pentru sensul instituției consiliului preliminar și comentariul opiniei lui Aristotel față de această instituție.

[201] Cf. și *Politica*, 1341a 33 sqq., pentru o listă mai largă a funcționarilor publici.

[202] Așa cum am anunțat în nota introductivă, traducem termenul ἀγορᾶ cu „*piață*" ori de câte ori este vorba de sensul lui comercial și păstrăm termenul *agora* ori de câte ori este vorba de sensul politic al spațiului public.

[203] Pentru sensul instituției consiliului preliminar, cf. *supra*, 1298b 29 și nota aferentă.

[204] Alte ediții, de exemplu R.D. Hicks (1894 – cf. *Bibliografie*), propun pentru rândul 1300a 25 lecțiunea ἕξ (șase) în loc de τέσσαρες (patru). În opinia noastră, formula cea mai apropiată este cea aleasă de Immanuel Bekker, pe care o adoptăm și noi aici: practic, este vorba de patru criterii care divid modurile de alegere: 1. Cine aleg (toți sau unii). 2. Din cine aleg (toți sau unii). 3. Pe cine aleg (pe toți sau pe unii). 4. Cum aleg (prin vot sau prin sorți). Prin combinarea acestor variante reies șaisprezece posibilități logice, dintre care numai douăsprezece sunt realizabile, deoarece patru reprezintă contradicții: de exemplu, nu se pot face alegeri dacă aleg toți din unii pe toți prin vot sau prin sorți, și nici dacă aleg unii din unii pe toți prin vot sau prin sorți.

[205] Pentru justificarea cifrei, cf. *supra*.

[206] Athena instituise un tribunal în apropierea portului Phreatos în vederea judecării situației repatriaților în urma unui exil în care împricinatul își putea pleda cauza de pe puntea unei nave, fără a călca pamântul athenian.

[207] Am tradus verbul σωζείν, folosit de Aristotel pentru a desemna antonimul dezmembrării unei constituții, prin două verbe: când este vorba despre

o criză violentă, am folosit verbul „a salva", iar atunci când este vorba de durabilitatea paşnică a unei constituţii, verbul „a menţine". De asemenea, am folosit acelaşi verb „a menţine" în ocurenţele în care cele două situaţii nu sunt distinse.

[208] Pentru semnificaţia dreptăţii „analogice" sau „proporţionale", cf. *Politica*, II, 2, 1261a 31 sqq., precum şi *Etica Nicomahică*, 1132 b 32.

[209] Am optat pentru aceasta formulă din dorinţa de a simplifica textul, chiar dacă literal am fi putut traduce „*sau de la acestea la celelalte*".

[210] Instituţia *phylarhiei* a reprezentat conducerea unui *phylos*, formă de asociere tradiţională realizată pe criteriul rudeniei (cf. G. Glotz, *Cetatea greacă*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1992, p. 11). În Athena democratică, denumirea s-a păstrat, deşi ea nu mai semnifica o ordine gentilică, ci topografică şi militară (cf. *Politica*, VI, 8, 1322b 5, cu sens militar, cf. Glotz, *op. cit.*, p. 150).

[211] Tribunalul athenian care avea în vedere procese cu un caracter mai restrâns de generalitate decât cele care cădeau în competenţa adunării generale (cf. G. Glotz, *op. cit.*, p. 153).

[212] I. Bekker, în ediţia din 1831, optează pentru lecţiunea ἄποροι – „săracii", pe când ediţia J. Aubonnet preferă varianta εὔποροι – „bogaţii", impusă de sensul pasajului.

[213] Pasajul poate figura drept *regulă a metodei* în aristotelism: el reapare în *De coelo*, I, 271b 8–13 şi este citat drept regulă a metodei de cercetare de Sf. Toma din Aquino, *Despre fiind şi esenţă*, în primul rând al *Introducerii* (cf. Thomas de Aquino, *Despre fiind şi esenţă*, trad. E. Munteanu, Editura Polirom, Iaşi, 1998, p. 33).

[214] Aristotel expune elogiul medietăţii şi al clasei de mijloc în *Politica*, IV, 11 şi susţine stabilitatea clasei de mijloc la 1296b 39–40.

[215] Dacă războaiele medice au avut loc între 490–480 î.Hr. (luând în considerare anul 490 pentru victoria de la Marathon, anul 480 pentru înfrângerea de la Termopyle şi victoria de la Salamina), evenimentul pomenit de Aristotel a putut avea loc în anul 473 (cf. Herodot, *Istorii*, VII, 170). Tarentul a fost o cetate doriană aşezată în golful Apulia, ostilă Athenei, iar iapygii o populaţie de origine illyrică sau cretană (cf. Jean Aubonnet, *Aristote, Politique*, Livres V et VI, ed. Belles Lettres, Paris, 1989, p. 157, nota 9).

[216] Războiul a avut loc între anii 431–404. Aristotel face această aluzie la practica înscrierii militare conform listei cetăţenilor, adoptată de Athena în această perioadă pentru alcătuirea armatei hopliţilor. Cf. şi Xenophon, *Memorabilia*, III, 4, 1, pentru aceeaşi expresie. Pasajul din Xenophon este sugerat de J. Aubonnet, *op. cit.*, p. 158.

[217] Ediţia Immanuel Bekker foloseşte lecţiunea ἀπόρων – „a săracilor", pe când ediţia J. Aubonnet preferă varianta εὐπόρων – „a bogaţilor", cerută de logica textului.

[218] Termenului folosit de Aristotel (ἄστυ) desemnează cetatea într-un sens restrâns, spaţiul ei consacrat şi public, asimilabilă oarecum „centrului cetăţii" (aşa cum am şi tradus acest cuvânt în alte ocurenţe ale sale – cf. *Politica*, VI, 1319a 11). Nu am ezitat să folosim această expresie acolo unde termenul reapare, deşi în ocurenţa prezentă termenul de „cetate" este suficient pentru a

sesiza distincția dintre portul Pireu și cetatea Athenei (cf. pentru această dispunere teritorială și primele cuvintele ale *Republicii* lui Platon: „*Am coborât ieri în Pireu ...*" – *Republica*, 327a (trad. A. Cornea).

[219] Cf. nota de la pasajul 1302a 5–7. Pentru rândul 1303b 35, ediția I. Bekker oferă lecțiunea ἀποφαίνοντο θατέφον τὴν οὐσίαν. Ediția J. Aubonnet elimină termenul θατέφον, care este redundant în text.

[220] Funcția de *proxen*, echivalată de noi cu termenul de „*reprezentant*", este asemănătoare celei de ambasador prin faptul că o persoană reprezintă o cetate în altă cetate, dar este diferită de ea prin faptul că reprezentatul nu provine din cetatea reprezentată, ci din interiorul celei în care își exercită funcția. Această persoană deține funcția de *proxenos* onorific, în sensul în care cetățenii cetății reprezentate găseau adăpost și sprijin la proxenul propriu într-o altă cetate în mod tradițional (cf. G. Glotz, *op. cit.*, pp. 323–324, pentru o descriere mai amplă a funcției).

[221] Lupta de la Salamina a vut loc la 22 sau 23 septembrie 480, când flota atheniană a înfrânt forța maritimă a perșilor. Pentru o descriere a luptei, cf. Herodot, *Istorii*, VIII, și E. Lévi, *op. cit.*, p. 31.

[222] Înfrângerea de la Mantineea a avut loc în august 418, când spartanii au obținut o victorie importantă împotriva aliaților athenieni conduși de Alcibiade. Cf. Thucydide, *Războiul peloponesiac*, V. și E. Lévi, *op. cit.*, pp. 95–96. Fraza lui Aristotel este extrem de interesantă sub aspectul următor: victoria de la Mantineea a fost a spartanilor, dar lupta a fost dată „*împotriva* – πρός" acestora, astfel încât perspectiva filosofului rămâne invariabil atheniană.

[223] În anul 411, Athena a fost guvernată din mai până în septembrie de un consiliu format din patru sute de membri. Cf. Thucydide, *Războiul peloponesiac*, VIII, 89 și Aristotel, *Constituția ateniană*, 29–33: „*Athenienii s-au văzut nevoiți să înlocuiască democrația cu așa-numitul guvernământ al celor patru sute ... După ce athenienii a fost învinși în lupta navală de la Eretria ... au răsturnat guvernul celor patru sute ...*" (trad. Ștefan Bezdechi, Editura Agora, Iași, 1992).

[224] Așa cum reiese din Aristotel, *Constituția atheniană*, 29 și din Thucydide, *Războiul peloponesiac*, VIII, 48, expresia se referă la regele persan, aliat cu lacedemonienii (cf. V. și E. Lévi, *op. cit.*, p. 111).

[225] Spațiu al cetății grecești înzestrat cu funcții religioase, semnificând centralitatea și tradiția, spațiu de adăpost al *hestiei koine* – vatră comună a cetății (cf. *Politica*, VI, 8, 1322b 28 și nota aferentă), *pritaneul* a fost locul consacrat al cultului oficial al cetății (cf. G. Glotz, *op. cit.*, pp. 26–29).

[226] Așa cum relatează Aristotel în *Constituția atheniană*, 13, Athena a fost, între anii 555–545, teatrul unor confruntări a trei grupări partinice, care reprezentau interesele locuitorilor de la mare, a celor de la șes și a celor din zonele montane: „*Căci erau trei partide: unul al locuitorilor de coastă, în fruntea cărora se afla Megacle, fiul lui Alcmeon, și aceștia urmăreau mai mult o formă de guvernământ mijlocie (moderată), apoi partidul câmpenilor, care năzuiau spre oligarhie, sub conducerea lui Lycurg, și al treilea, al muntenilor, condus de Pisistrate, care trecea drept democrat convins*" (trad. Ștefan Bezdechi).

[227] Aristotel se referă la puterea celor treizeci de tirani, practic a zecea schimbare constituţională în Athena (*Constituţia atheniană*, 41), care a avut loc în anul 404, sub conducerea lui Critias şi a ţinut un an de zile. Evenimentul marchează capitularea Athenei în cadrul războiului peloponesiac.

[228] Cf. nota aferentă de la 1304b 12.

[229] Nota lui Jean Aubonnet (*op.cit.*, p. 186, nota 8) semnalează trei legende care explică diferit originea acestor partenieni din Sparta trimişi să colonizeze cetatea Tarent din Italia: după Antiochos din Siracusa, ei ar fi fost fii ai spartanilor care ar fi refuzat să ia parte la războiul Meseniei, şi au fost degradaţi la rangul de hiloţi, pe când după Ephoros (*Fragm. Gr. Hist.* 70F 216), ei ar fi fost fii bastarzi ai spartanilor interesaţi în creşterea populaţiei cetăţii, iar după *Extrasele din Heraclide* (fragm. 611, 57, ed. Rose), ei ar fi fost fii bastarzi ai femeilor spartane din perioada aceluiaşi război. Oricare ar fi fost sursa adevărată, este foarte probabil ca acest grup de cetăţeni marginali să fi emigrat la începutul secolului al VI-lea spre golful Apuliei, unde a fost întemeiată cetatea Tarent.

[230] Istoriile celor două conflicte sunt narate de Xenophon, *Hellenica*, II, 4, 29, pentru conflictul din Lysandros, general spartan care a cucerit Athena la 405, şi regele spartan Pausanias din anul 403 şi în aceeaşi lucrare, III, 3, 3, pentru conflictul lui Lysandros cu regele Agesilas, petrecut cu câţiva ani mai târziu.

[231] Poet athenian legendar care a sprijinit Sparta în secolul al VII-lea prin poemele şi cântecele sale compuse în ritm frigian în cel de-al doilea război cu cetatea mesenienilor (cf. fragm. 2–5, ed. Diehl).

[232] Cf. *Politica*, V, 3, 1303a 21–24.

[233] Ediţia I. Bekker foloseşte lecţiunea παράβασις, pe când ediţia lui F. Susemihl preferă παρανομα, lecţiune adoptată în variantele moderne ale textului.

[234] Adoptăm lecţiunea δαπάνη, după ediţia J. Aubonnet, spre deosebire de ediţia I. Bekker, care a preferat μετάβασις.

[235] Am tradus πάντα cu „ansamblul" pentru a marca echivocul sofismului, în care cuvântul în discuţie este considerat mai întâi ca sumă a părţilor, apoi ca întreg de sine stătător.

[236] Cf. *Politica*, V, 13.

[237] Aristotel a analizat problema cauzelor apariţiei demagogiei în *Politica*, IV, 12, 1297a 7 sqq.

[238] Este vorba despre veniturile pretinse de constituţie cetăţeanului care doreşte să ocupe o anumită funcţie, conform modelul de participare censitar la putere.

[239] Termenul κοινός de la 1308a 39 are semnificaţia de „prezent" mai degrabă decât de „comun", în opoziţie cu expresia „de anul trecut" (τὸ παρελθὸν).

[240] Ediţiile J. Aubonnet şi F. Susemihl oferă lecţiunea ῥυθμίζειν, însă noi optăm pentru o variantă mai coerentă, oferită de ediţia I. Bekker, prin lecţiunea ἄγειν.

241 Aristotel a argumentat poziția conform căreia virtuțile cetățeanului și identitatea cetății sunt relative la constituție: cf. 1275b 4–5, 1277a 10, 1277b 21–23.

242 În mod riguros, principiul prevalenței majorității interesate în menținerea unei constituții a fost enunțat în *Politica*, IV, 12, 1296b 13–16.

243 În sensul că ar exista, eventual, unii care să contrazică cele spuse la începutul capitolului, unde Aristotel afirma relativitatea virtuții la tipul de constituție în care ea este studiată. Aluzia lui Aristotel este la *Menon*, 71a–73a, unde Platon definise virtutea independent de funcția în familie sau cetate. Cf. și critica aristotelică a aceleiași idei din *Politica*, I, 13, 1260a 22 sqq.

244 Cf. Euripide, fragm. 891, în August Nauck, *Tragicorum Graecorum fragmenta*, Leipzig, 1856.

245 Ocurența termenului care desemnează elitele (οἱ γνώριμοι) este neobișnuită deoarece are în vedere o sinonimie cu expresia „oameni de seamă" (οἱ ἐπιεικεῖς), chiar dacă Aristotel vizează în alte pasaje categorii sociale diferite.

246 Traducerea noastră optează pentru această distincție, chiar dacă în sine termenii ar fi putut desemna și domenii mai vagi, astfel încât δημιουργίας s-ar putea referi efectiv doar la funcțiile meșteșugărești. Distincții cu sens asemănător există la Xenophon, *Memorabilia*, IV, 8, 2 și Platon, *Phaidon*, 58 c.

247 Cf., de exemplu, *Politica*, III, 7, 1279b 6–7.

248 Exemplul a fost reluat într-un pasaj anterior (III, 13, 1286a 26 sqq.) unde el avea funcția unui elogiu al medietății în general și al clasei de mijloc.

249 Aristotel nu dă prea multe lămuriri despre felul în care un eunuc ar putea fi căsătorit. Cu toate acestea, doar ediția Newmann (cf. *Bibliografie*) compară strania situație cu un caz biblic, cel al lui Putifar, egipteanul care l-a trimis pe Iosif, fiul lui Iacob, în închisoare (cf. *Geneza*, 37–38).

250 Afirmația lui Aristotel îl determină pe R. Weil să considere faptul că acesta ar fi putut avea o viziune asupra istoriei în care cazul general al unei istorii exemplare prima asupra unei istorii înțeleasă ca o colecție de evenimente individuale (cf. R. Weil, *Philosophie et histoire: la vision de l'histoire chez Aristote*, în *La Politique d'Aristote, sept exposes* ..., ed. Vandoeuvres, Genève, 1965, pp. 159–187).

251 Cf. Hesiod, *Munci și zile*, trad. Ion Acsan, Editura Minerva, București, 1987, versul 25.

252 Argumentul a mai fost prezentat la 1286b 8 sqq. El poate fi interpretat drept o viziune cantitativă a lui Aristotel asupra diferenței dintre regalitate, aristocrație și regim constituțional, în sensul că, unde istoria producea un singur om capabil, acolo se realiza o regalitate, dar acest lucru a fost posibil numai într-un context al unei populații restrânse. Creșterea numerică a oamenilor capabili de conducere ar fi dus, potrivit acestui raționament, la apariția celorlalte forme de guvernare.

253 Traducerea noastră este discutabilă și urmează mai degrabă plauzibilitatea decât o certitudine. O traducere alternativă putea evita sensurile derivate ale lui σχολάζειν astfel: „*să fie suprimat răgazul și să nu se ivească vreo*

altă formă de conversație care presupune răgazul". Aspectul este important pentru că el valorifică sensurile multiple ale acestui cuvânt-cheie al *Politicii,* anume „răgazul – σχολή", condiție fundamentală a omului liber și a viețuitorului politic.

254 Prin simetrie, motivul ar putea fi eventual clevetirea sclavilor pe seama stăpânului. Exemplele sunt date în sensul în care democrația era pentru Aristotel analogică raportului dintre soț și soție, regalitatea raportului dintre copii și părinte, iar tirania raportului dintre stăpâni și sclavi (cf. *Politica*, I, 13, 1257a 37 sqq.).

255 Spre deosebire de ediția Immanuel Bekker, care oferă lecțiunea πολιτικῆς, J. Aubonnet și F. Susemihl oferă lecțiunea πολεμικῆς, adoptată și de noi.

256 Sensul folosit de Aristotel desemnează probabil un administrator, care poate fi asociat expresiei adversative de la 1314b 7: „οἰκονόμος ἀλλ' οὐ τύραννος εἶναι".

257 Cf. Heraclit, fragmentul DK, B. 85.

258 Cuvântul δημαγώγος, împreună cu toate derivatele sale lexicale, are în *Politica* lui Aristotel două sensuri, dintre care unul este neutru din punct de vedere etic și înseamnă „*sfetnic al demosului*" – cf., de exemplu, și ocurența de la 1319b 12–13 – și un sens peiorativ pe care limbile moderne l-au reținut și pentru care am păstrat formula „*demagogul*".

259 Este vorba probabil de anii 670–570 î.Hr., cf. G. Glotz, *Histoire grecque*, Paris, 1925, vol. I, p. 331 sqq.

260 După cronologia oferită de J. Aubonnet (*op. cit.*, p. 227), tiranul Cypselos ar fi domnit între 657 și 627 sau 620–590, Periandros între 627 și 585 sau 590–548, iar Psammetichos între 585 și 582 sau 548–545.

261 Un calcul aritmetic simplu înlătură lecțiunea lui I. Bekker (τέσσαρα) și impune lecțiunea editorilor moderni (ἥμισυ). Confuzia provine probabil din faptul că limba greacă nota cu litera Δ cifra 4 și cu Λ jumătatea unui întreg (1/2).

262 *Constituția ateniană*, 18 oferă detalii diferite („*Astfel Pisistrate a domnit până la bătrânețe și a murit de boală în timpul arhontatului lui Philoneos. De la prima dată când s-a făcut tiran, a mai trăit treizeci și trei de ani, din care nouăsprezece a fost în domnie, iar restul în surghiun*" – trad. Ștefan Bezdechi). Cert este că tirania lui Pisistratos a avut loc aproximativ între anii 600–527 î.Hr.

263 Cele două tiranii au avut loc la Siracusa între anii 478–468 (Hieron) și 485–478 (Gelon).

264 Traducere de Andrei Cornea, cf. Platon, *Republica,* 546c. Pentru Platon, prezența unui timp circular în care realitățile sensibile revin periodic desemnează condiția sensibilă a omului și a cetății, iar această perioadă poate fi calculată după un raționament matematic precis, dar obscur. Interpreții lui Platon, de la Proclos la exegeza contemporană, au încercat o soluție a acestui calcul. Cert este că formula de bază a calculului este radicalul epitrit (3 × 4) înmulțit cu 5, iar faptul că un număr devine „solid" înseamnă „ridicat la cub", de vreme ce tradiția pithagoreică reține cifra 4 drept semn al solidului, astfel încât formula devine 3 × 4 × 5 × 3 × 4 × 5 × 3 × 4 × 5. Asupra sensului exact de sorginte pithagoreică a formulei, cf. A. Cornea, *Note*, în Platon, *Republica*,

Opere, vol. V, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, pp. 479–480. În opoziţia cu Aristotel, trebuie remarcat faptul că pentru Platon politica rămâne o ştiinţă teoretică care are un obiect universal şi determinabil, calculabil precis, în vreme ce pentru Aristotel ea are sensul unei ştiinţe practice, care are ca obiect evenimente individuale care trebuie judecate după norme diferite.

[265] Cf. *supra*, pentru sensul în care un număr este „solid".

[266] Cf. Platon, *Republica*, 550c, pentru exemplul oligarhiei, 555b, pentru exemplul democraţiei şi 562a pentru exemplul tiraniei. Motivul pentru care este vorba de constituţia laconiană este acela că Platon se referise la forma decăzută a celei mai bune constituţii, amintind în primul rând constituţia laconiană (547b–c), prototip al celorlalte trei.

[267] Precum se poate vedea comparând traducerea noastră cu textul grec, am rupt în două prima frază a capitolului, realizând o simetrie între cele două părţi ale frazei şi, respectiv, obiectul de studiu al celor două cărţi anterioare.

[268] Cf. *Politica*, IV, 12, 1296b 13 sqq.

[269] Cf. şi *Politica*, III, 1, 1275a 24, unde Aristotel a definit cetăţeanul drept particpant la o funcţie şi IV, 15, 1299a 10, unde Aristotel discută problema perioadei oportune unei magistraturi.

[270] Cf. *Politica*, IV, 15, 1299b 38 sqq.

[271] Nu trebuie lăsat deoparte faptul că Aristotel a polemizat cu conceptul egalităţii numerice, cf., de exemplu, *Politica*, V, 1, 1302b 29 sqq.

[272] Cf. *Politica*, III, 10, 1281a 14 sqq.

[273] Principiul a fost enunţat de Aristotel în *Politica*, IV, 4, 1291b 30.

[274] Termenul ἄστυ desemnează un spaţiu consacrat al cetăţii, loc predilect al oficierii ritualilor, al templelor zeilor protectori ai cetăţii, al instituţiilor statului şi al spaţiului public. L-am tradus prin „centrul cetăţii" pentru a avea în vederea funcţia lui civică. G. Glotz remarcă atât aspectul de aglomerare urbană (*op.cit.*, p. 16) cât şi sensul de aşezare fortificată în jurul căreia se întindeau cartierele cetăţii (*ibidem*, p. 25).

[275] În limba greacă, expresia νῦν δὲ înseamnă „de fapt", „în fond", de unde rezultă că Aristotel are în vedere o replică teoretică la situaţia de mai înainte, iar nu o analiză a situaţiei actuale. Cu această interpretare, suntem în acord cu traducerea pentru care a optat B. Jowett şi în dezacord cu P. Pellegrin şi cu J. Aubonnet (cf. *Bibliografie*). Cf. şi pasajul din *De anima*, II, 412b 20, cu acelaşi sens etc.

[276] Întrucât demagogul nu poate fi un întemeietor al democraţiei, ci doar un corupător al ei, considerăm ocurenţa acestui termen fără sensul său peiorativ (cf. şi nota aferentă pasajului 1315b 4).

[277] Legislaţia atheniană prevedea asemenea situaţii, în care un cetăţean avea dreptul de a chema cetatea în judecată (cf. G. Glotz, *op. cit.*, pp. 192–193).

[278] Pentru raportul dintre treptele de vârstă diferite şi ritualurile militare de iniţiere care culminau cu acordarea rangului de hoplit, cf. P.V. Naquet, *Vânătorul negru şi originea efebiei atheniene*, în *Vânătorul negru*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1985, pp. 177–197.

[279] Cf. *Politica*, IV, 15, 1299a 34 sqq.

[280] Aristotel numeşte cu câteva rânduri mai jos acest magistrat, şi anume agoranomul, cf. 1322a 13.

[281] Pentru semnificaţia acestui centru al cetăţii, cf. *supra*, 1319a 9 şi nota aferentă.

[282] Cf. şi *Politica*, VII, 12, 1331b 15.

[283] Consiliu cu funcţii judiciare (cf. Aristotel, *Constituţia ateniană*, 23), având în sarcină şi executarea anumitor sentinţe. Cf. Platon, *Apărarea lui Socrate*, 37c: *„Ce nevoie am să trăiesc în închisoare, rob al puterii mereu reînnoite a celor unsprezece?"* (trad. Francisca Băltăceanu), în Platon, *Opere*, vol. I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975.

[284] Literal, conducători ai unei nave, ai unei unităţi de cavaleri şi, respectiv, ai unei unităţi de infanterie. Preferăm transliterarea termenilor care desemnează funcţii militare în măsura în care ei nu pot primi un echivalent oportun în limba română.

[285] Literal, conducători ai unei trireme, ai unei unităţi militare pedestre şi, respectiv, ai unui întreg *phylos*, unitate militară numeroasă, corespondentă unei unităţi gentilice şi teritoriale (cf. şi pasajul 1301b 22–23 şi nota aferentă).

[286] Pentru sensul consiliului preliminar, cf. pasajul 1298b 29 şi nota aferentă acestuia.

[287] Expresia desemnează spaţiul consacrat divinităţii care ocroteşte cetatea (divinităţi poliade) şi este analogică cultului zeilor familiei, în opinia lui G. Glotz (*op. cit.*, pp. 25–26). Centru al pritaneului (cf. *Politica*, V, 5, 1305a 17), acest spaţiu este intim legat de practica *„ospeţelor comune"* amintite de Aristotel drept criteriu posibil al cetăţeniei (cf. *Politica*, II, 9, 1271a 31).

[288] În opinia lui Pierre Pellegrin, atât finalul cărţii a VIII-a cât şi al celei de faţă ar fi fost pierdute, ceea ce le explică disproporţia în raport cu celelalte cărţi ale *Politicii* (cf. Pierre Pellegrin, *Introduction*, p. 14, în ediţia franceză a *Politicii* pregătită de Pierre Pellegrin, cf. *Bibliografie*).

[289] Traducerea lui Pierre Pellegrin (cf. *Bibliografie*) consideră că ar putea fi vorba de *Protreptikos*, scriere de tinereţe a lui Aristotel care reprezintă o pledoarie de influenţă platoniciană asupra filosofiei ca mod optim de viaţă. Fără a da o notă explicativă, B. Jowett (cf. *Bibliografie*) traduce *„in discussions outside the school"*. Deşi referinţa rămâne în cele din urmă incertă, este puţin probabil ca Aristotel să fi optat pentru o referinţă la discuţii orale, ceea ce ar fi fost un gest neobişnuit pentru tonul întregului *corpus* al textelor sale.

[290] Tripla împărţire din acest pasaj corespunde celor trei moduri de viaţă enunţate în *Etica Nicomahică*, I, V, 1095b 15–20.

[291] Aristotel lasă indicaţii lacunare ale teologiei sale, însă pasajul de faţă pare să facă aluzie la un capitol cunoscut al *Metafizicii*, XII, 7, 1072 a–b, unde el numeşte divinitatea „gândire care se gândeşte pe sine" şi o determină drept obiect al dorinţei tuturor realităţilor care încearcă să o imite pe măsura posibilităţii acestora (cf. şi *De anima*, 415b etc.).

[292] Sensul acestei fraze neagă aşteptările unui simţ comun, deoarece în mod obişnuit nu ne aşteptăm ca posibilitatea să fie întemeiată de un act. Totuşi,

sensul textului trebuie pus în legătură cu teoria anteriorității actului față de potență, expusă de Aristotel în *Metafizica*, IX, 8 și aplicată în *Politica*, I,1 în definiția anteriorității cetății față de individ. În același fel, aici, actele bune realizează individuarea virtuților și a înțelepciunii practice, deoarece virtutea și înțelepciunea practică sunt posibilitatea determinată individual a faptelor bune.

[293] Aristotel tratează problema fericirii în *Etica Nicomahică*, I, 7–13.

[294] Sensul pasajului este, desigur, ironic, deoarece viața tiranică se referă atât la tiran cât și la supusul tiranului, deși această viață se realizează numai în avantajul tiranului (cf. *Politica*, III, 7, 1279b 6–7).

[295] Caracterul accesoriu al primei întrebări nu are valoare în sine, ci numai în raport cu discuția prezentă, deoarece ea a fost tratată în primele capitole ale Cărții I drept problema fundamentală a *Politicii*, prin care Aristotel a definit omul ca viețuitor politic (1253a 3), înțelegând prin aceasta intermediarul dintre fiară și zeu (*Politica*, I, 2, 1253a 29) și, simultan, mediatorul între legea universală și situația particulară (*Politica*, III, 16, 1287a 28–30).

[296] Expresia poate da naștere unor presupoziții divergente privind ordinea textelor *Politicii*: dacă el se referă la cercetările cărții a IV-a, care debutează cu o meditație asupra celei mai bune constituții, atunci ar trebui să plasăm cartea a VII-a în locul celei de-a IV-a, așa cum a făcut F. Susemihl în ediția germană și, în urma lui, Elena Bezdechi în *translatio vetera* în limba română a tratatului lui Aristotel (Editura Cultura Națională, București, 1924). Dacă interpretăm însă acest cuvânt ca și cum acesta ar anunța capitolele următoare ale aceleiași Cărți a VII-a, atunci ea rămâne în ordinea tradițională a cărților *Politicii*. Asupra contraargumentelor eventualei reordonări a textelor *corpus*-ului, cf. P. Pellegrin, *La Politique d'Aristote, unité et fractures. Eloge de la lecture sommaire*, în *Aristote Politique*, sous la direction de Pierre Aubenqe, Presses Universitaires de France, 1993, pp. 3–34.

[297] Sensul acestui pasaj nu revine la a deduce că realizarea celor necesare ar fi ceva rău, ci Aristotel are în vedere aici distincția de la începutul *Politicii* dintre faptul de a trăi și cel de trăi bine (1252b 30, 1253b 25 etc.), astfel încât ultimul aspect reprezintă adevărata misiune a comunității politice.

[298] Cf. *Politica*, I, 4–7, capitole dedicate statutului sclavului.

[299] Cele trei relații sunt, pentru *Politica*, I, 3, 1253b 5 sqq., relații care întemeiază familia și care dau prototipul guvernărilor posibile (*Politica*, I, 13, 1259a 37 sqq.). Plasarea lor în acest context are în vedere faptul că omul cu adevărat liber și împlinit este șeful celor trei relații. În consecință, numai el are cu adevărat, în opinia lui Aristotel, acces la cel mai înalt dintre toate bunurile.

[300] Pasajul este deconcertant în măsura în care suntem obișnuiți să ne referim la activitățile contemplative din perspectiva strictă a științelor teoretice. Totuși, el nu reprezintă o excepție față de catalogarea științelor în teoretice și practice, conform obiectului lor de natură particulară sau universală. Dimpotrivă, Aristotel sugerează în acest pasaj că atât reflecțiile pur teoretice cât și cele „practice" au o natură fundamental teoretică, prin faptul că ele vizează posibilitatea unei actualități, fie că aceasta din urmă are o finalitate intelectuală, fie că are o finalitate practică. A reflecta asupra întrebării „ce trebuie

să fac?" reprezintă cea mai practică activitate posibilă. Oricât de nepermisă ar fi analogia, *mutatis mutandis*, regimul raţiunii practice kantiene are, în opinia noastră, un statut asemănător: pentru Kant, nu există nici o raţiune practică diferită de cea pură, ci raţiunea practică reprezintă raţiunea pură *în aplicare practică* (cf. I. Kant, *Critica raţiunii practice*, *Prefaţă*, trad. N. Bagdasar, Editura Iri, Bucureşti, 1995, p. 35). Revenind însă la Aristotel, pasajul poate fi pus în legătură cu enumerarea virtuţilor intelectuale în *Etica Nicomahică*, X, 7, 1177a 15 sqq. şi cu statutul raţionalităţii practice şi teoretice de la 1333a 25 (cf. şi nota aferentă pasajului).

301 Literal: „mulţimea oamenilor". Am tradus această expresie literal numai în pasajele în care era vorba efectiv de opoziţia dintre numărul mare şi cel mic de oameni dintr-o cetate.

302 Pasajul se opune afirmaţiilor xenofobe din *Politica*, V, 3, 1303a 25, unde Aristotel prezentase prezenţa străinilor drept o sursă esenţială de conflict într-o cetate. Pentru regimul străinilor în cetatea greacă, cf. G. Glotz, *op. cit.*, 318 sqq.

303 Pentru figura mitică a lui Stentor din Argos, cf. Homer, *Iliada*, V, 770–773: „*Hera oprindu-se acolo se schimbă la faţă, -mprumută / Chipul lui Stentor, viteazul cu glasul de-aramă, ca dânsul / Ţipă cât oameni cincizeci şi mustră pe dânşii* ..." (trad. George Murnu, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1995).

304 Cf. Platon, *Legile*, 737d, unde Platon enumeră aceleaşi precepte.

305 Pasajul este interpretabil, în sensul că afirmaţia lui Aristotel ar putea să însemne că o cetate duce o viaţă hegemonică (în sensul că este stăpână peste altele) şi duce ὁ βίος πολιτικός, adică o viaţă politică în sensul în care ea nu are nici regalitate, nici tiranie, ci este democratică sau are un regim constituţional, sau, pe de altă parte, ea are o viaţă hegemonică şi, în consecinţă, nu depinde de politica altora. Ultima dintre variante ni se pare mai probabilă, dar ea nu credem că are un caracter exclusiv.

306 Traducem expresia θύμος prin „*avânt*", în ciuda faptului că ea are mult mai multe semnificaţii în limba greacă: pasionalitate, curaj, voinţă iraţională etc. Motivaţia noastră este faptul că Aristotel se referă la această categorie afectivă atât din perspectiva îndrăznelii complementare raţionalităţii prin care catalogheazăpopulaţiile europene şi asiatice, cât şi din pespectiva afectivităţii care caracterizează prietenia; în limba română termenul comun al celor două aspecte ar putea fi „*avântul*".

307 Cf. Platon, *Republica*, 375 b–d.

308 Archilochos din Paros (secolul al VII-lea), autor elegiac, cf. Archiloque, *Fragments*, ed. Fr. Laserre et A. Bonnard, ed. Les Belles Lettres, p. 39, fragm. 119.

309 Termen important al eticii aristotelice, el vizează posesia prin excelenţă a virtuţilor care revin bărbatului desăvârşit, atât prin naştere cât şi prin educaţie. Termenul semnifică o ordine sau o podoabă (κόσμος) a virtuţilor (*Etica Nicomahică*, IV, 7, 1124a 1 – „*Aşadar, grandoarea sufletească pare un fel de podoabă a celorlalte virtuţi*" – trad. Stella Petecel, Editura Iri, Bucureşti, 1998); un termen mediu între micimea sufletească şi vanitate (*Etica Nicomahică*, II, 7, 1107b 22). *Politica* ne informează că numai oamenii liberi au această

calitate, în mod precis elitele (οἱ γνώριμοι), cf. VIII, 3, 1338b 3. În traducerea *Eticii Nicomahice*, traducătoarea a preferat formula *„grandoare sufletească"*, expresie perifrastică în care notele conceptului grec sunt reluate cu eleganță. Noi preferăm însă traducerea pe filieră latină a cuvântului ("*magnanimitas – magnanimitate*") deoarece există o tradiție latină creștină de comentarii la această virtute care conduce până la averroismul secolului al XIII-lea, unde această virtute are valoare de activitate intelectuală supremă, de pildă la filosoful Boetius din Dacia, în tratatul *Despre viața filosofului*. Exegeza acestei categorii morale a fost realizată de R.-A. Gauthier, *Magnanimité, l'ideal de la de la grandeur dans la philosophie paienne et dans la théologie chrétienne*, Paris,1951.

[310] Cf. Euripide, *Fragmenta*, fragm. 975, ed. Nauck, A. *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, Leipzig, 1856.

[311] Termenul ἀκρίβεια (traductibil cu *precizie*, *rigoare*, *acribie*) nu are drept antonim lipsa de pricizie sau conturul vag al cercetării conceptuale, ci faptul că, în opinia lui Aristotel, știința politicii are un caracter practic, pentru că are drept obiect situațiile individuale care trebuie puse într-un raport cu legea universală, și nu un caracter teoretic, adică de știință care se ocupă exclusiv cu conceptele universale (cf. elogiul medietății de la 1287a 28–b 23 și nota aferentă pasajului).

[312] Pasajul contrazice în mod evident enunțul din *Politica*, III, 5, 1278 a 15–16, unde bărbatul drept în sens absolut era de neconceput în afara cetății. De altfel, acest pasaj contrazice și enunțul fundamental al *Politicii*, conform căruia dreptatea reprezintă o virtute politică și comunitară (cf. *Politica*, I, 2, 1253a 38). Este posibil, din aceste motive, ca acest pasaj să fi cunoscut o redactare mai timpurie, anterioară elaborării conceptelor de bază ale *Politicii*.

[313] Aluzie la Platon și la eventuala lipsă de originalitate a tripartiției sociale pe care modelul său politic o viza. De altfel, este cunoscut faptul că distribuția generică în *oratores, bellatores, laboratores* reprezintă o formulă de organizare socială indo-europeană străveche (cf. É. Benveniste, *Vocabularul instituțiilor indo-europene,* Editura Paideia, București, vol. I, 1999, p. 233).

[314] Ediția J. Aubonnet, p. 196, (cf. *Bibliografie*) ne trimite la Antiochos din Siracusa, fragm. 3,4 și 6 din *Fragm. Hist. Graeca*, unde Antiochos relatează povestea legendarului rege Italos care a schimbat numele oinotrienilor și a dat numele întregii peninsule.

[315] Tema timpului circular putea fi luată în modul cel mai direct de la Platon, din dialogul *Timaios*, unde mișcarea circulară perfectă a cerului asigură revenirea evenimentelor lumii sublunare (cf., de exemplu, mitul Atlantidei de la începutul dialogului sau discuția despre natura cerului de la 38 c sqq.). Aristotel a preluat tema legăturii dintre planete și lumea sublunară (cf. *Metafizica*, VIII, 9, 1050b 6–34, *Despre generarea animalelor,* II, 2, 736b 27 sqq, *Meteorologicele*, I, 1, 339a 21–32), dar este prudent în ceea ce privește o concepție asupra timpului ciclic și a repetiției circulare a evenimentelor din lumea sublunară.

316 Desigur, „progresul" numit de Aristotel „αὔξησις" – literal: „creştere" – nu trebuie interpretat în sensul progresului modern, cu atât mai mult cu cât fraza anterioară prezintă o concepţie despre temporalitatea circulară. Am preferat totuşi acest termen deoarece opinia lui Aristotel despre mersul cercetării speculative, deşi oscilantă, conţine totuşi o orientare conform căreia înaintarea în timp poate aduce cu sine o perfecţionare a cunoaşterii, opinie complet străină de Platon. Cf. *Retorica*, I, 4, 1359b 30–32, 1360a 2–5, împreună cu excelentele comentarii ale lui D.M. Pippidi, în Aristotel, *Poetica*, Editura Iri, Bucureşti, 1998, 241 sqq., dar şi P. Aubenque, *Problema fiinţei la Aristotel*, Editura Teora, Bucureşti, 1998, pp. 71–87, sau R. Weil, *Philosophie et histoire: la vision de l'hisoire chez Aristote*, în AA. VV., *La Politique d'Aristote, sept exposes ...*, ed. Vandoeuvres, Genève, 1965, pp. 159–187, *pentru* analiza opiniilor lui Aristotel despre fiinţă şi istorie.

317 Pentru critica teoriei comunitare platoniciene din *Republica* şi sensul aristotelic al proprietăţii private, cf. *Politica*, II, 2–5.

318 Compară cu Platon, *Legile*, 745c.

319 Cf. Pseudo-Aristotel, *Oeconomica*, I, 5, 1344b 15.

320 Cf. *Politica*, II, 8, pentru sensurile reformelor lui Hippodamos din Milet.

321 Această dispunere a butaşilor de vie formează şiruri numite în viticultura română „rânduri decalate". În franceză, ele poartă numele *„en quinconce"*, în latină *„quincunx"*, ceea ce înseamnă „în cinci puncte", reluând practic imaginea celor cinci puncte corespondente celei de-a cincea feţe a zarului, sau unei table de şah. Principiul propus de Aristotel se află la antipodul modelului oraşului modern, cu străzi drepte şi largi, a cărui formulă o propusese Hippodamos din Milet.

322 Aristotel are în vedere un text din Eschil, *Perşii*, v. 349: *„Cetatea apărată de locuitorii ei are cele mai bune ziduri"*, dar şi atitudinea lui Platon din *Legile*, 778 d–779 a: *„În ce priveşte zidurile oraşului Megillos, aş fi într-atât de părerea Spartei, de a le lăsa să doarmă culcate la pământ şi să nu le mai ridic; motivele, iată-le: nu găsesc altceva mai frumos ca ceea ce se spune în grai poetic în această privinţă, că e mai bine ca zidurile oraşelor să fie de aramă şi fier decât de pământ. Pe deasupra, cât ne priveşte pe noi îndeosebi, ar fi să ne expunem batjocurii oamenilor cuminţi dacă, după ce am trimis pe tineri la hotarele statului, ca să sape acolo şanţuri ..., ne-am apuca să închidem oraşul cu un brâu de ziduri. Acesta este un lucru vătămător sănătăţii locuitorilor şi care, pe lângă aceasta, produce în sufletul lor o deprindere de laşitate ..."* (trad. Ştefan Bezdechi, Editura Iri, Bucureşti, 1995).

323 Ediţia I. Bekker oferă lecţiunea πλῆθος, pe când ediţia Newmann (cf. *Bibliografie*), urmată şi de noi, oferă lecţiunea προεστὸς, care ni se pare mai adecvată logicii textului, deoarece preoţii şi magistraţii nu divid mulţimea, ci conducerea cetăţii.

324 Indicaţia toponimică se referă la faptul că instituţiile cetăţii greceşti se află în apropierea acropolei, aflată prin definiţie pe un spaţiu mai înalt decât restul clădirilor.

325 Cele două funcţii fuseseră descrise anterior, în *Politica*, VI, 8, 1321b 30.

326 Cf. *Etica Nicomahică*, 1098a 16.

[327] Ea nu este doar rodul ştiinţei (teoriei), ci şi al alegerii deliberate, deoarece ea este o ştiinţă practică (pentru sensul ştiinţei practice, cf. *Politica*, III, 15–16 şi notele aferente pasajelor).

[328] Raportul dintre bărbatul destoinic şi cetăţeanul de valoare a fost cercetat în *Politica*, III, 4, 1276 b 17 sqq.

[329] Cf. Herodot, *Istorii*, IV, 44: „*Dar cea mai mare parte a Asiei a fost descoperită de Darius. Acesta, vrând să afle unde se varsă în mare fluviul Indus, al doilea dintre fluviile care au crocodili, trimite cu corăbii, printre alţii în care avea încredere că vor spune adevărul, şi pe Skylax din Caryanda*" (trad. Felicia Vanţ-Ştef, în Herodot, *Istorii*, vol. I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961).

[330] Cf. *Politica*, III, 7, 1279b 5 sqq.

[331] Cf. *Etica Nicomahică*, I, 13, 1102b 28 sqq.: „... *facultatea apetitivă şi dorinţa în general participă într-un fel la raţiune, în măsura în care ea este docilă şi i se supune acesteia*".

[332] Raţionalitatea practică poartă numele de φρόνησις (cf. *Index terminorum*). Pentru regimul acestei raţionalităţi, deosebită de cea teoretică, cf. *Politica*, III, 15–16 şi notele aferente pasajelor.

[333] Aluzie evidentă la Platon, *Republica*, 544 c: „<Constituţiile – n.n.> *la care mă refer au chiar numele corespunzătoare: prima este constituţia cretană şi spartană, lăudată de mulţi*" – trad. Andrei Cornea, în Platon, *Opere*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.

[334] Thibron a fost generalul spartan care a condus armata laconienilor contra perşilor în anul 399 (cf. Xenophon, *Hellenica*, III, 1).

[335] Considerând că Aristotel are în vedere aceeaşi semnificaţie cu expresia εὖ ζῆν folosită frecvent în *Politica* (cf., de exemplu, 1252b 30, 1253b 25 etc.), traducem expresia prin aceeaşi sintagmă. Argumentul nostru este acela că expresia εὖ ζῆν are drept corelaţie categoria răgazului (σχολή), în lipsa căruia nu există „o viaţă bună". Or, tocmai lipsa acestui aspect din viaţa spartanilor este mobilul criticii aristotelice.

[336] Deşi ediţia Immanuel Bekker nu semnalează o lacună în manuscris, totuşi ea este admisă de ediţia A. Dreizehnter, urmată de alte ediţii moderne ale textului (cf. *Bibliografie*).

[337] În schimb, în ordinea raţiunii sau în ordinea substanţei ar fi fost invers, conform principiului anteriorităţii actului faţă de potenţă (*Metafizica*, IX, 8). Afirmaţia din acest pasaj este concordantă cu preceptul educaţiei trupului înaintea intelectului din Cartea a VIII-a, cap. 3, 1338b 3.

[338] Aluzia lui Aristotel se referă la mesajul oracolului din Troizene, care ar fi răspuns metaforic localnicilor îngrijoraţi de mortalitatea infantilă: „*nu lucraţi un pământ nedesţelenit*" (*apud* ediţia J. Aubonnet, care citează o glosă marginală a două manuscrise ale *Politicii*).

[339] Corelaţia dintre vânturile din nord şi din sud, procreaţie, sănătate şi boli a atras atenţia lui Aristotel în *Despre generarea animalelor*, 766b 34, iar principiul fusese deja susţinut de Platon, în *Legile*, 747d: „*într-un ţinut, oamenii au un caracter ciudat şi violent din cauza vânturilor excesive ce domnesc*

în țara ce o locuiesc ..." (trad. Ștefan Bezdechi, în Platon, *Legile*, Editura Iri, București, 1995).

[340] Este vorba fie de o lucrare pierdută sau chiar nescrisă, fie de un capitol pierdut sau neredactat al *Politicii.*

[341] Precepte asemănătoare se regăsesc la Platon, *Legile*, 789e și 833b.

[342] În primul rând Solon, fragm. 19, Diehl. Pentru semnificația cifrei 7 în cultura greacă arhaică, cf. P.M. Schuhl, *Eseu asupra formării gândirii grecești*, Editura Teora, București, 2000, cap. III, 3–4 (cap. *Orfism și pitagorism, Pitagora și vechiul pitagorism).*

[343] Cf. *supra*, VII, 16, 1335b 34 și nota aferentă.

[344] Ediția Immanuel Bekker propune lecțiunea οὐ καλῶς, la 1337a 1, ceea ce ar fi negat afirmația propoziției și ar fi fost lipsit de sens în context. Ediția F. Susemihl, pe care o urmăm și noi în acest caz, propune lecțiunea οὐ κακῶς, mult mai adecvată pasajului.

[345] Ediția Immanuel Bekker propune pentru acest pasaj (1337a 14) lecțiunea πολιτεύεσθαι, iar ediția F. Susemihl, propune lecțiunea παιδεύεσθαι; asemeni altor ediții moderne ale textului, adoptăm această din urmă lecțiune.

[346] Afirmația nu are caracterul absolut, ca și cum cetățeanul ar fi un bun al cetății concepute în sens platonician, ci trebuie înțeleasă în sensul în care Aristotel afirmase faptul că virtutea și identitatea cu sine a cetățeanului sunt predeterminate de tipul de cetate în care trăiește (cf. *Politica*, III, 5, 1278a 15–16).

[347] Traducerea noastră presupune faptul că termenul grec (tradus literal „literele") se poate referi atât la scris cât și la citit.

[348] Conform strictei noastre opinii, fraza este explicabilă printr-un apel la structurile de adâncime ale aristotelismului, în care este funcțională analogia dintre principiile intelectului și principiile naturii (cf. *De anima*, III, 5, 430a 10–15), și care se continuă cu o analogie între lumea celestă și lumea sublunară (cf. *Meteorologicele*, I, 1, 339a 21–27: „*Lumea sublunară este în mod necesar în continuitate cu mișcările de translație de sus, așa încât întreaga potență a ei este guvernată de acolo. Căci de acolo provine principiul mișcării tuturor și el trebuie numit cauză primă. Din aceste motive, el este etern și nu are un scop al mișcării după loc, ci el întotdeauna este în scop*"). În acest text suprinde o asemănare cu problematica răgazului, termen-cheie al *Politicii.* Atât stările cerului, cât și răgazul uman au o proprietate comună, definită de absența unui scop exterior lor, iar lumea sublunarului este asemănătoare lumii truditoare, silită să își acopere necesitățile, deoarece ea trăiește în orizontul unui etern proiect situat în afara propriei stări. De aici reiese faptul că răgazul, stare supremă a libertății umane, are o „condiție celestă". Mai mult decât o simplă analogie, această situație (pe care am putea-o numi, paradoxal, starea de „contemplare practică") are o întemeiere ontologică în ordinea sistemului aristotelic, dacă amintim pasajul în care Aristotel afirmă originea celestă a intelectului (*Despre generarea animalelor*, II, 736b 27–737a 1) și principiul după care ființele celeste și sublunare imită, *quantum potest*, divinul (*De anima*, 415b 1–3). Din toate acestea rezultă că răgazul (σχολή) este modul prin excelență uman și practic de a imita divinul.

[349] Cf. Homer, *Iliada*, XVII, versurile 381–384, care au un sens apropiat de versul citat de Aristotel, probabil dintr-o variantă a epopeii care nu ne-a parvenit.

[350] Cf. *Iliada*, XVII, 385.

[351] Cf. *Iliada*, IX, 7–8.

[352] Sensul pasajului pare fi acela că desenul nu reprezintă o ştiinţă practică şi cu rezultate în domeniul utilul, ci o contemplare gratuită a formelor frumoase.

[353] Categorie fundamentală a eticii aristotelice, magnanimitatea presupune posesia prin excelenţă a tuturor virtuţilor. În traducerea *Eticii Nicomahice* în limba română, doamna Stella Petecel, traducătoarea textului (cf. Aristotel, *Etica Nicomahică*, Editura Iri, Bucureşti, 1998) a preferat formula „*grandoare sufletească*", pentru traducerea aceluiaşi termen. Pentru o altă ocurenţă, comentarii şi trimiteri, cf. *Politica*, VII, 7, 1328a 9 şi nota aferentă.

[354] Afirmaţia se bazează pe enunţul anteriorităţii corpului în raport cu intelectul din punctul de vedere al devenirii, cf. *Politica*, VII, 15, 1334b 20–21 (pentru comentariul anteriorităţii conforme devenirii, cf. nota aferentă).

[355] Cf., pentru exemplul leilor, *Istoria animalelor*, 629b 8 sqq. unde Aristotel dă ca exemplu de blândeţe patemă comportamentul leilor faţă de puii lor.

[356] Cf. Euripide, *Bacchantele*, 332.

[357] Pentru fragmentele atribuite poetului Musaios, cf. *Filosofia greacă până la Platon*, vol. I, partea I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, 65 sqq. Totuşi, fragmentul nu este cuprins în această antologie de texte. Ediţia *Politicii* realizată de J. Aubonnet (cf. *Bibliografie*), trimite la *Imnul homeric către Hermes*, v. 475–482, care prezintă asemănări structurale cu versul citat de Aristotel.

[358] Afirmaţia este rostită în contextul distincţiei dintre trudă şi răgaz, după criteriul acţiunii, care are un scop exterior sau interior sieşi: omul este dator să obţină răgazul ca formă deplină a activităţii sale practice (cf. *Politica*, VIII, 3, 1338a 4–6, împreună cu nota aferentă pasajului citat).

[359] Deşi am tradus prin „oameni de seamă" termenul ἐπιεικέσιν, la Aristotel are o conotaţie mai importantă, fiind utilizat ca termen tehnic pentru a desemna grupul politic conducător din cadrul demosului (cf., de exemplu, 1273b 6, 1281a 28, 1315a 19, 1319a 3).

[360] Teza asemănării muzicii cu afectele este reluată de Aristotel după Platon, *Republica*, 399a şi *Legile*, 654e.

[361] Adică tabloul nu prezintă emoţia, ci trezeşte emoţia, ceea ce atenuează teoria imitaţiei propusă de Aristotel cu câteva rânduri mai sus.

[362] Aluzie la Platon, *Phaidon*, 91d; Aristotel a dezvoltat critica acestei doctrine în *De anima*, I, 408a 1–25.

[363] Pentru fragmentele pitagoricianului Archytas, cf. *Filosofia greacă până la Platon*, vol. II, partea a II-a, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, 198 sqq. Fragmentul A10 din acest capitol reia pasajul din *Politica* citat de noi, cu diferenţa că identifică pomenita jucărie cu „castanieta", în loc de „morişcă". Totuşi, traducerea lui B. Jowett foloseşte termenul „*rattle*", ceea ce semnifică „uruială, trăncăneală" (cf. Şerban Andronescu, *Dicţionar englez-român*, Editura Vox, Bucureşti, 2000), iar traducerea lui J. Aubonnet „*crécelle*".

Termenul francez se referă la morişca cu care se joacă copiii şi care, prin rotire, produce un sunet dizarmonic; instrumentul este folosit şi în liturghia catolică, în joia şi vinerea Paştelui, în locul clopotelor, ca semn de recluziune (cf. *Dicţionar Larousse*, Paris, 1964).

[364] Literal: „*corp umil*".

[365] Pentru Ecphantide, cf. şi *Poetica*, 1448a 34, menţionat ca poet comic. Obiceiul votiv face aluzie la ritualul sărbătorii unui succes sau a unei învestiri onorifice, cum este cazul de faţă (cf., de exemplu, Platon, *Banchetul*, 173 a: „*anul când Agathon a ieşit învingător cu cea dintâi tragedie a lui şi a doua zi după ce, împreună cu choreuţii, a închinat zeilor, drept mulţumire, jertfa lui de biruinţă*" – trad. Petru Creţia, Editura Humanitas, Bucureşti, 1995).

[366] Această împărţire, generică pentru orice artă imitativă, se regăseşte în *Poetica*, I, 1447a 24–28: „*Cântul cu flautul ori cu cithara – şi la fel cu ele, şi altele, câte vor mai fi având aceeaşi înrâurire, cum e cântul cu naiul – folosesc doar ritmul şi melodia; arta dănţuitorilor numai ritmul fără melodie: căci şi aceştia, cu ritmuri turnate în atitudini, imită* ***caractere, patimi, fapte***" (trad. D.M. Pippidi, în Aristotel, *Poetica*, Editura Iri, Bucureşti, 1998).

[367] Nu putem face o trimitere la un studiu sistematic al lui Aristotel privind purificarea; poate că el face parte din fragmentele pierdute ale *Poeticii*. Totuşi, se poate consulta Aristotel, *Poetica*, IV, 6, 1449b 22–27, şi anume celebra definiţie a tragediei: „*Tragedia e, aşadar, imitaţia unei acţiuni alese şi întregi, de o oarecare întindere, în grai împodobit cu felurite soiuri de podoabe osebit după fiecare din părţile ei, imitaţie închipuită de oameni în acţiune, ci nu povestită şi care stârnind mila şi frica săvârşeşte* ***curăţirea acestor patimi***" (trad. D.M. Pippidi). Pentru discuţia filosofică şi filologică şi pentru referinţe excelente asupra semnificaţiei expresiei κάθαρσις τῶν παθημάτων, cf. D.M. Pippidi, *Introducere la Poetica*, în Aristotel, *Poetica*, Editura Iri, Bucureşti, 1998, 22 sqq.

[368] Cf. *Republica*, 399e sqq.

[369] Ediţia I. Bekker oferă lecţiunea „τοὺς μύθους", pe când ediţia J. Aubonnet, între alte ediţii moderne, oferă lecţiunea „τοὺς Μυσούς". Noua lecţiune trimite la o lucrare probabilă a poetului Philoxenos (? 435–380 î.Hr.). Lecţiunea a fost impusă de ediţia Schneider (cf. *Bibliografie*), după modelul unor titluri similare ale lui Eschil şi Sophocle.

[370] Traducătorul Pierre Pellegrin menţionează (cf. *Introduction*, p. 14, în versiunea franceză a *Politicii* pe care o semnează – cf. *Bibliografie*) că atât finalul cărţii a VI-a cât şi cel al cărţii a VIII-a ar putea fi neîncheiate, datorită caracterului asimetric cu celelalte cărţi ale *Politicii* precum şi datorită caracterului abrupt al finalului.

Bibliografie[1]

I. Ediţii

1. Aubonnet, J., *Aristote. La politique*, 5 vol., ed. „Belles Lettres", Paris, 1960–1989 (text critic şi traducere);
2. Bekker, I., *Aristoteles Graece* ex recensione Immanuelis Bekkeri, edidit Academia regia Borussica, volumen II, Berlin, 1831, *Politica*, pp. 1265–1342; traducerea lui D. Lambin în limba latină (1567) se află în volumul III al ediţiei Bekker sub titlul *Aristotelis De re publica*;
3. Bekker, I., *Aristotelis De re publica libri octo*, Berlin, 1855;
4. Bernays, I., *Aristoteles' Politik*, I–III, Berlin, 1872;
5. Dreizehnter, A., *Aristoteles, Politica*, München, 1970;
6. Immisch, O., *Aristotelis Politica*, post Fr. Susemihlium recognovit, ed. Teubner, Leipzig, 1909;
7. Newman, W.L., *The Politics of Aristole*. 4 vol., Oxford, 1887–1902, ed.a II-a, 1953;

[1] Bibliografia prezentă conţine atât titluri la care am avut acces cât şi titluri inexistente în bibliotecile noastre, dar pe care le-am adăugat cu speranţa unei informări cât mai complete asupra ediţiilor şi exegezelor fundamentale ale *Politicii* aristotelice.

8. **Ross, W.D.**, *Aristotelis Politica*, Oxford, 1957;
9. **Susemihl, F.**, *Aristotelis Politica*, ed. F. Susemihl, Leipzig, 1872, împreună cu traducerea lui Guillaume din Moerbeke; 1879, 2 vol., ediție și traducere în limba germană;
10. **Susemihl, F.** and **R. D. Hicks**, *The Politics of Aristotle*, a revised text with introductory analysis and commentary, books I–V, ed. Macmillan, Londra, 1894.

II. Traduceri și comentarii medievale și moderne timpurii

1. **Guillaume din Moerbeke**, *Aristoteles*, *Politica* (I–II), translatio prior imperfecta interprete Guilelmo de Moerbeke, ed. P. Michaud Quantin, Leyden, ed. Brill, în seria „Aristoteles Latinus"; 1961;
2. **Maurus, Silvanus**, *Aristotelis opera quae extant omnia, brevi paraphrasi ac litterae perpetuo inherente explanatione illustrata*, Roma, 1668;
3. **Sepulveda, G. de**, *Interpretatio latina et enarratio in Aristotelis Politica*, Paris, 1548;
4. **Nicolaus Oresmus**, *Le livre de Politiques d'Aristote* (1370–1373), ediție critică de A.D. Menut, Philadelphia, 1970;
5. **Sf. Toma din Aquino**, *In libros politicorum Aristotelis Expositio*, ed. R.M. Spiazzi, Torino, 1951 (de la Cartea I la Cartea a III, cap. 8, iar restul comentariului îi aparține lui Petrus din Auvergne). Traducerea textului aristotelic îi aparține lui Guillaume din Moerbeke (1268–1269);
6. **Victorius (P. Vettori)**, *Commentarius in Aristotelis Politicorum libros*, Florența, 1552;
7. **Regius**, *Les Politiques d'Aristote, esquelles est monstrée la science de gouverner le genre humain en toutes éspeces d'éstats publics, traduit de Grec en François … par Loys le Roy dit Regius*, Paris, 1568.

III. Traduceri moderne

1. **Aristoteles**, *Politik*, text und Uebersetzung von Franz Susemihl, Verlag von W. Engelmann, Leipzig, 1879, vol. I–II;
2. *La Morale et la Politique d'Aristote*, trad. par F. Thurot, 2 vol. Paris, 1823–1824;

3. **Aristote**, *La Politique*, trad. par J. Barthelemy Saint Hilaire, Paris, 1837;
4. **Aristoteles**, *Politik*, ubersetzt G. Schneider, Viena, 1912;
5. **Aristotel**, *Politica*, traducere de Elena Bezdechi, Editura Cultura Naţională, Bucureşti, 1924;
6. **Aristotle**, *Politics*, trad. H. Rackham, ed. Cambridge Massachussets, 1932;
7. *The Politics of Aristotle*, translated with an introduction, notes by E. Barker, Oxford, Clarendon Press, 1946;
8. **Aristote**, *La Politique*, trad. par M. Prélot, Paris, 1950;
9. **Aristoteles**, *Politik und Staat der Athener* (în *Aristoteles Werke*, Band IV,) Zürich, 1955;
10. **Aristotle**, *Politics and Athenian Constitution*, transl. by J. Warrington, Londres and New York, 1959;
11. **Aristote**, *La Politique*, nouvelle traduction avec introduction, notes et index par J. Tricot, ed. J. Vrin, Paris, 1962, ed.a II-a, 1970, reprint 1989;
12. **Aristotele**, *Politica e Costituzione degli Ateniesi*, Bari, 1972;
13. **Aristotle**, *The Politics*, translated with an introduction, notes and glossary by C. Lord, University of Chicago Press, Chicago–Londra, 1984;
14. **Arisztotelész**, *Politika*, forditotta Szabó Miklós, Gondolat Kiado, Budapest, 1984;
15. **Aristoteles**, *Politica*, introduccion, traduccion, notas de M. Garcia Valdes, Madrid, 1988;
16. **Aristote**, *Les politiques*, traduction inédite, introduction, bibliographie, notes et index par Pierre Pellegrin, ed. GF-Flammarion, Paris, 1993;
17. **Aristotle**, *The Politics and The Constitutions of Athens*, edited by Stephen Everson, trad. B. Jowett, Cambridge University Press, 1996.

IV. Exegeză

1. **Accatino**, P., *L'anatomia della citta nella „Politica" di Aristotele*, Torino, 1986;
2. **AA.VV.**, *La „Politique" d'Aristote*, sept exposés et discussions, ed. „Fondation Hardt", Entretiens, vol. XI, Vandoeuvres, Genève, 1964;

3. **Aubenque, Pierre**, *La prudence chez Aristote*, Paris, 1962;
4. **Aubenque, Pierre** (ed.), *Aristote Politique, Études sur la Politique d'Aristote, sous la direction de Pierre Aubenque*, Presses Universitaires de France, Paris, 1993;
5. **Aubenque, Pierre**, *Politique et éthique chez Aristote*, în „Ktema", V, Strassboug, 1980, pp. 211–221;
6. **Barker, E.**, *Political Thought of Plato and Aristotle*, Londra, 1906;
7. **Barker, E.**, *The life of Aristotle and the composition and Structure of the Politics*, în „Classical Revue", 45, pp. 162 sqq., Oxford, 1931;
8. **Betbeder, Ph.**, *Éthique et politique selon Aristote*, în „Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques", 54, 1970, pp. 453–458;
9. **Bien, G.**, *Die Grundlegung der politischen Philosophie bei Aristoteles*, Freiburg–München, 1973;
10. **Blasucci, S.**, *Il pensiero politico di Aristotele*, Bari, 1977;
11. **Bodeus, R.**, *Le philosophe et la cité. Recherche sur les rapports entre morale et politique dans la pensée d'Aristote*, Paris, 1982;
12. **Bodeus, R.**, *Politique et philosophie chez Aristote*, ed. Société des Études Classiques, Namur, 1991;
13. **Bordes, J.**, *La place d'Aristote dans l'évolution de la notion de politeia*, în „Ktema", V, Strassbourg, 1980, pp. 249–256;
14. **Burnet, J.**, *Aristotle on education*, Cambridge, 1903;
15. **Calame, C.**, *Eros inventore e organizzatore della societa greca antica*, în *Introduzione a L'amore in grecia*, Bari, 1983;
16. **Contogiorgis, G.D.**, *La théorie des révolutions chez Aristote et la réalité hellénique*, Paris, 1978;
17. **Defourny, M.**, *Aristote. Études sur la Politique*, Paris, 1932;
18. **Dreizehnter, A.**, *Untersuchungen zur Textgeschichte der aristotelischen Politik*, Leiden, 1962;
19. **Goldschmidt, V.**, *Aristote – le concept d'autarchie*, în „Ecrits", tome I: *Etudes de philosophie ancienne*, Paris, 1984, pp. 85–87;
20. **Hardie, W.F.R.**, *Magnanimity in Aristotle's ethics*, în „Phronesis", pp. 63-79, Assen, 1978;
21. **Ivanka, E.**, *Die aristotelischen Politik und die Stadtegrundunden Alexanders des Grossen*, Budapest, 1938;
22. **Kamp, A.**, *Aristoteles Theorie der Polis': Voraussetzungen und Zentralthemen*, Berna, 1990;
23. **Kahlenberg, K.**, *Beitrag zur Interpretation des dritten Buches der aristotelischen Politik*, Berlin, 1934;

24. **Kullmann, W.**, *Il pensiero politico di Aristotele*, ed. Guerini, Milano, 1992.
25. **Labarièrre, J.L.**, *Imagination humaine et imagination animale*, în „Phronesis", 29, 1984, pp. 17–29;
26. **Laurenti, R.**, *Genesi e formazione della Politica di Aristotele*, Milano, 1965;
27. **Lefevre, Ch.**, *Approches aristotéliciennes de l'égalité entre les citoyens*, în „Revue Internationale de philosophie", XXXIV, Paris, 1980, pp. 541–564;
28. **Nestle, W.**, *Der Fuhrergedanke in der platonischen und aristotelischen Staatslehre*, în „Gymnasium", 48, Heidelberg, 1937;
29. **Mulgan, R.G.**, *Aristotle's Political Theory*, Oxford, 1977;
30. **Oncken, W.**, *Die Staatslehre des Aristoteles in historisch-politischen Umrissen*, Leipzig, 1870–1875;
31. **Picard, O.**, *Aristote et la monnaie*, în „Ktema", V, Strassbourg, 1980, pp. 267–276;
32. **Quillet, J.**, *Présence d'Aristote dans la philosophie politique médievale*, în „Revue de Philosophie Ancienne", II, 1984, pp. 93–102;
33. **Rodrigo, P.**, *Aristote – urbaniste: l'esprit de la géométrie et la Politeia*, în „Philosophia", XIX–XX, 1989–1990, pp. 81–99;
34. **Rybicki, P.**, *La notion de société chez Aristote*, în M.A. Sinacoeur (ed.), „Aristote aujourd'hui", Paris, 1988, pp. 153–163;
35. **Robin, Léon**, *Aristote*, Presses Universitaires de France, Paris, 1944, cap. „La politique", pp. 272–283;
36. **Ross, sir David**, *Aristotel*, trad. de I.L. Muntean şi R. Rus, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998, cap. „Politica", pp. 227–258;
37. **Schmidt, E.A.**, *Ehre und Tugend. Zur Megalopsychia der aristotelischen Ethik*, în „Archiv fur Geschichte der Philosophie", pp. 149–168, Berlin, 1967;
38. **Schutrumpf, P.**, *Die Analyse der Polis durch Aristoteles*, Amsterdam, 1980;
39. **Stocks, J.L.**, *The composition of Aristotle's Politics*, în „Classical Quarterly", XXI, Oxford, 1927;
40. **Strauss, Leo**, *Cetatea şi omul*, trad. de Radu Pavel Gheo, Editura Polirom, Iaşi, 2000, pp. 21–58;
41. **Theiler, W.**, *Zur Entstehungsgeschichte von Aristoteles' Politik*, în „Philologus", 89, pp. 250 sqq., Berlin 1934;

42. **Theiler, W.**, *Bau und Zeit der aristotelischen Politik*, în „Museum Helvetica", 9, pp. 65–78, Bale. 1952;

43. **Trude, P.**, *Der Begriff der Gerechtigkeit in der aristotelischen Staatsphilosophie*, Berlin, 1955;

44. **Weil, E.**, *Aristote et l'histoire – essai sur la Politique*, Paris, 1960;

45. **Willamowitz-Moellendorf, U.**, *Aristoteles und Athen*, Berlin, 1893.

Index terminorum

Redăm ocurențele cele mai semnificative ale termenilor centrali ai *Politicii*, împreună cu precizarea opțiunii noastre de traducere în limba română, precum și cu alte sinonimii posibile, fără a susține pretenția unei evaluări exhaustive[1]. Nu am cuprins în *Index terminorum* termeni care sunt de maximă importanță în *Politica* în cazul în care frecvența și generalitatea acestor termeni ar fi însemnat transcrierea majorității paginilor ediției lui I. Bekker (cum ar fi, de exemplu, δέμος – demos, νόμος – lege, πόλις – cetate, πολιτεία – constituție sau regim constituțional, ἀρχή – principiu sau magistratură etc.).

ἀγαθὸς ἀνήρ – bărbat destoinic, bărbat virtuos, bun, posesor al virtuților: 1271a 2, 1271a 24, 1277a 1, 1277a 4, 1277a 21, 1277a 28, 1277b 16, 1277b 23, 1277b 30, 1278b 1, 1286b 11, 1293b 4;

[1] Pentru asemenea evaluări ale ocurențelor se poate consulta *Index aristotelicus* al lui H. Bonitz (Berlin, 1832) sau *Index verborum* din Aristotel, *Politique*, tome III, texte établi et traduit par J. Aubonnet, Paris, *Les Belles Lettres*, 1996, pp. 339 sqq.

ἀγορά – agora (în sens de spaţiu public) piaţă (în sens comercial): 1278a 26, 1299b 16, 1300b 10, 1306b 2, 1315b 20, 1319a 29, 1321b 13, 1322b 33, 1327a 29, 1331a 31, 1331b 1, 1331b 10, 1331b 11;

ἀγορανομία - agoranomie, magistratură de supraveghere a tranzacţiilor comerciale: 1331b 9, 1299b 17, 1322a 14;

ἄγραφος νόμος - lege nescrisă, cu caracter tradiţional: 1319b 40;

ἀγρονόμος – agronom, magistrat însărcinat cu supravegherea terenurilor agricole: 1321b 30, 1331b 15;

ἀδικία, ἀδικεῖν - nedreptate, a nedreptăţi: 1253a 33, 1267a 3, 1267a 7, 1267a 12, 1267a 16, 1267b 8, 1280a 35, 1280a 39, 1280b 5, 1280b 19, 1280b 19, 1280b 27, 1280b 30, 1281a 17, 1281b 27, 1284a 9, 1293b 39, 1300b 20, 1302b 21, 1303b 4, 1304b 32, 1305a 4, 1305a 38, 1306a 36, 1307a 24, 1308a 7, 1308a 9, 1310a 12, 1310b 13, 1311a 25, 1315a 35, 1316b 22, 1318a 22, 1318a 25, 1320a 29, 1328a 10, 1328b 9;

ἄζυξ – piesă în jocul de pietricele: 1253a 7;

αἵρεσις – alegere, opţiune, desemnare prin vot, opusă adescori desemnării prin tragere la sorţi (cf. **κλῆρος**): 1256a 26, 1266a 14, 1266a 26, 1271a 9, 1271a 15, 1272a 31, 1273a 14, 1273b 40, 1274a 21, 1282a 7, 1272a 26, 1298a 3, 1298a 6, 1300a 19, 1300a 23, 1300a 28, 1301a a 1, 1301a 3, 1301a 4, 1301a 10, 1306a 18, 1309a 40, 1318 1 16, 1318b 23, 1333a 34;

αἴσθησις - sensibilitate, simţire: 1253a 13, 1253a 17, 1281b 35, 1281b 7, 1228a 21, 1335b 24, 1340a 3, 1340a 30;

αἰσυμνήτης - dictator, conducător cu puteri absolute ales pe o perioadă determinată: 1285a 31, 1286b 38, 1295a 14;

ἀκμή – floare a vârstei, maturitate: 1329a 8, 1335a 33, 1335b 32;

Colecţia *Cogito* a Editurii IRI urmăreşte publicarea în limba română a celor mai semnificative texte ale filosofiei clasice

În colecţia *Cogito* au apărut:

I. Kant, *Critica raţiunii pure*, traducere de Nicolae Bagdasar şi Elena Moisiuc, ediţie îngrijită de Ilie Pârvu;

I. Kant, *Critica raţiunii practice*, traducere, studiu introductiv, note şi indice de nume proprii de Nicolae Bagdasar;

G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, traducere de Virgil Bogdan;

G.W.F. Hegel, *Principiile filosofiei dreptului*, traducere de Virgil Bogdan şi Constantin Floru;

René Descartes, *Principiile filosofiei*, traducere, studiu introductiv şi notă biografică de Ioan Deac;

Aristotel, *Metafizica*, traducere de Ştefan Bezdechi, note şi indice alfabetic de Dan Bădărău;

Aristotel, *Poetica*, studiu introductiv, traducere şi comentarii de D.M. Pippidi, ed. a III-a, îngrijită de Stella Petecel;

Aristotel, *Organon*, I, traducere, studiu introductiv, introduceri şi note de Mircea Florian;

Aristotel, *Organon*, II, traducere, studiu introductiv, introduceri şi note de Mircea Florian;

Aristotel, *Etica Nicomahică*, introducere, traducere, comentarii şi index de Stella Petecel, ediţia a II-a;

Platon, *Dialoguri*, traducere de Cezar Papacostea;

Platon, *Scrisorile, Dialoguri suspecte, Dialoguri apocrife*, traducere, introducere şi note de Ştefan Bezdechi;

Platon, *Legile*, traducere de Elena Bezdechi, introducere şi traducerea Cărţii a XIII-a, Ştefan Bezdechi;

Aristotel, Plotin, Augustin, Ioan Filopon, Alkindi, Avicenna, Avencebrol, Averroes, Algazel, Albert cel Mare, Toma din Aquino, Siger din Brabant, Boetius din Dacia, Henri din Gand, *Despre eternitatea lumii*, împreună cu cele 219 teze

ale lui Siger din Brabant şi Boetius din Dacia şi ale altora, condamnate în anul 1277 de episcopul Étienne Tempier al Parisului la sfatul doctorilor în Sfânta Scriptură, antologie de filosofie medievală, ediţie bilingvă, traducere, note, tabel cronologic şi Postfaţă de Alexander Baumgarten;

Aristotel, Alexandru din Afrodisia, Plotin, Themistius, Averroes, Albert cel Mare, Sf. Toma din Aquino, Siger din Brabant, *Despre unitatea intelectului*, antologie de filosofie medievală, ediţie bilingvă, traducere, note, tabel cronologic şi Postfaţă de Alexander Baumgarten.

În colecţia *Cogito* urmează să apară:

Thomas Hobbes, *Leviathanul*, traducere şi comentarii de Ioana Albu;

Aristotel, *Retorica*, ediţie bilingvă, traducere de Marina Andrieş, note şi comentarii de Ştefan Maftei;

Aristotel, *Despre generare şi corupere*, ediţie bilingvă, traducere de Cornel Todericiu, note şi comentarii de Cătălin Tibori;

Aristotel, *Despre suflet* şi *Despre cer*, ediţie bilingvă, traducere, note şi comentariu de Alexander Baumgarten;

Boetius, Gilbertus Porretanus, Sf. Toma din Aquino, Aegidius din Roma, Dietrich din Freiberg, William Ockham şi un anonim polonez, *Despre fiind şi esenţă*, antologie de filosofie medievală, ediţie bilingvă, traducere, note şi comentariu de Alexander Baumgarten;

Ioan Filopon, *Comentariu la tratatul Despre suflet al lui Aristotel*, ediţie bilingvă, împreună cu textul latin tradus de Guillaume din Moerbeke, traducere, note şi comentariu de Fórrai Réka;

B. Spinoza, *Etica*, ediţie bilingvă, traducere, note, comentariu şi index de Gabriel Chindea;

Plotin, *Enneade*, I–II, ediţie bilingvă, traducere şi comentarii coordonate de Vasile Rus;

Nicolaus Cusanus, *Despre docta ignoranţă*, traducere şi comentarii de Bogdan Tătaru-Cazaban.

Tiparul executat la Regia Autonomă „Monitorul Oficial“

Aristotel

COGITO

